

Шарлотта Бронте

ДЖЕЙН ЕЙР

РОЗДІЛ I

Того дня ми не змогли піти на прогулянку. Щоправда, вранці ми поблукали з годинку алеями, обсадженими кущами, з яких уже опало листя, та по обіді (місіс Рід, коли не було гостей, обідала рано) холодний зимовий вітер нагнав чорні хмари і линув такий холодний дощ, що годі було й думати виходити з дому.

Щодо мене, то я була рада: я страх не любила довгих пообідніх прогулянок, а надто взимку. Жахливо було вертатися додому в холодному присмерку, коли заходять зашпори в руки і в ноги, а серце ниє від сердитого бурчання Бесі, нашої няні, та від принизливого усвідомлення фізичної переваги наді мною Елізи, Джона та Джорджіани Рід.

Згадані Еліза, Джон та Джорджіана зібралися тепер у вітальні біля своєї матері, що напівлежала на канапі біля каміна і здавалася цілком щасливою серед своїх дорогих діток (в ту хвилину вони не билися й не ревли). Мене не прийняли до цього родинного гурту; місіс Рід сказала, що їй дуже шкода віддаляти мене від себе, але, поки вона не почує від Бесі й не побачить на власні очі, що я справді прагну розвивати в собі приємні й добропристойні манери, поки я не стану привітною й лагідною дитиною, — щирішою, добрішою, відвертішою, — вона мусить позбавити мене всіх радощів, якими тішаються слухняні й шанобливі діти.

— Що вам Бесі наговорила на мене? — спитала я.

— Джейн, я не люблю, коли чіпляються до слів і допитуються. Дитина не сміє так розмовляти зі старшими! Іди сядь собі десь і, поки не

навчишся бути чемною, мовчи. З вітальні був хід у невеличку їдаленьку; ото ж я й шмигнула туди. Там стояла шафа з книжками. Я вибрала собі одну з них, спершу подивившись, чи вона з малюнками. Потім забралася на підвіконня, де й сіла, підібгавши ноги по-турецькому. Запнувши червоні штофні завіси, я з двох боків відгородилась від довколишнього світу. Праворуч мене затуляли зборки червоної тканини, ліворуч захищали від негоди віконні шибки, які, проте, не могли приховати сумної картини пізнього листопада. Гортаючи книгу, я час від часу поглядала у вікно, за яким западав холодний зимовий вечір. Вдалині висіла густа запона туману і хмар; перед вікном розкинувся моріжок з пошарпаними бурєю кущами; їх щедро поливали дощові потоки, гнані вітром, який, жалібно стогнучи, налітав шаленими поривами.

Я знову взялася до своєї книги — це було "Життя англійських птахів" Б'юїка. Правду кажучи, текст цікавив мене мало, проте, хоч я була ще дитиною, деякі вступні сторінки мимоволі привернули мою увагу. Там розповідалося про пристановище морських птахів, про пустельні скелі та кручі, де вони були єдині мешканці, про береги Норвегії, біля яких, від мису Лінденеса, що лежить на самому півдні країни, аж до Нордкапа рясніє безліч островів: Де крижаний лютує океан Між островів, оголених і диких, На дальній півночі, й важкі жбурляє хвилі Атлантика на морок скель Гебрідських. Не могла я поминути й опису холодних берегів Лапландії, Сибіру, Шпіцбергену, Нової

Землі, Ісландії, Гренландії, одне слово, "безкраїх просторів Арктики, цієї сумної і безлюдної пустелі, цього царства морозу й криги, де нескінченні зими нагромадили гори льодовиків, утворивши навколо полюса щось подібне до крижаних Альп — оселю найлютіших холодів на землі". Про ці мертво-білі простори у мене виникли свої власні уявлення, — туманні, як усі невиразні уявлення про світ, що снуються в дитячій голові, і водночас надзвичайно різючі. Під впливом вступних сторінок у мене складалося враження і від віньєток: скеля, що самотньо височить серед пінявих хвиль; розбитий човен, викинутий на безлюдний берег; блідий, холодний місяць, що дивиться із зловісних хмар, як розбурхані хвилі поглинають корабель. Якийсь невиразний смуток навіював мені

малюнок, що зображав занедбане кладовище: надгробок з написом, брама, двоє дерев, низький небосхил із смужкою напіврозваленної огорожі та вузький серп молодика, супутника вечірньої пори. Два кораблі, що непорушно застигли в морі на безвітрі, здавалися мені морськими примарами.

На сатану, що відбирає в злодія клунок з краденим добром, я не могла дивитися без жаху і мерщій перегорнула сторінку.

Не меншим жахом сповнювала мене й чорна рогата істота, що сиділа на скелі, споглядаючи натовп довкола шибениці.

Кожен малюнок оповідав якусь історію, здебільшого незбагненну для мого дитячого розуму й серця й водночас дуже цікаву — не менш цікаву, ніж казки, що їх оповідала нам довгими зимовими вечорами Бесі, коли була в доброму гуморі, а таке траплялося дуже рідко. Поставивши перед каміном у дитячій кімнаті прасувальний столик, Бесі дозволяла нам сісти навколо і, відпрасовуючи блонди на спідницях місіс Рід та плоячи оборки на її нічних чепчиках, заспокоювала нашу жадібну цікавість розповідями про кохання та пригоди, взятими із старовинних казок та ще давніших балад або, як я довідалась, ставши старшою, з "Памели" та "Генріха, герцога Морландського".

З Б'юїком на колінах я була — принаймні по-своєму — щаслива і боялась тільки одного: що моє щастя урветься. Так воно незабаром і сталося. Двері до їдаленьки рипнули.

— Гей, рюмсо! — почувся голос Джона Ріда; він замовк: йому, мабуть, здалося, що в кімнаті нікого немає.

— Де в біса вона поділася? — вів він далі. — Лізі! Джорджі! — гукнув він на сестер.

— Джоан тут немає. Скажіть мамі, що вона вискочила на дощ. От вреднюче створіння! "Добре, що я запнула завіси", — подумала я, палко бажаючи, щоб мене не знайшли у моїй схованці. Джон Рід і не знайшов би мене сам, бо він не був ні спостережливий, ані кмітливий; аж тут у двері просунула голову Еліза й одразу сказала:

— Вона, напевне, на вікні, Джоне.

Я одразу ж вийшла зі своєї схованки, — я боялася, що Джон силоміць витягне мене звідти.

— Чого тобі треба? — спитала я вдавано покірливо.

— Треба казати: "Чого ви бажаєте, мастере Рід", — відповів він. — Я бажаю, щоб ти підійшла до мене, — і, сівши в крісло, показав рукою, щоб я наблизилась і стала перед ним.

Джон Рід був на чотири роки старший за мене: йому минуло чотирнадцять, а мені тільки десять. То був гладкий хлопчак, що набагато переріс своїх ровесників; впадали в очі його прищувата нездорова шкіра, широке, з грубими рисами, обличчя й великі руки та ноги. Він завжди об'їдався за столом і тому мав тьмяні осоловілі очі й обвислі щоки. Зараз йому слід було б сидіти в школі, але мати взяла його на місяць-два додому, мовляв, "через слабке здоров'я". Джонів учитель, містер Майлз, запевняв, що хлопець цілком здоровий, — не треба тільки присилати йому з дому стільки печива й цукерок; але материнське серце повставало проти такої грубої думки й схилялося до благороднішої версії: блідість Джона пояснювалася перевтомою та тугою за рідною домівкою.

Джон був не дуже ніжний син і брат, мене ж він люто ненавидів. Він тиранив і мучив мене — не два-три рази на тиждень і навіть не раз чи двічі на день, а

безперестану. Я боялася його кожним своїм нервом, і кожна моя жилочка тремтіла, коли він підступав до мене. Часом я аж не тямила себе від страху, бо нікому було оборонити мене від його погроз і знущань: челядь не хотіла дратувати панича, заступаючись за мене, а місіс Рід в таких випадках робилася сліпа й глуха: вона ніколи не помічала, що син лає чи б'є мене, хоч той робив це не раз і при ній, щоправда, частіше за її спиною. Я звикла слухатись Джона і одразу підійшла до крісла, в якому він сидів; добрих три хвилини він показував мені язика, висолоплюючи його скільки міг. Я знала, що після цього він неодмінно битиметься, і, тремтячи зі страху, думала, який він гидкий і потворний... Джон, либонь, прочитав цю думку на моєму обличчі, бо раптом, не сказавши ні слова, дав мені сильного стусана. Я поточилася, але встояла на ногах і відступила один-два кроки назад.

— Це тобі за те, що ти нагрубіятила мамі, — сказав він, — і за те, що сховалася за завісою, і за те, що так подивилася на мене зараз... Жаба!

Я звикла до Джонових образ, і мені й на думку не спадало, що я можу дати йому відсіч; я тільки зі страхом чекала нового удару, певна, що то був лише початок.

— Що ти робила за завісою? — спитав він.

— Читала.

— Покажи книжку.

Я взяла з вікна книжку й подала йому.

— Ти не маєш права брати наші книжки! Мама каже, що ти живеш у нас на ласкавому хлібі. У тебе нема ані шеляга, твій батько нічого тобі не залишив. Тобі більше пристало ходити з торбами, аніж жити тут з нами, дітьми джентльмена, їсти те, що й ми, та носити сукні, що їх купує наша мама. Я покажу тобі, як порпатися в моїх книжках!

Чуєш — це мої книжки! І увесь цей дім — мій! Або буде мій за кілька років. Іди стань коло дверей, тільки далі від дзеркала та вікон.

Я так і зробила, не добравши спершу, чого він хоче; коли ж побачила, що він устав і замірився на мене книжкою, то злякано скрикнула й інстинктивно метнулась убік, та запізно: грубий том влучив у мене, я впала і, вдарившись об одвірок, розбила собі голову. З рани потекла кров, я відчула гострий біль, — увесь мій страх відразу пропав, його заступили інші почуття.

— Гидкий, жорстокий хлопчисько! — крикнула я. — Ти схожий на вбивцю! На рабовласника! На римського імператора!

Я читала Голдсмітову "Історію Риму" і склала собі власну думку про Нерона, Калігулу та інших тиранів. Тайкома я вже давно робила порівняння, але ніколи не думала, що висловлю їх уголос.

— Що-о? — заревів Джон. — Як ти сказала? Ви чули, Лізі й Джорджі? Я скажу мамі! Але спершу...

Він прожогом кинувся до мене, схопив однією рукою за плече, а другою вчепився у волосся. Однак перед ним була доведена до розпачу істота. Я справді вбачала в ньому тирана-душогуба. Кров крапля по краплі стікала мені за комір, гострий біль не вщухав. Ці почуття на якийсь час приглушили страх, і я зустріла Джона як несамовита. Я гаразд не тямала, що робила руками, тільки чула, як Джон кричав: "Жаба! Жаба!" — а тоді голосно заверещав. Та допомога була недалеко: Еліза й Джорджіана кинулись нагору по місіс Рід, яка прибігла у супроводі Бесі та покоївки Ебот. Нас розборонили, і я почула:

— Ай-яй-яй! Ах ти ж негіднице! Так накинутися на мастера Джона!

— Таке мале, а таке люте! А місіс Рід вирекла присуд:

— Відведіть її до червоної кімнати й замкніть там! Чотири руки одразу вхопили мене й понесли нагору.

РОЗДІЛ II

Я пручалася щосили, і таке нечуване зухвальство дуже обурило Бесі та міс Ебот, які й так були поганої думки про мене. Ніде правди діти, я була таки сама не своя, або, як кажуть французи, сама не при собі: я розуміла, що за одну мить цього бунту заплачу тяжкою покарою, і, як кожний повсталий раб, у розпачі була готова на все.

— Тримайте її за руки, міс Ебот! Вона неначе сказала.

— Який сором! Який сором! — репетувала покоївка. — Хіба можна так негідно

поводитися, міс Ейр! Бити панича, сина вашої добродійниці! Таж це ваш молодий господар!

— Господар? Який такий господар? Хіба я служниця?

— Ви гірше, ніж служниця, ви живете на чужих харчах. Ось посидьте тут і подумайте про свою поведінку.

З цими словами вони втягли мене до кімнати, вказаної місіс Рід, і кинули на канапу: я миттю схопилася на ноги, але дві пари рук посадовили мене на місце.

— Сидіть тихо, а то ми вас прив'яжемо, — сказала Бесі. — Міс Ебот, дайте-но мені ваші підв'язки, бо мої вона зразу ж розірве.

Міс Ебот почала стягати підв'язку з товстої ноги. Ці приготування до ще одної принизливої кари привели мене до тями.

— Не треба підв'язок! — закричала я. — Я сидітиму тихо! І, щоб мені повірили, вп'ялася руками в сидіння.

— Ну, глядіть же!.. — сказала Бесі. Побачивши, що я справді втихомирилась, вона пустила мене. Бесі та міс Ебот ще довго стояли переді мною, згорнувши руки на животі, і з підозрою й недовірою придивлялись до мене, чи я, бува, не схибнулась з розуму.

— Вона ще ніколи не викидала таких коників, — мовила врешті Бесі до покоївки.

— Від неї можна було цього сподіватися, — відповіла та. — Я не раз казала пані, що я думаю про цю дитину, і пані була згодна зі мною. Таке вже мале та тихе! Я ще не бачила, щоб дівчинка її віку була така потайна.

Бесі промовчала, а тоді сказала, звертаючись до мене:

— Не забувайте, міс, чим ви зобов'язані місіс Рід: вона вас утримує. Якби вас вигнали звідси, вам довелося б жити в притулку для сиріт.

Я не мала чого відповісти на її слова. Я чула їх не вперше: відколи я себе пам'ятаю, мені натякали на мою залежність. Ці вічні докори, що я живу на ласкавому хлібі, звучали в моїх вухах, наче якийсь не дуже зрозумілий, але гнітючий і неприємний приспів.

— І не думайте, — підхопила міс Ебот, — що коли місіс Рід ласкаво виховує вас із своїми дітьми, то ви рівня Елізі, Джорджіані та мастерові Джону. Їх чекає багатство, а ви ніколи нічого не матимете. Ви повинні скоритись і в усьому догоджати їм.

— Все це ми кажемо задля вашої користі, — додала Бесі трохи лагідніше. — Ви повинні бути шанобливою й покірливою дитиною, тоді,

може, цей дім стане вам рідною домівкою. А якщо будете злою й нечемною, пані напевне вас вижене.

— Крім того, — докинула міс Ебот, — ще й Бог покарає її. Смерть спостигне її, коли вона отак казитиметься, а куди тоді піде її душа? Ходім, Бесі, нехай посидить тут сама. Нізащо в світі не хотіла б мати таку вдачу. Моліться, міс Ейр, бо, коли ви не покаєтесь, нечистий спуститься через комин і забере вас.

І вони пішли, замкнувши за собою двері ключем. У червоній кімнаті ніхто не жив, і ночували в ній дуже рідко чи, вірніше, майже ніколи, хіба що коли господарі Ґейтсхед-холу не мали де розмістити численних гостей. А проте то була одна з найбільших і найпишніших кімнат у будинку. Посередині, наче церковна рака, стояло ліжко з масивними стовпчиками з червоного дерева, завішене пурпуровою заслоною. Два високих вікна із завжди спущеними шторами були наполовину сховані під фестонами й пишними згортками драпрі з тої самої тканини; килим був червоний, стіл у ногах ліжка застелений багряним сукном; шпалери були світло-брунатні з рожевим відтінком; шафа, туалетний столик і крісла — з полірованого червоного дерева. В цій червонястій півтемряві біліла купа перин та подушок на ліжку, застеленому сніжно-білим пікейним покривалом. Так само чітко вирізнялося й велике м'яке крісло у білому чохлі, в головах ліжка, і стільчик під ноги перед ним. Це крісло видавалось мені якимсь білим троном.

У червоній кімнаті було холодно, бо тут рідко топили; там було дуже тихо, бо вона містилась далеко від дитячої кімнати й кухні; вона здавалась похмурою, бо її рідко відвідували. В суботу приходила покоївка, щоб стерти з меблів та дзеркал порошок, що сів за тиждень, та ще сама місіс Рід іноді навідувалася сюди, щоб перевірити, чи все на своєму місці у потаємній шухляді в шафі, де зберігалися фамільні папери, скринька з коштовностями та мініатюрний портрет її покійного чоловіка. Саме спогад

про смерть містера Ріда і таїв у собі загадку червоної кімнати: в цьому пишному покої ніхто не жив із марновірного страху.

Містер Рід помер дев'ять років тому; саме в цій кімнаті він сконав, тут він лежав у труні, звідси його винесли гробарі, і відтоді рідко хто заходив до червоної кімнати, де сталася така жахлива подія.

Бесі й немилосердна міс Ебот посадили мене на низеньку канапку, що стояла недалеко від мармурового каміна; переді мною височіло ліжко; праворуч стояла велика темна шафа, на її полірованих дверцятах химерно тремтіли тьмяні відблиски світла; ліворуч були завішені вікна; велике дзеркало у простінку між ними повторювало холодну пишноту ліжка й усієї кімнати. Я не була певна, чи мене замкнули, і, коли нарешті насмілилася поворухнутись, то встала й підійшла до дверей. Та ба! Я потрапила у справжню в'язницю. Вертаючись, я пройшла перед дзеркалом і мимохіть зазирнула в його глибіню. Усе здавалося мені похмурішим і темнішим у цій примарній глибині, ніж насправді, а дивна невеличка постать, яка дивилася на мене звідти, її лице й руки, що білили в присмерку, її блискучі злякані очі, що неспокійно бігали на застиглому обличчі, справді нагадували привид, — переді мною неначе була одна з тих безтілесних істот — напівфей-напівельфів, що в казках Бесі виходили пізньої доби з глухих, порослих папороттю боліт і лякали подорожніх. Я прожогом метнулась до канапи.

В моє серце закрався забобонний страх, але я ще не зовсім піддалася йому. Кров моя кипіла, в мені палала невгамовна лють повсталого раба. На мене накотилося ціле море спогадів, і я одірвалася на якусь мить від гнітючої дійсності. Люта жорстокість Джона Ріда, горда байдужість його сестер, ворожість їхньої матері та несправедливість слуг — усе це повстало в моїй збентеженій душі, мов той намул, що підіймається з дна колодязя. Чом я така нещаслива, чом усі попихають мене, лають, клянуть? Чом я нікому не можу догодити? Чому ні в кого не можу запобігти ласки? А от свавільна й себелюбна Еліза нікого не дратує. І на розпечену й злу Джорджіану, яка завжди вередує й пиндючиться, ніхто ніколи не гнівається, її врода, рум'яні щічки й золотаві кучері, видно,

чарують усіх, хто на неї гляне, і їй прощають будь-яку провину. Джонові ніхто й слова наперекір не скаже, його ніколи не карають, хоч він скручує голови голубам, убиває курчат, нацьковує собак на овець, обриває в теплиці виноград та обламує пуп'янки найрідкісніших квітів; він каже на свою матір "стара", сміється з її смаглявої шкіри, такої ж, як і в нього самого, не слухає її і частенько рве й псує її шовкові сукні. І все-таки він її "любий синочок". Я ж намагаюся поводитися якнайкраще, покірливо виконую всі свої обов'язки, але тільки й чую, що неслухняна, та вперта, та вовкувата, та потайна, — і так зрання до вечора. Голова в мене все ще боліла, з ранки йшла кров. Ніхто не вичитав Джонові за те, що він ні за що мене вдарив, а коли я дала йому відсіч, бо не хотіла далі терпіти жорстоке збиткування, усіх обурило моє зухвальство.

"Несправедливо... Несправедливо", — казав мій дитячий розум, напружений до краю від пережитих мук, а рішучість, що прокинулася в мені, поривала мене будь-що-будь позбутися нестерпного гніту, приміром, втекти з дому, а якщо цього не можна буде зробити, ніколи більше не їсти й не пити, щоб померти з голоду.

Яким шаленим гнівом палали мої груди того похмурого пообіддя! Мозок мій гарячково працював, серце кипіло! Але ж у якій непроглядній пітьмі, в якому глибокому невіданні точилася ця душевна боротьба! Я не могла дати відповіді на невідступне болюче питання: чому я так страждаю? Тепер, коли збігло стільки років, я усе розумію.

Я зовсім не пасувала до Ґейтсхед-холу. Я була там усім як сіль в оці, ніщо не єднало мене ні з місіс Рід, ні з її дітьми, ні з її вірними слугами. Та коли вони не любили мене, то й я їх не любила. Як же вони могли бути прихильними до істоти, що не горнулась ні до кого з них; істоти чужої, що різнилася від них своєю вдачею й нахилами; істоти, ні до чого не здатної, негодної зробити їм якусь приємність; істоти зловмисної, непокірної, що повстала проти їхнього поводження та зневажала їхні погляди. Якби я була безжурна, обдарована, гарна, пустотлива дитина, — хай навіть залежна й самотня, — місіс Рід терпіла б мою

присутність добродушніше, діти її ставилися б до мене прихильніше, по-дружньому, та й челядь не уїдалася б так на мене.

У червоній кімнаті почала западати темрява; вже минула четверта година, і тьмяний день переходив у похмурий присмерк. Дощ без упину порошав у вікно на сходах, а вітер завивав у парку за будинком. Я вся задубіла з холоду й почала занепадати духом. Звичайне почуття приниження, непевності, пригніченості загасило останні жаринки мого гніву. Всі кажуть, що я погана, і я, мабуть, справді така: хіба ж не думала я нещодавно про те, як заморити себе голодом? Адже ж це гріх! А чи ж я готова до смерті? І чи склеп під вівтарем ґейтсхедської церкви такий уже привабливий притулок? Мені казали, що там лежить похований містер Рід. Згадавши про небіжчика, я з дедалі більшим жахом думала про нього. Я вже його не пам'ятала, проте знала, що він був мій дядько — рідний брат моєї матері, що він прихистив мене, сирітку, в своєму домі і перед смертю домігся від місіс Рід обіцянки виховувати мене, як свою рідну дитину. Місіс Рід, видно, вважала, що додержала слова, і таки додержала — скільки дозволяла її натура. Але чи могла вона щиро любити чужу дитину, нічим не зв'язану з нею після смерті її чоловіка? Місіс Рід, напевно, дуже неохоче виконувала вирвану в неї обітницю стати за матір нерідній і нелюбій дитині, її дратувало, що в її домі живе зовсім чужа людина.

І тут у мене виникла дивна думка. Я завжди була певна, що, якби містер Рід був живий, він ставився б до мене добре, і тепер, коли я сиділа й дивилась на біле ліжко й повиті мороком стіни, час від часу злякано поглядаючи в дзеркало, що тьмяно поблискувало в темряві, мені почало спливати на пам'ять усе, що я чула про покійників, потривожених у могилах, коли не виконується їхня передсмертна воля. Тоді вони повертаються до цього світу, щоб покарати присягопорушників і оступитися за покривджених. Отож я подумала, що дух містера Ріда, розгніваний кривдою, яку чинять дочці його сестри, може покинути свою потойбічну оселю, — чи то церковний склеп, чи невідомий світ померлих, — і з'явитися перед моїми очима в оцій кімнаті. Я втерла сльози й перестала плакати, щоб своїми розпачливими риданнями не збудити

того, хто почав би втішати мене замогильним голосом і з невимовним жалем схилив би наді мною свою голову, осяяну фосфоричним світлом. Я вмерла б з жаху, якби почула слова розради від духа. Я всіма силами намагалася відігнати цю думку, опанувати себе. Відкинувши назад волосся, я підвела голову й сміливо подивилась навколо. В ту мить на стіні з'явилася світла пляма. Може, подумала я, то місячний промінь пробився крізь шпарку в віконниці? Але ні, місячний промінь нерухомо лежав би на стіні, а це світло рухалося: воно ковзнуло по стелі й затремтіло над моєю головою. Тепер мені неважко здогадатися, що то був промінь ліхтаря, якого хтось ніс перед домом, але в ту хвилину я чекала якогось страхіття, нерви мої були напружені до краю, отож я подумала, що цей тремтливий промінь віщує появу мешканця іншого світу. Серце в мене несамовито закалатало, голова запашіла, як жар, я неначе чула лопотіння невидимих крил. Щось ніби підступило до мене. Мені здушило в грудях, я задихалась. Не тямлячи себе від страху, я кинулася до дверей і щосили заторгала ними. В коридорі почулися швидкі кроки; у дверях повернувся ключ, увійшли Бесі та Ебот.

— Вам недобре, міс Ейр? — запитала Бесі.

— От дерла горлянку! Аж у вухах лящало! — вигукнула Ебот.

— Заберіть мене звідси! Дозвольте піти до дитячої кімнати! — закричала я.

— Що з вами? Ви забилися? Чи, може, вам щось привиділось? — питала далі Бесі.

— О!.. Я побачила якесь світло й подумала, що зараз тут з'явиться привид! — я схопила Бесі за руку, і вона не вирвала її з моїх рук.

— Та то вона зумисне кричала, — мовила Ебот, гидливо скривившись. — Бач, який вереск зняла! Коли б їй десь боліло — то вже нехай, а то ж аби тільки всіх сюди покликати. Знаю я її мерзенні хитрощі.

— Що сталося? — владно спитав чийсь голос; коридором ішла місіс Рід; чеpecь її колихався, сукня погрозливо шелестіла. — Ебот! Бесі! Я, здається, наказала замкнути Джейн Ейр у червоній кімнаті і не випускати без мого дозволу, чи не так?

— Міс Джейн так страшно кричала, пані, — виправдовувалася Бесі.

— Пустіть її, — пролунало у відповідь. — Пусти Бесину руку, Джейн. В такий спосіб

тобі не вдасться вийти звідси, затам собі. Я терпіти не можу хитрощів, а надто дитячих, і мій обов'язок показати тобі, що всі твої штучки марні: ти сидітимеш тут іще одну годину, і я тебе випущу тільки тоді, коли ти зробишся зовсім слухняною і втихомиришся.

— Ой тітонько, згляньтесь на мене! Простіть мені! Я цього не витримаю! Покарайте мене якось інакше! Я помру, якщо...

— Цить! Годі казитися! Мені гидко дивитись на тебе!

Вона справді почувала до мене огиду. Вважала за хитру комедіантку й щиро вірила, що в мені поєднуються лихі пристрасті, ницість і небезпечна фальшивість.

Бесі та Ебот пішли собі, і місіс Рід, яку дратував мій переляк і мої нестримні ридання, увіпхнула мене в червону кімнату й замкнула двері; не сказавши більше ні слова, вона швидко пішла геть. А незабаром зі мною, мабуть, стався напад, і я зомліла.

РОЗДІЛ III

Далі, пригадую, я прийшла до пам'яті, ніби після страшного кошмару; переді мною палахкотіло жахливе червоне полум'я, що його перетинали широкі чорні смуги. Я чула тихі голоси, неначе приглушені шумом

водоспаду або вітру. Хвилювання, непевність і всевладний страх затьмарювали мою свідомість. Через якусь хвилю я збагнула, що хтось біля мене порається — піднімає й садовить мене в ліжку, та ще й дуже обережно, — так лагідно до мене доти ще ніхто не торкався. Я схилилась головою на подушку або на чиюсь руку й відчула себе легко й спокійно.

А ще за якісь п'ять хвилин моє забуття зовсім розвіялось: я знала, що лежу на власному ліжку в дитячій кімнаті і що червоне полум'я — то вогонь у каміні. Була ніч, на столі горіла свічка, в ногах стояла Бесі з мискою в руках, а на стільці коло ліжка сидів, схилившись наді мною, якийсь чоловік.

Я відчула невимовну полегкість, приємне почуття спокою й безпеки, коли побачила в кімнаті чужу людину, котра не мешкала у Ґейтсхеді й не була ріднею місіс Рід.

Відвернувшись від Бесі (хоч вона була мені куди менш огидна, ніж, скажімо, Ебот), я пильно придивилася до обличчя того чоловіка й пізнала його: то був містер Лойд, місцевий аптекар, що по нього місіс Рід посидала, коли, бувало, захворював хтось із челяді, — до себе і до своїх дітей вона кликала лікаря.

— То хто ж я такий? — спитав він.

Я назвала його й простягла йому руку; він узяв її, усміхаючись, і сказав:

— Скоро ми й зовсім одужаємо.

Потім він вклав мене назад у ліжку й, звернувшись до Бесі, загадав їй подбати, щоб мене ніхто не турбував серед ночі. Давши ще деякі настанови та сказавши, що навідається завтра, він пішов, на превеликий мій жаль: поки він сидів біля мене, я почувала себе під дружньою опікою,

а тільки-но він причинив за собою двері, як у кімнаті неначе потемніло, я знов занепала духом, і невимовний смуток огорнув моє серце.

— Може, ви б трохи подрімали, міс? — на диво лагідно спитала Бесі.

Я ледве насмілилась їй відповісти: боялась, що наступні її слова будуть уже не такі приязні.

— Спробую.

— Може, вам хочеться пити? А може, чогось з'їсте?

— Ні, дякую, Бесі.

— То я, мабуть, піду спати, бо вже за північ, але ви гукніть мене, коли вночі вам буде чого треба.

Аж надто дивна люб'язність з її боку! Вона додала мені відваги, і я запитала:

— Бесі, скажіть, що зі мною? Я хвора?

— Ви, мабуть, ослабли од того, що наплакались у червоній кімнаті. Але ви неодмінно скоро видужаєте.

Бесі пішла до кімнати покоївки, що була поряд. Я чула, як вона казала:

— Саро, ходи-но переночуєш зі мною у дитячій кімнаті. Я боюся лишатись на ніч сама з цією бідолашною дитиною. А що, як вона помре?.. Цікаво, чому з нею стався цей напад?.. Чи, бува, їй там чого не привиділось?.. Що не кажи, а пані повелася з нею таки жорстоко.

Вона привела з собою Сару; вони вклалися в ліжко і ще з півгодини шепталися, поки позасинали. До мене долинали уривки їхньої розмови, і з них я дуже добре зрозуміла, про що вони розмовляли:

— Щось у білому шугнуло повз неї й щезло... А за ним — здоровенний чорний собачище... Тричі грюкнуло в двері... На цвинтарі горів вогонь, просто над його могилою...

Врешті обидві поснули; камін і свічка позгасали. А я тої нескінченно довгої ночі не заснула й на хвилинку: мій зір, слух і розум були до краю напружені від страху — страху, що його здатні почувати тільки діти.

Пригода в червоній кімнаті не спричинилася до якоїсь тяжкої чи тривалої тілесної недуги — вона лише завдала мені тяжкої душевної рани, що й досі дається мені взнаки. Так, місіс Рід, це через вас зазнала я стільки тяжких душевних мук! Та я повинна простити вам, бо ви не відали, що чинили; краючи моє серце, ви вважали, що викорінюєте в мені лихі нахили.

Назавтра, під обід, я, одягнена й закутана в шаль, сиділа біля каміна в дитячій кімнаті. Я почувала себе кволою й розбитою, але найдужче мене мучив невимовний душевний біль, що викликав у мене невпинні тихі сльози; я ще не встигала витерти зі щоки одну солону краплину, як за нею вже котилася друга. А проте я могла б почуватися щасливою, бо нікого з Рідів не було вдома: всі вони, — і дітки, й матуся, — подалися кудись у кареті. Ебот шила в прилеглим покої, а Бесі, котра ходила сюди-туди по кімнаті, прибираючи іграшки й соваючи шухлядами, час від часу зверталася до мене із незвично лагідними словами. Усе це мало б видаватись мені справжнім раєм, — адже я звикла бути для всіх попихачем й вислуховувати з ранку до вечора нескінченні докори. Але зараз мої нерви були такі збурені, що мене не заспокоювала ніяка тиша й не тішила ніяка догода.

Бесі, що була зійшла вниз у кухню, принесла мені звідти пиріг на яскраво розмальованій порцеляновій тарілці; мені дуже подобався райський птах у віночку з незабудок та нерозквітлих троянд, що її прикрашав, і я не раз прохала дозволу потримати в руках цю тарілку, щоб зблизька роздивитися на неї, та досі мене вважали негідною такої ласки. І ось цю чудову тарілку ставлять мені на коліна й привітно припрошують з'їсти шматочок смачного пирога. Даремна ласка! Вона прийшла занадто пізно, як і інші радощі, що їх ми довго й марно чекаємо! Я не стала їсти пирога, а птахове пір'я й барви квітів видалися мені дивно побляклими; я відставила тарілку з пирогом. Бесі спитала, чи не хотіла б я почитати яку книжку. Слово "книжка" трохи відживило мене, і я попросила її принести з бібліотеки "Мандри Гулівера". Цю книгу я вже вкотре перечитувала з захопленням. Я гадала, що в ній описані справжні події, і вона цікавила мене куди більше, ніж дитячі казки. Не знайшовши жоднісінького ельфа серед листя й у дзвіночках наперстянки, попід грибами та в затишних місцинках під старими, обвитими плющем мурами, я дійшла сумного висновку, що всі вони повтікали з Англії до якогось дикого краю, де ліси незаймані й дрімучі і дуже мало людей, а от Ліліпутія й Бробдінґнеґ, на мою думку, справді існували, і я твердо вірила, що колись вирушу в далеку мандрівку й побачу на власні очі малесенькі поля, хатки, деревця, крихітних людей, маленьких корівок, овечок і птахів в однім королівстві, а в другім — високе, як ліс, жито, велетенських собак, здоровенних котів і високих, мов вежі, чоловіків та жінок. Але коли сьогодні я взяла в руки улюблену книжку й, гортаючи її сторінки, почала розглядати малюнки, що завжди так мене чарували, усе здалося мені зловісним і похмурим: велетні видалися довгоногими страшидами, ліліпути — злими й гидкими чортенятами, а сам Гулівер — безпритульним мандрівником, що блукає по чужих диких краях. Я згорнула книжку, неспроможна читати далі, й поклала на стіл біля непеченого пирога.

Бесі саме скінчила стирати порошок і прибирати в кімнаті; помивши руки, вона одсунула шухлядку комода, повну чудових клаптиків шовку й атласу, і заходилась робити з них новий капорець для Джорджіаниної ляльки. При цьому вона співала: В дні, коли ми ходили циганами, В

спозадавній, далекий час... Я вже не раз чула цю пісню й завжди слухала її з великою втіхою. Бесі мала приємний голос — принаймні я так гадала. Але тепер, хоч мелодія так само голубила моє вухо, мені вчувався в ній невимовний сум. Захопившись роботою, вона часом виводила приспів дуже тихо, дуже протягло, тож слова "в спозадавній далекий час"

звучали мов тужливий похоронний спів. Потім вона завела іншу пісню, ще жалібнішу:

Ноги збиті мої і стомлене тіло, Дальній мій шлях, а дорога крута.
Скоро тут смеркне, й безмісячні тіні Стануть на стежці, де йде сирота.

Нащо люди послали мене у пустелю, Де скелі дикі, страшні болота? О люди злі!

Тільки ангели стежать, Як у безлюдді бредє сирота.

Здалека нічний вітрець повіває, Ніжно сяють зірки золоті. Тільки Господь милосердя ще має, Втіху й надію дає сироті.

Хай провалюсь я на зламанім мості, Чи в прірву болотні вогні заведуть — Дитину свою отець візьме в гості, Бідну до себе прийме сироту.

Думка одна ще дає мені силу, Хай і не маю притулку в житті — Небо — мій дім, і я там відпочину, Бог — друг самотній, сумній сироті.

— Годі, міс Джейн, не плачте, — мовила Бесі, доспівавши пісню.

Вона так само могла б сказати вогню: "Не гори!" Та де їй було збагнути, які страждання краяли мені душу?

Того ранку до нас знову навідався містер Лойд.

— Що, вже на ногах? — спитав він, щойно переступивши поріг дитячої кімнати. — Ну, няню, як вона себе почуває?

Бесі одказала, що зі мною все гаразд.

— А чому ж вона така невесела? А підійдіть-но сюди, міс Джейн. Адже вас звуть Джейн, правда?

— Так, сер, Джейн Ейр.

— А ви, я бачу, плакали, міс Джейн Ейр. Ви не скажете мені чому? Вам щось болить?

— Ні, сер.

— Вона, мабуть, плакала, бо не змогла поїхати з місіс Рід у кареті, — втрутилася в розмову Бесі.

— Напевно, не тому! Вона вже велика й не стане рюмсати через такі дрібниці.

Я думала так само, але мене образило це несправедливе обвинувачення, і я хутко відказала:

— Я зроду не плакала через таку дурницю. Я не люблю їздити в кареті! Я плачу, бо я нещасна.

— Як вам не соромно, міс! — вигукнула Бесі.

Добрий аптекар, здавалося, був спантеличений. Я стояла перед ним; він пильно дивився на мене. Він мав маленькі сірі очиці, трохи тьмяні, але тепер вони, мабуть, видалися б мені дуже гострими; обличчя його було

хоч і грубувате, але добродушне. Подивившись на мене уважно, він спитав:

— Од чого ти вчора захворіла?

— Вона впала, — знову втрутилася Бесі.

— Упала? Знов, як мала дитина! Хіба вона й досі не навчилась ходити? Їй уже, мабуть, вісім або й цілих дев'ять років.

— Я впала, бо мене вдарили! — різко відповіла я, не стерпівши нового приниження своєї гідності. — Але я захворіла не від того, — додала я.

Містер Лойд узяв понюх табаки. Коли він вкладав табакерку назад до кишені жилета, задзвенів дзвінок, скликаючи слуг на обід; містер Лойд знав, що означає цей дзвінок.

— Це вам, няню, — сказав він. — Можете йти вниз. Поки ви повернетесь, я дам міс Джейн деякі настанови.

Бесі радше б лишилась, та мусила йти: слугам у Ґейтсхед-холі не дозволялося спізнюватись на обід.

— Отже, ти захворіла не від того, що впала? Від чого ж саме? — вів далі містер Лойд, коли Бесі пішла.

— Мене зачинили в кімнаті, де живе привид, і я просиділа там до ночі. Містер Лойд усміхнувся й водночас насупив брови.

— Привид? То ти, бачу, й справді ще дитина! Ти боїшся привидів?

— Я боюся привида містера Ріда... Адже він помер у тій кімнаті й лежав там у труні. Ні Бесі, ані хто інший це наслідиться зайти туди вночі.

Було жорстоко замикати мене там саму, та ще й без свічки, так жорстоко, що, мабуть, я їм цього довіку не

забуду!

— Дурниці! І через це ти нещасна? А вдень ти боїшся?

— Ні, але скоро настане ніч... До того ж я нещасна, дуже нещасна не тільки через це.

— А через що саме? Ти не можеш мені сказати?..

Як би я хотіла відповісти відверто на це запитання! Та я не знаходила потрібних слів. Дітям відомі тонкі почуття, але вони неспроможні їх зрозуміти, а коли дещо й розуміють, то не можуть цього висловити. Проте я боялася пропустити цю першу й єдину нагоду поділитися своєю журбою і, зніяковіло помовчавши, здобулася нарешті на коротку, але правдиву відповідь:

— Насамперед я не маю ні батька, ні матері, ні братів, ні сестер.

— Але в тебе є добра тітка, двоюрідні брат і сестри. Я знов помовчала, а тоді сказала простодушно:

— Таж то Джон Рід збив мене з ніг, а тітка замкнула в червоній кімнаті! Містер Лойд знову дістав свою табакерку.

— Хіба тобі не подобається у Ґейтсхед-холі? — спитав він. — Хіба ти не вдячна, що живеш у такому гарному домі?

— Це не мій дім, сер. Он Ебот каже, що в мене тут прав менше, ніж у служниці.

— Дурненька! Невже ти хотіла б покинути таку чудову садибу?

— Якби я мала куди подітись, то була б тільки рада втекти звідси, але я не можу залишити Ґейтсхеда, поки не стану зовсім дорослою.

— Хто зна... Може, й залишиш... У тебе є яка рідня, крім місіс Рід?

— Мабуть, нема, сер.

— А по батькові?

— Не знаю. Я якось спиталася в тітки Рід, то вона відповіла, що, може, в мене й є які-небудь бідні родичі, на прізвище Ейр, проте вона нічого про них не знає.

— А якби такі виявилися, ти б згодилась перейти до них жити?

Я замислилась. Бідність страхає дорослих людей, а дітей і поготів. Вони не розуміють, що може бути бідність дбайлива, працювита, чесна, — в їхній уяві це слово в'яжеться тільки з лахміттям, убогим харчем, холодним каміном, грубими звичаями й огидними вадами; для мене бідність була як інша назва приниження.

— Ні, я б не хотіла переходити жити до бідних людей, — відказала я.

— Навіть коли б вони були добрі до тебе? Я заперечливо похитала головою.

Я не розуміла, як бідні люди можуть бути добрі; до того ж я ще почну балакати по-простацькому, стану груба й невихована — схожа на тих бідних жінок, що їх я часом бачила по дворах села Ґейтсхед, коли вони бавили дітей або прали шмаття, — ні, я не здатна була так дорого заплатити за волю.

— Невже твої родичі такі злидарі? Вони робочі люди?

— Хто їх знає. Тітка Рід каже, що коли вони в мене й є, то це жебраки. А я не хочу жебракувати.

— А до школи ти б хотіла ходити?

Я знов замислилась: я до ладу й не знала, що таке школа.

Бесі казала, що дівчат тримають там дуже суворо, закладають їм за спину лінійку, щоб не горбились, і вимагають од них надзвичайної чемності й слухняності. Джон Рід ненавидів школу й лаяв свого вчителя на всі заставки, але Джонові уподобання не були для мене взірцем, і хоч розповіді Бесі про шкільну дисципліну (почуті нею самою від панночок з сім'ї, де вона служила перед тим, як найнялася до Ґейтсхеда) трохи й лякали мене, то те, чого ці дівчата, за її словами, там понавчались, видавалось мені, навпаки, дуже принадним. Вона хвалилася, що вони вміли малювати гарні краєвиди й квіти, добре співали й грали на фортепіано, плели чудові гаманці й вільно читали по-французькому, — врешті мені захотілося і собі всього того навчитись. Крім того, школа означала цілковиту переміну: далеку подорож, розлуку із Ґейтсхе-холом, шлях до нового життя.

— Мені б і справді хотілося вчитися в школі, — висловила я уголос своє бажання.

— Так, так, хто знає, як іще може все обернутись, — мовив містер Лойд, підвівшись. — Дитині потрібно поміняти повітря й місце, — додав він сам до себе, — з нервами в неї не все гаразд.

Увійшла Бесі; тієї ж хвилини надворі почулося рипіння жорстви під колесами карети.

— Це часом не ваша господиня, няню? — запитав містер Лойд. — Я б хотів поговорити з нею.

Бесі запросила його до маленької їдальні й показала дорогу. Як свідчать подальші події, аптекар, мабуть, відважився порадити місіс Рід віддати мене до школи; пораду цю було напевне прийнято дуже радо, бо, коли одного вечора я лежала у ліжку в дитячій кімнаті, а Бесі й Ебот сиділи й шили, Ебот, гадаючи, що я вже заснула, сказала Бесі, з якою вони розмовляли про цю пригоду:

— Думаю, пані навіть рада здихатися цієї вредної, неслухняної дитини. Вона неначе стежить за кожним та щось замишляє.

Ебот, мабуть, щиро вважала мене за якогось маленького Гая Фокса.

Тоді ж таки я вперше дізналася зі слів міс Ебот, що батько мій був бідний священик і що моя мати одружилася з ним проти волі своєї родини, яка вважала, що він їй не пара; старий містер Рід тяжко розгнівався й позбавив її спадщини; через рік після шлюбу мій батько захворів на тиф, відвідуючи злидарів великого промислового міста, де була його парафія, а мати заразилася від батька й померла за місяць після нього.

Дослухавши цю сумну історію, Бесі, зітхнувши, промовила:

— Сердешну міс Джейн теж треба пожаліти, Ебот.

— Еге ж, — відказала Ебот, — була б це мила гарненька дитина, то таку можна й пожаліти в її недолі. А таке гидке жабеня хіба стане хто жаліти?

— Ваша правда, — погодилась Бесі. — Така красунечка, як міс Джорджіана, на її місці викликала б куди більше співчуття.

— Так, так, я дуже люблю міс Джорджіану! — палко вигукнула Ебот.
— Вона така гарнесенька! Як намальована! Які в неї чудові довгі кучері, блакитні оченята і ніжні рожеві щічки!.. Бесі, а чи не приготувати нам собі на вечерю грінок із сиром?

— Гаразд — із підсмаженою цибулькою. Ходім униз!

І обидві вийшли з кімнати.

РОЗДІЛ IV

Розмова з містером Лойдом і щойно підслухана бесіда поміж Бесі та Ебот сповнили моє серце надією, і в мені прокинулося бажання одужати; от-от у моїм житті мала настати переміна, — я прагнула її і мовчки чекала. Але вона не наставала; минали дні й тижні, я вже цілком одужала, однак не чула більше жодного натяку на те, що так мене цікавило. Місіс Рід іноді окидала мене суворим поглядом, але дуже рідко зверталася до мене. Відтоді, як я заслабла, вона провела ще суворішу межу між мною й своїми дітьми: я спала тепер сама в тісній комірчині, яку вона мені призначила, їла теж на самоті й цілісінький день просиджувала в дитячій кімнаті, коли мої двоюрідні брат і сестри гралися у вітальні. Вона жодним словом не проходила про те, що збирається віддати мене до школи, і все-таки я була певна, що вона недовго терпітиме мене у своєму домі: коли вона тепер дивилася на мене, в погляді її була глибока огида.

Еліза й Джорджіана, напевне з її наказу, майже не розмовляли зі мною; Джон, побачивши мене, показував мені язика і одного разу підняв був на мене руку, та в мені знову закипіли гнів і обурення, і я одразу кинулась на нього; Джон злякався і втік, лаючись та репетуючи, що я розбила йому носа. Я справді щосили стукнула кулаком по цій прикметній частині його обличчя, а коли побачила, що він злякався мого кулака чи, може, мого розлюченого вигляду, мене охопило бажання скористатися зі своєї перемоги. Та він утік до своєї матери і почав плаксиво

жалітися їй, що "ця бридка Джейн Ейр накинута на нього, як скажена кішка", але мати суворо його урвала:

— Щоб я більше й слова не чула про неї, Джоне! Адже я заборонила тобі підходити до неї. Вона негідна твоєї уваги. Я не хочу, щоб ти і твої сестри зналися з нею.

І тут я, перекинувшись через поруччя, гукнула несподівано для себе самої:

— То ви негідні знатися зі мною!

Місіс Рід була опасиста жінка, та, почувши таку дивну й зухвалу заяву, миттю збігла сходами нагору, затила мене до дитячої кімнати і, кинувши на ліжко, суворо наказала мені не вставати і не розтуляти рота до самого вечора.

— Що б сказав вам дядечко Рід, якби оце був живий? — вихопилося в мене. Здавалось, язик мій проказував слова проти моєї волі. В мені заговорило щось таке, над чим я не мала влади.

— Що-о? — ледь чутно спитала місіс Рід; в її завжди холодних, спокійних сірих очах промайнуло щось схоже на переляк, вона пустила мою руку й витріщилася на мене, ніби не розуміла, хто я така — дитина чи диявол? Та я вже не могла спинитись:

— Мій дядечко Рід на небі, він знає все, що ви робите й думаєте! І мої тато й мама теж усе знають — вони знають, що ви мене замикаєте на цілий день і бажаєте моєї смерті! Місіс Рід швидко опанувала себе: вона люто трусонула мене за плечі, тоді ляснула кілька разів по щоках і вийшла, не промовивши більше ні слова. Зате Бесі цілу годину читала мені нотацію, доводячи переконливими доказами, що світ іще не бачив такої злої й розбещеної дитини, як я... Я майже вірила їй, бо знала сама, що в моїх грудях кипіли тільки недобрі почуття.

Проминув листопад, грудень і половина січня. У Ґейтсхеді, як завжди, весело відсвяткували Різдво і Новий рік: усім робили подарунки, справляли обіди та вечірки. Я, звичайно, не брала участі в усіх цих веселощах; я могла тільки милуватися щодня, як чепурилися Еліза й Джорджіана і як вони потім спускалися у вітальню, вбрані в муслінові сукні з червоними поясами, стріпуючи гарними кучерями, а тоді прислухатися до звуків фортепіано й арфи, що долітали знизу, до метушні буфетника та служників і брязкоту кришталю й порцеляни, коли гостям подавали напої і наїдки, та до невиразного гомону, що чувся з вітальні, коли відчинялися двері. Коли мені набридало дивитися на них, я залишала площадку сходів і поверталась до порожньої, тихої дитячої кімнати: там, хоч мені й бувало сумно, але я себе не почувала нещасною.

Правду кажучи, мені зовсім не хотілося йти до гостей, бо гості місіс Рід мене майже не помічали: якби Бесі була трішки лагідніша й привітніша, я б охочіше сиділа увечері з нею, ніж під грізним наглядом місіс Рід у кімнаті, повній чужих чоловіків і жінок. Але Бесі, прибравши панночок, ішла звичайно на кухню чи в кімнату до економки, де їй було веселіше, і забирала з собою свічку. А я сиділа з лялькою на колінах, поки не догоряв вогонь у каміні, і раз у раз боязко озиралась: чи не з'явилася, бува, якась страшна мара в півтемній кімнаті; а коли згасали останні жаринки, я швиденько роздягалась, гарячково розв'язуючи вузли й поворозки, і шукала в ліжку захистку від холоду й темряви. Я завжди лягала в ліжко з лялькою; людина повинна щось любити, тож за браком когось кращого я ніжно любила цю стару побляклу ляльку, схожу на маленьке опудало. Тепер мені здається безглуздою та щира любов, яку я почувала до цієї маленької іграшки, вважаючи її майже за живу, наділену почуттями істоту. Я не могла заснути, поки не загортала її в свою нічну сорочку, і тільки коли вона лежала поруч у теплі й безпеці, я почувала себе щасливою, гадаючи, що й вона щаслива.

Як довго тяглися години, коли я чекала, поки роз'їдуться гості і на сходах почуються кроки Бесі; іноді вона приходила й раніше — узяти наперсток або ножиці чи принести мені що-небудь на вечерю — булочку або пиріжок із сиром. Вона сідала на край ліжка, поки я їла, а потім

підтикала ковдру, а двічі навіть поцілувала мене, кажучи: "На добраніч, міс Джейн". Коли Бесі була така лагідна, вона здавалась мені найкращою, найвродливішою, найдобрішою людиною в світі, і я палко бажала, щоб вона завжди була така мила й привітна, а не попихала мене, не лаяла, не кривдила, як вона це частенько робила. Як на мене, то Бесі Лі була дуже кмітлива дівчина; вона усе робила швидко й вправно і вміла чудово розповідати казки, які справляли на мене величезне враження. Була вона й гарненька — якщо я добре пам'ятаю її лице й постать. Я пригадую струнку молоду жінку, чорняву й темнооку, з тонкими рисами обличчя й свіжими рум'яними щоками; однак вона мала примхливу, запальну вдачу і дуже невиразні уявлення про безсторонність і справедливість; і все ж, попри всі свої вади, вона була мені наймиліша з усіх мешканців Ґейтсхед-холу.

Це було п'ятнадцятого січня, десь о дев'ятій годині ранку. Бесі пішла снідати, а моїх двоюрідних сестер і брата ще не кликали до матусі. Еліза надягала капор і старе тепле пальто — вона збиралася піти погодувати своїх курей, що завжди робила з великою втіхою; з не меншою втіхою вона продавала економці яйця, а вторговані гроші ховала. Еліза була природжена гендлярка і скупердяга. Вона продавала не тільки яйця й курчат, а й квіткове коріння, насіння та розсаду садівникові, торгуючись з ним за кожний пенс, — місіс Рід наказала йому купувати в панночки все, що вона вирощувала й хотіла продати. А Еліза ладна була продати свої власні коси, якби їй дали добру ціну. Що ж до грошей, то спочатку вона ховала їх по всіх закутках, загорнувши в ганчірки або папірці, та коли кілька таких схованок знайшла покоївка, Еліза, боячись втратити всі свої скарби, згодилась віддавати їх на збереження матері, наче справжній лихвар, за п'ятдесят-шістдесят відсотків. Цю лихву вона правила що три місяці, пильно ведучи свої розрахунки в маленькій книжечці.

Джорджіана сиділа на високому стільці перед дзеркалом і робила собі зачіску, вплітаючи в свої кучері штучні квіти та побляклі пера, — вона знайшла їх цілу купу в шухляді на горищі. Я застинала своє ліжко — Бесі суворо наказала мені прибрати його, поки вона повернеться (тепер Бесі

частенько загадувала мені різну роботу, неначе молодшій покоївці: я мала замітати підлогу, витирати порошок і таке інше). Накривши ліжко ковдрою та згорнувши нічну сорочку, я підійшла була до підвіконня, щоб поскладати розкидані там книжки та лялькові меблі, але Джорджіана крикнула, щоб я не сміла торкатися до її іграшок (малесенькі стільчики й дзеркальця, гарненькі тарілочки й чашечки належали їй). Знічев'я я почала хукати на морозяні візерунки, якими було розписане вікно, і, прохукавши вічко, виглянула надвір, де все застигло нерухомо від лютого морозу.

З вікна було видно хижку воротаря та під'їзну алею, і якраз тоді, коли серед срібно-білого листя на шибці утворилася досить велика проталина, ворота широко розчинились і в них заїхала карета. Я байдужно дивилась, як вона котила до ґанку: в Ґейтсхед часто приїздили екіпажі, проте жоден не привозив гостей, які б мене цікавили. Карета зупинилася коло ґанку, пронизливо дзеленькнув дзвоник, і відвідувачеві відчинили. Усе це мене зовсім не обходило, і незабаром мою увагу привернула голодна вільшанка, яка, попискуючи, сіла на голій вишні, що росла під самою стіною будинку, недалеко од вікна. Мій сніданок — молоко з хлібом — стояв недоїдений на столі, і, покришивши скибочку, я почала торгати віконну раму, щоб висипати крихти на карниз, аж ось на сходах затупотіли чийсь кроки, і в дитячу кімнату вскочила Бесі.

— Міс Джейн, скидайте мерщій фартуха! Що ви там робите? Ви сьогодні вмивались? Перш ніж відповісти, я знов шарпнула раму, бо дуже хотіла нагодувати пташку; рама подалась, я насипала крихот на кам'яному карнизі й на вишневій гілці і, зачинивши вікно, відповіла:

— Ні, Бесі, я щойно скінчила витирати порошок.

— Ото мені морока з цією нетіпахою! А що ви там робили зараз? Чого ви така червона? Знов замишляєте якусь капость? Для чого ви одчиняли вікно? Відповідати мені, хвалити Бога, не довелося: Бесі, видно, було ніколи вислуховувати мої пояснення; вона потягла мене до умивальника, немилосердно, хоч, на щастя, швидко, вишарувала мені руки й лице

водою, милом та цупким рушником, пригладила моє волосся жорсткою щіткою, стягла з мене фартуха, хутенько вивела на площадку сходів і наказала зійти вниз, бо мене кличуть до їдальні.

Я хотіла була запитати, хто мене кличе і чи місіс Рід теж там, та Бесі вже метнулась назад у дитячу кімнату й зачинила за собою двері. Тож я почала поволі спускатися сходами. Вже майже три місяці місіс Рід не кликала мене до себе; я цілими днями сиділа в дитячій кімнаті, а до їдальні й вітальні боялася навіть заходити.

Я ввійшла до порожнього передпокою і, тремтячи від страху, зупинилася перед дверима їдаленьки. Яку жалюгідну боягузку зробив із мене в ті дні страх перед несправедливим покаранням! Я боялася і повернутись до дитячої кімнати, і ввійти до їдальні; хвилин десять я нерішуче

топталася під дверима й наважилась їх відчинити, лише коли в їдальні голосно задзеленчав дзвінок.

"Хто б це міг мене кликати? — питала я себе, намагаючись обома руками повернути тугу дверну ручку, що не піддавалася моїм зусиллям. — Кого я побачу в їдальні, крім тітки Рід? Чоловіка чи жінку?"

Ручка нарешті повернулась, двері розчинились; ступивши досередини й зробивши низький реверанс, я звела очі на... чорну колону — такою, принаймні на перший погляд, видалась мені пряма, тонка, вбрана в чорне постать, що височіла на килимку перед каміном; насуплене лице було схоже на кам'яну маску, яка вінчала ту колону, мов капітель.

Місіс Рід сиділа на своєму звичайному місці біля каміна. Вона показала мені рукою, щоб я підійшла ближче, і так відрекомендувала мене камінному незнайомцеві:

— Оце й є ота дівчинка, про яку я вам писала.

Він — бо то був чоловік — повільно повернув до мене голову і, втупивши в мене свої гострі очі, що поблискували з-під кострубатих брів, поважно мовив:

— Вона дуже мала. Скільки їй років?

— Десять.

— Невже? — сказав він недовірливо, не зводячи з мене очей, а потім запитав: — Як тебе звати, дівчинко?

— Джейн Ейр, сер.

Проказавши ці слова, я глянула на нього. Він видався мені височенним, але ж сама я була тоді дуже мала; обличчя він мав широке, таке ж холодне й суворе, як уся його постать.

— Скажи, Джейн Ейр, а ти слухняна дитина?

На це запитання я не могла відповісти "так", бо той маленький світ, в якому я жила, був про це протилежної думки, і я мовчала. Місіс Рід відповіла за мене; багатозначно похитавши головою, вона сказала:

— Чим менше говорити про це, тим краще, містере Броклґерст.

— Мені дуже прикро таке чути! Доведеться з нею про дещо поговорити, — і, зігнувши свою рівну постать під прямим кутом, містер Броклґерст сів у крісло навпроти місіс Рід. — Підійди-но сюди, — мовив він.

Я ступила на килимок; він поставив мене прямо перед собою. Яке він мав обличчя! Тепер, коли воно було майже на одному рівні з моїм, я

виразно його бачила: величезний ніс, рот до вух, з рота стирчать довгі зуби!

— Нічого немає прикрішого, як дивитись на неслухняну дитину, — почав він, — а надто на неслухняну дівчинку. Ти знаєш, куди потрапляють грішники після смерті?

— Вони потрапляють до пекла, — відповіла я завченою фразою.

— А що таке пекло? Ти можеш мені пояснити?

— Яма, повна вогню.

— А хіба тобі б хотілося упасти в цю яму й вічно горіти там?

— Ні, сер.

— А що ти повинна робити, щоб не потрапити туди? Я на хвилинку замислилась, а потім бовкнула:

— Я повинна бути здорова, щоб не вмерти.

— А хіба твоє здоров'я в твоїх руках? Діти, менші од тебе, вмирають щодня. Всього кілька днів тому я поховав п'ятирічну дитину, добру дитину: її душа тепер на небі. Боюсь, що про тебе цього не можна буде сказати, якщо Бог покличе тебе до себе.

Я не сміла перечити йому і тільки зітхнула, дивлячись на його ножиська, які він простяг на килимку, — мені хотілося втекти від нього світ за очі.

— Сподіваюсь, це зітхання виходить із самісінького серця і ти каєшся з того, що завдала стільки прикростей своїй добродійниці.

"Добродійниця! Добродійниця! — подумала я. — Всі величають місіс Рід моєю добродійницею. Якщо воно насправді так, то добродійниця — це дуже погана людина".

— А ти проказуєш молитви вранці і перед сном? — допитувався він далі.

— Так, сер.

— А Біблію читаєш?

— Іноді читаю.

— З утіхою? Ти любиш Біблію?

— Я люблю "Об'явлення Івана Богослова", і книгу пророка Даниїла, і "Книгу буття", і про Самуїла, і про Йова, і про Йону...

— А псалми? Я сподіваюся, ти їх теж любиш?

— Ні, сер.

— Ні? О, який жах! У мене є хлопчик, він менший за тебе, а вже знає напам'ять шість псалмів; коли його спитати, чого б йому дужче хотілося — з'їсти пряника чи вивчити напам'ять вірша з псалтиря, він відповідає:

"Вірша! Адже ангели співають псалми! А я хочу бути маленьким ангелом уже на землі", — і він дістає аж два пряники у винагороду за свою побожність.

— Псалми не цікаві, — зауважила я.

— Це свідчить про те, що в тебе недобре серце, і ти повинна благодіти Бога, щоб він змінив його: забрав твоє кам'яне і дав тобі людське — нове, чисте.

Я вже хотіла була запитати, як робитиметься ота заміна, але тут втрутилася місіс Рід, звеліла мені сісти й сама повела далі мову:

— Містере Броклґерст! У листі, якого я послала вам три тижні тому, я, здається, писала, що вдача й нахили в цієї дівчинки не зовсім такі, як мені б хотілося. Тож якщо ви приймете її до Ловудської школи, я б дуже просила вас, щоб директриса і вчительки не спускали її з ока і ввесь час пам'ятали про найгіршу її ваду —

схильність до облудності й брехні. Я навмисне кажу це при тобі, Джейн, щоб ти не спробувала дурити містера Броклґерста.

Недарма я боялася й не любила місіс Рід! Вона завжди так жорстоко мене ображала! Я завжди почувала себе недобре в її присутності. Хоч би як слухняно виконувала я її накази, хоч би як силкувалася їй догодити, всі мої старання були марні, і мені доводилось вислуховувати отакі-от прикрі слова. І тепер це звинувачення, кинуте мені при чужій людині, образило мене до глибини душі. Я невиразно усвідомлювала, що вона хоче позбавити мене надій на нове життя, яке для мене призначила; я відчула, хоч і не змогла б того висловити, що вона всіває мою подальшу путь зернами відрази й неласки. Я бачила, що вже обернулась в очах містера Броклґерста на нещире, примхливе дитину. Але що могла я вдіяти, аби зняти з себе несправедливе звинувачення?

"Мабуть-таки, нічого", — подумала я, на силу стримуючи ридання, й швидко витерла сльози, що свідчили про мою муку й безсилля.

— Облудність — це справді прикра вада у дитини, — мовив містер Броклґерст. — Від неї недалеко до брехні, а всі брехуни кипітимуть в

озері з вогню й сірки. Та ви не турбуйтеся, місіс Рід: її добре пильнуватимуть; я вже поговорю з міс Темпл і вчительками.

— Я б хотіла, щоб її виховували відповідно до її становища, — вела далі моя добродійниця, — зробили її покірною й працювитою, що ж до канікул, то нехай вона, з вашої ласки, завжди проводить їх у Ловуді.

— Ваші рішення дуже розважливі, пані, — відказав містер Броклґерст. — Покірливість — це якраз та християнська чеснота, яка найбільше личить ученицям Ловуда. Отож я вимагаю, щоб вихованню цієї чесноти приділялась особлива увага. Я вже давно шукаю способу, як краще приборкувати у вихованок марне почуття гордині, і ось тільки цими днями дістав приємний доказ мого успіху. Моя друга дочка Авґуста побувала з матір'ю в школі; приїхавши додому, вона вигукнула: "Любий тату! Які тихі й скромні дівчатка в Ловуді! Зачесане за вуха волосся, довгі фартухи. А полотняні торбинки поверх суконь — таж вони майже нічим не відрізняються від дітей бідняків! А як вони витріщились на моє й мамине вбрання! Так, наче зроду не бачили шовкової сукні".

— Я цілком схвалюю ваші порядки, — сказала місіс Рід. — Хай би я навіть об'їздила всю Англію, і то навряд чи знайшла б більш підхожу школу для такої дитини, як Джейн Ейр. Основне — суворість, любий містере Броклґерст: я завжди і всюди за суворість.

— Авжеж, пані, суворість — це найперша з християнських засад. У Ловуді ми її дотримуємось в усьому: простий харч, строгий одяг, скромні помешкання, невибагливість і працювитість — такі звичаї цього дому та його мешканців.

— І ви маєте слушність, сер. Отже, чи можу я сподіватись, що цю дитину буде взято ученицею до Ловуда і виховано відповідно до її становища і здібностей?

— Можете, пані: їй буде надано притулок в цій теплиці вибраних паростків, і я сподіваюсь, що вона буде вдячна за такий високий привілей.

— Тоді я пришлю її якомога швидше, містере Броклґерст, бо, запевняю вас, мені не терпиться збутись відповідальності, що вже зробилася дуже обтяжлива.

— Авжеж, авжеж, пані! А зараз я з вами попрощаюсь. Я повернуся до Броклґерст-холу за тиждень або й два: вікарій, мій добрий приятель, не відпустить мене раніше. Але я повідомлю міс Темпл, що до неї має прибути нова дівчинка, щоб не було ніяких труднощів з її прийняттям. До побачення.

— Бувайте здорові, містере Броклґерст. Перекажіть від мене вітання місіс і міс Броклґерст, Авґусті й Теодорі, а також містерові Броутону Броклґерсту.

— З приємністю, пані. А ти, дівчинко, візьми ось цю книжечку під назвою "Супутник дитини". Читай її з молитвою, особливо "Розповідь про страшну й наглу смерть Марти Дж., неслухняної дівчинки, схильної до брехні та ошуканства".

З цими словами містер Броклґерст тицьнув мені в руку тоненьку брошуру в цупкій обкладинці, подзвонив, щоб йому подали екіпаж, і поїхав.

Місіс Рід і я лишились удвох. Кілька хвилин збігло в мовчанці: вона шила, я спостерігала. Місіс Рід було тоді років тридцять шість — тридцять сім; це була кремезна жінка, з широкими плечима й сильними руками, невисока й повна, однак не надто гладка; вона мала широке лице з міцною й важкою нижньою щелепою, низьке чоло, масивне випнуте підборіддя та доволі правильні рот і ніс; під світлими бровами поблискували очі, що не світилися жалощами; шкіру вона мала смагляву

й матову, а волосся майже льняне. Була вона дуже й на здоров'я не нарікала — хвороба й близько не підступалась до неї. Вона вправно й розумно поряdkувала в Ґейтсхеді, цупко тримаючи в руках домашнє господарство й орендарів, тільки діти часом нехтували її владою й сміялися з неї. Одягалась вона добре і зі смаком добирала вбрання.

Сидячи на стільчику за кілька кроків од її крісла, я розглядала її постать та риси обличчя. В руці я тримала трактат, де йшлося про наглу смерть брехухи — оповідь, що на неї було звернено мою увагу, мала служити мені пересторогою. Сцена, що оце відбулася, наклеп, зведений на мене перед містером Броклґерстом, весь зміст їхньої розмови — все це було свіжою кривавою раною, що ятрилась у моїй душі. Кожне їхнє слово болісно відлунювало в моїм серці, і в мені кипіли образа й обурення.

Місіс Рід підвела голову від шитва, її очі зустрілися з моїми, і тієї ж миті пальці зупинили свої спритні рухи.

— Іди звідси, повертайся в дитячу кімнату, — наказала вона.

Може, мій погляд чи щось інше видалось їй образливим, бо вона проказала ці слова з сильним, хоча й стримуваним роздратуванням. Я встала, рушила до дверей і, враз повернувши назад, попрямувала через усю кімнату до вікна, а відтак підступилася до неї.

Я мусила говорити: мене безжально придавлено, і я повинна була повстати. Але як?

Яка ж у мене сила, щоб відповісти на удар моєму супротивникові? Я зібрала всю свою снагу й кинула їй таку фразу:

— Я не облудна! Якби я була облудна, то сказала б, що люблю вас, але я, навпаки, кажу, що ви мені осоружні більше од усіх на світі, крім

Джона Ріда. А оцю книжку про брехуху можете подарувати своїй Джорджіані — то вона бреше, а не я!

Руки місіс Рід все ще нерухомо лежали на шитві, вона й далі не зводила з мене крижаного погляду.

— Що ти ще хочеш сказати? — спитала вона, ніби звертаючись до дорослого супротивника, а не до дитини.

Отой її погляд, отой голос розворушили всю мою неприязнь до неї. Тіпаючись від голови до ніг, пойнята непогамовним хвилюванням, я вела далі:

— Я рада, що ви мені не рідна тітка. І я вас довіку не назву більше тіткою. Я ніколи не приїду до вас у гості, коли виросту, а коли хто спитає мене, чи я вас любила та як ви обходились зі мною, то я відповім, що мені гидко згадувати про вас і що ви ставились до мене несправедливо і жорстоко.

— Як ти смієш таке говорити, Джейн Ейр?

— Як я смію, місіс Рід? Ще й питаєте! Смію, бо це правда. Гадаєте, я черства,

запекла і можу жити без любові та ласки? Ні, я не можу так жити, — вам же бракує жалощів. Я не забуду, як ви тоді штовхнули мене, брутально, з усієї сили штовхнули в червону кімнату й замкнули двері на ключ, довіку не забуду! Адже я тоді була на смерть перелякана й кричала, душачись від плачу: "Згляньтеся! Згляньтеся на мене, тітонько Рід!" Ви покарали мене за те, що ваш поганий син ні за що мене вдарив і звалив з ніг. Хоч би хто мене спитав, я кожному розповім, як усе було. Люди мають вас за добру жінку, але ви лиха, у вас жорстоке серце. Сама ви брехуха! Ще не встигла я скінчити, як душу мою почало сповнювати дивне, ще не відоме мені почуття свободи й радощів. Неначе порвались

невидимі пута і я несподівано вирвалась на волю. Те почуття постало не без причини: місіс Рід виглядала наляканою, шитво сповзло з її колін додолу, вона зняла руки догори, захитавшись туди й сюди, обличчя їй скривилося, здавалося, вона от-от заплаче.

— Ти помиляєшся, Джейн... Та що це з тобою? Чом ти так несамовито трусишся? Може, вип'єш води?

— Ні, місіс Рід.

— Може, тобі ще чого треба, Джейн? Повір моєму слову, я бажаю бути твоїм другом.

— Хто б говорив! Ви сказали містерові Броклґерсту, що я лиха й брехлива, а я всім у Ловуді розкажу, яка ви насправді і що мені вчинили.

— Джейн, ти нічого не тямиш у цих речах: дитячі вади треба виправляти.

— Я не брехуха! — дико закричала я.

— Яка ти справді шалена, Джейн. А зараз іди назад до дитячої кімнати, люба моя, полеж трохи...

— Я вам не люба і не збираюсь лягати. Відвозьте мене швидше до школи, місіс Рід, мені далі несила у вас жити.

— Мені треба й справді скоріше відвезти її до школи, — промимрила місіс Рід і, зібравши своє шитво, квапливо вийшла з кімнати.

Я лишилась сама — переможцем на бойовищі. Це була моя найзапекліша битва і перша здобута мною перемога; хвилинку я стояла на килимку, де недавно стояв містер Броклґерст, і тішилась самотністю

переможця. Спочатку я усміхалася сама до себе і почувала незвичне піднесення, але моя злорадість згасла так само хутко, як і стихло несамовите калатання серця. Дитина не може боротися зі старшими, як боролась я, не може дати волю лютим почуттям, як я дала волю своїм, не відчувши потім докорів сумління, не схаменувшись. Степ, охоплений бурхливим, всежерущим полум'ям, міг би правити за образ моєї душі, коли я кидала місіс Рід звинувачення й погрози; той самий степ, чорний, випалений по тому, як полум'я вже згасло, міг би уособлювати мій подальший душевний стан, коли, поміркувавши півгодини на самоті, я збагнула шаленство моєї поведінки і як тяжко бути ненависною для когось і ненавидіти.

Вперше в житті я скуштувала помсти: коли я нею впивалася, вона здавалася мені запашним трупом, але металевий, їдкий присмак, що лишився після неї, нагадував отруту. Я б охоче пішла оце зараз і попросила пробачення у місіс Рід, однак знала почасти з досвіду, а почасти й підсвідомо, що вона відштовхнула б мене з подвійною зневагою і в мені знов розворушилися б бунтівні поривання.

Я б радше віддалася чомусь іншому, а не гірким докорам, охочіше пошукала б поживи для іншого, не такого недоброго почуття, як сліпе обурення. Я дістала з полиці книжку — арабські казки, сіла на стільчик і спробувала читати. Та неспроможна була нічого збагнути: між мною й сторінкою, якою я звичайно зачаровувалась, пропливали мої думки. Тоді я розчинила засклені двері в парк. Кущі стояли нерухомо; стояв лютий мороз без сонця і без вітру. Я накрила голову й плечі сукнею і пішла у найдальшу частину парку, однак мене не тішили ні мовчазні дерева, ні ялинові шишки, що падали на землю, ні пам'ятка осені — червонувато-брунатне листя, що його вітер позмітав у купки, тепер скуті морозом. Я оперлась на ворота й задивилась на порожню луку, де стирчала общипана пожовкла трава і де вже не паслися вівці. День випав дуже похмурий, тьмяне небо заволокли важкі снігові хмари; одна по одній спадали додолу лапаті сніжинки, вони не танули на мерзлій стежці та вкритій інеем траві. А я, нещасна дитина, стояла й безперестану шепотіла сама до себе: "Що мені робити? Що мені робити?"

Враз почувся дзвінкий голос:

— Міс Джейн, де ви? Ходіть-но снідати!

То була Бесі, я одразу її пізнала, але навіть не поворухнулась; її легкі кроки почулися на стежці.

— Ох і неслухняна ж дитина! — почала вона. — Чого ви не йдете, коли вас гукають?

Присутність Бесі після думок, що снувалися в моїй голові, була мені приємна, хоч вона, як завжди, сварила мене. Але після мого двобою з місіс Рід та перемоги над нею я не дуже зважала на скороминущу злість моєї няні, і мені захотілось зігрітися в теплі її юного добросердя. Тож я обняла її за шию й сказала:

— Годі, Бесі! Не лайте мене!

Я вперше піддалася такому щирому й сміливому пориву, і це її зворушило.

— Кумедна ви дитина, міс Джейн, — сказала вона, глянувши на мене згори вниз, — дивне відлюдкувате дитя. То вас віддають до школи?

Я кивнула головою.

— І ви не жалкуватимете, що покинули бідну Бесі?

— А що Бесі до мене? Вона завжди на мене гримає.

— Бо ви чудна, залякана, соромлива дитина. Треба бути смілішою.

— Еге ж! Щоб мене кривдили ще більше?

— Дурниці! А що з вами обходяться негаразд — то це так. Моя мати, яка приїжджала до мене в гості минулого тижня, сказала, що не хотіла б, щоб якесь з її дітей опинилось на вашому місці. А зараз ходімо в будинок: у мене є для вас гарна новина.

— Щось мені не віриться, Бесі.

— Що у вас на думці, дитино моя? Ви так сумно дивитесь на мене. Так-от, сьогодні по обіді пані з дівчатами й мастером Джоном їдуть у гості пити чай, а ми поп'ємо чаю вдвох. Я попрошу кухарку спекти для вас пиріжка, а ви мені потім допоможете перебрати ваші речі в шухлядах; адже мені скоро доведеться збирати вас у дорогу. Пані хоче вирядити вас із Гейтсхеда за день або два. Ви самі виберете для себе які захочете іграшки.

— Бесі, пообіцяйте не сварити мене, поки я ще тут.

— Гаразд, не буду. Тільки ж ви будьте хорошою дівчиною, а мене не бійтесь. І не здригайтеся так при кожному гострому слові — це дуже дратує.

— Ні, більше не боятимусь вас, Бесі, я до вас звикла. Незабаром мені доведеться боятися інших людей.

— Якщо ви боятиметесь, то вас не любитимуть.

— Як і ви, Бесі?

— А то я вас не люблю, міс! Здається, я люблю вас більше, ніж будь-кого в цім домі.

— Однак ви цього не показуєте.

— Ох ви ж мала хитруха! Щось ви заговорили по-новому. Чого це ви сьогодні така смілива й завзята?

— Таж я скоро вас покину, та й потім... — Я мало не розповіла їй, яка розмова відбулася між мною й місіс Рід, та, подумавши, вирішила змовчати.

— Отже, ви раді мене покинути?

— Зовсім ні, Бесі! Справді, ні. Оце зараз мені навіть дуже прикро.

— "Оце зараз"! Та ще "навіть дуже"! Як просто моя маленька леді говорить це. Певно, якби "оце зараз" я попросила вас поцілувати мене — ви б відмовились, сказали б, що вам "навіть дуже" не хочеться.

— Я вас поцілую, та ще й від щирої душі. Нахиліть-но вашу голову.

Бесі нахилилася, ми обнялися, і, втішена, я пішла за нею в будинок. Той полудень минув у мирі й злагоді, а ввечері Бесі оповідала мені найцікавіші свої казки й співала найкращих пісень. Навіть в моєму житті інколи проглядало сонце.

РОЗДІЛ V

Вдосвіта дев'ятнадцятого січня, щойно вибило п'яту годину, як Бесі увійшла зі

свічкою в мою кімнатку й застала мене на ногах і майже вдягнуеною. Я схопилася за півгодини до її приходу, вмилася й одяглась при світлі призахідного щербатого місяця, що його сяйво тихо лилося крізь вузьке віконце біля мого ліжка. Того дня я мала вирушити з Ґейтсхеда диліжансом, що проїжджав повз ворота маєтку о шостій годині ранку. Досі встала тільки Бесі; вона розпалила камін у дитячій кімнаті і заходилась готувати мені сніданок. Мало хто з дітей може їсти,

хвилюючись перед дорогою, я так само не могла. Бесі надаремне просила мене попити молока з хлібом. Побачивши, що їй мене не вмовити, вона загорнула в папір трохи печива й поклала мені в валізку; потім допомогла мені надягти пальто і капор, сама запнулася хусткою, і ми вийшли з дитячої кімнати. Коли ми проходили повз спальню місіс Рід, Бесі запитала: — Може, зайдете попрощаєтесь з пані?

— Ні, Бесі. Учора, коли ви пішли вечеряти, вона заглянула до мене в кімнатку й сказала, щоб я вранці не турбувала ні її, ні моїх двоюрідних сестер і брата. Вона просила мене не забувати, що весь час була моїм найкращим другом, тож щоб я говорила про неї тільки добре і була їй вдячна.

— А ви їй що відповіли, міс?

— Нічого; я натягла ковдру на голову й відвернулась до стіни.

— Ви вчинили негаразд, міс Джейн.

— Саме гаразд, Бесі! Ваша пані ніколи не була мені другом — то був мій лютий ворог.

— Ой, не говоріть такого, міс Джейн!

— Прощай, Ґейтсхеде! — вигукнула я, коли ми вийшли з передпокою через парадні двері.

Місяць уже сів, надворі було зовсім поночі; Бесі несла перед себе ліхтар, його світло вихоплювало з темряви східці й посипану жорствою дорогу, мокру після раптової відлиги. Стояв вогкий і холодний зимовий досвіток, і, поки ми поспішали під'їзною алеєю, зуби в мене дрібно цокотіли. В хижці воротаря світилося; коли ми ввійшли досередини, воротарева жінка саме розпалювала камін; моя валіза, обв'язана мотузками, яку принесли сюди ще звечора, стояла біля дверей. До

шостої години лишалось іще кілька хвилин, і щойно її вибило, як далеке торохтіння коліс сповістило про наближення диліжанса. Я підійшла до дверей і побачила, як у мороці швидко наближаються його ліхтарі.

— Вона їде сама? — спитала воротарева жінка.

— Так.

— А далеко?

— За п'ятдесят миль.

— Не близький світ! Як це місіс Рід не боїться пускати її в таку далеку дорогу саму?

Запряжений четвернею диліжанс, із повним пасажирів імперіалом, підкотив до воріт, кондуктор і кучер голосно нас квапили, мою валізу внесли в диліжанс, мене відірвали від Бесі, яку я палко цілувала, обхопивши за шию.

— Глядіть же, добре мені її пильнуйте! — гукнула вона кондукторові, який підняв мене, щоб підсадити в диліжанс.

— Гарзд, гарзд, — одказав той, дверці зачинились, чийсь голос гукнув: "Поїхали", — і ми рушили в дорогу.

Отак я розлучилася з Бесі та Ґейтсхедом, подалася в невідомий і, як я тоді гадала, далекий і таємничий світ.

З цієї подорожі я пам'ятаю небагато, тільки пригадую, мені здалось, що день був неприродно довгий і що ми проїхали кількасот миль. Ми поминули кілька міст, в одному, дуже великому, диліжанс зупинився, коней було випряжено, і пасажири висіли пообідати. Кондуктор завів

мене в готель і хотів нагодувати обідом, але мені зовсім не хотілося їсти, і він залишив мене саму у величезній кімнаті, в обох кінцях там горіло по каміну, зі стелі звисала люстра, а високо вздовж одної стіни тяглись червоні хори, де було повно музичних інструментів. Я довго ходила по кімнаті, відчуваючись дуже непевно, боячись, що зараз хтось зайде й викраде мене: у викрадачів дітей я вірила — вони часто фігурували у вечірніх розповідях Бесі. Та врешті кондуктор повернувся, мене знов посадили в диліжанс. Потім мій захисник вмовився на

своєму сидінні, засурмив у ріжок, і ми покотили брукованою вулицею міста Л... Настав полудень, сирий і імлистий; а коли він потроху перейшов у сутінки, я стала почувати, що ми вже таки далеченько від'їхали від Ґейтсхеда; на шляху перестали траплятися міста, змінився і краєвид; на обрії здіймались високі сірі пагорби, а коли сутінки погустішали, ми спустилися в порослу темним лісом долину, і довго ще потому, як усе довкола вкрила ніч, я чула, як серед дерев завиває буйний вітер. Заколисана його піснею, я врешті задрімала, та спала я недовго: раптове припинення руху збудило мене; дверцята диліжанса були розчинені, біля них стояла жінка, схожа на служницю; я бачила її лице й убрання при світлі ліхтарів.

— Чи є тут дівчинка на ім'я Джейн Ейр? — спитала вона.

— Так, — відповіла я.

Мене зсадили додолу, винесли мою валізу, й диліжанс одразу ж покотив далі. Від довгого сидіння у мене затерпли ноги, я була геть одурманена шумом і цілоденною тряскою в диліжансі. Прочумавшись, я розгледілася навколо. Скрізь тільки дощ, вітер, темрява, і все ж я невиразно побачила перед собою стіну, а в ній — відхилені двері, в оці двері я й зайшла за моєю новою поводитаркою, яка їх за собою причинила й замкнула ключем. Потім я побачила будинок чи кілька будинків: будівля широко розкинулася переді мною, вона мала багато вікон, деякі з них світилися; ми йшли до неї широкою, посипаною жорствою дорогою, тьопавши по калюжах. Служниця розчинила двері, ми

пройшли коридором до якоїсь кімнати, де вона залишила мене саму. Якийсь час я стояла й гріла заляклі пальці біля вогню, а тоді розглянулася довкола; свічки не було, але хистке світло від каміна осявало обклеєні шпалерами стіни, килим, завіси, лискучі меблі з червоного дерева — то була вітальня, хоч і не така простора й розкішна, як у Ґейтсхеді, однак досить затишна. Я ламала собі голову, що ж то зображає картина на стіні, аж ось двері розчинилися і увійшла якась людина зі свічкою в руці, а за нею друга.

Першою йшла висока жінка, чорнява, чорноока, з блідим і широким чолом, закутана в хустку; її обличчя було суворе, постава пряма.

— Дитина ще надто мала, щоб її присилати саму, — мовила вона, ставлячи свічку на стіл; вона уважно розглядала мене якось хвилю, а тоді додала: — Краще вкласти її спати відразу, вона он яка стомлена. Ти втомилася? — спитала вона, поклавши мені руку на плече.

— Трошки, міс.

— І напевно голодна. Дайте їй повечеряти перед тим, як вона піде спати, міс Мілер. Це тебе вперше батьки посилають до школи, дитинко?

Я пояснила їй, що в мене немає батьків. Вона запитала, як давно вони вмерли, потім — скільки мені років, як мене звуть та чи вмію я читати, писати й хоч трохи шити;

потім, пестливо торкнувшись моєї щоки вказівним пальцем, висловила надію, що я буду слухняною дитиною, й відпустила мене з міс Мілер.

Жінці, що лишилася у вітальні, було близько тридцяти років; моя поводитарка здавалась на кілька літ молодшою. Перша вразила мене своїм голосом, виглядом та манерами. Міс Мілер була простіша, з рум'яним, хоч і заклопотаним лицем; вона моторно ходила й рухалась, як

ото людина, в якій завжди повно роботи. Я подумала, що це, мабуть, молодша вчителька, і згодом я дізналася, що так воно й було насправді. Слідом за нею я минала кімнату за кімнатою, коридор за коридором у цій величезній недоладній споруді; проминувши нарешті ту частину будинку, де панувала глибока гнітюча тиша, ми почули багатоголосий гомін і ввійшли у простору довгу кімнату з великими сосновими столами, по два з обох кінців; на кожному столі горіло дві свічки, а навколо на лавах сиділо ціле зборище дівчат різного віку, від дев'яти до двадцяти років. При тьмяному світлі свічок мені здалося, що їх дуже багато, хоч насправді їх було не більше вісімдесяти. Всі вони були вбрані в однакові незграбні коричневі сукні та довгі полотняні фартухи. Була година самотійного навчання: вихованки вчили уроки на завтра, і в класі було дуже шумно, бо вони зубрили їх півголосом.

Міс Мілер показала рукою, щоб я сіла на лаві біля дверей, а потім, ставши біля порога, вигукнула:

— Старости, позбирайте й віднесіть підручники на місце.

Чотири високого зросту дівчини підвелися з-за різних столів і, обходячи свої класи, почали збирати книжки. Міс Мілер знов наказала:

— Старости, принесіть таці з вечерею!

Високі дівчата вийшли з кімнати й незабаром повернулися; у кожній в руках була таця з порціями якоїсь страви, посередині стояв глек з водою й кухоль. Порції було роздано, хто хотів, наливав собі з глечика води в кухоль, що був один на всіх. Коли дійшла черга до мене, я тільки випила води — мене мучила спрага, — однак їжі не торкнулася: від хвилювання і втоми я зовсім втратила апетит. Тепер я побачила, що то були тоненькі шматочки вівсяної запіканки. Вечеря скінчилася, міс Мілер прочитала молитву, і дівчата, вишикувавшись парами, пішли вгору сходами. Знемагаючи від втоми, я гаразд і не розгледілася в спальні; я тільки помітила, що, як і класна кімната, вона була дуже довга. Тієї ночі я мала

спати в одному ліжку з міс Мілер; вона допомогла мені роздягтися. Лігши, я окинула поглядом довгі ряди ліжок, в які швидко вкладалися по двоє дівчат. За десять хвилин єдину свічку погасили, і я заснула серед цілковитої тиші й непроглядної пільми.

Ніч проминула швидко; я смертельно втопилася і спала міцно, без снів; прокинулася я лише один раз, почула, як за вікном скаженіє поривчастий вітер, шумить заливний дощ, і помітила, що поруч мене лежить міс Мілер. Коли я знову розплющила очі, дзеленчав дзвінок, дівчата вже повставали й одягалися. Іще не розвиднілося, і в кімнаті горіло дві-три свічки. Я теж неохоче підвелася; було дуже холодно, і, вся тремтячи, я насилу натягла на себе одержу. Я вмилася, коли учениці звільнили одну з мисок, що стояли в ряд на табуретках посеред спальні; дождатися довелося довгенько, бо на шістьох вихованок припадала лише одна миска. Знов задзеленчав дзвінок, всі вишикувалися по дві, спустилися вниз сходами й зайшли до холодного, тьмяно освітленого класу; міс Мілер прочитала молитви, а потім наказала:

— Поділитись на класи!

На кілька хвилин зчинився сильний гармидер, і міс Мілер раз у раз вигукувала: "Тихше!" і "Додержуйте порядку!". Коли метушня вляглася, я побачила, що учениці вишикувалися у чотири півкола перед чотирма столами; всі тримали в руках книжки, а на кожному столі, перед порожнім стільцем, лежала велика книга, схожа на Біблію. На якусь хвилю настала перерва, і почулося приглушене багатоголосе бурмотіння; міс Мілер ходила від класу до класу, втихомирюючи цей невиразний гомін. Десь далеко задзеленчав дзвінок, і до кімнати ввійшли три жінки, кожна сіла на своє місце за столом; міс Мілер вмостилася на четвертому стільці, коло дверей, де зібралися найменші дівчатка, — до цього наймолодшого класу прийняли й мене і поставили в останньому ряду.

А далі всі взялись до діла: проказали щоденну молитву, прочитали деякі місця з Нового заповіту, потім цілу годину читали розділи з Біблії. На той час, коли скінчився урок, надворі вже зовсім розвиднілось.

Невтомний дзвінок озвався вчетверте: класи вишикувались і перейшли до іншої кімнати — снідати. Як я раділа, що зараз дістану чогось попоїсти! Мені від голоду зробилось аж недобре, адже вчора я майже нічого не їла.

Їдальня була велика низька похмура кімната; на двох довгих столах парували миски з якоюсь гарячою стравою, від якої, однак, на мій жаль, ішов далеко не апетитний дух. Я помітила невдоволення на всіх обличчях, коли запах цієї їжі почули ті, хто мав її спожити; великі дівчата із старшого класу, які йшли попереду, зашепотіли:

— Тьху, яка гидота! Вівсянка знов пригоріла!

— Тихше! — вигукнув хтось; то була не міс Мілер, а вчителька старшого класу, маленька смаглява жінка, добре вдягнена, але похмура на вигляд; вона сіла на чільному місці за одним столом, тим часом як огрядніша жінка головувала за другим. Марно я шукала очима ту, що її побачила першу минулого вечора: її ніде не було видно. Міс Мілер сиділа в протилежному кінці столу, недалеко від мене, а якась чудна, схожа на іноземку літня жінка — вчителька французької мови, як я дізналась пізніше, — сіла за сусіднім столом. Ми проказали довжелезну молитву, проспівали гімн, потім служниця подала вчителькам чаю, і сніданок почався.

Геть охляла з голоду, я ковтнула дві-три ложки каші, не зважаючи на її смак, та,

заспокоївши лютий голод, я відчула, що мене починає нудити: пригоріла каша не краща від гнилої картоплі, її й голодний не їстиме. Ложки рухались дуже поволі; я бачила, як дівчата куштували страву, намагаючись її проковтнути, та здебільшого одразу кидали їсти. Сніданок скінчився, але ніхто не поснідав. Проказавши подячну молитву за те, чого не дістали, та проспівавши ще один гімн, ми побрели з їдальні до класу. Я виходила останньою і бачила, як одна з учительок покуштувала

кашу з миски і мовчки поглянула на інших; у всіх були невдоволені обличчя, а огрядна вчителька пробурмотіла:

— Яка гидота! Це ж ганьба!

Навчання мало початись за чверть години, і в класі зчинився страшений гамір: видно, в цей час дозволялось голосно розмовляти, і всі учениці користувалися з цього права. Всі розмови точилися про сніданок, дівчата нарікали на пригорілу кашу. Бідолашні! То була їхня єдина розрада. З учительок у кімнаті лишилась тільки міс Мілер: круг неї зібрався гурт старших дівчат, вони щось говорили з похмурими, поважними обличчями. Я чула, як дехто називав ім'я містера Броклґерста; міс Мілер несхвально хитала головою. Однак вона не дуже старалася погамувати загальне обурення: напевне, вона поділяла його.

Годинник у класі вибив дев'яту, міс Мілер вийшла з гурту й, ставши посеред кімнати, гукнула:

— Тихо! Всі на місця!

Тут, видно, звикли до дисципліни: за п'ять хвилин галаслива юрба принишкла, і після вавілонського стовпотворіння настала тиша. Вчительки старших класів зайняли свої місця; однак усі ніби чогось чекали. Вісімдесят учениць, що розмістились на лавах по обидва боки кімнати, сиділи прямо й непорушно. Дивне то було зборище: у всіх волосся гладенько зачесане назад — жодного кучерика; всі в коричневих сукнях з високими комірцями, обшитими вузеньким мереживом, з полотняними торбинками на шитво (подібними до торбинок шотландських горян), що звисали спереду на шворці; усі у вовняних панчохах та неоковирних черевиках з мідними пряжками. Понад двадцять учениць, вбраних у таку одержу, були дорослі дівчата, що вже вийшли з дитячих літ; таке убрання було їм зовсім не до лиця і надавало неададного вигляду навіть найвродливішим. Я розглядала їх, час від часу позираючи на вчительок, — жодна з них мені не сподобалась;

огрядна була трохи грубувата, чорнява — дуже зла, чужоземка — нестримана й смішна, а червонощока міс Мілер, бідолаха, виглядала геть виснаженою. Мій погляд переходив з одного обличчя на друге, коли раптом усі дівчата схопилися на ноги, ніби підкинуті пружиною.

Що сталося? Я не чула ніякого наказу і була здивована. Та перш ніж я встигла щось уторопати, класи знов сіли, а що всі очі втупилися в одну точку, мої теж повернулися в той бік, і я побачила жінку, що зустріла мене минулого вечора. Вона стояла в кінці кімнати, біля одного з камінів, — їх було два, і обидва горіли, — і мовчки й серйозно дивилась на два ряди учениць. Міс Мілер, підійшовши до неї, щось спитала і, діставши відповідь, вернулась на своє місце.

— Староста першого класу, принесіть глобуси! — голосно наказала вона.

Поки виконувався її наказ, жінка, до якої вона щойно зверталась, повагом проходила між рядами. Мабуть, мені властиве глибоке почуття шаноби, бо ще й досі в мені оживає та побожність, з якою я стежила за кожним її порухом. Тепер, серед білого дня, я побачила, що вона висока, ставна і вродлива; карі очі, що сяяли добрiстю, обведені делікатними довгими віями, відтіняли біле широке чоло; темно-каштанове волосся на скронях було завите великими кучерями, бо тоді не були в моді ні гладенькі, ані довгі; її сукня з лілового сукна, також за тодішньою модою, була оздоблена на іспанський манір чорним оксамитом. Золотий годинник (тоді годинники не були такі звичайні, як тепер) поблискував у неї при поясі. Хай читач іще домалює собі тонкі шляхетні риси, чисте бліде обличчя, струнку постать, величні й вишукані манери, і він уявить собі, наскільки її можна описати словами, — зовнішність міс Темпл, Марії Темпл, — як я згодом прочитала на молитовнику, що його було мені довірено нести до церкви. Директриса Ловуда (бо саме нею і була ця жінка) сіла за стіл з двома ґлобусами,

покликала до себе старший клас і розпочала урок географії; молодші класи розійшлися до своїх учительок, з якими вони годину повторювали

історію, граматику тощо. Потім взялись до письма та арифметики, а тим часом міс Темпл навчала кількох старших дівчат музики. Кожен урок тривав рівно одну годину; нарешті настінний годинник вибив дванадцятую. Директриса встала й промовила:

— Я маю дещо сказати ученицям.

Тільки-но вона заговорила, гамір, що знявся був після закінчення уроків, відразу стих. Вона провадила далі:

— Сьогодні вранці вам подали сніданок, якого ви не змогли їсти, і зараз ви, напевне, голодні. Я звеліла дати вам хліба й сиру.

Вчительки здивовано поглянули на неї.

— Я беру це на свою відповідальність, — пояснила вона і одразу ж вийшла з класу.

Хліб і сир незабаром принесли й роздали, і всі з радістю попоїли. Потім пролунав наказ: "Всім у сад!" Дівчата понадягали прості солом'яні брилики зі стрічками з барвистого перкалю й сірі фризіві плащі. Мені теж дали таке саме вбрання, і слідом за іншими я вийшла на свіже повітря.

Сад був великий і обгороджений височенною стіною, за якою нічого не було видно; з одного боку тяглась крита альтанка; середина саду, обведена широкими алеями, була поділена на десятки маленьких грядочок — коло них ходили учениці, у кожної була своя грядочка. Коли цвіли квіти, ці грядки, напевне, були дуже гарні, але тепер, наприкінці січня, на них стирчало тільки напівзогниле руде бадилля. Роздивляючись довкола, я вся тремтіла: день був не підхожий для прогулянки — дощ перестав, однак усе повивав вогкий сизий туман. Під ногами ще чвакало після вчорашньої зливи. Сильніші школярки бігали й заводили рухливі ігри, але жовті й худенькі дівчатка, шукаючи затишку й тепла, збилися в

купку на альтанці. Коли холодна мряка почала пробирати їх до кісток, я раз у раз чула сухий кашель.

Доти я ще ні з ким не розмовляла, та й мене, здавалось, ніхто не помічав; я стояла осторонь, але до почуття самотності я вже давно звикла, і воно мене не дуже гнітило. Я прихилилась до стовпа на альтанці, щільніше загорнулася в плащ і, намагаючись забути про холод, що проймав мене іззовні, та нестерпний голод, що гриз мене зсередини, поринула у роздуми й спостереження. Мої думки були занадто плинні й уривчасті, аби щось із них запам'яталось. Я ще не усвідомлювала ясно, де опинилась; Ґейтсхед і моє минуле життя неначе відступили кудись далеко-далеко, теперішнє здавалось непевним і туманним, а майбутнього я зовсім не могла собі уявити. Я окинула поглядом цей нібито монастирський сад, потім перевела очі на школу. Великий будинок, одна половина сіра й стара, друга — зовсім нова. Нова прибудова, де містилися класи та спальня, мала високі, заґратовані вікна, як у церкві; на кам'яній табличці, що висіла над дверима, виднівся напис: "Ловудський притулок". Цю частину будинку споруджено року... завдяки турботам Наомі Броклґерст з Броклґерст-холу, графства... "Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли отця вашого, що на небі" (Єв. від Матвія, гл. V, вірш 16).

Я знов і знов перечитувала ці слова, відчуваючи, що не можу збагнути їхнього змісту. Я все ще міркувала над значенням слова "притулок", намагаючись знайти якийсь зв'язок між першим реченням та віршем із Святого письма, коли раптом почула позад себе чийсь кашель. Повернувши голову, я побачила дівчинку, яка сиділа недалеко від мене на кам'яній лаві; вона низько схилилась над книжкою і, здавалося, вся поринула в читання. Зі свого місця я змогла прочитати заголовок — "Раселас". Ця назва здалася мені дивною і тому привабною. Перегортаючи сторінку, дівчинка ненароком глянула вгору.

— Що, цікава книжка? — одразу спитала я.

Я вже вирішила попросити, щоб вона дала її мені почитати.

— Мені подобається, — відповіла вона по короткій мовчанці, уважно глянувши на мене.

— Про що в ній написано? — питала я далі.

Сама не знаю, як я наважилася завести розмову з незнайомою дівчинкою. Це суперечило моїм звичкам і вдачі; мабуть, її захоплення книжкою зачепило в мені

якусь співзвучну струну, бо я теж любила читати, щоправда, подитячому: я неспроможна була зрозуміти, осягти щось складне й серйозне.

— Можеш подивитися, — промовила дівчинка, простягаючи мені книжку.

Я її трохи погортала і одразу переконалася, що зміст не такий принагідний, як назва. "Раселас" здався мені, як на мій легковажний смак, дуже нудним. Там не було нічого ні про фей, ні про ельфів; густо видрукувані сторінки не обіцяли нічого цікавого. Я віддала дівчинці книжку, вона спокійно взяла її, не промовивши ні слова, і вже хотіла була знову взятися до читання, та я насмілилась вдруге потурбувати її:

— Чи не могла б ти сказати, що означає отой напис на табличці над дверима? Що таке "Ловудський притулок"?

— Та це школа, куди ти приїхала вчитись.

— А чому вона зветься притулком? Хіба вона чимось відрізняється від інших шкіл?

— Це пристановище для бідних сиріт: і ти, і я, і всі інші дівчатка живемо тут з ласки. Ти, мабуть, сирота? В тебе помер хтось із батьків?

— Вмерли обоє, я їх і не пам'ятаю.

— От бачиш, тут у всіх учениць немає батька або матері, а дехто втратив і батька, і матір, тому-то ця школа й зветься притулком. Тут виховуються сироти.

— А хіба ми не платимо грошей? Хіба нас тримають за спасибі?

— Наші родичі або друзі платять по п'ятнадцять фунтів на рік.

— То чому ж ти кажеш, що ми живемо тут з ласки?

— А тому, що п'ятнадцять фунтів на рік не досить, і решта поповнюється пожертвами.

— А хто ж дає ці гроші?

— Різні добрі леді й джентльмени тут і в Лондоні.

— А хто така Наомі Броклґерст?

— Жінка, що побудувала нову половину школи, як і пишеться на табличці; її син тут тепер усім порядкує.

— Чому?

— Бо він скарбник і директор притулку.

— То цей будинок не належить тій високій леді, що носить годинника й звеліла дати нам хліба з сиром?

— Міс Темпл? Ой ні! Якби ж воно було так! А то їй доводиться відповідати перед містером Броклґерстом за всі свої дії. Містер Броклґерст сам купує нам їжу й одяг.

— Він теж мешкає тут?

— Ні, за дві милі звідси, у великому будинку.

— Він добра людина?

— Він священик. Кажуть, що він робить нам багато добра.

— То високу жінку звать міс Темпл?

— Так.

— А як звать інших учительок?

— Червонолицю звать міс Сміт; вона навчає нас кроїти й шити, — адже ми самі шиємо собі сукні, пальта та іншу одягу; мала, чорнява — то міс Скетчерд; ця викладає історію й граматику, а також допомагає другому класові готувати уроки, а та, що носить шаль і носовичок збоку на жовтій стрічці, — то мадам П'єро, вона родом з Лілля, із Франції, і вчить нас французької мови.

— Ти любиш учительок?

— Та люблю...

— То тобі подобається мала чорнява, а також мадам...? Я не вмію вимовити її прізвище, як ото ти.

— Міс Скетчерд дуже запальна, тож старайся не сердити її, мадам П'єро — непогана жінка.

— Але міс Темпл краща за всіх, еге ж?

— Міс Темпл дуже добра й дуже розумна; вона всіх переважає, бо знає набагато більше.

— А ти вже давно тут?

— Два роки.

— Ти сирота?

— У мене вмерла мати.

— Тобі тут подобається?

— Ти надто багато питаєш. Поки що з тебе й цього досить. А тепер я хочу читати. Та цієї миті задзвонили на обід, і всі ми зайшли до будинку. Запах, що сповняв їдальню, був не набагато знадливіший, ніж той, що лоскотав наші ніздрі перед сніданком. Обід подали в двох великих казанах, над якими здіймалися випари, що тхнули згірклим лоєм. В них було місиво з водявої картоплі, звареної з обрізками несвіжого м'яса. Кожній учениці дали по повній тарілці цього варива. Я їла, переборюючи огиду, й запитувала себе, чи отаке подаватиметься щодня.

Після обіду ми одразу перейшли до класної кімнати; розпочались уроки, що тривали до п'ятої години.

Того пообіддя сталась лише одна визначна подія: міс Скетчерд прогнала з уроку історії дівчину, з якою я розмовляла на веранді, і звеліла їй стати посеред кімнати. Покарання здалось мені дуже

ганебним, а надто для такої великої дівчини — на вигляд їй було не менше тринадцяти літ. Я чекала, що вона плакатиме з розпачу й сорому, та, на мій подив, вона не заплакала, навіть не почервоніла, — спокійна й поважна, стояла вона посеред класу, перед очима цілої школи. "Як вона може зносити ганьбу так спокійно, так твердо? — питала я себе. — Бувши нею, я б, мабуть, бажала, щоб земля запалася під моїми ногами й поглинула мене. А в неї такий вигляд, наче вона думає про щось зовсім інше, а не про те, як принизливо її покарано і перед ким вона стоїть, та що довкола неї діється. Я чула про сні наяву — може, їй сниться такий сон? Вона втупила очі в підлогу, проте я впевнена, що вона нічого не бачить, — її погляд ніби звернений всередину, кудись глибоко в душу; здається, вона поринула у свої спогади і не помічає того, що відбувається навколо. Цікаво, що вона за дівчина — хороша чи погана?"

Після п'ятої години нам знов дали їсти: кожна дістала по кухлику кави та по пів скибочки хліба. Я жадібно проковтнула хліб і каву і охоче з'їла б іще одну порцію, бо голоду не вгамувала. Потому наспіла півгодинна перерва, потім готування уроків, а там нам дали по склянці води з шматочком вівсяної запіканки, прочитали молитви, і ми вклалися спати. Такий був мій перший день у Ловуді.

РОЗДІЛ VI

Другий день почався, як і перший: вставали й одягались при свічці, тільки цього ранку довелось обійтися без церемонії умивання: вода в глеках замерзла. Минулого вечора перемінилась погода. Цілісіньку ніч у всі шпари вікон спальні свистів крижаний північно-східний вітер, від якого ми тремтіли у своїх ліжках; той вітер обернув воду в глеках у лід.

Поки тяглися нескінченні півтори години молитов та читання Біблії, я зовсім залякла з холоду. Врешті настав час снідати; цього разу каша не пригоріла і була непогана на смак, але дали її дуже скупو. Якою мізерною здалася мені моя порція! Я б з радістю з'їла ще одну.

Того ж таки дня мене записали ученицею четвертого класу і визначили мені повсякденні завдання та обов'язки. Досі я була тільки глядачкою в Ловуді, а тепер мала стати дійовою особою. На початку, оскільки я не звикла вчити напам'ять, уроки здавалися мені нескінченно довгими й важкими, частий перехід від одного уроку до зовсім іншого теж збивав мене з пантелику, тож я була дуже рада, коли десь близько третьої години по обіді міс Сміт дала мені смужку серпанку два ярди завдовжки, голку, наперсток та нитки й відіслала в тихий куточок класної кімнати, загадавши підрубити серпанок. У цю годину більшість школярів шили, тільки один клас і далі читав, стоячи навколо міс Скетчерд. У кімнаті було тихо, отож я добре чула, що читала кожна дівчина, як це в неї виходило та що казала міс Скетчерд — хвалила її чи ганила. Читали історію Англії; поміж читачок я помітила і мою знайому з альтанки. На початку уроку вона стояла серед перших учениць, та за якесь неправильно вимовлене слово чи неуважність її раптом відіслали до останнього ряду. Та навіть і там міс Скетчерд не давала їй спокою і весь час робила зауваження.

— Бернс (то, мабуть, було її прізвище — у Ловуді дівчат називали на прізвище, як ото хлопців-школярів), Бернс, ти кривиш черевика; зараз же постав ногу як слід!

Бернс, як негарно ти випинаєш підборіддя! Берне, скільки разів тобі казано, щоб ти тримала голову рівно! Я не дозволю тобі стояти переді мною в такій позі! — І отак

без кінця.

Коли розділ було перечитано двічі, учениці позгортали книжки й почали відповідати на запитання вчительки. Вони вивчали період владарювання Карла I, і запитання були найрізноманітніші: і про тоннаж, і про мито, і про "корабельний збір"; більшість учениць не могла на них відповісти, та коли черга доходила до Берне, вона одразу давала правильну відповідь: здавалось, вона запам'ятала весь урок з початку й до кінця і готова відповісти на будь-яке запитання. Я сподівалася, що міс

Скетчерд похвалить її за уважність, але натомість вчителька раптом закричала:

— Гидке неохайне дівчисько! Ти вранці навіть нігтів не почистила!

Берне, на мій подив, нічого не відповіла.

"Чому, — думала я, — вона не пояснить, що не змогла ані почистити нігтів, ані вмитися, бо вода замерзла?"

Але тут мою увагу відвернула міс Сміт, яка попросила мене потримати моток ниток; розмотуючи їх, вона час від часу озивалась до мене, питаючи, чи я вже вчилась у школі, чи вмію мітити білизну, вишивати, плести тощо. Поки вона тримала мене біля себе, я не могла бачити міс Скетчерд. Коли ж я знов сіла на своє місце, міс Скетчерд саме щось наказала, але я не розчула її слів. Берне одразу вийшла в маленьку комірчину, де зберігалися книжки, і за півхвилини вернулася звідти, несучи в руці жмуток різок. Це знаряддя покарання вона подала міс Скетчерд із шанобливим реверансом, а тоді спокійно, не чекаючи її наказу, розстегнула фартух, і вчителька разів десять шмагнула її різками по спині. На очах Берне не з'явилося жодної сльозинки, і її обличчя не втратило свого звичайного задумливого виразу, а в мене, коли я побачила це видовище, так затремтіли пальці від безсилового гніву, що я перестала шити.

— От запекла дитина! — вигукнула міс Скетчерд. — Нічим з неї не виб'єш звички до неохайності. Віднеси різки назад!

Берне слухняно понесла жмуток до комірчини; коли вона знов з'явилася на дверях, я пильно подивилась на неї: дівчинка ховала до кишені носовичка, а на її худій щоці блищав слід від витертої сльози.

Вільна година ввечері була для мене найприємнішим часом за цілий день. Скибочка хліба та кухлик кави о п'ятій годині трохи підживили

мене, хоч я й не наїлася досита; суворий нагляд послабився; у класі було тепліше, ніж уранці, — вогонь у камінах горів яскравіше, щоб можна було обійтися без свічок; червонястий присмерк, невимушена пустотливість, нерозбірливий гомін голосів — усе це навіювало приємне почуття свободи.

Увечері того дня, коли міс Скетчерд покарала різками свою ученицю Берне, я, як завжди, ходила сама туди й сюди поміж партами, столами й купками учениць, що розмовляли й сміялись, проте не почувала себе самотньою. Проходячи повз вікна, я час від часу відхиляла завісу й виглядала надвір: падав густий сніг, нижні шибки вже почало замітати; коли я притуляла вухо до скла, то крізь веселий гомін у кімнаті чула журливе завивання вітру надворі.

Якби я недавно покинула рідну домівку та лагідних батька-матір, то, мабуть, саме в цю пору найгостріше почувала б біль розлуки, — вітер збудив би смуток в моєму серці, а безладна метушня схвилювала б мою душу. Але тепер мене охопило дивне, гарячкове збудження: я хотіла, щоб вітер вив іще голосніше, присмерк перейшов у непроглядний морок, а безладний гамір — у несамовитий крик.

Перестрибуючи через парти й проповзаючи попід столами, я пробралася до одного з камінів і там побачила Бернс: вона стояла навколішки перед високими ґратками і мовчки, не помічаючи нічого навколо, уважно читала якусь книжку при тьмяному світлі жаринок.

— Все той же "Раселас"? — запитала я, ставши в неї за спиною.

— Так, — відповіла вона. — Я вже кінчаю його читати. Хвилин через п'ять вона згорнула книгу. Я зраділа цьому.

"Може, зараз удасться завести з нею розмову", — подумала я і сіла долі поруч неї.

— Як тебе звуть?

— Елен.

— Ти приїхала сюди здалека?

— Я прибула з півночі, це майже на кордоні з Шотландією.

— Ти коли-небудь повернешся додому?

— Думаю вернутись, та ніхто не знає, що може статися.

— Тобі, мабуть, хочеться залишити Ловуд?

— Ні. Чого це? Мене віддали до Ловуда здобути освіту. Було б нерозумно піти звідси, нічого не домогшись.

— Але ж ота вчителька, міс Скетчерд, така жорстока з тобою!

— Жорстока? Зовсім ні! Вона просто сувора: не терпить моїх вад.

— Бувши тобою, я б не терпіла її, я б чинила їй опір. Хай би вона шмагнула мене хоч один раз! Я б видерла в неї різки з рук і поламала б їх під самісіньким її носом.

— Нічого б ти не зробила, а якби й спробувала, то містер Броклґерст одразу вигнав би тебе зі школи. А як би це засмутило твоїх рідних! Краще вже терпіти біль, від якого, крім тебе, ніхто не страждає, ніж допуститися нерозважного вчинку і завдати горя близьким тобі людям. До того ж і Біблія вчить нас відповідати на зло добром.

— Але ж це ганьба, коли тебе ставлять на покару посеред кімнати, де повно людей, та ще й шмагають. Адже ти велика дівчина! Я набагато менша за тебе, та й то б не стерпіла такого.

— І все-таки твій обов'язок витримати все, чого ти не можеш уникнути. Тільки слабодухі й нерозумні люди кажуть, що їм несила терпіти того, що їм судилося витерпіти.

Я слухала її з подивом: я не могла зрозуміти цієї філософії терплячості, а ще менше я розуміла чи схвалювала вибачливість, з якою вона ставилась до своєї мучительки. І все ж я відчувала, що Елен Бернс бачить усе в якомусь незбагненному для мене світлі. Я підозрювала, що, може, має слушність вона, а не я, проте я не хотіла замислюватись над цим, відклала ці думки до кращих часів.

— Ти кажеш, Елен, що в тебе є вади. Які вони? Як на мене, ти дуже хороша дівчина.

— Ось тобі приклад, що перше враження часто буває помилковим. Я й справді неохайна, як каже міс Скетчерд: ніяк не можу тримати свої речі в порядку: я недбала, порушую правила, читаю, коли треба готувати завдання, роблю, що мені заманеться, і часом, як і ти, кажу, що не терплю ніякого суворого порядку. Усе це дуже дратує міс Скетчерд, яка завжди охайна, ретельна й вимоглива.

— А ще зла й жорстока, — докинула я, та Елен Бернс не підтвердила моїх слів; вона мовчала.

— А міс Темпл така ж сувора, як і міс Скетчерд?

Коли я вимовила ім'я міс Темпл, лагідна усмішка промайнула на поважному обличчі Елен.

— Міс Темпл дуже добра, їй важко бути суворою навіть з найгіршими ученицями. Вона бачить мої вади й лагідно на них указує, а коли я зроблю щось гарне, вона ніколи не забуває похвалити мене. Ось тобі доказ, що я справді погана дівчина: навіть догани міс Темпл, такі лагідні, такі розумні, не можуть виправити моїх вад, навіть її похвала, яку я дуже високо ціную, не може примусити мене бути завжди старанною й уважною.

— Дивно! — зауважила я. — Адже бути старанною так легко.

— Тобі, напевно, легко. Сьогодні вранці я спостерігала за тобою в класі і бачила, яка ти уважна: ти, здається, не думала про щось інше, коли міс Мілер пояснювала урок і ставила вам питання. А мої думки завжди десь блукають. Мені треба пильно слухати міс Скетчерд і запам'ятати все, а я часто зовсім перестаю чути її голос і починаю мріяти наяву. Іноді мені здається, що я в Нортумберленді, а звуки, що долинають до мене, — то дзюрчання струмочка, який протікає недалеко від нашого будинку в Діпдіні. Коли ж вона починає мене питати, мені ще треба пробудитись, а оскільки я не чула нічого з того, що читалося, бо слухала уявний струмочок, то я нічого не можу відповісти.

— Проте як гарно ти відповідала сьогодні вранці!

— То було випадково: просто мене зацікавило те, про що ми читали. Сьогодні я не мріяла про Діпдін, я думала про те, як людина, що прагнула робити добро, могла чинити так несправедливо й нерозважно, як Карл 1.1 ще я думала: який жаль, що,

незважаючи на свою чесність і щиросердість, він не хотів бачити нічого, крім своїх королівських привілеїв. Якби ж то він був передбачливіший і краще розумів дух часу! І все ж я люблю і поважаю Карла, мені жаль цього бідолашного короля, що помер на ешафоті. А його вороги були набагато гірші: вони пролили кров, якої не мали права проливати. Як вони сміли його вбити!

Елен неначе розмовляла сама з собою; вона забула, що я навряд чи зможу її зрозуміти, що я не знаю нічого чи майже нічого про те, що так схвилювало її. І я спробувала звернути розмову на цікавішу для мене тему:

— А на уроках міс Темпл твої думки теж десь блукають?

— Ні, звичайно. Таке буває, але рідко. У міс Темпл завжди є щось нове, цікаве, що відвертає мене від моїх роздумів; її так приємно слухати, і часто вона розповідає саме про те, що я хотіла б знати.

— Отже, ти добре поводишся на уроках міс Темпл?

— Так, але це не залежить від мене. Я не стараюся добре поводитися, а просто роблю те, що мені хочеться робити. То не моя заслуга.

— Ні, то велика заслуга. Ти шануєш того, хто добрий до тебе. А так і повинно бути. Якщо завжди лагідно коритися тому, хто мучить тебе і кривдить, то лихі люди зможуть робити все, що захочуть; вони нікого не боятимуться, не змінять своєї вдачі, а ставатимуть дедалі лихішими. Коли нас ні за що вдарять, ми теж повинні вдарити, — я так вважаю, — і то вдарити щосили, щоб нікому більше не кортіло нас бити.

— Я сподіваюсь, ти зміниш свою думку, коли підростеш; а тепер ти ще мале нерозумне дівча.

— Однак я це відчуваю, Елен: я повинна ненавидіти тих, хто ненавидить мене, хоч як я стараюся їм догодити. Я повинна чинити опір кожному, хто несправедливо мене карає. І це так само природно, як і те, що я повинна любити тих, хто прихильний до мене, або покірно терпіти кару, коли я відчуваю, що заслужила її.

— Такого погляду додержуються язичники та дикі племена, однак християни та інші цивілізовані народи давно вже його зреклись.

— Як це? Не розумію.

— Не насильством можна найлегше подолати ненависть і не помстою загладити крив-ДУ.

— А чим же?

— Читай Новий заповіт і ти побачиш, що говорить Христос та як він чинить. Візьми його слова собі за правило, а вчинки — за взірець.

— Що ж він говорить?

— Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, що клянуть вас, робіть добро тим, що вас ненавидять і зневажають.

— Тоді я повинна любити місіс Рід — а я не можу! Я повинна благословляти її сина Джона — а це неможливо!

Тепер уже Елен Берне попросила мене пояснити мої слова, і я почала оповідати їй, як уміла, історію моїх кривд і страждань. Розхвилювавшись, я зробилася зла й говорила те, що відчувала, нічого не приховуючи й не пом'якшуючи в своїй розповіді.

Елен спокійно вислухала мене до кінця; я сподівалася, що вона щось скаже, але вона мовчала.

— То як, — нетерпляче спитала я, — хіба не лиха й не бездушна жінка ця місіс Рід?

— Безперечно, вона поводитися з тобою жорстоко, та, бачиш, їй не до вподоби твоя вдача, так само як і міс Скетчерд не до вподоби моя. Але ж як добре ти пам'ятаєш усе, що вона тобі сказала і вчинила! Як дивно, що її несправедливість так глибоко запала тобі в душу! Мені кривда не врізається так у пам'ять. Хіба ти не почувала б себе щасливішою, якби забула її суворість і той гнів, що його вона збудила в тобі? Життя дуже коротке, і мені здається, що не варто марнувати його, розпалюючи в собі злість і перебираючи в пам'яті свої образи. На цьому світі ми всі до одного приречені нести тягар своїх провин, але скоро, я вірю, настане час, коли ми звільнимся від них, визволившись від своїх тлінних оболонки; тоді з нас спадуть ницість і гріх разом з обтяжливою плоттю і лишиться тільки іскра духовна — незрима

Її невідчутна основа життя і думки, така ж чиста, як тоді, коли творець надихнув нею своє творіння. Та звідки вона походить, туди вона й повернеться, може, щоб передатись вищій од людини істоті, а може, з блідої людської душі виросте в осяйну душу серафима! Але чи може вона виродитись і перейти від людини до диявола? Ні! Я в це не вірю! Я вірю в інше; мене ніхто цього не навчив, і я рідко про це говорю, але ця віра дає мені радість, і я твердо їй тримаюся. Вона подає надію всім: я вірю, що вічність — це спочинок, це привітна оселя, а не жахлива безодня. До того ж ця віра допомагає мені відрізнати злочинця від злочину; я можу щиро прощати злочинцеві і водночас засуджувати злочин; з цією вірою помста ніколи не терзає мого серця, зіпсутість ніколи не жахає мене, а несправедливість ніколи не гнітить надто тяжко, — я живу в спокої, чекаючи кінця.

Елен замовкла, і її завжди трохи похилена голова опустилася ще нижче. Я бачила, що вона більше не має охоти говорити зі мною і хотіла б лишитись на самоті зі своїми думками. Та їй не дали часу на роздуми: підійшла староста, висока непривітна дівчина, й вигукнула з сильним камберлендським акцентом:

— Елен Бернс, якщо ти зараз же не наведеш ладу в своїй шухляді та не поскладаєш усе як слід на столі, я скажу міс Скетчерд, хай сама

прийде й подивиться! Елен зітхнула, прокинувшись від своїх мрій; вона підвелася й без зайвого слова пішла виконувати старостин наказ.

РОЗДІЛ VII

Перша чверть у Ловуді видалась мені віком, і аж ніяк не золотим: мені важко було при звичаюватись до нових правил та незвичних обов'язків. Страх, що це буде мені не під силу, мучив мене більше, ніж фізичні страждання, які випали мені на долю, хоч вони теж були нелегкі.

Протягом січня, лютого та частини березня глибокі сніги, а по тому, як вони потали, майже непрохідні дороги не давали нам виходити з саду, — нас водили тільки до церкви, — але в саду ми мали щодня проводити цілу годину. Благенький одяг не міг захистити нас від лютого холоду; взуття у нас було погане, сніг набивався в черевики й танув усередині; не прикриті рукавичками руки на морозі дубіли й репалися. Я добре пам'ятаю, як у мене нестерпно боліли щовечора приморожені ноги і з якою мукою я вранці запихала в черевики розпухлі, задерев'янілі, вкриті ранками пальці. Ми страждали й від убогого харчування: у нас був добрий апетит підлітків, а того, що ми діставали, ледве вистачило б для хворої, кволої дитини. Недоїдання призводило до нечесності, від якої найдужче терпіли молодші учениці: зголоднілі старші дівчата при кожній нагоді хитрощами або погрозами видурювали у маленьких їхні пайки. Не раз я ділила між двома претендентками дорогоцінний шматочок чорного хліба, якого ми діставали на підвечірок. Віддавши третій пів-кухлика кави, я випивала решту, ковтаючи потаємні сльози, що підступали мені до горла від лютого голоду.

Найгнітючішими днями тієї зими були неділі. Ми мали пройти добрі дві милі пішки, щоб дістатися до броклбріджської церкви, де правив службу Божу наш опікун. Нам було холодно, коли ми виходили з дому, по дорозі до церкви ми замерзали ще дужче, а під час ранкової відправи й геть леденіли. Вертатись на обід було занадто далеко, тож між двома відправами нам давали по такому ж маленькому шматочку хліба та холодного м'яса, як і в будень.

Після вечірньої відправи ми вертались назад голою горбастою дорогою; з півночі, з засніжених вершин, віяв гострий зимовий вітер, що люто жалив наші обличчя. Я пам'ятаю, як міс Темпл ступала легко й швидко поряд з вервечкою понурих учениць, щільно загорнувшись у шотландський плащ, що маяв на морозянім вітрі, і підбадьорювала нас словами та власним прикладом, щоб ми не занепадали духом і крокували вперед, "як хоробрі солдати". Інші вчительки самі були пригнічені, де вже їм, бідолахам, було підбадьорювати ще й нас. Як нам хотілося погрітися біля яскравого вогню, коли ми врешті діставались назад! Та меншеньким і цього не діставалося: обидва каміни у класній кімнаті відразу заступали в два ряди великі дівчата, а за ними тулились одна до одної маленькі, посідавши навпочіпки й сховавши свої худенькі заляклі рученята під фартушки. Невеличкою розрадою був підвечірок, коли ми діставали подвійну пайку хліба — цілу скибку замість половинки, — та ще й з ласим додатком — тоненьким шаром масла. Про це щастя ми мріяли від неділі до неділі. Звичайно нам удавалося з'їсти тільки половину цього розкішного частування — решту завжди доводилось віддавати.

У неділю ввечері ми звичайно проказували напам'ять уривки з катехізису та п'яту, шосту і сьому глави Євангелія від Матвія, а також слухали довжелезну проповідь міс Мілер. Вона раз у раз позіхала, не приховуючи своєї втоми. Деякі меншенькі дівчатка не витримували й падали, зморені сном, додолу зі своїх лавок, їх підводили напівмертвих від втоми і виштовхували на середину класу, щоб стояли там до кінця проповіді. Іноді їхні ноги підламувалися, й вони важко опускалися на підлогу. Тоді старости підпирали їх високими стільцями.

Я ще нічого не казала про відвідання містера Броклґерста. Щоправда, цей добродій не з'являвся майже місяць після того, як я прибула до Ловуда: мабуть-таки, загостювався у свого приятеля вікарія. Я раділа, що його немає. Зайве й казати, що в мене були причини боятися його появи, та врешті він прибув.

Якось по обіді (я провела у Ловуді вже три тижні), коли я сиділа з грифельною дощечкою в руках, ламаючи голову над важким прикладом

на ділення, перед моїми очима, які я замислено підвела до вікна, промайнула якась людина. Я майже підсвідомо впізнала цю довготелесу постать, а коли через дві хвилини вся школа разом з учительками підвелася en masse, мені не треба було дивитися, чию появу вони так вітають. Широкі кроки перетнули клас, і ось уже біля міс Темпл, яка теж підвелася, височить та сама чорна колона, що так грізно супилась на мене з прикамінного килимка в Ґейтсхеді. Я скоса глянула на цей монумент. Так, я не помилилась: то був містер Броклґерст; в застебнутім на всі ґудзики пальті він здавався ще вищим і худішим, ніж тоді.

Мене недарма вжахнула його поява: я добре пам'ятала злісні обвинувачення місіс Рід та обіцянку містера Броклґерста розповісти міс Темпл та іншим вчителькам про мої лихі нахили. Мене весь час мучив страх, що колись він виконає цю обіцянку, і я щодня чекала появи цього чоловіка, чия розповідь про мої колишні слова і вчинки мала навіки затаврувати мене як лиху дитину. І ось він прийшов.

Він стояв біля міс Темпл і щось стиха говорив їй на вухо. Я не мала найменшого сумніву, що він розповідає їй про мою зіпсутість, і з болісним острахом стежила за виразом її обличчя, щомиті чекаючи, що її темні очі подивляться на мене з огидою й презирством. Я пильно прислухалася до його слів, а що сиділа досить близько, то змогла розібрати майже все. Те, що я почула, трохи мене заспокоїло.

— Я гадаю, міс Темпл, оті нитки, що я придбав у Лоутоні, згодяться; такими нитками добре шити перкалеві сорочки. Я дібрав до них і голки. Перекажіть, будь ласка, міс Сміт, що я забув записати штопальні голки, але на тому тижні їй пришлють кілька пачок. І ще скажіть їй, щоб вона ні в якому разі не видавала ученицям більше як по одній голці. Якщо давати їм по кілька, вони розкидатимуть їх і всі погублять. О, мало не забув, добродійко! Я б хотів, щоб краще берегли вовняні панчохи. Коли я був тут останнього разу, то виходив на город і оглядав одежу, що сохла на мотузках; багато панчіх були дуже погано заштопані, дірки на них свідчать, що вони лагодяться рідко й недбайливо.

Проказавши це, він замовк.

— Ваші вказівки буде виконано, сер, — відказала міс Темпл.

— А потім, добродійко, — повів він далі, — прая сказала мені, що деякі дівчата беруть чисті комірці двічі на тиждень. Це занадто часто: правила дозволяють міняти їх тільки один раз.

— Я вам зараз поясню, сер. Минулого четверга Агнесу й Катаріну Джонстон запросили на чай їхні лоутонські друзі, і я дозволила їм нашити з цієї нагоди чисті комірці.

— Що ж, один раз — то ще нічого, але, прошу, не дозволяйте цього дуже часто. Іще одна річ вразила мене: перевіряючи рахунки з економкою, я виявив, що протягом останнього півмісяця вихованки двічі дістали другий сніданок, що складався з хліба й сиру.

Як це розуміти? Я ще раз переглянув статут, але й згадки не знайшов про якийсь другий сніданок. Хто запровадив цей новий порядок? І з чийого дозволу?

— Це я сказала нагодувати їх, сер, — відповіла міс Темпл. — Сніданок був приготований так погано, що учениці не могли його їсти, тож я не могла допустити, щоб вони сиділи голодні аж до обіду.

— Хвилиночку, добродійко! Вам добре відомо, що, виховуючи цих дівчат, я ставлю собі за мету не розпестити їх та призвичаїти до розкошів, а, навпаки, навчити їх витривалості, терпіння й самозречення. Отож, якщо їх спіткало таке невеличке розчарування, як зіпсована страва, куди чогось передали або недодали, то не слід було старатися пом'якшити цю прикрість, даючи їм натомість щось смачніше; це тільки тішить їхню плоть і зводить нанівець призначення цього добродійного закладу. Навпаки, кожний такий випадок повинен допомагати нам зміцнити дух вихованок, навчити їх стійко терпіти земні нестатки. При

такій okazії не завадила б коротенька промова; розумний наставник нагадав би вихованкам про страждання перших християн, про тортури мучеників, про те, як син Божий закликав своїх учнів узяти кожному свій хрест і йти за ним; про його напучення, що не самим хлібом живе людина, а кожним словом, яке виходить з уст Господніх; про його божественну втіху: "Якщо ви терпите голод і спрагу задля мене, то ви блаженні єсте". Добродійко, коли ви вкладаєте в дитячі роти хліб із сиром замість підгорілої каші, то ви, може, й даєте поживок їхній грішній плоті, але ви не думаєте про те, яким голодом морите їхні безсмертні душі!

Містер Броклґерст знову замовк — мабуть, від надміру почуттів. Коли він заговорив, міс Темпл опустила очі, але тепер вона дивилася просто перед себе, і її завжди бліде обличчя стало холодне й непорушне, мов викарбуване з мармуру, а уста були стиснені так міцно, що, здавалось, їх міг розтулити тільки різець скульптора. Тим часом містер Броклґерст, що стояв біля каміна, заклавши за спину руки, велично розглядав вихованок. Раптом він закліпав очима, мовби їх щось засліпило або запорошило; повернувши голову, він заговорив набагато швидше, ніж доти:

— Міс Темпл, міс Темпл, а що то за дівчинка з кучерявим волоссям? Онде, добродійко, ота руда, у якої вся голова в кучерях!

І, піднявши ціпок, він показав ним на дівчину, що його вжахнула; рука його дрібно тремтіла.

— То Джулія Северн, — спокійно відповіла міс Темпл.

— Джулія Северн! Хоч би хто вона була — чого в неї кучеряве волосся? Як вона сміє так безсоромно нехтувати усі правила й засади цього дому? Тут, в євангельському добродійному закладі, ходити з копицею кучерів на голові!

— Джулія кучерява з природи, — ще спокійніше відповіла міс Темпл.

— З природи? Таж ми не повинні підлягати природі, — я хочу, щоб ці дівчатка були дітьми Милосердя. Ну навіщо оця кучма? Я знову і знову повторюю свою вимогу, щоб волосся було зачесане просто, скромно й гладенько. Міс Темпл, цю дівчину треба коротко обстригти. Завтра я пришлю перукаря. Я бачу тут іще кількох патлатих — онде ота висока: хай-но вона повернеться до мене спиною. Накажіть усьому старшому класові підвестись і стати обличчям до стіни. Міс Темпл провела носовичком по губах, немовби стираючи мимовільну усмішку, однак дала наказ, і старші дівчата, второпавши, нарешті, чого від них вимагають, виконали його. Я трохи відхилилась назад і бачила, як вони при цьому презиралися й викривлялися. Шкода, що містер Броклґерст не міг бачити їхніх облич, а то б він, може, збагнув: хоч би що він чинив із зовнішнім виглядом, на душі він не мав ніякого впливу.

Хвилин п'ять він розглядав зворотний бік тих живих медалей, а тоді сказав, неначе виголошуючи смертний вирок:

— Зрізати всі ці куделі!

Міс Темпл, видно, щось заперечила.

— Добродійко, — провадив він, — я служу владиці, який править неземним царством. Моє завдання придушити в цих дівчатках всі плотські бажання, виховувати в них скромність і поміркованість, а не пристрасть до пишних уборів та зачісок. Кожна з цих молодих дівчат має косу, а до цього їх могло довести тільки марнославство, їх, повторюю, треба обстригти. Подумайте, скільки часу гається тільки на те...

Але тут містерові Броклґерсту перебили мову: до кімнати зайшли нові гості — якісь три панії. Їм годилося б з'явитися трошки раніше і послухати лекцію про одяг, бо

вони були пишно вбрані в оксамит, шовк та хутра. Дві молодші з цієї трійки (гарні дівчата шістнадцяти й сімнадцяти літ) мали на головах, за

тодішньою модою, сірі касторові капелюшки, оздоблені страусовими перами, а з-під крисів цих елегантних головних уборів спадало на плечі густе, світле, старанно завите волосся. Літня пані була запнута в дорогу оксамитову шаль, оторочену горностаєм, і її обличчя прикрашали штучні французькі локони.

То були дружина й дочки містера Броклґерста. Міс Темпл шанобливо їх зустріла і відвела на почесні місця. Вони, певне, прибули в одній кареті з велебним главою родини і нишпорили по горішніх кімнатах, поки він провадив ділову розмову з економкою, допитував пралю та повчав міс Темпл. Посідавши, вони одразу почали чіплятися з різними зауваженнями та докорами до міс Сміт, якій було доручено наглядати за білизною та порядком у спальнях. Однак мені не було коли слухати, що вони там казали, — мене займало інше, поглинаючи всю мою увагу. Прислухаючись до розмови між містером Броклґерстом та міс Темпл, я водночас не забула подбати про свою власну безпеку: мені здавалось, що найкраще лишатись непоміченою. Отож я низько схилилась над грифельною дощечкою, немовби зайнята своєю задачею, тримаючи дощечку так, щоб затулити нею лице. Мене б, може, й не помітили, та клята дощечка раптом вислизнула у мене з рук і, гучно брязнувши, привернула до мене всі очі. Я знала — тепер усе пропало, й, нагнувшись, щоб підняти половинки, приготувалась до найгіршого. І воно не забарилось.

— Недбале дівчисько! — промовив містер Броклґерст і одразу додав: — А-а, це та новенька. — І перше ніж я встигла перевести дух, заявив: — До речі, я маю дещо про неї сказати. — Потім, підвищивши голос, — яким гучним здався він мені! — прорік: — Хай дівчинка, яка розбила грифельну дощечку, вийде наперед!

Сама б я не змогла й поворухнутись, бо вся скам'яніла, та дві великі дівчини, що сиділи біля мене, поставили мене на ноги й підштовхнули до грізного судді; потім міс Темпл лагідно підвела мене до нього, заспокійливо шепнувши:

— Не бійся, Джейн, я бачила, це вийшло ненароком. Ніхто тебе не буде карати.

Її ласкавий шепіт штрикнув мене мов ножем у серце.

"Ще хвилина — і вона зневажатиме мене як підлу брехуху", — подумала я, і в мені закипів шалений гнів проти Рідів, Броклґерста і компанії: я не була Елен Бернс.

— Принесіть-но сюди отого стільця, — сказав містер Броклґерст, показуючи пальцем на високий стілець, з якого щойно встала староста. Стільця було принесено. — Поставте на нього цю дівчинку.

Хтось мене поставив на стілець — не пам'ятаю вже й хто; я зовсім розгубилася і бачила тільки, що стою врівень з носом містера Броклґерста, що він за два кроки від мене і що піді мною коливаються мантильї з жовтогарячого й пурпурового шовку та ціла хмара сріблястого пір'я. Містер Броклґерст відкашлявся.

— Мої дами, — почав він, повертаючись до своєї сім'ї, — міс Темпл, вчительки й діти, чи всі ви бачите цю дівчинку?

вони бачили: їхні очі нестерпно опікали мене, мов запалювальне скло.

— Ви бачите, вона ще зовсім мала, і на вигляд це звичайна дитина. Господь з ласки своєї надав їй таку саму подобу, що й усім нам, її не вирізняє ніяка потворна прикмета. Хто б міг подумати, що лукавий вже знайшов у її душі притулок, зробивши з неї свою служницю і помічницю? Хоч як мені гірко казати вам таке, але це правда. Настала пауза; я відчула, що мені вдалося стримати нервовий дроз, і я зрозуміла: Рубікон перейдено, суду вже не минути і його треба стійко витерпіти.

— Любі мої діти! — провадив з пафосом священик, що, здавалося, був вирізьблений з чорного мармуру. — Мені тяжко й сумно про це говорити,

але мій обов'язок попередити вас, що ця дівчинка, яка б могла бути покірним ягнятком Божим, насправді відступниця й чужачка в господній отарі. Вона їй ворог. Тож стережіться її, не беріть з неї прикладу, а як треба, то й не приймайте її до свого гурту, не грайтеся з нею, не ведіть з нею ніяких розмов. А ви, вчительки, не спускайте її з ока, стежте за кожним її рухом, добре обмірковуюйте кожне її слово, оцінюйте її вчинки, карайте її плоть, щоб спасти душу, — якщо спасіння іще можливе, бо — в мене

язик не повертається сповістити вам таке — ця дівчинка, ця дитина, що народилася в християнській країні, гірша від будь-якої маленької язичниці, що молиться Брахмі і падає навколішки перед Джагернаутом... ця дівчинка — брехуха!

Хвилин на десять запала мовчанка. Я вже цілком опанувала себе і бачила, як місіс Броклґерст та обидві панночки повитягали з кишень носовички та попритуляли їх до очей;

мати захиталася туди й сюди, а дочки прошепотіли: "Який жах!"

— Про це я довідався від її добродійниці, — повів далі містер Броклґерст, — від побожної, милосердної жінки, яка, зглянувшись на сироту, прихистила її в себе, виховувала як рідну дочку, і за чию добрість, за чию великодушність ця бездушна дитина відплатила такою чорною, такою страшною невдячністю, що врешті її ласкава покровителька мусила розлучити її з своїми власними дітьми, щоб ця дівчинка поганим прикладом не затруїла їхніх чистих душ. Ця пані прислала її сюди, щоб вона вилікувалась, так само як у давнину іудеї відсилали хворих до каламутного озера Віфезди. Шановні директрисо і вчительки, я прошу вас, не давайте водам застоюватися довкола неї!

Виголосивши на закінчення цю пишномовну фразу, містер Броклґерст поправив верхнього ґудзика на пальті, пробурмотів щось до дружини й дочок, які одразу підвелися, вклонилися міс Темпл, і після

цього високі гості велично впливли з кімнати. Уже в дверях мій суддя обернувся й додав:

— А вона хай постоїть на стільці іще з півгодини, і щоб ніхто не смів говорити з нею сьогодні!

Отож я лишилася стояти на стільці; недавно мені здавалось, що я вмерла б з сорому, якби мені довелося стояти посеред кімнати, а тепер мене неначе поставили біля ганебного стовпа. Немає слів описати мої тодішні почуття; коли вони закипіли в мені, здавивши горло й забивши дух, до мене наблизилась одна дівчинка; проходячи, вона звела на мене очі. Яким чарівним вони світилися блиском! Як дивно проймало мене їхнє променисте тепло! Як мені одразу полегшало на серці! Так, наче мученик або герой, пройшовши повз рабину чи приречену жертву, додав їй сили. Я стримала ридання, підвела голову й твердо стала на стільці. Елен Бернс (то була вона) спитала щось по роботі у міс Сміт, дістала догану за таке недолadne запитання і вернулася на своє місце; проходячи повз мене, вона знов усміхнулася. Що то була за усмішка! Я й досі її пам'ятаю: в тій усмішці світився тонкий розум, справжня мужність, вона пом'якшила різкі риси Елен, її худе личко, запалі сірі очі засвітилися ангельською добротою. А на рукаві у Елен Берне саме красувалась "пов'язка нечепури"; десь із годину тому я чула, як міс Скетчерд казала їй, що завтра вона сидітиме на хлібі з водою, бо неохайно переписала завдання. Така вже недосконала людська природа! Плями є навіть на сонці, але очі таких людей, як міс Скетчерд, здатні помічати тільки дрібні вади і не бачать яскравого саява світил.

РОЗДІЛ VIII

Ще не минуло півгодини, як вибило п'яту; уроки скінчились, і всі пішли до їдальні. Тоді я насмілилася злізти зі стільця. В класі вже було поночі; я забила у куток і сіла долі. Чари, що додали мені духу, почали розвіюватись, сили покинули мене, і незабаром мене охопила така болюча журба, що я впала долілиць на підлогу й заридала. Елен Берне зі мною не було, ніщо вже мене не підбадьорювало, полишена на саму

себе, я впала в розпач, і мої сльози рясно зросили підлогу. А я ж так старалася добре поводитись, хотіла так багато зробити в Ловуді: завести багатьох друзів, здобути прихильність, стати гідною поваги! Я вже домоглася дечого: того-таки ранку мене посадовили в першому ряду; міс Мілер похвалила мене; міс Темпл схвально мені всміхнулась, вона пообіцяла, що вчитиме мене малювати та дозволить відвідувати уроки французької мови, якщо я ще два місяці робитиму такі самі успіхи. Однокласниці були доброзичливі до мене, однолітки ставились як до рівної, і ніхто мене не кривдив. І ось мене знов розчавили, зганьбили. Чи зможу я коли-небудь піднятись? "Ніколи", — подумала я й палко захотіла вмерти. Коли я, судомно схлипуючи, вимовляла це бажання, хтось зайшов у кімнату. Я злякано сіла, але то знов була Елен Бернс — вона переходила довгу порожню кімнату, осяяна відблисками пригаслого каміна. Елен принесла мені кави й хліба.

— Попоїж, — сказала вона, та я відсунула і хліб, і каву: мені здавалося, що я захлинувся першим ковтком або вдавлюсь першим шматком. Елен, мабуть, дивилась на мене з подивом: я даремно намагалась опанувати себе і все ще голосно плакала. Вона сіла долі коло мене, обхопивши коліна руками й поклавши на них голову; в такій позі вона просиділа довгенько, мовчазна, неначе закам'яніла. Я озвалася перша:

— Елен, нащо ти сидиш з дівчиною, яку всі вважають за брехуху?

— Всі, Джейн? Таж тільки вісімдесят чоловік чули, як тебе так назвали, а на світі сотні мільйонів людей.

— Що мені мільйони? Досить і того, що мене зневажають ті вісімдесят, яких я знаю.

— Джейн, ти помиляєшся: мабуть, ніхто в школі не зневажає тебе і не почуває до тебе неприязні; навпаки, я впевнена, що багато хто дуже тебе жаліє.

— Як можуть вони мене жаліти після того, що сказав містер Броклґерст?

— Містер Броклґерст не Бог, він навіть не видатна, всіма шанована людина. Тут його ніхто не любить, та він і не заслужив нічим нашої любові. Якби він поводився з тобою дуже ласкаво, як із своєю улюбленицею, отоді б ти нажила собі багато відвертих і таємних ворогів, а так більшість дівчат, напевно, співчують тобі і тільки бояться це виявляти. Може, вчительки й учениці будуть кілька днів поводитися з тобою холодно, та в душі вони прихильні до тебе, і якщо ти й надалі не робитимеш нічого поганого, то вони почнуть ставитися до тебе тим краще, чим довше приховували свої почуття. Та й потім, Джейн... — додала вона й замовкла.

— Що, Елен? — спитала я, взявши її за руку. Вона ніжно потерла мої пальці, ніби зігріваючи їх, і провадила далі:

— Хай навіть весь світ тебе ненавидить і має за лиху дівчину, але якщо в тебе чисте сумління і ти не відчуваєш себе винною, ти завжди знайдеш собі друзів.

— Так, я знаю, що я не винна, але ж цього замало. Якщо ніхто не любить мене, то мені краще вмерти. Я не хочу жити, якщо всі будуть ненавидіти й цуратися мене. Повір, Елен, щоб заслужити справжню любов — твою, міс Темпл чи якоїсь іншої людини, яку я щиро люблю, я готова на все: хай мені зламають руку, хай мене заколе бик, хай хвицне в груди коняка...

— Стривай, Джейн! Для тебе занадто багато важить любов людей. Ти занадто палка і вразлива. Всевишній, що створив твоє тіло і вдмухнув у нього життя, дав тобі міцнішу опору, ніж твоє кволе "я" чи такі ж, як і ти, кволі створіння. Крім нашої землі й роду людського, ще існує невидимий світ-царство духів; цей світ докола нас, він усюди, і духи стежать за нами, бо їм доручено нас охороняти, і хоч би ми вмирали в ганьбі й муках,

хоч би зневага обступала нас з усіх боків, ненависть гнітила б нас, ангели бачать наші страждання, вони скажуть, що ми не винні (якщо ми справді не винні, як ось ти; я певна: обвинувачення, яке тут виголосив містер Броклґерст, звела на тебе місіс Рід; твої палкі очі й ясне чоло свідчать, що в тебе щира натура). Господь тільки чекає, поки душа відокремиться від тіла, щоб сповна винагородити нас за все. Чому ж ми маємо тужити, якщо життя таке коротке, а смерть є певним шляхом до щастя й утіхи?

Я перестала плакати. Елен мене заспокоїла, та до спокою, який вона навіяла мені, домішувався невимовний смуток. Поки вона говорила, мене гризла якась незрозуміла скорбота, а коли, замовкнувши, вона задихала прискорено й коротко закашлялась, я вмить забула про свої жалі, і мене охопила невиразна тривога за неї.

Поклавши голову на плече Елен, я обняла її, вона пригорнулась до мене, й ми сиділи мовчки. Та ми просиділи отак недовго, бо до кімнати хтось зайшов. Вітер розігнав важкі хмари, що затуляли місяць; його проміння просочилося крізь вікно й освітило і нас, і постать, що до нас наближалась, — ми відразу впізнали міс Темпл.

— Я шукаю тебе, Джейн Ейр, — сказала вона. — Я хочу, щоб ти зайшла до мене, а оскільки з тобою Елен Бернс, то хай зайде й вона.

Ми підвелися й пішли за директрисою. Минувши кілька плутаних коридорів і піднявшись сходами, ми нарешті дійшли до її кімнати. Тут яскраво горів камін, було тепло, затишно. Міс Темпл показала Елен Бернс на низьке крісло біля каміна, а сама сіла в друге й підкликала мене до себе.

— Ну як, уже все минулось? — спитала вона, дивлячись мені в лице.
— Ти вже виплакала своє горе?

— Боюсь, що я ніколи його не виплачу.

— Чому?

— Бо мене несправедливо звинуватили, тепер і ви, міс, і всі інші вважатимуть мене поганою.

— Ми вважатимемо тебе такою, якою ти себе покажеш, дитино моя. Поводься добре, як досі, і я буду тобою задоволена.

— Правда, міс Темпл?

відповіла вона, обнімаючи мене. — А тепер скажи мені, хто та пані, яку містер Броклґерст назвав твоєю добродійницею?

— Це місіс Рід, дружина мого дядька. Дядько, помираючи, доручив мене їй.

— То, виходить, вона не з власної волі прихистила тебе?

— Ні, пані, вона дуже не хотіла, та дядько — я це не раз чула від слуг — перед смертю взяв з неї обіцянку, що вона мене утримуватиме й виховуватиме, як власну дитину.

— Так ось, Джейн, ти, мабуть, знаєш, — а ні, то зараз дізнаєшся, — що коли людину в чомусь обвинувачують, їй завжди надають право оборонятись... Тебе обвинувачують у брехні, тож захищайся переді мною, як тільки можеш. Розкажи мені все, що з тобою було, тільки нічого не додавай від себе і не перебільшуй.

Я вирішила бути безсторонньою й стриманою і, хвилинку подумавши, почала розповідати їй невеселу історію мого дитинства. Знеможена від хвилювання, я говорила не так запально, як завжди, коли торкалася цієї сумної теми, і, пам'ятаючи попередження Елен не піддаватися почуттю образи, вклала в свої слова набагато менше люті й гіркоти, ніж звичайно. Стримана й проста, моя розповідь звучала правдоподібніше: я

бачила, що міс Темпл беззастережно мені вірить. В моїй розповіді я згадала й містера Лойда, якого покликали до мене після нервового нападу. Я ніяк не могла забути страшного випадку в червоній кімнаті, тож мимоволі розхвилювалась, коли почала його описувати: в моїй пам'яті ще не стерся той смертельний переляк, який охопив мене, коли місіс Рід не зглянулася на мої розпачливі благання і вдруге замкнула мене в темній кімнаті наодинці з приви́дом. Я скінчила; кілька хвилин міс Темпл мовчки дивилась на мене, а тоді сказала:

— З містером Лойдом я трохи знайома. Я йому напишу листа, і якщо він підтвердить те, що ти оце розповіла, з тебе буде привселюдно знято всі обвинувачення; а сама я й тепер вірю, що ти ні в чому не винна, Джейн.

Вона поцілувала мене і, все ще тримаючи біля себе (мені було так любо стояти коло неї; я з дитячою радістю дивилася на її лице, на убрання, на скромні прикраси, на біле чоло з шовковистими кучерями та променисті темні очі), звернулася до Елен Берне:

— Як тобі сьогодні, Елен? Ти багато кашляла вдень?

— Та наче небагато, пані.

— А в грудях болить?

— Трохи менше.

Міс Темпл підвелась, взяла її за руку, помацала пульс, а тоді знов опустила в крісло, — я чула, як вона стиха зітхнула. Кілька хвилин вона сиділа в задумі, а потім стрепенулася й весело сказала:

— Сьогодні ви мої гості, тож я повинна вас пригостити. — І вона подзвонила в дзвіночок. У кімнату ввійшла служниця.

— Барбаро, — промовила до неї міс Темпл, — я ще не пила чаю. Принесіть тацю, поставте ще дві чашки для цих юних панночок.

Невдовзі Барбара повернулася з тацею. Якими гарними здались мені порцелянові чашечки і начищений до блиску чайник, що стояли на маленькому круглому столику біля каміна! Як приємно лоскотали мені ніздрі пахощі гарячого чаю й грінок! Але, на мій превеликий жаль (бо я добре зголодніла), грінок було дуже мало. Міс Темпл це теж помітила.

— Барбаро, — сказала вона, — чи не могли б ви принести ще трохи хліба з маслом? Тут на трьох замало.

Барбара вийшла й невдовзі повернулася.

— Місіс Ґарден каже, що послала вам звичайну порцію.

Слід зауважити, що місіс Ґарден була економка, на яку містер Броклґерст цілком покладався; вона була вся закована в залізо й китовий вус.

— Гаразд, Барбаро, — відповіла міс Темпл, — ми якось обійдемося. — І коли дівчина пішла, вона з усмішкою додала: — На щастя, я можу додати дещо до цього убогого частування.

Міс Темпл запросила Елен і мене до столу й поставила перед кожною чашку чаю з апетитною, але тонюсінькою грінкою, а потім відсунула шухляду й дістала звідти якийсь пакуночок; розгорнувши його, вона поклала перед нами чималий кекс з кмином.

— Я думала дати вам по шматку з собою, — мовила вона, — та оскільки грінок дуже мало, ви з'їсте його зараз, — і вона нарізала пиріг великими шматками.

Нам здавалось, що того вечора нас частували нектаром і амброзією, та не меншу втіху ми мали від товариства нашої любої господині, котра з усмішкою дивилась, як ми вгамовували голод вишуканою вечерею, що її вона щедро виставила на стіл. Коли скінчилося чаювання і забрали тацю, вона знов покликала нас до каміна; ми посідали коло неї, і між нею та Елен почалась розмова, слухати яку була для мене велика честь.

На всій постаті міс Темпл відбивався глибокий душевний спокій, її обличчя світилося щирістю й благородством; говорила вона повагом, не поспішаючи, їй зовсім не властива була нестриманість, запальність чи нетерплячість; кожному, хто дивився на неї й слухав її, вона навіювала чисту радість і глибоку пошану. Саме такі почуття сповнювали мене тепер, що ж до Елен Бернс, то я була безмежно здивована.

Може, смачна вечеря, яскравий вогонь, привітність улюбленої вчительки спричинились до цього, а може, якісь потаємні риси її своєрідної натури, але в Елен неначе прокинулись якісь нові сили. Її бліді й безкровні щічки зайнялися яскравим рум'янцем, а очі спалахнули вологим блиском і раптом стали на диво гарні, вони здавались навіть кращими за очі міс Темпл, але краси їм надавав не їхній колір, не довгі вії чи тоненькі, неначе намальовані брови, а розум і жвавість, що світилися в них. Вона заговорила, і я не могла повірити, що це говорить вона. Хіба ж може чотирнадцятилітня дівчинка мати таку глибоку, таку сильну душу, щоб з неї бив могутній струмінь щирого, довершеного і пристрасного красномовства? А саме такими були слова Елен того пам'ятного для мене вечора; дух її, здавалось, квапився пережити за короткий час усе те, що багато хто переживає за довге життя. Вони розмовляли про речі, що їх я зроду не чула: про стародавні часи й народи, про далекі країни, про розгадані й ще не відкриті таємниці природи; говорили вони й про книжки. Яку силу книжок вони прочитали! Які широкі знання вони мали! Як добре вони знали історію Франції й французьку літературу! Однак мій подив дійшов до краю, коли міс Темпл спитала в Елен, чи не пробувала вона у вільну хвилину пригадати латинь, якої її навчав батько, а потім дістала з полиці книжку — то був Вергілій — і попросила її перекласти сторінку. Елен почала читати, і моя шаноба до неї зростала з кожним

перекладеним рядком. Ледве вона встигла скінчити, як задзеленчав дзвінок: настав час лягати спати. Ми мусили негайно йти. Міс Темпл обняла нас обох і сказала:

— Хай Господь благословить вас, діти! Вона тримала Елен у своїх обіймах довше, ніж мене, і відпустила її дуже неохоче; проводила її поглядом аж до дверей;

дивлячись на неї, знову тяжко зітхнула і витерла зі щоби сльозу.

З-за дверей спальні ми почули голос міс Скетчерд. Вона оглядала шухляди комодів і саме висунула шухляду Елен Бернс. Вона зустріла Елен суворою доганою і додала, що завтра їй буде почеплено на плече кілька недбайливо згорнутих речей.

— Мої речі справді лежали жужмом, — тихо сказала мені Елен. — Я хотіла поскладати їх і забула.

Наступного ранку міс Скетчерд написала великими літерами на шматку картону слово "Нечепура" і почепила цей напис на високе, розумне й благородне чоло Елен. І та носила його аж до вечора, спокійно й терпляче, вважаючи, що заслужила таку покару. Та тільки-но скінчилися вечірні уроки і міс Скетчерд пішла, я підскочила до Елен, здерла картон і жбурнула його в камін. Лють, на яку вона була нездатна, кипіла в мені цілісінький день, буйні пекучі сльози раз у раз котилися по моїх щоках, бо її покірливість завдавала мені нестерпного болю.

Десь через тиждень після описаних подій міс Темпл отримала відповідь від містера Лойда; він, очевидно, підтвердив, що я казала правду. Зібравши всю школу, міс Темпл оголосила, що було перевірено справедливості обвинувачень, висунутих проти Джейн Ейр, і вона рада заявити, що Джейн ні в чому не винна. Вчительки почали мене вітати й цілувати, а по рядах моїх товаришок перебіг вдоволений шепіт. Отже, з мене спав тяжкий тягар, і я з запалом взялась за навчання, твердо

вирішивши перебороти всі труднощі. Я завзято працювала і добилася деяких успіхів; моя пам'ять дедалі покращувалась, навчання загострювало мій розум. Через кілька тижнів мене перевели до наступного класу, а через два місяці дозволили брати уроки французької мови та малювання. За один день я вивчила два часи дієслова *etre* і намалювала свій перший будинок (своїми перекошеними стінами він міг позмагатися з Пізанською вежею). Того вечора, вкладаючись спати, я навіть забула приготувати собі в уяві смачну вечерю — смажену картоплю або тепле молоко з булочкою; цими ласими стравами я звичайно намагалася заспокоїти голод, що завжди мене мучив. Натомість я наситилася видовищем чудових малюнків, які постали переді мною в темряві і всі були мої власні: будинки й дерева, мальовничі скелі й руїни, череди корів, як на картинах голландських художників, гарненькі метелики, що пурхають над трояндами, пташки, які дзьобають стиглі вишні, гніздо кропив'янки із схожими на перлини яєчками серед молодих пагінців плюща. Думала я і про те, чи зможу колись вільно перекладати французьку книжку оповідань, яку мадам П'єро показувала мені того дня. Солодкий сон узяв мене в свої обійми. Правду сказав мудрий Соломон: "Краще зелень, подана з любов'ю, ніж жирний бик, приправлений зненавистю".

Тепер би я нізащо не поміняла Ловуда з його нестатками на розкоші Ґейтсхеда.

РОЗДІЛ ІХ

Проте нестатки, чи, скоріше, злигодні в Ловуді відчувались дедалі менше. Надходила весна; ось вона вже й настала. Пересілися зимові морози, потанули сніги, потеплішали зимові вітри. Мої бідні ноги, набрякли й здерев'янілі під час січневих холодів, почали загоюватись і відтухати від лагідного подиху квітня. Вночі і вранці вже не було тієї справді канадської холоднечі, од якої в нас застигала кров у жилах. Тепер ми вже охочіше йшли на прогулянку в сад, а в теплі сонячні дні гуляти там було й зовсім приємно; на рудих клумбах вже пробивалася зелень, що день, то буйніша, так ніби вночі тут з'являлася Надія,

лишаючи по собі уранці дедалі яскравіші сліди. З-поміж листя проглянули квіти: проліски, крокиси, лілові ведмежі вушка та золотаві братки. У четвер по обіді (то були напівсвяткові дні) ми ходили на прогулянки і щоразу знаходили все нові й нові гарненькі квіти край дороги та попід живоплоти.

Я також знайшла для себе приємну розвагу — милуватися краєвидом, що розгортався поза високою цвяхованою огорожею нашого саду. Там височіло величне пасмо горбів, що оточувало глибоку долину, зелену й тіняву, де по темному кам'янистому дну весело вистрибував струмок, граючи блискотливими бризками. Зовсім інакшим був цей краєвид під сталевим-сірим зимовим небом, коли все скувало морозом і засипало снігом! В ту пору з фіолетових верхів'їв, гнані східними вітрами, спадали холодні, як смерть, тумани, вони котилися по схилах і зливалися з морозною імлою, що здіймалась над струмком. Та й сам струмок тоді бурхливо і нестримно котив свої каламутні хвилі, він мчав через ліс, і його скажений рев, до якого частенько прилучалися шум заливного дощу або завивання бурі, було чути далеко навкруги. А ліс на його берегах стояв шерегами кістяків.

Квітень перейшов у травень; і був то гарний, тихий травень. Щодень над головою синіло ясне небо, лагідно пригрівало сонце, і теплий вітерець повівав із заходу або з півдня. Навколо все буяло. Ловуд розпустив свої пишні кучері, він увесь зазеленів, завітчався. Велетенські в'язи, ясені та дуби знов ожили й запишалися. У затишних куточках буйно повиганялися лісові трави, незліченні різновиди моху покривали низинки, а золотаві баранчики сяяли на землі, наче сонячне проміння. У тінявих місцинках їхнє тьмяне золото тихо поблискувало чарівними розсипами. Всім

цим я втішалася часто й досхочу, вільно, без будь-чийого нагляду й майже завжди сама. Ця несподівана можливість користуватися свободою мала свою причину, про яку вже час сказати.

Хіба ж чудова місцина серед лісистих пагорбів, де протікав чистий струмок, яку я щойно описувала, не була чарівним куточком природи? Так, чарівним, та чи здоровим — то вже інше питання.

Лісова долина, де стояв Ловуд, була колискою отруйних туманів і породжуваної цими туманами зарази. У нас спалахнув тиф, оживши разом з весною, він заповз у сирітський притулок, легко знаходячи собі жертви у переповненій класній кімнаті та спальні, і, перше ніж настав травень, школа перетворилася на шпиталь. Недоїдання і задавлені застуди так знесли вихованок, що більшість не могла вистояти проти хвороби: сорок п'ять дівчат із вісімдесяти занедужали майже водночас. Навчання припинилось, правила розпорядку тепер додержували не так суворо. Тим небагатьом, які ще zostались здорові, було дано майже необмежену свободу. Лікар наполягав, щоб вони, аби вберегтись від хвороби, якомога більше гуляли на свіжому повітрі; але так чи інакше, ніхто не мав ні часу, ні бажання пильнувати або спиняти нас. Вся увага міс Темпл була звернена на хворих: вона весь час була в лазареті і тільки вночі йшла відпочити на кілька годин. Вчительки збирали в дорогу тих учениць, у яких, на щастя, були друзі або родичі, котрі погодились забрати їх зі школи, де лютувала пошесть. Але багато дівчат уже заразились і помирали дома, інші померли у школі, і їх поховали тихо й швидко, щоб запобігти поширенню зарази.

У Ловуді загніздилася страшна хвороба і частенько туди навідувалася смерть, в його стінах панували горе і страх, у кімнатах та коридорах пахло лікарнею, і в повітрі носилися смертоносні міазми, на які не діяли ніякі дезинфекційні розчини та обкурювання, — а в цей час над крутими пагорбами та густими лісами сяяв безтурботний травень. Та й наш шкільний сад аж горів яскравими квітами: мальви розрослися з дерева заввишки, порозкривались лілеї, пишно цвіли тюльпани й троянди, краї клумб зарясніли рожевими гвоздиками та червоними стокротками, вранці і ввечері пахтіла шипшина, поширюючи аромат прянощів і яблук. Та вся ця пишнота зовсім не цікавила більшість мешканців Ловуда, хіба що ми іноді клали на могилки наших померлих товаришок пучечки трави та квітів.

Однак я та інші дівчата, які не захворіли, досхочу втішалися чудовим краєвидом та весняною порою. Полишені на самих себе, ми з ранку до вечора блукали лісами й долинами, мов ті цигани, робили, що нам заманеться, ішли, куди хотіли. Та й годувати нас почали краще. Містер Броклґерст та його сімейка не наважувалися потикатись у Ловуд. Ніхто не втручався в господарські справи. Зла економка пішла від нас, злякавшись зарази, а нова, що доти завідувала Лоутонським лазаретом, ще не звикла до наших порядків і була щедріша. Та й їдців тепер поменшало, а хворі їли мало, тож на сніданок нам подавали повні тарілки. Коли кухарка не встигала зварити обіду, а це траплялося досить часто, вона давала нам по шматку холодного пирога або по черствій скибці хліба з сиром, — все це ми несли до лісу, де кожна знаходила собі затишний куточок, і там обідали всмак.

Моїм улюбленим місцем був великий гладенький камінь, сухий і білий, що лежав посеред струмка. До нього можна було дістатися тільки вброд, і я брела туди по воді босоніж. На камені могли вільно поміститися двоє, і ми завжди сиділи там з моєю новою подругою. Останнім часом я заприятелювала з дівчинкою, на ім'я Мері Ен Вілсон, розумною і спостережливою, її товариство мені подобалось — вона була дотепна й своєрідна, і я почувалася з нею легко й невимушено. Старша за мене на кілька років, вона краще знала життя, розповідала мені багато цікавого і могла вдовольнити мою допитливість. До моїх наївних розмов вона ставилась вибачливо, ніколи мене не спиняла й не повчала. Мері Ен мала нахил до оповіді, я — до роздумів, вона любила пояснювати, а я розпитувати. Тому ми добре ладнали одна з одною і наше спілкування було приємне, хоч і не дуже корисне для нас. А де ж була Елен Бернс? Чом я не проводила ці любі дні свободи з нею? Хіба я її забула? Чи, може, стала такою легковажною, що мені надокучила її щира приязнь?

Безперечно, Мері Ен Вілсон не могла зрівнятися з моєю першою подругою: вона тільки розповідала мені смішні історії та балакала зі мною про те про се, що ж до Елен, то вона вміла пробудити у кожного, кому випадало щастя розмовляти з нею, інтерес до високих матерій. Все це правда, читачу, я й сама це знала і почувала. Хоч яка я недосконала

істота — з багатьма вадами і зовсім нечисленними гарними рисами, однак мені ніколи не набридала Елен Бернс, мене ніколи не покидало почуття прихильності до неї, таке сильне, ніжне й шанобливе, яке потім рідко прокидалося в мені. Та й хіба ж могло бути інакше? Адже Елен завжди і в усьому виявляла до мене щиру, лагідну приязнь, що її не могли затьмарити ні непорозуміння, ані роздратування. Але Елен була хвора, я не бачила її вже кілька тижнів; я навіть не знала, у якій кімнаті на горішньому поверсі вона лежала. Я дізналась, що її не поклали в лазарет, де лежали тифозні, бо вона хворіла на сухоти, а сухоти я в своєму невіданні вважала за якусь легку недугу, що її можутьвилікувати час і дбайливий догляд.

Мою думку підтверджувало й те, що в сонячні дні міс Темпл двічі або тричі виводила Елен погуляти до саду. Проте мені й тоді не дозволяли підходити й розмовляти з нею; я тільки бачила її з вікна класної кімнати, до того ж не дуже виразно, бо вона була тепло закутана й сиділа віддалік на веранді.

Одного вечора на початку червня я допізна загулялася в лісі з Мері Ен; ми, як звичайно, відокремились від гурту й зайшли так далеко, аж заблудили й мусили питати дорогу в самотній хатині, де мешкали чоловік і жінка, які пасли в тому лісі табун напівдиких свиней. Коли ми повернулися, вже зійшов місяць; біля садової хвіртки ми побачили поні, на якому до нас приїжджав лікар. Мері Ен зауважила, що, мабуть, комусь із хворих дуже погано, якщо в таку пізню пору викликали містера Бейтса. Вона пішла в дім, а я затрималась на кілька хвилин надворі, щоб посадити на своїй грядці кілька кущиків, викопаних у лісі: я боялась, що вони зів'януть, пролежавши до ранку. Потім я ще трохи постояла в саду. Вже впала роса, солодко пахли квіти; вечір був чудовий, тихий, теплий, на заході ще червоніла заграва, обіцяючи й на завтра гарний день. Повний місяць велично впливав на потемнілому сході. Я по-дитячому милувалася цією красою, коли раптом мені набігла в голову гнітюча думка: "Як сумно лежати зараз у ліжку і знати, що тобі загрожує смерть! Цей світ такий прекрасний! Тяжко розлучатися з ним і йти невідомо куди!"

І тоді я вперше спробувала досягнути розумом вкладені мені в голову уявлення про небо й пекло, і вперше відсахнулася перед незбагненим, і вперше, озирнувшись довкола, я побачила всюди безмежну порожнечу. Я відчувала тільки одну-єдину точку опори — сучасне, все інше здавалося мені безформним туманом і бездонною прірвою, і я здригнулась від страху, що можу заточитися й полетіти в цей хаос. Поринувши в ці нові для мене роздуми, я раптом почула, як одчинились парадні двері: вийшов містер Бейтс, а за ним доглядальниця. Вона постояла, поки він сів на свого коника й поїхав. Доглядальниця вже хотіла була зачинити двері, коли я підбігла до неї.

— Як відчуває себе Елен Бернс?

— Дуже погано, — відповіла вона.

— То до неї приїжджав містер Бейтс?

— Так.

— І що ж він сказав?

— Та каже, вона вже недовго буде з нами.

Якби хтось сказав це вчора, я б тільки подумала, що Елен мають відвезти додому, в Нортумберленд. Я б і не запідозрила, що вона вмирає. Та зараз я збагнула це одразу. Мені стало ясно, що Елен Берне уже недовго жити і що вона невдовзі полине в царство духів, якщо тільки таке царство справді існує. Мене охопив жах, потім я відчула невимовний жаль, а далі бажання, скоріше потребу, побачити її. Я спитала, в якій кімнаті вона лежить.

— Вона в кімнаті міс Темпл, — відповіла доглядальниця.

— А мені можна зайти й поговорити з нею?

— Ой ні, дитинко! Навряд чи це можливо! Тобі час додому. Ти теж можеш захворіти,

якщо залишишся в саду: вже впала роса.

Доглядальниця зачинила парадні двері. Я подалася коридором до класної кімнати і ввійшла туди саме вчас: уже вибило дев'яту годину, і міс Мілер кликала учениць до спальні.

Минуло зо дві години, вже, певно, було десь близько одинадцятої, а я все ще не могла заснути. У спальні панувала мертва тиша, і, подумавши, що мої товаришки міцно сплять, я нечутно підвелася, натягла сукню поверх нічної сорочки, вислизнула босоніж у коридор і попрямувала до кімнати міс Темпл, що була в другому кінці будинку. Я добре знала туди дорогу, до того ж яскраве сяйво літнього місяця, що стояв у безхмарному небі, лилося у вікна в коридорі, освітлювало мені шлях. Запах камфори і деревного оцту вдарив мені в ніс, коли я наблизилася до дверей тифозної палати, і я мерщій поминула її, боячись, що мої кроки почує чергова доглядальниця.

Я тремтіла від страху, що хтось помітить мене і заверне назад. Я будь-що-будь хотіла побачити Елен, хотіла обняти її, перш ніж вона помре, поцілувати її востаннє, востаннє поговорити з нею.

Зійшовши вниз сходами, я покралася нижнім поверхом; мені пощастило тихенько відчинити й прихилити за собою двоє дверей. Нарешті я дійшла до ще одних сходів і, піднявшись ними, опинилась перед дверима кімнати міс Темпл. Крізь замкову щілину та з-під дверей пробивалося світло; довкола панувала глибока тиша. Підступивши ближче, я побачила, що двері трохи прочинені, — мабуть, для того, щоб у кімнату недужої могло заходити свіже повітря. Сповнена рішучості й нетерпіння, із серцем, що завмирало від горя і болю, я відчинила двері й заглянула в кімнату. Я шукала очима Елен і водночас боялась побачити її мертвою.

Поруч з ліжком міс Темпл, напівзакрите білою запоною, стояло дитяче ліжко. Я розгледіла обриси тіла під ковдрою, однак лице ховалося за завісою. Доглядальниця, з якою я розмовляла в саду, спала, сидячи в кріслі; на столі тьмяно блимала свічка. Міс Темпл ніде не було видно. Згодом я дізналась, що її покликали в тифозну палату до дівчинки, яка почала марити. Я перейшла кімнату і спинилася перед ліжком; моя рука торкнулася запони, однак я вирішила спершу заговорити, а тоді вже її відслонити. Я все ще боялася побачити перед собою мертве тіло.

— Елен! — прошепотіла я. — Ти не спиш? Вона поворухнулася, відгорнула запону, і я побачила її лице — бліде, схудле, але цілком спокійне; вона так мало змінилась, що мій страх миттю розвіявся.

— Невже це ти, Джейн? — спитала вона своїм лагідним голосом.

"Ні, — подумала я. — Вони помиляються, Елен не вмирає! У неї таке спокійне лице, і говорить вона так спокійно".

Я нахилилась над ліжком і поцілувала її: чоло було холодне, щоки позападали, руки схудли, проте усмішка була та сама.

— Чом ти сюди прийшла, Джейн? Вже дванадцята година, я чула, як пробило одинадцятку кілька хвилин тому.

— Я прийшла навідати тебе, Елен. Я чула, що ти дуже хвора, тож не могла заснути, не поговоривши з тобою.

— Виходить, ти прийшла зі мною попрощатися і, мабуть, вчасно.

— Ти кудись їдеш, Елен? Додому?

— Так, я вирушаю в далеку мандрівку — до мого останнього дому.

— Ні, ні, Елен! — вигукнула я у відчаї, ковтаючи сльози.

В цей час у Елен почався напад кашлю, однак доглядальниця спала собі далі; коли напад минувся, Елен кілька хвилин лежала знеможена, а потім шепнула:

— Джейн, твої голі ноження замерзли. Ляж до мене і вкрийся моєю ковдрою.

Я так і зробила; вона обняла мене однією рукою, а я міцно пригорнулась до неї. По довгій мовчанці вона знов заговорила, все так само пошепки:

— Я дуже щаслива, Джейн. І коли ти почувеш, що я вмерла, то не побивайся: нема за чим. Всі колись повмираємо, а моя хвороба не болісна, вона підточує мої сили лагідно, поволі. Я спокійна. На цьому світі не залишається нікого, хто б дуже жалкував за мною: у мене є тільки батько — він недавно оженився і не довго тужитиме. Вмираючи молодою, я уникаю багатьох страждань. Мені бракує здібностей і талантів, з якими можна пробити собі дорогу в житті, у мене б завжди щось виходило не до ладу.

— Але куди ти йдеш, Елен? Хіба ти бачиш куди? Хіба ти знаєш?

— Я вірю і сподіваюсь: я йду до Бога.

— А де ж Бог? І що таке Бог?

— Це мій і твій творець, він ніколи не зруйнує того, що створив. Я беззастережно вірю в його силу і цілковито покладаюся на його доброту: я лічу години до тієї великої миті, коли стану перед ним.

— То, виходить, Елен, ти певна, що є таке місце на небі, куди потрапляють наші душі, коли ми повмираємо?

— Я певна, що є майбутнє життя, я вірю, що Бог добрий, тож я без страху віддаю йому мою безсмертну душу. Бог — мій отець, Бог — мій друг, я його люблю і вірю, що й він мене любить.

— І я знову побачу тебе, Елен, коли помру?

— Ти прийдеш в те саме царство щастя, і тебе прийме той самий всемогутній і всюдисущий отець — не сумнівайся в цьому, люба Джейн.

Я знов запитала, та цього разу лише в думці: "Де ж те царство? Чи воно справді існує?" І ще міцніше обняла Елен, — вона була мені дорожча, ніж будь-коли, мені несила було розлучитися з нею. Я лежала, сховавши обличчя в неї на плечі. Трохи згодом вона промовила ніжним голосом:

— Як мені хороше! Останній напад кашлю трохи мене стомив, я, мабуть, зможу заснути, але ти не кидай мене, Джейн, мені б хотілося, щоб ти була зі мною.

— Я лишуся з тобою, люба Елен, і ніхто мене від тебе не забере.

— Тобі тепло, люба?

— Так.

— На добраніч, Джейн.

— На добраніч, Елен.

Вона поцілувала мене, я її, і невдовзі ми обидві заснули.

Коли я прокинулась, був уже день. Мене розбудило якесь незвичайне погойдування; я звела очі: хтось тримав мене на руках, то була

доглядальниця — вона несла мене коридором назад до спальні. Ніхто мені не вичитав за те, що я покинула своє ліжко, — і без мене вистачало клопоту. Ніхто не відповідав на мої численні запитання, але через день-два я довідалася, що міс Темпл, повернувшись до себе на світанні, застала мене в ліжку Елен: я лежала, притулившись обличчям до її плеча, обнявши її за шию. Я спала, а Елен була вже мертва.

Поховали її на броклбріджському кладовищі. Протягом п'ятнадцяти років на її могилі зеленів тільки порослий травою горбочок, тепер там лежить сіра мармурова плита, на якій викарбувано її ім'я і слово "Resurgam".

РОЗДІЛ X

Досі я дуже детально описувала події малозначного життя, першим десятиєм рокам я приділила майже стільки ж розділів. Однак я зовсім не збираюсь писати справжню автобіографію — я тільки тоді вдаюся до своїх спогадів, коли можу розповісти більш-менш цікаві речі. Тому я пропускаю період у вісім років — кількох рядків буде досить, щоб моя розповідь не переривалась.

Коли тиф виконав у Ловуді свою спустошувальну місію, епідемія поволі згасла, однак, страшна хвороба та численні жертви привернули до школи загальну увагу. Було проведено розслідування і поступово зібрано різні факти, що викликали величезне обурення.

Нездорова місцевість, мізерні й погані харчі, нечиста, смердюча вода, убога одежа і тяжкі умови життя — все тепер виявилось. Ці викриття були ганебні для містера Броклґерста, але вони пішли на користь школі.

Кілька багатих і доброзичливих мешканців того графства дали велику суму грошей на спорудження зручнішого будинку в кращому місці; було запроваджено нові правила, поліпшено харчування, порядкувати шкільними фондами було доручено комітетові з довірених

осіб. Таку багату і впливову людину, як містер Броклґерст, не можна було усунути зовсім, і він лишився на посаді скарбника, однак тепер він мав кількох помічників, що були великодушніші й добросердїші за нього; свої обов'язки

інспектора йому теж довелося ділити з тими, хто вмів поєднувати суворість із розважливістю, ощадність із добротою, непохитність із співчуттям. Школа, в якій почалися ці нові порядки, з часом стала насправді корисним закладом, що мав добру славу. Після реформ я лишалась у ній іще вісім років: шість — вихованкою і останні два — вчителькою. І в обох випадках я могла засвідчити, що справи в ній ішли добре і вона приносила користь.

Протягом цих восьми років моє життя було одноманітне, однак не таке вже нещасливе, бо воно не минало в безділлі. Я дістала можливість здобути добру освіту. Я любила деякі науки, прагнула відзначитися в усьому та заслужити похвалу вчительок, особливо моїх улюблених, це приносило мені радість, спонукало мене до ще наполегливішої праці, отже, я цілком використовувала всі надані мені можливості. З часом я стала першою ученицею в старшому класі, потім мене призначили вчителькою, і на цій посаді я ретельно працювала протягом двох років. Та врешті зі мною сталася зміна. Поки все те діялось, міс Темпл і далі залишалася директрисою. Саме їй я завдячую найкращу частину моїх знань. Її дружба й товариство були моєю найбільшою втіхою, вона стала мені матір'ю, вихователькою, а згодом і подругою. Та потім вона одружилася й виїхала з чоловіком (священиком, чудовою людиною, гідною такої дружини, як вона) до далекого графства, і я її втратила назавжди. Відтоді, як вона поїхала, я стала іншою: разом з нею зникли всі почуття прихильності, що ніби робили Ловуд моєю рідною домівкою. Я перейняла дещо від її вдачі — схильність до серйозних роздумів та багато інших рис, навчилася керувати своїми почуттями. Я призвичаїлась до виконання свого обов'язку й до порядку, я була спокійна й вірила, що вдоволена своїм життям. Стороннім очам, а іноді і своїм власним, я здавалась дисциплінованою, стриманою людиною.

Проте доля в особі велебного містера Несміта стала між мною й міс Темпл. Я бачила, як вона після церемонії вінчання сідала в поштову карету у подорожньому вбранні. Я дивилась, як карета виїхала на пагорок і сховалася за ним, потім пішла до своєї кімнати й провела там у самотині більшу частину дня, бо з такої урочистої нагоди після обіду не було уроків.

Я довго ходила туди й сюди по кімнаті. Мені здавалось, ніби я тільки жалкую за своєю втратою і думаю, як би її повернути, та коли я прокинулась від задуми і побачила, що день минув і вже добре повечоріло, то мені несподівано стало ясно іще одне, а саме, що за ці години в мені самій сталась глибока зміна. З мене спало все те, що дала мені міс Темпл, чи, точніше, вона забрала з собою ту атмосферу миру й спокою, якою я дихала в її присутності; я була покинута наодинці сама з собою, в мені прокинулась моя справжня натура, і мене вже почали хвилювати колишні почуття. Не те щоб я втратила підпору — скоріше зникла якась внутрішня спонuka; мені забракло не спромоги бути спокійною, а самої підстави для спокою. Протягом кількох років Ловуд був для мене цілим світом, я не знала нічого, крім його правил і звичаїв. І ось тепер я раптом згадала, що світ безмежно широкий, що безкрає море надій і страхів, радощів і турбот відкривається перед тим, хто наважиться вийти на його простори шукати справжнього життєвого досвіду.

Я підійшла до вікна і, розчинивши його, виглянула надвір. Переді мною були два крила будинку, шкільний сад, околиці Ловуда, а далі — пагористий обрій. Мій погляд оминув усе, що було поблизу, і спинився на блакитних вершинах: через них я хотіла перебратися. Усе, оточене тими скелями й лісами, здавалося тюрмою, де я була ув'язнена. Я стежила очима за білою дорогою, що оббігала підніжжя однієї гори й губилася в міжгір'ї — ця дорога вабила мене в далечінь! Я згадала той день, коли їхала нею в диліжансі, згадала, як ми з'їжджали з пагорба в присмерку. Здавалось, минув цілий вік з того дня, коли я вперше опинилась у Ловуді, а відтоді я його вже не покидала. Канікули я завжди проводила в школі — місіс Рід жодного разу не забирала мене до Ґейтсхеда, жодного разу

ні вона, ані хто інший з її сім'ї не провідали мене. Я не мала ніякого зв'язку із зовнішнім світом: ніхто мені не писав, не приносив вістей. Шкільні правила, шкільні обов'язки, шкільні звичаї та уявлення, ті самі обличчя, слова, одяга, уподобання й упередження — ось і все, що я знала про життя. А тепер я відчула, що цього досить: за той вечір я стомилася від восьмилітньої одноманітності. Я захотіла свободи, я задихалася без неї і

почала благати свободи у Бога, та мою молитву, здавалось, розвіював легенький вітерець. Тоді я стала просити меншого — якогось стимулу, переміни, проте й це благаання неначе полетіло у безвість.

— То пошли мені бодай нову роботу! — вигукнула я нарешті майже у відчаї.

Але тут задзеленчав дзвінок, що кликав на вечерю, і я зійшла вниз.

Я не могла повернутися до своїх перерваних роздумів, поки не пішла спати, та й тоді вчителька, що мешкала зі мною в одній кімнаті, довго відвертала мене своїми балачками від питань, які я хотіла обміркувати. Я нетерпляче чекала, коли вона нарешті засне. Здавалось, досить мені почати з думки, на якій урвалися мої роздуми коло вікна, як я одразу вигадую спосіб полегшити свою долю.

Міс Ґрайс нарешті захропла. Це була гладка валлійка, її носові мелодії завжди дратували мене, але тієї ночі я зраділа, почувши перші басові звуки: нарешті мені більше не заважатимуть! В голові в мене вмить заснувалися увірвані думки.

"Нова робота! Ось що мені потрібно, — провадила я далі свій монолог (певна річ, подумки). — Щоправда, робота не звучить так привабливо, як, скажімо, свобода, радість, втіха — ото справді любі слова, однак для мене то лише пустий звук, такий далекий і невловимий, що слухати його — тільки час марнувати. А от робота — це щось реальне. Кожен може

працювати. Я пропрацювала тут вісім років, і все, чого мені хочеться тепер, — це працювати в іншому місці. Невже й з цього нічого не вийде? Хіба я хочу чогось неможливого? Ні, ні, цього зовсім не важко домогтися, треба тільки придумати, з чого краще починати".

І я сіла в ліжку, начебто так було легше щось виміркувати. Ніч була прохолодна, я накинула на плечі хустку і знов почала напружено міркувати.

"Чого я хочу? Мати нову посаду, жити в іншому домі, серед інших людей, в нових обставинах. Я хочу цього, бо годі сподіватися чогось кращого. Що роблять люди, щоб дістати роботу? Мабуть, вони звертаються до друзів, а у мене друзів немає. Однак у багатьох людей немає друзів, і вони мусять дбати самі про себе, ніхто їм не допомагає. Як же вони дають собі раду?"

Про це я не мала найменшого уявлення. Я гарячково напружувала свій мозок, шукаючи відповіді; я чула, як у мене з натуги стукотіло в скронях. Мало не годину думки безладно снували в моїй голові, і я так нічого й не придумала. Вкрай збуджена цими марними зусиллями, я встала й почала ходити по кімнаті; відсунувши завісу, я побачила на небі кілька зірок. Нарешті я затремтіла від холоду й знов пірнула під ковдру.

Поки мене не було, добра фея, видно, поклала мені на подушку відповідь, якої я даремно шукала. Тільки-но я лягла, як вона одразу сяйнула мені: "Ті, що шукають роботи, дають оголошення в газету. Пошли оголошення в "...ширський вісник".

"Але як? Я не знаю, як давати оголошення".

Відповідь була швидка й точна: "Вклади оголошення й гроші в конверт і надпиши адресу редактора "Вісника". При першій же нагоді віднеси його на пошту в Лоутоні.

Зворотну адресу дай таку: "Лоутонське поштове відділення, до запитання Дж. Е.". А через тиждень можеш навідатися туди. Якщо одержиш відповідь, то знатимеш, що робити далі".

Цей план я продумала двічі, тричі, у найменших подробицях. Усе як слід обміркувавши, я була нарешті задоволена й швидко заснула.

Рано-вранці я вже була на ногах, і перше ніж дзвінок розбудив школу, оголошення було написане, запечатане й адресоване.

Оголошення я написала таке:

"Молода особа, яка має викладацький досвід (хіба ж не працювала я два роки вчителькою?) шукає посади ґувернантки в сім'ї з дітьми, не старшими чотирнадцяти років (я вирішила, що оскільки мені самій тільки вісімнадцять, то якимось чином не випадає брати собі в учні трохи не однолітків). Може навчати, крім загальної шкільної програми, французької мови, малювання та музики. (В ті часи, читачу, цей скромний перелік дисциплін вважався досить широким). Адреса: Дж. Е., Лоутон...ширське графство".

Конверт лежав у моїй замкненій шухляді цілий день, а після чаю я спитала дозволу в нової директриси піти до Лоутона купити дещо для себе та для двох-трьох вчительок.

Вона охоче дала дозвіл, і я пішла. До Лоутона було зо дві милі. Вечір видався вогкий, але сутеніти починало ще досить пізно. Я зайшла в кілька крамниць, укинула листа в поштову скриньку й вернулась назад під заливним дощем, мокра як хлющ, але з легким серцем.

Наступний тиждень здався мені дуже довгим. Нарешті він минув, як і все на цьому світі, і одного погожого осіннього надвечір'я я знов прямувала дорогою до Лоутона. Це була дуже мальовнича дорога, вона йшла понад річкою, повторюючи химерні закрути її русла. Однак того дня

я думала більше про листи, які, можливо, чекають мене в містечку, аніж про красу лісів і вод.

Цього разу я відпросилася зняти мірку на черевики, тож насамперед зробила цю справу, а потім чистою тихою вуличкою пройшла від шевської майстерні до пошти. Там порядкувала стара пані в рогових окулярах на носі та в чорних рукавичках.

— Чи є у вас листи для Дж. Е.? — спитала я. Вона пильно подивилась на мене поверх окулярів, а потім довго порпалася в якійсь шухляді, так довго, що мої надії почали згасати. Нарешті вона витягла звідти конверт і хвилин п'ять уважно розглядала його крізь свої окуляри. Потім вона подала його мені через бар'єр, окинувши мене гострим недовірливим поглядом. Листа було адресовано Дж. Е.

— Тільки один? — спитала я.

— Так, більше немає, — відповіла вона.

Я поклала листа в кишеню й пішла додому; я навіть не мала часу його прочитати: правила зобов'язували мене бути в школі рівно о восьмій годині, а вже було пів на восьму.

Різні обов'язки чекали на мене: я мала відсидіти з ученицями годину самостійних занять; того дня була моя черга читати молитви, потім я мала відвести вихованок до спальні. Впоравшись з усім цим, я повечеряла з іншими вчительками. Навіть коли ми нарешті пішли спати, мені ще якийсь час довелося слухати балаканину міс Ґрайс. У свічнику лишився маленький недогарок, а я боялась, що він догорить, поки вона патякатиме. Та, на моє щастя, після ситної вечері її швидко зморив сон: вона вже хропла, перше ніж я встигла роздягнутись. Свічка ще не погасла. І ось я, нарешті, дістала свого листа. На печатці стояла літера "Ф". Я розпечатала конверт; лист був коротенький:

"Якщо Дж. Е., яка надрукувала оголошення в "...ширському віснику" за останній четвер, має всі перелічені якості і може подати задовільні рекомендації щодо своєї поведінки та освіти, їй може бути запропоновано місце виховательки дев'ятилітньої дівчинки, із винагородою тридцять фунтів річно. Дж. Е. просять надіслати рекомендації, а також повідомити своє повне ім'я, місце проживання тощо на адресу: "Місіс Фейрфакс, Торнфілд біля Мілкота, в...ширському графстві". Я довго розглядала листа — почерк був старомодний і нечіткий, мабуть, його написала літня жінка. Це мене заспокоїло: в глибині душі я боялася, що, діючи на свій риск, я можу вскочити в якусь халепу, і мені дуже хотілося знайти щось хороше, пристойне, en regle. Добре, що мої шукання привели мене до літньої жінки. Місіс Фейрфакс! Я бачила її перед собою в чорній сукні й вдовиному чепці: може, трохи сувора, але чемна, взірець старомодної англійської добропристойності. Торнфілд! Це, мабуть, назва маєтку. Чепурна гарненька садиба — я була того певна, хоч і не могла уявити собі, яка вона насправді. Мілкот у... ширському графстві... Я спробувала відновити в пам'яті карту Англії. Так, ось тут графство, а он і місто — це на сімдесят миль ближче до Лондона, ніж той далекий закуток, де я тепер жила.

Це теж приваблювало мене! Мене тягло туди, де вирувало життя. Мілкот — велике промислове місто на берегах річки А. Мабуть, там багато гамору й метушні — але тим краще: принаймні це буде цілковита переміна. Не скажу, що мою уяву полонили високі димарі та хмари диму, проте, міркувала я, Торнфілд, мабуть, далеко від міста.

В цю мить свічка догоріла і, блимнувши востаннє, погасла.

Назавтра треба робити нові кроки. Я більше не могла приховувати свого задуму; щоб він здійснився, довелося його відкрити.

Директриса прийняла мене під час обідньої перерви. Я сказала їй, що хочу влаштуватися на нове місце, де платня буде вдвічі більша, ніж тут (у Ловуді мені платили тільки п'ятнадцять фунтів річно), і просила її довести це до відома містера Броклґерста або когось із членів комітету, щоб

дістати мені рекомендацію. Вона люб'язно погодилася стати за посередницю. Наступного дня вона розповіла усе містерові Броклґерсту, який сказав, що треба написати місіс Рід, бо вона моя опікунка. Цій дамі було послано листа, на який вона відповіла, що я можу робити все на свій розсуд, вона, мовляв, уже давно перестала втручатись у мої справи. Цього листа дали прочитати всім членам комітету. Нарешті, після всієї цієї тяганини, що здалася мені нескінченною, я одержала офіційний дозвіл влаштуватися на ліпшу посаду, якщо мені трапиться така нагода, і, крім того, оскільки я показала себе як добра учениця і вчителька, мені пообіцяли видати відповідну характеристику та свідоцтво про освіту за підписом інспектора цього закладу. Цю характеристику я одержала через тиждень, переслала копію місіс Фейрфакс і дістала від неї відповідь, що мої рекомендації її цілком задовольняють і що через два тижні я можу посісти місце ґувернантки в її домі.

Я почала збиратися в дорогу, і два тижні проминули дуже швидко. Гардероб мій був не вельми багатий, хоч і цілком достатній для моїх скромних потреб, тож за останній день я встигла спакувати свою валізу, — ту саму, що я вісім років тому привезла з собою із Ґейтсхеда.

Валізу стягли ременями й наклеїли на неї ярлик. За півгодини мав приїхати візник і відвезти її до Лоутона, де зупинявся диліжанс, а сама я мала прийти туди пішки завтра вранці.

Я почистила мою чорну подорожню сукню, наготувала капелюшок, рукавички й муфту, ще раз заглянула в усі шухляди, чи, бува, нічого не забула. Тепер, коли більше не було ніякої роботи, я сіла, щоб трохи перепочити. Однак мені не сиділося, дарма що була цілий день на ногах. Я була дуже схвильована і ніяк не могла заспокоїтись. Сьогодні ввечері кінчається цілий період у моєму житті, а завтра починається інший. Тож годі й думати про сон у цю ніч, і я наготувалася спостерігати, як відбувається цей перехід.

— Міс, — промовила покоївка, котра зустріла мене у вестибюлі, де я тинялася, мов неприкаяна, — вас хтось питав внизу.

"Мабуть, приїхали по валізу", — подумала я і одразу кинулася до східців. Щойно я пробігла повз маленьку вітальню, або учительську, двері якої були напіввідчинені, як звідти хтось вискочив.

— Вона! Це вона! Я б її будь-де впізнала! — вигукнула незнайома, зупиняючи мене й хапаючи за руку.

Я подивилась на неї. Переді мною стояла жінка, на вигляд добре вдягнена служниця, огрядна, хоч іще досить молода й гарна, чорнява, чорноока, з рум'яними щоками.

— Ану вгадайте, хто я така! — сказала вона, усміхаючись; голос і усмішка здались мені дуже знайомі. — Невже ви зовсім мене забули, міс Джейн?

За мить я вже ніжно обіймала й цілувала її. "Бесі! Бесі! Бесі!" — повторювала я схвильовано, а вона тільки сміялась крізь сльози. Потім ми обидві пішли до вітальні. Біля каміна стояв маленький хлопчик-триліток у шотландській курточці й штанцях.

— Це мій синок, — сказала Бесі.

— То ви одружені, Бесі?

— Так, уже п'ятий рік, з візником Робертом Лівеном. Крім Бобі, в мене є ще донечка, я назвала її Джейн.

— Ви вже не живете в Ґейтсхеді?

— Ми мешкаємо в будиночку воротаря; старий воротар пішов від нас.

— Ну, як вам там усім живеться? Розкажіть мені геть усе, Бесі, тільки спершу сядьте. А ти, Бобі, іди до мене на коліна.

Проте Бобі присунувся ближче до мами.

— А ви мало вирости, міс Джейн, і майже не поповніли, — провадила далі місіс Лівен.

— Мабуть, вам не дуже солодко жилося в цій школі: он міс Рід на цілу голову вища за вас, а міс Джорджіана вдвічі за вас ширша.

— Джорджіана, певно, гарна, Бесі?

— Дуже. Минулої зими вона поїхала з матір'ю до Лондона; там усі захоплювалися нею,

а один молодий лорд навіть закохався й хотів одружитися, але його рідня була проти. І, уявіть собі, він і міс Джорджіана надумали тікати, та їх вистежили й завернули. А виказала їх міс Рід, я гадаю, із заздрощів. Тепер сестри живуть, як кішка з собакою, — самі тільки сварки.

— Так, так. Ну а як там Джон Рід?

— З ним не все так гаразд, як би хотілося його матері. Він пішов учитись до університету, та його звідти виключили — так, здається, там кажуть? Тоді дядьки захотіли зробити з нього адвоката і послали його вивчати право. Тільки ж це такий непутящий хлопець, що з нього навряд чи що вийде.

— Який він із себе?

— Дуже високий. Дехто називає його вродливим юнаком, але я б цього не сказала — у нього надто товсті губи.

— А як поживає місіс Рід?

— Пані огрядна і з лиця нічого, але, мені здається, вона весь час стурбована, їй не до вподоби поведінка мастера Джона: надто вже він тринькає гроші.

— Це вона тебе сюди послала, Бесі?

— Ні, повірте, я давно вже хотіла навідати вас, а коли оце почула, що від вас був лист і що ви переїжджаєте в інше місце, я подумала собі ще раз глянути на вас, поки ви не заїхали дуже далеко.

— Боюсь, ви в мені розчаровані, Бесі, — мовила я, сміючись; я помітила, що її погляд, хоч який був шанобливий, аж ніяк не виказував захоплення.

— Та ні, міс Джейн... Ви дуже елегантні, як справжня леді, такою я вас і сподівалася побачити: адже в дитинстві ви не були красунею.

Я всміхнулася, почувши її відверту відповідь. Я відчувала, що вона каже правду, однак, признаюсь відразу, її слова мене трохи засмутили: у вісімнадцять років кожній дівчині хочеться подобатись, і не дуже приємно усвідомлювати, що в тебе неприваблива зовнішність.

— Певно, ви тепер дуже розумна, — провадила далі Бесі, ніби втішаючи мене. — Чого ви навчились? Ви вмієте грати на піаніно?

У вітальні стояло піаніно. Бесі відкрила його і попросила мене сісти й заграти їй що-небудь. Я заграла один-два вальси, і вона була в захваті.

— Наші панночки не вміють так добре грати! — вигукнула вона в захопленні. — Я завжди казала, що ви здібніші до науки, ніж вони. А ви вмієте малювати?

— Онде над каміном одна з моїх картин. То був пейзаж, намальований аквареллю, — я його подарувала директрисі із вдячності за її люб'язне посередництво; вона вставила картину в засклену раму.

— Ой, як гарно, міс Джейн! Такої чудової картини не зміг би, мабуть, намалювати наш учитель малювання, а за самих панночок я вже мовчу: далеко їм до вас. А ви вчили французьку мову?

— Так, Бесі, я можу читати й розмовляти по-французькому.

— І ви вмієте шити й вишивати?

— Умію.

— То ви тепер справжня леді, міс Джейн! Я знала, що так буде. Ви доб'єтесь свого і без допомоги рідні... Я ще хотіла спитати вас, міс Джейн, чи ви коли-небудь чули про своїх родичів по батькові?

— Зроду не чула.

— Як ви знаєте, пані завжди казала на них, що вони бідняки й зовсім прості люди. Може, вони й бідні, та, як на мене, вони такі самі шляхетні, як і Ріди. Якось років із сім тому такий собі містер Ейр приїхав у Ґейтсхед і хотів вас бачити. Пані відповіла, що ви вчитесь у школі за п'ятсот миль. Йому, здавалося, було дуже прикро, та він не міг довго залишатись, бо їхав кудись за кордон і його корабель за день-два мав відпливти з Лондона. На вигляд він справжній джентльмен, і я гадаю, що це брат вашого батька. — А куди він мав їхати, Бесі?

— На якийсь острів за тисячі миль, де роблять вино... Наш буфетник казав мені...

— Мадейра? — підказала я.

— Еге ж, саме так — достоту так він його й називав.

— І він потім поїхав?

— Так він і години у нас не пробув. Пані поводитися з ним дуже гордо, а потім називала його нікчемним гендлярем. Мій Роберт вважає, що він торгує вином.

— Цілком можливо, — сказала я. — А може він службовець або аґент якоїсь виноробної фірми.

Ми з Бесі ще з годину говорили про минуле, потім вона пішла. Ще протягом кількох хвилин ми бачились наступного ранку в Лоутоні, коли я чекала на диліжанс. Нарешті ми попрощались коло дверей заїзду "Герб Броклґерстів", і кожна попрямувала своєю дорогою: вона пішла до пагорба назустріч візникові, який мав забрати її назад до Ґейтсхеда, а я сіла в диліжанс, що мав відвезти мене до місця моєї нової роботи і нового життя в незнаних околицях Мілкота.

РОЗДІЛ XI

Новий розділ роману чимось подібний до нової дії у виставі, тож, читачу, коли я цього разу підніму завісу, уяви собі кімнату в мілкотському заїзді "Георг", де стіни обклеєні шпалерами з велетенськими візерунками, які бувають майже у всіх заїздах, уяви собі такий самий барвистий килим, і звичайні меблі, і прикраси на полиці над каміном, а також олеографії на стінах — серед них неодмінно мають бути портрети Георга III та принца Вельського, а також картина, де зображено смерть генерала Вольфа. Все освітлює гасова лампа, яка зависає зі стелі, та яскравий вогонь у каміні, біля якого я сиджу в дощовику та капелюшку; на столі лежать мої рукавички, муфта й парасолька. Я одігріваюся, бо геть задубіла, проїхавши шістнадцять годин холодного жовтневого дня. З Лоутона ми вирушили о четвертій годині ранку, а у Мілкоті годинник щойно вибив восьму годину вечора. Хоч я й сиджу в теплі і затишку,

однак, читачу, на душі в мене неспокійно. Я гадала, що, коли приїду сюди, мене тут хтось зустрине, тож, спускаючись дерев'яною драбинкою, яку послужливо приставив до диліжанса служник із заїзду, я сподівалася, що зараз почую своє ім'я і побачу екіпаж, який повезе мене до Торнфілда. Та надії мої були марні, а коли я поцікавилася, чи ніхто не питав про міс Ейр, то дістала від служника заперечну відповідь. Отож мені нічого більше не лишалось, як попросити у заїзді окрему кімнату. І ось я сиджу й чекаю, сповнена усяких сумнівів і побоювань.

Якось дуже чудно відчуває себе недосвідчена молода істота, опинившись самотньою серед широкого світу, занесена далеко від рідних берегів, непевна, чи допливе до гавані, куди вона прямує, і неспроможна через численні перешкоди вернутись туди, звідки вирушила в далеку дорогу. Це почуття пом'якшують чари пригод, юного мандрівника зігріває племін гордоців, та ось раптом його охоплює страх; мене й справді охопив переляк, коли сплигло півгодини, а до мене все ще ніхто не прийшов. Нарешті я смикнула за шнурок дзвінка.

— Чи є тут по сусідству маєток, що зветься Торнфілд? — спитала я служника, який з'явився на мій поклик.

— Торнфілд? Не знаю, міс. Зараз піду спитаю в буфеті. Він зник, але одразу ж повернувся.

— Ваше прізвище Ейр, міс?

— Так.

— Там на вас чекають.

Я схопилася з місця, взяла муфту, парасольку й вибігла в коридор. У дверях стояв якийсь чоловік, а на тьмяно освітленій ліхтарями вулиці я помітила однокінний екіпаж.

— Це, мабуть, ваші речі? — досить різко спитав чоловік, побачивши мене і показуючи на мою валізу, що стояла па підлозі в коридорі.

— Так.

Він відніс валізу в екіпаж — невеличку закриту карету; я теж сіла туди. Коли візник зачиняв дверцята, я спитала, чи далеко до Торнфілда.

— Та миль із шість.

— І скільки ми туди їхатимемо?

— Години півтори.

Він зачинив дверцята, виліз на передок, і ми рушили в дорогу, їхали ми повільно, і в мене було досить часу на роздуми. Я раділа, що моя подорож врешті наближається

до кінця, тож, відкинувшись на сидінні у цьому зручному, хоч і досить непоказному екіпажі, я поринула в свої думки. "Мабуть, — міркувала я собі, — якщо зважити на простий екіпаж і скромну ліврею візника, місіс Фейрфакс не така вже багата жінка. То й краще: я вже жила серед багатих людей і почувала себе дуже нещасною. Цікаво, чи живе хтось із нею, крім отієї дівчинки? Коли ж ні, та ще як вона бодай трохи приязна, я напевно зумію ужитися з нею, я старатимусь що є сили; шкода тільки, що часом старатися просто не варто. В Ловуді я вирішила старатись, не відступала від свого рішення й зуміла всім догодити, та я добре пам'ятаю, що місіс Рід завжди до всіх моїх старань ставилась із насмішкою. Не доведи Господи, щоб місіс Фейрфакс виявилася другою місіс Рід, та якщо вже таке станеться, я нізащо не зостанусь в її домі. Я ще раз подам оголошення в газету. Цікаво, де ми зараз?"

Я одчинила віконце й виглянула назовні. Ген позаду лежав Мілкот; судячи з численних вогнів, це було велике місто, набагато більше за

Лоутон. Ми їхали, як мені здавалося, широким вигоном, але довкола були розкидані будинки. Я побачила, що потрапила у відмінний від Ловуда край, більш залюблений і менш мальовничий, цікавіший, але не такий романтичний.

Дорога була вибоїста, а ніч туманна. Візник їхав увесь час ступою, і півтори години, напевне, розтяглися до двох із гаком; нарешті він обернувся до мене й мовив:

— Ми вже недалеко від Торнфілда.

Я знову виглянула в віконце, ми саме їхали повз церкву; проти неба вимальовувалась низенька широка дзвіниця, а дзвін якраз видзвонював чверть години. Я також побачила низку вогників на схилі пагорба — там, мабуть, лежало село або хутір. Десь за десять хвилин візник сплигнув додолу й розчинив ворота, ми їх проїхали, і вони зачинились за нами. Тепер ми поволі поїхали під'їзною алеєю й опинились перед довгим будинком. В одному з вікон крізь завіси блимала свічка, решта були темні. Екіпаж зупинився перед парадним входом. Двері відчинила молода покоївка. Я вийшла з екіпажа і зайшла в будинок.

— Сюди, пані, будь ласка, — мовила дівчина, і я пішла за нею квадратним холлом з багатьма високими дверима. Вона провела мене до кімнати, яскраво освітленої полум'ям каміна та свічками. Спочатку після темряви, крізь яку ми їхали дві години, яскраве світло мене майже засліпило, та коли я при звичаїлась до нього, переді мною постала приємна картина.

Маленька затишна кімната, круглий стіл біля яскравого каміна; у старомодному кріслі з високою спинкою сидить маленька бабуса, така чепурна, яку тільки можна собі уявити, у вдовиному чепці, чорній шовковій сукні та сніжно-білому мусліновому фартусі — достоту такою я й малювала собі місіс Фейрфакс, хіба що трохи імпозантнішою. Бабуса щось плела; біля її ніг примостився великий кіт, — одно слово, довершена

картина домашнього затишку. Більш підбадьорливу зустріч для нової ґувернантки годі й придумати: не було тут ні гнітючої величності, ні бентежної пишноти. Коли я увійшла, старенька підхопилася й, лагідно всміхаючись, подріботіла мені назустріч.

— Доброго вечора, моя люба! Боюсь, ви стомилися в дорозі: Джон везе дуже поволі, і ви, мабуть, змерзли — йдіть до вогню.

— Місіс Фейрфакс, коли не помиляюсь? — спитала я.

— Так, це я. Та, прошу, сідайте.

Вона повела мене до свого крісла, всадила, потім почала розмотувати на мені шаль та розв'язувати стрічки капелюшка. Я її просила не завдавати собі клопоту.

— Який же це клопіт! Он ваші ручки зовсім залякли від холоду. Лі, мерщій приготуйте гарячого ґроґу та зробіть кілька сендвічів — ось вам ключі від комори. І з цими словами вона витягла з кишені й передала служниці чималу в'язку ключів.

— Та підсувайтеся ближче до вогню, — припрошувала вона. — Ви, мабуть, привезли з собою й багаж, моя люба?

— Так, пані.

— Зараз я скажу, щоб його віднесли до вашої кімнати, — мовила вона й покvapливо вийшла.

"Вона вітає мене як гостю, — подумала я. — Такої зустрічі я аж ніяк не сподівалася.

Я чекала холодності, сухої чемності. А щоб отак зустрічали ґувернантку, я ще не чула. Та ще побачимо: тішитись надто рано".

Вона повернулася, власноручно прибрала зі столу плетиво та дві-три книги, звільняючи місце для таці, що її внесла Лі, а потім почала мене частувати. Мені вперше в житті виявляли таку увагу, і я дуже ніяковіла, що коло мене так упадає пані, до якої я найнялася на службу, та оскільки сама вона, здавалося, робила це від щирого серця, я вирішила за краще сприймати всі ці вияви люб'язності спокійно.

— Чи я матиму приємність бачити міс Фейрфакс сьогодні ввечері? — спитала я, попоївши.

— Що ви сказали, моя люба? Я трохи недочуваю, — відповіла стара пані, наставляючи вухо ближче. Я повторила запитання виразніше.

— Міс Фейрфакс? Ви, мабуть, маєте на увазі міс Варанс? Прізвище вашої майбутньої учениці — Варанс.

— Он як! То вона не ваша дочка?

— Ні, в мене нема дітей.

Я б охоче продовжила цю першу розмову, щоб дізнатися, ким їй доводиться міс Варанс, та вчасно згадала, що нечемно питати забагато; до того ж я з часом про все це однаково дізнаюсь.

— Я така рада, — провадила вона, сівши проти мене й беручи на коліна кота, — я така рада, що ви приїхали. Мені буде дуже приємно жити тут з вами. Життя тут взагалі досить приємне. Торнфілд — чудовий старовинний будинок, і хоч він давно вже занедбаний, все-таки це ще розкішний дім. Але, знаєте, взимку, та ще сама, занудишся навіть у найпишніших палатах. Лі, безперечно, хороша дівчина, а Джон та його дружина теж дуже порядні люди, та вони, бачте, тільки слуги, з ними не

поговориш як із своїми рівними: їх треба тримати на певній відстані, щоб не втратити авторитету. Минулої зими (а вона була сувора, як ви, мабуть, пригадуєте, —

як не сніг, то дощ або вітер) від листопада до лютого сюди ніхто й носа не потикав, крім різника та поштаря; я геть змудилася, сидючи вечорами сама. Часом я просила Лі почитати мені, та боюсь, що бідну дівчину це тільки обтяжувало. Навесні і влітку тут, звісно, куди краще: яскраве сонце, довгі дні. А потім, на початку цієї осені, приїхала маленька Адель Варанс із нянею. Коли в домі з'являється дитина, одразу стає веселіше, а тепер, коли й ви приїхали, тут буде зовсім весело.

Мені дедалі більше подобалась ця достойна леді. Присунувши своє крісло ближче до неї, я сказала, що від щирого серця бажаю, щоб моє товариство було для неї таке приємне, як вона сподівається.

— Однак сьогодні я не дозволю вам засиджуватися до пізньої ночі, — мовила вона. —

Вже скоро дванадцята, а ви були в дорозі цілісінький день і, напевно, дуже стомились. Коли ваші ноги вже відігрілися, я покажу вам вашу спальню. Я сказала приготувати вам кімнату поряд з моєю. Щоправда, вона невеличка, та я подумала, що вам там буде зручніше, ніж в одній з великих парадних кімнат. Меблі там розкішні, але ці покої такі похмурі й незатишні, що я сама там ніколи не сплю.

Я подякувала їй за турботу і, справді змучившись після далекої дороги, одразу погодилася йти спочивати. Вона взяла свічку, і я пішла слідом за нею. Перевіривши спершу, чи замкнено парадні двері, і вийнявши ключа з замка, вона повела мене сходами нагору. Приступки й поруччя були дубові, а високе й вузьке вікно над сходами — з кольоровими шибками; це вікно і довгий коридор, куди виходили двері спалень, скоріше нагадували церкву, ніж людську оселю. На сходах і в коридорі було холодно, як у льосі, і на мене там дихнуло пусткою і

самотністю, отож я зраділа, коли місіс Фейрфакс привела мене нарешті в мою кімнату, невеличку й обставлену в сучасному стилі. Місіс Фейрфакс ласкаво сказала мені на добраніч, і я замкнула за нею двері й роздивилася довкола; привітна кімнатка, де я опинилась, трохи пом'якшила похмуре враження від величезного порожнього холу, широких темних сходів та довгого холодного коридора. І я раптом усвідомила, що після цілого дня фізичної втоми та душевних тривог я нарешті досягла безпечної пристані. Гаряча вдячність сповнила моє серце, і, ставши навколішки біля ліжка, я склала дяку тому, кому й годилось,

не забувши, перше ніж підвестись, попросити допомоги і в моєму подальшому шляху та снаги стати гідною виявленої мені ласки, що я її іще не заслужила. Того вечора моя постіль здалась мені на диво м'якою, а кімната — на диво затишною. Зморена й задоволена водночас, я невдовзі міцно заснула. Коли я прокинулася, був уже білий день.

Сонце світило крізь блакитні ситцеві завіски, і моя кімнатка здалась мені особливо світлою й привітною з її обклеєними шпалерами стінами та килимом на підлозі. Усе це було таке не схоже на брудні голі дошки Ловуда, що в мене стало радісно на серці. Зовнішній блиск завжди зачаровує юність; я подумала, що для мене вже почалося нове життя, де будуть не тільки скорбота і труднощі, а й утіхи та радощі. Мені здавалось, що зміна оточення й нові сподівання зміцнюють в мені сили й здібності. Я не можу сказати, чого саме я тоді сподівалася, але чогось приємного, — може, не того дня і не того місяця, а колись у майбутньому, через невизначений час.

Я встала. Одягалась я дуже дбайливо: змушена вбиратися скромно, — вся моя одяга була дуже проста, — я від природи мала нахил до витонченості. Я не звикла нехтувати своїм зовнішнім виглядом і тим враженням, яке я справляла, — навпаки, я старалась виглядати якнайкраще і здаватися якомога привабливішою. Іноді я жалкувала, що вдалася така негарна: мені хотілося б мати рожеве личко, прямий носик, маленькі червоні уста і пишний стан, бути високою, ставною; я нарікала

на свою долю, на те, що вродилась така мала, бліда, з гострими неправильними рисами. Але чом я цього бажала, чом так журилася? Важко сказати, я й сама цього не знала, — мабуть, така вже в мене була вдача. Проте коли я гладенько зачесала волосся і наділа свою чорну сукню, — щоправда, вона була дуже скромна, як у квакерки, але добре пошита, — та приколола чисте біле жабо, я вирішила, що в мене вигляд цілком пристойний, щоб стати перед очі місіс Фейрфакс, і що моя нова вихованка принаймні не відсахнеться від мене з огидою. Розчинивши вікно і поглянувши, чи все в порядку на моєму туалетному столику, я вийшла з кімнати.

Проминувши довгий застелений килимом коридор, я спустилася слизькими дубовими сходами в хол. Тут я на хвилинку затрималася, щоб роздивитися картини на стінах (на одній, пам'ятаю, був намальований похмурий чоловік у кірасі, на другій — дама з напудреним волоссям і в перловому намисті), бронзову лампу, що звисала зі стелі, потемнілий від часу стінний годинник у дубовому футлярі з вигадливою різьбою. Все здавалось мені пишним і величним: адже мені майже не доводилося бачити розкішних покоїв. До половини засклені двері холу були відчинені, я ступила через поріг. Стояв погожий осінній ранок; ясне сонечко осявало пожовклі гайки та все ще зелені поля. Вийшовши на лужок, я обернулася й окинула поглядом фасад будинку: це був триповерховий дім, не дуже великий, але показний, — не замок дворянина, а садиба джентльмена. Зубчасті стіни надавали йому мальовничого вигляду. Сірий фасад чітко вирізнявся на тлі дерев з чорними гайворонячими гніздами; птахи, що жили в тих гніздах, з галасом кружляли в повітрі. Вони літали над лужком та деревами й сідали на великій луці, відділеній від парку похилою огорожею. Вздовж огорожі вишикувались старі тернові дерева, крислаті, вузлуваті й могутні, як дуби, і я одразу збагнула, чому маєток названо Торнфілд. А ще далі тяглися пагорби — не такі високі, як довкола Ловуда, і не такі круті — вони не здавались бар'єром, що відокремлював садибу від живого світу, та все-таки, оточений пасмом цих тихих, пустельних пагорбів, Торнфілд був відлюднішою місциною, ніж я могла сподіватися від маєтку, що лежав недалеко від шумливого Мілкота. На схилі одного з тих пагорбів притулилося сільце, його дахи

прозирали крізь зелень дерев; ближче до Торнфілда стояла церква: її старовинна дзвіниця виглядала з-за горбка між будинком і воротами.

Я все тішилася спокійним краєвидом, вдихаючи свіже повітря, все ще слухала крякання гайворонів, все ще милувалась широким, величним фасадом і думала, в якому чудесному місці живе самотня й скромна місіс Фейрфакс, аж ось стара пані з'явилася на порозі. — О, ви вже встали! — сказала вона. — Я бачу, ви рання пташка.

Я підійшла до неї, й вона, ласкаво привітавшись, ніжно мене поцілувала.

— Ну як вам подобається Торнфілд? — спитала вона. Я відповіла, що він мені дуже подобається.

— Так, — вела вона далі, — це дуже гарна садиба, та, боюсь, вона геть зруйнується, якщо містер Рочестер не надумає оселитись тут назавжди або принаймні не наїжджатиме трохи частіше: такі великі будинки і садиби не можуть довго бути без хазяїна.

— Містер Рочестер? — вигукнула я. — А хто це такий?

— Господар Торнфілда, — спокійно відповіла вона. — Хіба ви не знали, що його прізвище Рочестер?

Звичайно, я цього не знала, доти я ніколи про нього не чула, а старенька, мабуть, гадала, що про це має знати кожен.

— А я думала, — мовила я, — що Торнфілд належить вам.

— Мені? Боронь вас Боже, дитино моя, що це ви придумали! Мені? Та я ж тут тільки економка, домоуправителька. Щоправда, я далека рідня Рочестерам — по матері, та й то через мого чоловіка; він був священиком у Геї — отому сільці на пагорбі — і правив службу Божу в церкві, що

стоїть біля воріт. Мати містера Рочестера була з Фейрфаксів, вона доводилася двоюрідною сестрою моєму чоловікові, та я ніколи не користалася з цього родинного зв'язку, — для мене це нічого не важить. Я вважаю себе за просту економку, господар завжди чемний зі мною, і більше мені нічого не треба.

— А хто така ця дівчинка, моя учениця?

— Це вихованка містера Рочестера. Він доручив мені підшукати для неї гувернантку. Здається, він хоче, щоб вона виховувалася тут. Та он і Адель зі своєю *bonne* — так вона називає няню.

Отже, загадку розгадано: ця привітна й добра вдова — зовсім не вельможна дама, а служить тут так само, як і я. Та від цього вона не перестала мені подобатись, навпаки, я була дуже рада. Рівність між нею і мною була справжня, а не тільки як наслідок її поблажливості. Тим краще: я почуватиму себе іще вільніше. Поки я розмірковувала над цим відкриттям, маленька дівчинка в супроводі няні вибігла на лужок. Я розглядала свою ученицю, яка, видно, спершу мене й не помітила: вона була ще зовсім дитина, років семи-восьми, тендітна, бліда, з дрібними рисами обличчя; дуже густе кучеряве волосся спадало їй аж до пояса.

— Доброго ранку, міс Адель, — мовила місіс Фейрфакс— Підійдіть-но сюди й познайомтеся з міс Ейр, що буде учити вас, щоб ви стали розумною й освіченою. Дівчинка підійшла ближче.

— То це моя Гувернантка? — спитала вона по-французькому в няні, показуючи на мене.

— Вони іноземки? — вражено спитала я, почувши французьку мову.

— Няня французенка, а Адель народилась у Франції і, скільки мені відомо, лише півроку як виїхала звідти. Коли вона приїхала сюди, то зовсім не могла розмовляти по-англійському. Зараз уже трошки

навчилася, однак я її все ще погано розумію: надто часто вона плутає англійські слова з французькими. Але ви, мабуть, легко зможете розібрати, що вона каже.

На щастя, я вчилась французької мови у справжньої француженки, а що я намагалася розмовляти з мадам П'єро якомога частіше, а крім того, протягом останніх семи років щодня вчила напам'ять якийсь французький уривок, наполегливо працюючи над вимовою, то досить добре опанувала цю мову. Тим-то я сподівалася, що зможу вільно розмовляти з мадемуазель Аделлю. Коли дівчинка почула, що я її ґувернантка, вона підійшла й подала мені руку. Ведучи її на сніданок, я кілька разів звернулась до неї її рідною мовою. Спочатку Адель відповідала коротко й неохоче, та коли ми сіли за стіл і дівчинка хвилин з десять розглядала мене своїми великими світло-карими очима, вона раптом розбалакалася.

— Як ви гарно розмовляєте по-нашому, — вигукнула вона по-французькому, — нітрохи не гірше за містера Рочестера; я можу говорити з вами, як з ним і з Софі. Вона буде дуже рада! Тут ніхто її не розуміє, мадам Фейрфакс уміє тільки по-англійському.

Софі — це моя няня, вона припливла сюди зі мною морем у великому пароплаві з димарем, із якого йшов дим — такий чорний та густий! Мене нудило, і Софі, і містера Рочестера. Містер Рочестер лежав на канапі в гарній

кімнаті, що зветься салоном, а ми з Софі — на вузеньких ліжечках в іншій кімнаті. Я мало не впала зі свого: воно було таке вузьке, як поличка. Потім... а як вас звуть, мадемуазель?

— Ейр. Джейн Ейр.

— Ейр! Ти ба, я й не вимовлю. Отож потім наш пароплав підплив уранці — ще навіть не розвиднілось — до великого міста. Там були дуже

чорні задимлені будинки. Воно зовсім не схоже на гарне чистеньке місто, звідки ми виїхали. Містер Рочестер поніс мене на руках по дошці на берег, а Софі йшла позаду, і всі ми сіли в карету, яка повезла нас до гарного великого будинку, більшого за цей, і кращого, що зветься готелем. Ми там прожили майже тиждень. Я й Софі щодня ходили гуляти до зеленого-зеленого саду, де повно дерев, що зветься сквером. Там було дуже багато дітей і ставок з гарними птахами, яких я годувала крихтами хліба.

— Ви щось розбираєте з того, що вона торохтить? — спитала місіс Фейрфакс. Я дуже добре розуміла Адель, бо звикла до швидкої говірки мадам П'єро.

— Мені б хотілося, — провадила далі добра старенька, — щоб ви розпитали її про батьків: цікаво, чи вона їх іще пам'ятає?

— Адель, — звернулась я до малої, — з ким ти жила, коли ще була в отому гарному чистенькому місті, про яке ти щойно згадувала?

— Колись давно я жила там із мамою, та вона пішла до святої діви. Мама вчила мене танцювати й співати, а також читати віршики. Багато чоловіків і жінок приходили до мами і я часто танцювала перед ними або сідала їм на коліна й співала. Мені це подобалось. Хочете, я й вам заспіваю? Вона вже скінчила снідати, отож я дозволила їй показати свої таланти. Вона злізла зі свого стільця, підійшла й сіла до мене на коліна, потім побожно склала рученята, стріпнула кучерями й, звівши очі до стелі, заспівала арію з якоїсь опери. То була скарга покинутої жінки, яка, оплакавши зраду милого, прикликає собі на допомогу гордість і велить служниці надягти на неї найрозкішніше вбрання та коштовності: вона вирішила піти того вечора на бал, де буде її невірний коханець, і своєю веселістю показати йому, як мало її болить його зрада.

Дивно було чути таке з вуст малої дитини, та, мабуть, дівчинку навмисне навчили співати цю пісню про кохання й ревності, щоб вона смішила гостей своєї матері, і в цьому я вбачала дуже поганий смак.

Адель проспівала канцонету досить правильно, з простодушністю свого віку. Скінчивши, вона стрибнула з моїх колін і сказала:

— А зараз, мадемуазель, я прочитаю вам вірша.

Ставши в позу, вона почала декламувати "Спілку щурів" Лафонтена. Вона продекламувала віршика, дуже точно дотримуючись пауз, інтонацій та жестів — досить незвична річ для дитини її літ; мабуть, її старанно навчали.

— Це тебе мама навчила так декламувати? — спитала я.

— Так, і вона, звичайно, вимовляла цей уривок ось як: "Qu'avezvous done? Lui dit un de ces rats, parier!" Вона мені казала піднімати руку отак, щоб я не забувала підвищити голос в цьому місці. А зараз затанцювати вам?

— Ні, поки що досить. Тепер скажи, коли твоя мама пішла до святої діви, з ким ти жила?

— Я жила у мадам Фредерік та її чоловіка. Мадам Фредерік піклувалась про мене, але вона мені зовсім не родичка. Вона, мабуть, бідна, бо в неї не було такого гарного будинку, як у моєї мами. Та я довго в неї не прожила: містер Рочестер спитав мене, чи не хочу я поїхати з ним до Англії і жити в нього, і я сказала, що хочу, бо знала містера Рочестера раніше, ніж мадам Фредерік. Він був завжди добрий до мене й дарував мені гарні платтячка та іграшки, але він не дотримав слова: привіз мене до Англії, а сам знов поїхав, і я його відтоді ні разу не бачила.

Після сніданку ми з Аделлю пішли до бібліотеки: видно, містер Рочестер звелів віддати їй нам під класну кімнату. Більшість книжок стояли замкнені у засткленних шафах, відчиненою залишили тільки одну шафу, де було все потрібне для початкового навчання, а також кілька десятків творів розважальної літератури: поезія, життєписи видатних людей, описи подорожей, романи тощо. Мабуть, містер Рочестер

думав, що Ґувернантці більше нічого не треба, і справді поки що з мене цього було цілком досить; у порівнянні з убогою бібліотекою в Ловуді, де мені тільки вряди-годи вдавалося щось прочитати, це було справжнє багатство для розваги та поглиблення знань. У цій кімнаті стояв також гарний, зовсім новенький кабінетний рояль, а крім того, два-три ґлобуси й мольберт. Я побачила, що моя учениця досить слухняна, однак дуже неуважна: вона не була при звичаєна ні до якого діла. Я розуміла, що було б нерозважно перевантажувати її на початку, тож, коли ми набалакалися досхочу та пройшли щось легеньке, я відпустила її до няні, а сама вирішила до обіду намалювати кілька ескізів, потрібних мені для занять з нею.

— Ви вже, бачу, скінчили ранкові заняття з Аделлю? — спитала мене місіс Фейрфакс, коли я піднімалась до себе по папір та олівці.

Вона озвалась до мене з кімнати, двійчасті двері якої стояли розчинені навстіж. Почувши її голос, я зайшла туди. Це була велика розкішна зала з пурпуровими стільцями й завісами, турецьким килимом, обшитими дубовою лиштвою стінами, широким вікном з різноколірними шибками та високою оздобленою ліпними прикрасами стелею. Місіс Фейрфакс саме витирала порошок на вазах із гарного пурпурового каменю, що стояли на буфеті.

— Яка чудова кімната! — вигукнула я, роздивляючись довкола; я вперше бачила таку пишноту.

— Так, це наша їдальня. Я оце відчинила вікно: хай сюди посвітить сонце та зайде трохи свіжого повітря, бо в кімнатах, де рідко живуть, завжди дуже вогко; он у вітальні навпроти почуваш себе, як у льосі.

Вона показала на широку арку в стіні в тому ж стилі, що й вікно, і теж запнуту темно-синіми завісами. Піднявшись двома широкими приступками й зазирнувши досередини, я подумала, що потрапила у залу в казковому палаці — такою розкішною здавалася ця кімната моїм недосвідченим очам. А це ж була тільки гарно оздоблена вітальня з будуаром;

обидві кімнати були застелені білими килимами, на яких, здавалось, були розкладені гірлянди яскравих квітів; і там, і там стеля була оздоблена білосніжними ліпними виноградними ґронами та листям, проти яких пломеніли яскраво-червоні канапи та отоманки; на каміні з світлого пароського мармуру стояли блискучі кришталеві вази рубінового кольору, а великі люстра між вікнами відбивали це сліпуче поєднання снігу та полум'я.

— В якому бездоганному порядку у вас кімнати, місіс Фейрфакс! — захоплено вигукнула я. — Жодної порошокни, жодного чохла. Коли б не холодне й вогке повітря, то можна подумати, що в них хтось тепер мешкає.

— Бачте, міс Ейр, містер Рочестер навідується сюди нечасто, і його поява буває завжди раптова. Я помітила, що він дуже нервує, коли по його приїзді починають знімати чохла й прибирати. Отож я вирішила тримати кімнати завжди готовими до його приїзду.

— Невже містер Рочестер такий вимогливий і прискіпливий?

— Я б цього не сказала. Просто в нього смаки й звички справжнього аристократа, і все в його домі повинно робитися так, як він звик.

— Він вам подобається? Взагалі його тут люблять?

— О так. Сім'ю Рочестерів завжди поважали. Майже всі землі навколо, скільки сягає око, здавна належали Рочестерам.

— Гаразд, але якщо лишити осторонь його багатство, він сам вам подобається? Чи люблять його як людину?

— У мене немає причини його не любити, гадаю, що й орендарі вважають його за справедливого, щедрого й поблажливого господаря. Щоправда, він ніколи не жив довго в маєтку.

— А в нього є які-небудь особливі риси? Одне слово, який він на вдачу?

— О, це чудесна людина! Не знаю, — може, він трохи дивак. Він багато мандрував і чимало побачив на своєму віку. Він чоловік ніби розумний, щоправда, мені ні разу не випадало мати з ним тривалу розмову.

— Чим же він, власне, дивак?

— Не знаю, це важко пояснити: нічим особливим він не вирізняється, але воно відчувається, коли з ним говориш; ніколи не можна бути певним, чи то він жартує, чи каже серйозно, вдоволений він чи ні. Його ніяк не зрозумієш, принаймні я не розумію. Та дарма — він дуже хороший хазяїн.

Оце і все, що я дізналася від місіс Фейрфакс про її та мого хазяїна. Є люди, що, мабуть, зовсім неспроможні описати чиюсь вдачу або якесь явище, змалювати якісь особливі прикмети. Добра бабуся теж, видно, належала до їх числа: я нічого не могла в неї допитатися, мої запитання лише збивали її з пантелику. В її очах містер Рочестер був містер Рочестер, аристократ-землевласник, та й тільки: вона ні про що більше

не питала, ні до чого не дошукувалась, і, певно, її дивувало моє бажання скласти собі виразніше уявлення про його особу.

Коли ми залишили їдальню, вона запропонувала показати мені решту будинку; я в захваті ходила слідом за нею вгору і вниз сходами, бо все, що я бачила, було дуже гарно і зі смаком опоряджено. Великі парадні зали видалися мені особливо величними, а деякі кімнати третього поверху, хоч які темні й низькі, були цікаві зібраними в них старовинними речами. Меблі, що раніше стояли на нижньому поверсі, переносили сюди в міру того, як мінялась мода. Тьмяне світло, просочуючись крізь вузькі віконця, осявало ліжка, яким було щонайменше сто років, дубові та горіхові скрині, що скидалися на старозавітні ковчеги, з химерною різьбою у вигляді пальмових гілок та гладких херувимів, ряди старовинних крісел з вузькими сидіннями й високими спинками, іще старовинніші крісла, де на подушках виднілись сліди напівстертої вишивки, зробленої руками, що вже два покоління тому обернулися в порошок. Завдяки цим реліквіям третій поверх Торнфілд-холу видавався оселею минулого, храмом спогадів. Вдень мені дуже подобались ці дивні кімнати, де панувала тиша й сутінь, та я нізащо б не погодилася перебути ніч на якомусь із цих широких масивних ліжок. Одні з них зачинялись дубовими дверцятами, інші були завішені старовинними англійськими гобеленами, на яких були виткані дивовижні квіти, ще дивовижніші птахи і зовсім дивовижні людські істоти — від усього цього, та ще й при блідому місячному сяйві, було б таки моторошно.

— У цих кімнатах, мабуть, сплять слуги? — спитала я.

— Ні, вони мешкають у маленьких задніх кімнатах, а в цих ніхто не спить. Якби в Торнфілд-холі існував привид, то він би з'являвся саме тут.

— Я теж так думаю. Виходить, у вас немає привидів?

— Принаймні я зроду про них не чула, — відповіла, всміхнувшись, місіс Фейрфакс.

— А може, про них є якісь легенди або перекази?

— Щось не пригадую. Хоча розповідають, що майже всі Рочестери були шалені люди: отож, може, через це вони й спочивають мирно в своїх могилах.

— Так. "Після бурхливого життя вони міцно сплять", — прошепотіла я.
— А куди ви зараз ідете, місіс Фейрфакс? — спитала я, побачивши, що вона прямує ще кудись.

— Нагору. Ви не бажаєте глянути звідти на краєвид?

Я піднялась за нею на горище вузькими сходами, а звідти пожежною драбиною та через люк ми вилізли на дах. Зараз я стояла урівні з колонією гайворонів і могла зазирнути в їхні гнізда. Перехилившись через зубці, я подивилась униз: переді мною, мов та карта, розкинувся парк — яскраво-зелений газон оксамитовим поясом оперізував сірі підмурки будинку; на широкому лужку вишикувались старі терни, темний і суворий ліс ділила навпіл стежка, встелена мохом, який був зеленіший від листя дерев. Коло воріт я бачила церкву, далі дорогу, тихі пагорби, що мовби дрімали в променях осіннього сонця, та далекий обрій, що мрів під небом, вкритим перловими хмаринками. В цьому краєвиді не було нічого незвичайного, однак він був чудовий. Коли я повернулась і знов полізла у люк, то ледве розрізняла щаблі драбини. Після яскравої небесної блакиті та осяяних сонцем лісів, пасовиськ і зелених пагорбів, посеред яких стояв панський будинок, які я щойно споглядала в захваті, горище видалось мені темним, мов льох.

Місіс Фейрфакс на хвилинку затрималася, щоб замкнути люк, а я навпомацки знайшла двері з горища і почала спускатися вузькими сходами. Я зійшла ними в довгий коридор, що ділив передні й задні кімнати третього поверху. Тьмяно освітлений тільки малесеньким віконцем з одного кінця, вузький, довгий, низький, з двома

рядами темних зачинених дверей, цей коридор нагадував коридор у замку Синьої Бороди.

Я повільно йшла вперед, коли раптом почула звук, який аж ніяк не сподівалася почути в цьому царстві мертвої тиші; до мене долинув чийсь сміх. Дивний то був сміх — уривчастий, сухий, безрадісний. Я спинилася. Сміх урвався, але тільки на мить, хтось знову зайшовся іще голосніше, бо спочатку сміявся дуже тихо. Далі сміх перейшов у гучний регіт, що, здавалось, відлунював у кожній порожній кімнаті, хоч почувся він у кімнаті поряд — я могла з певністю показати, за якими саме дверима.

— Місіс Фейрфакс! — гукнула я, почувши її кроки на сходах. — Ви чули цей сміх? Хто це?

— Напевно, хтось із покоївок, — відповіла вона. — Мабуть, Ґрейс Пул.

— А ви чули цей сміх? — допитувалась я.

— Так, звичайно. Я часто чую, як вона сміється. Вона шиє в одній із цих кімнат. Часом їй допомагає Лі: вони завжди здійсмають галас, коли сходяться вдвох.

Знов пролунав тихий уриваний сміх, що перейшов у якесь дивне бурмотіння.

— Ґрейс! — гукнула місіс Фейрфакс. Правду кажучи, я не сподівалася, що відповідь якась там Ґрейс: такого гіркого, такого моторошного сміху я зроду не чула. Але була пообідня пора, світило сонце, дивний істеричний сміх не супроводжувався ніякими надприродними явищами; ні година дня, ані оточення не навіювали страху, — а то б мене охопив забобонний переляк. Та подальші події показали, що тут нічого не було таємничого. Найближчі до мене двері розчинились, і на порозі з'явилася жінка років за тридцять, невисока й

кремезна, з рудим волоссям і простим, грубуватим лицем. В ній було мало романтичного, а ще менше схожого на привид.

— Надто багато шуму, Ґрейс, — мовила місіс Фейрфакс. — Не забувайте про наказ! Ґрейс мовчки присіла й вернулась до кімнати.

— Вона в нас шиє та помагає Лі в господарстві, — провадила далі вдова. — Вона має певні вади, однак працює добре. До речі, як у вас пройшли заняття з вашою новою ученицею сьогодні вранці?

Розмова перейшла на Адель, і ми балакали на цю тему, поки спустилися до веселіших і світліших покоїв нижнього поверху. В холі нам назустріч вибігла Адель.

— Mesdames, обід на столі, — вигукнула вона і додала: — Щодо мене, то я таки добре зголодніла.

Обід уже давно чекав на нас у кімнаті місіс Фейрфакс.

РОЗДІЛ XII

Надія на спокійне життя, що його запорукою ніби стала моя перша зустріч з Торнфілд-холлом, не розвіялася, коли я ближче познайомилася з новим місцем та його мешканцями. Місіс Фейрфакс була справді така, якою здалася мені спочатку, — врівноважена, добросерда жінка, добре вихована й досить розумна. Моя учениця була жвава дівчинка, розпещена й трохи примхлива; та що її було цілком віддано на моє піклування і ніхто не втручався в мої методи її виховання, то вона невдовзі забула свої дрібні примхи і стала слухняною й ретельною ученицею. Вона не мала якогось особливого хисту і якихось виразних рис вдачі чи особливих почуттів і смаків, які б підносили її вище звичайного рівня її однолітків, та вона й не мала ніяких вад чи хиб, які ставили б її нижче цього рівня. Навчання в неї йшло непогано, до мене вона виявляла щиру, хоч, може, й не дуже глибоку прихильність, і своєю

простодушністю, веселим щебетанням та стараннями догодити викликала в мене приязні почуття. Всього цього було досить, щоб наше взаємне товариство було приємне нам.

Моя мова — зауважу в дужках — може, й здасться сухою всім прихильникам пишномовних балачок про ангельську природу дітей та про обов'язок вихователів захоплюватися ними, та я пишу не для того, щоб потішити батьківський егоїзм, не для того, щоб потурати лицемірству або повторювати всякі дурниці, — я хочу тільки сказати правду. Я сумлінно дбала про розвиток Аделі та про її успіхи в навчанні і по-своєму любила цю крихітку, а до місіс Фейрфакс я почувала вдячність за її доброту, миле поводження, повагу та ласкаве ставлення до мене.

Хай мене за це ганить, хто хоче, але до цього я додам, що іноді, коли я гуляла на самоті у парку або виходила за ворота і дивилась на дорогу, чи — поки Адель бавилася з нянею, а місіс Фейрфакс розставляла в коморі слоїки з варенням, — підіймалася сходами на третій поверх, одчиняла двері на горище й, вилізши на дах, обводила поглядом далекі поля й пагорби аж до туманної rischi обрію, я тоді палко бажала мати такі зіркі очі, щоб глянути далі цієї межі, побачити інший діяльний світ, сповнені бурхливого життя міста та краї, що про них я тільки чула; я бажала тоді мати більше життєвого досвіду, бажала спілкуватися з ширшим колом людей, познайомитися з різноманітнішими характерами, ніж ті, що оточували мене досі. Я цінувала всі добрі риси місіс Фейрфакс та Аделі, але вірила в існування іншої, діяльнішої доброти і палко прагнула побачити те, в що я вірила.

Хто мене за це ганитиме? Безперечно, знайдеться багато таких, що скажуть: усе їй негода. Але що я могла вдіяти? Неспокій глибоко корінився в моїй натурі і часом завдавав мені страждання. Тоді моєю єдиною розрадою було ходити туди й сюди тихим і безлюдним коридором третього поверху і споглядати ті яскраві видива, що один по одному поставали в моїй уяві; я почувала, як у моєму розтривоженому серці наростає радісне хвилювання, сповнюючи його життям. І — то була моя найбільша втіха — слухала ту нескінченну розповідь, що її

створювала моя уява, без кінця вплітаючи в неї все нові й нові події, палкі пориви й почуття — одне слово, все те, чого я жадала й чого мені бракувало в моєму нинішньому існуванні.

Кажуть, що людину повинно вдовольняти спокійне життя, але це не так: їй потрібна діяльність, і, якщо її позбавлено цього, вона її собі придумує. Мільйони людей приречені на ще одноманітніше існування, ніж я, і ці мільйони безмовно бунтують проти своєї долі. Ніхто не знає, скільки таких бунтів, крім політичних, назріває в глибинах буденного життя. Жінки взагалі вважаються спокійними, проте жінки відчують так само, як і чоловіки, вони мають ту саму потребу виявляти свої здібності і шукають поля діяльності так само, як і їхні побратими чоловіки, вони страждають від суворих обмежень та застарілих звичаїв так само, як чоловіки страждали б на їхньому місці. Отож дуже вузьку думку висловлює привілейована стаття, заявляючи, що жіноцтву лишається тільки пекти пудинги, плести панчохи, грати на роялі та вишивати сумочки. Нерозважно ганити або висміювати жінок, якщо вони намагаються робити або вивчати щось більше, ніж те, що визначено звичаєм для їхньої статі.

Походжаючи на самоті коридором, я нерідко чула сміх Ґрейс Пул — той самий уривчастий, глухий сміх, що спочатку так мене налякав. До мене долиняло і її чудне бурмотіння, ще дивніше за її сміх. Бували дні, коли вона мовчала; але звуки її голосу завжди дуже мене дивували. Іноді я її бачила: вона виходила з кімнати з мискою, тарілкою або тацею, спускалася на кухню і невдовзі поверталася (пробач мені, романтичний читачу, за таку неприкрашену правду!), звичайно з кухлем портеру в руці. Її зовнішній вигляд завжди вгамовував у мені цікавість, викликану її дивним сміхом: сувора, спокійна, вона зовсім не відзначалася нічим таким, що могло б збудити інтерес. Я кілька разів пробувала завести з нею розмову, та вона, видно, була дуже неговірка: коротка відповідь відразу уривала кожну таку спробу.

Інші мешканці будинку — Джон та його дружина, покоївка Лі та Софі — няня-француженка — були пристойні люди, однак нічим не

визначались. Із Софі я розмовляла французькою мовою й іноді розпитувала її про батьківщину, але вона не вміла ані розповідати, ані щось описати і завжди давала такі нецікаві й плутані відповіді, що тільки відбивали охоту до подальших розпитів.

Минули жовтень, листопад і грудень. Якось у січні місіс Фейрфакс попросила мене звільнити Адель по обіді від занять, бо мала трохи застудилася, та й сама Адель благала мене погодитися, що нагадало мені, яким щастям бували для мене самої в дитинстві такі випадкові вільні дні; тож я дала дозвіл, вважаючи, що в даному разі виявляю доречну поступливість. Стояв ясний тихий день, хоча й дуже холодний; я стомилася, просидівши весь ранок у бібліотеці. Місіс Фейрфакс щойно написала листа, і його треба було відіслати, тож я зголосилася віднести його до Ґея — дві милі туди й назад по морозяному повітрі будуть для мене гарною пообідньою прогулянкою. Я наділа пальто й капелюшок, всадовила Адель на її стільчик перед каміном у вітальні місіс Фейрфакс, і, давши їй найкращу воскову ляльку (яка звичайно лежала у мене в шафі загорнена в срібний папір), а також книжку з малюнками, я пішла, відповівши поцілунком на її: "Повертайтеся скоріше, моя люба, моя дорога мадемуазель Жанет". Земля під ногами була тверда, погода безвітряна, а дорога безлюдна; я швидко йшла вперед, поки зігрілася, а потім пішла тихше, щоб досхочу натішитися чудовим осіннім надвечір'ям. Була третя година: церковний дзвін продзвонив тричі, якраз коли я проходила під дзвіницею. Стояла та чарівна пора, коли вже насуваються сутінки і бліде сонце сяє низько над обрієм. Я вже відійшла за милю від Торнфілда, прямуючи вузькою дорогою, обабіч якої влітку пишно квітла шипшина, а восени було повно горіхів і ожини — ще й тепер серед гілля де-де червоніли ягідки шипшини та ґлоду. Та найбільше чарувала вона взимку своєю безлюдністю та німою тишею. Коли й повіє вітрець, ніде ніщо ані шелесне, бо не росли тут ні падуби, ні якісь інші вічнозелені рослини, а голі колючі шипшинові віти та ліщинові кущі були такі ж безмовні, як і біле обчовгане каміння, яким була вимощена дорога. Обабіч, скільки сягало око, розкинулись голі поля, де тепер не паслась жодна худобина і не було видно ніяких ознак життя, а брунатні пташки,

що метушилися в кущах, скидалися на поодинокі поруділі листочки, які забули опасти.

Дорога безперервно піднімалася вгору аж до Ґея; пройшовши половину шляху, я сіла на перелазі огорожі довкола поля. Щільніше закутавшись у плащ і сховавши руки в муфту, я не відчувала холоду, хоча мороз дедалі дужчав. Про це свідчив товстий намерз на дорозі — слід після струмочка, що протікав тут під час раптової відлиги кілька днів тому. Звідси мені було добре видно Торнфілд: сірий будинок із зубчастими стінами височів унизу, посеред долини, чітко вирізняючись на тлі парку з чорними гайворонячими гніздами. Я сиділа, поки багряне сонце сховалося за деревами, а тоді підвелася й попрямувала на схід.

Над пагорбом стояв місяць. Спочатку він був схожий на бліду хмаринку, а потім, дедалі ясніючи й здіймаючись усе вище, осяяв село Ґей, яке, майже сховавшись за деревами, куріло синюватими димками з небагатьох коминів; я була від нього за милю, проте в глибокій тиші до мене вже долинав невиразний гомін його життя. Моє вухо уловлювало дзюрчання струмків, що текли десь в ущелинах і долинах; по той бік Ґея було багато пагорбів, і, напевне, не один струмок збігав їхніми схилами. У вечірній тиші чувся їхній гомін — не тільки близьких, а й найдальших. І раптом крізь цей лагідний гомін і дзюрчання, такі далекі і водночас такі виразні, прорвалися інші звуки: чіткий тупіт, брязкіт металу, що заглушили ніжний шепіт хвиль, достоту як ото на картині велетенська скеля або товстенний дуб, намальовані різкими темними мазками на передньому плані, ніби заступають блакитний пагорб удаліні, ясний обрій та мінливі хмари, де фарби непомітно переходять одна в одну.

Тупіт долинав з дороги — то, мабуть, скакав кінь. Він іще не з'явився із-за повороту, та тупіт швидко наближався. Я вже підвелася з перелазу, але дорога була тут дуже вузька, тож довелося перечекати, поки проскаче кінь. В ті дні я була ще молоденька, і в голові у мене роїлися різні фантастичні образи, невиразні й напрочуд яскраві. Крім інших нісенітниць, іще не забулися дитячі казки, і коли вони зринали в пам'яті, то юність надавала їм сили і яскравості, на які не здатне дитинство. Поки

кінь наближався і я чекала, що він от-от вирине з сутіні, мені пригадалися деякі казки Бесі про духа, що живе на півночі Англії і зветься Гітраш. Перекинувшись конем, мулом або великим собакою, цей дух блукає відлюдними дорогами і переслідує запізнілих подорожніх, от і зараз цей кінь мчав за мною навздогін.

Він був уже зовсім близько, хоч мої очі ще не бачили його, коли раптом на додачу до тупоту я почула шурхіт, і на дорогу з кущів вискочив великий пес, — чорний з білими плямами, він чітко вирізнявся на тлі рудої ліщини. Саме такого вигляду, за словами Бесі, часом і прибирав Гітраш — здоровенної, схожої на лева істоти, з великою головою і довгою шерстю. Проте він спокійно пробіг мимо, навіть не спинився і не глянув на мене своїми загадковими собачими очима, як я й сподівалася. Слідом за ним з'явився великий кінь, а на ньому сидів вершник. Коли я побачила людину, мої страхи де й ділися: ніхто ніколи не їздив верхи на Гітраші, він завжди блукав сам, а духів, хоч вони й вселялися в безсловесних тварин, навряд чи міг привабити притулок у тілі звичайної людини. Ні, то був не Гітраш — просто якийсь подорожній поспішав найближчим шляхом до Мілкота. Він проїхав, а я попрямувала своєю дорогою. Та не пройшовши й кількох кроків, обернулась: я почула, ніби кінь посковзнувся на вкритій льодом дорозі і вигук: "Тільки цього й бракувало!" І в цю мить кінь упав разом з вершником на дорогу. Пес метнувся назад і, побачивши хазяїна й коня в біді, голосно загавкав, і цей басовитий гавкіт, якого й слід було сподіватись від такого великого собаки, багатоголосе відлунював у повитих морозом пагорбах. Пес обнюхав вершника й коня, що все ще лежали долі, потім підбіг, гавкаючи, до мене. Оцим він тільки й міг зарадити лихові: більше не було кого кликати на допомогу. Я підійшла вслід за собакою до подорожнього, що силкувався витягти ноги із стремен. Він випручувався щосили, і я подумала, що він не дуже забився, однак запитала:

— Ви дуже забились, сер?

Здається, він вилаявся, хоч я того й досі не певна; в усякому разі, він щось пробурмотів і, можливо, через це не відповів на моє запитання.

— Чим я вам можу допомогти? — знов запитала я.

— Відійдіть краще далі, — відповів він, підводячись спершу навколішки, а потім на ноги.

Я відступила вбік, і він узявся підводити коня, який ковзався, падав і тупотів копитами, а собака, голосно гавкаючи, стрибав навколо. Я відступила ще далі, але не пішла геть, чекаючи, чим це все скінчиться. Нарешті він домігся свого: кінь став на ноги, а собака замовк після наказу хазяїна: "Тихо, Пілоте!" Потім подорожній, нахилившись, обмацав ногу, щоб упевнитись, чи вона не ушкоджена. Видно, вона йому десь боліла, бо він підійшов до перелазу, з якого я щойно підвелася, і сів.

Мені хотілося чимсь йому допомогти або ж бодай виявити увагу, і я знов підступила до нього.

— Якщо ви забились, сер, і потребуєте допомоги, я покличу когось із Торнфілда або з Ґея.

— Дякую, не треба: перелому немає, тільки вивих, — відповів він, потім знову підвівся й помацав ногу, зойкнувши від болю.

Ще не зовсім стемніло, і місяць сяяв дедалі ясніше, тож я могла добре роздивитися цього чоловіка. На ньому був плащ для верхової їзди з хутряним коміром і сталевими застібками; його постать важко було розгледіти, і я тільки й бачила, що він середнього зросту і широкоплечий. Лице він мав смагляве, риси суворі, чоло високе; тієї миті його очі гнівно дивилися з-під зведених до купи брів. Він вийшов з юнацьких літ, але був ще не старий — так десь років тридцяти п'яти. Перед ним я не відчувала страху і не дуже ніяковіла. Якби це був гарний молодий герой, я б не насмілилася розпитувати його і набиватися з своїми послугами. Я навряд чи бачила доти вродливого юнака, зроду з жодним не говорила. Теоретично я схилялася перед красою, вишуканістю, ґалантністю, чарівністю, та якби я й знайшла ці прикмети, уособлені в чоловічому

образі, то зрозуміла б інстинктивно, що не зможу привабити до себе таку людину, і втекла б від неї, як ото тікають від вогню, блискавки або ще чогось яскравого, але небезпечного.

Якби незнайомець усміхнувся й добродушно відповів мені, коли я заговорила до нього, якби відмовився від моєї допомоги лагідно, з подякою, — я б, мабуть, пішла своєю дорогою, нічого більше не сказавши, однак його сердитий погляд і грубий тон додали мені сміливості; коли він махнув рукою, щоб я йшла геть, я не зрушила з місця й заявила:

— Я ніяк не можу покинути вас, сер, у скруті на цій відлюдній дорозі такої пізньої години, аж поки не впевнюсь, що ви спроможні сісти на коня.

Він звів на мене очі, коли я це сказала, а досі навіть не дивився в мій бік.

— Як на мене, то вам самій давно слід би бути дома, — відповів він, — якщо тільки ваш дім десь тут у сусідстві. Звідки ви тут взялися?

— Знизу. Мені зовсім не страшно: надворі зараз місячно. Якщо хочете, я залюбки збігаю в Ґей, покличу когось. Я й так іду туди, щоб вкинути листа.

— Ви там унизу живете? В тім будинку з зубцями? — він показав на Торнфілд-хол, залитий сріблястим місячним сяйвом; будинок чітко вирізнявся на тлі лісів, що здалеку видавались суцільною темною масою.

— Так, сер.

— А чий же то будинок?

— Містера Рочестера.

— Ви знаєте містера Рочестера?

— Ні, я ніколи його не бачила.

— А хіба він там не живе?

— Ні.

— Ви можете мені сказати, де він?

— Не можу.

— Ви, звісно, не служниця. Ви...

Він замовк, окинувши поглядом мою одіж, що, як завжди, була дуже проста: чорний мериносовий плащ, чорний кастановий капелюшок — і те, й те надто скромне навіть для покоївки. Видно, він ніяк не міг угадати, хто я така. І я підказала:

— Я гувернантка.

— А-а, гувернантка! — мовив він. — От чорт, а я забув!

І знов уважно оглянув моє вбрання. Хвилини за дві він уже підвівся з перелазу, та щойно спробував піти, як його лице скривилося від болю.

— Я не можу послати вас по допомогу, проте, коли ваша ласка, підсобіть мені трошки самі.

— Гаразд, сер.

— У вас, бува, немає парасольки, щоб я міг на неї спиратися, як на ціпок?

— Немає, сер.

— Тоді спробуйте піймати мого коня за вуздечку і підведіть його до мене. Ви ж не боїтеся?

Сама б я зроду не підійшла до коня, та що мені загадано його спіймати, довелося послухатись. Поклавши муфту на перелаз, я підійшла до коня й спробувала вхопити вуздечку, та кінь був полохливий і не підпускав мене близько до себе, я робила спробу за спробою, та все намарно, до того ж я смертельно боялась його замашних передніх копит. Подорожній якийсь час терпляче стежив за моїми спробами, врешті засміявся.

— Бачу, — мовив він, — що гора ніяк не хоче йти до Магомета, тож доведеться вам допомогти Магометові підійти до гори.

Я підступила до нього.

— Пробачте мені, — провадив він далі, — але я ніяк не обійдуся без вашої допомоги. Він поклав свою важку руку мені на плече і, досить відчутно спираючись на мене, пошкандибав до коня. Тільки-но він схопив вуздечку, кінь одразу скорився, і він стрибнув у сідло, страшенно при цьому кривлячись з болю у вивихнутій нозі.

— А тепер, — сказав він, закусуючи губу, — подайте мені нагайку, вона десь там — під живоплотом.

Я знайшла нагайку і подала йому.

— Дякую, а тепер мчіть із своїм листом до Ѓея й повертайтеся додому якомога швидше.

Він торкнув коня острогами, і той рвонувся, став дибки й пішов чвалом, собака помчав вслід за ним — і всі троє зникли: Мов верес у полі, Якого вихор безвісти несе.

А я підняла муфту й пішла далі. Пригода собі як пригода: в ній я не добачала для себе нічого знаменного, ні романтичного, ні цікавого, проте вона позначила якоюсь одміною одну годину мого одноманітного життя. Моєї допомоги потребували й попросили, я її надала і рада була бодай щось зробити. Хоч який незначний і випадковий був мій вчинок, а все ж таки вчинок, а я вже знемоглася від своєї бездіяльності. Нове обличчя стало ніби новою картиною в ґалереї моєї пам'яті, геть неподібне до всіх інших там вивішених: перше, це був портрет чоловіка, і друге, чоловіка смаглявого, дужого, суворого. Він усе ще стояв перед моїми очима, коли я увійшла в Ґей і вкинула листа до поштової скриньки, я бачила його, коли сходила з

гори, поспішаючи додому. Дійшовши до перелазу, я на хвилинку спинилась, розглянулася довкола й прислухалась, чи не зацокають знов об дорогу копита і чи ще раз не з'явиться верхівець у плащі в супроводі схожого на Ґітраша великого ньюфаундлендського пса. Та побачила тільки темний живопліт і білу вербу з підстриженим верхом, що непорушно й безмовно тяглася назустріч місячному сяйву. Я чула тільки легіт, що за милю від мене гуляв між деревами круг Торнфілда. А коли я глянула туди, звідки чувся безнастанний шелест, моє око, спинившись на фасаді, набачило світло у вікні, — це нагадало мені про пізню годину, і я поспішила додому.

Мені не хотілось вертатися в Торнфілд. Переступити його поріг означало ніби знову залякнути; треба знов ходити по мовчазному холу, підніматись похмурими сходами, сидіти в своїй самотній кімнатці, а потім знов зустрічатися зі спокійною й лагідною місіс Фейрфакс і висиджувати з нею, і тільки з нею, довженні зимові вечори — все це значило геть притлумити в собі ту слабку, викликану прогулянкою бентежність, надягти на свої поривання невидимий заков одноманітного й надміру тихого існування, що його привілеї — безпеку і спокій — я вже

переставала цінувати. Як би тепер було приємно, коли б мене доти добре попустило на штормових хвилях непевної життєвої борні — та щоб жорстокий гіркий досвід навчив мене палко прагнути саме того спокою, в яким я нині знемагала! Так, я тішилася б всіма цими благами, так само, як людина, стомлена після довгого сидіння в надто зручному кріслі, тішиться довгою прогулянкою, отож моє бажання рухатись, діяти було достоту таке ж природне, як і її.

Я постояла перед ворітьми, постояла на лужку, походила брукованою алеєю. Заслони на скляних дверях були зачинені, і я не могла заглянути досередини, мої очі й душу тягло геть від цього похмурого будинку, цієї сірої озії, розділеної, як мені тоді уявлялось, на безліч темниць — до небесного обширу — голубого моря, незатьмареного жодною хмаринкою: там урочисто плив місяць, і його повний вид, здавалось, звернений був угору, коли він усе далі й далі залишав вершечки горбів, з-поза яких виринув, і брався до зеніту, в бездонні й непізнані глибини нічного мороку; мене тягло до мерехтливих зірок, що йшли йому у тропі, і коли я їх спостерігала, серце у мене трепетало, в жилах кипіла кров. Та досить якоїсь дрібниці, щоб ураз повернути нас на землю: в холі почав бити годинник, і я, відірвавшись від місяця й зірок, розчинила бічні двері й зайшла досередини.

В холі було досить ясно: високо під стелею блимала бронзова лампа, до того ж його, а також низ сходів ще заливав червонястий відблиск, що йшов з великої їдальні. Її двійчасті двері стояли розчинені навстіж, і всередині видно було веселий вогонь; мармуровий камін, латунні ґрати коло нього, пурпурові завіси й поліровані меблі також приємно яскріли крізь двері. Біля каміна видно було купку людей. Та щойно я зазирнула туди і почула веселі голоси, з-посеред яких я ніби вирізнила голос Аделі, як двері зачинились.

Я поспішила до кімнати місіс Фейрфакс: тут теж горів вогонь, але свічки не були запалені, не було й самої місіс Фейрфакс. Тільки на килимі, вступившись очима у вогонь, поважно сидів велетенський чорний з білим кудлатий пес, що скидався на Гітраша з дороги між живоплотами. Він

був такий схожий на того пса, що я підступила до нього й покликала: "Пілот!" Собака підвівся, підійшов до мене, почав обнюхувати. Я його погладила, і він заметляв своїм довгим хвостом. Однак він мав надто понурий вигляд, щоб з ним лишатися самій, та я ще й не знала, звідки він тут узявся. Я подзвонила: мені була потрібна свічка, та й хотілося дізнатись, що то в нас за гість. Увійшла Лі.

— Що це за пес?

— Він прибіг за хазяїном.

— За ким?

— За хазяїном; тільки що приїхав містер Рочестер.

— Справді? То місіс Фейрфакс тепер у нього?

— Так, і міс Адель — усі вони в їдальні, а Джона послано по лікаря. З хазяїном трапилась біда: він упав з коня і вивихнув собі ногу.

— Часом не на дорозі до Ґея?

— Так, коли з'їжджав із пагорка: кінь посковзнувся на льоду.

— А-а! Будьте такі ласкаві, Лі, принесіть свічку!

Лі повернулась зі свічкою, а за нею ввійшла і місіс Фейрфакс. Вона розповіла мені те саме, додавши, що прийшов містер Картер, лікар; він сидить тепер у містера Рочестера. Потім вона побігла клопотатися про чай, а я піднялась нагору роздягтися.

РОЗДІЛ XIII

Того вечора за наказом лікаря містер Рочестер ліг спати рано і пізно встав наступного ранку. Коли він нарешті зійшов униз, то відразу взявся за справи: його вже дожидались управитель та кілька орендарів.

А нам з Аделлю довелося звільнити бібліотеку: тепер вона цілоденно правила за приймальню для відвідувачів. В одній з кімнат нагорі натоплено, я туди перенесла наші книжки й зробила з неї класну кімнату. Того ранку я помітила, як одразу перемінився Торнфілд-хол. Він уже більше не був безмовний, як церква: через кожні одну або дві години чувся стук у двері або дзвінок, часто в холі хтось ходив, знизу долинали чужі голоси, — через наш будинок потік струмочок із зовнішнього світу: з'явився господар, і тепер мені дім подобався.

Того дня мені нелегко було вчити Адель: ніяк неможливо було зосередити її увагу, вона знай бігла до дверей і поглядала через поруччя, чи не побачить містера Рочестера; а ще вишукувала різні зачіпки, щоб збігати вниз, і, як я підозрювала, заглянути до бібліотеки, де б вона, звісно, тільки заважала, а коли я нарешті розсердилася й наказала їй сидіти на місці, вона й далі заводила мову про свого друга "мосьє Едуарда Фейрфакса де Рочестера", як вона його величала (досі я не чула всіх його імен), намагаючись угадати, які той привіз їй подарунки: він, видно, натякнув їй учора ввечері, що, коли його вантаж прибуде з Мілкота, там знайдеться одна скринька, і те, що в ній є, зацікавить її.

— А це означає, — провадила вона далі по-французькому, — що там є для мене подарунок, а може, й для вас, мадемуазель. Мосьє згадував про вас: він мене питав, як звати мою ґувернантку та чи вона не така худенька бліда дівчина. Я йому сказала, що вона саме така. Бо ж це правда, мадемуазель?

Я і моя учениця обідали, як звичайно, у кімнаті місіс Фейрфакс; опівдні подув вітер, пішов сніг, і ми до вечора просиділи в класній кімнаті. Коли посутеніло, я дозволила Адель відкласти книжки й зошити й збігти вниз, бо з тиші й з того, що дзвінок мовчав, я здогадалася, що містер Рочестер уже вільний. Зоставшись сама, я підійшла до вікна, та нічого не

побачила: присмерк і сніг зробили повітря непроглядним — не було видно навіть кущів на лужку. Я опустила штору й вернулась до каміна.

Задивившись на химерний краєвид із яскравих і пригаслих жаринок, я намагалась знайти в ньому обриси колись баченого на картині Гейдельберзького замку на Рейні, та саме в цю мить зайшла місіс Фейрфакс, і її прихід безжально знищив вогненну мозаїку, яку я так ретельно стуляла до купи, і розвіяв похмурі непрохані думки, що почали обсідати мене, тільки-но я опинилась на самоті.

— Містер Рочестер буде дуже радий, якщо ви і ваша учениця прийдете сьогодні ввечері на чай до вітальні, — мовила вона. — Він був цілісінький день такий зайнятий, що не міг запросити вас до себе раніше.

— А коли саме він п'є чай? — запитала я.

— О шостій годині; вдома він лягає спати рано. Буде краще, як ви переодягнетесь. Зараз я прийду допоможу вам. Нате ось свічку.

— А хіба конче переодягатись?

— Так було б краще. Я завжди переодягаюсь на вечір, коли містер Рочестер удома. Цей зайвий звичай видався мені дещо церемонним, проте я пішла до себе в кімнату і з допомогою місіс Фейрфакс змінила чорну вовняну сукню на чорну шовкову; це була моя найкраща сукня, крім світло-сірої, яка, за моїми ловудськими уявленнями про одяг, була аж надто гарна і призначалась тільки для найурочистіших випадків.

— Тут бракує брошки, — зауважила місіс Фейрфакс.

У мене була єдина маленька, оздоблена перлами брошка — прощальний дарунок міс

Темпл; я її почепила, і ми зійшли вниз. Я не звикла до чужих людей, і було справжньою мукою з'являтися перед очі містера Рочестера після такого офіційного запрошення. Я пропустила місіс Фейрфакс поперед себе і весь час трималася за нею, поки ми перейшли їдальню, тоді попід аркою, прихованою завісою, вступили до вишуканої вітальні.

Дві запалені воскові свічки стояли на столі й ще дві на каміні; коло вогню, купаючись у світлі й теплі, розлігся Пілот, біля нього присіла Адель. Містер Рочестер напівлежав на канапі, тримаючи ногу на подушці, і дивився на Адель та собаку. Відблиски вогню яскраво осявали його обличчя. Я одразу впізнала вчорашнього подорожнього, його густі чорні брови, високе чоло, відмежоване рівною лінією чорного чуба, що здавалось прямокутним. Я впізнала його чітко окреслений ніс, більше характерний як прикмета рішучої вдачі, аніж краси, широкі ніздрі, що, на мою думку, свідчили про запальність, різкі обриси вуст і підборіддя — так, без сумніву, це були риси похмурої людини. Його постать, тепер без плаща, видалася мені теж якась прямокутна, тому й пасувала до голови; в нього була гарна атлетична статура — широкогруда, з тонким станом, хоч не висока й не гнучка. Містер Рочестер, певно, помітив нашу появу, але, мабуть, не хотів показувати цього, бо навіть не підвів голови, коли ми наблизились до нього.

— Ось міс Ейр, сер, — як завжди, спокійно мовила місіс Фейрфакс. Він вклонився, все ще не відводячи очей од собаки й дитини.

— Сідайте, міс Ейр, — одказав він, і оцим своїм вимушеним холодним уклоном та нетерплячим, щоправда ввічливим, тоном він ніби додав: "Яке мені в біса діло до того, чи тут міс Ейр, а чи ні? Зараз мені не до неї".

Я сіла, і моя ніяковість де й ділася: вишукано ввічливе вітання, напевно, збентежило б мене, я б не зуміла відповісти, чи то пак відплатити за нього такою ж витонченою люб'язністю, а така невихованість не накидала мені ніякого зобов'язання, навпаки, я собі чемно мовчала, і це давало мені над ним перевагу. Попри все, таке ексцентричне поводження мене зацікавило: я чекала, що буде далі. А він

сидів, мов та статуя, тобто не говорив і не рухався. Мабуть, місіс Фейрфакс врешті подумала, що все ж комусь слід виявити люб'язність, і заговорила перша. Лагідно, як звичайно, — і, як звичайно, надто наївнотець, — вона поспівчувала йому з того приводу, що він мусив цілий день клопотатися справами та що в нього, видно, весь час болить вивихнута нога, далі вона похвалила його за те, що він так стійко й терпляче все витримав.

— Пані, я б хотів випити чаю, — було єдиною відповіддю на її слова.

Вона одразу подзвонила, а коли внесли тацю, заходилась розставляти чашки, блюдечка, розкладати ложечки — все це вона робила швидко й вправно. Ми з Аделлю сіли за стіл, а господар лишився на своїй канапі.

— Подайте, коли ваша ласка, чашку містерові Рочестеру, — мовила до мене місіс Фейрфакс. — Адель іще розхлюпає.

Я виконала її прохання. Коли він брав у мене з руки чашку, Адель, вважаючи цю мить слушною, щоб висловити прохання на мою користь, вигукнула:

— А правда, мосьє, що у вашій валізі є подарунок і для мадемуазель Ейр?

— Хто таке казав? — грубо відрубав він. — Ви що, сподівались подарунка, міс Ейр? Полюбляєте їх мати? — Він втупився в мене очима, що, як я тепер помітила, були темні, сердиті й недовірливі.

— Не знаю, сер. Я мало що в цьому тямлю: взагалі вважається, що одержувати подарунки приємно.

— Взагалі вважається? А як вважаєте ви?

— Мені потрібен час, сер, щоб подумати, перше ніж дати вам задовільну відповідь. Подарунки бувають всякі, отже, треба ще поміркувати, перше ніж висловлювати якусь думку.

— А ви, міс Ейр, не така простодушна, як Адель: вона криком вимагає подарунка, тільки-но мене забачить, ви ж, бачу, хитруєте.

— Це тому, що я менше заслужила, ніж Адель, вона може скористатися зі свого права давньої знайомої, а також права, усталеного звичаєм: вона каже, що ви завжди привозите їй іграшки. А мене б ваш подарунок здивував, оскільки я тут чужинка і нічого не зробила такого, чим би заслужила якесь визнання.

— Не будьте аж занадто скромна. Я перевіряв Адель і бачу, — ви добряче з нею попрацювали: вона не дуже здібна, не має якогось особливого хисту, і все ж за короткий час досягла неабияких успіхів.

— От ви мені й піднесли подарунок, сер. Я вам дуже вдячна, — цієї винагороди й повинні прагнути вчителі — похвали за успіхи їхніх учнів.

— Гм! — одказав містер Рочестер і почав мовчки пити чай.

— Ходіть-но сюди, до вогню, — озвався господар, коли тацю забрали, місіс Фейрфакс вмостилася зі своїм плетивом у куточку, а Адель водила мене за руку по кімнаті та показувала мені гарні книжки та прикраси на консолях та шифоньєрках. Ми послухались, як того і велів обов'язок; Адель хотіла вилізти мені на коліна, та їй наказали розважатися з Пілотом.

— Ви живете в моєму домі уже три місяці?

— Так, сер!

— Ви приїхали з...?

— Із Ловудської школи в...ширському графстві.

— А-а, це з отого добродійного закладу! Ви довго там були?

— Вісім років.

— Вісім років! То ви вельми живучі! Я думав, що й половини цього часу досить, щоб таке місце будь-кого доконало. Не дивно, що у вас скоріше вигляд істоти з іншого світу. А я все питаю себе, звідки у вас таке обличчя. Коли ви минулого вечора з'явились переді мною на дорозі до Гея, мені чомусь пригадалися феї, і я мало не спитав, чи ви часом не схарапудили мого коня — я ще й досі цього не певен. Хто ваші батьки?

— У мене їх немає.

— Я й думав, що ви сирота. Ви пам'ятаєте своїх батьків?

— Ні.

— Авжеж, що ні. Отже, ви там, на перелазі під живоплотом, дожидалися своєї рідні.

— Кого, сер?

— Отих чоловічків, що в зеленому. Для них то був саме підхожий місячний вечір. Я, мабуть, перебив ваш танок, і ви підсунули мені ту кляту кригу на дорогу?

Я заперечно похитала головою.

— Чоловічки в зеленому покинули Англію років сто тому, — відповіла я, наслідуючи його поважний тон. — І тепер не тільки в Геї, а й на його

околиці ви не знайдете від них і сліду. Гадаю, що ні літній, ні осінній, ні зимовий місяць уже більше не посвітить їм до танцю.

Місіс Фейрфакс кинула плести й, зачудовано звівши брови, дослухалася, про що ми балакаємо.

— Гаразд, — провадив далі містер Рочестер, — коли вже у вас немає батьків, то все ж мусить бути якась рідня: дядьки або тітки.

— Немає, принаймні я їх не зустрічала.

— Де ваш дім?

— У мене нема ніякого дому.

— А де ж живуть ваші брати й сестри?

— Нема в мене ні братів, ні сестер.

— Хто ж порадив вам приїхати сюди?

— Я послала оголошення до газети, а місіс Фейрфакс відгукнулась на нього.

— Так, — потвердила добра старенька, яка набагато краще розуміла цю частину розмови, — я щоденно дякую провидінню за те, що воно допомогло мені знайти її. Товариство міс Ейр для мене неоціненне, а для Аделі вона добра і уважна вчителька.

— Не обтяжуйте себе, розписуючи її, — відрубав містер Рочестер, — похвальбою мене не переконаєте, я й сам складу про неї власну думку. Вона почала з того, що звалила мого коня.

— Як це, сер? — розгублено запитала місіс Фейрфакс.

— Я повинен подякувати їй за цей вивих. Вдова була зовсім спантеличена.

— Ви коли-небудь жили в місті, міс Ейр?

— Ні, сер.

— А в товаристві коли-небудь бували?

— Ні, сер: досі я була в товаристві учнів та вчителів Ловуда, а тепер — тільки мешканців Торнфілда.

— Ви багато читали?

— Лише ті книги, що випадково потрапляли мені до рук, та й то небагато, і вони були не дуже вчені.

— Ви жили черницею і, безперечно, добряче вимуштрувані у всіх релігійних обрядах: адже Броклґерст, що, як я розумію, є директором Ловуда — священик, правда?

— Так, сер.

— І ви, дівчатка, певне, обожнювали його, як жіночий монастир звичайно обожнює свого настоятеля.

— Оце вже ні!

— Дивись, які ви черстві! Ні! Як же це так: послушниця — і не обожнює свого настоятеля! Так це ж блюзнірство!

— Я не любила містера Броклґерста, і не тільки я. Він жорстокий чоловік, такий щедрий на гучне слово, а пхав носа в усякі дрібниці: він велів обстригати нам коси, а задля економії купував для нас такі погані голки й нитки, що ними не можна було шити.

— Не дуже мудра економія, — зауважила місіс Фейрфакс, яка знов зрозуміла, про що йдеться.

— Оце й уся його провина? — запитав містер Рочестер.

— Коли він розпоряджався харчами, — це ще поки не було призначено комітет, — то морив нас голодом; він нас зануджував довжелезними проповідями та вечірніми читаннями зі своїх власних книг про грішників, які вмирали наглою смертю або діставали інші страшні покари, після такого ми боялися йти спати.

— Скільки вам було років, коли вас віддали до Ловуда?

— Близько десяти.

— І ви жили там вісім років, отже, тепер вам вісімнадцять? Я кивнула головою.

— Арифметика, як бачите, — річ корисна: без неї я б навряд чи спромігся вгадати ваш вік. А його особливо важко вгадати, коли бачиш на молодому обличчі такий поважний вираз, як оце у вас. Гаразд, чого ж вас навчили в Ловуді? Ви вмієте грати на роялі?

— Трошки.

— Авжеж, усі так відповідають. А тепер ідіть у бібліотеку, — я маю на увазі, будьте ласкаві. (Вибачайте за наказовий тон: я звик говорити "зробіть", звик до того, що мене слухаються, і не збираюсь міняти усталених звичок через одного нового пожи́льца). Отож ідіть до

бібліотеки, та прихопіть із собою свічку; залишіть двері розчиненими, сядьте за рояль і що-небудь заграйте.

І я пішла, скорившись його наказові.

— Досить! — гукнув він за кілька хвилин. — Ви й справді граєте "трошки", — я це вже чую. Як і кожна англійська школярка, може, ледь краще, але все ж поганенько.

Я закрила рояль і вернулась до гурту. А містер Рочестер провадив далі:

— Сьогодні вранці Адель показувала мені деякі малюнки й сказала, що то ваші. Не знаю, чи тільки ваші: либонь, вам допомагав якийсь художник.

— А от же й ні! — вигукнула я.

— О! Це зачепило вашу гордість! Що ж, тоді несіть сюди вашу папку, якщо ви поручитеся за те, що її вміст — тільки ваші власні твори. Але якщо ви непевні цього, то краще помовчте: я відразу розпізнаю підробку.

— Тоді я мовчу, а ви самі судитимете, сер. І я принесла папку з бібліотеки.

— Присуньте стіл! — наказав він, і я підкотила стола до канапи; Адель і місіс Фейрфакс й собі підступили.

— Не товчіться тут! — кинув містер Рочестер. — Заберете від мене малюнки, коли я їх усі роздивлюся, не затуляйте своїми головами!

Він довго й уважно розглядав кожен ескіз і кожен малюнок. Три аркуші він відклав убік, решту недбало одсунув від себе.

— Заберіть їх на другий стіл, місіс Фейрфакс, — буркнув він, — і дивіться на них з Аделлю, а ви, — він глянув на мене, — сядьте на своє місце: будете відповідати на мої запитання. Я бачу, що всі оці картини пороблено однією рукою. Скажіть: це ваша рука?

— Так, сер, моя.

— Коли ви все встигли? Адже на це потрібен час і до того ж якась уява.

— Я понамальовувала їх протягом двох останніх канікул, які я звичайно проводила в Ловуді, тоді я була вільна від усякої іншої роботи.

— А звідки брали сюжети?

— З голови.

— З тієї, що я оце бачу на ваших плечах?

— Так, сер.

— А чи знайдуться в ній іще подібні думки?

— Гадаю, що так, вірніше, сподіваюсь. Він знов розклав перед собою малюнки і почав удруге їх розглядати.

Поки він отак зайнятий, читачу, я тобі розкажу, що то за картини. Та найперше я повинна остерегти тебе, що в них немає нічого визначного. Сюжети справді постали в моїй уяві, я їх побачила своїм внутрішнім зором і спробувала відбити на папері. Вони були дуже яскраві, та моя рука не змогла підтримати уяву — в усякому разі, вона спромоглася лише на блідий відбиток того, що я уявляла.

Малюнки були намальовані аквареллю. На першому низькі й синювато-багряні хмари зависли над розбурханим морем; вся далина губилась у півтемряві, чіткіше проступав тільки передній план, тобто найближчі вали; суходолу зовсім не було видно. Один-однісінький промінь рельєфно вихоплював обриси напівзатопленої щогли, на якій сидів баклан, темний, великий, із забризканими піною крилами; в дзьобі він тримав золотий браслет, оздоблений коштовними каменями, що його я зобразила такими яскравими фарбами, які тільки змогла дати мені моя палітра, і так чітко, як тільки дозволяв мій олівець. Під щоглою з птахом крізь зелену воду проглядало тіло потопельниці; з усього тіла чітко видніла тільки гарна рука, з якої змито або здерто браслета.

На передньому плані другої картини здіймалася вершина пагорба, де вітер хилив траву й гнав листя. А поза нею і над нею розкинулась темно-синя, — як буває смерком, — просторінь неба. На тлі неба з-за пагорба видніла до пояса постать жінки, подана в таких туманних і м'яких барвах, які я тільки спромоглася дібрати. Затьмарене чоло увінчувала зірка, риси обличчя проглядали мов крізь імлу: темні очі дико блищали, коси тіняво спадали на плечі, ніби розірвана бурею чи блискавкою темна хмара. На шию лягав подібний до місячного саява блідий відблиск; цей відблиск осявав і низку прозорих хмарок, з-поміж яких уставала ця Вечірня Зоря.

На третій картині айсберговий шпиль стримів у полярне зимове небо. Північне саяво густо повистромлювало свої туманні списи над обрієм. Це було далеке тло, а на передньому плані вимальовувалася прихилена до айсберга велетенська голова. Дві прозорі руки тримали перед обличчям чорний серпанок, крізь який проглядало тільки чоло, безкровне, біле як кістка, та запале око, пильне, бездумне, із застиглим розпачем. А над скронями в складках чорного тюрбана, хистке і прозоре, наче хмарина, світилося півколо білого полум'я, оправлене зловісними криваво-червоними спалахами. Цей блідий півмісяць був "Подобою царської корони", а те, що він увінчував, — "Формою, позбавленою форми".

— Скажіть, ви були щасливі, коли малювали ці картини? — раптом запитав містер Рочестер.

— Так, сер, щаслива: я була заглиблена в роботу. Одне слово, малюючи їх, я переживала дуже велику радість.

— Щось це мені небагато з'ясовує. Коли вірити вашій розповіді, ви зазнали дуже мало радості в житті. Гадаю, що ви просто перебували в фантастичному світі художника, добираючи всі оці дивні образи і барви. І скільки ви сиділи над ними щодня?

— Я не мала ніякої іншої роботи, адже були канікули, тож сиділа над ними зранку й до обіду, від обіду до вечора — довгі літні дні ще дужче мене підохочували сидіти.

— І ви були задоволені наслідками своєї ретельної праці?

— Анітрохи. Мене мучила розбіжність між задумом і витвором рук. В усякому разі, я уявила собі таке, чого потім не спромоглася зобразити на папері.

— Це не зовсім так: ви впіймали тінь своєї думки, але, мабуть, не більше. Вам

забрало хисту й знань митця, щоб передати її повністю, проте мушу зауважити: як на школярку, то малюнки дуже своєрідні. Сюжети, щоправда, взяті з казок. Але ті очі, що у Вечірньої Зорі, ви десь, певно, бачили уві сні. Як це вони у вас вийшли такі ясні й зовсім не блискучі? Так, наче зоря, що над ними, загасила їхній блиск. Що таїть у собі оця їхня суворя глибінь? Хто навчив вас малювати вітер? Ось тут відчувається, що він дме високо в небі, а не тільки на вершині пагорба. А де ви бачили Латмос? Бо це таки Латмос! Нате, заберіть ваші малюнки.

Щойно я зав'язала шнурочки на папці, як він, зиркнувши на свій годинник, сказав напрямки:

— Що ви собі думаєте, міс Ейр? Уже дев'ята година, а Адель іще не спить. Забирайте її мерщій в ліжку.

Перше ніж залишити кімнату, Адель підійшла й поцілувала його. Він терпляче витримав ці пестощі, однак, видно, вони його не дуже зворушили: навіть Пілот, мабуть, повівся б привітніше.

— А тепер побажаю всім вам на добраніч, — мовив він, змахнувши рукою в напрямку дверей, на знак того, що стомився од нашого товариства і відпускає нас. Місіс Фейрфакс згорнула своє плетиво, я забрала свою папку, ми йому вклонилися — він холодно кивнув нам у відповідь — і вийшли з кімнати.

— А ви казали, місіс Фейрфакс, що містер Рочестер нічим не особливий, — зауважила я, коли, поклавши Адель у ліжку, знов зайшла до її кімнати.

— Що ж у ньому особливого?

— Мені здається, він дуже примхливий і крутий на вдачу.

— Атож, новій людині він видається саме таким, та я вже звикла до його манер і ніколи над цим не задумуюсь, та коли в нього і є якісь особливості у вдачі, то їх можна вибачити.

— Чому?

— Почасти тому, що такий він уже є, — а ніхто з нас не може змінити своєї вдачі, — а почасти й тому, що у нього в голові всякі болісні думи, що, певна річ, мучать його і виводять з рівноваги.

— Які саме?

— Найперше родинні клопоти.

— Таж у нього немає родини.

— Тепер немає, а колись була... вірніше, були родичі. Кілька років тому він утратив старшого брата.

— Старшого брата?

— Так. Наш містер Рочестер не так давно володіє цим маєтком — всього дев'ять років.

— Дев'ять років — це вже тривалий час. Чи ж він так любив свого брата, що й досі по ньому горює?

— Та... мабуть, ні. Між ними завжди були якісь непорозуміння. Містер Роланд Рочестер повівся не зовсім справедливо з містером Едвардом і, мабуть, підбунив проти нього батька. Старий любив гроші і прагнув утримати родинну власність цілою: він не хотів ділити маєтку й водночас бажав, щоб містер Едвард був теж багатий, щоб не применшувати слави Рочестерів; щойно містер Едвард досяг повноліття, як старий затіяв одну справу, що спричинилася до великого зла. Старий містер Рочестер і містер Роланд, домовившись між собою, поставили містера Едварда у важке становище, яке, однак, давало тому багатство. Подробиць я й досі не знаю, проте його душа не витерпіла наготованих йому страждань. А він не вибачив їм: порвав із родиною і багато років блукав світом мов неприкаяний. Не пам'ятаю випадку, щоб він прожив у Торнфілді бодай цілих два тижні, відколи брат умер без заповіту і він став хазяїном маєтку. І не дивно, що він тікає зі старого дому.

— А чого він має з нього тікати?

— Мабуть, він здається йому дуже похмурим.

Відповідь була ухильна, — мені б хотілось, щоб місіс Фейрфакс висловлювалась ясніше, але вона або не могла, або ж не хотіла розводитися про муки містера Рочестера та їх причини. Казала, що вони й для неї самої таємниця і що вона тільки про дещо здогадується. Було очевидно, що вона хотіла припинити розмову на цю тему, і я покинула розпитувати її.

РОЗДІЛ XIV

Протягом кількох наступних днів я не часто бачила містера Рочестера. Ранками він був зайнятий, а після полудня його навідували джентльмени з Мілкота або з сусідніх маєтків і частенько лишались обідати. Коли нога вже дозволила йому сісти на коня, він багато їздив верхи, видно, робив візити у відповідь, бо звичайно повертався тільки пізно ввечері.

За цей час він навіть Адель рідко кликав до себе, а мої з ним стосунки обмежувались випадковими зустрічами в холі, на сходах або ж у коридорі, коли він часом проминав мене з байдужним гордовитим виглядом, лиш неуважно кивнувши або холодно глянувши, а іншим разом чемно вклонявся з приємною усмішкою. Я не ображалася за несталість його настрою, бо бачила, що не маю нічого спільного з цими перемінами. На це були зовсім інші, не пов'язані зі мною причини. Якось у нього зібралося на обід товариство, і він прислав по мою папку. Певна річ, щоб показати мої малюнки. Гості поїхали рано, — на якісь громадські збори в Мілкоті, як мені сказала місіс Фейрфакс, — а що вечір видався дощовий та холодний, містер Рочестер з ними не поїхав. Тільки-но вони відбули, як він подзвонив, звелівши мені з Аделлю зійти вниз. Я причесала й одягла дитину, сама ж тільки оглянула себе в дзеркалі, — я була вбрана, як квакерка, просто й скромно, і нічого не треба було змінювати, в тому числі й гладенько зачесаних кіс. Тож ми пішли вниз. Дорогою Адель цікавило одне: прибув чи не прибув урешті її *petit coffre*, його й досі не отримано — видно, щось десь переплутали. Цього разу її сподівання здійснилися: увійшовши до їдальні, ми побачили на столі картонну коробку. Вона впізнала її одразу, підбігла до столу й вигукнула:

— Ma boîte! Ma boîte!

— Так, нарешті ти діждалась своєї boote! Забирай її кудись у куток, о справжня дочко Парижа, і потроши собі на радість, — озвався низький і досить насмішкуватий голос містера Рочестера звідкись із глибини величезного крісла біля каміна. — І постарайся, — провадив він далі, — не турбувати мене подробицями цього анатомічного процесу, чи пак якимись там зауваженнями про стан нутрощів — роби свою операцію мовчки. Tienstoi tranquille, enfant; comprendstu?

Адель навряд чи й треба було попереджати, вона мерщій вилізла на канапу із своїм неоціненним скарбом і заходилась розв'язувати шнурочок, що тримав покришку. Відкривши коробку й піднявши кілька аркушків тонкого срібного паперу, вона тільки й спромоглась вигукнути:

— Oh, Ciel! Que c'est beau!

І почала захоплено розглядати подарунки.

— А міс Ейр прийшла? — запитав далі хазяїн, підводячись у кріслі й оглядаючись на двері, де я й досі стояла.

— То ви он де! Ходіть сюди, сідайте, — із цими словами він підсунув до свого крісла ще одне. — Я, знаєте, не люблю дитячого базікання, — провадив він далі. — Я старий холостяк і не маю приємних спогадів, пов'язаних з їхнім лепетанням. Мені було б несила висидіти вечір tete-a-tete з оцим малим дівчиськом. Та не відсувайте крісла, міс Ейр, — сидіть там, де я його поставив, — я маю на увазі: будьте ласкаві. А горіла б вона — оця чемність! Я завжди про неї забуваю. Я так само не особливо люблю товариство простодушних бабусь. До речі, в мене теж є така бабуся, і наче не годилося б нехтувати нею: все ж таки вона Фейрфакс або ж принаймні була за Фейрфаксом, а кров, як то кажуть, густіша за воду.

Він подзвонив і звелів покликати місіс Фейрфакс; скоро та прийшла із своїм плетивом у кошичку.

— Доброго вечора, пані. Я послав по вас задля добродійної мети: бачте, я заборонив Аделі говорити зі мною про подарунки, а їй кортить похвалитися ними. Тож чи не будете ви такі ласкаві прислужитись їй за слухачку й співрозмовницю. Це буде неабияким виявом милосердя з вашого боку.

І справді, щойно Адель забачила місіс Фейрфакс, як підкликала її до себе на канапу і відразу наклала їй на коліна цілу гору дрібничок із порцеляни, слонової кістки та воску, які вона повиймала із своєї boîte. Вона без угаву сипала пояснення і захоплені вигуки ламаною англійською мовою, скільки їй ставало слів.

— От я й зіграв роль привітного господаря, — мовив далі містер Рочестер, — дав своїм гостям змогу розважити одне одного. І тепер вільний робити те, що приємно особисто мені. Міс Ейр, посуньтесь з кріслом ще трохи вперед, а то сидите десь за мною. Я вас не бачу, хіба що поверну своє крісло, а мені так дуже зручно сидіти.

Я зробила, як мені велено, хоч воліла б зостатися в затінку, та містер Рочестер умів так віддавати накази, що мимоволі доводилось одразу їх виконувати.

Ми сиділи, як я вже казала, в їдальні. Люстра, що її засвідчено ще перед обідом, по-святковому ясно освітлювала кімнату; великий камін палахкотів червоним полум'ям, пишні й багаті пурпурові завіси затуляли високі вікна та ще вищу арку;

було тихо, якщо не зважати на приглушене щебетання Аделі (вона не насмілювалась розмовляти на повен голос) та стукіт зимового дощу об шибки, що чувся в перервах між розмовами.

Сидячи в оббитому одамашком кріслі, містер Рочестер видався мені іншим, ніж доти, —

не таким суворим і не таким похмурым. Його вуста усміхалися, очі блищали, можливо, від вина — я не була певна, хоч і вважала те дуже ймовірним. Одне слово, він був у своєму післяобідньому настрої, відвертіший, привітніший і поступливіший, ніж уранці, — тоді він звичайно бував холодний і незворушний. Щоправда, й тепер він мав досить похмурий вигляд, відкинувши свою велику голову на м'яку спинку крісла й звернувши до вогню своє ніби вирізьблене з граніту обличчя. До вогню були звернені і його очі. Вони в нього були таки дуже гарні: великі, чорні, мінливі в своїй глибині, звідки часом прозирало якесь, можливо й не ніжність, однак принаймні схоже на неї почуття.

Хвилини зо дві він не відривав очей від вогню, а я увесь цей час дивилася на нього, аж враз, рвучко обернувшись, він упіймав мій погляд, скерований на його обличчя.

— Ви, бачу, розглядаєте мене, міс Ейр, — спитав він. — Скажіть, я, на вашу думку, гарний?

Якби я трошки подумала, то відповіла б на це запитання якоюсь загальноприйнятою чемною фразою, та відповідь мимоволі злетіла мені з язика.

— Ні, сер!

— О! Слово честі, ви якась своєрідна особа, — мовив він. — Як подивитись, то ви ніби маленька черничка, чудна, спокійна, сувора й проста, коли ви отак сидите, згорнувши рученята на колінах і опустивши очі на килим (не рахуючи тих випадків, коли вони гостро дивляться мені в лице, як оце, скажімо, зараз), та коли хто поставить вам запитання або зробить зауваження, на яке треба щось сказати, то ви даєте відповідь, можливо, й не гостру, але доволі несподівану. То як мені вас розуміти?

— Я була аж надто відверта, сер, і прошу вибачення. Мені слід було сказати, що нелегко одразу відповісти на запитання про чийсь зовнішність, що смаки різняться, що краса не має ваги і таке інше.

— Вам не слід би було так відповідати. Ти ба, краса не має ваги! Ви буцімто пом'якшуєте сказане, заспокоюєте мене, а тим часом пускаєте нову шпильку. Ні, ви кажіть прямо: яку ви в мені помітили ваду? Здається, в мене є руки й ноги, а лице звичайне, як і у всякого іншого чоловіка.

— Дозвольте мені взяти мої слова назад, містере Рочестер. Я не збиралась пускати шпильку, а бездумно бовкнула дурницю.

— Отож воно й є, і вам доведеться заплатити за неї. А тепер ганьте мене: вам що — не подобається мій лоб?

Він підняв зачесане набік чорне пасмо волосся, що спадало йому до брів, і показав мені високе чоло, під яким вгадувався неабиякий розум, проте його обличчю бракувало виразу доброти.

— Ну то як, панно? Я дурень?

— Аж ніяк, сер. Ви, певне, вважатимете мене невихованою, якщо я, замість

відповіді, запитаю вас: ви добра людина?

— Знову тієї ж! Іще одна шпилька! А ніби збирались погладити мене по голові. Бо я, бачте, сказав, що не люблю дітей і бабусь (про це слід говорити тихше!). Ні, юна леді, я не дуже добрий, проте в мене є сумління, — і він показав на лобі відповідні горбики, що, як кажуть, засвідчують цю прикмету; вони були досить примітні й надавали верхній частині його обличчя особливої виразності, — до того ж колись моє серце сповнювала примітивна ніжність — у ваші літа я був досить жалісливий хлопець, співчував сиротам, нещасним і голодним, та відтоді взялась за

мене доля і добряче перемісила мене кулаками, мов те тісто, тож зараз я можу похвалитися тим, що я тугий і твердий, мов гумовий м'яч. Щоправда, в мені де-де глибоко всередині zostались якісь почування, до яких іще можна дістатись. Скажіть, можна мені ще на щось сподіватися?

— Сподіватись на що, сер?

— Та з гумового м'яча знов обернутися на людину?

"Він сьогодні таки хильнув зайвого", — подумала я, не знаючи, що відповісти на його дивне запитання. Та й справді, звідки мені було знати, чи він здатний на таке перетворення?

— У вас зніжковілий вигляд, міс Ейр, і хоч ви не вродливіша, ніж я гарний, однак ніяковіти вам дуже личить; до того ж це зручно, бо ви уникаєте дивитись на мене і втуплюєте ваш допитливий погляд у квіти на килимі, тож ніяковійте й далі. Юна леді, сьогодні ввечері мені хочеться поговорити з кимось по щирості. Виголосивши ці слова, він підвівся з крісла й залишився стояти, спираючись рукою на мармуровий камін. В цій поставі його статуру було так само добре видно, як і лице, особливо впадали в око широчезні, майже невідповідні до інших частин тіла плечі. Я певна, багато хто назвав би його негарним, однак в його манері триматися було стільки підсвідомої гордості, стільки невимушеності, така цілковита байдужість до свого зовнішнього вигляду, така зарозуміла впевненість у перевазі інших якостей, вроджених чи набутих, які заміняли брак фізичної краси, що, дивлячись на нього, кожен і собі несамохіть поділяв оту його байдужість і починав вірити у нього так, як він вірив у себе сам.

— Сьогодні мені хочеться поговорити з кимось по щирості, — знову сказав він, — тим-то я й послав по вас: камін і канделябри для мене товариство непідхоже, так само й Пілот — ніхто з них не вміє говорити. Адель трішечки краща, але й вона не годиться за співрозмовницю, так само як і міс Фейрфакс. От ви, я впевнений, мене влаштуєте, з вашого

дозволу, звичайно. Ви зацікавили мене того вечора, коли я вас уперше сюди запросив. Відтоді я про вас майже забув: вас витіснили з моєї голови інші думки. Але сьогодні я вирішив трохи спочити, прогнати все надокучливе й залишити тільки приємне. Мені цікаво скласти про вас докладнішу думку, дізнатись щось більше. Тож говоріть.

Але я тільки всміхнулася — і то не вельми лагідно чи покірно.

— Говоріть, — наполягав він.

— Про що, сер?

— Та про що хочете. Я полишаю вам і вибір теми, і спосіб її викладення.

Я сиділа й мовчала. "Якщо він сподівається, що я говоритиму, аби тільки патякати, то побачить, що справа не варта заходу", — подумала я.

— Ви що, німа, міс Ейр?

Я мовчала далі. Він ледь нахилив голову до мене й якимсь дивним гострим поглядом заглянув мені глибоко в очі.

— Не хочете? — спитав він. — І, певне, ще й розсердились. Що ж, цілком слушно. Я висловив своє прохання в безглуздій, майже нахабній формі. Перепрошую, міс Ейр.

Так от, знайте раз і назавжди: я не збираюсь обходитись із вами як із своєю підлеглою, цебто я хотів сказати, що претендую тільки на ту перевагу, яку мені дають двадцять років різниці віку між нами і ціле сторіччя життєвого досвіду. Це цілком законно, *et j'y tiens*, — сказала б Адель. Отже, виходячи тільки з цієї єдиної переваги, я просив би вас зробити таку ласку й трошки поговорити зі мною, щоб відвернути мене від того, що мучить і отруює мою душу, мов той іржавий цвях.

Він ласкаво пояснив мені все, попросив вибачення, і я не могла не відгукнутися на його слова.

— Авжеж, я залюбки розважу вас, сер, якщо зможу, тільки ж з якої теми почати? Я не знаю, що вас цікавить? Питайте мене про щось, а я вже спробую вам відповісти.

— Тоді найперше скажіть: ви згодні з тим, що я маю право бути дещо владним, різким, а подеколи, може, й надмірно вимогливим, виходячи з вищезгадуваних засад, а саме, що за віком я можу бути вам за батька і що я тяжко здобував життєвий досвід, спілкуючись із людьми різних народів і обійшовши півсвіту, поки ви жили в одному місці з тими ж самими людьми?

— Робіть, як вважаєте слушним, сер.

— Це не відповідь, тобто досить прикра відповідь, бо вона дуже ухильна. Відповідайте ясніше.

— Не думаю, сер, що ви маєте право наказувати мені тільки тому, що старші за мене, чи тому, що побачили більше світу, ніж я. Претендуючи на такі переваги, ви повинні враховувати й те, чого саме вас навчили літа й досвід.

— Гм! Добре сказано. Однак я цього не беру до уваги, бо я нічого не навчився, а коли й навчився, то тільки поганого. В такому разі, полишаючи на боці переваги, ви все ж повинні погодитись виконувати час від часу мої накази, не почуваячись ображеною за владний тон. Добре?

Я всміхнулась, бо подумала, що містер Рочестер таки чудний чоловік: він, певно, зовсім забув, що платить мені тридцять фунтів щорічно за те, щоб я виконувала його накази.

— Дуже добре, що ви всміхаєтеся, — зауважив він, упіймавши мій вираз, — але треба ще й говорити.

— Я оце подумала, сер, що мало якому хазяїну спаде на думку спитати свою підлеглу, якій він платить гроші, чи вона не ображена його наказом.

— Свою підлеглу, якій він платить гроші? То ви моя підлегла? А я й забув про вашу платню! Гарзд, тоді, виходячи з цієї меркантильної засади, чи не погодитесь, щоб я трохи вас подратував?

— Погоджуся, сер, але не через цю засаду, а тому, що ви геть забули про гроші і вам не байдуже, як сприймає ваша підлегла свою підлеглість. Так, я охоче погоджуюсь.

— І ви пристаєте на те, щоб я відкинув численні заведені фрази і форми чемності, і не вважатимете це за зухвальство з мого боку?

— Я певна, сер, що ніколи не переплутаю невимушеність із зухвальством: перше мені до вподоби, на друге не погодиться жодна вільнонароджена істота — навіть за гроші.

— Дурниці! Більшість вільнонароджених істот пристане за гроші на що завгодно, тож краще говоріть тільки про себе й не кидайтесь словами про речі, в яких анічогісінько не тямите. Щоправда, в душі я тисну вам руку за вашу відповідь, хоч вона й неправильна, а так само за те, як ви відповіли. Ви говорили щиро й відверто, таке почуєш не часто — навпаки, показна люб'язність, холодність або ж безглузде прикре перекручення — звичайна винагорода за чиєсь щиросердя. Із трьох тисяч ґувернанток, мабуть, і три не відповіли б мені так, як оце ви. Та я не маю наміру лестити вам: якщо ви тільки вдалились іншою, ніж переважна більшість, — це ще не ваша заслуга. Такою вас створила природа. Але я надто поспішаю з висновками: ви ще можете виявитись не кращою за

інших, у вас ще можуть ховатись нестерпні вади у протигагу кільком хорошим рисам.

"Так само й у вас", — подумала я.

Наші погляди зустрілись, саме коли ця думка майнула мені в голові; він, очевидно, прочитав її в моїх очах і відповів так, наче її було висловлено вголос:

— Так, так, ви маєте рацію. У мене самого багато вад; я їх знаю й не стараюсь виправдовувати, запевняю вас. Тільки Господь Бог знає, як у мене мало підстав судити інших суворо. За свій вік я зробив чимало поганих вчинків, та й саме моє життя, коли оглянутись на нього, таке, що мої кпини й догани на адресу ближніх однаково торкаються мене самого. Я почав своє життя, а швидше (бо як усі грішники, я люблю перекидати пів-вини на лиху долю, несприятливі обставини або інших людей) мене штовхнули на хибний шлях, коли мені минуло двадцять років, і я й досі не звернув з нього. А я ж міг бути зовсім іншим, міг стати таким, як і ви, —

мудрішим і майже без єдиної плямки. Я заздрю вашому душевному спокоєві, вашому

чистому сумлінню, вашим нічим не затьмареним спогадам. Чиста, незаплямована пам'ять, дівчинко, — це, мабуть, найнеоціненніший скарб, невичерпне свіже джерело, чи не так?

— А які були ваші спогади, коли вам минуло вісімнадцять?

— Тільки хороші: чисті, здорові, в них ще не влився гнилий струмінь і не перетворив їх на смердючу баюру. У вісімнадцять років я був такий, як ви, — достоту такий. Від природи я мав бути хорошою людиною, міс Ейр, одним з кращих представників роду людського, та, як бачите, я не такий. Зараз ви скажете, що, мовляв, цього не помічаєте; принаймні я

тішу себе тим, що вчитую щось подібне з ваших очей (до речі, бережіться: я швидко тлумачу те, що мовлять ваші очі). Отож повірте моєму слову, я не якийсь негідник, не думайте такого і не приписуйте мені ще й такої поганої переваги, але, як я схильний вірити, скоріше через обставини, аніж через свої природні нахили, я звичайнісінький грішник, що застряв у отому приємному й жалюгідному безпутстві, за допомогою якого багаті й нікчемні люди намагаються скрашати своє життя. Вас дивує, що я так відверто в цьому признаюся? Тож знайте, що за своє життя вам іще не раз випадатиме мимоволі опинятися в ролі довіреної особи і вислухувати таємниці ваших ближніх: люди підсвідомо відчують, як і я, що ви не любите розповідати про себе, а лиш слухати чужі сповіді; вони також відчують, що ви слухатимете їхню сповідь без злорадості й зневаги, а з симпатією й співчуттям, утішливим і підбадьорливим від того, що воно не роблене й не нав'язливе.

— Звідки ви знаєте? Як ви все це вгадали, сер?

— Я добре це знаю, тому й такий відвертий з вами. Скажете, мені слід було піднятися вище обставин. Так, слід було, проте, як бачите, я не піднявся. Коли з мене позбиткувалася лиха доля, мені забракло життєвої мудрості зберегти холонокровність; я впав у відчай, а потім пустився берега. Тож тепер, коли якийсь нікчема викликає в мене огиду своїми мерзенними вадами, я не можу похвалитися, що чимсь од нього кращий: я змушений визнати, що я такий самий, як він. Як я тепер каюся, що не вистояв, — одному Богу відомо! Бійтесь докорів сумління, коли здаєтесь на спокусу, міс Ейр. Докори сумління — це отрута життя.

— Кажуть, спокута — найкращі ліки, сер.

— О ні! Можливо, виправлення — ліки, і я зміг би виправитись, — у мене на це ще стане сили, — якщо... та яка користь думати про це, коли я зв'язаний, обтяжений, проклятий? І ще одне: оскільки щастя мені вже не бачити, то я маю право бодай брати радощі від життя, і я їх братиму за всяку ціну.

— Тоді ви ще більше пуститеся берега, сер.

— Може бути, але чому це має статись, коли нова радість щоразу буде чиста й солодка? Така чиста й солодка, як дикий мед, що його збирають бджоли з вересу.

— Бджола жалиться, а дикий мед гіркий.

— Звідки ви знаєте? Таж ви його зроду не куштували! Яка ви поважна, яка врочиста з виду, але так само мало тямите в цій справі, як оця каменя (мовлячи це, він взяв з камінної полиці каменя). Ви не маєте права напучувати мене, бо ви тільки послушниця, яка ще не переступила порога життя і зовсім не знає його таємниць.

— Я тільки нагадаю вам ваші власні слова, сер: ви сказали, що помилки породжують докори сумління, і назвали їх отрутою життя.

— А хіба ми тепер говоримо про помилки? Навряд чи те, що майнуло тільки-но мені в душі, — помилка. Гадаю, що це скоріше спалах натхнення, аніж спокуса. Щось таке дуже щире, лагідне. Таке не раз зі мною бувало! Це не диявол, запевняю вас, а коли й диявол, то перебраний на світлого ангела. Гадаю, що можна впустити такого прекрасного гостя в серце, якщо він проситься.

— Бережіться, сер. То не справжній ангел.

— Знову ж таки: звідки ви знаєте? Яким чуттям ви відрізняєте грішного серафима — володаря безодні — від посланця неба, хранителя від спокусника?

— Я впізнала з вашого лиця, сер. Воно було стурбоване, коли ви сказали, що вас охоплює натхнення. Я певна, воно тільки накоїть вам лиха, якщо ви його послухаєтесь.

— Аж ніяк, ангел несе найприємнішу в світі вість, — та й зрештою, адже ви охоронець мого сумління! Отож не турбуйтеся. Агов, заходь сюди, любий мандрівниче!

Він проказав ці слова, мовби звертаючись до когось, видимого тільки йому, простягти перед себе руки; потім згорнув їх на грудях, ніби пригортаючи до себе невидиму істоту.

— І от, — провадив він далі, знов звертаючись до мене, — я й прийняв мандрівника. Я щиро вірю, що то переодягнене божество. І мені вже зробилось добре: досі моє серце було подібне до склепу, а тепер воно стало храмом.

— Правду кажучи, сер, я вас зовсім не розумію. Я вже не можу підтримувати розмову, бо нічого не второпаю. Знаю тільки одне: ви сказали, що не такий добрий, яким би хотіли бути, і що вас мучить ваша недовершеність. Ви також сказали, що нечисте сумління — це довічне прокляття. А мені здається, якби ви доклали зусиль, то ще б змогли стати іншим — гідним власної поваги. І якщо ви від цього дня дбатимете про чистоту своїх думок і вчинків, то за кілька років накопичите запас незаплямлених спогадів, до яких вам буде приємно повертатися.

— Справедливо розмірковано! Слушно сказано, міс Ейр! І я зараз що є сили мощу пекло.

— Не розумію, сер.

— Я викладаю його добрими замірами, твердими як камінь. Звісно, тоді в мене повинні бути інші друзі й справи.

— Тобто кращі?

— Так, кращі, — настільки, наскільки чисте золото краще від багнюки. Ви, бачу, сумніваєтеся в мені, а я ні, бо знаю свою мету й свої

мотиви. Цієї миті я приймаю для себе закон, непереступний, як закони мідян і персів, і проголошую, що мета й мотиви правильні.

— Які ж вони правильні, сер, коли їх іще треба якось узаконити?

— Вони правильні, міс Ейр, хоча й неодмінно потребують нового закону: небувалий збіг обставин вимагає й небувалого закону.

— Це небезпечне твердження, сер, бо одразу видно, що ним легко зловживати.

— Мудро, як афоризм! Так, небезпечне, але присягаюсь всіма домашніми богами не зловживати ним.

— Ви теж людина, отже, грішник.

— Еге ж, так само й ви. Ну то й що?

— Люди, тобто грішники, не повинні претендувати на владу, що її безпечно ввіряти тільки божественним і довершеним.

— Яку це владу?

— Ну, хоч би заявляти про нову неосвячену лінію поведінки: вона правильна.

— Ви підказали мені саме ті слова, які потрібні. Отож я й заявляю: це правильно!

— Що ж, хай буде так, — відповіла я й підвелася, вважаючи марною справою провадити далі суперечку, що в ній геть нічого не розуміла. До того ж я була неспроможна заглянути в душу мого співрозмовника —

принаймні тепер — і відчувала ту непевність і збентеженість, що звичайно з'являються, коли усвідомлюєш власну недогадливість.

— Куди ви йдете?

— Вкладу Адель спати: вона вже пересиділа свій час.

— Ви боїтесь мене, бо я говорю, мов той сфінкс, — загадками.

— Ваша мова загадкова, сер, та хоч це й збиває мене з пантелику, я нітрохи вас не боюся.

— От і боїтесь; лякаєтеся через себелюбство, як би ото не скочити на слизьке.

— В цьому розумінні я дійсно сторожка, бо не бажаю бовкнути якусь дурницю.

— Якби ви й бовкнули, то так спокійно й поважно, що я помилково добачив би в ній здоровий глузд. Невже ви ніколи не смієтеся, міс Ейр? Не відповідайте, я й так бачу, що ви смієтеся рідко. Повірте — ви за своєю природою не сувора, не суворіша, ніж я зіпсутий. Ловуд і досі не випускає вас із своїх лабетів: він напружує риси вашого обличчя, приглушує ваш голос, сковує рухи, і ви в присутності чоловіка — брата, батька, хазяїна або там ще кого — боїтесь весело всміхнутися, вільно заговорити, зробити якийсь швидкий порух; та, гадаю, невдовзі ви навчитеся почуватись зі мною так само просто й вільно, як оце я з вами, — без усяких формальностей. Отоді ваш вид скрасить усмішка і рухи стануть жвавішими й природнішими, ніж тепер. Я часом бачу погляд аж надто цікавої пташки з-за густих

ґрат: у клітці сидить жвава, невгамовна, рішуча полонянка, а була б вона вільна, то знялась би вгору попід хмари. Ви таки намірились іти?

— Вже вибило дев'яту годину, сер.

— Дарма, зачекайте хвилинку: Адель ще не хоче спати. Я сиджу спиною до вогню і маю змогу стежити, що де робиться, міс Ейр. Розмовляючи з вами, я час від часу поглядав на Адель (у мене є свої підстави вважати її вартою спостережень, ці підстави я, очевидно... ні, таки неодмінно колись вам викладу). Хвилин десять тому вона витягла зі своєї коробки рожеву шовкову суконьку, розгорнула і вся аж засяяла від захвату. У малої вроджене кокетство: воно володіє її думками, проймає наскрізь її єство. "Я хочу її приміряти! — вигукнула вона. — І негайно!" І майнула з кімнати. Тепер вона переодягається в Софі, а за кілька хвилин з'явиться знову тут, і я знаю, кого побачу, — Селіну Варане у мініатюрі, коли та виходила на сцену. Та гаразд, годі про це. В усякому разі, будуть уражені мої найніжніші почуття. Такий мій здогад. Зачекайте — цікаво, чи він здійсниться?

Невдовзі з холу почулося дріботіння ноженят Аделі, і ось вона стала в дверях. Як і передбачав її опікун, малу годі було впізнати. Замість коричневої суконьки, на ній була рожева шовкова, коротенька, але дуже рясна, її голівку повивав трояндовий віночок, на ніжках були шовкові панчішки та білі атласні черевички.

— Estce que ma robe va bien? — вигукнула вона. — Et mes souliers? Et mes bas?

Tenez, je crois que je vais danser!

І, піднявши пальчиками спідничку, вона протанцювала по кімнаті від порога аж до містера Рочестера, потім легко крутнулась навшпиньках і, впавши перед ним на одне коліно, проголосила:

— Monsieur, je vous remercie mille fois de votre bonte. — А далі, підвівшись, додала: — C'est comme cela que maman faisait n'estce, pas, monsieur?

— Точнісінько так, — була відповідь. — *I comme cela* вона видурювала англійське золото з моїх кишень. А я був молодий та зелений, міс Ейр, — такий зелений, як ви тепер. Та минулась моя весна, лишивши в моїх руках оцю французьку квіточку, якої я часом, під певний настрій, охоче б здихався. Переставши цінувати стеблину, на якій вона розцвіла, пересвідчившись, що вона належить до тієї породи, яка угноюється тільки золотом, я збайдужів і до квітки, а надто ще коли вона кривляється — так, як оце зараз. Я утримую й виховую її, виходячи, головним чином, із католицької засади, яка проголошує, що можна однією доброю справою спокутувати багато гріхів — малих і великих. Колись я вам розповім про все це докладніше. На добраніч!

РОЗДІЛ XV

Незабаром трапилася нагода все мені пояснити.

Якось опівдні він випадково надибав мене з Аделлю в саду; і, поки мала грала у волан і бавилася з Пілотом, він запросив мене пройтися довгою буковою алеєю, звідки ми могли бачити Адель.

Він розповів мені, що вона донька французької балерини, Селіни Варане, до якої він колись почував *une grande passion*. І на цю пристрасть Селіна відповідала ніби ще палкішою любов'ю. Він вважав, що вона його обожнює, хоч який він негарний. Вірив, що вона віддавала перевагу його *taille d'athlete* перед красою Аполлона Бельведерського.

— І знаєте, міс Ейр, я настільки був улещений оцією перевагою, яку ґальська сильфіда віддавала британському гномові, що найняв для неї будинок, цілий гурт челяді, купив екіпаж, дарував їй шовки, діаманти, мереживо — одне слово, я почав витрачатися, як і всякий інший шаленець. Я нічого нового не вигадував, щоб зганьбити себе й пустити намарне маєток, я ступав битим шляхом, остерігаючись збочити з нього бодай на дюйм. Мені випала, як я того й заслуговував, доля всіх інших шаленців. Якось випадком навідавши Селіну ввечері, коли вона мене не

сподівалась, я не застав її вдома. Ніч була тепла, а я вже стомився від ходіння Парижем, тож сів у її будуарі, щасливий тим, що вдихаю повітря, освячене її недавньою присутністю. Однак ні, я перебільшую, я ніколи не вбачав у ній якоїсь

святої чесноти: вона лишала по собі скоріше запах курива, пахощі мускусу та амбри, аніж дух святості. Я вже почав був задихатися від пахощів оранжерейних квітів та всяких ароматичних есенцій, і аж тоді мені спало на думку відчинити двері на балкон та вийти подихати свіжим повітрям. Надворі сяяв місяць і світилися газові ліхтарі, навкруги було дуже тихо. На балконі стояло два-три стільці, я сів, дістав сигару... До речі, я й зараз закурю — з вашого дозволу.

Настала пауза, поки він дістав і закурив гаванську сигару. Затягшись і випустивши хмарку запашного диму в морозяне тьмяне повітря, він провадив далі:

— В ті дні, міс Ейр, я любив також і цукерки, тож я (пробачте на слові) уминав шоколад і курих сигару, роздивляючись тим часом екіпажі, що котилися аристократичними вулицями до будинку Опери, що була по сусідству. Аж враз у елегантному закритому екіпажі, запряженому паром гарних англійських коней, я впізнав карету, яку подарував Селіні. Вона поверталася додому; ясна річ, від нетерплячки моє серце загупало об чавунне поруччя, на яке я спирався грудьми.

Карета спинилась, як я того й сподівався, проти парадних дверей, і моя пристрасть (цей вислів саме підхожий до оперної актриси) ступила на землю. Хоч вона й була закутана в плащ, — до речі, зовсім зайвий у такий теплий червневий вечір, — я відразу її впізнав по маленькій ніжці, що висунулася з-під сукні, коли вона стрибала додолу. Перехилившись через поруччя, я вже хотів був прошепотіти: "Mon ange", — так тихо, ясна річ, щоб мене почула тільки кохана, — коли раптом слідом за нею з'явилася ще одна постать, також закутана в плащ, однак на ногах у неї, коли вона рушила, задзвеніли остроги, а на голові, що пропливла попід склепінням під'їзду, був капелюх.

Ви ніколи не відчували ревностів, міс Ейр? Звісно, ні, не слід було вас і питати, адже ви ніколи не знали кохання. Вам іще доведеться пережити ці почуття; поки що ваша душа спить, і потрібен поштовх, щоб її розбудити. Ви гадаєте, що все життя минає спокійно, як досі минала ваша юність. Пливучи з зав'язаними очима й заткнутими вухами, ви не бачите гострих порогів, що ними наїжився потік, і не чуєте бурхливих хвиль, які з ревом розбиваються об них. Та я скажу вам — і ви візьміть мої слова до уваги — якогось дня ви опинитесь перед вузькою скелястою ущелиною, де життєвий потік завирує, забурхає, зареве й зашумує, і або вас розтрощить на друзки об скелі, або ж підніме й перенесе на велетенському валі в тихішу течію, як, скажімо, переніс мене.

Я люблю такий день, люблю оце свинцево-сіре небо, понурий і заляклий від морозу світ. Я люблю Торнфілд, його старовину, його відлюдний затишок, старі дерева з гайворонням, кущі ґлоду, сірий фасад будинку та обриси темних вікон, в яких відбивається металеве небесне склепіння. І все ж як довго я ненавидів саму тільки думку про нього, обходив його як зачумлене місце. Як я й досі його ненавиджу... Він замовк, зціпивши зуби, став і тупнув ногою об мерзлу землю. Здавалося, його скувала якась ненависна думка, і то так сильно, що він не міг зрушити з місця. Ми саме піднімались алеєю, коли він отак спішився. Перед нами здіймався Торнфілд-хол. Звівши очі до зубців, містер Рочестер метнув туди такий страшний погляд, якого я не бачила в нього ні доти, ні згодом. Здавалось, у тих великих очах під чорними бровами зчепились між собою не на життя, а на смерть страждання, сором, гнів, нетерпіння, презирство й ненависть. Закипіла люта боротьба, та врешті перемогло інше почуття — з очей прозирнуло щось жорстоке, цинічне, свавільне й рішуче; воно погамувало його шалений порив і повернуло йому спокій. Містер Рочестер озвався знову:

— Я на якусь хвилю замовк, міс Ейр, бо сперечався з своєю долею. Вона стояла он там, під буковим деревом, — відьма, схожа на ту, що явилась Макбетові в Форесі. "Ти любиш Торнфілд? — запитала вона, підносячи догори пальця, а потім написала в повітрі зловісні слова, що пробігли фасадом між верхнім і нижнім рядом вікон. — То й люби його,

якщо зможеш! Люби, якщо посмієш!" — "Я буду його любити, — відповів я.

— І посмію любити". І дотримаю свого слова, — додав він похмуро. — Я здолаю всі

перешкоди до щастя й добра, так, добра! Я хочу стати кращою людиною, ніж був досі, ніж є тепер; і як Йов здолав усі кривди, що йому чинив сатана, так я здолаю ті перешкоди, що їх інші мають за залізо й сталь, а я вважатиму за солому й трухляву деревину.

Тут до нього підбігла Адель з воланом.

— Геть! — різко вигукнув він. — Грайся собі десь там, дитино, або йди до Софі! Ми мовчки пішли далі, і я насмілилась нагадати йому те місце, на якому він так круто звернув на іншу тему.

— І ви пішли з балкона, сер, — запитала я, — коли мадемуазель Варане з'явилася в кімнаті?

Я була майже певна, що він дасть різку відповідь на таке невчасне запитання, але сталось навпаки: пробудившись з понурої задуми, він звернув погляд на мене, і його лице проясніло.

— О, я забув про Селіну! Отже, слухайте далі. Коли я побачив свою чарівницю в супроводі кавалера, мені здалося, що я чую біля себе сичання і що зеленоока, згорнена в кільце змія ревностів, піднявшись з осяяного місяцем балкона, ковзнула мені під жилет і за якусь мить пробралась у самісіньке серце. Дивно! — раптом вигукнув він, знов одбігаючи від теми. — Дивно, що я вибрав довіреною особою саме вас. А ще дивніше, що ви спокійно мене слухаєте, ніби це найзвичайніша в світі річ, коли такий, як я, пройдисвіт розповідає про свої пригоди з оперними танцівницями-коханками недосвідченій дівчинці, як оце ви! Але останнє цілком пояснює перше; як я вже сказав, ви, така поважна, спокійна й

тактовна, створені для того, щоб вислухувати чужі таємниці. Крім того, я знаю, яку душу я обрав собі для спілкування, знаю, — вона не заразиться від мене; у вас своєрідний, незвичайний розум. На щастя, я не маю замірів доводити його до згуби, а якби й мав, то він би не здався на мої підступи. Що більше я з вами розмовляю, то краще: я не можу вас згубити, а ви, дивись, ще й зцілите мене.

Після такого відступу він провадив далі:

— Я лишився на балконі. "Вони, безперечно, пройдуть у будуар, — подумав я, — влаштуємо засідку". Тож я просунув руку в розчинені скляні двері й запнув їх завіскою, лишивши, одначе, вузьку щілину, крізь яку я міг усе бачити. Потім причинив рами, щільно — саме настільки, щоб чути перешіптування закоханих, і прокрався назад до стільця і тільки-но сів, як обоє ввійшли в будуар. Моє око миттю опинилося проти щілини. Селінина покоївка засвітила лампу, поставила її на стіл і пішла. Таким чином, мені стало добре видно пару: обоє познімали плащі, і от переді мною постала Варане, вся в шовках і коштовностях, — звісно, це були мої дарунки, — і її супутник в офіцерській уніформі. Я впізнав у ньому гульвісу віконта — дурного й розпусного молодика, з яким я часом зустрічався у великосвітському товаристві і якого доти не зміг навіть зненавидіти, такий він був нікчемний. Коли я його впізнав, зміїна отрута відразу втратила силу, і моє кохання до Селіни миттю згасло, як полум'я від струменя води. Жінка, яка могла зрадити мене з таким суперником, не була варта моєї любові, — вона заслуговувала тільки презирства, однак менше, ніж я, кого вона так легко обдурила.

Вони почали говорити, і їхня бесіда заспокоїла мене до краю: фривольна, пуста й безглузда, вона могла скоріше стомити, аніж роздратувати слухача. Моя візитна картка лежала на столі; вони її помітили і взяли на зуби моє ім'я. Та ні Селіна, ні її кавалер не змогли дотепно висміяти мене. Вони тільки лаяли мене такими образливими словами, на які й були здатні їхні ниці душі; особливо старалася Селіна, дуже єхидно глузуючи з моїх вад, — тепер вона називала їх потворностями, а переді мною завжди палко вихваляла як *beaute male*.

Оцим вона різнилась від вас: ви напрямки заявили мені в нашій другій розмові, що я негарний. Ця протилежність вразила мене тоді ж таки, і я... Тут до нас знов підбігла Адель.

— Мосьє, тільки-но приходив Джон. Він сказав, що вас хоче бачити управитель.

— В такому разі, я мушу скоротити свою розповідь. Розчинивши двері, я ввійшов просто до них. І заявив, що звільняю Селіну від свого заступництва, та запропонував їй виїхати з будинку, дав їй гаманець із

грішми на необхідні витрати, не зважив на її зойки, сльози, благання, присягання та істеричні напади і призначив віконтові побачення в Булонському лісі. Наступного ранку я мав приємність зустрітися з ним, лишив йому на спомин кулю в одній з тоненьких, блідих, кволих, мов крильця курчати, ручок, і вирішив, що остаточно поквитався з ними всіма. Та, як на лихо, з півроку перед тим Варане подарувала мені оцю дівчинку, Адель, яка, за її твердженням, доводилась мені донькою. Може, вона й моя, тільки я не бачу в її рисах доказів свого нещасного батьківства. Пілот більше схожий на мене, ніж вона. Кілька років по тому, як я порвав з матір'ю, вона кинула дитину напризволяще й гайнула до Італії з якимсь музикантом чи співаком. Я не визнавав ніяких обов'язків утримувати Адель, бо я їй не батько. Однак прочувши, що її покинуто без догляду, я витяг бідолаху з паризького багна і привіз сюди, щоб вона зростала чистою на здоровому ґрунті англійського саду. А місіс Фейрфакс знайшла вас їй за ґувернантку. Та оскільки тепер ви знаєте, що вона нешлюбна дочка французької оперної балерини, то, мабуть, змініте свою думку як про свою посаду, так і про вихованку. Прийдете якогось дня до мене й скажете, що знайшли інше місце і просите мене пошукати нову ґувернантку і так далі, правда?

— Ні. Адель не відповідає ні за гріхи своєї матері, ані за ваші. Я й так увесь час опікуюсь нею, а тепер, дізнавшись, що вона, в певному розумінні, сирота (бо ж її кинула матір, а ви, сер, від неї відмовляєтесь), ще дужче прихилюся до неї. Чи ж можу я віддавати перевагу розпещеній

дитині з багатой сім'ї, яка ненавидить свою Ґувернантку, перед самотньою сиріткою, що горнеться до мене, як до друга?

— То ви он як дивитесь на це! Гаразд, мені пора йти, та й вам: уже темніє. Проте я лишилася з Аделлю і Пілотом надворі, побігала з дівчинкою наввипередки і пограла у волан. А коли завела малу досередини і зняла з неї капелюшок і пальтечко, то взяла її на коліна й сиділа з нею отак з годину, давши їй змогу торохтіти про що завгодно. Я не докоряла їй навіть за недозволені пустощі, — дівчинка завжди починала пустувати, коли на неї звертали увагу, і це виказувало в ній легковажність, успадковану, видно, від матері, й навряд чи властиву англійській вдачі. Проте вона мала й добрі якості, і я була схильна навіть перебільшувати їх. Я дошукувалась у ній схожості з містером Рочестером, та намарне: ні рисами, ані виразом личка вона не скидалася на нього. Мені було її жалко; якби вона хоч трошки скидалася на нього, він був би до неї прихильніший. Але увечері, в своїй кімнаті, я докладно перебрала в пам'яті те, що розповів мені містер Рочестер. Як він зауважив, мабуть, в самій цій історії не було нічого незвичайного: кохання багатого англійця до французької танцівниці і її зрада були для вищого світу, безперечно, досить буденною справою. Але чому його раптом охопило таке хвилювання, коли він говорив, що тепер задоволений і радий знову опинитися в звичному оточенні Торнфілд-холу? Я довго міркувала над цією обставиною, але потім мої думки звернулися в інший бік, бо вона поки що ніяк не з'ясовувалася, і я почала питати себе, як же мій господар ставиться до мене самої, звірившись мені, він віддав належне моїй скромності, — так принаймні думала я. Його поведження зі мною протягом останніх тижнів було врівноваженіше, ніж спочатку. Здавалось, я ніколи йому не заважала, він уже не прибирав холодного, гордовитого вигляду, коли я несподівано зустрічала його, навіть, здається, радів кожній такій зустрічі, завжди озивався лагідним словом, а то часом всміхався до мене. Коли ж він мене викликав до себе офіційно, то завжди бував привітний, і я почувала, що справді розважаю його і що ці вечірні розмови приємні нам обом.

Я здебільшого мовчала, але залюбки слухала його. Він був товариський, очевидно, йому подобалось малювати перед недосвідченою слухачкою картини з життя й побуту інших людей (я маю на увазі не жорстокі картини чи лихі дії, а такі, що розкривали переді мною незнаний світ і тішили мене своєю новизною), і я з захватом сприймала його ідеї, уявляла собі ті випадки, що їх він описував, подумки простежувала шлях, яким він мене вів, і ніколи не траплялося, щоб він здивував мене або збентежив якимсь двозначним натяком.

Його невимушене поводження звільнило мене від болючої скутості, дружня відвертість, чемна й привітна, з якою він ставився до мене, була дуже приваблива.

Іноді мені здавалося, що він скоріше мені родич, аніж хазяїн; щоправда, часом він знов ставав холодний і гордовитий, та я на це не зважала: я бачила, що винна в цьому його вдача. І я зробилась така щаслива, така задоволена від свого пробудженого інтересу до життя, що перестала нарікати на свою самотність та брак рідні, тонюсінький молодик моєї долі став місяцем напідповні, життя вже було не таким порожнім, здоров'я покращало, я набиралась тіла й снаги. Чи ж здавався тепер містер Рочестер потворним моїм очам? Ні, читачу, вдячність і часті приємні й щирі розмови спричинились до того, що для мого ока не було вже бажанішого обличчя. Його присутність у кімнаті зігрівала мене дужче за найяскравіший вогонь. Але я не забувала й про його вади, та й не могла забути, бо він раз у раз виявляв їх переді мною. Він був гордий, ущипливий, брутальний з підлеглими. Десь глибоко в душі я відчувала, що при всій своїй добрості до мене він безпідставно суворий до інших. А ще часто — хтозна-чого — бував у поганому настрої. Нерідко, коли він викликав мене, я заставала його в бібліотеці; він сидів самотою, схиливши голову на схрещені руки, а коли підводив її, на його обличчі був похмурий, аж злий вираз. Та я вірила, що до його вередів, брутальності та колишніх прогріхів (я кажу "колишніх", бо нині він, здавалось, збувся їх) спричинилася якась жорстока покара долі. Я вірила, що від природи він був людиною кращих нахилів, вищих засад і чистіших смаків, ніж ті, що йому виробили обставини й додало виховання чи примхи долі. Я

вважала, що він був чудова людина, лиш трохи зіпсована й зневірена. Я не буду заперечувати, що побивалась його горем, хай яке воно було, і багато б дала за те, щоб його полегшити.

Я загасила свічку й лягла, проте мені не давала заснути згадка про те, який у нього був погляд, коли він спинився посеред алеї й сказав, що його очам явилась доля й визивно мовила, хай-но він спробує бути щасливим у Торнфілді.

"А чому й ні? — питала я себе. — Що жене його з цього маєтку? Чи він скоро звідси поїде? Місіс Фейрфакс казала, що містер Рочестер рідко висиджує в Торнфілді довше двох тижнів, а він он уже пробув тут аж два місяці. Якщо він поїде, то це буде сумна переміна. Скажімо, його не буде весну, літо й осінь, — якими безрадісними видаватимуться мені сонячне сяйво й погожі дні!"

Не знаю, заснула я після цих роздумів чи ні, у всякому разі, від мене миттю відлетів сон, коли я зачула тихе бурмотіння, якесь дивне й зловісне. Воно пролунало ніби десь наді мною. Я пожалкувала, що погасила свічку; ніч була темна-темнісінька, на душі в мене лежав тягар. Я підвелась і сіла в ліжку, прислухаючись. Звуки стихли.

Я знов спробувала заснути, але моє серце тривожно калатало. Далеко внизу в холі годинник вибив другу годину. І саме тоді хтось торкнувся моїх дверей — ніби провів по них рукою, пробираючись навпомацки коридором. — Хто там? — запитала я.

Ніхто не одізвався, і в мене все похоллоло. Раптом я згадала, що то міг бути Пілот; коли випадком забували зачинити кухонні двері, він пробирався до спальні містера Рочестера і вкладався біля порога — я сама не раз бачила його там уранці. Ця думка трохи мене заспокоїла, і я лягла. Тиша заспокоює нерви; в усьому будинку не чути було найменшого шереху, і я знов почала дрімати. Та цієї ночі мені не

судилося заснути. Щойно наді мною схилився сон, як уже й утік з переляку: я почула таке, від чого в мене аж кров у жилах застигла.

Це був якийсь диявольський сміх — неголосний, здавлений, низький — здавалось, він лунав біля самої замкової щілини. Узголів'я було якраз від дверей, і мені спочатку здалося, що страшний сміх пролунав коло самого ліжка. Я сіла в постелі й оглянулася довкола, однак нічого не побачила в пільмі; поки я озиралася, знову почувся той зловісний сміх, і тепер я впевнилася, що він лунав з-за дверей. Моїм першим поривом було встати й замкнути двері, а другим — іще раз голосно запитати: "Хто там?"

Хтось захрипів і застогнав. А за хвилину пішов коридором у напрямку сходів, що вели на третій поверх. Недавно там поставлено двері. Я почула, як вони рипнули й зачинилися, а далі все стихло. "Невже це була Ґрейс Пул? Може, в неї вселився диявол?" — подумала я.

Тепер я боялася лишатись сама й вирішила піти до місіс Фейрфакс. Я поспіхом натягла на себе сукню, напнула шаль, і, відсунувши засув, тремтячою рукою розчинила двері. Неподалік, просто на килимі хтось залишив засвічену свічку. Мене це здивувало, а ще дужче мене вразило те, що повітря в галереї було якесь сизе, ніби від диму; розглядаючись довкола, щоб виявити, звідки береться ця синювата імла, я почула ще й сильний запах горілого. Щось скрипнуло — то розчинилися двері. Це були двері до кімнати містера Рочестера, — звідти клубками йшов дим. Я забула про місіс Фейрфакс, забула про Ґрейс Пул та про її дивний сміх і прожогом кинулася в його кімнату. Язики полум'я здіймалися круг ліжка: горіла запона. А серед вогню й диму нерухомо глибоким сном спав містер Рочестер.

— Вставайте! Вставайте! — закричала я, торсаючи його, та він тільки щось пробурмотів і повернувся на бік: дим уже забив йому памороки.

Не можна було гаяти ані хвилини — вже зайнялися простирадла. Я кинулась до таза й глека, на щастя, повних води. Я повивертала їх на ліжко і на того, хто там лежав, метнулась до своєї кімнати й, принісши свій глек, також вилила його на постіль хазяїна, і, з Божою поміччю, загасила вогонь, що пожирав її.

Сичання гашеного вогню, брязкіт розбитого глека, якого я, спорожнивши, впустила на підлогу, і, понад усе, холодна купіль нарешті розбудили містера Рочестера. Хоч у кімнаті було темно, я знала, що він прокинувся, бо вчула, як він почав лаятися дивними словами, несподівано опинившись у калюжі води.

— Що це, повінь? — вигукнув він.

— Ні, сер, — відповіла я, — тут була пожежа. Вставайте, ви геть-чисто промокли. Зараз я принесу свічку.

— В ім'я всіх фей християнського світу! Це ви, Джейн Ейр? Що ви зі мною зробили, відьмо, чаклунко? Хто тут іще в кімнаті, крім вас? Ви що, надумали мене втопити?

— Зараз я принесу свічку, сер. І, ради Бога, вставайте. Хтось задумав недобре, і вам треба негайно з'ясувати, хто саме й для чого.

— Гаразд, от я і встав. Тільки поки що не йдіть по свічку: зачекайте хвилинку, хай-но я вскочу в якусь суху одежину — якщо така ще зосталась... Ага, осьде мій халат. А тепер гайда!

І я побігла. Я внесла ту свічку, яка все ще стояла в коридорі. Він забрав її в мене з рук, підняв і оглянув чорне, обгоріле ліжко з мокрими простирадлами і просочений водою килим на підлозі.

— Що ж це таке? Хто це зробив? — запитав він.

Я коротко розповіла йому про все, що чула й бачила: про дивний сміх у коридорі, кроки, про те, як хтось пішов на третій поверх, про дим і запах горілого, що й привели мене до його кімнати, про вогонь і про те, як я заливала його водою, що знайшлася напохваті.

Він понуро слухав мене й на обличчі в нього поступово вимальовувалася скоріше тривога, ніж подив. Коли я скінчила, він озвався не зразу.

— Може, покликати місіс Фейрфакс? — запитала я.

— Місіс Фейрфакс? Не треба. На біса вона тут здалася! Чим вона може зарадити? Нехай собі спокійно спить.

— Тоді я покличу Лі або розбуджу Джона та його дружину.

— Та ні, сидіть тут. Ви в хустці? Якщо вам холодно, візьміть онде мій плащ, загорніться в нього і вмотіться в кріслі, я вам допоможу. Отак. А тепер поставте ноги на стільчик, бо підлога мокра. Я вас покину на кілька хвилин і свічку прихоплю з собою. Сидіть собі тут тихо, як миша, поки я вернуся. Я мушу піднятись на третій поверх. Чуєте, не ворухіться й нікого не кличте!

Він пішов. Я бачила, як тьмяніло за ним світло. Він навшпиньках перейшов коридор, майже нечутно розчинив двері на сходи й зачинив їх за собою, і останній промінчик зник. Я лишилась у непроглядній темряві. Я прислухалась в надії почути які-небудь звуки, але не чула нічого. Минуло багато часу. Я стомилась і змерзла, хоч була в плащі, до того ж не бачила сенсу в своєму сидінні, якщо мені не велено нікого будити. Я вже була зібралася йти, ризикуючи своїм непослухом викликати невдоволення містера Рочестера. Аж враз стіною коридора ковзнуло тьмяне світло і я почула чиюсь тиху ходу. "Мабуть, це господар, а не хтось лихий", — подумала я.

Він зайшов до кімнати, блідий і дуже похмурий.

— Я все з'ясував, — мовив він, ставлячи свічку на умивальник. — Все було так, як я й сподівався.

— Як саме, сер?

Він не відповів, тільки стояв, згорнувши на грудях руки, втупивши очі в підлогу. За кілька хвилин він запитав досить чудним тоном:

— Я забув: ви ніби казали, що бачили щось, коли відчинили двері?

— Ні, сер. Саму тільки свічку долі.

— Але ж ви чули дивний сміх? І, мабуть, чули його або щось подібне до нього раніше?

— Так, сер. Тут є одна швачка, Грейс Пул — то вона так сміється. Вона якась кумедна.

— Авжеж. Грейс Пул — ви вгадали. Вона, як ви кажете, кумедна — дуже кумедна. Гаразд, я над цим подумаю. А поки що я радий, що ви, крім мене, єдина людина, яка знає всі подробиці сьогоднішньої пригоди. Ви вмієте тримати язика за зубами, тож нікому ані слова. Я сам все це з'ясую, — провадив він далі, показуючи на ліжко. — Тепер вертайтесь до своєї кімнати. Я вже якось досплю ніч на канапі в бібліотеці. От-от виб'є четверту, а за дві години встає челядь.

— Тоді на добраніч, сер, — мовила я, рушивши до дверей.

Він наче здивувався, всупереч своїм словам, бо щойно сам звелів мені йти.

— Як! — вигукнув він. — Ви вже мене залишаєте? Просто так?

— Ви сказали, що я можу йти, сер.

— Але ж не так, як ви: не попрощавшись, не мовивши співчутливого слова чи то побажання, — у всякому разі, не так коротко й сухо. Таж ви врятували мені життя, вирвали мене з пазурів жахливої болісної смерті! І ви йдете від мене геть, ніби ми зовсім чужі! Принаймні потиснімо одне одному руку.

Він простяг мені свою руку, я подала йому свою; він узяв її спершу однією, а потім і обома руками.

— Ви врятували мені життя; мені приємно, що саме вам я так багато завдячую. Більше я нічого не скажу. І я б нікого більше не потерпів у такій ролі, але ви, Джейн, —

то зовсім інша річ. Ваше благодіяння для мене не тягар.

Він замовк і подивився на мене; якісь слова тремтіли на його вустах, та голос не слухався його.

— Іще раз на добраніч, сер. В такому випадку не може бути мови про дяку, благодіяння, тягар чи зобов'язання.

— Я знав, — провадив він далі, — що колись ви зробите мені добро, я бачив це в ваших очах, коли зустрів вас уперше. Їхній вираз і усмішка недарма... — він затнувся, а потім швидко провадив далі, — недарма осяяли радістю самісіньку глибину мого серця. Кажуть, що існує природна симпатія, чув я й про добрих геніїв — тепер я певен, що й у найбезглуздішій казці є зерна правди. На добраніч, люба моя рятівнице! Голос його був сповнений дивної сили, а погляд пломенів дивним вогнем.

— Я рада, що не спала, — мовила я й рушила до дверей.

— Як, ви вже йдете?

— Мені холодно, сер.

— Холодно? Звісно, адже ви стоїте в калюжі! Гаразд, ідіть, Джейн, ідіть, — казав він, проте все ще тримав мене за руку, і я не могла її звільнити. Тоді я придумала спосіб.

— Здається, йде місіс Фейрфакс, — сказала я.

— Гаразд, ідіть, — мовив він, відпускаючи мою руку, і я пішла.

Я повернулася до своєї постелі, але про сон не могло бути й мови. До світу я плавала бурхливим, радісним морем, де хвилі тривоги зливалися з хвилями радості. Подеколи мені здавалося, що я бачу ген за розбурханими валами берег, гарний, як рай, і час від часу підбадьорливий легіт будив мої надії й швидко ніс мій дух до жаданого берега, проте я не могла добутись туди навіть в уяві: супротивний вітер дув із суходолу й безперестанно відносив мене назад. Здоровий глузд опирався маренню, розважність застерігала пристрасть. Я була надто збуджена, щоб заснути, і встала, тільки-но надворі замрів світанок.

РОЗДІЛ XVI

Після тієї безсонної ночі я й хотіла, і боялася бачити містера Рочестера — хотіла знов почути його голос, але боялася зустріти його очі. До обіду я щомиті чекала його приходу.

Часом, хоч і не дуже часто, він навідувався на кілька хвилин до класу, і в мене було таке передчуття, що сьогодні він неодмінно до нас завітає.

Та ранок минув як звичайно: ніхто не порушив спокійного плину наших уроків.

Щоправда, незабаром після сніданку я почула внизу коло спальні містера Рочестера якийсь гамір. Я пізнала бас Джона, голоси місіс Фейрфакс, Лі і куховарки —

Джонової дружини. "Має щастя господар, що не згорів у ліжку!", "Як можна вночі не гасити свічки!", "Слава Богу, що він згадав про глек з водою!", "Дивно тільки, чого він нікого не збудив?", "Коли б тільки він не застудився, спавши на канапі в бібліотеці" і таке інше.

Згодом до розмов прилучилися й нові звуки: чимось шкребли, щось пересували — то в кімнаті наводили лад. І коли я сходила вниз на обід, то крізь розчинені двері спальні побачила, що там знову все, як і було, тільки на ліжку бракувало запони.

Лі стояла на підвіконні й витирала закурені шибки. Я хотіла була спитати її, що їй відомо про вчорашню подію, та, зайшовши досередини, побачила в кімнаті ще одну особу, — на стільці край ліжка сиділа жінка й пришивала кільця до нової запони. Ця жінка була не хто інший, як Ґрейс Пул.

У своїй буденній коричневій вовняній сукні, у картатому фартусі, білій хустинці й очіпку вона здавалася такою, як і завжди, похмурою й мовчазною. Пильнувала тільки роботи і, здавалося, ні про що більше не думала. Ні на її низькому чолі, ні в грубуватих рисах її обличчя не було й сліду відчайдушної рішучості, якої можна було сподіватися в жінки, що намислила вбивство і чия жертва тоді ж таки навідала її кубло й сама переконалася в цьому. Так я собі думала. Це мене вразило й спантеличило. Не встигла я відвернути очі, як вона підвела голову і також глянула на мене: спокійно, незворушно. Вона не здригнулася, не зблідла, не почервоніла, нічим не виказала своєї провини чи страху, що я її викрию.

— Доброго ранку, міс, — спроквола, як завжди, привіталася вона і, взявши нове кільце та трохи тасьми, шила далі.

"Вчиню їй зараз невеличкий допит, — подумала я. — Просто в голові не вкладається, як вона може бути така незворушна".

— Доброго ранку, Грейс, — сказала я. — Що сталося? Я щойно чула, як слуги тут про щось говорили.

— Просто хазяїн читав звечора в постелі та й заснув, не загасивши свічки, а завіси й загорілися. На щастя, він прокинувся ще до того, як зайнялися простирадла та дерево, і загасив вогонь водою.

— Дивний випадок! — сказала я півголосом і, пильно глянувши на неї, запитала: — І містер Рочестер нікого не збудив? І ніхто нічого не чув?

Грейс Пул вдруге підвела голову. На цей раз в її очах блиснула іскра якоїсь думки. Вона ніби нишком вивчала мене.

— Знаєте, міс, — сказала вона, — слуги сплять так далеко, що навряд чи що чули. Кімната місіс Фейрфакс і ваша — найближчі до хазяїнової спальні. Місіс Фейрфакс каже, що теж нічого не чула: старі люди сплять міцно. — Вона помовчала, а потім додала підкреслено значущим тоном, хоч і вдавала з себе байдужу: — Адже ви, міс, молоді і, гадаю, спите чуйно, — невже й ви нічого не чули?

— Чула, — сказала я стиха, щоб Лі, яка все ще витирала шибки, не могла вловити моїх слів. — І зразу я гадала, що це Пілот, однак Пілот не може сміятися, а я цілком ясно чула сміх, та ще й дивний.

Вона відірвала нову нитку, гарненько її навощила, впевненою рукою заселила в голку, а тоді байдужісінько кинула:

— Я гадаю, міс, що в такій халепі господар навряд чи став би сміятися. Вам це просто приснилося.

— Мені це не приснилося, — відрізала я трохи запально, обурена її безсоромним спокоєм. Вона знову глянула на мене тим же допитливим і пронизливим поглядом.

— А ви казали господареві, що чули сміх? — запитала вона.

— Мені не довелось бачити його вранці.

— І вам не спало на думку відчинити двері й виглянути в коридор? — питала вона далі.

Починало скидатися на те, що Ґрейс Пул мене допитує і хоче непомітно витягти з мене деякі відомості. Раптом мені спало на думку: коли вона виявить, що я підозрюю її, то ще, чого доброго, викине й мені якогось злого коника, і я визнала за краще бути обачною.

— Навпаки, — одказала я. — Я замкнула двері.

— То ви не маєте звички замикати двері, як лягаєте спати?

"Дідько б тебе взяв! Хочеш знати мої звички?" Обурення знов узяло гору над обачністю. І я відрізала:

— Досі я часто забувала брати двері на засув: я й гадки не мала, що це потрібно. Я не думала, що треба боятися якоїсь небезпеки в Торнфілд-холі. Надалі ж, — сказала я з притиском, — я завжди міцно їх засуватиму, лягаючи спати.

— І слушно зробите, — відповіла Ґрейс. — Щоправда, наші краї, наскільки я знаю, дуже спокійні, і я ніколи не чула, щоб на Торнфілд-хол нападали грабіжники, хоч усім добре відомо, що самого тільки посуду в коморі набереться на кількасот фунтів. А втім, як бачите, на такий великий дім дуже мало челяді, бо господар ніколи не живе тут довго, а коли й буває, то йому, нежонатому, багато не треба. Та я думаю так:

осторога ніколи не вадить. Двері взяти на засув недовго, зате куди спокійніше від усякої напасті. Багато хто, міс, покладається на провидіння. І хоч провидіння часто боронить побожних, я все ж кажу: Боже допоможи, та й сам не лежи. — На цьому вона скінчила своє довгеньке напучення в стилі статечної квакерки.

Я все ще була приголомшена її незбагненою витримкою, а надто безмежним лукавством, коли зайшла куховарка.

— Місіс Пул, — сказала вона, — обід для слуг от-от буде готовий. Ви підете вниз?

— Ні, поставте на тацю пінту портеру й шматок пудингу, я сама віднесу її нагору.

— А м'яса вам дати?

— Можна, тільки небагато, і кавалочок сиру. Оце й усе.

— А каші?

— Ні, поки що не треба. Я зійду на кухню перед чаєм і зварю собі сама.

Потім куховарка звернулася до мене й сказала, що місіс Фейрфакс чекає на мене з обідом. Я вийшла.

За столом я майже не слухала пояснень місіс Фейрфакс про те, як зайнялася запона. Мені не давала спокою загадкова вдача Ґрейс Пул, а ще більше я прагнула з'ясувати собі її становище в Торнфілді. Та найдужче мене бентежило питання, чому її цього ж ранку не забрали до в'язниці або чому містер Рочестер бодай не вигнав цю жінку зі служби. Він же якнайясніше висловив свою впевненість в її злочинному замірі. Яка ж така причина змушувала його покривати її? Чого він і мені велів

мовчати? Справді дивно: гордий, запальний і свавільний джентльмен, здавалося, залежав від найнижчої із своїх підлеглих, і то такою мірою, що, коли вона вчинила замах на його життя, він не наважився прилюдно звинуватити її, а тим більше покарати.

Якби Ґрейс була молода й гарна, я б ще могла подумати, що інші, ніжніші, ніж обачність і страх, почуття спонукали містера Рочестера бути поблажливим. Але ж щодо такої зовсім негарної, літньої жінки, як Ґрейс Пул, ця думка не вкладалася в моїй голові. "Однак колись, — думала я, — й вона була молода та й доводилася ровесницею містерові Рочестеру. Місіс Фейрфакс сказала мені якось, що Ґрейс живе тут віддавна. Проте не думаю, щоб вона й молодію була гарна, хоч, як мені здається, своєрідність і сила характеру може врешті замінити жінці красу. Містер Рочестер любить сильні й ексцентричні натури, а Ґрейс таки ексцентрична. Що, коли якась примха (цілком можлива для такого запального й упертого чоловіка, як він) зробила його рабом цієї жінки, і тепер вона нишком впливає на нього — до цього призвела його необачність у минулому, якої він не може ані відкинути, ані забути". Щойно я це подумала, як перед моїми очима постала квадратна плоска постать Ґрейс Пул, її непривабливе, сухе, навіть грубе обличчя, і я сказала собі: "Ні, не може бути! Мій здогад неправильний! А проте, — підказував мені внутрішній голос, який усі ми чуємо в наших серцях, — ти й сама негарна, а містерові Рочестеру неначе й подобаєшся, в усякому разі, тобі так здається. А згадай останню ніч, згадай його слова, його очі, його голос!"

І справді, на хвилину я поновила в своїй пам'яті і його слова, і погляд, і голос. Я саме була в класі: Адель малювала, а я схилилася над нею і допомагала водити олівцем по паперу. Вона глянула на мене трохи здивовано.

— Що з вами, мадемуазель? — запитала вона. — Ваші пальці тремтять, як листя, а щоки червоні, як вишні.

— Я нахилилася, Адель, і кров ударила мені в голову. Вона стала малювати далі, а я думала.

Я хутенько прогнала від себе неприємні здогади щодо Ґрейс Пул: вони викликали в мені огиду. Порівняла себе з нею й виявила, що ми дуже неоднакові. Бесі Лівен сказала, що я зовсім як леді, і то була правда. Я таки схожа на леді. А тепер я ще краща, ніж була тоді, як мене бачила Весі. Не така худенька й не така бліда — стала здоровша й моторніша, бо пізнала й світлі надії, і приємні розваги. "Вже вечоріє, — подумала я собі, глянувши у вікно, — а я ще не чула сьогодні ні голосу, ні ходи містера Рочестера. Та до ночі я його напевне побачу. Зранку я боялася цієї зустрічі, а тепер дуже прагну її, моє довге чекання переросло в нетерпіння".

Коли зовсім смеркло й Софі забрала Адель до дитячої кімнати, мені ще дужче захотілося зустрітися з містером Рочестером. Я дослухалася до дзвінків унизу і до кроків Лі, яку він мав прислати по мене. Часом мені вчувалася й хода самого містера Рочестера, і я оберталася до дверей, які от-от мали рипнути і впустити його досередини. Та двері ніхто не відчиняв, тільки через вікно до кімнати вступив морок. Було ще не пізно: містер Рочестер часто посилав по мене о сьомій, а то й о восьмій годині, а зараз іще тільки шоста. Сьогодні, коли я так багато мала йому сказати, мої сподівання мене не обманять. Я хотіла завести мову про Ґрейс Пул і почути, що він відповість. Я вирішила спитати його навпростець, чи вірить він, що саме вона підпалила спальню, і коли так, чому тримає її лиходійство в таємниці. Мене мало непокоїло, що це може його роздратувати. Я частенько, і то досить охоче, дражнила його, а тоді заспокоювала, і моє чуття ніколи не дозволяло мені заходити надто далеко. Я не переступала ризикованих меж, уміла спинитися на краєчку. Завжди дотримуючись шанобливості, відповідної до мого становища, я впевнено й безстрашно заперечувала йому, коли вважала за потрібне, і це подобалось нам обом.

Нарешті рипнули східці. Зайшла Лі, але тільки сказати, що в кімнаті місіс Фейрфакс подано чай. І я рушила туди, рада, що нарешті йду вниз — як-не-як, а це ближче до містера Рочестера.

— Ви, либонь, дуже хочете чаю, — сказала добра леді, коли я прийшла. — Ви так мало їли за обідом. Боюсь, — додала вона, — що ви занедужали. Ви вся червона, й очі ваші блищать, мов з гарячки.

— Навпаки, я почуваю себе краще, ніж будь-коли.

— Тоді доведіть це добрим апетитом. Чи не заварите ви чай? Хай я доплету цей рядок. — Скінчивши, вона встала й опустила штору. Працювати далі коло вікна не було як: присмерк перейшов у цілковиту темряву.

— Який гарний вечір, — сказала вона, глянувши у вікно, — хоч і не зоряно. Можна сказати, що містер Рочестер вибрав підхожий день для подорожі.

— Для подорожі? Хіба містер Рочестер кудись поїхав? Я не знала, що його нема.

— Одразу ж, як поснідав, він вирушив до Ліза — це маєток містера Ештона, за десять миль по той бік Мілкота. Сьогодні там збирається приємне товариство: лорд Інґрем, сер Джордж Лін, полковник Дент та інші.

— І на вечір він буде вдома?

— Ні, не повернеться, мабуть, і завтра. Гадаю, він пробуде там тиждень або й більше. Коли ці знатні світські люди збираються разом, їх оточує така розкіш і веселість, вони мають стільки всього собі на розвагу, що зовсім не поспішають розстатися. При такій нагоді аж надто в ціні чоловіки, а містер Рочестер у

товаристві такий цікавий та веселий, що, вірте мені, там його носитимуть на руках. Він подобається дамам, хоч навряд чи їх вабить його зовнішність. Та я гадаю, що товариськість і весела вдача містера Рочестера, а може, багатство й родовитість покривають деякі вади його зовнішності.

— У Лізі будуть і дами?

— А то ж як! Там буде місіс Ештон з трьома дочками — дуже елегантні молоді панни, будуть там Бланш і Мері Інґрем — страх які вродливі дівчата! Пригадую собі, шість або сім років тому я бачила Бланш. Тоді їй було тільки вісімнадцять. Вона приїжджала на Різдво, коли містер Рочестер давав бенкет. Бачили б ви нашу їдальню того вечора! Як пишно її опорядили! А скільки було свічок, світла! Приїхало десь із п'ятдесят леді й джентльменів — усі найзначніші родини графства, а міс Інґрем була царицею бенкету.

— Ви кажете, що бачили її, місіс Фейрфакс? Яка ж вона?

— Авжеж, бачила! Двері їдальні стояли відчинені навстіж, а що було Різдво, то й слугам дозволялося прийти до зали й послухати, як співають і грають дами. Містер Рочестер запросив мене зайти, я сіла в куточку й дивилася на всіх. Таких розкошів я ще ніколи не бачила. Дами були у прегарних сукнях, більшість — принаймні молоді, виглядали гарненькими, але міс Інґрем була таки справді найкраща.

— Яка ж вона?

— Струнка й висока, з округлими плечима, шия довга і гнучка, шкіра чиста й смаглява, риси шляхетні, очі великі й темні, як у містера Рочестера, і іскристі, як її діаманти. Волосся — чорне-пречорне, зачіска до лиця: на потилиці корона з товстих кіс, а спереду довгі лискучі кучері, таких я ніколи ні в кого не бачила. Вона була вся в білому. Пов'язаний через плече ясно-жовтий шарф доставав довгими торочками аж до

колін. У косах красувалася жовта квітка; в чорних кучерях вона аж світилася.

— Певно, Бланш Інґрем зачарувала всіх?

— О так, безперечно! І то не так красою, як хистом. Вона співала, а один добродій пригравав на фортепіано. Потім співала дует із містером Рочестером.

— Із містером Рочестером? Я й не знала, що він співає.

— Він має чудовий бас і тямить у музиці.

— А міс Інґрем? Який у неї голос?

— Дуже приємний і дзвінкий. Вона чарувала своїм співом. Що то за розкіш була її слухати! А потім вона грала. Я не дуже розуміюсь на музиці, а от містер Рочестер прекрасно її знає, і я чула, як він казав, що міс Інґрем обдарована піаністка.

— І ця чарівна й талановита дівчина досі не заміжня?

— Виходить, що ні. Десь, певне, ні вона, ні її сестра не мають великого посагу. Маєток старого лорда Інґрема за законом не можна ділити, і він мало не весь перейшов до старшого сина.

— І все-таки дивно. Як це жоден багатий чоловік — з титулом чи без титулу — не накинув на неї оком? От хоч би й містер Рочестер. Адже він багатий, правда?

— О так! Тільки ж, бачте, він набагато старший за неї. Містерові Рочестеру от-от сповниться сорок, а їй тільки двадцять п'ять.

— То й що? Бувають ще й не такі нерівні шлюби.

— Воно так. Тільки я не уявляю собі, щоб містер Рочестер одружився з нею. А чого ви нічого не їсте? Як сіли за стіл, то ще і в рот нічого не брали.

— Дякую. Мені тільки пити хочеться. Чи не дозволите мені ще одну чашку?

Я вже хотіла була спитати про можливий шлюб містера Рочестера з прекрасною Бланш, аж тут зайшла Адель і розмова звернула на інше.

Тільки знову опинившись на самоті, я ще раз передумала все те, що довідалась, ще раз назирнула собі в серце й доклала зусиль, щоб вивести розум і душу з манівців та бездоріжжя на тверду стежку здорового глузду.

Покликана на суд моєї совісті, пам'ять призналася, що останніх два тижні я потурала своїй уяві, а від учора ще й голубила химерні надії, бажання й прагнення.

Потім виступив розум, який спокійно, ясно й переконливо показав мені, що я втекла від дійсності у світ захмарних мрій. І я винесла такий вирок:

"Ще не було в світі такої дурепи, як Джейн Ейр, і навіть найвигадливіша ідіотка не живила себе такою солодкою брехнею й не пила отрути так жадібно, як п'ють нектар. То ти, — казала я собі далі, — подобаєшся містерові Рочестеру? Ти зачарувала його? Ти дорога йому? Тьху! Яка ти дурна! Родовитий джентльмен, світська людина виявляє часом крихту уваги до своєї підлеглої, наївної дівчини, а вона й рада! Чого? Дурне, смішне дівча! Невже навіть самолюбство не зробило тебе мудрішою? Щоб ото ще раз переживати подумки коротку вчорашню сцену?.. Сховай своє лице, безсоромна! Він сказав щось на похвалу твоїм

очам? Сліпа лялько! Зніми з очей полуду і глянь на свою несосвітенну дурість! Хай не жде добра та жінка, що п'є мед з вуст свого господаря, який не може одружитися з нею. І хіба що тільки божевільна ятрить собі серце й віддається прихованому кохання, бо, притаєне й невзаємне, воно лише спалить ту душу, в якій зайнялася його перша іскра. А якщо воно стане відкрите і взаємне, то, як облудний вогник, заведе тебе в грузьку драговину, звідки нема вороття.

Отже, слухай, Джейн Ейр, собі вирок. Завтра ти сядеш перед дзеркалом і змалюєш сама себе точнісінько такою, як ти є, не затираючи жодної вади, жодної гострої риси, жодної неправильної лінії, і підпишеш так: "Портрет бідної, негарної та безрідної гувернантки".

Потім знайди у своїй скриньці з фарбами пластинку із слонової кістки, візьми палітру, змішай найкращі, найсвіжіші й найчистіші фарби, добери найтонший пензлик з верблюжої шерсті і змалюй найкраще з кращих личко, яке тільки можеш собі уявити. Змалюй його точнісінько за описом Бланш Інґрем, який зробила місіс Фейрфакс. Не забудь чорних-пречорних кучерів та східних очей... Що? Ти хочеш скопіювати очі містера Рочестера? Стривай! Годі вагатися! Годі зітхати! Не жалій за тим, чого немає! Я визнаю тільки розум і рішучість! Пригадай величні й гармонійні риси, античну шию та груди, покажи білу як сніг руку; округле плече, не пропусти золотого браслета та ще каблучки з діамантом, змалюй одяг: і пишні мережива, і веселкову гру атласу, і гарну лінію шарфа, і золотисту троянду, і підпиши цей портрет так: "Бланш, довершена високородна леді".

І як тобі ще колись уявиться, що містер Рочестер прихильний до тебе, то витягни обидві ці картини й порівняй. Скажи сама собі: "Якби містер Рочестер побажав, то міг би домогтися любові цієї високородної леді, і хіба не смішно думати, що йому подобається ця бідна й непоказна плебейка?"

"Так я й зроблю", — запевнила я себе. Заспокоєна цим рішенням, я заснула. І свого слова додержала. Одну-дві години забрав у мене мій

власний портрет, і десь коло двох тижнів я малювала на слонової кістці мініатюрне обличчя уявної Бланш Інґрем. Вона виглядала пречудово, і контраст між двома портретами був такий великий, що більшого годі було й бажати в моєму самоприниженні. Ця робота пішла мені на користь: вона зайняла мою голову й руки і додала сили й стійкості новим почуттям, що їх мені часом хотілося б прогнати з свого серця.

Незабаром я мала право привітати себе з тим, що скорила почуття своїй волі. Завдяки цьому я зустріла наступні події доволі таки спокійно. Бо якби вони захопили мене зненацька, то хто зна, чи стало б мені сили вдавати байдужу принаймні зовні.

РОЗДІЛ XVII

Минув тиждень, десять днів, а містера Рочестера все ще не було дома, й від нього не надійшло жодної звістки. Місіс Фейрфакс казала, що вона не здивується, коли він просто з Ліза поїде до Лондона, а звідти подасться на континент і покажеться в Торнфілді десь аж через рік. Він уже не раз отак зненацька й несподівано покидав свій маєток. Коли я це чула, мене обсипало морозом, і серце завмирало в грудях. Я вже почала піддаватися гіркому розчаруванню, проте, добре розміркувавши й згадавши свої принципи, я не дала волі своїм почуттям. Мені аж дивно, як легко я поборолася ці тимчасові вагання, як легко відкинула хибну думку, що поведінка містера Рочестера повинна глибоко мене цікавити. Не те, щоб я принижувала себе рабською думкою про свою жалюгідність. Навпаки, я казала собі:

"Тебе не єднає з господарем Торнфілда нічого, крім служби, за яку тобі платять гроші: ти вчиш його вихованку і, коли до тебе за

це ставляться з пошаною і вдячністю, то цього й слід чекати, зваживши на твою сумлінну працю. Повір, це єдиний зв'язок, який він насправді визнає між собою й тобою. Тож не роби з господаря предмета любові, ненависті чи розпачу. Містер Рочестер тобі не пара. Тримайся

свого кола, не забувай про самоповагу і не даруй своїх сил, душі й щирого серця тому, кому така пожертва непотрібна і хто нею гребує".

Я спокійно виконувала свою щоденну роботу. Тільки коли-не-коли в голові моїй зринала думка, що доведеться кидати Торнфілд. Я несамохіть складала оголошення й уявляла собі, яка може бути моя нова служба. Я не бачила потреби спиняти ці думки:

може, вони мені принесуть полегкість.

Містера Рочестера не було вже десь понад два тижні, коли місіс Фейрфакс одержала листа.

— Це пише господар, — сказала вона, глянувши на конверт. — Тепер, мабуть, ми довідаємось — ждати його чи ні.

Поки вона ламала печатку й читала листа, я пила каву (це було за сніданком). Кава була гаряча, і раптовий рум'янець на моїх щоках завдячував саме цій обставині. А от чому затремтіла моя рука й чому я несамохіть вилила половину кави з чашки на блюдце, я б не могла сказати.

— От тобі й маєш! Часом мені здається, що в нас дуже тихо, та скидається на те, що тепер у нас буде роботи аж по зав'язку. Принаймні на якийсь час, — сказала місіс Фейрфакс, і далі тримаючи перед очима листа.

Я не зважилася відразу попросити пояснення, а спершу пов'язала Аделі фартух, дала їй ще одну булочку, налила молока в чашку, а тоді байдуже кинула:

— Може, містер Рочестер скоро повернеться?

— Авжеж. Пише, що за три дні. Він буде на той четвер. Та ще й не сам. Хто знає, скільки люду привезе з Ліза. Він звелів приготувати всі кращі спальні та як слід поприбирати бібліотеку й вітальню, і радить мені найняти більше людей на кухню. Хоч би із заїзду "Джордж" у Мілкоті або деінде. Дами прибудуть з покоївками, а джентльмени з камердинерами. Буде в нас як на ярмарку! — по цій мові місіс Фейрфакс поспіхом ковтнула свій сніданок і хутенько пішла готуватися до гостей. Ці три дні, як вона й казала, мешканці Торнфілда не мали коли і вгору глянути. Я думала, що всі покої в домі такі вже чисті й прибрані, що далі нікуди, та, видно, я помилялася. На поміч узяли ще трьох жінок. Мели, мили й натирали підлоги, вибивали килими, знімали, протирали картини, дзеркала й люстри, палили у спальнях каміни й просушували перед ними перини та ковдри. Такого я досі не бачила. Адель бігала серед цього гармидеру як несамовита. Готування до сподіваних гостей доводило її до екстазу. Вона веліла Софі переглянути всі свої "туалети", тобто суконьки, переробити ті, що "вийшли з моди", а решту вичистити й випрасувати. Сама вона не робила нічого, тільки гасала по парадних кімнатах, танцювала на ліжках, качалася на матрацах і вилазила на купи перин та подушок перед камінами, де аж гуло полум'я. На цей час вона була звільнена від уроків. Місіс Фейрфакс знайшла роботу й мені, і я весь час допомагала або скоріше заважала їй та куховарці в коморі. Вони вчили мене робити креми, наполеони, пиріжки з сиром, смажити птицю й прикрашати десертні страви.

Гості мали приїхати у четвер, годині о шостій, саме на обід. І до їхнього приїзду мені не було коли літати думками в хмарах. Я була весела й моторна, як усі, хіба що відставала у веселості від Аделі. Правда, коли-не-коли щось холодило мою радість і мимоволі відкидало мене в царство сумнівів, здогадів і неясних передчуттів. Це бувало, коли мені траплялося бачити, як двері перед сходами на третій поверх (останнім часом їх тримали на замку) помалу відчиняються і з них в накрохмаленому чіпці, білому фартусі та хустині виходить Ґрейс Пул, як вона у своїх повстяних капцях нечутно ступає по ґалереї, як заглядає у спальні, де все перевернуто догори дном, і, спиняючись то тут, то там, дає поради жінкам, чим найкраще протирати камінні ґрати, чистити мармурові

полиці чи виводити плями на шпалерах, а тоді йде далі. Отак раз на день вона сходила на кухню, обідала, викурювала невеличку люлечку і з кухлем портеру в руках ішла назад, щоб зігріти душу в своєму похмурому відлюдному барлозі. Тільки одну годину з двадцяти чотирьох бувала вона внизу із слугами, а решту часу сиділа й шила нагорі, у низькій кімнаті

з дубовими шпалерами. А може, ще й сміялася сама до себе своїм моторошним сміхом — одним одна, як в'язень у тюрмі.

Найдивовижніше було те, що жодна душа в домі, крім мене, не зважала на неї й не дивувалася з її звичок, ніхто не пліткував про її становище і службу, ніхто не співчував її самотині й відлюдкуватості. Лише раз я ненароком підслухала уривок розмови між Лі та однією із жінок-поденниць. Десь, певне, мова зайшла в них про Ґрейс. Лі сказала щось, чого я не дочула, а жінка зауважила:

— Мабуть, їй добре платять?

— Так, — сказала Лі. — Я б сама хотіла мати стільки. Я не нарікаю на свою платню, ні — в Торнфілді платять по-божому, тільки ж я не дістаю й п'ятої частини того, що платять Ґрейс Пул. Вона відкладає гроші — що три місяці їздить до Мілкота в банк. Мене не здивує, якщо, пішовши звідси, вона зможе жити на ці гроші, бо зібрала їх таки чимало. Та вона, певне, звикла до місця. До того ж їй іще нема й сорока, а з її здоров'ям ніяка робота їй не страшна. Сидіти згорнувши руки їй ще рано.

— Вона, мабуть, дуже старанна? — спитала жінка.

— О!.. Вона своє діло знає... і краще, ніж будь-хто, — значуще сказала Лі. — Тільки ж не кожний пішов би на це... хоч би як йому платили.

— Та воно так, — була відповідь. — Дивно тільки, невже господар...

Жінка хотіла була казати далі, аж тут Лі побачила мене і штовхнула її ліктем.

— А вона хіба не знає? — пошепки спитала поденниця.

Лі хитнула головою, і балачка, звісно, урвалася. З того всього я зробила висновок:

у Торнфілді є якась таємниця, і мене свідомо вилучили з числа тих, що її знають.

Надійшов четвер. Ще звечора все було готове до приїзду гостей: розстелено килими, повішено запони, ліжка застелено білосніжними укривалами, розставлено все, що треба, на туалетних столиках, протерто меблі, поставлено у вази квіти. І спальні, і вітальні стали ще пишнішими, ще світлішими.

Причепурили й залу. Старий різьблений годинник, східці й поруччя було вичищено так, що вони блищали, як дзеркало. В їдальні на буфеті мінився срібний посуд. У вітальні й будуарі по всіх кутках стояли вазони.

Вечоріло. Місіс Фейрфакс убралася в свою найкращу чорну атласну сукню, наділа рукавички й почепила золотий годинник: вона мала зустрічати гостей, розводити дам по кімнатах і таке інше. Вбрали й Адель, хоч я й сумнівалася, що її покажуть гостям, принаймні того дня. Проте, щоб потішити дівчинку, я дозволила Софі одягнути її в коротеньку пишну муслінову суконьку. Мені ж не було потреби міняти одяг. Я не збиралася покидати свій притулок — класну кімнату. В цей тривожний час вона стала для мене ніби захистком.

Стояв теплий ясний весняний день, один із тих днів наприкінці березня або на початку квітня, які зі своїм щедрим сонячним сяйвом встають над землею, як вістуни літа. Хоч він наближався до кінця, вечір був теплий, і я сиділа в класі з шитвом край відчиненого вікна.

Зашелестівши своєю святковою сукнею, зайшла місіс Фейрфакс.

— Довгенько їдуть, — сказала вона. — Добре, що я замовила обід на сьому, а не на шосту, як казав містер Рочестер, бо шоста вже минула, а їх усе нема. Я послала Джона до брами виглядати їх. Звідти далеко видно шлях на Мілкот. — Добра пані підійшла до вікна. — Онде він, — сказала вона і гукнула вниз — Агов, Джоне, які новини?

— Їдуть, пані, — відповів той. — За десять хвилин будуть тут.

Адель враз підскочила до вікна. Я й собі підійшла, тільки стала так, щоб, невидима за фіранкою, могла все бачити.

Джоновим десятьом хвилинам не було кінця, аж нарешті ми таки почули перестук коліс. Тоді побачили чотирьох вершників, що мчали чвалом, а за ними дві відкриті карети. Над каретами маяли серпанки й коливалися пера. Двоє вершників були молоді елегантні добродії, третій — містер Рочестер на своєму гарному жеребці Мезрурі. Поруч із ним їхала молода дівчина. Вони були перша пара кавалькади. Попереду біг Пілот. Лілова амазонка дівчини мало не замітала землю, її серпанком метляв вітер, а на плечі разом із складками прозорого серпанку спадали її чорні-пречорні кучері.

— Міс Інґрем, — скрикнула місіс Фейрфакс і поспішила вниз на своє місце.

Дорога завертала за ріг будинку, і кавалькада зникла з очей. Адель почала

проситися вниз, та я взяла її на коліна й пояснила, що негарно виходити до тих дам ні тепер, ані пізніше, поки її не покличуть, що містер Рочестер розгнівається. Адель відразу заплакала й витерла сльози аж тоді, коли я вдала з себе сердиту. В холі чути було веселі голоси: низькі — чоловічі і дзвінкі — жіночі гармонійно зливалися, і все покривав

звучний, хоч і не дуже гучний голос господаря Торнфілд-холу, який вітав шляхетне товариство під своїм дахом. Далі ми почули тихий веселий сміх і кроки на сходах та в коридорі. Десь стукали двері, потім настала тиша.

— Вони переодягаються, — сказала, зітхнувши, Адель, яка уважно прислухалася до кожного звуку. — Коли я жила з мамою і в неї бували гості, мені дозволяли ходити з дамами до вітальні та до їхніх кімнат. Я частенько дивилася, як покоївки одягали та зачісували їх, і це було дуже цікаво. У них є чого навчитися.

— Може, ти хочеш їсти, Адель?

— О так, мадемуазель! Ось уже п'ять чи шість годин, як ми нічого не їли.

— Гарзд, поки дами у своїх кімнатах, я піду вниз і пошукаю чогось попоїсти.

Я крадькома шмигнула зі свого захистку і чорним ходом пройшла просто до кухні. А тут кипіло й шкварчало! Суп і риба скоро мали бути готові, і куховарка поралася біля плити така збуджена, аж страшно ставало, що от-от загориться й вона. У челядні коло вогню сиділо два кучери й три камердинери. Покоївки, мабуть, були коло своїх господинь. Скрізь сновигали найняті в Мілкоті слуги. Поминувши цей гармидер, я пройшла до комори, взяла холодну смажену курку, хліб, кілька солодких пиріжків, дві-три тарілки, ножі й виделки і з цією здобиччю хутенько побігла назад. Я вже опинилась у коридорі й саме зачиняла за собою двері з чорного ходу, як жвавий гомін голосів у спальнях дав мені знати, що дами збираються вийти зі своїх покоїв. До класної кімнати треба було йти повз їхні двері, а що я не хотіла навертатися їм на очі зі своєю ношею, то спинилася, бо тут, у коридорі, не було вікна, і тепер, коли сіло сонце, зробилось геть темно.

З кімнат легко, весело й безтурботно одна по одній почали з'являтися тимчасові мешканки, їхній одяг світився й поблискував у сутінку. На якусь хвилю вони збилися купкою на другому кінці коридора й неголосно перемовлялися короткими фразами. Весь цей табунець зійшов униз сходами тихо й нечутно, як скочуються з пагорба хвилі туману. Мені здалося, що таких елегантних жінок я ще зроду не бачила. Адель підглядала через шпарку в прихилених дверях.

— Які гарні дами! — скрикнула вона. — Як мені хочеться піти до них! Чи не пошле містер Рочестер по нас після обіду? Як ви гадаєте?

— Мабуть, що ні. Містер Рочестер має інший клопіт. Кинь сьогодні думати про дам. Може, побачиш їх завтра. А ось твій обід.

Вона й справді була голодна, бо курка й пиріжки на якийсь час поглинули її увагу. Як добре, що я подбала про їжу, а то б і ми, і Софі, якій я дещо дала з наших запасів, могли б лишитися без обіду — нижньому поверхові було не до нас. Десерт не подавали до дев'ятої вечора, і ще о десятій лакеї знай бігали сюди-туди з тацями й чашками кави. Я дозволила Аделі посидіти набагато довше, ніж звичайно, бо вона заявила, що ніяк не може спати, коли внизу рипають двері й повсюди сновигають люди. Крім того, що буде, коли містер Рочестер покличе її, а вона вже лежатиме в ліжку? Було б дуже шкода пропустити таку нагоду.

Я розповідала їй казки, доки вона могла їх слухати, а тоді, задля зміни, вивела її в коридор. У холі горіли лампи, і їй було цікаво дивитися через балюстраду, як заходять і виходять слуги. Уже зовсім пізно ввечері ми почули в вітальні, куди перенесли рояль, музику. Ми з Аделлю сіли на верхніх приступках сходів і слухали. Коли це до звуків рояля долучився голос. Співала жінка, і то дуже приємно. Спочатку вона співала соло, потім почувся дуєт, а тоді жартівлива пісня. У перервах між співами лунав веселий гомін. Я уважно прислухалася й раптом зрозуміла, що мої вуха намагаються вловити серед цих невиразних звуків характерні інтонації містера Рочестера; коли ж я почала вирізняти його голос з-поміж інших голосів, то спробувала розібрати окремі слова.

Годинник вибив одинадцяту годину. Я глянула на Адель. Вона схилила голову мені на плече, її очі вже зовсім злипалися. Я взяла її на руки й віднесла в ліжку. Леді й джентльмени розійшлися по своїх покоях десь близько першої години.

Другий день був такий же веселий, як і перший. Гості подалися оглядати околиці Торнфілда. Виїжджали рано-вранці, хто в кареті, хто верхи. Я бачила, як вони вирушали і як верталися. Міс Інґрем, як і вчора, була єдиною дамою, що їхала верхи, і, як і вчора, містер Рочестер гарцював поруч неї. Вони їхали окремо від інших. Я звернула на це увагу місіс Фейрфакс, що стояла зі мною коло вікна.

— Ви казали, що навряд чи вони поберуться, — сказала я. — А бачите, містер Рочестер віддає їй перевагу перед іншими дамами й не приховує цього.

— Начебто так. Безперечно, він захоплюється нею.

— А вона ним, — додала я. — Дивіться, як вона схилила до нього голову, ніби в них задушевна розмова. Я б дуже хотіла бачити її обличчя. Досі я ще зовсім його не бачила.

— Побачите сьогодні ввечері, — відповіла місіс Фейрфакс. — Я при нагоді сказала містерові Рочестеру, що Адель дуже хоче з'явитися перед дамами, а він відповів: "О! Тоді нехай прийде сьогодні після обіду до вітальні і попросить міс Ейр прийти разом з нею".

— То він же це сказав задля годиться, і повірте мені, що моя присутність там непотрібна, — відповіла я.

— Я сказала йому, що ви не звикли до товариства й навряд чи маєте охоту з'являтися в такій веселій компанії — та ще й не знайомій, а він на це відрізав, як ото він уміє: "Казна-що! Коли вона відмовиться, скажіть їй, що я велів неодмінно їй бути, а коли опиратиметься, то сам приведу її".

— Я не буду завдавати йому такого клопоту, — сказала я. — Коли так, то я піду. Тільки ж я дуже не хочу. А ви будете там, місіс Фейрфакс?

— Ні. Я відпросилася, і він дозволив мені не приходити. Я вам пораджу, як зробити так, щоб не з'являтися перед гостями, бо це найнеприємніше. Вам треба пройти до вітальні, коли там ще не буде гостей, іще до того, як дами встануть з-за столу. Виберіть собі місце в тихому куточку. Потім, коли прийдуть чоловіки, вам не треба лишатися там, хіба що ви самі захочете. Просто нехай містер Рочестер побачить вас, а тоді можете тихенько зникнути — ніхто й не помітить.

— А чи довго у нас будуть гості, як ви гадаєте?

— Два або три тижні — не більше. Після великодніх канікул сер Джордж Лін, якого оце обрали членом парламенту від Мілкота, повернеться до Лондона. Гадаю, що й містер Рочестер поїде за ним. Вже й так він прожив на диво довго в Торнфілді. Мене аж трошки трусило від думки, що доведеться вийти з своєю вихованкою до гостей. Зате Адель, почувши, що увечері її представлять дамам, цілий день тішилася, і тільки коли Софі почала її одягати, вона, усвідомивши важливість усієї церемонії, трохи втихомирилася. З довгими, дбайливо зачесаними кучерями, в рожевій атласній сукні із зав'язаним бантом поясом, у мереживних рукавичках вона мала дуже урочистий вигляд, їй не треба було нагадувати, щоб не м'яла сукні. Коли її вбрали, вона поважно сіла на стільчик, завбачливо піднявши поділ атласної спіднички, і заявила мені, що й не ворухнеться, поки я не буду готова. А я не барилася. Хутенько наділа свою найкращу сукню (сріблито-сіру, яку справила до весілля міс Темпл і якої відтоді не вдягала), зачесалася і пришпилила свою єдину оздобу — брошку з перлинами. І ми зійшли вниз.

На щастя, до вітальні вів другий хід і нам не довелося йти туди через їдальню, де саме всі обідали. В каміні тихо палахкотіло полум'я, а серед букетів рідкісних квітів, що прикрашали столи, горіли воскові свічки, заливаючи світлом порожню кімнату. Яскраво-червона завіса затуляла арку. І хоч яка тонка була ця перепона між двома кімнатами, її виявилось

досить, щоб заглушити голоси гостей за столом у їдальні. Я чула тільки невиразний гомін.

Адель, що й далі перебувала під впливом урочистої події, не мовивши ні слова, сіла на ослінчик, який я їй показала. Сама я, взявши зі столу книгу, вмостилася коло вікна й спробувала читати. Адель поставила свого ослінчика біля моїх ніг. За хвилину вона торкнула моє коліно.

— Що таке, Адель?

— Можна мені взяти одну з цих чудових квіток, мадемуазель? Вона дуже пасуватиме до моєї сукні.

— Ти забагато думаєш про свою сукню, Адель, а квітку можеш узяти, — відповіла я їй, вийнявши з вази троянду, заткнула їй за пояс. Вона аж зітхнула з великого задоволення, ніби келих її щастя був урешті повний. Я підвернулася, щоб сховати усмішку, якої не могла стримати: було щось кумедне й водночас сумне в поважному й побожному ставленні маленької парижанки до свого вбрання.

В їдальні засовали стільцями — дами вставали з-за столу. Відсунули завісу, й тепер я побачила їдальню. Люстри заливали своїм світлом срібло й кришталь розкішно сервірованого для десерту стола. Дами попрямували до вітальні. Вони зайшли, і завіса знов затулила арку.

Їх було тільки вісім, а проте, коли вони мальовничою черідкою перейшли поріг, здавалося, що їх куди більше. Деякі з них були високі, більшість — у білому. Пишні сукні з хвилястими складками надавали їхнім постатям величності, як ото туман звеличує місяць. Я встала й зробила реверанс: одна-дві ледь кивнули, деякі тільки зиркнули на мене.

Дами розійшлися по кімнаті, нагадавши мені легкістю і плавністю своїх рухів зграю білоперих птахів. Деякі посідали на канапи й отоманки. Інші схилилися над столами, розглядаючи квіти й книги, решта стали

біля каміна. Вони розмовляли тихо, хоч і дуже чітко й виразно, певно, так уже звикли. Зараз я перелічу всіх, хоч про їхні імена я, звісно, довідалася пізніше. Передусім тут була місіс Ештон і дві її дочки. За молодих літ вона, мабуть, була гарна й досі добре збереглася. Її старша дочка Емі була невисока на зріст, мала простодушні, — щоб не сказати дитячі, — риси й манери, що робили її особливо принадною. Біла муслінова сукня з блакитним поясом дуже їй личила. Друга дочка, Луїза, була вища й показніша, її гарненьке личко якраз відповідало французькому виразу "minois chiffonne". Обидві сестри нагадували прекрасні лілеї. Велика й огрядна леді Лін мала десь років сорок. Трималася вона дуже рівно й гоноровито, вбрана була в розкішну сукню з міньйонового атласу, її темне волосся ще більше відтіняли блакитні пера й віночок із самоцвітів.

Місіс Дент була трохи не така показна, хоч, як на мене, набагато аристократичніша. Вона мала тендітну постать, бліде, ніжне лице й русяве волосся, її чорна атласна сукня, шаль з дорогих закордонних мережив та перлові оздоби сподобалися мені більше, ніж веселкова строкатість титулованої дами.

Найпоказнішими з усіх — може, тому, що були найвищі — здавалися вдова лорда Інґрема та її дочки, Бланш і Мері. Всі три були втіленням жіночої величі. Вдова мала років понад сорок; її стан був іще стрункий. В її косах — принаймні при свічках — не видно було сивини, а зуби вражали білістю. Багато хто сказав би, що, як на її вік, вона прекрасно збереглася. І то, звісно, була правда. Але її манери й вираз обличчя виказували нестерпну зарозумілість і зневагу до всього. У неї був римський ніс та подвійне підборіддя, що переходило в шию; на всіх її рисах відбивалась огидна бундючність. Здавалося, навіть її підборіддя було якось неприродно задерте догори. Мала вона також холодні, жорстокі очі, що нагадували мені очі місіс Рід. А як вона вміла карбувати слова своїм низьким владним голосом! Червона оксамитова сукня й тюрбан з індійського шовку мали надати їй (мабуть, так вона гадала) справді царської величі.

Бланш і Мері були однакові на зріст і високі й рівні, як тополі. Мері для свого зросту була дуже вже худа, ну а постаті Бланш могла б позаздрити й богиня Діана. Я, звісно, розглядала її з особливою цікавістю. Насамперед я хотіла впевнитись, чи місіс Фейрфакс правильно її описала, по-друге, чи подібна вона до тієї мініатюри, яку я змалювала в уяві, а по-третє, — ніде правди діти! — чи така вже вона гарна, щоб бути до пари містерові Рочестеру.

І що б ви думали? Вона була точнісінько така, як її описала місіс Фейрфакс та як на моєму малюнку. Стрункий стан, округлі плечі, граційна шия, темні очі й чорні кучері. А обличчя? Це було лице її матері, тільки й того, що молодше: те саме низьке чоло, та сама пихатість і зневага до всього. Щоправда, це була не материна понура пихатість: молода панна раз у раз сміялася. Та в цьому сміхові дзвеніли нотки іронії. Вираз іронії лежав і на її повних гордовитих губах. Кажуть, генії самовпевнені, однак я не можу сказати, чи міс Інґрем була генієм, але самовпевнена вона була, та ще й яка! Вона завела мову про ботаніку з тихою місіс Дент. Здавалося, що місіс Дент не вивчала цієї науки, хоч і дуже любила квіти, особливо польові. А міс Інґрем її вивчала й пихато-зневажливо закидала місіс Дент ботанічними термінами. Я одразу зрозуміла, що вона (як ото кажуть між школярами) "підштрикує" місіс Дент, тобто сміється з її неуктва, її "підштрикування", може, було й дотепне, та аж ніяк не добродушне. Міс Інґрем сіла за рояль і блискуче заграла, а потім заспівала, і то чудово. Вона звернулася по-французькому до своєї матері й говорила добре, швидко й з правильною вимовою.

Мері з вигляду була ніжніша й відвертіша. Бланш була смаглява як іспанка, а Мері мала світлішу шкіру. І водночас Мері була млява і якась ніби нежива, її обличчю бракувало виразу, а очам — блиску. Вона мало говорила й, сівши в крісло, так і застигла в ньому, наче статуя в ніші. Обидві сестри були в білосніжних сукнях. Чи визнавала я тепер, що містер Рочестер може зупинити свій вибір саме на міс Інґрем? Я не могла того сказати, бо не знала, які жінки йому подобаються. Коли він любить величних, то міс Бланш була сама велич. До того ж вона була обдарована

й весела. Більшість чоловіків, видно, захоплюються нею, а що вона подобається містерові Рочестеру, то в цьому я вже мала нагоду впевнитися. Остання тінь сумнівів зникла, коли я побачила їх разом.

Не подумай, читачу, що Адель так ото й сиділа незворушно біля моїх ніг. Ні! Щойно зайшли дами, як вона встала їм назустріч, зробила низький реверанс і сказала:

— Добрий вечір, пані!

Міс Інґрем глузливо глянула на неї і вигукнула:

— А це що за лялька? Леді Лін зауважила:

— Мабуть, це вихованка містера Рочестера, маленька французенка, про яку він говорив.

Місіс Дент лагідно взяла її за руку й поцілувала. Емі й Луїза Ештон вигукнули разом:

— Яке любе дівчатко!

Вони покликали її на канапу. Сівши між ними, Адель без угаву гомоніла то по-французькому, то каліченою англійською мовою, прикувавши до себе увагу не тільки молодих панночок, а й місіс Ештон і леді Лін. Адель почувала себе на сьомому небі. Нарешті подали каву. Я сиділа в затінку, якщо він міг бути в цій сліпуче освітленій залі. Мене наполовину ховала віконна штора. Знову відсунули завісу, й зайшли чоловіки. Вони, як і дами, були дуже показні: всі в чорному, здебільшого високі, дехто з них молодий. Генрі й Фредерік Лін — дуже ґалантні чепуруни, полковник Дент — з гарною поставою справжнього військового. Містер Ештон, окружний суддя, був дуже поважний: сивий чуб, чорні брови та вуса надавали йому вигляду театрального "благородного батька". Лорд Інґрем, як і його сестри, був високий і

гарний, хоч, як і Мері, млявий та апатичний на вигляд, так наче через свій високий зріст він втратив жвавість і навіть розум. А де ж містер Рочестер?

Він входить останній. Я не дивлюся на арку, проте бачу його. Я хочу зосередити свою увагу на дротиках і вічках гаманця, який я плету, хочу думати тільки про цю роботу й бачити тільки срібний бісер та шовкові нитки, що лежать у мене на колінах. Однак я виразно уявляю собі його постать і несамохіть згадую ту хвилину, коли востаннє бачила його, після того як стала йому в пригоді і він назвав це великою послугою; він тримав мою руку й очима, зверненими на мене, виказував палке серце, ущертъ сповнене почувань, і частина їх належала мені! Які близькі були ми в ту хвилину! І що знов розділило нас тепер? Ми були чужі, між нами лежала прірва. Вона була така широка й глибока, що я й не сподівалась, щоб він підійшов і забалакав до мене. Тим-то я зовсім не здивувалася, коли він, не глянувши в мій бік, сів у іншому кінці зали й завів розмову з дамами.

І тільки коли я впевнилась, що вони полонили всю його увагу і що я можу непомітно дивитися на нього, я мимоволі уп'ялася в нього поглядом. Мої очі не слухалися мене — вони самі поверталися до нього. Я невідривне дивилася на нього й мала з цього велику радість — солодку й водночас болючу, щирю, як золото смертоносного

кинджала. Її можна було порівняти з радістю нещасного в безводній пустелі, котрий хоч і знає, що криниця, до якої він доповз, отруєна, а все-таки п'є і п'є ту жадану вологу.

Правду каже прислів'я: "Не тим любий, що хороший, а тим хороший, що любий". Бліде, смагляве обличчя мого господаря, квадратне масивне чоло, кошлаті чорні брови, глибокі очі, суворі риси, тонкий рішучий рот — цей живий образ завзяття, волі й рішучості, — мало хто назвав би гарним. Однак для мене він був більше ніж гарний. Він полонив мене, підкорив собі мої почуття й панував над ними. Я не хотіла його любити: читач знає, з яким болем я викорінювала в своїй душі перші парості цього кохання. Та досить було мені подивитися на нього, як вони знову

проросли й буйно зазеленіли! Не глянувши й оком на мене, він змушував любити себе.

Я порівнювала його з гістями. Галантна грація Лінів, апатична елегантність лорда Інґрема, військова постава полковника Ден-та, — чого вони були варті проти природної сили й духовної краси містера Рочестера? Я не бачила нічого привабливого ні в їхніх манерах, ні в них самих, хоч і розуміла, що більшість жінок назвала б їх чарівними, вродливими, показними, а містера Рочестера похмурим і негарним. Вони всміхалися, сміялись — і були мені байдужі. Свічки давали куди більше сяйва, ніж їхній усміх; дзенькіт дзвоника виказував більше, ніж їхній сміх. Та ось усміхався містер Рочестер: його суворі риси м'якшали, його очі ставали блискучі й ніжні, а їхні промені теплі й лагідні. Ось зараз він розмовляє з Луїзою та Емі Ештон. Я дивувалася, як можуть вони так холодно ставитися до його погляду — погляду, який здавався мені таким проникливим? Я гадала, що вони потуплять очі й зашаріються, і була рада, коли нічого такого не сталося. "Він для них не те, що для мене, — думала я, — для них він не ідеал. А для мене? А для мене — я певна цього — він ідеал. Мене вабить до нього, я розумію мову його поглядів і рухів. Дарма що багатство й родовитість роз'єднують нас, я маю щось у голові і серці, в крові й нервах, що споріднює нас. Як я могла кілька днів тому казати, що мене ніщо не єднає з ним, крім місячної платні? І як я могла змушувати себе думати про нього тільки як про свого господаря? Це ж наруга над природою! Він згуртував круг себе всі мої добрі, чесні й щирі почуття. Я знаю, я мушу приховувати їх, мушу вбити всяку надію й не повинна забувати, що він не може мене кохати. Бо, коли я кажу, що між нами багато спільного, то це не означає, що я можу так впливати на інших і так зачаровувати, як він. Я маю на увазі наші спільні смаки й уподобання. Отже, я повинна завжди повторювати, що ми розлучені навіки. І все-таки, поки я живу й думаю, я мушу його любити".

Подали каву. Тільки-но з'явилися чоловіки, дами защебетали, як пташки, розмова ставала дедалі веселіша і жвавіша. Полковник Дент і містер Ештон засперечалися про політику, а їхні жінки слухали. Дві шляхетні вдови — леді Лін і леді Інґрем — завели приємну розмову. Сер

Джордж, якого я, до речі, забула описати — височенний й червонощокий сільський джентльмен — стоїть перед канапою, на якій вони сидять, з чашкою кави в руках і вряди-годи докидає слово. Містер Фредерік Лін сів позаду Мері Інґрем і показує їй альбом вишуканих ґравюр. Вона дивиться, всміхається, але говорить мало. Флегматичний довготелесий лорд Інґрем схрестив руки й сперся на спинку крісла, де сидить жвава Емі Ештон. Вона поглядає на нього й торохтить, як сорока. Він подобається їй більше, ніж містер Рочестер. Генрі Лін примостився на отоманці біля ніг Луїзи. Тут сидить і Адель. Він силкується говорити з нею по-французькому, а Луїза сміється-заливається з його помилок. А з ким у парі Бланш Інґрем? Вона стоїть біля столу, сама, ґраційно схилившись над альбомом. Видно, вона чекає, що хтось до неї підійде, а втім, ця не стане довго чекати. Вона сама вибере собі співрозмовника.

Містер Рочестер, відійшовши від Ештонів, стоїть коло каміна. Він, як і Бланш, без пари. Вона підходить до каміна з другого боку і стає проти нього.

— А я гадала, містере Рочестер, що ви не любите дітей.

— І таки не люблю.

— Що ж тоді змусило вас стати опікуном цієї лялечки (вона показала на Адель)? Де ви її вискіпали?

— Я її не вискіпав, її покинули на мої руки.

— Вам слід було б віддати її до школи.

— Я не міг собі цього дозволити: школи дуже дорогі.

— Хіба? Таж ви тримаєте для неї ґувернантку: я бачила тут з нею одну особу... вона вже пішла? Ой, ні, й досі тут — онде за шторою. Адже ви їй платите? Думаю, що це ще дорожче, бо так ви утримуєте аж двох.

Я боялася, — а то, може, й сподівалася, — що згадка про мене змусить містера Рочестера глянути в мій бік, і мимоволі сховалася ще далі в затінок. Та він і не подивився на мене.

— Я не задумувався над цим, — байдуже відповів він, глянувши просто перед себе.

— Атож! Ви, чоловіки, ніколи не дбаєте про економію, не думаєте, що вигідніше! Послухали б ви, що каже про ґувернанток мама. Мері і я, щоб не збрехати, мали їх свого часу більше десяти. Половина з них були гидкі, інші — смішні, а всі разом — жахливі. Хіба не так, мамо?

— Що ти сказала, моє золото? Вдовине "золото" пояснило їй, про що йдеться.

— О серденько, не нагадуй мені про ґувернанток, саме слово мене вже дратує. Скільки я зазнала мук від їхнього недоумства і примх! Та тепер уже все минулося! Місіс Дент нахилилася до побожної леді і щось шепнула їй на вухо. Мабуть, нагадала, що одна з цих проклятих осіб — тут, бо та відповіла:

— Tant pis! Гадаю, це піде їй на користь! — І, стишивши голос так, щоб я все-таки могла її чути, вона додала — Я її помітила, а вже я вмію читати людські обличчя. Вона має ті самі вади, що й усі ґувернантки.

— Які ж вони, пані? — голосно запитав містер Рочестер.

— Я скажу це тільки вам на вухо, — відповіла та й тричі виразно кивнула тюрбаном.

— Ви розпалили мою цікавість, і її треба негайно погасити.

— Спитайте Бланш, вона стоїть ближче до вас, ніж я.

— О, не відсилайте його до мене, мамо! Я можу сказати тільки одне слово про все це поріддя — вони просто неможливі. Не те, щоб я дуже терпіла від них, навпаки, я сама більше залила їм за шкуру сала. Яких тільки штук ми з Теодором не виробляли нашим міс Вілсон, місіс Ґрей та мадам Жубер! Тільки Мері зі своєю млявою вдачею не була з нами у спілці. Найвеселіше було з мадам Жубер. Міс Вілсон була жалюгідна, квола істота, слізлива і слабодуха, і дратувати її нам здавалося не вельми цікаво, а місіс Ґрей, цю товстошкіру простачку, ніщо не брало. Ну, а бідна мадам Жубер! Ніби й тепер бачу, як вона лютує, коли їй часом урветься терпець. Порозливаємо чай, порозкришуємо хліб з маслом, а потім підкидаємо книжки аж під стелю або влаштовуємо котячий концерт, вибиваємо лінійками об столи чи щипцями об камінні ґрати. Теодоре, ти пам'ятаєш ті веселі дні?

— Ну звичайно, пам'ятаю, — спроквола відповів лорд Інґрем. — Стара, бувало, як закричить: "Бридкі, погані діти!" — і тоді ми давай вичитувати їй за те, що вона береться вчити таких розумних дітей, як ми, коли сама нічого не тямить.

— Атож, Теді. І я ще помагала тобі варити воду з твого бідолашного вчителя, містера Вінінґа — плаксивого пастора, як ми його прозивали. Він і міс Вілсон насмілилися закохатись одне в одного — принаймні нам так здалося. Ми помітили їхні погляди й зітхання, що їх ми тлумачили як ознаки *de la belle passion*, і про наше відкриття невдовзі знали всі. Оця історія і стала приводом, щоб викинути той непотріб з нашого дому. Люба наша матуся, коли довідалася про це все, добачила в цьому аморальність. Правда, мамо?

— Авжеж, моя ягідко! Я і мала слухність. І ось чому: є тисяча причин, через які не слід допускати фіґлі-міґлі між гувернантками і вчителями в добропристойному домі. По-перше...

— Ой згляньтеся, мамо! Не перераховуйте! Хіба ж ми самі їх не знаємо: поганий приклад для невинних дитячих душ, неухважність та нехтування своїх обов'язків, далі єднання і взаємна підтримка, а звідси —

зухвальство, бунт і цілковитий непослух. Чи не так я кажу, баронесо Інг'рем з Інг'рем-Парку?

— Моя ліліє, ти, як і завжди, кажеш правду.

— Ну то годі вже. Поговорімо краще про щось інше.

Емі Ештон або не чула цих слів, або не зважила на них і промовила своїм тихим дитячим голосом:

— Ми з Луїзою й собі дратували нашу ґувернантку, але вона була дуже добра і терпіла геть усе. Ніщо не могло її розсердити. І вона ніколи нам не перечила.

Правда, Луїзо?

ніколи. Ми робили, що хотіли: нищпорили по її шухлядах, порпались у її робочій сумці. Вона була дуже лагідна й давала нам усе, хоч би що ми попросили.

— Можна подумати, — глузливо скрививши губи, сказала міс Інг'рем, — що в нас вечір спогадів про ґувернанток. Я ще раз пропоную змінити тему розмови. Містере Рочестер, ви мене підтримуєте?

— Панно, я підтримую вас у цьому, як і в усьому іншому.

— Тоді доведеться самій узятися за це. Синьйоре Едуардо, ви сьогодні в голосі?

— Донно Біанко, якщо ви наказуєте, я буду в голосі.

— Тоді, синьйоре, даю вам королівський наказ: наладняйте ваші вокальні органи до співу!

— Хто ж відмовиться від ролі Річіо при такій чарівній Марії?

— Хай йому всячина, вашому Річіо! — вигукнула вона і, стріпнувши кучерями, попрямувала до рояля. — Мені здається, що скрипаль Давід був дуже гидкою людиною. Чорний Босвел мені більше до вподоби. Я не шаную чоловіків, що не мають у собі чогось демонічного. Хай там історики пишуть про Джемса Гепберна, що хочуть, а я гадаю, що це був якраз той дикий і палкий герой корсар, якому б я, не вагаючись, віддала свою руку.

— Панове, чуєте! Хто з вас найбільше нагадує Босвела? — гукнув містер Рочестер.

— З усіх я б назвав вас, — кинув полковник.

— Слово честі, щиро вам за це дякую, — була відповідь.

Міс Інґрем граційно й гордо сіла за рояль, розправила свою сніжно-білу сукню і заграла блискучу прелюдію, не переставши, однак, говорити. Вона була сьогодні чарівна, як ніколи. І її слова, і вираз обличчя ніби були призначені викликати захоплення, ба навіть поклоніння слухачів. Вона, либонь, збиралася показати їм усю свою відчайдушну сміливість.

— Та й нудить мене від сучасних юнаків! — вигукнула вона, швидко перебираючи пальцями клавіші. — Нещасні, нікчемні істоти! Бояться виткнути носа за хвіртку татусевого парку й ніколи не вийдуть з нього без маминого дозволу й супроводу! Ці створіння думають тільки про красу свого обличчя, про свої білі ручки та маленькі ніжки. Нібито чоловікові потрібна краса! Нібито здатність чарувати не є винятковий привілей жінки — її законна, успадкована властивість! Негарна жінка — пляма на прекрасному образі природи, що ж до чоловіків, то з них досить сили й відваги, їхній девіз — полювання, стрільба й війна, а все інше для них не існує. Такий був би й мій девіз, якби я була чоловіком.

Якщо я колись вийду заміж, — сказала вона, помовчавши, — то мій чоловік не буде моїм суперником, а моєю протилежністю. Я не терпітиму конкурента біля свого трону, де тільки я буду необмеженим володарем. Я хочу, щоб чоловік милувався тільки мною, а не своїм власним відбитком у дзеркалі. А тепер, містере Рочестер, заспівайте, а я вам приграю.

— Я весь до ваших послуг.

— Ось тут пісня корсара. Адже ви тепер знаєте, як я до них ставлюся. Отже, з цієї нагоди заспівайте *con spirito*.

— Накази з вуст міс Інґрем надихнули б і глечик збираного молока.

— Тож шануйтеся, любий! Коли ви не заспіваєте так, щоб мені сподобалось, я присоромлю вас, показавши, як це робиться.

— Це буде нагорода за мою нездатність. Як би я хотів провалитися!

— Не смійте цього робити! Коли ви навмисне фальшуватимите, я призначу відповідну кару!

— Міс Інґрем! Вам слід бути поблажливою, бо можна накласти таку покару, що її ніхто не здужає витримати.

— Не розумію! Поясніть! — наказала молода леді.

— Пробачте мені, панно, це не потребує пояснення. Хіба ж ваше серце не підказує вам, що вже ваші насуплені брови — найстрашніша покара?

— Співайте! — сказала вона і з запалом почала награвати.

"Тепер пора забиратися геть", — подумала я собі. Та звуки, що полилися після того, спинили мене. Місіс Фейрфакс казала, що містер Рочестер має чудовий голос. І це була правда. Він мав глибокий могутній бас, куди вкладав усю душу й усю силу своєї оригінальної вдачі. Цей голос ішов прямісінько від серця й безмежно його хвилював. Я почекала, поки завмер останній глибокий і потужний звук і знов задзюркотів струмок розмови. Тоді я й покинула свій закуток і вийшла через бокові двері, які, на щастя, були близько. Звідти до холу вів вузенький коридор. У холі я помітила, що в мене розв'язався шнурок черевика. На першій приступці я стала на одне коліно, щоб зав'язати його. Саме тоді двері їдальні рипнули і звідти хтось вийшов. Я хапливо підвелася й зустрілася віч-на-віч з містером Рочестером.

— Як поживаєте? — спитав він.

— Дуже добре, сер.

— Чому у вітальні ви навіть не підійшли до мене?

Це саме могла спитати і я. Та я не зважилася на таке питання.

— Я не хотіла вас турбувати, та й мені здалося, що ви були зайняті, сер.

— Що ви робили, поки мене не було?

— Нічого особливого: як завжди, вчила Адель.

— І стали ще блідіші, ніж доти. Я це помітив, щойно глянув на вас. Що з вами?

— Абсолютно нічого, сер.

— Чи не застудилися ви тої ночі, коли мало не втопили мене?

— Нітрохи.

— Вертайтеся до вітальні. Ви пішли зарано.

— Я стомлена, сер.

Якусь хвилину він дивився на мене.

— І трохи засмучені, — додав він. — Цікаво, чим? Скажіть мені!

— Засмучена? Зовсім ні. Я не засмучена.

— А я кажу, що засмучені. І так засмучені, що досить кількох слів — і ви заплачете. Я не помиляюсь, під вашими віями блищать сльози: он одна вже впала зі щоки на килим. Якби я мав час і не боявся, що якийсь язикуватий слуга побачить нас, я б довідався, в чім річ. Та на цей раз я не буду вас затримувати. Тільки пам'ятайте, що поки в моєму домі гості, я хочу, щоб ви щовечора приходили до вітальні. Це моє бажання, і будьте ласкаві, не знехтуйте ним. А тепер ідіть і пришліть Софі по Адель. На добраніч, моя... — він затнувся, прикусив язика і, круто повернувшись, пішов від мене.

РОЗДІЛ XVIII

Веселим і zarazом метушливим став тепер Торнфілд-хол. Як різнилися ці дні від тих трьох перших одноманітних і самотніх місяців, що їх я прожила тут! Неначе все сумне було звідси вигнано, всі моторошні спогади — забуто. Тепер цілий день скрізь буяло життя. Досить було піти коридором, колись таким тихим, або заглянути до парадних покоїв, раніше безлюдних, — і неодмінно десь зустрінеш гарненьку покоївку або чепуруна камердинера. І в кухні, і в буфетній, і в челядні, і в холі — скрізь панувало пожвавлення. А в парадних покоях бувало пусто й тихо тільки

тоді, коли блакитне небо й чудесна сонячна година кликали гостей у сад. Якщо ж погода псувалася й на кілька днів припускав дощ, це нікого не засмучувало. Хіба не можна було знайти жваву й веселу розвагу під дахом, коли вже не було як вийти надвір? Одного вечора товариство надумало змінити програму, і я здивувалася: що то вони робитимуть? Всі говорили про шаради, а я, невігласка, не розуміла цього слова. Покликали слуг, і ті порозсували в їдальні столи, попереставляли свічки й перед аркою півколом поставили стільці. Поки містер

Рочестер та інші чоловіки були зайняті в їдальні, дами бігали нагору та вниз сходами й раз у раз дзвонили своїм покоївкам. Покликали місіс Фейрфакс, щоб вона сказала, скільки знайдеться в домі шалей, одягу, завіс тощо. Із шаф на третьому поверсі покоївки почали оберемками носити парчеві сукні, атласні камзоли, чорні шовкові плащі, мереживні жабо. Все вибране з цього одягу віднесли до вітальні. Тим часом містер Рочестер, запросивши до себе дам, добрав собі групу.

— Міс Інґрем, безперечно, буде зі мною, — сказав він. Потім назвав обох міс Ештон і місіс Дент. Глянув і на мене. Я була якраз недалеко, бо застібала місіс Дент браслет.

— Будете грати? — запитав він. Я похитала головою. Він не наполягав, — я дуже боялася, що він вчинить навпаки, — і дав мені спокійно вернутися на місце. Містер Рочестер та його гурт сховалися за завісою. Інші, на чолі з полковником Ден-том, посідали на стільцях перед аркою. Один джентльмен, містер Ештон, помітивши мене, хотів запросити до свого гуртка. Та леді Інґрем заперечила проти цього.

— О ні, — почувла я її голос. — Вона занадто тупа для такої гри.

Незабаром задзеленчав дзвоник, і завіса поповзла вгору. За аркою, закутана в біле покривало, височіла опасиста постать сера Джона Ліна, якого містер Рочестер теж узяв до своєї групи. Перед ним на столі лежала велика розгорнута книга, поруч стояла Емі Ештон, убрана в плащ

містера Рочестера, з книжкою в руках. Хтось невидимий весело теленькав у дзвіночок. Потім вибігла Адель (вона домоглася, щоб її взяли до групи її опікуна) і з кошика на руці розсипала по підлозі квіти. Аж тоді вийшла велична міс Інґрем, уся в білому, з довгим серпанком і трояндовим вінком на голові. Перед нею виступав містер Рочестер. Підійшовши до столу, вони обоє повклякали, а місіс Дент і Луїза Ештон у білих убраннях стали за ними. В німій сцені, яку розіграли далі, не важко було пізнати церемонію шлюбу. Коли вона скінчилася, полковник Дент, порадившись якихось дві хвилини зі своєю групою, вигукнув: — Брайд! Містер Рочестер вклонився, і завіса впала.

На цей раз довелося довгенько чекати, поки вона піднялася знову. Та врешті ми побачили сценку, підготовлену краще від попередньої. Вітальня, як я вже казала, була вища за їдальню на дві сходинки. І от якраз у центрі арки на відстані одного ярда від східців поставлено великий мармуровий басейн — окрасу нашої оранжереї. Він звичайно стояв там серед тропічних рослин, і в ньому плавали золоті рибки. Перенести сюди цю велику й важку річ було, видно, нелегко.

На килимі край басейну сидів містер Рочестер у халаті і з чалмою на голові. Цей костюм дуже пасував до його темних очей, смаглявої шкіри та східних рис обличчя. Він зовсім скидався на еміра, героя чи жертву екзотичної легенди. Тоді вийшла міс Інґрем. Вона так само була у східному вбранні. Яскраво-червоний шарф оперізував її стан, голова була пов'язана вишитою хусткою, а гарні, немов виточені руки були голі до плечей. Одною вона підтримувала на голові глечик. Постать, вираз обличчя і вся вона нагадували іудейську царівну патріархальних часів, — саме її вона й хотіла зображати.

Міс Інґрем підійшла до басейну й схилилася, нібито набираючи в глечик води, тоді знову поставила його на голову. Той, хто сидів коло басейну, привітав її і щось ніби попросив. Вона хутенько зняла глек з голови й дала йому напитися. Тоді він витяг з-за пазухи скриньку, відкрив її й вийняв дорогі браслети й сережки. Міс Інґрем була і захоплена, і здивована. Ставши навколішки, він поклав ці скарби до її ніг. Очима й на

мигах вона виявляла недовір'я й радість. Незнайомець почепив їй на руку браслет, а на вуха сережки. Це були Елеазар і Ревека, бракувало тільки верблюдів.

Відгадники посхиляли голови до полковника Дента. Очевидно, вони не могли знайти слова, яке б пояснювало цю сцену. Полковник попросив показати все до кінця, і завіса впала.

Коли вона піднялась втретє, відкрилась тільки частина вітальні. Решту загороджувала ширма, завішена темною грубою матерією. Мармурового басейну не було.

Замість нього стояв дерев'яний стіл і кухонний дзиглик. Усе це можна було розгледіти при тьмяному світлі ліхтаря, бо свічки не горіли.

В цьому похмурому закутку сидів чоловік, обхопивши руками коліна й потупивши очі в землю. Я пізнала в ньому містера Рочестера, хоч він загримував лице, і одяг на ньому був пошарпаний: сорочка звисала з одного плеча, ніби її подерли на ньому в бійці. Розпачливий і лютий вираз та скуйовджене волосся геть змінили його вигляд. Коли він ворухнувся, на руках брязнули кайдани.

— Брайдуел! — гукнув полковник Дент. Шараду було розгадано.

За якийсь час виконавці переодяглися в свої звичайні костюми й прийшли до їдальні. Містер Рочестер вів під руку міс Інґрем. Вона хвалила його гру.

— А знаєте, — казала вона, — з трьох ваших ролей мені найбільше сподобалася третя. Якби ви жили трохи раніше, з вас би вийшов такий ґалантний розбійник!

— Я стер усю фарбу з обличчя? — спитав він, повернувшись до неї.

— На жаль, так! А шкода! Ніщо вам так не личить, як цей різкий червоний колір.

— То вам подобаються розбійники?

— Англійський розбійник поступається хіба що італійському бандитові, а того може перевершити тільки левантійський пірат.

— Хоч хто я був, знайте, що ви — моя дружина. Нас звінчали годину тому при свідках.

Вона пирснула й зашарілася.

— А тепер, Денте, — мовив далі містер Рочестер, — ваша черга.

І коли другий гурт пішов, він з своєю трупкою вмовився на їхніх місцях. Міс Інґрем сіла праворуч від свого керівника. Тепер мені було байдуже до акторів, я не чекала, коли поповзе вгору завіса — мою увагу полонили глядачі. Мій погляд, що досі був звернений на сцену, тепер невідривно стежив за півколом відгадників. Я не пам'ятаю, яку шараду загадав полковник Дент, яке він вибрав для цього слово і в яких сценах його подали. Але я й досі бачу, як містер Рочестер повертається до міс Інґрем, а міс Інґрем до нього, бачу, як вона схиляє до нього голову і її чорні-пречорні кучері торкаються його плеча й навіть щоки, чую їхній шепіт, відновлюю в пам'яті їхні погляди, і в моїй душі прокидаються ті ж самі почуття, які я переживала тоді.

Я вже казала тобі, читачу, що навчилася любити містера Рочестера. А коли так, то чи могла я розлюбити його тільки через те, що він перестав помічати мене; через те, що я сиділа в одній кімнаті з ним цілі години, а він ні разу не поглянув у мій бік; через те, що всю його увагу полонила високородна дама, яка, проходячи повз мене, гидувала зачепити мене краєм сукні, а коли й кидала на мене погляд своїх темних владних очей, то тут же відводила їх, нібито глянувши на щось негідне уваги? Чи могла

я розлюбити містера Рочестера тільки через те, що знала про його намір одружитися з цією дамою і щодня помічала в усій поведінці міс Інґрем горду впевненість, що так воно й буде; через те, що я була свідком, як він упадає коло неї, хоч і на свій лад — недбало й так, що змушує її саму шукати його прихильності, але скільки в цьому було чарів і яка приваблива була його гордовитість.

Все це не могло остудити або розвіяти любов, але його було цілком досить, щоб довести мене до розпачу. І досить — гадатиме читач — щоб збудити ревності, якщо жінка в моєму становищі наслідиться ревнувати до такої жінки, як міс Інґрем. Проте я не ревнувала. Навряд чи можна було назвати цим словом той біль, що пронизував моє серце. Міс Інґрем не могла викликати ревності: для цього вона була надто нікчемна. Даруйте мені цей буцімто парадокс, тільки я маю на увазі саме те, що кажу. Міс Інґрем була справді дуже показна, однак їй бракувало природності: була вона й гарна, й освіту здобула блискучу, та розум мала убогий, а серце — черстве. Ніщо не росло й не цвіло на цьому ґрунті, а отже, й не могло потішити вас своїми свіжими плодами. Вона була недобра; в ній не почувалося нічого свого, вона повторювала гучні фрази з книжок і ніколи не висловлювала, — бо не мала їх, — власних думок. Вона проповідувала високі почуття, та не знала ні співчуття, ні жалості, а ніжність і щирість були їй чужі.

Дуже вже часто вона виказувала це своєю зневагою й відразою до маленької Аделі. Коли дитина підходила близько до неї, вона щоразу відсилала її образливим словом, а іноді просто гнала з кімнати. Було ще двоє очей, крім моїх, які стежили за всіма виявами її вдачі, стежили пильно, вперто й хитро. Це були очі її майбутнього нареченого. Так, містер Рочестер невпинно наглядав за міс Інґрем. І от саме ця гострозорість, ця настороженість і цілковите розуміння всіх її вад, очевидна відсутність душі й серця в його почуттях до неї й були причиною моїх пекельних мук.

Я бачила, що він думає побратися з нею з причин родинних або з розрахунку, через те, що її знатність і зв'язки в світі підходять йому, але

я знала, що він не віддав їй своєї любові і що всі її довершені прикмети не зможуть здобути цього скарбу. Ось що безперестанно гризло й мучило мене, ось чому в моєму серці палав негасимий вогонь певності: вона не могла його зачарувати!

Якби їй вдалося відразу полонити його, і він, скорений, поклав би їй до ніг свою любов, то я б затулила лице, відвернулася до стіни і (образно кажучи) померла для них. Якби міс Інґрем була добра, шляхетна жінка, сильна духом, палка, чула, поблажлива й розумна, то мені б довелося битися з двома тиграми — ревнощами й відчаєм. І хай би вони й розірвали моє серце, я була б довіку спокійна від свідомості її безперечної переваги й схилилася б перед нею. І що більша була б ця перевага, то дужче вона б захоплювала мене. І тим щиріше й спокійніше було б моє зречення. Та насправді це було зовсім не так. Я бачила, як міс Інґрем силкується підкорити собі містера Рочестера й незмінне зазнає поразки. Я бачила, як жодна з її стріл не досягає цілі, хоч вона цього й не визнає і святкує перемогу, дарма що її гордість і самовпевненість чимраз більше віддаляють її від мети. Бачити це все було нестерпно боляче.

А все тому, що, спостерігаючи її невдачі, я знала, яким способом вона могла б перемогти. Стріли, націлені в груди містерові Рочестеру, що одна по одній падали йому до ніг, якби були пущені умілішою рукою, могли б, — я це знала, — пронизати це горде серце, могли б запалити любов у його суворих очах та пом'якшити глузливий вираз його обличчя. А ще легше можна було полонити це серце без зброї. "Чому вона не може зачарувати його, коли їй випала честь бути так близько коло нього? — питала я себе. — Видно, вона його не любить або не вміє любити щиро! Якби вона його любила, то не дарувала б йому так щедро своїх усміхів, не кидала б на нього таких палких поглядів, не прибирала б таких млосних поз і не впадала б так коло нього. Мені здається, що якби вона спокійно сиділа поруч нього, менше говорила й менше водила очима, то швидше прихилила б до себе його серце. Як часто я бачила на обличчі містера Рочестера зовсім інший вираз, ніж ця холодна настороженість, дарма що міс Інґрем так уперто загравала з ним. Але тоді цей вираз приходив сам по собі, його не можна було викликати поверховими почуттями і

заздалегідь придуманими хитрощами. Щоб викликати цей вираз, треба було відверто відповідати на те, що він питав, без кривлянь звертатися до нього, і тоді цей вираз відразу посилювався, ставав дедалі лагідніший і щиріший і зігрівав благодатним теплом. Чи зможе вона догодити йому після шлюбу? Не думаю, щоб їй це пощастило. А втім, хтозна, як воно ще буде. Його дружина, що й казати, була б найщасливіша жінка на землі".

Досі я жодним словом не осудила задуму містера Рочестера одружитися з розрахунку й задля світських зв'язків. Я була здивована, коли вперше дізналася про його наміри. Я ніколи не думала, що, вибираючи жінку, він буде керуватися такими банальними спонуканими. Та що більше я обмірковувала становище й виховання обох, то менше знаходила причин засуджувати й винуватити його або міс Інґрем за те, що вони діяли відповідно до поглядів та засад, які, безперечно, прищеплювали їм з дитинства. Цих засад дотримувався увесь їхній світ і, треба думати, на це були свої причини, яких я не могла збагнути. Мені здавалося, що, будучи ним, я б слухалася тільки свого серця. Та ця, здавалося б, незаперечна істина, що чоловік повинен шукати в шлюбі тільки щастя, наводила мене на думку, що існують якісь серйозні перешкоди, про які я просто нічого не знаю. А то весь світ слухався б тільки свого серця, як я собі уявляла. І в інших питаннях, як і в цьому, у мене зростала поблажливість до мого господаря: я забувала про його вади, які на початку мене насторожували й викликали осуд. Спершу я щиро прагнула вивчити всі риси його вдачі добрі й погані — і, порівнявши та зваживши їх, скласти собі про нього справедливую думку. Однак тепер я недобачала поганих рис. Його глузливість і запальність, які спочатку неприємно мене вражали, тепер здавалися мені гострою приправою до вишуканої страви: від неї пече в роті, а без неї страва здається прісною. Що ж до помітного пильному спостерігачеві загадкового виразу в його очах, — який коли-не-коли спалахував і згасав, перше ніж ви встигали зазирнути в їхню таємну глибину, — я й досі вагалася, чи він зловісний і лукавий, чи скорботний і безнадійний, — він часто лякав мене і змушував тремтіти: здавалося, начебто, блукаючи схилами вулкана, я раптом відчуваю, що під ногами хитається земля і переді мною з'яє безодня. Цей вираз я помічала в його очах подеколи й тепер, тільки мені вже не

робилося моторошно, і я не тільки не остерігалася його, а навпаки, чимраз дужче хотіла збагнути його загадковий зміст. Яка без міри щаслива міс Інґрем! Одного чудового дня вона зможе зазирнути в цю безодню, вивчити й розгадати її таємниці. Поки я думала тільки про свого господаря та про його майбутню наречену, бачила тільки їх, чула тільки їхні розмови й надавала кожному їхньому рухові якогось таємничого значення, решта товариства розважалася, хто як міг. Леді Лін та леді Інґрем і далі провадили свої поважні розмови, похитуючи одна до одної своїми тюрбанами та, як дві величні ляльки з лялькового театру, виказуючи чотирма руками то подив, то обурення, то жах залежно від того, про що йшлося. Тиха місіс Дент позмовляла з добродушною місіс Ештон, і обидві дарували часом і мені ласкаве слово або усміх. Сер Джордж Лін, полковник Дент і містер Ештон сперечались про політику, про справи графства, про судові процеси. Лорд Інґрем фліртував з Емі Ештон; Луїза грала й співала з одним із молодих Лінів, а Мері Інґрем мліла, слухаючи люб'язні речі другого Ліна. Інколи всі, як один, неначе змовившись, кидали грати свої другорядні ролі й слухали головних акторів, бо, зрештою, містер Рочестер і така близька до нього міс Інґрем були душею всього товариства. Коли його якусь годину не було в кімнаті, гості примовкали й починали нудитися, і, навпаки, з його приходом розмова завжди пожвавлювалась.

Потребу животворної присутності містера Рочестера товариство відчувало особливо гостро, коли одного дня його викликали у справах до Мілкота і він мав повернутися аж пізно ввечері. З обіду пішов дощ, тож екскурсію до циган, які недавно стали табором біля Ґея, довелося відкласти. Дехто з чоловіків пішов до стайні, а юнаки разом з жінками подались до більярдної. Леді Інґрем та леді Лін розважались грою в карти. Бланш Інґрем, відхиливши всі спроби місіс Дент та місіс Ештон втягти її в розмову, спочатку наспівувала якусь сентиментальну пісеньку та грала на роялі, а потім, узявши з бібліотеки якийсь роман, вмостилася з гордовитою байдужістю на канапі, щоб перебути час до вечора за читанням цікавої книжки. І в кімнаті, і в усьому будинку було тихо. Тільки вряди-годи з більярдної чути було голоси гравців. Вечоріло, і бій

годинника вже попередив, що пора переодягатися на обід, коли раптом маленька Адель, яка примостилася коло мені! на підвіконні, скрикнула:

— Містер Рочестер приїхав!

Я озирнулася. Міс Інґрем схопилася з канапи. Інші також відірвалися від своїх занять. Саме цієї хвили заскрипіли колеса й стало чути тупіт кінських копит по мокрій жорстві. Під'їздила карета.

— Чому це йому заманулося так вертатись? — запитала міс Інґрем. — Адже він виїхав на Мезрурі? І Пілот був з ним. Куди ж ділися його кінь і пес?

Вона підійшла до вікна — висока, в пишній сукні — і стала так близько, що я мусила відхилитися назад, мало не зламавши собі хребта. Зопалу вона мене не помітила, а коли побачила, то скривила губи й перейшла до іншого вікна. Карета стала; візник подзвонив коло дверей, і з карети вийшов чоловік у подорожньому вбранні. Але це виявився не містер Рочестер, а якийсь високий елегантний незнайомець.

— От тобі й маєш! — вигукнула міс Інґрем. — Вредне мавпеня! (Це до Аделі). Хто посадив тебе на вікні, щоб ти нас дурила! — І вона метнула на мене лютий погляд, ніби в цьому винна була я.

Із холу почулась розмова, і за якусь хвилю до вітальні зайшов подорожній. Він уклонився леді Інґрем, вважаючи її за найстаршу серед дам.

— Здається, мені не пощастило, пані? — запитав він. — Мого друга, містера Рочестера, нема дома? Та я приїхав з далекої дороги і, гадаю, що з огляду на нашу давню дружбу, можу почекати тут до його приїзду.

Незнайомець говорив дуже чемно, але його вимова видалась мені незвичайною — може, не такою вже чужоземною, але й не зовсім

англійською. Він міг бути такого віку, як містер Рочестер, тобто мав десь із тридцяти до сорока років. Обличчя його вражало жовтим кольором, та загалом він був гарний чоловік, а надто на перший погляд. Однак придивившись ближче, можна було виявити в його обличчі щось неприємне, чи, скоріше, не зовсім приємне. Його риси були правильні, хоч і дуже мляві, очі великі і, сказати б, гарні, проте в них не було життя, вони здавалися порожніми та бездумними. Принаймні я мала таке враження.

Дзвоник переодягатися на обід розпорошив товариство. Гостя я знову побачила аж після обіду. Він тримався як вдома. Проте його лице сподобалось мені ще менше, ніж першого разу. Воно спантеличило мене: якесь ніби неживе, а водночас мало невловимий вираз. Він блукав очима й нібито зовсім не знав, чого шукає. Це надавало йому дивного виразу. Такого погляду я ніколи не бачила. Хоч цей чоловік був гарний, не мав у собі нічого відразливого, та все-таки чимсь відштовхував від себе. У правильному овалі його гладенького обличчя не було ніякої сили, а в орлиному носі та маленькому червоному роті — ніякої волі. Під низьким рівним чолом не таїлися глибокі думки, а в порожніх карих очах не було тепла.

Сівши, як і завжди, в куточку, я розглядала гостя при світлі жирандолей, що стояли на каміні, бо він вмовився в кріслі коло вогню й тягнувся до полум'я, ніби його морозило. Я порівняла його з містером Рочестером. Різниця між ними була ще більша, ніж між сонним гусаком і гордим соколом чи між сумірною вівцею та її вартівницею — гострозорою вівчаркою. Гість назвав містера Рочестера своїм давнім приятелем.

Кумедна мала бути ця дружба: якнайпереконливіша ілюстрація до старої приказки, що "крайнощі сходяться".

Зо три джентльмени сиділи круг нього, і я часом чула уривки їхньої розмови. Спочатку я не могла розібрати, про що йдеться, бо теревені Луїзи Ештон і Мері Інґрем, що сиділи ближче до мене, заважали мені слухати. Вони перебирали гостя по кісточках і обидві вважали його, на

мій подив, вродливим. Луїза сказала, що він "просто чудовий" і що вона таких обожаює, а Мері підкреслила, що він має "гарні вуста й тонкий ніс" і що це її ідеал чоловічої краси.

— А яке в нього чудове чоло! — захоплювалася Луїза. — Гладеньке-гладеньке, без жодної зморщечки! Я просто ненавиджу нерівні лоби! А очі, а усмішка!

Аж тут містер Генрі Лін покликав їх в інший кінець кімнати, щоб домовитися про екскурсію до циганського табору в Геї. Це було мені на руку. Тепер я могла зосередити всю свою увагу на гуртку коло вогню. І я відразу ж довідалася, що новоприбулого звати містер Мейсон, що він тільки-но приїхав до Англії з якоїсь тропічної країни. Мабуть, через це він мав таку жовту шкіру й сидів дуже близько до вогню, та ще й у плащі. Згадувано Ямайку, Кінгстон, Спаніштаун, і це свідчило, що він прибув з Вест-Індії. Я дуже здивувалася, коли почула далі, що саме там він уперше зустрівся і заприятелював з містером Рочестером. Він розповідав, як його приятель не міг витримати палючої спеки, ураганів та злив тих країв. Я знала, що містер Рочестер багато мандрував: місіс Фейрфакс розповідала про це, та я думала, що його мандри обмежувались Європейським континентом. Досі я не чула, що він їздив аж так далеко. Я почала міркувати над цим, та одна несподівана подія урвала мої думки. Містер Мейсон, який щоразу, як відчиняли двері, шулився, попросив підкинути вугілля у вогонь, хоч камін пашів жаром. Лакей, що приніс вугілля, йдучи назад, спинився біля стільця містера Ештона і пошепки щось сказав йому. Я розчула тільки слова "стара відьма" і "причепилась, як смола".

— Скажіть їй, що, коли вона не піде звідси, її посадять до буцегарні,
— промовив суддя.

— Стривайте, — втрутився полковник Дент. — Не гоніть її, Ештоне.
Можна-бо

розважитися, та ще й добре. Спершу краще спитаймо дам. — І вже зовсім голосно він казав далі: — Шановні пані, ви збиралися йти до Ѓея дивитися на циган. А от Сем каже, що одна з них — стара ворожка — прийшла оце зараз у челядню і хоче поворожити "панам". Чи не бажаєте ви її бачити?

— Схаменіться, полковнику, — обурилася леді Інг'рем. — То ви станете потурати шахрайству? Женіть її без церемоній, і то чимшвидше.

— Якби ж то я міг змусити її піти, міледі, — сказав лакей. — І ніхто із слуг не може. Як тільки місіс Фейрфакс не умовляла її — вона сіла на стілець біля каміна і каже, що ніщо і ніхто не підведе її з нього, поки їй не дозволять пройти сюди.

— Чого ж вона хоче? — запитала місіс Ештон.

— Вона каже: "поворожу і всю правду скажу", пані, і божиться, що таки зробить це.

— А яка ж вона з себе? — спитали разом обидві міс Ештон.

— Гидка стара відьма, міс, чорна, як сажа.

— Еге, то вона й справді ворожка! — гукнув Фредерік Лін. — Тоді нехай її пустять.

— Ось побачите, — докинув його брат, — ми самі потім пожалкуємо, якщо пропустимо таку розвагу.

— Що ви собі думаєте, діти! — скрикнула леді Лін.

— Я не можу такого дозволити в своїй присутності, — докинула леді Інг'рем.

— Не можете, а самі хочете, — глузливо мовила Бланш. Досі вона сиділа мовчки, розглядаючи якісь музичні п'єси. Тепер же, крутнувшись на дзиглику перед роялем, вона обернулася до всіх. — Я хочу знати свою долю. Впустіть, Семе, ту кралю.

— Моя люба Бланш, подумай тільки...

— Ой мамо! Я це все давно знаю. Хай буде так, як я хочу. Ну, швидше, Семе!

— Авжеж! — підхопила молодь, а за ними дами й джентльмени. — Хай зайде — це буде чудова розвага!

Лакей і далі вагався.

— Коли б ви знали, яка вона... — сказав він.

— Ідіть! — прорекла міс Інґрем, і він вийшов.

Подія розворушила товариство, всі почали жартувати, допикати одне одному. Коли це знову з'явився Сем і заявив:

— Тепер вона вже не хоче йти. Каже, що не годиться ворожити серед галасливої компанії (це її слова) і просить, щоб я відвів її до порожньої кімнати, а ті, хто хочуть знати свою долю, — хай заходять туди поодинці.

— Бачиш, люба, — почала леді Інґрем, — те старе луб'я ще й вередує. Будь обережна, моє янголятко...

— Коли так, то проведіть її до бібліотеки, — відрубало "янголятко". — Я зовсім не хочу слухати її перед усіма і волю бути з нею віч-на-віч. У бібліотеці горить камін?

— Так, міс, тільки вона така страшнюща!

— Киньте ваші балачки, йолопе! Робіть, що вам кажуть!

Сем знову зник, а зацікавлення й збудження серед товариства зросло ще більше.

— Тепер вона готова, — сказав лакей, вернувшись за якусь хвилину.
— І питає, хто буде перший.

— Я гадаю, що краще мені самому подивитися на неї, перш ніж піде хто з дам, — сказав полковник Дент. — Скажіть їй, Семе, що першим буде джентльмен.

Сем пішов і повернувся.

— Вона каже, сер, що їй не треба джентльменів. Хай вони й не думають іти до неї. Так само й дами, — додав він, ледве стримуючи усмішку, — вона ворожитиме тільки молодим і незаміжнім.

— Далєбі, вона своє діло знає! — вигукнув Генрі Лін. Міс Інґрем урочисто підвелася.

— Я йду перша, — сказала вона таким тоном, який би пристав ватажкові, що героїчно піднімає своїх солдатів до бою проти ворога, який уже ввірвався в їхні окопи.

— О моя люба, моє золото! Схаменися! Не йди! — заголосила леді Інґрем. Однак дочка велично й мовчки пропливла повз матір, пройшла у двері, які відчинив перед нею полковник Дент, і потім ми почули, як вона зайшла до бібліотеки.

Товариство притихло. Тільки леді Інґрем ламала руки, гадаючи, що такої хвилини це якраз недоречно робити, а міс Мері заявила, що вона нізащо в світі не піде. Емі та Луїза збуджено хихотіли і, здавалося, були трохи налякані.

Хвилини минали дуже поволі, і тільки десь за чверть години двері бібліотеки знову відчинились, і міс Інґрем пройшла назад попід аркою до вітальні.

Чи сміятиметься вона? Чи сприйме все це як жарт? У всіх звернених до неї очах горіла гостра цікавість. А вона дивилася у відповідь холодно й неприступно і не виявляла ні веселості, ні схвильованості. Перейшовши якось дуже вже випростано вітальню, вона мовчки сіла на своє місце.

— Ну як, Бланш? — промовив лорд Інґрем.

— Що вона тобі наказала, сестричко? — спитала Мері.

— Якої ви тепер думки? Як ви гадаєте? Вона справді ворожка? — допитувалися обидві міс Ештон.

— Стривайте, любі мої, — відповіла міс Інґрем. — Не товптеся коло мене. Ви й справді готові вірити бабським забобонам. Збили круг неї таку бучу! А разом з усіма — і ви, мамо! Ви, певно, вірите, що ця циганка — справжня чарівниця, що спілкується з самим дияволом. Я ж побачила просто жебрачку циганку, звичайнісіньку ворожку, яка й сказала мені все те, що вони звичайно кажуть при такій нагоді. Я вволила свою примху і гадаю, що містер Ештон добре зробить, коли кине завтра вранці ту стару каргу до буцегарні, як і погрожував.

Міс Інґрем узяла книгу і опустилася в крісло, припинивши в такий спосіб розмову. Я стежила за нею з півгодини: за цей час вона не перегорнула жодної сторінки, і на її обличчі, що дедалі більше похмурнішало, проступало невдоволення й гірке розчарування. Вона,

видно, не почула нічого втішного для себе, а її вперта понура мовчанка свідчила, що вона, хоч і вдавала байдужу, дуже прикро вражена тим, що сказала їй циганка.

Мері Інґрем, Емі та Луїза Ештон заявили, що не підуть поодинці, хоч усім їм страх як хотілося глянути на ворожку. Посередником у переговорах з циганкою був Сем. Походивши хтозна-скільки разів туди й сюди, Сем добре-таки натрудив свої ноги, аж поки врешті домігся у вередливої сивіли дозволу, щоб усі три панночки зайшли гуртом.

Їхня розмова з ворожкою не була така тиха, як розмова міс Інґрем. Ми чули з бібліотеки хихотіння і вереск, а хвилин за двадцять звідти відчинилися двері і всі три панночки з галасом побігли через хол, мовби на смерть перелякані.

— Повірте, вона не проста ворожка! — кричали вони одна поперед одної. — Такого нам наказала! Все-все про нас знає! — І, захекані, вони попадали в крісла, які їм попідставляли чоловіки.

Спонукувані цікавими, вони розповіли, що циганка сказала їм, що вони робили й говорили, коли ще були дітьми, описала книжки та оздоби в їхніх будуарах — дрібнички, що вони одержали в подарунок від родичів. Вона відгадала імена тих, кого вони найдужче люблять, і сказала кожній її найпалкіше бажання.

Чоловіки, звісно, захотіли почути, що саме сказала кожній циганка, та дарма, нічого не довідалися. Дівчата на відповідь тільки хихотіли, соромливо зводили очі й ніяковіли. Матусі тим часом давали своїм діткам нюхати запашний оцет, обмахували їх віялами та в котрий уже раз нагадували, що вони застерігали і відраювали їх ходити до ворожки. Старші джентльмени посміхалися, а молодші надокучали схвильованим панночкам своїми послугами.

Серед цієї метушні, яка привернула всю мою увагу, я почула, що хтось торкнув мене за лікоть. Я озирнулася і побачила Сема.

— Перепрошую, міс, циганка заявила, що в кімнаті є ще одна незаміжня леді, яка не була в неї, і вперлася, що не піде геть, поки не побачить її. Я гадаю, що це ви: всі інші вже ходили. Що їй сказати?

— О, я охоче піду, — відповіла я, зрадівши несподіваній нагоді вдовольнити свою цікавість. Ніхто й не помітив, як я вислизнула з кімнати, швиденько причинивши за собою двері: товариство стовпилося біля наляканої трійки, яка щойно повернулася від ворожки.

— Коли хочете, міс, — сказав Сем, — я чекатиму на вас у холі. Покличте мене, якщо

вона вас налякає.

— Ні, Семе, вертайтеся до кухні. Я не з тих, що бояться.

Я й справді не боялася, однак була дуже схвильована й цікава знати, що скаже мені та ворожка.

РОЗДІЛ ХІХ

У бібліотеці було тихо, а сивіла, — коли це була вона, — досить спокійно сиділа в кріслі біля каміна. На ній був червоний плащ й чорний капелюх, або, швидше, крилатий циганський бриль, прив'язаний зверху смугастою хусткою. На столі стояла погашена свічка. Циганка схилилася до вогню і, здається, читала схожу на молитовник чорну книжечку. Вона бубоніла собі під ніс слова, як це роблять, читаючи, старі люди, і не відірвалася від книжки, коли я увійшла, ніби конче поклала собі дочитати до крапки.

Я стала на килимок перед каміном і гріла руки, бо у вітальні сиділа далеко від вогню і трохи змерзла. Я була зовсім спокійна, як ніколи: циганка нічим не викликала в мені занепокоєння. Вона згорнула книжку й повагом підвела очі. Крислатий бриль прикривав її обличчя, проте, коли вона глянула вгору, я побачила, що воно в неї таки дивне — усе якесь брунатне, аж чорне. Скуйовджені патли стирчали з-під білої пов'язки, що наполовину ховала її щоки й підборіддя, її очі враз вп'ялися в мене пильним, проникливим поглядом.

— То й вам поворожити? — запитала вона таким же рішучим голосом, як її погляд, і таким же різким, як її риси.

— А це вже, як ваша ласка, матінко, хоч ворожіть, хоч ні. Тільки я наперед скажу, що ворожбитам не вірю.

— Зухвала відповідь, нічого не скажеш. Я від вас цього й чекала. Я вчула вашу вдачу в ході, тільки-но ви переступили поріг.

— Невже? У вас тонкий слух.

— Правду кажете. І гострі очі, і меткий розум.

— Вони вам конче потрібні для вашого ремесла.

— Що так, то так. А надто, коли маєш справу з такими, як от ви. Чому ви не тремтите?

— Мені не холодно.

— Чому ви не зблідли?

— Бо я не слаба.

— Чого ви гребуєте моєю ворожбою?

— Бо я не дурненька.

Стара карга захихикала під брилем, тоді витягла коротеньку чорну люлечку і запалила її. Потішившись нею трохи, вона розігнула спину й, не зводячи очей з полум'я, повагом промовила:

— А я знаю, що вам холодно і що ви слаба й дурненька.

— Доведіть, — заперечила я.

— Будь ласка, і то в двох словах! Вам холодно, бо ви самотні і нема кому зігріти вам серце. Ви слабі, бо ще не зазнали найсолодшого почуття, найкращого і найвищого, яке дане людям. Ви дурненька, бо мордуєте себе і страждаєте, а не хочете поманити свого щастя, не хочете й кроку ступити назустріч тому, хто вас жде.

Вона знову запхнула в зуби свою коротку чорну люлечку і заходилася пильно її смоктати.

— Ви це можете сказати мало не всім тим, хто, як і я, живе самотньо в багатому домі і залежить від інших.

— Можу сказати, та чи це буде стосуватися всіх?

— Усіх, хто опинився в моєму становищі.

— Так, хто опинився в вашому становищі. А чи є ще хоч одна душа з вашою долею?

— Пошукайте і знайдете тисячі.

— Навряд чи ви знайдете хоч одну таку. Якби ви тільки знали, яка у вас особлива доля, як ви близько від щастя і як ви минаєте його! Ваша доля і ваше щастя ждуть свого часу. Одного вашого поруху буде досить, щоб сполучити їх. Випадок їх порізнив. А тільки-но вони з'єднаються, ви знайдете свій рай.

— Я не тямлю в загадках і ще зроду жодної не розгадала.

— Коли ви хочете почути більше, покажіть мені свою долоню.

— І позолотити вам ручку?

Я дала їй шилінг. Вона пхнула його в стару шкарпетку, яку витягла з кишені і, зав'язавши вузлом, поклала назад, а тоді звеліла простягнути руку, що я й зробила. Нагнувши своє лице до моєї долоні, ворожка розглядала її, не торкаючи руками.

— Дуже чиста долоня, — сказала вона. — На такій руці нічого не видивися: зовсім мало ліній. Та й що таке рука? Долю списано не на ній.

— Згодна з вами, — зауважила я.

— Не на ній, — мовила вона ще раз, — а на обличчі: на чолі, коло очей, в самих очах, в лініях рота. Станьте навколішки й зведіть голову!

— Ага! Це ближче до діла! — сказала я, виконуючи її наказ. — Я починаю вам вірити. Я вклякнула за два кроки від ворожки. Вона перегорнула в каміні. Спалахнуло полум'я, освітивши тільки моє лице, — циганка й далі була в затінку.

— Цікаво, з чим на серці прийшли ви до мене сьогодні? — мовила вона, подивившись досить довго на мене. — Цікаво, які думки тривожать ваш мозок, коли ви годинами сидите у вітальні, а гості з шляхетного товариства сновигають перед вами, як тіні від чарівного ліхтаря. Так

мало у вас з ними спільного, ніби вони й справді людські тіні — без плоті й крові.

— Я часто буваю стомлена, іноді хочу спати, а от сумую рідко.

— Тоді у вас є якась таємна надія, яка додає вам духу й розради нашіптуванням про майбутнє.

— Ні! Найзаповітніша моя мрія — це заощадити трохи грошей із свого заробітку і відкрити колись школу, найнявши для цього невеликий будинок.

— Погана пожива для духу. А коли ви сидите на підвіконні (бачите, я знаю ваші звички)...

— Ви знаєте про них від челяді.

— О! Це свідчить про ваш меткий розум! Нехай і так — від челяді. Правду кажучи, я тут знаю одну — місіс Пул...

Почувши це ім'я, я звелася на ноги. "То... то ви її знаєте, — подумала я. — Тоді це чортові витівки!"

— Не лякайтеся, — провадила далі дивна жінка, — вона не підведе. Вона робить своє діло спокійно й мовчки. На неї можна цілком звіритися. Отож, як я казала, коли ви сидите на підвіконні, то хіба ви ні про що інше не думаєте, тільки про свою школу?

І вас не цікавить ніхто з тих, що сидять перед вами на канапах та в кріслах? І ви не вивчаєте тоді чийогось лиця? Або чийхось рухів — бодай із простої цікавості?

— Мені цікаво спостерігати кожне лице й кожен порух.

— І ви не вирізняєте з-посеред усіх одного, або, може, двох?

— Часом буває, що рухи або погляди якоїсь пари розповідають мені цілу історію. Тоді я з цікавістю їх спостерігаю.

— А які історії вам найбільше до вподоби?

— О, я не маю великого вибору! Всі історії обертаються круг одного — женихання, і всі вони мають одну згубну кінцівку — одруження.

— І вам подобається оця одноманітна тема?

— Сказати правду, ні. Вона мене зовсім не хвилює.

— Не хвилює? Молода, повна життя й здоров'я, прекрасна, родовита дівчина сидить і сміється в очі чоловікові, якого ви...

— Якого я що?

— Якого ви знаєте й про якого, певне, маєте непогану думку.

— Я не знаю цих чоловіків. І заледве двома словами перекинулася з котримсь. Що ж до моєї про них думки, то одні вже літні люди й заслуговують на повагу, а інші — молоді, елегантні й гарні. Тільки ж вони вільні діставати усмішки від кого їм приємно, і я не бачу в цьому нічого, що б стосувалося мене.

— Ви не знаєте цих чоловіків? Ви заледве двома словами перекинулися із котримсь? Це саме ви скажете й про господаря маєтку?

— Його нема вдома.

— Глибокодумне зауваження! А ще мудріший виверт. Так, він поїхав сьогодні вранці

до Мілкота і буде вдома увечері або аж завтра. Але хіба з цієї причини він перестав бути вам знайомий, перестав для вас існувати?

— Ні. Тільки я не бачу, який стосунок має до нашої теми містер Рочестер.

— Я згадувала про дівчину, яка всміхається в очі чоловікові. А останнім часом містерові Рочестеру надаровано так багато усмішок, що йому від них в очах мерехтить. Ви не помічали цього?

— Містер Рочестер має право тішитися товариством своїх гостей.

— Йдеться не про його право! Невже ви не помітили, що найбільше й найчастіше тут балакають про одруження містера Рочестера?

— Цікавість слухача підгострює язика оповідачеві.

Я сказала це швидше собі, ніж циганці, її дивна розмова, голос, поведінка ніби навівали на мене сон. Раз по раз з її вуст злітали зовсім несподівані фрази, її містифікації оплутали мене ніби павутинням. Я дивом дивувалася, який це невидимий дух сидів тижнями, наглядав, як б'ється моє серце, і знав кожен його удар.

— Цікавість слухача! — повторила вона. — Еге ж, містер Рочестер годинами слухав, що з таким натхненням і радістю промовляли до нього палкі вуста. І слухав залюбки, з вдячністю. Ви не помітили?

— Із вдячністю? Щось не пригадую, щоб на його обличчі була помітна вдячність.

— Не пригадуєте? То стежили за ним! І що ж ви помітили, коли не вдячність? Я промовчала.

— Ви помітили любов, чи не так?.. І, заглядаючи вперед, бачили його одруженим, а його дружину щасливою?

— Гм! Не зовсім так. Ваше відьомське всевідання часом помиляється.

— Якого ж дідька ви там бачили?

— А нащо це вам? Я прийшла сюди питати, а не сповідатися. А хіба вже відомо, що містер Рочестер одружується?

— Так. З прекрасною міс Інґрем.

— Скоро?

— Та їм видніше. І безперечно (хоч вас із вашою гідною покари зарозумілістю і поймає сумнів) вони будуть напрочуд щасливою парою. Він напевно любить таку гарну, дотепну й освічену леді. Любить його й вона, а коли, зрештою, й не самого, то принаймні його гаманець. Міс Інґрем вважає, що маєток містера Рочестера дуже їй до пари, — про це я знаю і щось таке (хай Бог мені простить) я сказала їй годину тому, і це зіпсувало їй настрій. Як вона скривила губи! Я б порадила їй темнолицьому кавалерові не ловити ґав, бо як тільки трапиться хтось інший з більшими або певнішими прибутками, вона кине його.

— Але ж, матінко, я не прийшла сюди довідуватися про майбутнє містера Рочестера. Я хочу знати свою власну долю. А ви мені нічого нічого не сказали.

— Ваша доля ще не ясна. Риси вашого обличчя суперечать одна одній. Я знаю, що доля відсипала вам свою міру щастя. Я знала це, ще поки сюди прийшла. Наготувала й відклала вбік. Я сама бачила, як вона

відкладала. І тепер все залежить від вас — простягти руку й взяти його. А от чи простягнете ви руку — саме це я й хочу знати. Станьте навколішки ще раз.

— Тільки не тримайте мене довго, бо я тут спечуся.

Я знов стала навколішки. Циганка не схилилась до мене, а тільки дивилася, спершись на спинку крісла. Тоді забубоніла:

— Вогонь спалахує в її очах, і вони поблискують, як роса. Цей погляд лагідний і повний почуття. Він глузує з моїх теревенів. Він — вразливий. Думка за думкою зринає з його чистої глибини. Коли він перестає сміятись, то робиться сумний і на повіки ніби мимохідь налягає якийсь тягар. Це ознака меланхолії й наслідок самотності. Вона відвернула очі, бо не хоче, щоб їх вивчали; своїми глузливими вогниками вони неначе заперечують ту правду, яку я їм сказала, відкидаючи мої натяки на чулість і сум. Оцей вияв гордості й стриманості тільки підтверджує мою думку. Такі очі приносять щастя.

Що ж до уст, то вони люблять часом сміятися. І вони не таять нічого, що збагне розум, тільки мовчать про те, чим переповнене серце. На цих жвавих і виразних устах не лежатиме вічно печать мовчазної самотності: ці уста готові багато говорити, часто усміхатися й вітати співрозмовника добрим словом. Ця риса теж сприятлива для щастя.

З усіх цих рис хіба що тільки чоло вороже щасливій долі. Воно неначе проголошує: "Я можу жити сама, коли самоповага й обставини змусять мене до цього. Мені не треба продавати душу, щоб купити щастя. Я успадкувала від природи скарб, який не дасть мені пропасти, коли мене покинуть усі радощі або якщо за них доведеться платити дорого, надто дорого для мене". Чоло далі каже: "Мій розум твердою рукою тримає віжки вдачі і не дозволить нерозважному серцю затягти мене в безодню. Хай пристрасті вирують і шаленіють, мов ті дикуни-ідолопоклонники, хай бажання малюють мені хоч які принагідні картини, та останнє слово

завжди скаже все-таки твердий глузд, а вирішальну силу матиме тільки голос розуму. Хай землю руйнують землетруси, хай навкруги лютують бурі і палають пожежі, — я слухатимусь тільки цього внутрішнього голосу, вірного служника мого сумління". Добре сказано, лобе! Твою заяву взято до уваги. Твої задуми чесні, їх погоджено з голосом совісті й розуму. Я знаю, як хутко мине молодість і зав'яне її цвіт, коли в келиху щастя буде хоч краплина сорому або бодай натяк на докори сумління. Я не хочу ні жертв, ні смутку, ні відчаю — все це мені не подобається. Я хочу рятувати, а не губити, заслужити вдячність, а не викликати гіркі сльози... Жодної сльозинки не хочу я бачити! Хай на моїй ниві зійдуть усмішки, радість, ніжність. І так має бути. Я знаю, що верзу це все ніби в солодкому сні. Як би мені хотілося продовжити цю мить у вічність, хоч я й не наважуюсь. Я ще тримаю себе в руках. Я, хоч би що, а не зламаю присяги. Встаньте, міс Ейр, ідіть. Комедії кінець.

Де я? Чи це у сні чи наяву? Невже я спала? А може, сплю й досі? Голос старої жінки змінився. Її мова, жести — все раптом здалося мені знайомим, ніби моє власне обличчя в дзеркалі, ніби слова, що їх вимовили мої власні уста. Хоч я й підвелася, але не пішла геть. Приглянулася, перегорнула вогонь і знову приглянулась. Однак циганка ще нижче насунула капелюх, затулила пов'язкою обличчя і на мигах наказала мені вийти. Вогонь освітив її витягнену руку. Збуджена й наполохана своєю підозрою, я зразу звернула увагу на цю руку. Ця рука могла належати швидше особі мого віку: не зсохла долоня, гладенькі пальці, на мізинці блищав масивний перстень. Схилившись вперед, я глянула на нього й одразу впізнала перстень, який бачила вже сотні разів. Я ще раз глянула на обличчя. Тепер циганка більше не відверталася. Навпаки, вона скинула бриля й хустку, і я побачила голову.

— Тепер пізнаєте мене, Джейн? — спитав знайомий голос.

— Скиньте ще й червоний плащ, сер, тоді...

— Зав'язка затяглася у вузол — допоможіть мені...

— Розірвіть її, сер.

— Ну от і все. Годі грати комедію. Переді мною стояв містер Рочестер.

— Звідки у вас така дивна ідея, сер?

— А проте вийшло непогано? Правда?

— У дам ви мали успіх.

— А у вас ні?

— Зі мною ви забули, що ви циганка.

— Коли не циганка, то хто? Хіба що я сам?

— Ні, ще хтось інший. Одно слово, ви, мабуть, хотіли щось у мене випитати, або, навпаки, змусити мене в щось повірити. Ви верзли нісенітницю, щоб і я робила те саме. Навряд чи це гарно, сер.

— Ви пробачите мені, Джейн?

— Стривайте, нехай я все пригадаю. Коли я після тверезого роздуму знайду, що наплела не дуже багато дурниць, то спробую вам пробачити. І все-таки це негарно.

— О! Ви були дуже коректні, дуже обачні, дуже розважні.

Я пригадала всю нашу розмову. І заспокоїлася. Справді, я чомусь із самого початку була насторожі. Я підозрювала, що це якась містифікація: циганки й ворожки не вживають таких висловів, як ця стара жінка, та й я ще помітила її неприродний голос і те, що вона ховала своє лице. Тільки я підозрювала в циганці Ґрейс Пул — цю живу загадку,

цю незбагненну таємницю, і аж ніяк не думала, що це може бути сам містер Рочестер.

— Про що ви думаєте? — запитав він. — І що означає ваша сумна усмішка?

— Я просто спантеличена й вдоволена собою, сер. Дозвольте йти?

— Ні, стривайте хвилину і скажіть мені, що роблять мої гості у вітальні.

— Певно, обмінюються враженнями про циганку.

— Сядьте й розкажіть, що вони там про мене кажуть.

— Я б не хотіла бути тут довше, сер: скоро вже одинадцята година. Чи знаєте ви, що після вашого від'їзду прибув ще один гість?

— Гість? Ні. Хто б це міг бути? Я нікого не жду. Він поїхав?

— Ні, він каже, що знає вас давно і що може дозволити собі перебути тут до вашого приїзду.

— Хто ж він у біса такий? Він не казав?

— Його звати Мейсон, сер. Він прибув з Вест-Індії, ізспаніштауна на Ямайці, коли я не помиляюся.

Містер Рочестер стояв коло мене, взявши за руку, наче хотів посадовити в крісло. Коли я сказала "Мейсон", він мимоволі стиснув мою руку. Усмішка застигла на його вустах. Здавалося, йому забило дух.

— Мейсон! З Вест-Індії! — промовив він, пополотнівши, і, мов заводна лялька, ще тричі повторив: "Мейсон! З Вест-Індії". І за кожним разом полотнів ще більше. Видно, мої слова його неабияк стривожили.

— Вам недобре, сер? — запитала я.

— Джейн, ви вдарили мене обухом по голові... обухом, чуєте? — Він похитнувся.

— Зіпріться на мене, сер!

— Джейн, ви вже якось підставляли мені ваше плече, тож підставте ще один раз. Ось вам моя рука. Він сів і всадовив мене коло себе. Він тримав мою руку в своїх долонях і гладив її. В його погляді я читала страх і занепокоєння.

— Мій маленький друже, — мовив він, — як би я хотів опинитися з вами одною десь на безлюдному острові, де б усі страхи, турботи й бридкі спогади покинули мене.

— Чим я можу стати вам у пригоді, сер? Я віддам своє життя, коли це потрібно.

— Обіцяю вам, Джейн, що коли шукатиму допомоги, то звернуся тільки до вас.

— Дякую, сер, кажіть мені, що робити, і я принаймні докладу всіх зусиль...

— Принесіть мені, Джейн, склянку вина з їдальні. Там зараз вечеряють. І подивіться, чи Мейсон з ними та що він робить.

Я вийшла. Застала товариство в їдальні за вечерею, як і гадав містер Рочестер. Вечеряли не за столом, а стоячи, кожен брав з низького столика, що хотів: гості стояли купками з тарілками й келихами в руках. Всі були у веселому настрої, у кімнаті лунав сміх і жвава розмова. Містер Мейсон стояв коло вогню, балакаючи з полковником та місіс Дент і, як і решта, здавався веселим. Я налила в келих вина (коли я це робила, міс Інґрем нахмурила брови: вона, мабуть, подумала, що я дозволяю собі забагато) і повернулася до бібліотеки.

Страшна блідість уже зійшла з лица містера Рочестера, і він здавався тепер дуже спокійним і рішучим.

— П'ю за ваше здоров'я, моя розрадо! — сказав він, взявши вино. Тоді випив і віддав мені келих. — То що вони роблять, Джейн?

— Сміються та балакають, сер.

— Не супляться, не мають таємничого виразу, ніби почули щось дивне?

— Зовсім ні. Навпаки, вони дуже-дуже веселі.

— А Мейсон?

— Він також сміється.

— Що б ви робили, Джейн, якби всі ці люди прийшли сюди і оплювали мене?

— Коли б могла, сер, то повиганяла б їх з кімнати. Він ледь усміхнувся.

— А якби я пішов до них, а вони б тільки глянули на мене холодно і, глузливо перешіптуючись, покинули б мене, що тоді? Пішли б і ви з ними?

— Мабуть, що ні, сер. Мені більше до вподоби було б лишитися з вами.

— І втішати мене?

— Так, сер, я старалася б полегшити ваше горе.

— А якби вони прокляли вас за це?

— Навряд чи я б знала про їх анафему, а коли б і знала, то мені було б це байдуже.

— І, рятуючи мене, ви зневажили б громадську думку?

— Я зробила б це для кожного друга, який вартий моєї прихильності. А ви, я певна, варті.

— Верніться тепер до їдальні, підійдіть тихенько до Мейсона і скажіть йому на вухо, що містер Рочестер приїхав і хоче його бачити. Приведіть його сюди, а тоді лишіть нас.

— Добре, сер.

Я зробила, що він просив. Усе товариство витріщилось на мене, коли я ще раз з'явилася в їдальні. Я пробралась до містера Мейсона і, передавши йому запрошення, провела до бібліотеки, а тоді подалася до своєї спальні.

Пізньої пори, вже будучи в ліжку, я чула, як гості розходяться по своїх покоях. Серед інших я почула і голос містера Рочестера: "Сюди, Мейсоне,

ось твоя кімната!" Голос у нього був веселий. Це мене заспокоїло, і я незабаром заснула.

РОЗДІЛ XX

Лягаючи, я забула запнути фіранку й спустити жалюзі, як робила це щовечора. Отож коли повний ясний місяць (тим-то й ніч була така гарна) засвітив у моє незавішене вікно, його тихе сяйво збудило мене. Була глупа ніч, і, розплющивши очі, я побачила його срібно-біле, кришталево-ясне коло. Він був гарний-прегарний, хоч і надто урочистий. Я сіла в ліжку і простягла руку, наміряючись запнути фіранку. Боже мій! Що то!

Спокій і тишу ночі ніби сколихнув дикий, несамовитий, моторошний крик і покотився по всьому Торнфілд-холу.

У мені все похололо, серце спинилось, а простягнута рука так і залякла. Крик завмер і більше не повторився. Хоч би хто то був, він навряд чи спромігся б одразу закричати так моторошно ще раз. Найбільший в Андах кондор не може двічі повторити такого крику у своєму гнізді на оповитій хмарами скелі. Істоті, з горла якої вихопився цей несамовитий зойк, треба було хоч трохи перепочити й набратися сил. Крик пролунав на третьому поверсі, якраз у мене над головою. І саме там — в кімнаті над моєю спальнею — я почула тепер відчайдушну боротьбу, боротьбу не на життя, а на смерть. Хтось здушеним голосом прокричав:

— Рятуйте! Рятуйте! Рятуйте!

— Невже ніхто не чув? — знов закричав хтось серед шаленої боротьби й гупання, які не вгавали нагорі. Потім крізь дошки я почула: — Рочестере! Рочестере! Ради Бога! Сюди!

Грюкнули двері: хтось побіг, чи, вірніше, помчав коридором. Наді мною затупотіли ще чийсь кроки, щось гупнуло долі, й запала тиша.

Дарма що я тремтіла від жаху, я сяк-так одяглася й вийшла з кімнати. Всі вже попростилися: у кожній кімнаті лунали стривожені голоси, безперестану рипали двері, один по одному визирали гості; у коридорі стало людно. Геть усі посхоплювалися з ліжок. "Ой! Що таке?", "Кого вбили?", "Що сталося?", "Дайте свічку!", "Може, горимо?", "Грабують?", "Куди тікати?" — чулося звідусіль. Якби не місяць, то було б темно як у могилі. Гості бігали сюди й туди, збиралися купками, хтось плакав, хтось спотикався. Одне слово, переполох був страшенний.

— Де в дідька подівся Рочестер? — гукав полковник Дент. — Його нема в ліжку.

— Я тут! Тут! — почулася відповідь. — Заспокойтеся всі. Я йду.

В кінці коридора рипнули двері, і ми побачили містера Рочестера із свічкою. Він щойно зійшов униз із верхнього поверху. Одна з дам підбігла просто до нього й схопила за руку. Це була міс Інґрем.

— Що там скоїлося — щось страшне? — спитала вона. — Скажіть нам одразу всю правду!

— Помалу, не збийте мене з ніг і не задушіть, — сказав він, коли обидві міс Ештон повисли на ньому, а дві вдови у широченних білих халатах летіли на нього, неначе кораблі під усіма вітрилами.

— Усе гаразд! Усе гаразд! — закричав він. — Це просто репетиція комедії "Багато галасу з нічого". Пані, відступіться від мене, а то я можу розлютитися. Містер Рочестер уже здавався розлюченим, його чорні очі метали блискавки. Стримуючи себе, він спокійно додав:

— Одній служниці приверзлося казна-що уві сні — от і все. Вона жінка нервова і неврівноважена: сприйняла свій сон за привид або щось таке і налякалася аж до істерики. Ну, а тепер зробіть мені таку ласку й розійдіться по кімнатах, бо поки в домі не буде тихо, їй важко буде

заспокоїти. Панове, будьте такі ласкаві, покажіть приклад дамам. Міс Інґрем, я певен, що ви не піддастесь цьому безпричинному страху. Емі й Луїзо, поверніться до своїх гніздечок, мої горлички. А дами, — він звернувся до вдів, — ризикують смертельно застудитися, коли й далі стоятимуть у цьому холодному коридорі.

Отак то вмовляючи, то наказуючи, він змусив гостей розійтися по спальнях. Я не чекала особистого запрошення і пройшла до себе так само тихо й непомітно, як і вийшла.

Проте я не лягла: навпаки, стала ретельно вдягатися. Шум і слова, що я чула після зойку, — а чула їх, очевидно, тільки я, бо вони долинали з кімнати наді мною, — переконали мене, що то зовсім не сон служниці переполохав усіх і що пояснення містера Рочестера — просто вигадка, щоб заспокоїти гостей. І, готуючись до ще якоїсь несподіванки, я вбралася. Я довго сиділа зодягнена край вікна, розглядаючи тихий парк та срібlistі лани, і чекала не знати чого. Мені здавалося, що після цього дивного зойку, боротьби й крику: "Рятуйте!" — має статися ще якась подія.

Але ні: навкруги панувала тиша. Потроху шепіт і метушня стихли, а за якусь годину в Торнфілд-холі стало тихо, як у пустелі. Здавалося, що сон і ніч забрали назад свою владу. Тим часом місяць скотився до заходу: от-от він і зовсім сховається. Мені набридло сидіти в холоді й темряві, і я вирішила лягти в ліжко, не роздягаючись. Я встала й безшумно пройшла по килиму. Коли я нахилилася, щоб скинути черевики, хтось тихенько постукав у мої двері.

— Я, може, потрібна? — спитала я.

— Ви на ногах? — відповів голос, який я й сподівалася почути, тобто голос мого господаря.

— Так, сер.

— І вбрані?

— Так.

— Тоді виходьте, тільки потихеньку.

Я вийшла. Містер Рочестер стояв у коридорі із свічкою в руках.

— Ви мені потрібні, — сказав він. — Ідіть за мною. Тільки помалу, щоб не робити галасу.

Мої капці були тоненькі, і я ступала по килиму м'яко, як кицька. Містер Рочестер тихенько покрався коридором, вибрався сходами нагору й став у темному й низькому коридорі злочасного третього поверху. Я й собі спинилася коло нього.

— Ви маєте в себе губку? — запитав він пошепки.

— Так, сер.

— А сіль — нюхальну сіль?

— Так.

— Тоді принесіть те й те.

Я вернулася до себе, знайшла на умивальнику губку, а в шухляді сіль і знову пішла нагору. Він чекав мене з ключем у руці. Підійшовши до низьких чорних дверей, застромив ключа в щілину, почекав хвильку й знов звернувся до мене:

— Ви не боїтеся крові? Не зомлієте?

— Гадаю, що ні, хоч мені ніколи не доводилось її бачити.
Відповідаючи, я тремтіла, хоч і не почувала ні страху, ні слабості.

— А дайте-но вашу руку, — сказав він, — а то справді впадете. Наші пальці з'єдналися.

— Ваша рука тепла й тверда, — зауважив він, повернув ключ і відчинив двері. Я зайшла до кімнати, яку вже колись бачила, — того дня, коли місіс Фейрфакс показувала мені будинок. На стінах висіли гобелени, і тільки в одному місці, де матерію відхилили, було видно двері, що їх першого разу я не примітила. Вони стояли відчинені, в сусідній кімнаті горіло світло. Я почула звідти хрипкі уривчасті звуки, достоту, як собаче гарчання.

— Зачекайте хвилину, — сказав мені містер Рочестер, поставив на підлогу свічку й пішов у двері. Там його зустрів вибух сміху. Спершу дуже голосний, він помалу

перейшов у характерне для Ґрейс Пул моторошне хихотіння. Отже, там була вона. Містер Рочестер, видно, наказав щось на мигах, хоч хтось звернувся до нього пошепки. Тоді він вийшов і замкнув за собою двері.

— Сюди, Джейн, — сказав він.

Ми пройшли на другий бік широкого ліжка, яке разом із спущеною запоною займало таки чимало місця в кімнаті. В головах стояло крісло, а в ньому сидів якийсь напіводягнений чоловік. Він сидів нерухомо, відкинувши назад голову й заплющивши очі. Містер Рочестер присвітив свічкою, і я впізнала в цьому блідому й наче мертвому чоловікові містера Мейсона. Я помітила й те, що його сорочка з одного боку й на рукаві була червона від крові.

— Візьміть свічку, — сказав містер Рочестер і, взявши з умивальника миску з водою, додав: — А тепер потримайте ось це.

Він намочив губку і обмив нею бліде як крейда лице гостя; попросив у мене пляшечку й підніс її Мейсонові до носа. Поранений за якусь хвилю розплющив очі й застогнав. Містер Рочестер розстебнув на ньому сорочку: рука й плече Мейсона були перев'язані. Він змив губкою кров, що просочувалася крізь пов'язку.

— Це небезпечно? — пробурмотів містер Мейсон.

— Дурниці! Просто подряпини! Візьми себе в руки, тримайся! Я зараз сам вирушу до лікаря. А вранці, гадаю, тобі можна буде звідси виїхати! Джейн! — звернувся він до мене.

— Прошу?

— Я мушу лишити вас тут із оцим джентльменом на годину або й дві. Вам доведеться стирати кров, коли вона виступить, як це робив я. Коли йому стане млосно, дасте йому понюхати вашу сіль і води зі склянки, що стоїть поряд. Не розмовляйте з ним, хоч би там що, а ти, Річарде, знай, що, коли озвешся до неї, це може коштувати тобі життя. Я не відповідаю за наслідки, якщо ти промовиш хоч слово.

Бідолаха знову застогнав. Видно, він не смів ворухнутися: боявся або смерті, або чогось іншого, і це скувало його рухи. Містер Рочестер дав мені закривавлену губку, і я робила те, що й він. Якусь хвилю він дивився на мене, тоді сказав: "Не забувайте!.. Ніяких мені балачок!" — і вийшов. Чудно якось мені стало, коли клацнув замок і за якусь часину не стало чути кроків господаря.

Отак я й лишилася замкнута серед ночі в одній із таємничих кімнат третього поверху. Переді мною — блідий, закривавлений чоловік, і тільки тоненькі двері відокремлюють мене від убивці. Все це було жахливе, але я б не боялася, якби не думка, що Ґрейс Пул може напасти на мене.

Одначе втекти я не могла. Мусила дивитися на це блідаве обличчя, на ці посинілі мовчазні губи, яким заборонено розтулятися, на ці очі, які то розплющувалися, то блукали по кімнаті, то спинялися на мені з виразом невимовного жаху. Я мусила знов і знов опускати руку в миску з кривавою водою й стирати йому з тіла настирливі червоні краплі. Мусила дивитися, як поволі опливала нагоріла свічка, а на старовинних потертих гобеленах круг мене та на запоні великого ліжка росли і густішали тіні, — вони ставали аж чорні й чудно вихитувалися над масивною шафою навпроти мене. На дверцятах на дванадцять дощок вирізьблено понуро-скорботні обличчя апостолів. Кожне обличчя було неначе вставлене в рамку, а над ними всіма височів хрест з чорного дерева й розп'ятий на ньому Христос.

Мерехтливе світло ганяло тіні, і з темряви вихоплювався то бородатий лікар Лука зі схиленим чолом, то святий Іван з довгими кучерями, то диявольський вид Юди, — він раптом неначе оживав, і на ньому проступали лукаві риси архізрадника-сатани, що прибрав Юдину подобу.

В такій похмурій кімнаті я мусила вартувати: прислухатися до рухів дикого звіра чи диявола за тонкими дверима. Проте відвідини містера Рочестера ніби його зачарували. За всю ніч я тільки тричі, і то через великі відступи, чула звуки по той бік дверей: обережні кроки, коротке хрипке собаче гарчання та протяжний людський стогін.

Мені не давали спокою ще й мої власні думки. Яке лиходійство знайшло собі притулок у цьому відлюдному будинку, власник якого не міг ані спинити його, ані покласти

йому край? Яка таємниця хотіла розкрити себе то через пожежу, то через пролиту глупої ночі кров? Що це була за істота, яка сховалася під маскою звичайнісінької собі жінки з голосом, що нагадував то глузливого демона, то хижого птаха, який живиться падлом?

А цей звичайний собі тихий чоловік, що над ним я схилилася, — як він заплутався в цьому павутинні жаху? Чому ота фурія напала на нього? Що привело його саме до цієї частини будинку такої пізньої пори, коли він мав спати? Адже я добре чула, що містер Рочестер приділив йому спальню внизу. Як же він тут опинився? І чому тепер він так лагідно сприйняв насильство чи зраду, жертвою якої він став? Чому так покійно дав себе ув'язнити, як того хотів мій господар? І для чого містерові Рочестеру його ув'язнювати? На його гостя вчинили замах, а ще зовсім недавно хтось зловмисно підняв руку на нього самого, і обидва ці злочини він волів тримати в таємниці й сховати від розголосу. До того ж я бачила, що містер Мейсон слухався містера Рочестера, що сильна воля останнього підкоряла собі інертність першого. Кілька коротких фраз, якими вони перемовилися, переконали мене в цьому. Було ясно, що і в їхніх колишніх взаєминах безвільна вдача одного, як правило, скорялася вольовому завзяттю другого. Чим же тоді пояснити переляк містера Рочестера, коли він почув про приїзд свого друга? Чому саме тільки ім'я цього плохенького чоловіка, що, як дитина, слухається тепер кожного його слова, впало кілька годин тому на нього, як грім з ясного неба?

О! Я не могла забути ні його погляду, ні його блілого обличчя, коли він шепотів: "Джейн, ви вдарили мене обухом по голові!" Я не могла забути, як тремтіла його рука, коли він сперся на моє плече. А хіба легко було зігнути твердий дух і змусити тремтіти дуже тіло Фейрфакса Рочестера?

"Коли ж він вернеться? Коли ж він вернеться?" — повторювала я подумки. Ніч тяглася безмежно, мій закривавлений пацієнт млів, стогнав і втрачав силу, а день не займався, і поміч не приходила. Я ще і ще підносила воду до білих губ Мейсона, знов і знов давала йому нюхати сіль, та мої зусилля здавались марними. Видно, фізичні й душевні муки, втрата крові або все це разом виснажило його. Він так стогнав і виглядав таким кволим, наляканим і розгубленим, що я боялася, як би він не вмер. А я ж не могла озватися до нього!

Врешті свічка згасла, і, коли зробилось темно, я помітила попід краєм віконних фіранок смужку сірого світла: займалося на день! Раптом я почула, як далеко внизу у дворі загавкав Пілот. Моя надія воскресла. І не даремно: за якихось п'ять хвилин клацнув замок і дав мені знати, що настав кінець моєму вартуванню. Воно тривало не більше двох годин, а для мене ніби сплив довгий тиждень. Зайшов містер Рочестер, а з ним лікар, по якого він їздив.

— Тепер, Картере, не гайте часу! — сказав він до лікаря. — Даю вам півгодини. Цього досить, щоб оглянути й перев'язати рани, провести хворого вниз і таке інше.

— Хіба він може рухатися, сер?

— Безперечно! Тут нема нічого серйозного: він рознервувався, і йому треба додати руху. Беріться мерщій до діла!

Містер Рочестер розсунув щільні фіранки й підняв полотняну штору, одне слово, пустив усередину якомога більше денного світла. Мені й дивно, і радісно було бачити, що надворі вже геть розвиднілося і на сході палають чудесні рожеві смуги. Містер Рочестер підійшов до Мейсона, якого вже оглядав лікар.

— Ну, як тобі, мій друже? — запитав він.

— Боюся, вона мене вбила, — прошепотів той.

— Не вигадуй! Вище голову! Через два тижні ти й геть забудеш про цей випадок. Ти втратив трохи крові — оце й усе. Картере, запевніть його, що ніякої небезпеки немає.

— Звісно, немає, — відповів Картер, який уже зняв пов'язку з рани. — Шкода тільки, що я не прийшов трохи раніше: він би не втратив стільки

крові... А це що таке? Плече не тільки різали, а ще й рвали. Це рана не від ножа. Тут побували чийсь зуби!

— Вона кусала мене, — пробурмотів поранений. — Вона вп'ялася в мене зубами, як тигриця, коли Рочестер забрав від неї ножа.

— Не слід було піддаватися. Треба було зразу чинити опір, — зауважив містер

Рочестер.

— Коли ж у таких обставинах годі було щось вдіяти, — заперечив Мейсон. — О Господи, як це було страшно! — додав він і весь здригнувся. — Та й я не чекав цього: спочатку вона була така спокійна.

— Я застерігав тебе, — промовив містер Рочестер. — Я казав: будь насторожі, коли ти з нею. До того ж ти міг би зачекати до завтра й узяти мене з собою. Це була просто дурість — піти вночі, та ще й самому.

— Я думав, що так буде краще.

— Думав! Думав! Коли я це чую, мене тіпає. Та хоч там що, ти добре поплатився, що мене не послухав. І я не маю що сказати більше. Картере! Мерщій! Мерщій! От-от зійде сонце, а ми мусимо забрати його звідси.

— Хвилиночку, сер. Плече я вже перев'язав. Треба ще оглянути рану на руці. Тут, видно, так само побували зуби.

— Вона смоктала мою кров. Вона казала, що вип'є всю кров з мого серця, — простогнав Мейсон.

Я бачила, як містер Рочестер здригнувся. Якийсь особливий вираз огиди, жаху й ненависті скривив йому обличчя, та він тільки сказав:

— Замовкни, Річарде. Ніколи не сприймай серйозно її слів і не повторюй їх.

— Я хотів би їх забути, — відповів той.

— І забудеш, коли поїдеш геть з Англії, повернешся успаніштаун і думатимеш про неї як про померлу й поховану. Або краще зовсім не згадуй про неї.

— Цю ніч не можна забути.

— Навпаки, можна. Треба тільки схотіти, чоловіче. Ще дві години тому ти прощався з білим світом, а проте й досі живеш, ще й теревені правиш. Ну, от! Картер зробив своє діло чи ось-ось зробить, а я вмиль поставлю тебе на ноги. Джейн (він уперше звернувся до мене по тому, як повернувся), візьміть цього ключа, підіть у мою спальню, вийміть з верхньої шухляди шафи чистого шарфа та сорочку й несіть їх сюди, і то швидше.

Я пішла, відчинила шафу, знайшла названі речі й вернулася з ними.

— Тепер, — сказав він, — зайдіть за ліжку, поки я його одягну. Тільки не виходьте з кімнати. Ви ще будете потрібні.

Я відійшла, куди мені велено.

— Чи вже хтось прокинувся, коли ви ходили вниз, Джейн? — спитав раптом містер Рочестер.

— Ні, сер. Всюди було дуже тихо.

— Ми вирядимо вас тихенько, Діку. Так буде краще і для вашої безпеки, і для тієї нещасної істоти, що за дверима. Я так довго і так старанно уникав розголосу, що аж ніяк не хотів би його тепер. Сюди, Картере, допоможіть йому одягтися. А де ваш хутряний плащ? Я знаю, що ви й милі без нього не проїдете в цьому проклятому холодному кліматі. У вашій кімнаті?.. Джейн, біжіть хутенько до спальні містера Мейсона — вона поруч із моєю — і принесіть звідти плащ.

Я знову побігла й знову вернулася. Цього разу я принесла широкий і довгий плащ, підбитий та облямований хутром.

— Тепер я загадаю вам ще одну роботу, — сказав мій невгамовний господар. — Вам доведеться ще раз пройти до моєї кімнати. Яке щастя, що ви так м'яко ступаєте, Джейн. Незграбний кур'єр був би в такій халепі ні до чого. Висуньте середню шухляду в моєму туалетному столику й візьміть там слоїка й склянку. І мерщій сюди.

Я збігала туди й назад і принесла згадані речі.

— От і добре! Відповідальність за дозу, докторе, я беру на себе. Я купив ці краплі в Римі у італійського знахаря — такого колегу ви б, Картере, прогнали. Вживати цей засіб раз у раз нерозважно, та при нагоді, як от зараз, він добре помагає. Джейн, трохи води!

Він простяг мені скляночку, і я налила її до половини водою з графина, що стояв на умивальнику.

— Досить! А тепер змочіть вінця слоїка.

Я зробила й це. Він накапав в скляночку дванадцять крапель якоїсь червоної рідини і подав її Мейсонові.

— Пий, Річарде! Це поверне тобі на якусь годину ті сили, які ти втратив.

— А коли воно мені зашкодить? Воно збуджує?

— Пий, пий!

Містер Мейсон скорився, бо заперечувати було марно. Він був тепер зовсім одягнений і, щоправда, блідий з лиця, проте більше не здавався знесиленим і виснаженим. Містер Рочестер дав йому три хвилини посидіти, а тоді взяв під руку.

— Тепер, повір мені, ти зможеш стати на ноги, — сказав він. — Спробуй! Хворий устав.

— Картере, беріть його під другу руку... Вище голову, Річарде! Ступай вперед... ось так...

— Мені набагато краще, — зауважив містер Мейсон.

Авжеж, що так. Тепер, Джейн, ідіть на чорний хід і відсуньте бокові двері. У дворі або й за брамою, — бо я просив не гуркотіти колесами по бруківці, — ви побачите карету. Скажіть візникові, щоб був готовий. Ми йдемо. А коли, Джейн, хто з гостей уже встав, то вийдіть на нижню площадку сходів і кашляніть.

Було десь пів на п'яту. От-от мало визирнути з-за обрію сонце. На кухні було ще темно й тихо. Я якомога обережніше відчинила бокові двері. Двір був порожній, тільки брама стояла відчинена навстіж, і там справді дожидалася пасажирів запряжена двома кіньми карета з візником на передку. Я підійшла до нього і сказала, що джентльмени йдуть. Він кивнув, а я уважно оглянулася навколо й прислухалася. Скрізь іще дрімала тиша раннього ранку. На вікнах третього поверху, в кімнатах слуг, ще не розсунули фіранок. Пташки вже щебетали серед буйного листя плодових дерев, що перекинули через стіну між двором і садом білі гірлянди свого розквітлого гілля, та ще на стайні коні вряди-годи переступали з ноги на ногу. А то усюди було тихо.

Аж ось надійшли й джентльмени. Містер Рочестер і лікар підтримували Мейсона, хоч той ступав досить твердо. Вони підсадили його в карету. За ним сів і Картер.

— Ви вже пригляньте за ним, — сказав лікареві містер Рочестер, — і тримайте його у себе, поки він зовсім не очуняє. За який день-два я відвідаю вас і подивлюся, як його здоров'я. Річарде, як тобі тепер?

— Свіже повітря відживило мене, Фейрфаксе.

— Не зачиняйте вікна з його боку, Картере, тепер нема вітру. Бувай здоров, Діку!

— Фейрфаксе...

— Що там іще?

— Нехай її пильнують, нехай ставляться якомога лагідніше, нехай... — він затнувся й заплакав.

— Я так і роблю, мій любий, робив і робитиму й надалі, — відповів містер Рочестер. Він зачинив дверці, карета рушила.

— Як би я хотів, щоб усе це скінчилось! — додав містер Рочестер, зачиняючи й засуваючи браму.

А потім тихо, з бездумним поглядом попрямував до хвіртки в мурі, що відділяв двір від саду. Гадаючи, що я більше не потрібна, я хотіла була піти додому, аж тут почула, як він мене кличе. Відчинивши хвіртку, він стояв біля неї й чекав на мене.

— Джейн! — почула я. — Ходіть сюди, на свіже повітря... Цей будинок схожий на тюрму. Ви цього не помічаєте?

— Мені він здається розкішним замком, сер.

— Недосвідченість лежить полудою на ваших очах, — відповів він. — Ви ще зачаровані ним. І ще не здатні розглядіти, що золото — це тільки сухозлітка, що шовкові завіси — гидке павутиння, що мармур — то просто камінь, а поліровані меблі — нікчемне гниле дерево. А тут, — він показав рукою на рясну зелень, під якою ми стояли, — все правдиве, природне й чисте.

Він повагом ішов обсадженою самшитом стежкою. По один бік росли яблуні, груші та вишні, по другий — впереміш із шипшиною, нехворощем та всяким пахучим зелом — майоріли різні простенькі квітки: левконія, гвоздики, баранчики, братки. Прекрасного весняного ранку після квітневих дощів і туманів ці квіти були свіжі, як ніколи. На рум'яному сході тільки-но зійшло сонце, і його проміння лилося на скроплений росою цвіт дерев і тихі стежечки під ними.

— Джейн, дати вам квітку?

Він зірвав першу напіврозквітлу троянду і дав її мені.

— Дякую, сер.

— Чи любите ви схід сонця, Джейн? А це небо з високими і легкими хмарками, які напевне розтануть, коли земля й повітря нагріються! А це тихомірне запашне повітря?

— О так, дуже!

— Ця ніч була для вас дивна, Джейн.

— Так, сер.

— Тим-то ви тепер така бліда. Ви, либонь, добре налякалися, коли я лишив вас із Мейсоном.

— Я боялася, що хтось може вийти з сусідньої кімнати.

— Таж я замкнув її, і ключ лежав у мене в кишені. Невдалий був би з мене чабан, якби я лишив незахищеною свою овечку — свою улюблену овечку — так близько від вовчих зубів. Ви були у повній безпеці.

— А Ґрейс Пул житиме тут і далі, сер?

— Авжеж! Не думайте про неї — просто викиньте її з голови.

— Коли ж мені здається, що ваше життя навряд чи в безпеці, поки вона тут.

— Не бійтеся, я подбаю про себе.

— А та небезпека, що про неї ви казали вночі, тепер уже минула, сер?

— Я не можу ручитися за це, поки Мейсон не виїхав з Англії, та, зрештою, і після того. Жити для мене, Джейн, значить стояти на тонкій корі вулкана, крізь яку у будь-яку мить може вирватися вогонь.

— Мені здається, що містер Мейсон дуже слабодухий. Ви можете на нього впливати. Він ніколи не пошкодить вам і свідомо не зрадить вас.

— О ні! Мейсон не зрадить мене і ніколи не вчинить мені шкоди. Тільки ж часом, зовсім несвідомо, він може одним необережним словом позбавити мене навіки коли не життя, то щастя.

— Скажіть йому, хай буде обачний, сер. Хай знає, чого ви боїтесь і як йому найкраще запобігати небезпеці.

Він глузливо засміявся, схопив мене раптом за руку і — так само рвучко — відштовхнув її від себе.

— Якби-то я міг те зробити, дурненька моя дівчинко, де б тоді була небезпека? Її миттю б не стало. Відколи я знаю Мейсона, я завжди казав йому: "Зробіть те чи те", — і все робилось, як я хотів. А в даному разі я не можу йому наказати: "Гляди, не нароби мені шкоди, Річарде!", бо йому не можна навіть давати знати, що він мені може зашкодити. Вас це дивує? Ви ще не раз здивуєтесь. Адже ви мій маленький друг, правда?

— Я залюбки служу вам, сер, і слухаю вас в усьому, що правильно.

— Атож. Я це бачу. І у ваших словах, і на вашому обличчі, і в усій вашій особі я читаю радісне задоволення, коли ви мені служите й допомагаєте — робите для мене і разом зі мною те, що ви слушно назвали "правильним". Бо, якби я змусив вас робити те, що, по-вашому, неправильне, ви б не бігали так легко й хутко, не робили б усе з такою охотою, і на вашому обличчі не було б стільки радості й життя. Мій друг спокійно повернувся б тоді до мене і твердо сказав: "Ні, сер, цього не можна робити. Я не можу, бо це недобре". І не можна було б вас схитнути, як зірку на небі... Ви так само маєте владу наді мною і можете вразити мене, а я не маю права виказати вам своє дошкульне місце, бо ж хоч який ви відданий друг, а відсахнетесь від мене одразу.

— Якщо ви боїтеся містера Мейсона не більше, ніж мене, сер, — то вам загрожує дуже мала небезпека.

— Якби ж це було так! А ось і затишок, Джейн. Сядьмо.

Затишком була обвита плющем ніша в мурі. Всередині стояла дерев'яна лавочка. Містер Рочестер сів, лишивши місце і для мене. Але я й далі стояла перед ним.

— Сядьте, — повторив він. — Тут є де сісти двом. Ви вагаєтесь, чи сісти коло мене, чи ні! Ви зважуєте, чи буде це правильно, Джейн?

Замість відповіді я сіла, бо відмовлятися було таки нерозумно.

— Тепер, мій маленький друже, поки сонце п'є росу, поки в цьому старому саду прокидаються й розквітають квіти, поки пташки дбають про сніданок для своїх

пташенят, а ранні бджоли стають до своєї невтомної роботи, я розповім вам одну історію, а ви спробуйте пережити її так, ніби все це було з вами самою. Тільки спершу подивіться на мене й скажіть, що вас це не лякає й не тривожить і що ви не бачите нічого дивного в тому, що я вас затримую.

— Ні, сер, усе гаразд.

— Тоді, Джейн, прикличте собі на підмогу всю вашу уяву і припустіть, що ви більше не добре вихована і врівноважена дівчина, а розбещений змалку, норовистий юнак, припустіть, що ви опинилися в далекому чужому краю і вчинили непоправну помилку (байдуже, яку саме і з яких спонук), таку, що її наслідки весь час переслідують вас та отруюють вам життя. Майте тільки на увазі — я не сказав "злочин". Мова йде не про якесь лиття крові чи інше лиходійство, що підлягає карі. Йдеться про помилку. І наслідки цієї помилки стають згодом для вас нестерпні. Щоб спекатися їх, ви вживаєте заходів, і то незвичайних, хоч вони й цілком законні та припустимі. І все-таки ви нещасні, бо надія покинула вас назавжди. Ваше сонце померкло серед білого дня, і ви знаєте, що аж до заходу прояснення не буде. Гіркі й принизливі спогади — ось і все, що може жити вашу пам'ять. Ви блукаєте наосліп, шукаючи розради в самотності, а щастя — в розвагах. Я кажу про низькі, плотські розваги, що паморочать розум і отруюють серце. Аж ось, після довгих років добровільного вигнання, з розбитим серцем і зів'ялою душею ви повертаєтеся додому і зустрічаєте одну людину, як і де — це не має ваги.

Ви знаходите в цій людині стільки добрих і світлих якостей, які ви шукали двадцять років і доти ще ні разу не зустрічали. Ці якості свіжі й здорові, без найменшої плямочки, без найменшої цвілі. Товариство такої людини воскрешає й бадьорить вас, ви відчуваєте, що до вас повертаються ваші найкращі дні з високими пориваннями і чистими прагненнями. Ви хочете відродити себе і дожити вік так, як годиться безсмертній істоті. І щоб досягти такої мети, хіба не можна виправдати ваш намір переступити через загальноприйняті звичаї, через перепону, яку не освячує ваша совість і не виправдує ваш розум?

Він замовк, чекаючи відповіді. А що я могла сказати? О, якби мій добрий дух нав'язав мені справедливу і правильну відповідь! Даремні надії! Західний вітер ворухнув листя плюща круг мене, та лагідний Аріель не скористався з його подиху, щоб напутити мене. Пташки співали на вершечках дерев, та їхній спів, хоч і приємний, був безсловесний. Містер Рочестер пояснив своє запитання:

— Хіба не можна виправдати цього блудного грішного сина, який розкався і шукає спокою, якщо він, зневаживши думку світу, хоче назавжди прихилити до себе цю ніжну, шляхетну і щирі істоту і таким чином забезпечити собі душевний мир і відродитися для життя?

— Сер, — відповіла я, — ні спочинок мандрівця, ні переродження грішника не повинні залежати від людей, серед яких вони живуть. Чоловіки й жінки вмирають; філософи забувають про мудрість, а християни — про добрість. Якщо той, кого ви знаєте, страждав і помилявся, то хай гляне не на рівних собі, а вище, і там пошукає сили для свого виправлення і розради для свого зцілення.

— Воно-то так, а знаряддя? Бог, що керує цим, вибрав і знаряддя. Це я сам, — кажу вам навіпростець, — загруз був у суєті й розпусті і, мені здається, знайшов тепер ліки від своєї недуги в...

Він знов замовк. Пташки й далі весело щебетали, листя ледь чутно шелестіло. Мене трохи дивувало, що вони не спинили свого гомону й не прислухалися до цієї перерваної сповіді. Щоправда, їм довелося б довгенько чекати: нашої мовчанці не було кінця. Нарешті я підвела очі на свого нерішучого співрозмовника: він схвильовано дивився на мене.

— Мій маленький друже, — сказав він зовсім іншим голосом, і обличчя його змінилося:

з лагідного й серйозного стало жорстким і глузливим. — Ви, певне, помітили, як я ніжно впадаю за міс Інґрем? Чи не думаєте ви, що коли ми візьмемо шлюб, вона цілком воскресить мене?

Містер Рочестер одразу підвівся, пішов стежкою до кінця і, коли повернувся, наспівував якусь мелодію.

— Джейн, Джейн, — сказав він, ставши переді мною. — Ви зовсім біла. Не виспалися. Ви

не лаєте мене, що я не дав вам спати?

— Лаю вас? Ні, сер.

— Подайте мені руку, і я вам повірю. Які у вас холодні пальці! Уночі, коло дверей таємничої кімнати, вони були тепліші. Джейн, коли ви ще отак не спатимете через мене?

— Щоразу, коли я зможу стати вам у пригоді, сер.

— Наприклад, уночі перед моїм весіллям! Повірте мені, що я не зможу спати. Обіцяєте просидіти ту ніч зі мною? З вами можна говорити про мою кохану, адже ви її тепер бачили й знаєте.

— Так, сер.

— Вона на диво гарна, Джейн! Правда?

— Так, сер.

— Вона показна жінка, Джейн! Висока, смаглява, ставна, а коси — як у карфагенян-ки!.. О Господи! Полковник Дент і містер Лін уже в стайні! Тікайте поза кущами он до хвіртки.

Я пішла в один бік, а він у другий; згодом я почула, як він весело казав комусь у дворі:

— Мейсон випередив вас усіх сьогодні ранком. Він виїхав удосвіта. Я встав о четвертій, щоб його вирядити.

РОЗДІЛ XXI

Важко збагнути лихі передчуття, а також людські симпатії і прикмети якоїсь події. Ці три явища разом складають таємницю, до якої людство ще не дібрало ключа. Я ніколи не сміялася з передчуттів, бо пережила на віку дивні-предивні випадки. І я вірю, що існує взаємна симпатія, хоч її існування важко збагнути людським розумом. (її помічено, наприклад, між далекими родичами, які довго не бачились, зовсім забули одне одного і вже ставши геть чужими людьми, раптом спорідненістю своєї природи виявляють, що походять з одного спільного джерела). А прикмети, скільки ми знаємо, можна пояснити зв'язками природи з людиною.

Коли мені було шість років, я чула одного разу ввечері, як Бесі Лівен казала Марті Ебот, що їй приснилася маленька дитина, а бачити у сні дітей — то клопоти або для тебе, або для твоїх родичів. Я ніколи б не затимила цих слів, якби не подія, яка сталася невдовзі по тому і яка

змусила мене запам'ятати їх надовго. Другого дня Бесі покликано додому, до смертного ложа її маленької сестри.

Останнім часом я нерідко згадувала цю прикмету і цей випадок, бо протягом цього тижня навряд чи була бодай одна ніч, щоб мені не снилася дитина. Часом я заспокоювала її на руках, часом гойдала на колінах, часом бачила, як вона бавиться серед квітів на луці або хлюпається в воді. Дитина то плакала, то сміялася, іноді пригорталась до мене, іноді втікала. Та хоч би який вона мала настрій і хоч би в яких обставинах я її бачила, цей образ являвся мені сім ночей поспіль, як тільки я засинала.

Мені була неприємна невідступність і дивна впертість цього образу, і що ближче до ночі і до неодмінної зустрічі з настирливою дитиною, то більше я хвилювалася. В товаристві цього примарного немовляти я була і тої місячної ночі й прокинулася від його плачу. А другого ж дня після обіду мене покликали вниз, де в кімнаті місіс Фейрфакс на мене хтось чекав. Там я побачила чоловіка, що нагадував мені служника з багатого дому. Він був в усьому чорному і в руках тримав капелюх, оповитий жалобною стрічкою.

— Навряд чи ви пам'ятаєте мене, міс, — сказав він, коли я зайшла. — Моє прізвище Лівен. Я був за візника в місіс Рід, коли ви ще жили в Гейтсхеді, вісім чи дев'ять років тому. І я й досі живу там.

— О, добрий день, Роберте! Я не забула вас нітрохи! Ви часто дозволяли мені кататися на поні міс Джорджіани. А як здоров'я Бесі? Адже ви тепер її чоловік?

— Так, міс. Дякую вам, моя дружина здорова. Два місяці тому вона подарувала мені хлопчика — тепер у нас троє дітей. І дитина, і мати здоровісінькі.

— А як сім'я моєї тітки, Роберте?

— На жаль, я не привіз вам добрих вістей про неї. У них — велике горе.

— Гадаю, що ніхто не вмер? — спитала я, глянувши на його чорний одяг. Він і собі глянув на капелюх з креповою стрічкою й сказав:

— Вчора тиждень, як у Лондоні в своєму помешканні вмер містер Джон.

— Містер Джон?

— Так.

— І як мати пережила це?

— Бачте, міс Ейр, це не просто нещастя. Він жив так, що годі й казати: останні три роки він не мав ніякого стриму й помер страшною смертю, бодай і не згадувати.

— Я чула від Бесі, що він не на добрій дорозі.

— Кажете: не на добрій дорозі! Та він робив таке, що гірше й не вигадаєш. Він марнував маєток і своє здоров'я серед найгіршого товариства. Вліз у борги й попав до в'язниці. Мати двічі викупляла його, а він, тільки-но вийде на волю, знов вертається до своєї компанії і своїх звичок. Він хлопець слабкої вдачі. Ті шахраюги, з якими він водився, дурили його, як могли. Оце три тижні тому він приїхав до Ґейтсхеда і почав вимагати, щоб пані віддала йому все. Пані відмовила, її справи вже й так були кепські через його марнотратство. Тоді він поїхав, а за якийсь час, на тобі, — помер! Як він помер, Бог його знає! Кажуть, — сам наклав на себе руки.

Я мовчала. Новина була страшна. Роберт Лівен провадив далі:

— Пані сама оце якийсь час нездужає. Вона дуже набралась тіла, а це їй вадить на здоров'я; крім того, гроші пішли на вітер, вона стала боятися бідності, і це її зовсім доконало. Звістка про смерть містера Джона упала на неї страшним ударом як грім з ясного неба, їй відібрало мову, і тільки через три дні, минулого вівторка, їй трохи полегшало, вона все поривалася щось сказати, щось показувала на мигах моїй дружині й белькотала. А вчора вранці Бесі врешті збагнула, що вона вимовляє ваше ім'я. "Пошліть по Джейн, привезіть Джейн Ейр. Я хочу поговорити з нею", — зрозуміла Бесі. Бесі взяв сумнів, чи та не схибнулася з розуму і чи тямить, що говорить, проте переказала все це міс Рід та міс Джорджіані і порадила їм послати по вас. Панночки спочатку й слухати не хотіли, та матір ніяк не можна було заспокоїти, вона все повторювала: "Джейн, Джейн", — і вони врешті дали згоду. Я виїхав з Ґейтсхеда вчора, і, якби ви могли швидко зібратися, я відвіз би вас завтра рано-вранці.

— Так, Роберте, я зберуся. З усього видно, що треба їхати.

— І я так думаю, міс. Бесі певна, що ви не відмовите. Тільки ж вам, мабуть, треба спитати дозволу?

— Так, я негайно ж піду по нього. Відвівши його до челядні й передавши під опіку Джонової дружини та самого Джона, я пішла шукати містера Рочестера. Його не було в жодній в нижніх кімнат, ні в дворі, ні в стайні, ані в саду. Я спитала місіс Фейрфакс, чи не бачила вона його? Так, здається, він грає в більярд із міс Інґрем. Я хутенько пройшла до більярдної. Там стукали більярдні кулі й лунали голоси. Містер Рочестер, міс Інґрем, обидві міс Ештон та їхні кавалери захоплено грали в більярд. Щоб перервати таку цікаву партію, треба було трохи відваги. Та я не могла зволікати і попрямувала до мого господаря, який стояв біля міс Інґрем. Коли я підійшла, вона озирнулася й глянула на мене згори вниз; її очі немов питали: "Чого цій нікчемі треба?", а коли я тихо сказала: "Містере Рочестер!" — вона зробила рух, ніби їй кортіло виставити мене за двері. В ту хвилину міс Інґрем була дуже показна: на ній була блакитна ранішня сукня, блакитний газовий шарф оповивав її чорні коси.

Вона з головою поринула в гру, й гнів і зневага до мене аж ніяк не стерли з її лиця виразу гордовитої пихи.

— Ця особа до вас? — запитала вона містера Рочестера, і той, щоб побачити, хто така ця "особа", повернувся. Він кумедно скривився — так він завжди кривився — і вийшов зі мною з більярдної.

— Що таке, Джейн? — промовив він, зачинивши двері класної кімнати й спершись на них спиною.

— Коли ваша ласка, сер, відпустіть мене на один-два тижні.

— Навіщо? Куди ви збираєтесь їхати?

— Відвідати хвору даму, яка хоче мене бачити.

— Яку це хвору даму? І де вона живе?

— У Ґейтсхеді, в...ширі.

— У...ширі? Це ж за сто миль! Хто вона така, ця дама, що хоче, щоб ви їхали до неї в таку далечінь?

— Її звати Рід, сер, місіс Рід.

— Місіс Рід з Ґейтсхеда? Там жив якийсь суддя Рід?

— Це його вдова, сер.

— То й що вам до неї? Звідки ви її знаєте?

— Містер Рід був мій дядько — брат моєї матері.

— Хай йому біс! Ви ніколи не згадували про це. Завжди казали, що не маєте родичів.

— Так, сер, таких, що визнавали б мене, не маю. Містер Рід помер, а його вдова відцуралась мене.

— Чому?

— Бо я бідна і була для неї тягарем, а вона ще й ненавиділа мене.

— Ну, а Рід хіба не мав дітей? Ви ж повинні мати двоюрідних братів і сестер. Сер Джордж Лін розповідав учора про Ріда з Ґейтсхеда, що, він каже, був пройдисвіт з пройдисвітів, а Інґрем згадувала про Джорджіану Рід, з того-таки краю, що років зо два тому зачарувала своєю красою весь Лондон.

— Джон Рід так само помер, сер. Він прогайнував свої гроші, майже зруйнував сім'ю і, гадають, сам заподіяв собі смерть. Це так приголомшило його матір, що її розбив параліч.

— І чим ви їй зарадите? Казна-що, Джейн! Я б ніколи не поїхав за сто миль, щоб побачити стару даму, яка, чого доброго, ще й переставиться до вашого приїзду. До того ж ви кажете, що вона вас відцуралася.

— Так, сер. Тільки ж це було дуже давно. І за інших, зовсім інших обставин. Тепер мені хочеться задовольнити її прохання.

— І як довго ви там будете?

— Я виїду якомога швидше, сер.

— Обіцяйте мені пробути там не більше тижня.

— Я не хотіла б потім зламати слова. Та, може, доведеться пробути довше.

— В усякому разі, ви повернетесь? Вас ніщо й ніхто не змусить лишитися при ній?

— О ні! Я неодмінно приїду назад, коли все буде гаразд.

— І хто поїде з вами? Ви ж не можете їхати так далеко самі.

— Вона прислала свого візника, сер.

— Йому можна довіряти?

— Так, сер, він десять років живе в цьому домі. Містер Рочестер замислився.

— Коли ви хочете їхати?

— Завтра вдосвіта, сер.

— Тоді вам потрібні гроші. Адже ви не можете їхати без грошей, а я певен, що їх у вас небагато. Я ж іще вам не платив. Скільки ви маєте всіх грошей, Джейн? — спитав він з усміхом.

Я витягла свій малесенький гаманець.

— П'ять шилінгів, сер.

Він узяв гаманець, висипав монети на долоню і тихенько засміявся, ніби ця убогість його тішила. Тоді вийняв свого гамана.

— Візьміть, — сказав він, простягаючи мені банкноту в п'ятдесят фунтів. Містер Рочестер був винен мені тільки п'ятнадцять. Я сказала, що не маю здачі.

— Мені здачі не треба: ви й самі знаєте. Це ваш заробіток.

Я відмовилася взяти більше, ніж мені належало. Спершу він розгнівався, а потім, ніби згадавши щось, сказав:

— Гаразд, гаразд! Краще не давати вам усе тепер, бо ви, чого доброго, проживете там цілих три місяці. Ось маєте десять. Це не мало?

— О ні, сер. Тепер за вами буде ще п'ять.

— Поверніться ж за ними. Я маю ваших сорок фунтів і буду вашим банкіром.

— Містере Рочестер, я хотіла при нагоді поговорити іще про одну справу.

— Ще про одну справу? Цікаво знати, про яку?

— Ви натякнули мені, що незабаром думаєте одружитись.

— Ну то й що?

— В такому разі, сер, Адель годилося б віддати до школи. Я гадаю, що ви й самі бачите таку потребу.

— Забрати її з-перед очей моєї дружини, щоб та не варила з неї води? В цьому щось є. Адель, як ви кажете, мусить піти до школи, а ви тоді хіба що до дідька?

— Сподіваюся, що ні, сер. Просто я мушу підшукати собі інше місце.

— Так я й знав! — вигукнув він гугнявим голосом, скривившись у похмурій і кумедній гримасі. Кілька хвилин він дивився на мене мовчки.

— Якщо я не помиляюся, стара пані або молоді панночки, її дочки, підшукають для вас таке місце?

— Ні, сер, я не в таких стосунках з моїми родичами, щоб мати право просити їх про це. Я просто дам оголошення в газету.

— Отакої! — буркнув він. — І не думайте звертатися до газети! Чого я не дав вам один соверен замість десяти фунтів! Віддайте мені дев'ять фунтів назад, Джейн. Мені потрібні гроші.

— І мені так само, сер, — відповіла я, сховавши гаманця за спину. — Я ніяк не обійдуся без цих грошей.

— Не будьте скупі! — сказав він. — Ви жалієте мені грошей! Дайте мені хоч п'ять фунтів, Джейн!

— Ані п'яти шилінгів, сер, ані п'яти пенсів!

— То дайте хоч глянути на гроші!

— Не можна, сер, ви втратили моє довір'я.

— Джейн!

— Прошу?

— Обіцяйте мені одну річ.

— Я маю право обіцяти тільки те, що можу виконати.

— Не давайте оголошення: довірте це діло мені. Як треба буде, я знайду вам місце.

— Я згодна, сер, коли й ви обіцяєте мені, що я і Адель покинемо цей дім, перше ніж ваша наречена вступить сюди.

— Згода! Згода! Даю вам слово. То ви їдете завтра?

— Так, сер, удосвіта.

— Ну, а після обіду ви прийдете у вітальню?

— Ні, сер, я мушу збиратися в дорогу.

— Виходить, нам треба на якийсь час попрощатися?

— Гадаю, що так, сер.

— А як люди прощаються, Джейн? Навчіть мене, я зовсім не знаю як.

— Вони кажуть: "Бувайте здорові" або якесь інше підхоже слово.

— Скажіть його.

— Бувайте здорові, містере Рочестер, на все добре.

— А що повинен сказати я?

— Те саме, сер, коли ваша ласка.

— Бувайте здорові, міс Ейр, на все добре. Оце й усе?

— Так.

— Як на мене, то таке прощання сухе, нудне і неприязне. Я хотів би якось інакше. Принаймні внести маленький додаток до цього звичаю. От хоча б потиснути одне одному руки, дарма що й це мало мене втішить. А ви, Джейн, тільки: "Бувайте здорові", — і край?

— Цього досить, сер. Щире побажання можна передати якнайкраще одним словом.

— Може, й так. Тільки дуже вже воно сухе й холодне, оце "Бувайте здорові". "Скільки він ще стоятиме й затулятиме собою двері? — питала я себе. — Мені треба пакуватися". Задзвонив дзвінок на обід, і містер Рочестер, ні слова не сказавши, пішов. Того дня я його більше не бачила, а другого ранку, поки він ще не встав, виїхала.

Першого травня, десь о п'ятій годині по обіді я прибула до Ґейтсхеда. Перше ніж зайти в дім, я навідалася до прибудови для служби. Там було чисто й затишно. На вікнах висіли білі фіранки, підлога — чиста-чистісінька, камінні ґрати й щипці — начищені до блиску, в каміні — веселе полум'я. Бесі сиділа коло вогню, колишучи дитину, а малий Роберт і його сестра тихенько бавилися в куточку.

— Слава Богу!.. Я так і знала, що ви приїдете! — вигукнула місіс Лівен, коли я

зайшла.

— Так, Бесі, — сказала я, поцілувавши її. — Я не спізнилася? Як здоров'я місіс Рід? Вона ще жива?

— Так, ще жива, їй тепер трохи покращало. Лікар каже, що вона одужає.

— Вона мене згадувала?

— Вона говорила про вас оце тільки сьогодні рано й хотіла, щоб ви приїхали. Тільки тепер вона спить, принаймні ще спала десять хвилин тому, коли я була нагорі. Після обіду вона завжди лежить непритомна і приходить до пам'яті тільки годині о шостій-сьомій. Відпочиньте годинку, міс, і тоді ми підемо нагору разом.

Тут у дверях з'явився чоловік, і Бесі, поклавши заколисану дитину, пішла йому назустріч. Потім вона наполягла, щоб я зняла капелюшок і випила чаю, бо я, як вона казала, була бліда й стомлена. Я зраділа її гостинності і слухняно дозволила їй стягти з мене дорожнє вбрання, достоту так, як вона це робила колись, ще за мого дитинства.

А мої дитячі літа ніби повернулись до мене: ось вона пореється так само, як і тоді, — розставляє на таці свій найкращий посуд, мастить хліб маслом, підсмажує солодкі грінки і вряди-годи частує маленького Роберта або Джейн лагідними ляпанцями й штурханами, як частувала колись і мене. Бесі нітрохи не змінилася: лишилася така сама, якою я її знала, запальна, моторна й добросерда. Чай був готовий, і я була звелася, щоб підійти до столу, та Бесі наказала мені своїм давнім владним голосом сидіти на місці: вона подасть чай до каміна. Вона присунула до мене маленький круглий столик з чашкою чаю і тарілкою грінок, зовсім так, як робила ще тоді, коли я сиділа на стільчику в дитячій кімнаті, а вона радо частувала мене здобутими на кухні ласощами. Я всміхнулася й скорилась її волі, як і колись давно.

Бесі цікавилася, чи я щаслива в Торнфілд-холі і яка моя господиня; коли ж я сказала, що там є тільки господар, — то чи пристойний він чоловік і чи подобається мені. Я сказала, що він хоч і негарний, зате справжній джентльмен, добре до мене ставиться і я не нарікаю. Потім описувала їй веселе товариство, яке гостює в домі містера Рочестера. Бесі залюбки слухала ці подробиці. Саме таке їй дуже подобалося.

Отак у балачках минула година. Бесі віддала мені капелюшок та все інше, і ми разом пішли в дім. Ми йшли тією самою алеєю, якою дев'ять років тому вона вела мене з дому до воріт. Того холодного туманного січневого ранку я покинула цю непривітну домівку з розпукою й гіркотою в серці. Вигнана, зацькована, я мусила шукати притулку в холодному Ловуді, такому далекому й незнаному місці. І от знов переді мною ця сама непривітна домівка. А моє майбутнє таке саме непевне, й так само щемить моє серце. Я й досі мандрівниця на цій землі, хоч і придбала якийсь досвід, стала більше вірити сама собі та своїм силам і менше боятися чужого гніву. Криваві рани моїх образ тепер зовсім загоїлися, а полум'я гнівного обурення згасло.

— Зайдіть до маленької їдальні, — сказала Бесі, ступивши разом зі мною в хол, — там мають бути панночки.

Наступної миті я вже була в їдальні. Кожна річ виглядала в ній так само, як і того ранку, коли я вперше побачила тут містера Броклгерста. Навіть той самий килимок лежав перед каміном. Глянувши на книжкову шафу, я помітила, що два томики Б'юїкових "Англійських птахів" і досі стоять на третій полиці, а "Мандри Гулівера" і "Тисяча й одна ніч", як і колись, на четвертій. Неживі предмети не зазнали змін, зате живі істоти так змінилися, що їх годі було впізнати.

Перед моїми очима постали дві молоді панночки: одна дуже висока, зросту міс Інґрем, і дуже худа, з блідим, понурим лицем. В її погляді було щось аскетичне, і цю рису підсилювала аж надто скромна чорна сукня, білий накрохмалений комірець, гладенько зачесані коси й чернеча оздоба: разочок чоток і розп'яття з чорного дерева. Це, треба гадати, була Еліза, хоч у цьому довгастому й безбарвному обличчі я й не могла знайти ніяких спільних рис з маленькою дівчинкою, яку я пам'ятала.

Друга була, безперечно, Джорджіана, тільки не та Джорджіана, яку я знала, — тендітне одинадцятирічне янголятко. Ні. Це була гарна, як воскова лялька, дівчина, квітуча й пишна, з правильними приємними рисами, з млосними блакитними очима й

золотавими кучерями. Вона також була вбрана в чорну сукню, тільки іншого крою, ніж у сестри, не таку чернечу; вона гарно прилягала до її тіла й дуже їй личила. Обидві сестри успадкували щось від матері: худа й бліда старша дочка — жовтуваті очі, а квітуча та вродлива молодша — щелепи та підборіддя, що, хоч і не були такі важкі, як у матері, а все ж надавали якоїсь незбагненної жорстокості її гарненькому личкові.

Коли я зайшла, обидві панночки встали мені назустріч, обидві назвали мене "міс Ейр". Еліза привіталася якимось уривчасто, різко, навіть не всміхнувшись. Тоді відразу сіла, втупивши очі у вогонь, немов забула про мене. Джорджіана до свого "Доброго здоров'я" додала кілька звичайних фраз про мою дорогу, погоду тощо. Говорила вона спроквола, а тим часом пильно розглядала мене. Міряла з голови до ніг очима, спиняла свій погляд то на моїй брунатній вовняній накидці, то на простенькому капелюшку. Молоді жінки знають багато способів, як без слів дати вам зрозуміти, що для них ви "дивачка". Зневажливі погляди, холодні манери, недбалий тон цілком виказують їхнє ставлення, і зайве вдаватися до прямолінійного засобу, як брутальне слово або жест. Проте ні відверте, ні приховане кепкування не могли тепер образити мене, як колись. Сівши між двома кузинами, я дивувалася, як легко було мені на душі, дарма що одна відверто гордувала мною, а друга не стільки глузувала, як удавала уважну. Еліза не могла мене принизити, а Джорджіана — образити. І все це тому, що мене непокоїли зовсім інші речі. За останніх кілька місяців моя душа пережила стільки напружених, бентежних хвилин, а страждання й радощі так загострили й витончили мої збуджені нерви, що кузини вже не могли ані прикро вразити мене, ані втішити, і їхнє ставлення не будило в мені ні добрих, ні лихих почуттів.

— Як здоров'я місіс Рід? — запитала я й собі, спокійно глянувши на Джорджіану, яка від такого звертання напнулася мов струна, ніби це була не знати яка нетактовність.

— Місіс Рід? Ви хочете сказати — мама? Їй дуже погано. Сумніваюся, щоб ви могли побачити її сьогодні ввечері.

— Якби, — провадила я далі, — ви пішли оце зараз нагору й сказали їй, що я приїхала, я була б вам дуже вдячна.

Джорджіана аж підскочила і розлючено витріщилася на мене.

— Я знаю, що вона дуже хотіла мене бачити, — додала я, — тож не треба примушувати її чекати довше, ніж це вкрай необхідно.

— Мама не любить, коли її турбують ввечері, — зауважила Еліза.

Я підвелася, спокійнісінько, не чекаючи запрошення, скинула капелюшок і рукавички і заявила, що піду пошукаю Бесі, яка має бути на кухні, й попрошу її з'ясувати, чи згодна місіс Рід прийняти мене сьогодні чи ні. Я так і зробила, знайшла Бесі і, передавши їй своє прохання, і далі робила те, що вважала за слушне. Досі я, як правило, знічувалася перед пихою, і, якби мене зустріли так, як сьогодні, рік тому, то я, не роздумуючи, залишила б Ґейтсхед завтра вранці. Тепер же я одразу збагнула, що це буде нерозумно. Я проїхала, щоб побачити тітку, сто миль і маю бути коло неї доти, поки вона одужає або помре. А до гордощів чи дурості її дочок мені байдуже, і краще на них просто не зважати й робити те, що треба. Тим-то я й звернулася до економки і, сказавши їй, що проживу тут тиждень-два, попросила її показати мені кімнату, віднести туди мою валізу, а потім пішла за нею сама. На сходах я зустріла Бесі.

— Пані прокинулася, — мовила вона. — Я сказала їй, що ви тут. Ходіть, хай вона вас побачить. Та чи впізнає?

Я б і без поводиря знайшла цю кімнату, куди мене колись так часто кликали, щоб покарати або вилаяти. Я випередила Бесі й тихенько відчинила двері. Уже вечоріло, на столі горіла лампа під абажуром. В кімнаті, як і колись, стояло велике ліжко, завішене жовтою запоною, той самий туалетний столик, крісло і дзиглик під ноги, що на нього мене не раз ставили навколішки й змушували благати вибачення за вигадані

злочини. Мій погляд ковзнув і у знайомий куток, чи не побачу там страшної тонкої різки, яка звичайно там стояла, ніби тільки чекаючи нагоди вискочити, як бісеня, і відшмагати мої тремтячі долоні чи зігнути шию. Я підійшла до ліжка, відслонила

запону й схилилася над горою білих подушок.

Зберігши в пам'яті обличчя місіс Рід, я пильно шукала знайомих рис. На щастя, час руйнує жагу помсти й глушить пориви гніву та відрази: покидаючи цю жінку, я почувала гіркоту й ненависть, а вернулася до неї з серцем, сповненим співчуття до її великого страждання, і з щирим прагненням забути ворожнечу, пробачити всі несправедливості й потиснути їй руку, як другові.

Обличчя було знайоме: суворе й невблаганне, як і колись, з холодними очима, що їх ніщо не могло зворушити, і піднятими трохи зневажливо деспотичними бровами. Як часто вони загрозливо й ненависно насуплювалися проти мене! І як за коротку мить, тільки-но я глянула на їхні неприємні лінії, мені пригадалися усі дитячі страхи й муки. А проте я схилилася й поцілувала її. Вона подивилась на мене.

— Це Джейн Ейр? — запитала вона.

— Так, тітко Рід. Як ваше здоров'я, люба тіточко?

Свого часу я заприсяглася, що ніколи не назву її тіткою. Тепер же я не вбачала гріха в тому, що зламаю свою присягу. Мої пальці стиснули її руку, що лежала на ковдрі. Якби-то й вона лагідно потиснула мою, я б щиро зраділа. Та черству натуру не так легко зворушити й не так легко викорінити з неї природжену відразу. Місіс Рід забрала руку й, відвернувши від мене очі, зауважила, що вечір теплий. Вона була така сама холодна до мене, я одразу збагнула, що її ставлення, її думка про мене не змінилися і не могли змінитися. З її крижаних очей, які не знали ні ніжності, ні сліз, я зрозуміла, що вона уперто не хоче вірити, що я

могла стати кращою, бо якби вона визнала це, то не зраділа б, а вважала б це за приниження. Мені стало боляче й прикро, і я поклала собі перемогти її — подолати її природу й злу волю. Мене душили сльози, як і змалку, та я стримала їх. Я поставила стілець у головах недужої, сіла й схилилася над подушкою.

— Ви кликали мене, — мовила я. — Ось я й прийшла, і маю намір бути тут доти, поки ви одужаєте.

— Ну, звісно. Ти бачила моїх дочок?

— Так.

— Скажи їм, що я тебе лишаю тут, поки переговорю з тобою про те, що маю на думці. Сьогодні вже пізно, та й важко мені пригадувати ці справи. Щось я мала тобі сказати... хай-но я згадаю...

Очі її блукали, мова була безладна: видно, це колись міцне тіло зазнало важкого струсу. Вона неспокійно заворушилася, натягуючи на себе ковдру. Мій лікоть, спертий на край ліжка, притримував ковдру, і це розсердило тітку.

— Сядь рівно, — сказала вона, — не дратуй мене і не тримай ковдру... Ти — Джейн Ейр?

— Так, я — Джейн Ейр.

— Скільки клопоту завдала мені ця дитина! Ніхто й не повірить. Який це був тягар для мене! Щодня й щогодини вона дуже й дуже дратувала мене — і своєю незбагненною вдачею, і своїми раптовими спалахами гніву, і неприродною звичкою завжди стежити за кожним твоїм рухом! Пригадую собі, як одного разу вона говорила зі мною як божевільна або як сатана — жодна дитина не говорила зі мною й не дивилася на мене так, як вона. І я з радістю вирядила її з дому. Що було з нею в Ловуді?

Там лютував тиф, і багато півчат померло. Тільки ж вона не вмерла; але я сказала, що вмерла, — я хотіла, щоб вона вмерла!

— Дивне бажання, місіс Рід. За що ви так її ненавидите?

— Я завжди не любила її матір; бо вона була єдина сестра мого чоловіка, єдина й улюблена. Він був проти того, щоб родина зреклася її після нерівного шлюбу, а коли прийшла звістка про її смерть, він плакав, як дурень. Він послав по дитину, хоч я й радила йому віддати її мамці й платити за утримання. Я відразу зненавиділа дитину, тільки-но побачила, — кволу, плаксиву й сопливу. Вона плакала цілими ночами в колисці — не верещала так, як інші здорові діти, — ні, а скигвила й пищала. Рід жалів і завжди бавив її, ніби власну дитину, а своїх рідних дітей у такому віці він помічав куди менше. Він пробував прихилити й моїх дітей до цього старчення, але мої зозулятка не любили її, і він гнівався на них за те, що вони не ховали своєї відрази. А коли він занедужав, то все просив, щоб вона була коло нього, а за

годину до смерті узяв з мене присягу, що я не покину цієї істоти напризволяще. Краще б я взяла на свою голову яку сироту з робітного дому... Та він завжди був м'який серцем. Я рада, що Джон удався не в батька. У Джона моя вдача, вдача моїх братів — він справжній Гібсон. Якби він тільки перестав мене мучити своїми листами: вічно просить грошей! Я більше не маю що йому давати, ми вже геть зубожіли. Треба було б звільнити половину слуг і зачинити половину дому або здавати помешкання. Але я ніколи не пристану на це. А втім, коли подумаєш, як же нам жити? Дві третини моїх прибутків ідуть на сплату процентів від застави. Джон грає в карти, страх як грає і завжди програє. Бідолаха! Круг нього — самі шахраї! Джон опустився, занепав духом, дійшов до краю. А який у нього вигляд! Аж мені соромно за нього, коли його бачу. Вона дуже розхвилювалася.

— її, мабуть, краще тепер лишити саму, — сказала я до Бесі, що стояла по другий бік ліжка.

— Таки краще, міс. Вона вечорами завжди отаке плете. Вранці вона спокійніша. Я підвелася.

— Стривай! — скрикнула місіс Рід. — Я маю тобі ще щось сказати. Він погрожує мені — весь час погрожує, що уб'є мене чи себе, і мені часом сниться, що він лежить на ліжку з великою раною в горлі або з опухлим чорним лицем. Я вже геть розгубилася, й голова мені сохне. Що його робити? Де знайти гроші?

Бесі заходилася вмовляти її випити заспокійливих крапель і на превелику силу таки умовила. Невдовзі по тому місіс Рід задрімала. Тоді я вийшла з кімнати. Минуло десь більше десяти днів, поки дійшлося до нової розмови. Бо вона то марила, то перебувала в летаргічному стані, і лікар заборонив її хвилювати. Тим часом я намагалася жити в злагоді з Елізою та Джорджіаною. Спершу вони були дуже холодні. Еліза по півдня шила, читала, інколи писала і дуже рідко озивалась словом до мене чи до сестри. Джорджіана годинами безглуздо розмовляла з своїм канарком і зовсім мене не помічала. Та я поклала собі не сидіти без діла й розваги. Я привезла з собою малярське причандалля, і воно стало мені в пригоді.

Узявши коробку олівців і кілька аркушів паперу, я сідала край вікна, осторонь від сестер і робила з пам'яті ескізи, зображаючи картини, що раз у раз виринали в мінливому калейдоскопі моєї уяви: краєчок моря між двома скелями, місяць, що сходить над водою, й обрис корабля, що його ледь затуляє собою; зарості очерету й латаття і серед них голівка наяди, завітчана лотосом; ельф, що сидить у гнізді вільшанки під гіллям розквітлого ґлоду.

Одного ранку мені захотілося змалювати обличчя, — яке саме — я ще сама не знала й не уявляла. Я взяла м'який чорний олівець, писнула ним по паперу, щоб затупити кінець, і заходилася малювати. Скоро на папір лягло широке опукле чоло й кутасті обриси нижньої частини обличчя. Початок мені сподобався, і моїм пальцям закортіло малювати далі. Під таким чолом мусили лежати густі рівні брови, а під ними прямий

характерний ніс з широкими ніздрями, виразний рот, але не з тонкими губами, далі тверде підборіддя з рішучою ямкою посередині. Звісно, не могло обійтися без чорних вусів і чорного як смола чуба, пригладженого на скронях і хвилястого над чолом. Лишалися тільки очі. Я приберегла їх наостанок, бо з ними треба було наморочитися. Я зобразила їх великими й гарними, вії я поробила довгі й темні, зіниці — великі та блискучі. "Добре! Хоч і не зовсім, а все-таки добре! — думала я, розглядаючи свій витвір. — Треба надати їм більше сили й волі". Один-два вправних штрихи, і мені вдалося, підчорнивши тіні, підсилити їхній блиск. І от з паперу на мене дивився друг, і хіба мені не все одно, що ці панночки повернулися до мене спинами? Я дивилася на обличчя й усміхалася йому, такому схожому на оригінал. Робота й захопила, й втішила мене.

— Це портрет вашого знайомого? — запитала Еліза, що непомітно підійшла до мене.

Я відповіла, що це виплід моєї уяви, і хутенько сховала портрета серед інших малюнків. Звичайно, я сказала неправду, бо це було досить-таки схоже зображення містера Рочестера. Тільки ж кому до цього діло? Підійшла подивитися й Джорджіана.

Інші малюнки їй дуже сподобалися, а про останній вона сказала: "Дуже негарний чоловік". Видно, мої здібності здивували їх обох. Я запропонувала намалювати їхні

портрети, і вони по черзі мені позували. Згодом Джорджіана дістала свій альбом. Я пообіцяла зробити і в ньому малюнок аквареллю. Це відразу повернуло їй добрий настрій, і вона запросила мене погуляти в саду. Не минуло й двох годин, як ми вже завели щиру розмову. Вона ошчасливила мене описом тої любої її серцю зими, яку вона провела в Лондоні два роки тому, і розповіла про те, як вона всіх там зачарувала і з якою увагою там ставилися до неї. Не забула натякнути й на свою перемогу над однією титулованою особою. А по обіді і ввечері ці натяки стали відвертіші: вона описала кілька сентиментальних сцен і переказала чимало ніжних розмов, одне слово, я вислухала у її

імпровізації цілий роман із життя аристократичного світу. Ці розповіді день у день повторювалися і завжди кружляли довкола одної дуже обмеженої теми: самої Джорджіани, її кохання та власних турбот. Дивувало, що її аж ніяк не бентежила ні хвороба її матері, ні смерть брата, ні загроза скрути, що зависла над сім'єю. Її душа неначе цілком поринула в спогади про колишні розваги та в мрії про майбутні. Коло хворої матері вона бувала щодня не більше п'яти хвилин. Еліза й далі говорила мало, певно, не мала часу на розмови. Я ще не бачила людини, яка б була більше заклопотана, ніж вона. Тільки було дуже важко сказати, що саме вона робить або побачити наслідки її праці. Її будив годинник, і то рано-вранці. Не знаю, що вона робила до сніданку, знаю тільки, що після ранкової трапези весь її день був розписаний і кожна година мала своє певне призначення. Тричі на день вона читала маленьку книжечку, — це було не що інше, як звичайний молитовник. Я її якось спитала, що її найбільше в ньому приваблює, і вона відповіла: "Служба Божа". Три години присвячувалось гаптуванню. Вона вишивала золотою ниткою край квадратної червоної тканини з килим завширшки. На моє запитання, для чого ця річ, вона пояснила, що це буде покривало на вівтар нової церкви, яку нещодавно збудували коло Ґейтсхеда. Дві години вона приділяла своєму щоденнику, дві — роботі на городі і одну годину — записам прибутків та видатків. Її, видно, не цікавило ніяке товариство, ніякі розмови. Гадаю, що вона була по-своєму щаслива. Цей заведений порядок цілком задовольняв Елізу, і ніщо її так не дратувало, як несподівана потреба міняти його.

Якось увечері, коли Еліза була говіркіша, ніж звичайно, вона сказала мені, що поведінка Джона і загроза зубожіння дуже її непокоїли і тому вона надумала, як жити далі. Свої власні заощадження вона зберегла, і, коли мати помре (бо нема вже ніякої надії, зауважила вона цілком спокійно, що мама одужає або хворітиме довго), вона здійснить свій вимріяний план: підшукає самотній затишний притулок, де можна буде жити заведеним порядком, сховавшись від легковажного світу. Я запитала, чи візьме вона й Джорджіану?

Ясна річ, що ні. Джорджіана і вона не мають нічого спільного і ніколи не мали. Ніщо не змусить її взяти на свою голову ще й цей тягар. У Джорджіани своя дорога, а в неї, Елізи, своя.

Коли ж Джорджіана не виливала мені свого серця, то вилежувалася на канапі, нарікаючи на нудьгу в домі або мріючи, що тітка Гібсон знову запросить її до Лондона.

— Було б дуже добре, — казала вона, — якби я виїхала місяців на два-три, поки буде по всьому.

Я не питала, що значить її "по всьому": вона, певно, натякала на близьку смерть матері та сумну похоронну церемонію. Елізу, як завжди, мало турбували сестрині лінощі та нарікання, неначе цієї буркотливої нероби й зовсім не було перед нею. А проте одного разу, згорнувши книгу прибутків і видатків і беручись до вишивання, вона раптом звернулася до неї з такими словами:

— Джорджіано! Навряд чи живе на землі дурніша й безглуздіша від тебе тварина! Нащо тебе породжено на світ, коли з тебе нема нікому ніякого пожитку. Замість жити своїми силами, як годиться розумній істоті, ти тільки й шукаєш нагоди сісти на шию комусь іншому, сильнішому. Коли ж нема такого дурня, який доброхіть узяв би на свою голову таку гладку, пухку, кволу і нікчемну особу, ти починаєш скиглити, що нещасна, скривджена і що до тебе погано ставляться. Як на тебе, то твоє існування має бути суцільною розвагою, сценою з постійною зміною декорацій, без цього світ для тебе — в'язниця.

Тобі треба, щоб коло тебе упали, носили тебе на руках і безперестанку казали

тобі компліменти. Тобі потрібна музика, танці, товариство, як же цього немає, то ти в'янеш і марнієш. Невже ж тобі не хочеться посісти таке місце в світі, щоб не залежати ні від чиеї волі, а тільки від своєї? І

хіба це важко — поділити день на частини і кожную частину зайняти певною роботою? Заповни кожную свою вільну хвилину ділом, не сиди, згорнувши руки, ні десяти, ні п'яти, ні трьох хвилин, і кожную справу роби послідовно, неухильно, точно. І тоді день мине швидко, що й незчуєшся, і тобі не треба буде нікого, хто б проводив з тобою час. Тобі не доведеться шукати товариства, розмов, співчуття, підтримки, одне слово, ти житимеш, як і годиться незалежній істоті. Затям мою пораду; я даю її тобі перший і останній раз. Тобі не потрібна буду ні я, ні хто інший, коли ти її послухаєшся. Коли ж ні, то будеш, як і досі, мліти, рюмсати, скиглити й страждати від наслідків власної дурості, а вони будуть тяжкі й нестерпні. Я кажу це тобі відверто. Отже, послухай: я більше не повторю того, що маю зараз сказати, і буду неухильно діяти за своїм планом. Коли помре мама, я більше не дбатиму про тебе, і як мамину труну замурують у склепі гейтсхедської церкви, я і ти розійдемося, ніби ніколи й не знали одна одної. Не думай, що коли нам з тобою випало бути дітьми одних батьків, то я терпітиму твої найменші претензії. Скажу тобі більше: якби весь людський рід, крім нас двох, загинув, і на землі лишились тільки ми з тобою, я б дала тобі згинутися зі старим світом, а сама б перейшла до нового. І по цій мові вона стулила уста.

— Можеш не обтяжувати себе такими тирадами, — відповіла Джорджіана. — Всі знають, що ти найбезсердечніша істота в світі. Я знаю ще й твою люту ненависть до мене. Про це свідчить передусім ота штука з лордом Едвіном Віром, яку ти мені встругнула.

Ти не могла пережити, що я стану вище від тебе, що я матиму титул, що мене прийматимуть в такому колі, куди ти і носа не посмієш поткнути. Тим-то й стала шпигувати за мною, розбивши врешті назавжди мої плани.

Джорджіана витягла носовичка і цілу годину сякала носа. Еліза ж сиділа холодна, незворушна й ретельно вишивала. Великодушні почуття для декого важать мало. В даному разі я спостерігала два людських типи: один кислий-прекислий, аж далі нікуди, а другий, навпаки, надміру прісний і зовсім без кислоти. І так, і так негаразд: серце без розуму —

надто вже ріденький бальзам, а розум без серця — аж надто гірка отрута.

По обіді було вітряно й накрапав дощ. Джорджіана заснула на канапі з романом в руках. Еліза пішла на відправу до нової церкви. В своїй побожності вона була велика формалістка: непогода не могла перешкодити їй робити те, що вона вважала за свій обов'язок перед Богом, і хай би дощ лив як з відра, в неділю вона тричі бувала в церкві і часто ходила в будень, коли там правили якийсь молебень. Мені спало на думку піти нагору до слабої, що лежала сама-самісінька. Слуги й ті не дуже зважали на неї. Наймана доглядальниця, наприклад, тільки й думала, як би вислизнути з кімнати, тим більше, що за нею ніхто не стежив. Покладатися можна було тільки на Бесі, та вона мала власну сім'ю і тільки коли-не-коли могла навідуватися до будинку. В кімнаті місіс Рід, як я й гадала, не було нікого. Хвора лежала тихо й неначе спала. Вогонь у каміні догорав. Я підкинула вугілля, поправила ковдру, пильно глянула на хвору, що тепер не могла мене бачити, й відійшла до вікна.

У шибки лопотів дощ, завивав вітер. "Отут лежить, — думала я собі, — та, що незабаром не знатиме земної марноти. Куди перелине її дух, що нині рветься з тіла, коли стане зовсім вільний?"

Розмірковуючи над цією великою таємницею, я згадала про Елен Берне, пригадала її останні слова про безсмертя душі. І я почула подумки її незабутній голос, уявила собі її бліде, натхненне обличчя, її змарнілі щоки та палкий погляд, коли вона лежала на смертній постелі й шепотіла про щире прагнення повернутися в лоно свого небесного отця. З ліжка почулося бурмотіння:

— Хто тут?

Я знала, що місіс Рід вже кілька днів не могла й слова вимовити. Невже їй полегшало? Я підійшла до неї.

— Це я, тітко Рід.

— Хто — я? — відповіла хвора. — Хто ви? — Вона дивилася на мене здивовано й трохи

збентежено, хоч і цілком свідомо. — Я вас не знаю. Де Бесі?

— Вона в своїй хатині, тітко.

— Тітко! — повторила вона. — Хто зове мене тіткою? Ви не з роду Гібсонів, і все-таки я вас знаю, я вас десь бачила... це обличчя, ці очі і це чоло... авжеж... ви зовсім... зовсім як Джейн Ейр!

Я мовчала, боячись, щоб, бува, моє ім'я не розхвилювало слабої.

— А втім, — сказала вона, — може, я й помиляюсь. Це мені просто здається. Я б хотіла бачити Джейн Ейр і тому бачу її там, де її нема. Та й те сказати, за ці вісім років вона повинна була змінитися.

Тепер я лагідно запевнила її, що я і є та особа, яку вона хотіла в мені бачити. А що вона зрозуміла мене і, як видно, була при повній пам'яті, то я пояснила їй, що Бесі послала по мене свого чоловіка до Торнфілда.

— Знаю, я дуже слаба, — сказала вона трохи згодом. — Хвилину тому я хотіла повернутися й переконалася, що не можу ворухнути ні рукою, ні ногою. Мені треба перед смертю облегшити душу. Те, що мало важить для здорових, лягає на душу каменем у таку годину, як оце тепер. Доглядальниці нема? Чи ти сама в кімнаті? Я запевнила її, що ми самі.

— Гаразд. Тоді слухай. Я двічі винна перед тобою і тепер каюся. Раз те, що зламала присягу, яку дала чоловікові, — виховати тебе як свою власну дитину, а друге те... — вона за-тнулася. — Зрештою, ще не пізно, — пробурмотіла вона собі, — і я можу цю справу залагодити тепер. Але як важко мені так принижуватися перед тобою.

Вона силкувалась повернутися, та намарне, її лице змінилось. Здавалося, вона прислухається до чогось у своїй душі — може, то було передчуття близького кінця.

— Що ж. Треба з цим скінчити. Переді мною вічність, краще скажу їй... Піди до мого комода, відімкни й побачиш там листа.

Я так і зробила.

— Прочитай, — сказала вона. В листі писалось: "Шановна добродійко!

Чи не будете ви так ласкаві вислати мені адресу моєї небоги, Джейн Ейр, і написати кілька слів про неї: я маю намір запросити її до себе на Мадейру. Доля благословила мою працю й допомогла мені дещо заощадити, а що я нежонатий і бездітний, то хотів би удочерити її ще за життя й відписати їй перед моєю смертю все, що маю.

З великим поважанням... і т. д.

Джон Ейр, Мадейра"

Листа написано три роки тому.

— Чом же я нічого не знала про це? — спитала я.

— Тому, що я так тебе зненавиділа, що не хотіла пособляти твоєму щастю. Я не могла забути твого ставлення до мене, Джейн, ні того, як ти одного разу визвірилась на мене, ні твого тону, коли ти заявила, що ненавидиш мене понад усе в світі, ні твого недитячого погляду й голосу, коли ти запевняла, що від самої думки про мене тебе верне і що я ставлюся до тебе надміру жорстоко. Я не могла забути, як я мало не зомліла тоді, як ти вилила на мене всю свою злість. Мене взяв тоді такий страх, наче тварина, яку я побила чи копнула ногою, глянула на мене

людськими очима й стала мене картати людським голосом. Ох! Принеси мені води! Та швидше!

— Люба місіс Рід, — сказала я, подавши їй воду, — не думайте більше про це, викиньте його з вашої пам'яті. Пробачте мені шалену мову: я була ще дитина, й відтоді минуло вісім чи дев'ять років.

Вона не дала відповіді на мої слова, а натомість, попивши води й перевівши дух, провадила далі:

— Отже, я не могла цього забути й помстилася. Бо не могла примиритися з думкою, що тебе удочерить твій дядько й ти житимеш в достатках. І я відписала йому: "Дуже шкода, але мені доведеться повідомити сумну новину. Джейн Ейр померла, її забрав тиф у Ловуді". Тепер роби, як знаєш: напиши йому й викрий мою брехню, і то якомога швидше. Певне, ти народилася мені на муку, щоб перед своєю далекою дорогою я мордувалася і мене гризло сумління за те, чого б я ніколи не зробила, якби йшлося не про тебе.

— Якби я змогла переконати вас, тітко, не думати більше про це й ласкаво пробачити

мені...

— У тебе дуже важка вдача, — сказала вона, — і досі я не розуміла тебе. Як ти могла дев'ять років терпіти й тримати це все в душі, а на десятому році вибухнути. Я цього ніколи не збагну.

— Моя вдача не така важка, як ви гадаєте: хоч я й запальна, однак не мстива. Скільки разів іще дитиною я рада була б любити вас, якби ви любили мене, і дуже хочу примиритися з вами тепер. Поцілуйте мене, тітко.

Я підставила свою щоку до її губ, та вона не торкнулася до неї. І заявила, що я затуляю їй повітря, що їй важко дихати, і ще раз попросила води. Коли я клала її на подушки — бо мені довелося її підвести й підтримувати, поки вона пила, — я взяла її за холодну й липку руку. Її кволі пальці відсахнулися від мого дотику, а тьмяні й безживні, як скло, очі уникали мого погляду.

— Любіть мене чи ненавидьте, як хочете, — сказала я нарешті. — Я щиро й від душі вас прощаю. Тож хай і Бог простить вас і упокоїть вашу душу.

Бідна страдниця! Запізно було їй міняти свою вдачу. Вона ненавиділа мене, поки жила, не змінилася й перед лицем смерті.

Прийшла доглядальниця, а з нею й Бесі. Я посиділа ще з півгодини, маючи надію побачити бодай якийсь знак приязні. Та дарма. Незабаром вона знову ніби впала в дрімоту, і пам'ять більше не верталася до неї. А опівночі вмерла. Я не була коло неї, коли склепились її очі, не було й її дочок. Тільки другого дня вранці нам сказали, що настав кінець, її вже покладено на стіл. Еліза і я пішли подивитись. Джорджіана залилася слізьми й сказала, що боїться іти з нами. Отже, Сара Рід, колись така діяльна, тепер лежала нерухома й задубіла. Холодні повіки стулилися над її жорстокими очима, а чоло та риси обличчя зберігали вираз неблаганної волі. Мені було якось дивно й моторошно. Я дивилася на небіжчицю сумними й скорботними очима. Нічого теплого, нічого ніжнього, ніякого жалю вона не будила. Мені боліла не моя втрата, а її нещастя. Картина цієї смерті не викликала в мене сліз, тільки розпач і жах. Еліза спокійно дивилася на матір. Помовчавши хвилинку, вона зауважила:

— З таким здоров'ям вона могла б жити й жити. Турботи вкоротили їй віку. — На якусь хвилину її губи скривилися, ніби їй хотілося плакати. На хвилину, не більше. Потім вона повернулася й рушила до дверей. Я й собі вийшла за нею. Ніхто з нас не зронив ні сльозинки.

РОЗДІЛ XXII

Містер Рочестер пустив мене на тиждень, а проте минув місяць, перше ніж я розпрощалася з Ґейтсхедом. Я хотіла поїхати відразу після похорону, та Джорджіана вмовила мене побути, поки вона не поїде до Лондона, куди її нарешті запросив дядько, містер Гібсон, що прибув на похорон сестри і взявся владнати інші справи. Джорджіана казала, що вона боїться лишатись удвох з Елізою, бо не бачить від неї ні співчуття в її горі, ні підтримки в її страхах, ні помочі в її приготуваннях. Я якось піддалася її легкодушним наріканням і себелюбному бідканню і, що могла, робила, аби підновити й спакувати її сукні. Щоправда, поки я працювала, вона й пальцем не ворухнула, і я подумала собі: "Якби нам судилося завжди жити вкупі, моя сестричко, все б обернулось інакше. Я б не була така покійна й терпляча. Я б визначила тобі твою частку в роботі і змусила б тебе довести її до кінця. Я б іще наполягла, щоб ти тримала при собі бодай частину своїх нещирих нарікань. Тільки через те, що наші стосунки тимчасові й викликані такою скорботною подією, я сумирно виконую за тебе роботу".

Нарешті я випровадила Джорджіану. Аж тут Еліза й собі стала просити мене побути ще тиждень. Вона казала, що її плани забирають весь її час і увагу. Еліза мріяла заїхати кудись у далекі краї і від ранку до вечора, замкнувшись у своїй кімнаті, перекладала з шухляд у валізи свої речі, палила якісь папери і ні з ким не мала діла. А мене попросила тим часом наглядати за домом, приймати гостей і відповідати на співчутливі листи. Нарешті одного ранку вона сказала мені, що я вільна.

— Я дуже вдячна вам за ваші цінні послуги і розумну поведінку. Є таки різниця — жити з такою людиною, як ви, чи такою, як Джорджіана. Ви самотійна особа і нікого не обтяжуєте. Завтра, — казала вона далі, — я їду до Європи. Я гадаю оселитися коло

Ліля в Божому домі — чи то, по-вашому, в монастирі. Там я житиму тихо й спокійно. Я хочу присвятити свій час досконалому вивченню догматів та обрядів католицької церкви, і, якщо ця віра дасть мені те,

чого я від неї сподіваюсь, а саме скромне й впорядковане життя, я перейду в католицьку віру і, мабуть, пострижуся в черниці.

Я не висловила подиву, не пробувала й розраювати її. "Це якраз для тебе, — подумала я. — Роби, як сама знаєш!"

Коли ми прощалися, вона сказала:

— На все добре, кузино Джейн Ейр. Хай вам щастить. Ви таки маєте голову на в'язах. А я відповіла:

— Так само, як і ви, кузино Елізо. І все ж ви збираєтеся за якийсь рік живцем замурувати себе у французькому монастирі. Щоправда, це не моє діло. Аби вам було до вподоби.

— Ваша правда, — сказала вона, і з цими словами ми розпрощалися.

А що я не матиму більше нагоди повертатися ні до неї, ні до її сестри, то мушу згадати тут, що Джорджіана зробила вигідну партію, узявши шлюб з багатим, щоправда підтоптаним джентльменом, а Еліза постриглася в черниці і тепер, коли я пишу ці рядки, вона — настоятелька того самого монастиря, де на початку була послушницею і куди відписала все своє майно.

Я не знала, що буває на душі в людей, які після довгої чи короткої відсутності повертаються додому. Доти я ще ніколи цього не переживала. Знала тільки, що таке вертатися після довгої прогулянки "додому" в Ґейтсхед-хол, де мене лаяли за те, що я змерзла й мала понурий вигляд, а пізніше — що таке йти з церкви до Ловуда, мріючи про добрий обід і теплу грубу, бо цього мені бракувало. Обидва ці повернення не були ні приємні, ні бажані, я не знала такого місця, до якого б мене тягнуло, немов магнітом, сила якого ставала тим більшою, що ближче я до нього підходила. Чи буде моє повернення до Торнфілда саме таким?

Моя подорож виявилася дуже нудна: п'ятдесят миль першого дня і ночівля в готелі, потім п'ятдесят миль другого дня. Перші півдоби я думала про місіс Рід та її останні хвилини; я бачила її безбарвне, спотворене обличчя, чула її дивно змінений голос. Я поновлювала в пам'яті день похорону, труну на катафалку, довгу процесію орендарів та слуг, — родичів було дуже мало, — пащу склепу, тишу церкви, урочисту відправу. Потім думала про Елізу й Джорджіану. Я уявляла собі одну посеред бальної зали, а другу — в монастирській келії, спинялась на особливостях вдачі кожної з них.

Велике місто, до якого ми прибули ввечері, розвіяло ці думки, а ніч дала їм зовсім інший напрямок. Лігши в постіль, я почала міркувати, що чекає на мене в Торнфілді. Чи довго я житиму там, куди повертаюсь? Я знала, що недовго. Місіс Фейрфакс писала мені в Ґейтсхед, що гості роз'їхалися, а містер Рочестер ще три тижні тому поїхав до Лондона і мав скоро бути дома. Вона припускала, що він їздив готуватися до весілля, бо щось казав про купівлю нової карети. Вона писала також, що його намір взяти шлюб з міс Інґрем і досі здається їй дивним. Однак після того, що вона чує від усіх і що бачить сама, то вже не сумнівається, що незабаром весілля таки відбудеться. "Мене дивують ваші сумніви, — подумала я. — Бо я в цьому не сумніваюся".

А потому я питала себе: "А куди ж я поїду?" Цілу ніч мені снилася міс Інґрем. Над ранок я бачила її як живу: замикаючи за мною браму Торнфілда, вона показує мені на дорогу, а містер Рочестер стоїть, схрестивши руки, дивиться й усміхається, немов глузує з нас обох.

Я не назвала місіс Фейрфакс певного дня свого приїзду, бо не хотіла, щоб по мене до Мілкота посилали екіпаж. Вирішила за краще пройти цей шмат дороги пішки. І от десь коло шостої години вечора, лишивши валізу в готелі "Джордж", я подалася старою дорогою до Торнфілда. Дорога тяглася через лани, і тепер мало хто нею користувався.

Літній вечір видався не осяйний і яскравий, а лагідний, тихий. Обабіч дороги порали сіно косарі. Небо, хоч було досить захмарене, віщувало

чудову погоду: його лагідна й спокійна блакить була справді-таки блакитна, а хмарки в небесній

високості — тонкі й прозорі. Захід також здавався гарячим, водяве світло не охолоджувало його, неначе десь там, на чарівному вітарі, за пеленою мармурового туману, запалено вогонь і він золотив усе навколо.

З кожним кроком уперед мені ставало радісніше на душі, і то так, що я аж спинилася і спитала себе, що це має означати? Я нагадала собі, що я йду не додому, не до постійного житла, ба навіть не туди, де знайду друзів, які мене виглядають, нетерпляче чекаючи мого повернення. "Звичайно, місіс Фейрфакс привітає тебе тихою усмішкою, — думала я собі, — а мала Адель побіжить вистрибцем і заплеще в долоні, забачивши тебе, тільки ж ти добре знаєш, що ти думаєш не про них, а про когось іншого, хто про тебе зовсім не думає".

Та чи ж є щось впертіше за юність? І щось сліпіше за недосвідченість? Саме вони й твердили, — мене, мовляв, жде радість уже від того, що я знову бачитиму містера Рочестера, хоч хай він і не гляне на мене, й додавали: "Біжи! Не гайся! Будь з ним, поки можеш, бо через кілька днів, а найбільше тижнів ви розлучитеся назавжди!" І, поборовши в собі чи то відчай, чи то сердечний біль, чи то тяжкі передчуття, — що їх я не могла й не хотіла терпіти в своїй душі, — я поспішила вперед.

Певно, і в Торнфілді порають сіно, і, може, косарі ітимуть після роботи додому з граблями на плечах саме тоді, як я вертатимусь. Мені лишилось пройти ще дві-три ділянки, перетнути дорогу, і я стану перед брамою Торнфілда. Як пишно розцвіла шипшина! Та я не маю коли зірвати бодай одну квіточку, мені треба йти додому. Високий кущ шипшини, який простяг густолисті, обсіпані цвітом гілки над стежкою, був уже позаду, я пізнала вузький перелаз із кам'яними східцями, коли це бачу — на перелазі сидить сам містер Рочестер із записником та олівцем в руках і пише. Ні, це не був привид, а проте кожен мій нерв затремтів. Якусь мить я не мала над собою влади. Що це таке? Я не думала, що мене отак затрусить, коли побачу його, або що я втрачу голос і залякну перед

ним. Тільки-но я оговтаюсь — піду назад: я не хочу робити з себе посміховиська. Я знаю й іншу дорогу додому. Та якби знала іще дванадцять, то й це б не допомогло: він мене вже побачив.

— Агов! — гукнув він, ховаючи книжечку й олівця. — То це ви! А ходіть-но, будь ласка, сюди!

Певна річ, що я йду, тільки як, я й сама не знаю. Навряд чи я усвідомлюю, що роблю, дбаючи тільки про те, щоб здаватися спокійною й передусім володіти м'язами обличчя, які зухвало повстають проти моєї волі й прагнуть виказати те, що я твердо вирішила сховати. А що, як спустити вуаль?.. Я так і роблю. Може-таки, мені вдасться триматися спокійно.

— То оце та Джейн Ейр? Ви йдете з Мілкота, та ще й пішки? Звісно, це один з ваших коників. Не послати по карету і не приїхати, як усі смертні, вулицями й шляхами під перестук коліс, а прокрастися до свого дому в присмерк, як мара або тінь. Де ви в дідька пропадали цілісінький місяць?

— Я була, сер, у своїй тітки, вона померла.

— І відповідь схожа на вас! Бий мене сила Божа! Вона прийшла з того світу, з дому, куди завітала смерть, і каже мені про це, зустрівши присмерковою порою. Якби я мав право, я б торкнувся до вас, щоб пересвідчитись, чи ви тінь, чи ельф!.. Тільки ж я радше візьму в руку блакитний болотний вогонь, як вас! Зрадниця, зрадниця! — додав він після короткої паузи. — Цілий місяць не була зі мною і, слово честі, зовсім про мене забула.

Я знала, що побачити свого господаря буде для мене радістю, хоч мене і брав страх, що незабаром він перестане бути моїм господарем, і я була певна, що в його душі нічого не важу. Тільки ж містер Рочестер мав якусь незбагненну силу ширити круг себе (зрештою, мені так здавалося)

настрій радості та щастя. І для мене було веселим святом смакувати ті крихти, які він висипав такій пташці з вірію, як я. Останні його слова змастили мою душу бальзамом: вони свідчили, що йому зовсім не байдуже, забула я його чи ні. Він назвав Торнфілд моїм домом. Якби ж то воно було так! Він не покидав перелазу, і я не просила його встати, щоб дати мені пройти. Я запитала, чи був він у Лондоні.

— Так. А як ви знаєте про це? Тут десь не обійшлося без відьмування?

— Місіс Фейрфакс написала мені в листі.

— І казала, чого я поїхав?

— О так, сер! Про це всі знають.

— Ви мусите подивитися на карету, Джейн, і сказати, чи личить вона місіс Рочестер і чи гарна вона буде в ній, коли відкине голову на темно-червоні подушки, як королева Боадіка. Я хочу, Джейн, виглядати так, щоб бути гідним моєї нареченої. Скажіть же мені, маленька чарівнице, чи не могли б ви дати мені якихось чарів або зілля, щоб я став гарним чоловіком?

— Магічні сили тут не допоможуть, сер, — сказала я, а подумки додала: "Для закоханих очей непотрібні чари, для них ви досить гарні, вірніше, ваша суворість їм дорожча від вашої краси".

Містер Рочестер часом читав мої думки, і то так проникливо, що годі було й збагнути, як це йому вдавалося. Так оце й зараз він не звернув уваги на мою коротку відповідь і всміхнувся мені своєю особливою усмішкою, яку я бачила у нього дуже й дуже рідко. Він неначе знав, що вона надто приємна для щоденного вжитку: ця лагідна усмішка зіграла мене, наче сонячне проміння.

— Проходьте, Дженет, — сказав він, даючи мені дорогу через перелаз. — Ідіть додому й дайте вашим стомленим ніжкам відпочити за дружнім порогом.

Все, що я могла зробити, — це мовчки його послухатись. Про що було ще розмовляти? Я перебралася через перелаз і вже хотіла була холодно і байдуже йти далі, аж тут щось спинило мене і змусило озирнутися. Я сказала, вірніше, не я, а щось у мені мовило за мене й проти моєї волі:

— Дякую, містере Рочестер, за вашу велику добрість. Я й сама не знаю, чому я така рада повернутися до вас. Мій дім там, де ви, і тільки там.

І я пішла так хутко, що навряд чи він би мене й наздогнав, коли б схотів. Маленька Адель мало не здуріла з радості, побачивши мене. Місіс Фейрфакс зустріла мене, як завжди, привітно, Лі всміхалася, а Софі сказала мені весело: "Bon soir!" Це було дуже приємно: нема більшого щастя, ніж те, коли знаєш, що тебе люблять люди і твоя присутність їм потрібна.

Цього вечора я не малювала перед очима картин майбутнього й рішуче затулила свої вуха від тривожних голосів, які попереджали мене про недалеку розлуку й близьке горе. Після чаю місіс Фейрфакс узяла своє плетиво, я сіла коло неї на дзиґлику, а Адель, вклякнувши на килимку, тісно притулилася до мене; здавалося, дух взаємної прихильності об'єднав нас золотим кільцем миру. Я проказала тиху молитву, щоб ніщо в близькому майбутньому не розлучило нас і не розвело далеко. А коли зайшов містер Рочестер, і, замилювавшись такою дружною групою, сказав, що, певно, після повернення своєї названої дочки старенька врешті заспокоїлась, і додав, що, мабуть, і Адель "est prete a croquer sa petite maman Anglaise", я відчула неясну надію, що й після шлюбу він не позбавить нас своєї опіки і прихистить десь-інде, де ми матимемо щастя подеколи бачити його. Два тижні після мого повернення до Торнфілд-холу панував відносний спокій. Ніхто не згадував про весілля господаря, і я не бачила, щоб до цієї події

готувались. Майже щодня я питала місіс Фейрфакс, чи не чула вона якоїсь певної новини, і щоразу вона відповідала: "Ні". Якось вона сказала мені, що питала містера Рочестера напрямки, коли він думає привезти свою наречену, а той відповів їй жартома, та так чудно скривився, що тепер вона геть нічого не розуміє. Одна річ аж надто дивувала мене, а саме, що припинилися взаємні гостини, містер Рочестер не їздив до Інґрем-парку. Справді ж бо, до маєтку було двадцять миль, і хоч він лежав на межі графства, — що ця відстань для закоханого? Такий вправний невтомний верхівець, як містер Рочестер, подолає цю відстань за ранок. Я вже почала плекати надію, хоч для цього не було ніяких підстав, що чутка була невірна або розладнався план, і одне з двох молодят, або й обоє, передумали. Я навчилася читати з лиця свого господаря, чи він сумний, чи розгніваний, і не могла собі пригадати, щоб воно було коли-небудь таке безхмарне, без тіні невдоволення чи тривоги, як тепер. Коли ж вечорами я і Адель бували в нього, і я, занепавши духом,

не могла перебороти сумного настрою, він ставав навіть веселий. Ніколи він не кликав мене так часто до себе, ніколи не був лагідніший зі мною, як ці два тижні, і ніколи, на жаль, я не любила його так міцно, як тоді!

РОЗДІЛ XXIII

Над Англією світило золоте сонце квітучого літа. Таке чисте небо й таке променисте сонце в нашій оточеній морем країні протягом тривалого часу буває дуже рідко. Здавалося, теплі сонячні дні табунцем птахів з вирію перелетіли з Італії й сіли перепочити на скелях Альбїону. Сіно вже скосили, зелені лани круг Торнфілда були немов підстрижені, а серед них білили висушені сонцем дороги. Живоплоти й ліси своїм зеленим листям і темними густими шатами ще дужче підкреслювали золотий колір скошених луків.

Якось теплого літнього вечора стомлена Адель, що до обіду збирала суниці навколо Ґея, вклалася спати разом із сонцем. Я побула з нею, поки вона заснула, а тоді вийшла в сад.

Це була найкраща година з усіх двадцяти чотирьох годин. "Померкло полум'яне сяйво дня", й на спраглі поля й опалені пагорби впала свіжа роса. Незахмарене сонце закотилося за обрій, запаливши на вершечку пагорба горнове полум'я. Од цього захід забарвився урочистим сяйвом червоного самоцвіту, яке, розлившись вгору й вшир по західній половині неба, прибирало дедалі м'якших відтінків. Схід чарував око іншою красою — густою блакиттю і простенькою оздобою: одинокою вечірньою зорею. От-от мав зійти і місяць, що ховався ще за обрієм.

Якийсь час я походжала по терасі, поки почула тонкий, добре мені знайомий запах — аромат сигари. Я побачила, що вікно в бібліотеці трохи прочинене. Чого доброго, за мною звідти могли підглядати, тим-то я і подалася в сад. Навряд чи був у цілому маєтку ще такий райський куточок. Тут густо росли дерева і квітли квіти. З одного боку від двору його захищав височенний мур, а з другого відмежовувала від левади букова алея. В кінці саду похилився паркан, а далі починалися поля. До паркана зміїлася обсаджена лаврами стежка. Вона вела до височеного каштана, круг якого зроблено лавочку. Тут ніхто не міг мене бачити. А що впала медова роса і в густому присмерку було тихо-тихо, мені спало на думку, що я ніколи не покину цього затишку. Заворожена сходом місяця, я блукала серед квітів і плодових дерев. Аж раптом мої кроки спинилися. І то не від звуку чи там появи людини, а все від того ж таки застережливого аромату.

Троянди, нехворощ, жасмин, зірочки та шипшина дихали круг мене пахощами святобливого ладану; та запах, що насторожив мене, линув не від квітів і не від кущів. Це був, — я це добре знала, — запах сигари містера Рочестера. Я глянула круг себе й прислухалася. Я бачила дерева, що схилили своє гілля під вагою достиглих плодів. Я чула тьохкання соловейка в лісі за півмилі звідси, і все не видно було нічиєї постаті, не чути нічийх кроків. А проте запах дедалі дужчав. Треба було тікати. Я

кинулася до хвіртки, що вела до молодого саду, і побачила, що саме нею заходить містер Рочестер. Я сховалася в оповитому плющем закутку. Адже він не буде тут довго й піде, звідки прийшов, а що я сидітиму тихо, то він мене й не помітить.

Та ні — вечірня година заворожила й містера Рочестера. Старий сад вабить його не менше. Він повагом ступає й розглядається навкруги: то підніме гілку аґруса, щоб подивитися на його ягоди із сливу завбільшки, то зірве стиглу вишню, то стане над квітучим кущем, щоб вдихнути густі пахощі або помилуватись краплями роси на пелюстках. Повз мене пролітає великий метелик і сідає на якусь травинку коло ніг містера Рочестера. Він помічає його й схиляється, щоб краще роздивитись. "Тепер він стоїть спиною до мене, — подумала я. — Його зацікавив метелик. Коли йти тихенько, можна прошмигнути так, що він і не почує".

Я зробила кілька кроків по траві, бо скрип жорстви на алеї міг мене зрадити. Містер Рочестер стояв серед клумб за кілька кроків звідти, де я мала пройти. Метелик, видно, цілком полонив його. "Я пройду, і то дуже просто", — подумала я. І тільки-но переступила його довгу тінь, яку місяць відкидав на доріжку, як він, навіть не озирнувшись, сказав:

— Джейн, ідіть і гляньте на цього метелика.

Я ступала дуже тихо, він не мав очей на потилиці; невже його тінь почула мене? Затремтівши, я підійшла до нього.

— Гляньте на його крильця, — сказав він. — Такі метелики є у Вест-Індії. В Англії не часто побачиш великого й строкатого нічного метелика. Отакої! А він узяв та й утік.

Метелик полетів, я й собі подалася до виходу. Містер Рочестер пішов назирці за мною, а коли ми наблизилися до хвіртки, сказав:

— Верніться. Сором сидіти дома такої чарівної ночі. Та й справді, як можна спати, коли захід сонця зустрічається зі сходом місяця?

Мій досить меткий і гострий язик мав одну хибу: часом траплялося, що він раптом втрачав здатність вигадати відмовку. І це бувало завжди в критичні хвилини, коли досить доречного слова або пристойного приводу, щоб визволитися з ніякового становища. Я не хотіла в таку пізню пору гуляти сама з містером Рочестером у темному саду. І водночас не могла знайти причини піти геть. Ледве переступаючи ногами, я пішла за ним, марно шукаючи подумки будь-якого приводу, щоб викрутитися. Однак мій господар був такий спокійний і такий поважний, аж мені стало соромно за свій страх. Коли в нашій прогулянці було або могло бути щось недобре, то це недобре було в мені самій. Він не мав нічого на думці, і його душа була спокійна.

— Джейн, — почав він, коли ми пройшли лавровою алеєю й поволі попрямували до похилого паркана й каштана. — Улітку Торнфілд — чарівний куточок, правда?

— Так, сер.

— Певно, ви вже якоюсь мірою звикли до нього? Адже ви так тонко відчуваєте природну красу й так швидко обживаєтесь на новому місці.

— Справді, я до нього звикла.

— Вашу прихильність заслужили і маленьке дурнятко Адель, і простодушна місіс Фейрфакс, тільки я не збагну, чому.

— Так, сер, я їх полюбила, і кожную за своє.

— І вам було б жаль розлучатися з ними?

— Так.

— Шкода! — промовив він, зітхнувши, й на хвилю замовк. — Так уже йдеться на віку, — мовив він трохи згодом. — Щойно вибереш собі якийсь затишний куток, як треба вставати і йти геть, бо година спочинку минула.

— То й мені треба податися геть? — запитала я. — Настав час прощатися з Торнфіл-дом?

— Мабуть, таки треба, Джейн. Мені дуже шкода, Дженет, тільки ж треба. Це був удар, та я ще од нього не впала.

— Гаразд, сер, я буду готова, коли ви звелите виїхати.

— Я велю зараз. Мушу нині вам про це сказати.

— То ви таки берете шлюб, сер?

— Еге ж... саме так. Ви вашим метким розумом вгадали.

— І скоро, сер?

— Дуже скоро, моя... тобто міс Ейр. Ви ж не забули, Джейн, коли першого разу від мене або з чуток ви довідалися, що я маю намір накласти на свою шию старого парубка священне ярмо та перейти до благодатного шлюбного життя, — одно слово, пригорнути до своїх грудей міс Інґрем. (З неї буде добрий оберемок, та це нічого — не часто трапляються такі шикарні оберемки, як моя красуня Бланш). То на чому я спинився... Отже, слухайте сюди, Джейн! Чи, може, відвернувши голову, ви шукаєте там нічних метеликів? Там сиділо звичайнісіньке сонечко, дитино моя, і воно вже "полетіло на небко". Я хочу нагадати вам, що саме ви перші сказали мені з розсудливістю, яку я шаную у вас, із завбачливістю, обережністю й людяністю, які дуже личать вам у вашому відповідальному й залежному становищі, що коли я візьму шлюб з міс Інґрем, вам і малій Аделі краще поїхати звідси. Я не буду спинятись

на тому, що вже сам цей крок не може не образити моєї коханої. Та вже нехай, Дженет, коли ви будете далеко, я спробую забути про це. Я пам'ятатиму тільки мудрість вашої пропозиції, яку я вирішив прийняти. Адель піде до школи, а вам, міс Ейр, треба знайти нову посаду.

— Гаразд, сер, я негайно дам оголошення, а поки що, гадаю... — Я хотіла сказати: "гадаю, що можу лишитися тут, поки не знайду собі іншого притулку". Та я затнулася, відчувши, що навряд чи вимовлю таку довгу фразу. Мій голос уже мене не слухався.

— Десь за місяць я, мабуть, одружуся, — казав далі містер Рочестер.
— А тим часом я сам пошукаю для вас роботу й притулок.

— Дякую вам, сер, мені дуже шкода завдавати вам...

— О, не треба, не вибачайтесь! Гадаю, що, коли підлегла так старанно виконує свої обов'язки, як ви, вона має деяке право на те, щоб господар перебрав на себе частину клопотів щодо її влаштування. До речі, я вже через свою тещу напивав для вас, як на мене, цілком пристойне місце: виховувати п'ятьох дочок місіс Діонайсіус О'Гол з Бітернат-Лоджа, Конот, Ірландія. Сподіваюся, що вам сподобається Ірландія, кажуть, що там на диво щирі люди.

— Це дуже далеко звідси, сер.

— То й нічого. Дівчина ваших поглядів навряд чи заперечуватиме проти подорожі чи відстані.

— Не проти подорожі, а проти відстані! Та ще й за морем — це така перепона...

— Між чим, Джейн?

— Між Англією і Торнфілдом... І...

— І...?

— І між вами, сер.

Це вихопилося в мене несамохіть, а з очей проти моєї волі бризнули сльози. Ясна річ, я не плакала вголос і не схлипувала. Від самої тільки думки про місіс О'Гол і про Бітернат-Лодж в мене похололо серце. Ще холодніше мені стало від думки про піняві хвилі океану, що ніби розіллявся між мною й моїм господарем, з яким я зараз гуляла. Та найхолоднішим видавався мені ще ширший океан — багатство, привілеї, усталені звичаї — які розділяли мене і того, кого я природно й неминуче полюбила.

— Це дуже далеко, — сказала я ще раз.

— Що далеко, то далеко. І коли ви поїдете до Бітернат-Лоджа, Конот, Ірландія, я вас більше ніколи не побачу, Джейн. Ніде правди діти — це так. Я ніколи не захоплювався Ірландією і не мав великої охоти відвідати цю країну. Ми ж були добрими друзями, Джейн, правда?

— Так, сер.

— А напередодні розлуки друзям хочеться провести той короткий час, що їм лишився, разом. Ходімо поговоримо про подорож і про розлуку, поки на небі не засвітяться зорі. Осьде каштан, а ось і лавка круг його старого стовбура. Посидьмо тут любенько сьогодні, бо ж нам більше не судилося сидіти тут разом.

Він посадовив мене й сів сам.

— До Ірландії далеко, Дженет, і мені дуже шкода посилати свого маленького друга в таку далеку дорогу. Коли ж кращого не придумати, то чим тут зарадиш? Чи є між нами щось, що споріднює нас, Джейн, як ви гадаєте?

Цього разу я не наважилася відповісти: моє горло здушили сльози.

— Я питаю тому, — сказав він, — що часом я маю до вас якесь дивне почуття. А надто, коли ви близько, як оце зараз. Неначе десь з-під мого лівого ребра тягнеться нитка і її на міць зв'язано з такою самою ниткою, що тягнеться з певного місця вашого маленького єства. І коли між нами проляже бурхлива протока, та ще й дві сотні миль на додачу, мені здається, що ця спільна нитка урветься. І я боюся, що моє серце обкипить кров'ю. Що ж до вас — то ви мене просто забудете.

— Цього ніколи не буде, сер, ви знаєте... — мені було несила говорити далі.

— Джейн, чуєте, як щебече соловейко в гаю? Послухайте!

Я слухала й схлипувала: гострий відчай сколихнув мене з голови до ніг; я не могла більше стриматися й дала волю сльозам. І крізь плач нарікала, що краще мені було б не родитися або ніколи не жити в Торнфілді.

— Тому вам жаль покидати його?

Буря почуттів, збуджених любов'ю і горем, переповнила мою душу. Вони заявили про своє право жити, битися, перемагати, і врешті — говорити.

— Мені жаль покидати Торнфілд! Я люблю Торнфілд! Люблю тому, що жила в ньому повнокровним і радісним життям — бодай короткий час. Ніхто мене тут не гнітив, ніхто не принижував. Тут мене не примушували жити серед дріб'язкових людей і не

забороняли спілкуватися з усім світлим, мужнім і високим. Я розмовляла віч-на-віч з тим, кого шанувала й ким захоплювалася, з оригінальною, сильною і широкозорою людиною. Я пізнала вас, містере

Рочестер, і мені страшно, страшно і гірко, що ніколи більше я вас не побачу! Я знаю, що мушу виїхати звідси, але мені легше вмерти!

— А навіщо вам їхати? — запитав він раптом.

— Як! Адже ви самі, сер, щойно про це говорили.

— І я сказав — з якої причини?

— Через міс Інґрем, прекрасну родовиту даму, вашу наречену.

— Мою наречену! Яку наречену? Я не маю нареченої!

— То будете мати.

— Так! Буду! Буду! — відповів він, зціпивши зуби.

— І я мушу виїхати, — ви це самі сказали.

— Ні! Ви залишитесь! Даю вам слово. І дотримаю його.

— А я кажу, що мушу виїхати! — заперечила я збуджено, аж сердито.
— Невже ви думаєте, що я залишуся, щоб стати для вас нічим? Чи ви гадаєте, що я автомат? Машина без почуттів?! І що можна вихопити мені з рота шматок хліба і вилити з моєї чашки останні краплини цілющої води? Ви гадаєте, що коли я бідна, непоказна, проста й маленька, то я не маю ні душі, ні серця?.. Ви помиляєтесь!.. Я маю таку саму душу, як і ви... і таке саме серце! І якби Бог дарував мені хоч трохи краси й велике багатство, вам важко було б покинути мене, так само, як оце зараз мені важко покидати вас. Я знаю, що переступила через правила пристойності, через прийняті в світі умовності і десь аж через межу смерті. Це мій дух звертається до вашого духа, ніби ми обидва вийшли з могили і стали перед судом Божим, рівні-рівнісінькі, як ми і є насправді.

— Отож-бо, — сказав містер Рочестер і обійняв мене, пригорнув до своїх грудей і припав устами до моїх уст. — Так, Джейн!

— Авжеж, що так, — сказала я. — І все-таки ні, бо ви берете шлюб з особою, яка не гідна вас... з особою, до якої ви не маєте ніякої прихильності, і я не вірю, що ви її любите. Бо я чула й бачила, як ви глузували з неї. А я б на такий шлюб не пішла, тим я й краща від вас. Пустіть мене!

— Куди, Джейн? До Ірландії?

— Так, до Ірландії. Я вилила свою душу і тепер можу їхати куди завгодно.

— Тихо, Джейн, не виривайтеся, мов та дика, несамовита пташка, що, борсаючись, губить своє пір'я.

— Я не пташка, і ніякі тенета мене не впіймають. Я — вільна людська істота з незалежною волею, яка й наказує мені вас покинути.

Ще одне зусилля, — я випручалася з його рук і випросталася перед ним.

— І ваша воля вирішить вашу долю, — сказав він. — Я пропоную вам свою руку, своє серце і все-все, що я маю.

— Ви граєте комедію і глумитеся з мене.

— Я прошу вас бути моїм супутником на все життя, — стати моєю дружиною і найближчим земним приятелем.

— Ви вибрали міс Інґрем і будьте їй вірні.

— Джейн, помовчте хоч хвилину, ви страшенно збуджені. Я також помовчу. Лавровою алеєю нестримним поривом просвистів вітер, зашумівши каштановим віттям над нами. Він помчав далі й далі у безмежний простір і там розтав. Єдиним звуком на ту пору був щебет соловейка. Слухаючи його, я знову заплакала. Містер Рочестер не рухався з місця і ніжно й серйозно дивився на мене. Минув якийсь час, перше ніж він заговорив.

— Ідіть до мене, Джейн, — сказав він. — Треба все з'ясувати й зрозуміти одне одного.

— Я ніколи більше не підійду до вас. Я вирвалася від вас і ніколи не повернуся.

— Та я ж кличу вас, Джейн, як свою дружину: тільки з вами я й намірявся одружитись.

Я мовчала. Здавалося, що він з мене глузує.

— Ідіть сюди, Джейн, ідіть до мене.

— Між нами стоїть ваша наречена. Він підвівся і став біля мене.

— Ось де моя наречена, — сказав він, знов пригортаючи мене до себе. — Ось де моя рівня і моя любов. Джейн, хочете піти за мене заміж?

Я й далі мовчала й пручалася в його руках, бо не вірила йому.

— Ви сумніваєтеся в мені, Джейн?

— Безперечно.

— Ви мені не вірите?

— Анітрохи.

— То я у ваших очах — брехун? — допитувався він. — Ну стривайте, я вас таки переконаю. Чи ж я люблю міс Інґрем? Нітрішечки. І ви про це знаєте. А яка в неї любов до мене? Ніякої. І я мав нагоду в цьому переконатись. Я пустив чутку, і вона до неї дійшла, що моє багатство не складає й третьої частини того, в що його оцінюють. Потому навідався до них подивитись, як вони до цього поставились. Обидві — і мати й дочка — зустріли мене дуже холодно. Я не хочу й не можу одружитися з міс Інґрем. А ви — ви дивна, ви зовсім неземна істота, і я люблю вас, як свою власну кров, вас — бідну й непоказну, маленьку й просту, таку, як ви є, — і прошу дозволити мені назвати вас своєю нареченою.

— Що? Мене? — вигукнула я; його серйозність, а надто різкий тон примушували мене вірити в його щирість. — Мене, у якої немає в світі іншого друга, крім вас, — якщо тільки ви мені друг, — і ані шеляга за душею, крім того, що ви мені платите?

— Вас, Джейн. Ви повинні бути моєю і тільки моєю. Чи хочете ви бути моєю? Скажіть "так", і то швидше!

— Містере Рочестер, хай-но я гляну на ваше лице, поверніть його проти місяця.

— Нащо?

— Бо я хочу прочитати його вираз. Поверніться.

— Ось я й повернувся. Та навряд чи ви вчитаете з нього більше, ніж я з пожмаканої, покресленої сторінки. Читайте ж, тільки не баріться, бо я страждаю. Його схвильоване обличчя раз у раз пересмикувалось, воно пашіло, а очі дивно блищали.

— О Джейн, ви катуєте мене! — вигукнув він. — Ваш пильний, а водночас відданий і великодушний погляд катує мене!

— Як же це я вас катую? Коли ви щирі й не жартуєте, то в моїх очах світиться вдячність і відданість, вони не можуть катувати.

— Вдячність! — вигукнув він і палко промовляв далі: — Джейн, дайте мені вашу згоду якомога швидше. Скажіть: "Едварде, — звіть мене на ймення — Едварде, я згодна вийти за тебе заміж".

— Ви кажете серйозно?.. Ви щиро любите мене?.. Ви справді хочете, щоб я стала вашою дружиною?

— Так, я цього хочу! І коли вам потрібна присяга, я можу присягнути.

— Тоді, сер, я згодна взяти з вами шлюб.

— Не з вами, а з тобою, Едварде! Моя маленька дружино!

— Любий Едварде!

— Ходи до мене, ходи до мене, радість моя, — сказав він і схвильовано прошепотів мені на вухо, притулившись до моєї щоки: — Зроби мене щасливим — і я дам тобі щастя! Господи, прости мені, — докинув він трохи згодом, — а людям нема чого втручатися: я її нікому не віддам.

— Нікому й втручатися, сер. Я не маю родичів.

— То й краще, — сказав він.

Якби я любила його менше, мене б, мабуть, здивував його тон і похмурий погляд. Однак тепер, сидячи коло нього, повернена з кошмару

до райського щастя, я думала тільки про те блаженство, яким він мене щедро поїв. Раз у раз він питав:

— Ти щаслива, Джейн?

І я знову й знову відповідала:

— Так.

Після цього він бубонів:

— Цим я спокутую все — я спокутую цим усе. Хіба не я знайшов її, самітну, бездомну, неприхищену? І кому, як не мені, боронити, плекати й берегти її? Хіба ж моєму серцю бракує любові, а моїм рішенням — твердості? Це виправдає мене на Божому суді. Я знаю, мій Творець дозволяє мені це. Що ж до земного суду — то мені

до нього байдуже. Думку людей я зневажаю!

А що це враз скоїлося з ніччю? Місяць ще не зайшов, а стало так темно. Я ледве бачила лице свого господаря, хоч і була зовсім близько від нього. Що то непокоїть могутній каштан? Він стогне й корчиться з болю, а лавровою алеєю свище й завиває вітер.

— Треба йти звідси, — мовив містер Рочестер, — міняється погода. А то я міг би просидіти тут з тобою до ранку.

"Так само й я", — майнуло мені в голову. Я б це сказала, якби з хмари, що на неї я дивилася, не вихопилась біла блискавиця. Десь зовсім близько тріснуло й загуркотіло. Осліплена, я сховала свої очі на плечі містера Рочестера. Линув дощ. Ми помчали садом додому. Та однаково, прибігши до порога, і я, і він були мокрі як хлющ. У залі він зняв з мене шаль і заходився віджимати воду з моїх розпатланих кіс. Саме тоді зі

своїї кімнати вийшла місіс Фейрфакс. Спершу ні я, ні містер Рочестер її не помітили. Горіла лампа. Годинник от-от мав вибити північ.

— Не барись, Джейн, іди й мерщій скинь із себе все мокре, — сказав він, — поки що на добраніч, на добраніч, моя люба!

І він поцілував мене кілька разів. Випручавшись з його рук, я звела очі й побачила вдову, бліду, вражену, обурену. Я тільки всміхнулася їй і побігла нагору.

"Відкладемо пояснення до іншого разу", — подумала я. Однак коли я була вже в своїй кімнаті, мене неприємно вразила думка, що вона може бодай на хвилину зле витлумачити все, що бачила. Та незабаром радість забила всі інші почування. І хоч як дико завивав вітер, хоч як часто блискала блискавка і зовсім близько гримів грім, а дощ ливнем лив дві години поспіль, в моїй душі не було ні страху, ні тривоги. Поки буря вщухла, містер Рочестер тричі підходив до моїх дверей питати, чи я не боюся, і це додавало мені духу.

Вранці, ще не встигла я встати з ліжка, як маленька Адель прибігла сказати мені, що вночі у великий каштан в кінці саду вдарила блискавка й розколола його навпіл.

РОЗДІЛ XXIV

Встаючи й одягаючись, я думала про все, що сталося, питала себе, чи це не сон? Я не могла повірити в це до кінця, поки знов не побачу містера Рочестера і ще раз не почую, що він мене кохає і хоче одружитися.

Зачісуючись, я глянула в дзеркало на своє обличчя й побачила, що воно більше не безбарвне, а променіє надією, і на щоках горить рум'янець. В моїх очах, які ніби зазирали до джерела щастя, неначе світилися його блискучі промені. Досі я частенько боялась дивитися на

свого господаря, бо моє лице могло видатись йому неприємним. Тепер же я була певна, що вираз мого обличчя не остудить його любові.

Вибравши просту, чисту і легеньку літню сукню, я надягла її. Здавалось, жодна сукня не була мені так до лица, бо жодну з них я не вдягала в такому настрої.

Я не здивувалася, коли, збігши вниз до холу, побачила, що нічну бурю заступив розкішний червневий ранок, і через відчинені скляні двері відчула подих свіжого, запашного вітерця. Коли вже я була щаслива, то й природа мусить радіти! До будинку йшла жебрачка з малим хлоп'ям — дві бліді, обшарпані істоти. Я вибігла до них і віддала їм усі гроші зі свого гаманця — три або й чотири шилінги. Добрі чи недобрі ці люди, нехай і вони поділять мою радість. Кричали гайворони, виспівували пташки, тільки ж найвеселішу і наймелодійнішу пісню співало моє щасливе серце.

Місіс Фейрфакс здивувала мене, коли, дивлячись у вікно, пригнічено спитала:

— Міс Ейр, ви прийдете снідати?

За столом вона була спокійна й холодна, а я не могла нічого їй сказати. Поки мій господар не дасть пояснення, доведеться почекати мені і їй. Я з'їла, що могла, й хутенько збігла нагору. Перед дверима класної кімнати зустріла Адель.

— Куди ти йдеш? Зараз — уроки!

— Містер Рочестер вислав мене до дитячої кімнати.

— А де він?

— Там, — сказала вона, показавши на клас. Я зайшла. Він був усередині.

— Іди сюди й скажи мені доброго ранку, — мовив він. Я радо підійшла, а він зустрів мене не холодними словами чи то потиском руки, а пригорнув до себе й поцілував. І мені видавалось цілком природним, що він мене так палко кохає й голубить.

— Джейн, ти сьогодні свіжа, усміхнена, гарненька! Справді гарненька! Хіба це мій блідий, маленький ельф? Хіба це моє гірчичне зерня? Ця маленька сонцелиця дівчинка з ямочками на щоках і рожевими вустами? З шовковим каштановим волоссям і променистими карими очима? (Мої очі завжди були зелені, тільки хай читач пробачить йому цю помилку, сьогодні вони здавалися йому іншого кольору).

— Це — Джейн Ейр, сер.

— Скоро буде Джейн Рочестер, — зауважив він. — За чотири тижні і ні на день пізніше! Чуєш?

Я чула, але ніяк не могла збагнути до кінця: голова йшла обертом. Мене пронизувало якесь дивне почуття: воно було сильніше від радості та й мало споріднене з нею; почуття, що вражало й спантеличувало, — скоріше це був страх.

— Ти горіла рум'янцем, Джейн, а це враз зблідла. Чому?

— Бо ви назвали мене новим ім'ям — Джейн Рочестер, а це звучить чудно.

— Так. Місіс Рочестер, — сказав він, — молода місіс Рочестер, дружина Фейрфакса Рочестера.

— Цього не може бути, сер, воно звучить неймовірно. В цьому світі людським істотам не випадає зазнати повного щастя. І мені не могла судитися інша доля, ніж моїм ближнім. Я думаю про щастя, що припадає мені, як про казку або ж чарівний сон наяву.

— Який я можу й хочу обернути на дійсність. І почну віднині. Я вже написав своєму банкірові в Лондоні, щоб він вислав мені деякі самоцвіти, які зберігаються в нього, — спадкові коштовності господинь Торнфілда. За день-два я сподіваюсь покласти їх тобі на коліна, бо тобі належить така сама честь і увага, які б я віддав дочці пера, коли б надумав брати з нею шлюб!

— О сер, не треба коштовностей! Я не хочу й чути про них. Коштовності і Джейн Ейр! Це звучить дивно й неприродно! Краще мені їх не мати!

— Я сам надіну діамантове намисто тобі на шию й золоту діадему на твою голову. Вона буде тобі дуже до лиця, бо природа поклала на твоє чоло печать аристократизму, Джейн. І я оздоблю браслетами твої ніжні руки, а твої пальчики феї — каблучками.

— Ні, ні, сер! Поговорімо краще про інше! Не обходьтеся зі мною, ніби я красуня, — я просто ваша ґувернантка, ваша квакерка.

— В моїх очах ти — красуня, і цю красуню вподобало моє серце. Тендітна й ніжна.

— Маленька й непоказна, хочете ви сказати. Ви, сер, або спите, або глузуєте з мене. Ради Бога, облиште іронію!

— Я змушу весь світ визнати, що ти — красуня, — казав він далі, тоді як я ніяковіла чимраз дужче від тону, до якого він удався, бо відчувала, що він дурить або сам себе, або мене намагається одурити. — Я вберу свою Джейн у шовк і мережива, оздоблю трояндами її коси і покрию голівку, яку люблю, дорогим серпанком.

— І тоді ви не впізнаєте мене, сер, і я не буду більше ваша Джейн Ейр, а стану мавпеням у блазнівській куцині, ґавою в павичевому пір'ї. Мені однаково дивно було б бачити вас, містере Рочестер, у костюмі

комедіанта, як і себе в шатах придворної дами, і я зовсім не зву вас красенем, сер, хоч і кохаю вас щиро, і то так щиро, що не можу лестити вам словами. Тож не лестіть і ви мені.

Однак, не зваживши на мої заперечення, він і далі правив своє:

— Сьогодні ж я відвезу тебе в кареті до Мілкота, і ти вибереш собі вбрання. Я вже казав тобі, за місяць ми одружимося. Вінчання буде скромне, у церкві, отам, в долині, а тоді я повезу тебе одразу до міста. Там ми пробудемо недовго, і звідти я заберу свій скарб до сонячних країв: до виноградників Франції та рівнин Італії. Ти побачиш місця, славні своїм минулим і сучасним, пізнаєш життя великих міст і, вивчивши людей, навчишся цінувати саму себе.

— Я буду мандрувати?.. Та ще й з вами, сер?

— Ти відвідаєш Париж, Рим, Неаполь, Флоренцію, Венецію та Відень — всюди-всюди, де побував я, ми поїдемо тепер удвох. Де ступало моє важке копито, мусить стати й твоя ніжка сильфіди. Десять років тому я, мов несамовитий, гасав по Європі, взявши собі в супутники зневагу, ненависть і гнів. Тепер я відвідаю її ще раз, очищений і зцілений, з моїм ангелом-розрадником.

Коли він це сказав, я засміялась.

— Я не ангел, — вигукнула я, — і не стану ним до смерті! Я буду сама собою! Містере Рочестер, не чекайте і не вимагайте від мене нічого ангельського: ви цього не знайдете в мені, як і я не знайду у вас. Адже я чекаю від вас не цього.

— Чого ж ти від мене чекаєш?

— Якийсь час ви, може, й будете таким, як тепер, — дуже недовго — а тоді прохолонете, станете вередливим, суворим, дразливим, і годити

вам буде дуже важко. Коли ж ви доб-ре-таки звикнете до мене, то, може, знов прихилитесь до мене. Так, прихилитесь, а не полюбите. Я гадаю, що ваша любов перешумує десь місяців за шість або й менше. Я знаю з книг, писаних чоловіками, що це найдовший термін чоловічого захвату. І все ж після всього, гадаю, що як друг і товариш я ніколи зовсім не набридну своємулюбому господареві.

— Набриднеш? А тоді я знову прихилиюся? Та я дедалі більше прихилитимусь до тебе. І я змушу тебе визнати, що я не тільки до тебе прихилився, а й люблю тебе — вірно, палко й незрадливо.

— А хіба ви не вередун, сер?

— До жінок, що подобаються мені тільки обличчям, я стаю справжнім дияволом, коли бачу, що вони не мають ні душі, ні серця, коли вони показують мені свою дурість, безсоромність, а може, ще й тупість, невихованість і злий норов. Тільки до чистих очей, щирої мови, палкої душі і натури, яка гнеться, а не ломиться, яка заразом чула й стійка, слухняна й постійна, до такої натури я буду завжди ніжний та вірний.

— Чи мали ви нагоду зустріти таку істоту, сер? І чи кохали ви таку жінку?

— Я кохаю її тепер.

— Але до мене — якщо я справді якоюсь мірою відповідаю вашому ідеалові?

— Я не зустрічав такої, як ти, Джейн. Ти принесла мені радість і здолала мене. Ти ніби скоряєшся сама й водночас скоряєш мене. Коли я намотую цю м'яку шовкову нитку на палець, вона змушує трепетати мою руку, й той трепет сягає до серця. Ти чаруєш мене і перемагаєш. І чари твої без міри любі моєму серцю, такі любі, що годі й висловити. І моя

поразка солодша мені від найблискупішої перемоги. Чого ти всміхаєшся, Джейн? Що означає цей таємничий і лукавий вираз твого обличчя?

— Я подумала, сер (пробачте мені мою думку, вона виринула мимоволі), я подумала про Геракла й Самсона...

— Ти подумала, мій маленький ельфе...

— Стривайте, сер! Ваші слова не вельми мудрі, так само, як і вчинки тих героїв. А все ж, якби вони одружились, то цілком відшкодували б ніжність свого женихання подружньою суворістю. І я боюся, що таким будете й ви. Цікаво, яку ви дасте мені відповідь через рік, коли я попрошу у вас якоїсь ласки чи послуги яку вам буде не з руки або не сподобається робити?

Попроси у мене щось тепер, Дженет, — якусь найменшу дрібницю, я хочу почути твоє прохання.

І попрошу, сер. Моє прохання вже готове. Кажи! Тільки якщо ти отак дивитимешся і отак усміхатимешся, то присягаюсь, я дам згоду на все заздалегідь, і ти пошиєш мене в дурні.

Зовсім ні, сер. Я попрошу вас тільки ось про що: не посилайте по коштовності і не завітуйте мене трояндами. Це однаково, що обшити золотим мереживом оцей простий носовичок, що у вас в руці.

— Це однаково, що прикрашати золото позолотою? Знаю. Гаразд, я вволю твоє прохання. Тимчасово я відміню свій наказ. Однак ти ще нічого не попросила. Ти просто не прийняла дарунка. Попроси чогось.

— В такому разі, сер, зробіть ласку і заспокойте мою цікавість, її турбує одне запитання.

Він збентежився й одразу похапцем спитав:

— Що? Що таке? Цікавість — це небезпечний прохач. Добре, що я не присягнувся вволити всяке прохання.

— Таж у цьому нема нічого страшного, сер.

— Кажи швидше, Джейн, хоч я б радше волів, щоб замість питання про якийсь, може, секрет ти попросила в мене половину мого майна.

— Слухайте, царю Артаксерксе! Що я робитиму з половиною вашого майна? Чи ви маєте мене за єврея-лихваря, що видивляється, куди б вигідніше вкласти гроші? Радше я володітиму вашим цілковитим довір'ям. Ви ж не вилучите мене з числа тих, хто користується вашим довір'ям, коли вже допустили мене до вашого серця?

— Ти не втрапиш його, Джейн. Тільки ж є речі, не варті того, щоб їх комусь звіряти. Ради Бога, не прагни покласти на душу зайвий тягар, не тягнися до отрути, не стань Євою, поділивши зі мною яблуко спокуси.

— А чом би й ні, сер? Ви оце сказали, як любите бути скореним, як вам приємно зазнавати поразки. Чому б мені не витягти з вас іще одне признание? От почну благати й молити, а коли треба, то й плакати і гніватися, аби тільки випробувати свою над вами владу!

— Таких штук я тобі не дозволю. Спробуй-но наполягати, вимагати — і всьому кінець.

— Он як, сер? Надто вже хутко ви вийшли з гри. А як ви спохмурніли! Ваші брови зробились з мій палець утовшки, а ваше чоло нагадує мені "блакитне виталище громів", як його названо в одній чудернацькій поемі. Цей погляд ви збережете, либонь, і для подружнього життя?

— А коли ти збережеш свій погляд для подружнього життя, то я, як християнин, буду змушений відцуратись від такого ельфа, чи то пак саламандри. То що ти хотіла дізнатись, хитрунко? Питай мерщій!

— Отакої! Це вже з вашого боку й зовсім нечемно, хоч воно мені подобається куди більше за лестощі. Хай краще я буду хитрун-кою, ніж ангелом... А запитання моє таке: нащо вам так конче хотілося переконати мене, що ви думаєте взяти шлюб з міс Інґрем?

— Оце й усе? Хвала Богові, це ще не так страшно! — його нахмурене чоло проясніло. Він, усміхнувшись, глянув на мене й погладив по голові, ніби зрадив, що уник якоїсь небезпеки. — Що ж, можу признатись, — казав він далі, — хоч воно тебе трохи обурить, Джейн. А я вже знаю, що ти спалахуєш, як сірник, коли обурена. Коли вчора вночі при світлі холодного місяця ти повстала проти своєї долі й обстоювала свої рівні зі мною права, ти палала, як вогонь. До речі, Дженет, ти перша освідчилась мені й погодилася стати моєю дружиною!

— Звісно, я. Тільки, будь ласка, не відхиляйтесь, сер! Ви мали сказати про міс Інґрем.

— Гаразд. Я удавав, що упадаю коло міс Інґрем, бо хотів, щоб ти так само до нестями закохалася в мене, як я закохався в тебе. Я знав, що ревності — мій найкращий спільник в тому, чого хотів досягти.

— Он воно що! Який же ви тоді дрібний! Отакусінький, як оцей нігтик на моєму мізинцеві. Який сором і яка ганьба так діяти! І нам не жаль було почуттів міс Інґрем, сер?

— Її почуття зібрані в одному осередку — в гордощах. А гордощі треба упокорювати. А ти ревнувала, Джейн?

— Не в цім річ, містере Рочестер, і хай це вас не цікавить. Дайте мені ще одну правдиву відповідь. Як ви гадаєте: міс Інґрем не страждатиме від вашого нещирого залицяння? Хіба вона не відчує себе відштовхнутою і покинутою?

— Та ні! Я ж казав тобі, що, навпаки, саме вона знехтувала мною. Думка про моє зубожіння враз остудила чи швидше загасила її полум'я.

— У вас своєрідний, підступний розум, містере Рочестер. Боюся, що ваші засади дещо ексцентричні.

— Мене ніхто не вчив моїх засад, Джейн, і, може, через те, що на них ніхто не звертав уваги, вони дещо скривилися.

— Я не жартую, сер. Чи зможу я бути до кінця щасливою з того великого щастя, що мені випало, знаючи, що хтось переживатиме такий самий гіркий біль, який недавно почувала я сама?

— Зможеш, моя добра дівчинко, бо нема на світі іншої істоти, яка б так чисто і так щиро кохала мене, як ти, і віру в твою любов, Джейн, я приклав до своєї душі, як цілющий бальзам.

Я притулилася губами до руки, що лежала на моєму плечі. Я дуже-дуже любила його — так любила, що годі було вилити мою любов словами.

— Попроси ще чогось, — сказав він раптом. — Мені приємно, коли ти просиш, а я поступаюсь.

А я вже мала наготові нове прохання.

— Дайте знати про ваші наміри місіс Фейрфакс, сер. Вона бачила нас минулої ночі в холі, і це її вразило. Скажіть їй про свій задум ще до того, як я побачу її знову. Мені важко на серці, коли я знаю, що ця добра жінка думає про мене негарно.

— Іди до себе й надінь капелюшок, — одказав він. — Сьогодні ти поїдеш зі мною до Мілкота, а я тим часом поясню усе старенькій. Чи не подумала вона, Дженет, що ти пожертвувала усім заради кохання?

— Мабуть, вона думає, що я забула своє становище, а разом і ваше, сер.

— Становище! Становище! Твоє становище тепер у моєму серці, і дорого заплатять ті, що задумають тепер чи потім образити тебе! Іди.

Я хутко вбралася, а коли почула, що містер Рочестер виходить з вітальні місіс Фейрфакс, не довго думавши, подалася туди. Стара леді читала свою ранкову пайку Святого Письма. На столі перед нею лежала розгорнена Біблія, а зверху — окуляри. Зачувши попідомлення містера Рочестера, вона забула про читання і сиділа, втупивши погляд у білу стіну, страшенно здивована, її чиста душа була збурена несподіваною звісткою. Побачивши мене, вона підвелася, спробувала всміхнутися й зліпити кілька слів на поздоровлення. Тільки усмішка їй не вдалася, а поздоровлення вона не доказала. Вона начепила на носа окуляри, згорнула Біблію й відсунулася від столу.

— Мене це дуже здивувало, — почала вона. — Я просто не знаю, що й сказати вам, міс Ейр. Чи, може, це мені сниться? Часом я таки дрімаю, коли сиджу сама, і мені верзеться те, чого не буває. Не раз мені отак привиджувалося, що мій любий чоловік, який помер п'ятнадцять років тому, заходить і сідає коло мене. Іноді я аж чую, як він кличе мене на ймення — Алісою, як він завжди мене звав. Отож скажіть мені, чи це правда, що містер Рочестер просить вашої руки? І не смійтеся з мене. Адже я цілком ясно бачила, як він зайшов сюди п'ять хвилин тому і сказав, що за місяць ви станете його дружиною.

— Це саме він сказав і мені, — відповіла я.

— Сказав? І ви йому повірили? І ви дали згоду?

— Так.

Вона спантеличено глянула на мене.

— Ніколи б не подумала. Він — такий гордий. Всі Рочестери були горді, а його батько ще й любив гроші. Та й містера Рочестера всі мають за розсудливого господаря. І він думає з вами одружитися?

— Так він мені сказав.

Вона окинула мене поглядом. В її очах я прочитала, що в мені вона не знаходить тих чар, які б допомогли їй розгадати цю загадку.

— Це не вкладається в моїй голові, — казала вона далі, — хоч видно, це правда, коли й ви так кажете. Тільки що з цього вийде — важко вгадати, їй-Богу, не знаю. В таких випадках краще мати однакове становище й достатки, а між вами ще й різниця в двадцять років. Він міг би бути вам батьком.

— Оце вже ні, місіс Фейрфакс! — випалила я, мов ужалена. — Він нічим не нагадує батька! Хоч хто нас побачить разом, ніколи цього Містер Рочестер виглядає молодим, ніби йому двадцять п'ять років, він і є такий молодий.

— І він справді одружується з вами з любові?

Мене так вразили її холодність і недовіра, що мої очі сповнилися сліз.

— Дуже шкода, що доводиться вас засмучувати, — казала далі вдова, — тільки ж ви така молода і так мало знаєте чоловіків, що я мушу застерегти вас. Знаєте приказку: "Не все те золото, що блищить". І в цьому ділі я боюся, як би щось не вийшло не так і не розвіяло наших з вами сподівань.

— Чому? Хіба я потвора? — сказала я. — І хіба не може бути, що містер Рочестер має до мене щиру прихильність?

— Ні, ви гарненька, та ще й дуже, а останнім часом стали ще краща, та й містерові Рочестеру, видно, припали до серця. Я давненько примічаю, що він вам в усьому потурає, і боялася за вас. Мені не давало спокою, що він дуже вже до вас горнеться, і я не раз хотіла застерегти вас, хоч і не

припускала, щоб сталося щось недобре. Я знала, що така думка здивує, а то й образить вас. Та ви були стримані, скромні й розсудливі, і я сподівалася, що ви й самі не дасте себе скривдити. Не можу вам і переказати, як я потерпала минулої ночі, коли по всьому домі шукала й не могла ніде знайти вас, а тут іще й господаря не було. А о дванадцятій годині ви зайшли вдвох.

— Ну, тепер це мало важить, — перебила я її нетерпляче. — Досить того, що все гаразд.

— Я сподіваюся, що все й буде гаразд до кінця, — сказала вона, — тільки, повірте мені, тут треба бути обережною. Старайтеся тримати містера Рочестера на віддалі. Не довіряйте ні собі, ні йому. Джентльмени в його становищі рідко коли одружуються з гувернантками.

Я вже почала гніватися, коли, на щастя, вбігла Адель.

— І я хочу, я теж хочу до Мілкота! — кричала вона. — А містер Рочестер мене не бере. Адже в новій кареті є місце. Попросіть, мадемуазель, хай візьме й мене.

— Попрошу, Адель, — і я хутенько вийшла з нею, рада покинути свою сувору наставницю. До ґанку якраз під'їжджала карета, мій господар походжав доріжкою, а Пілот не відступав від нього ні на крок.

— Правда, сер, Адель може поїхати з нами?

— Я сказав їй, що ні. Ніяких дітей! Поїдете тільки ви!

— Я дуже проситиму вас, хай їде й вона. Так буде краще.

— Аж ніяк. Вона тільки заважатиме.

Його тон і погляд були дуже владні. Холодний душ попереджень місіс Фейрфакс і гніт сумнівів уже зробили свою справу. Мої надії здались мені нездійсненними й безпідставними. Я відчула, що втратила свою силу над містером Рочестером, і скорилася без суперечок. Підсадивши мене в карету, він зазирнув мені в очі.

— Що таке? — спитав він. — Сонце сховалось за хмари. Ви й справді хочете, щоб дівча поїхало? Вам буде досадно, коли вона залишиться?

— Краще було б, якби ви її взяли, сер.

— Тоді миттю біжи по капелюшок і стрілою назад! — гукнув він до Аделі. Вона помчала в будинок так швидко, як тільки могла.

— Зрештою, один загублений ранок нічого не важить, — сказав він, — коли вже я вирішив відтепер і довіку закріпити за собою право на ваші думки, розмови й товариство.

Забравшись у карету, Адель стала цілувати мене, дякуючи за посередництво. Та її зараз же пересадили в куток поруч з містером Рочестером, звідки вона могла тільки поглядати в мій бік. Суворість сусіда стримувала її. Коли він бував у такому дразливому настрої, вона не сміла ні шепотіти своїх спостережень, ні ставити йому ніяких запитань.

— Нехай Адель їде до мене, — мовила я. — Вона турбуватиме вас, сер, а з цього боку місця досить.

Він передав її мені, ніби це було кімнатне собача.

— Таки треба буде послати її до школи, — сказав він уже з усміхом. Зачувши це, Адель спитала, чи вона туди піде з мадемуазель, чи без неї.

— Звичайно, що без мадемуазель, — відповів він, — бо я заберу її на місяць, і там в печері серед вулканів і білих долин вона житиме зі мною, і тільки зі мною.

— Там нема чого їсти, сер, і ви заморите її голодом, — зауважила Адель.

— Ранком і ввечері я збиратиму для неї манну небесну. На місяці, Адель, гори й долини геть усипані білою манною.

— А як вона захоче погрітися, то де шукатиме вогню?

— Вогонь горить у місячних вулканах. Коли їй стане холодно, я віднесу її аж на верхівку й покладу край кратера.

— О, їй буде там дуже незручно! А одяг? Де його взяти, коли зноситься старий? Містер Рочестер удав, що це його спантеличило.

— Ай справді... — відказав він. — А що б ти робила, Адель? Розкинь як слід думкою. Чи не підійшла б їй на сукню біла або рожева хмарка, як ти гадаєш? А на шарф — веселка?

— Ні, їй краще так, — мовила Адель, трохи подумавши, — а ще й те, що, живучи на місяці тільки з вами одним, вона знудиться. Якби я була мадемуазель, я б ніколи не згодилася їхати.

— А вона, бачиш, згодилася, ще й дала мені слово.

— А ви зможете її туди завезти? Адже до місяця нема дороги. Він у повітрі. І ні ви, ні вона не вмієте літати.

— Адель, глянь-но на поле!

Вийхавши з брами Торнфілда, коні весело бігли рівною дорогою до Мілкота. Вчорашня злива прибила пилуку, й умиті живоплоти та височенні сосни обабіч шляху тішили око своїм зеленим кольором.

— Якось увечері, Адель, два тижні тому я йшов цим полем... Це було того дня, як ти помагала мені гребти сіно в саду, і я добре-таки стомився. Я сів відпочити на перелазі, витяг записника й почав писати про те лихо, що впало на мене давнодавно, й про своє щире бажання, щоб настали щасливі дні. Я писав дуже швидко, дарма що день поволі згасав і я погано бачив сторінки, аж тут щось таке надійшло стежкою і спинилось кроків за два від мене. Я глянув на нього. Це була невеличка істота з тонкою вуаллю на голові. Я підкликав її ближче, вона підійшла і стала біля мене. Я не сказав ні слова і вона — ні слова, тільки я прочитав у її очах, а вона читала в моїх, і ось що я дізнався з нашої безсловесної розмови.

Це була фея, і прийшла вона з країни ельфів, прийшла дати мені щастя. Я мушу піти з нею із суєтного світу до якогось безлюдного краю — от хоч би й на місяць. Вона хитнула головою у напрямі місяця, що сходив над Ґеєм. Це вона розповіла мені про алебастрову печеру й срібну долину, де ми зможемо жити. Я сказав, що охоче подався б туди, тільки ж я не маю крил і не можу літати, достоту те, що оце зараз сказала й ти. "О! — відповіла фея. — Це нічого! Ось на, візьми талісман, що усуне всі перешкоди", — і вона дала мені гарний золотий перстень. "Надінь його, — сказала фея, — на четвертий палець моєї лівої руки, і я буду твоя, а ти будеш мій. Ми покинемо землю і створимо собі рай отам". І вона знову кивнула на місяць. Цей перстень, Адель, лежить у мене в кишені як монета, хоч я сподіваюсь, що вона незабаром знов обернеться на перстень.

— А до чого тут мадемуазель? Що мені до феї? Ви ж казали, що візьмете на місяць не фею, а мадемуазель?

— Бо мадемуазель і є фея, — таємниче прошепотів містер Рочестер.

Тут я сказала Адель не зважати на його жарти, а вона й собі з властивим французам здоровим глуздом назвала містера Рочестера вигадьком і заявила, що й не думала вірити його казкам про фей, бо ніяких фей немає. А якби й були, то вона певна, що вони б йому не являлися, не дарували перснів і не обіцяли жити з ним на місяці. Година, що ми провели в Мілкоті, була для мене досить тяжка. Містер Рочестер змусив мене піти до найкращої крамниці, де торгують шовками. Там я дістала наказ вибрати з півдесятка шовкових суконь. Мені цього дуже не хотілось, і я просила відкласти купівлю на пізніше. Та ні ж, як на нього, це треба було зробити конче зараз. Щоправда, після енергійних, пошепки висловлених прохань я зменшила півдесятка до двох, хоч він заприсягся, що вибере ці дві сам. З острахом стежила я, як його очі блукали по строкатих полицях. Вони спинилися на багатому аметистовому шовку й на розкішному темно-рожевому атласі. Я знов шепнула йому, що з таким успіхом він може купити мені золоту сукню й срібного капелюшка, бо я, мабуть, ніколи не зважуся одягти ці пишні убори. Довгим умовлянням, — бо він був страшенно впертий, — я таки переконала його замінити їх на простенький чорний атлас і сріблясто-сірий шовк.

— Цього разу хай вже буде так, — сказав він. — Але я ще тебе вдягну в таке блискуче й барвисте вбрання, що ти будеш в нім як грядка з квітками.

Я щиро раділа, коли ми вийшли з крамниці шовків, а потім від ювеліра. Бо що більше він мені купував, то дужче палали мої щоки з досади і якогось приниження. Коли ми знову сіли в карету і я, стомлена й розпалена, відкинулася на сидінні, я згадала про те, що в калейдоскопі сумних і радісних подій я зовсім забула про лист мого дядька Джона Ейра до місіс Рід та про його намір удочерити мене й відписати мені своє майно. "Справді, це полегшило б моє становище, — подумала я, — я б мала бодай якусь незалежність. Я не можу терпіти, щоб містер Рочестер зодягав мене як ляльку

і щоб на мене, мов на другу Данаю, щодня сипався золотий дощ. Ось приїдемо додому, і я відразу напишу на Мадейру дядькові Джону, що виходжу заміж і за кого. Якби я могла знати, що внесу до багатства містера Рочестера свою, хай і невелику часточку, мені легше було б жити тепер на його утриманні". І трохи заспокоєна цією думкою (лист до дядька був написаний того ж таки дня), я глянула в очі своєму господареві й коханому, який уперто ловив мій погляд, а я відверталася. Він усміхнувся. І його усміх нагадав мені усміх султана, що у хвилини ніжності обдарував свою рабiniu золотом і коштовностями. Я щосили стиснула його руку, яка шукала моєї, аж вона почервоніла, і відштовхнула її.

— Не треба отак на мене дивитися, — сказала я, — а то я довіку не носитиму ваших подарунків, тільки свої старі ловудські вбрання. Я так і поїду до шлюбу в цій дешевій фіалковій сукні, а ви зі сріблясто-сірого шовку можете пошити собі халата, а з чорного атласу добрий десяток камізельок.

Він стиха пирснув і потер собі руки. — Хто де бачив, хто де чув таке? — вигукнув він. — Хіба це не оригінальність? Хіба це не пікантність? Я не поміняю своєї маленької англійської дівчинки на цілий сераль одалісок з їхніми формами гурій, очима сарн і всім таким!

Цей натяк на східні звичаї вжалив мене ще дужче.

— Я зовсім не хочу правити вам за сераль, — відказала я, — тим-то, будь ласка, не рівняйте мене з ним. Коли ж ця ідея вас дуже захоплює, за чим стало діло, сер? Довго не думавши, їдьте на ринки Стамбула і на ті гроші, які вам кортить будь-що витратити тут, накупіть собі, скільки потрібно, живого товару.

— А що ви робитимете, Дженет, поки я торгуватимусь за ці тонни людської плоті і приглядатимусь до широкого вибору чорних очей?

— Я готуватимусь стати місіонером, щоб проповідувати свободу поневоленим і в тому числі мешканкам вашого сералю. Я підніму у вашому сералі повстання, і вас, трьохбунчукового пашу й тирана, ми вмиць візьмемо у полон, і я дозволю розкувати ваші кайдани тільки тоді, коли ви підпишете найліберальніший указ, що його будь-коли підписував деспот.

— Я здамся на вашу милість, Джейн.

— Я б не мала до вас милості, містере Рочестер, якби ви благали її такими очима, як зараз. Доти, доки ви б так дивилися, я була б певна, що хоч би який указ ви підписали під примусом, перше, що ви зробите після звільнення, — це порушите його умови.

— Хоч убийте, Джейн, не знаю, чого ви хочете? Чого доброго, ви змусите мене взяти шлюб не тільки перед віттарем, а ще й підписати приватну шлюбну угоду. Бачу, ви хочете забезпечити собі особливі умови... Які саме?

— Я хочу, щоб на душі у мене було спокійно, сер, щоб я не була пригнічена мільйоном зобов'язань. Пам'ятаєте, що ви казали про Селіну Варане, про діаманти та шовк, якими наділяли її? А я не хочу бути вашою англійською Селіною Варане. Я й надалі буду гувернанткою Аделі, бо так я маю хліб і пристановище, та ще тридцять фунтів на додачу. На ці гроші я й буду одягатися, — від вас же я хочу тільки...

— Чого саме?

— Поваги. І коли я так само шануватиму й вас, ми будемо квити.

— Чи ти ба! Вашому дитячому зухвальству та вродженій зарозумілості нема нічого рівного в природі, — сказав він. Ми були вже недалеко Торнфілда. — Чи не зробите ви мені таку ласку і пообідаєте зі мною сьогодні? — спитав він, коли ми проїхали браму.

— Ні, дякую вам, сер.

— Чого ж це: "Ні, дякую вам", — дозвольте вас спитати?

— Я ніколи не обідала з вами, сер, і не бачу причин робити це тепер, поки...

— Поки що? Ви так полюбляєте спинятися на півдорозі?

— Поки не можна буде робити інакше.

— Чи не гадаєте ви, що я їм як людожер або вовкулак, і боїтесь мого товариства за столом?

— Я зовсім цього не думала, сер. Тільки я хочу, щоб цей місяць усе було, як досі.

— Ви покинете, і то негайно, вашу рабську працю гувернантки.

— Справді? Перепрошую, сер, тільки я її не покину. Я й далі робитиму все те, що

робила досі. Ми, як і раніше, не бачитимемось за дня, а ввечері можете посилати по мене, коли будете схильні мене бачити, і я прийду, але не раніше.

— Я хочу покурити, Джейн, або понюхати табаки, щоб оговтатися від цього всього, — *pour me donner une contenance*, — як сказала б Адель, — та, на лихо, я не маю тут ні портсигара, ні табакерки. Тож послухайте, що я скажу вам під секретом; тепер ваше свято, маленький тиране, та незабаром буде моє. Тоді я схоплю вас і триматиму, образно кажучи, на отакім ретязі (і він торкнув ланцюжок свого годинника). Отак, "найкраща з усіх, я носитиму вас у грудях, а то ще втрачу свій скарб".

Він сказав це, помагаючи мені вийти з карети. Поки він висаджував Адель, я поспішила зайти в дім, тікаючи від нього нагору.

Увечері він, як і завжди, запросив мене до себе. Я вже приготувала для нього заняття, бо зовсім не збиралася ніжно воркувати з ним у чотири ока. Я згадала його приємний голос і те, що він, як і всі співаки, любить поспівати. Сама я не була співачка, а його витончений смак визнав мене ще й поганою музиканткою, хоч я і з радістю слухала майстерних виконавців. Коли настав романтичний час смеркання і на землю опустилося синє зоряне покривало, я встала, відкрила рояль і іменем неба попросила його заспівати. Він сказав, що я — вередлива чарівниця і що краще він заспіває колись потім. Я ж запевнила його, що навряд чи трапиться така підхожа хвилина, як тепер.

— А тобі подобається мій голос? — спитав він.

— Дуже.

Я зовсім не хотіла підігрівати в ньому нахил до честолюбства і тільки, як виняток, виходячи з обставин, пішла на це.

— Тоді, Джейн, ти мусиш пригравати.

— Гаразд, сер, я спробую.

Я спробувала. Він одразу стяг мене із дзиґлика, назвавши партачкою і безцеремонно відштовхнувши від рояля. А я цього тільки й хотіла. Він сів на моє місце і почав пригравати собі сам. Грав він не гірше, ніж співав. Я вмостилася на підвіконні, і, поки розглядала звідти тихі дерева й туманний луг, він проспівав своїм приємним голосом ось який мелодійний романс:

Кохання, що єдиний раз приходить У полум'яну серця глибину, В моїй душі спалило сон і холод, Вогонь нестримний серце огорнув.

Його прихід спасінням був щоденним, І завжди горем був його відхід.
Все, що гасило мрій моїх прийдешність, Гаряче серце сповивало в лід.

Так марив я блаженством невимовним: Кохати й бути коханим марив
я, Я плив наосліп у життєвім морі, Й несла мене нестримна течія.

Той простір, непрохідний і широкий, Що між життями нашими проліг,
Як океанських хвиль зеленоокість Перетинав мій нетерплячий біг.

Підступний, як розбійницькі засади В лісах життя, де завжди чатував
Закон — володар Горя, Гніву й Влади, — Щоб дух людини єдності не знав.

Я обминав завади і погрози, Ознак зловісних я не визнавав, — Всі
сумніви, що мучили мій розум, В стрімкому леті я нестримно рвав.

Було кохання тим дороговказом, Що вів мене, як райдуга, зі сну,
Коли його мій зір, як дивну казку, Як вічне сяйво щастя, осягнув.

Безмежна радість завжди в серці сяє, її вогонь страждання обмине,
Коли похмурі хмари огортають Й нещастя злі оточують мене.

І кожна мить моя така щаслива — Згоряє в ній моєї долі гнів. Хай
мстива Лють летить на дужих крилах — В моїй душі лиш переможний
спів.

Нехай людський закон мене карає, Хай спалить люта ненависть
мене, Все ж Влади лють мене не подолає, Ніяке зло мій шлях не перетне.

З довірою моє кохання ніжне Віддало руку й прийняло мою, Закони
шлюбні відтепер навечно В єдине наші душі обів'ють.

Згасив цілунок навісну пожежу, Моїх страждань погасла течія; Досяг
я невимовного блаженства: Мене кохають, як кохаю я.

Він встав і підступив до мене. Його обличчя було збуджене, великі соколині очі блищали, і в кожній рисі проступали ніжність і жага. Спочатку я розгубилась, а потім почала жартувати. Я б не хотіла ні ідилічних сцен, ні палких освідчень, а до

того якраз і йшло. Треба було наготувати зброю для оборони. Я нагостила язика, і коли він підійшов, спитала його дещо задерикувато, про який то шлюб він торочить?

— Дивне ти мені ставиш запитання, люба Джейн.

— Справді? А я гадаю, що воно цілком природне і потрібне. Коханий заявляє, що його майбутня дружина помре разом з ним. Як розуміти цю чисто поганську ідею? Я особисто не збираюся вмирати разом з чоловіком — хай і не думає!

— О, все, чого він прагне, все, чого він просить, — це щоб ти жила з ним. Смерть — не для таких, як ти.

— Отож-бо! Я так само вму, коли надійде мій час, як і він. Тільки хай цей час настане сам: я не маю наміру прискорювати його, як удови поганських племен, що спалюють себе разом з чоловіками.

Потім він спитав, чи я не пробачу йому цього егоїстичного бажання і не доведу свого прощення поцілунком?

Ні, нехай вибачає, але цього не буде!

Тут я почула, як він сказав, ніби в мене кам'яне серце, і додав, що кожній жінці підлестили б такі вірші. Я запевнила його, що з природи черства й сувора і що він часто бачитиме мене такою. Окрім того, за цей місяць я збираюсь показати йому деякі неприємні риси моєї вдачі, щоб він знав, яке він хоче взяти добро, і, поки не пізно, міг передумати.

— Заспокойся, будь ласка, й не верзи казна-чого, — сказав він.

Коли він хоче, я можу заспокоїтись, а щодо моїх думок, то я наслідуюсь підлестити собі, що дурниць не верзу.

Він сердився, бурчав і лаявся. "Дуже добре, — думала я, — можеш сердитися й кипіти, скільки хочеш, я ж певна, що підтримувати такі стосунки між нами — це найкращий вихід. Я люблю тебе так, що годі й віддати словами, однак я не хочу сентиментів і оцими шпильками втримаю й тебе край прірви. В цей спосіб я збережу між нами ту відстань, яка потрібна для нашого спільного щастя".

Помалу я добряче його роздратувала. Коли він, розгніваний, відійшов на другий бік кімнати, я встала й, сказавши: "На добраніч, сер", — спокійно й шанобливо, як і завжди, вишмигнула через бокові двері.

Отак я поводитись протягом усього передшлюбного місяця, і то з найкращими наслідками. Щоправда, він бував і злий, і брутальний, хоч взагалі я бачила, що це було для нього розвагою й що овеча покірність і голуб'яче милуваннячко заохочували б в ньому деспотизм, мало тішили його здоровий глузд і почуття, а то й зовсім були йому не до смаку.

На людях я велась, як і доти, шанобливо й спокійно. Інша манера навряд чи була б тут доречна. Тільки під час вечірніх розмов я завжди дратувала його. Він і далі посилав по мене, щойно видзвонювало сьому. І коли тепер я приходила до нього, він уже не мав на вустах таких медових слів, як "моя любов", "моє золото" тощо. Він міг тепер назвати мене щонайбільше "осою", "злючкою", "зухвалим чортеням", "перевертнем" тощо. Замість ніжних поглядів — я бачила тепер гримаси, замість потиску руки — стусан в плече, замість поцілунку в щоку — мене крутили за вухо. Одне слово, все йшло гаразд. Такі вияви прихильності були мені більше до вподоби, ніж пестоші. Місіс Фейрфакс, видно, схвалювала мене, її страхи щодо мене зникли. І я була певна, що веду себе як слід. Тим часом містер Рочестер твердив, що я сиджу йому в

печінках, і грозився страшно помсти-тися за мою теперішню поведінку, і то дуже швидко. Я лиш сміялася в кулак на його погрози. "Тепер я знаю, як стримувати тебе, — міркувала я, — і, без сумніву, зможу робити це й надалі, а коли це втратить силу, то знайду інший спосіб". Однак усі ці заходи були не такі вже й легкі. Часто я сама хотіла бути лагідною і не дратувати його. Мій майбутній чоловік ставав для мене цілим світом, мало не надією на раювання. Він стояв між мною і моєю вірою, як хмарка, що затуляє від людей гаряче сонце. В ті дні я не могла бачити Бога, бо перед моїми очима стояло його творіння, і я зробила собі з цього творіння ідола.

РОЗДІЛ XXV

Кінчався наш передшлюбний місяць; минали останні його години. Завтра має відбутися весілля і ніщо не може відвернути цього дня. До нього все було готове. В кожному

разі, я не мала що робити. Мої валізи, запаковані, замкнені й стягнуті ремінцями, стояли рядком попід стіною в моїй кімнатці. Завтра в цей час вони вже будуть їхати до Лондона, так само, як і я — помагай Боже! — або, вірніше, не я, а Джейн Рочестер, особа, якої я поки що не знаю. Лишилося тільки поначіпляти картки з адресами. Ці чотири квадратики лежали на комоді. Містер Рочестер сам написав на кожній: "Місіс Рочестер, готель... Лондон". Я так і не змогла умовити себе почепити їх на валізи або доручити це комусь іншому. Місіс Рочестер! Такої ще не існує! Її ще нема на світі. Вона народиться тільки завтра за кілька хвилин після дев'ятої години ранку, і краще буде, як я почекаю, щоб, перше ніж відписати їй все, що маю, знати напевно, що вона народилася на світ. Досить і того, що в отій шафі, проти мого туалетного столика, куплене для неї вбрання вже замінило мою чорну ловудську сукню і солом'яний брилик. Оці весільні шати — сріблито перлового кольору сукня й легенький серпанок — належали не мені, а їй, і чекали своєї подальшої долі. Я зачинила шафу, щоб не бачити дивної примарної одежі, яка в цю вечірню годину — дев'ята вечора — світилася в присмерку кімнати зловісним мерехтливим світлом. "Лишу тебе саму, біла маро, — сказала

я. — Мене трусить. Я чую завивання Вітру. Вийду з дому й відчую його дотик".

Мене трусило не тільки від поспіху приготувань, не тільки від чекання на велику зміну в моєму житті, що станеться завтра. Ці обидві причини, певна річ, мали свій вплив на мій неспокійний і розбурханий настрій, що гнав мене такої пізньої пори з будинку в глибину темного парку. Була ще й третя причина, яка діяла куди дужче, ніж дві перші.

У моєму серці загніздилася дивна й бентежна думка. Сталося щось таке, чого я не могла збагнути. Ніхто нічого не бачив і не чув, а сталося це минулої ночі. Містера Рочестера тої ночі не було вдома, і от уже другий день, як його нема. Його покликали справи до невеличкого маєтку з двох-трьох ферм за тридцять миль звідси. справи вимагали його особистої присутності перед майбутнім від'їздом з Англії. А я саме оце й дожидалась його, дуже хотіла скинути з моєї душі тягар, знайти пояснення загадки, яка збивала мене з пантелику. Зажди, читачу, поки він повернеться. І коли я відкрию йому свою таємницю, знатимеш її й ти.

Я пройшла в сад, щоб сховатися там від сильного вітру, що цілий день віяв з півдня, але не приніс із собою ні крапельки дощу. Надвечір вітер не тільки не вщух, а навпаки свистів і завивав іще дужче. Дерев гнулися додолу, схиляючи на північ свої гіллясті верхівки, і лише на хвилину переставали хитатися. Вітер гнав хмари по небу, громадячи їх одна на одну, і впродовж цілісінького липневого дня годі було побачити бодай клаптик блакиті.

З якоюсь дикою радістю бігла я проти вітру, немов віддавала весь неспокій своєї душі цим нескінченним повітряним потокам, які вили-стогнали над землею. Збігши вниз лавровою алеєю, я побачила спалений блискавкою каштан. Він височів обвуглений і чорний. Розколотий посередині стовбур вражав своєю смертельною раною. Роздвоєні половини не розпалися, бо могутній прикорень і міцне коріння тримали їх укупі. Щоправда, загальне життя було вбите, і соки більше не надходили. Розлоге гілля з обох боків уже омертвіло, і наступні зимові бурі, напевно,

повалять долі одну, а то й обидві половини. Тепер же ще можна було сказати, що це одне дерево, — хай дерево-руїна, — і все-таки руїна, що трималася купи.

— І слушно робите, що тримаєтесь одне одного, — сказала я, ніби ці потворні уламки були живими істотами і могли мене чути. — Гадаю, що, хоч вас розщепило, обпалило та обвуглило, ви однаково зберегли ще в собі трохи життя, і його підтримує згуртованість вірних, чесних коренів. Не шуміти вам більше зеленим листям, не вітати більше щебетливих пташок в своєму рясному гіллі, час радощів і любові для вас минувся, та ви не самотні. Кожен з вас має побратима, що співчуває другому в його нещасті.

Поки я розглядала цей живий труп, у цій частині неба розступилися хмари і на якусь мить виринув місяць. Його кружало або, вірніше, половина була криваво-червона. Здавалося, місяць кинув на мене сумний, спантеличений погляд і знов потонув у густій пелені хмар. На мить вітер круг Торнфілда стих, тільки далеко-далеко над лісами й водами лунало дике, сумовите завивання. Воно було таке скорботне, що я не витримала й утекла з парку.

Вертаючись через сад, я тут і там піднімала яблука, що їх чимало валялося в траві попід деревами. Відібравши стиглі, я віднесла їх до комори. Потім подалася до бібліотеки подивитися, чи горить вогонь у каміні, бо знала, що хоч воно й літо, містер Рочестер такого похмурого вечора залюбки сидітиме проти веселого полум'я. В каміні вже розгорався яскравий вогонь. Я присунула крісло до вогню, підкотила ближче столик, спустила штори й сказала принести свічки, щоб їх можна було одразу запалити, як прийде господар. По цих приготуваннях я занепокоїлась іще дужче, почувуючи, що мені несила всидіти в домі. Маленький годинник у кабінеті і старий годинник у холі вибили десятю годину.

"Ого, як пізно! — сказала я собі подумки. — Вийду до брами. Час від часу з-за хмар виглядає місяць, і можна далеко бачити дорогу. Може,

містер Рочестер саме під'їздить, і, пішовши йому назустріч, я скорочу ці довгі хвилини чекання".

Високо у верхів'ях дерев, що росли край брами, завивав вітер. А на дорозі, скільки я могла зглянути оком в один і другий бік, було тихо й порожньо. Якби не тіні хмар, що набігали на неї тоді, як виринав місяць, то це була б довга бліда стрічка, не пожвавлена жодним порухом.

Поки я дивилася, нестримні сльози затуманили мені очі — сльози розчарування й досади. Засоромившись, я втерла їх. Я вагалася й не знала, що робити. Місяць надійно замкнувся в своїх надхмарних покоях і щільно затяг завісу туману.

Робилось дедалі темніше. Збиралося на дощ, а може, й на бурю.

— Швидше б він уже приїхав! Швидше б він уже приїхав! — гукала я, передчуваючи щось недобре. Я чекала його ще до чаю, а тепер уже стало й зовсім темно. Що могло його так затримати? Чи не скоїлось чого з ним? Подія останньої ночі знов перейшла перед очима. Я витлумачила її як призвістку якоїсь біди. Я боялася, що мої надії були сягнули вже аж надто високо і їм не випадає здійснитись. Останнім часом я зазнала так багато щастя, що десь, певно, моя щаслива зірка перейшла свій зеніт і тепер мусить закотитися.

"Мені несила вертатися додому, — думала я, — несила сидіти коло вогню, поки він у дорозі і в таку погоду. Краще стомлювати тіло, ніж краяти серце. Піду йому назустріч".

І я рушила в дорогу. Хоч я йшла швидко, та зайшла недалеко. Не встигла я пройти й чверті милі, як зачула тупіт копит, їхав вершник, і то чвалом. Поруч з конем біг пес. Гетьте, недобрі передчуття! То був містер Рочестер верхи на Мезрурі. За ним біг Пілот. Він побачив мене. Саме тоді, прорвавши завісу хмар, на широке небесне плесо вплив місяць. Містер

Рочестер скинув свого капелюха й помахав ним над головою. Я кинулася бігти до нього.

— Бачиш, — вигукнув він, простягнувши мені руку і перехилившись у сідлі, — ти жити не можеш без мене! Ставай на перед мого чобота, подай мені обидві руки! І вилазь! Я так і зробила. Радість додала мені жвавості, і я сіла перед ним у сідло. Він ніжно мене поцілував з неприхованим тріумфом, і я стерпіла все це мовчки. Стримавши свою радість, він занепокоєно спитав:

— Чи не сталося чого, Дженет, що ти вийшла мені назустріч такої пізньої години? Чи все гаразд?

— Все добре. Просто мені здалося, що ви ніколи не приїдете. Мені було несила чекати на вас дома, а надто коли надворі дощ і вітер.

— Дощ і вітер — це так. І ти мокра, як русалка. Накинь собі на плечі мого плаща. Ти вся немов палаєш. І щоки, й руки гарячі. Кажі ж, не крийся, — щось і справді трапилось?

— Тепер нічого. Я вже поборолася і страх, і смуток.

— То, виходить, було й те, й те?

— Ніби так. Я розповім вам усе згодом, сер, і, боюся, що ви тільки посмієтесь з моїх страхів.

— Я щиро посміюсь із цього, коли мине завтрашній день. А доти я не насмілюся, бо не вірю своїй зрадниці долі... То невже це ти, що була цілий місяць в'юнка, як вугор, і колюча, як шипшина? Я не міг діткнутися до тебе пальцем, щоб не

вколотись, а тепер з усього видно, що в моїх руках сумирне заблудле ягнятко. Ти вийшла, Джейн, на дорогу, щоб зустріти свого чабана. Чи не так?

— Я скучила за вами, тільки не пишайтесь. Ось уже й Торнфілд. Пустіть — я злізу. Він ізсадив мене на ґанку. Джон взяв коня, а містер Рочестер пройшов за мною до холу, велів перевдягтися в сухе і тоді прийти до нього в бібліотеку. Вже коли я була на сходах, він спинив мене і взяв з мене обіцянку не баритись. Я хутенько переодяглася і за п'ять хвилин була вже з ним. Він вечеряв.

— Сідай зі мною, Джейн. Дай Боже, щоб це була остання вечере в Торнфілді на довгі-довгі часи.

Я сіла коло нього, але їсти не змогла.

— Чи не того, що перед тобою лежить далека дорога? Може, думка про подорож до Лондона забрала в тебе апетит?

— Сьогодні ввечері я ще не бачу добре, що лежить передо мною, в голові безладно плутаються бозна-які думки. Все-все видається мені сном.

— Крім мене. Я цілком матеріальна істота. Ось на, торкнись мене.

— Ви, сер, якраз найпримарніша з усіх особа. Це ви — ніби сон. Містер Рочестер випростав руку й засміявся.

— Хіба це сон? — спитав він, піднісши її до моїх очей. Його рука була дужа й мускуляста, з довгими пальцями.

— Все одно, навіть коли я торкнувся її, вона — сон, — сказала я, відводячи його руку від свого обличчя. — Ви вже повечеряли, сер?

— Так, Джейн.

Я подзвонила і попросила прибрати тацю. Коли ми знов були самі, я перегорнула вогонь, а тоді сіла на стільчик біля свого господаря.

— Скоро північ, — сказала я.

— Не забувай, Джейн, що ти обіцяла просидіти зі мною всю ніч перед моїм весіллям.

— Я цього не забула й дотримаю свого слова. Принаймні побуду з вами годину-дві. Я зовсім не хочу спати.

— У тебе все готове?

— Усе, сер.

— І в мене теж усе, — мовив він. — Я все владнав, і завтра ми покинемо Торнфілд. За півгодини по тому, як приїдемо з церкви.

— Дуже добре, сер.

— З яким чудним усміхом кажеш ти ці слова, Джейн! Що за вогонь палає на твоїх щоках? І чого так дивно блищать твої очі? Ти здорова?

— Гадаю, що так.

— Гадаєш! Що ж тоді у тебе таке?.. Скажи, що у тебе болить?

— Не можу, сер, нема слів переказати вам, що в мене на душі. Я хочу, щоб ця година не мала кінця. Хто знає, як обернеться для нас завтрашній день?

— Це іпохондрія, Джейн. Ти перевтомлена або перехвилюваласьь.

— А ви, сер, щасливі і спокійні?

— Спокійний?.. Ні. Але щасливий. Щасливий до глибини душі.

Я глянула на його обличчя й прочитала на ньому невимовну радість. Воно пашіло й палало.

— Поділися зі мною своєю тривогою, — сказав він, — скинь з душі камінь, що її гнітить. Що тебе мучить? Що я буду тобі поганим чоловіком?

— Я дуже далека від такої думки.

— Чи, може, тебе бере страх перебрати на себе нові обов'язки, вступити в нове життя?

— Ні.

— Ти мене вражаєш, Джейн. Твій погляд і смутний, рішучий голос крають моє серце. Будь ласка, поясни мені, в чім річ.

— Тоді, сер, слухайте. Минулої ночі ви не були дома?

— Не був. Ага, ти вже натякала на якусь подію за моєї відсутності, думаю, нічого серйозного. Одне слово, щось тебе збентежило. Хай же і я взнаю. Може, місіс Фейрфакс чогось наговорила? Чи, може, ти почула що від слуг? І це вразило твоє чутливе самолюбство?

— Ні, сер.

Вибило дванадцятю. Я перечекала, поки завмер срібний передзвін маленького годинника та хрипкий брязкіт великого у холі, і провадила далі:

— Вчора цілий день я мала до знемоги роботи і була дуже щаслива від цих невинних клопотів, бо, хоч вам і здається, що мене непокоять мої нові обов'язки, нове життя і таке інше, це зовсім не так. Навпаки, моя найбільша радість — це надія жити з вами — найсвітліша надія, бо я люблю вас. Не треба, сер, — не голубте мене, — хай я розповім спокійно... Вчора я ще сподівалася на провидіння й вірила, що події складуться щасливо і для вас, і для мене. Коли пригадуєте, день був ясний — ні тихе повітря, ні небо не віщували пригод у вашій дорозі. Після чаю я трохи погуляла по терасі, думаючи про вас. Ви стали мені перед очима як живий, ніби й не від'їздили. Я думала про своє прийдешнє життя і про ваше життя, сер, — ширше й діяльніше, ніж моє, у стільки разів, у скільки море ширше й глибше від струмочка, що в нього впадає. Я дивуюся моралістам, які звать цей світ сумною пустелею: для мене він цвіте трояндовим цвітом... Аж враз перед заходом сонця стало холодно й хмарно. Я зайшла в дім. Софі покликала мене нагору подивитися на моє шлюбне вбрання, яке щойно принесли, а під ним у коробці я знайшла й ваш дарунок — розкішний серпанок, який ми з вашим князівським марнотратством виписали мені з Лондона, певно, вирішивши, що коли я не хочу мати коштовностей, то ви таки змусите мене взяти від вас щось не менш цінне. Я посміхалася, розгортаючи його, і в думці малювала собі, як я буду кепкувати з ваших аристократичних смаків та ваших зусиль перевдягти вашу плебейку наречену в дочку пера. Я уявляла собі, як я покажу вам шматок мережива, який я приготувала собі на голову, й спитаю, чи не досить цього для жінки, що не може дати чоловікові ні багатства, ні краси, ні зв'язків. Я чітко бачила вираз вашого обличчя й чула ваші обурені республіканські відповіді та зверхні аргументи про те, що вам немає потреби примножувати своє багатство чи покращувати своє становище й одружуватися з грошима чи титулом.

— Як ти добре знаєш мене, чарівнице! — перепинив мене містер Рочестер. — Що ж ти такого знайшла у серпанку, крім вишивки? Може, отруту або кинджал? І чого ти така похмура?

— Ні, ні, сер. Крім тонкої та багатой тканини, я знайшла в ній ще гордощі Фейрфакса Рочестера, а вони мене не лякають, бо я вже звикла бачити цього демона... Отож ставало дедалі темніше, і вітер дужчав. Учора він завивав не так, як сьогодні, а скиглив тонко й жалібно, аж робилося тоскно на серці. Я дуже хотіла, щоб ви були дома. Я прийшла до цієї кімнати, та від порожніх крісел і згаслого каміна повіяло на мене холодом. Невдовзі я пішла спати, та заснути не могла — мене тривожили якісь погані передчуття. В завиванні вітру я вчувала якесь моторошне голосіння чи то в будинку, чи то надворі, — де саме, важко було сказати, — проте воно раз у раз долиняло й звучало ще сумніше, коли вітер на хвилинку стихав. Зрештою, я спинилася на думці, що то десь виє пес, і зраділа, коли звуків не стало. У сні мене не покидав образ темної й буряної ночі. Не покидало мене й бажання бути з вами, а на душі було якось сумно-сумно, бо я знала, що між нами щось стоїть. Спочатку я ніби кудись ішла звивистим шляхом. Навкруги — непроглядна ніч. Дощ ллє як з відра, а я ще несу дитину-немовля, крихітне кволе створіння, — воно тремтить у моїх холодних руках і жалібно плаче. Мені здавалось, що й ви йдете дорогою, тільки далеко попереду. І я натужую всі сили, щоб наздогнати вас, роблю спробу за спробою гукнути, щоб ви спинилися. Тільки ж мені ніби скувало руки й ноги, а слова завмирають на моїх вустах, тоді як ви з кожною миттю відходите далі й далі.

— І цей сон попсував тобі настрій, Джейн? І тепер він не покращав, коли я так близько від тебе? Яка ж ти нервова! Забудь примарні видіння і думай тільки про справжнє щастя! Адже ти кажеш, що любиш мене, Дженет? І я цього не забуваю, бо це таки правда. Ці слова таки мовили твої вуста. Я чув їх цілком ясно. Вони, може, й занадто урочисті, зате ж солодкі як музика: "Надія жити з вами, Едварде, — найсвітліша надія, бо я люблю вас"... Чи ж любиш ти мене, Джейн? Скажи ще раз!

— Люблю, сер... Люблю всім серцем.

— Так, — сказав він, помовчавши якусь мить, — от що дивно: ці слова гострим ножем

крають мені серце. Чому? Певно, тому, що ти сказала це дуже серйозно і сама в це забобонно віриш, а ще й через те, що ти так пильно глянула на мене, зібравши в своєму погляді всю свою віру, правдивість та відданість. Здається, на мене дивиться дух. А глянь-но лукаво, Джейн. Ти добре знаєш як. Хай грає на твоїх устах соромливий і водночас задерикуватий усміх! Скажи, що ти мене не любиш!.. Глузуй з мене, дратуй мене! Роби що завгодно, тільки не зворушуй мене! Краще гнів, ніж скорбота.

— Я посміюся й поглузую з вас досхочу, коли скінчу свою розповідь. Тож вислухайте мене до кінця.

— Я гадав, Джейн, що ти розповіла мені все. Я гадав, що причина твоєї меланхолії в тому сні!

Я похитала головою.

— Що? Це ще не все? Ніколи не повірю, що могло статися щось серйозне. І кажу тобі наперед, що не повірю. Будь ласка, розповідай далі.

Його збуджений настрій, якась настороженість і нетерпець здивували мене, та я казала далі:

— Мені приснився інший сон, сер: ніби Торнфілд-хол — сумна руїна, притулок кажанів і сов. Нібито від усієї величної будови лишилися тільки високі зруйновані стіни, що, здавалося, от-от заваляться. Я блукаю місячної ночі серед порослих травовою руїн. Натикаюсь на уламок мармуру, на шматок карниза. Завита в шаль, я все ще несучу оте немовля, і його нема де покласти. І, хоч мої руки стомилися, хоч вага дитини затримує мою ходу, я її не кидаю. Аж чую — дорогою тупотить кінь. Я певна, що це

ви. Вас не було багато-багато років, і ви їдете з далекої країни. Я дряпаюсь на стіну із несамовитим, диким поспіхом: я дуже хочу глянути на дорогу згори. З-під моїх ніг скочується каміння, гілля падуба, за яке я хапаюся, ламається, дитя з жахом обхопило рученятами мою шию і душить мене. Аж ось врешті я на вершечку. Я бачу вас — маленьку пляму на білому шляху, і ця пляма дедалі зменшується.

Вітер так дме, що я боюся впасти. Я сіла на найближчий виступ, зацитькала на колінах перелякане дитя. Ви зникаєте за поворотом дороги. Я нахиляюся вперед, щоб востаннє глянути на вас, стіна кришиться, я хитаюсь, дитина котиться з моїх колін, я втрачаю рівновагу, падаю й прокидаюся.

— І це все, Джейн?

— Це все приказка. А казка тільки починається. Розплющивши очі, я побачила світло і подумала, що вже день. Але я помилилася: в кімнаті горіла свічка. Я подумала, що то зайшла Софі. Свічка стояла на туалетному столику, а дверці шафи, куди я, лягаючи спати, повісила своє шлюбне убрання та серпанок, були відчинені. Там щось зашелестіло. Я спитала: "Софі, що ви робите?" Ніхто не відповів, а з-за дверцят шафи вийшла якась постать. Вона взяла свічку, підняла її догори й стала оглядати шлюбне вбрання. "Софі, Софі!" — ще раз гукнула я і не отримала відповіді. Я сіла в ліжку й схилилася наперед. Зразу мене взяв подив, далі страх спантеличив мене, а тоді кров застигла в моїх жилах.

Містере Рочестер! Це була не Софі, і не Лі, і не місіс Фейрфакс. Врешті це не була, — я переконана в цьому й досі, — та чудна жінка, Грейс Пул!

Певно-таки, це була одна з них, — урвав мене мій господар.

Ні, сер, я можу присягнути, що ні. Істота, що стояла переді мною, ніколи ще не наверталася мені на очі в Торнфілд-холі. Ні її зріст, ні постать не були мені знайомі.

Опиши її, Джейн. — Здається, та жінка була висока й огрядна, з густими й довгими чорними косами, що спадали на спину. Я не знаю, в що вона була вбрана, — у щось біле й довге, а от чи була то сорочка, саван чи простираadlo, сказати не можу. А обличчя її ти бачила?

Спочатку ні. Аж ось вона зняла з вішалки мій серпанок, довго на нього дивилася, а тоді накинула собі на голову й повернулася до дзеркала. Цієї миті я цілком ясно побачила її обличчя в темному довгастому дзеркалі. — Яке ж воно? Як на мене, сер, то страшне й зловісне. Я ніколи не бачила такого обличчя! Якесь моторошне, дике. Бодай не згадувати, як вона поводи́ла запаленими очима й віддimala

страшні, червоні, аж чорні, щоки.

Привиди звичайно бліді, Джейн.

А це обличчя було червоне, сер. Губи спухлі і почорнілі, чоло насуплене, брови високо підняті над налитими кров'ю очима. Сказати, кого нагадало мені це обличчя?

— Скажи.

— Вампіра з німецьких казок. — Ти диви! Що ж вона робила?

— Сер, вона зірвала серпанок зі своєї голови, роздерла його навпіл, жбурнула на підлогу й потоптала ногами.

— А тоді?

— Відсунула фіранку на вікні й виглянула надвір: певно, побачивши, що вже зайнялося на світ, вона взяла свічку й попрямувала до дверей. Коло мого ліжка страшидло спинилося: люті очі витріщились на мене. Вона піднесла свічку до мого обличчя й погасила її. Побачивши це потворне лице над собою, я зомліла. Вдруге на своєму віку я зомліла від жаху.

— А хто був коло тебе, коли ти прийшла до пам'яті?

— Нікого, сер. Надворі стояв уже білий день. Я встала, сполоскала голову й лице водою, трохи попила й відчула, що хоч я й охляла, та не захворіла, а тоді поклала собі, що тільки вам і нікому більше не розкажу про це видиво. Тепер, сер, скажіть мені, що то за жінка? Хто вона така?

— Виплід твого збудженого мозку, й тільки. Тебе треба пильнувати, моє серденько. Такі нерви, як у тебе, не витримують брутальності.

— Йдеться не про нерви, сер. Запевняю вас, що істота була реальна. Вона таки заходила до кімнати.

— А твої попередні сни — хіба й вони реальні? Хіба Торнфілд-хол — руїна? Хіба між нами стоїть щось нездоланне? Хіба я покинув тебе без сліз, без цілунків, без слів?

— Поки що ні.

— Та хіба я годен вчинити щось подібне? Вже почався той день, що зв'яже нас навіки, і, коли ми будемо вкупі, ці уявні страхи зникнуть. Я за це ручуся. Уявні страхи, сер? Я б хотіла, щоб це тільки уявилося, і хочу цього тепер більше, ніж будь-коли, бо бачу, що навіть ви не можете пояснити таємниці цих страшних відвідин.

А коли я не можу цього зробити, то, виходить, цього не було.

— А втім, сер, коли я, сказавши собі те саме, встала вранці з ліжка й огляділася по кімнаті, щоб додати собі духу й заспокоїти себе веселим виглядом знайомих мені речей, то на килимі, як наочне спростування моїх здогадів, лежав серпанок, розірваний навпіл.

Я відчула, як містер Рочестер здригнувся, затремтів і рвучко обійняв мене.

— Дякувати Богу! — скрикнув він. — Коли якась зла почвара й була коло тебе минулої ночі, то зазнав шкоди тільки серпанок. Краще не думати, що могло статися!

Він аж стримав віддих і так міцно притис мене до своїх грудей, що й мені забило дух. І помовчавши хвилинку, він весело казав далі:

— Тепер, Дженет, я з'ясую тобі все. Це був півсон-півдійсність. Якась жінка без сумніву заходила до твоєї спальні, і це була не хто інша, як Ґрейс Пул. Ти сама назвала її чудною істотою, і то слушно. Згадай, що вона зробила зі мною? А з Мейсоном?.. У напівсні бачила її й ти, а що тебе трусило й ти була на межі сну, то й приписуєш їй риси фантастичної істоти: довгі, розпатлані коси, набрякле зчорніле обличчя, височенний зріст. Це все витвір твоєї уяви, наслідок кошмару. Розірвати серпанок вона могла: це на неї схоже. Я знаю, що ти питаєш, нащо я тримаю таку жінку в домі? Коли мине рік після нашого шлюбу, я тобі все поясню, тільки не тепер.

Ти задоволена, Джейн? Приймаєш моє пояснення?

Я замислилася. Справді ж бо, його пояснення видавалось єдино можливе. Воно мене аж ніяк не вдовольнило, та я, щоб зробити містерові Рочестеру приємність, удала, що цілком його приймаю. Мені таки стало легше на душі, і я весело йому всміхнулась. А що вже давно минула перша година, то нам був час розходитись.

— Софі спить, здається, з Аделлю в дитячій кімнаті? — запитав він, коли я запалила свічку.

— Так, сер.

— У ліжечку Аделі стане місця й для тебе. Ляж із нею, Джейн. Нема нічого дивного, що подія, про яку ти розповіла, розхитала твої нерви, і краще було б, щоб ти спала не сама. Обіцяй мені спати в дитячій кімнаті.

— З великою приємністю, сер.

— І міцно замкни двері зсередини. А коли будеш нагорі, нагадай Софі розбудити тебе завтра вчасно, бо тобі треба убраться і поснідати до восьмої години. А тепер, Дженет, віджени всі важкі думки: цур їм, пек! Хіба ти не чуєш, як тихо шепоче вітер, а дощ більше не лопотить по шибках? Глянь сюди (він одхилив фіранку) — яка на диво гарна ніч!

Це була правда. Половина неба стала чиста-чиста. Вітер перемінився і гнав тепер хмари довгими сріблястими черідками на схід. Тихо світив місяць.

— Так, — сказав містер Рочестер і, глянувши мені в очі, спитав: — Як тобі тепер, моя Дженет?

— Я спокійна, сер, як і ця ніч.

І тобі сьогодні не присниться ні розлука, ні смуток, а тільки ніжна любов і щасливий шлюб.

Це віщування справдилося тільки наполовину. Мені не снилося нічого сумного, хоч я не бачила у сні й радості, бо не спала зовсім. Тримавши Адель на руках, я стерегла її дитячий сон — такий тихий, такий безтурботний, такий невинний — і дожидалась ранку. Все моє єство не спало, і тільки-но зійшло сонце, як я підвелася. Пам'ятаю, Адель

обхопила мене рученятами за шию; рознімаючи їх, я її поцілувала. Я заплакала над нею й відійшла вбік, щоб мої сльози не порушили її спокою. А плакала я від дивного почуття: Адель видалась мені символом мого минулого життя, а той, кого я мала зустріти — бажаний і небезпечний, — прообразом невідомого майбутнього, яке вабило й лякало водночас.

РОЗДІЛ XXVI

Софі прийшла одягати мене о сьомій. Вона длубалася дуже довго, так довго, що містер Рочестер, якому увірвався терпець, послав нагору спитати, чого я барюся. Софі саме пришпилювала до моїх кіс серпанок — оте простеньке наготоване мною мереживо, і тільки-но вона скінчила, я хутенько кинулась до порога.

— Стривайте! — гукнула Софі по-французькому. — Подивіться на себе в дзеркало, ви так ні разу й не глянули.

Уже в дверях я озирнулася. Я не впізнала ту вбрану в світлу сукню й серпанок постать у дзеркалі. Це була якась незнайомка.

— Джейн! — покликали мене знизу, і я побігла до сходів. Назустріч мені піднімався містер Рочестер.

— Як ти зволікаєш! — сказав він. — У мене ледве не вискочить серце від нетерплячки, а ти збираєшся так довго.

Він провів мене до їдальні, пильно обдивився з голови до ніг і заявив, що я гарна, як лілея, й що я не тільки гордість його життя, а ще й втіха його очей. Попередивши, що дає мені тільки десять хвилин на сніданок, він подзвонив. На дзвінок прийшов один з недавно найнятих лакеїв.

— Джон запрягає?

— Так, сер.

— А речі вже внизу?

— Їх саме зносять, сер.

— Підіть до церкви й подивіться, чи прийшли містер Вуд (священик) із служкою. Прийдете й скажете мені.

Церква, як читач уже знає, стояла зараз же за брамою. Слуга невдовзі повернувся.

— Містер Вуд у ризниці, сер. Він одягається.

— А карета?

— Запрягають.

— До церкви ми підемо пішки. Щоб усе було готове, коли ми повернемось. Хай добре укладуть і прив'яжуть валізи, а Джон сидить на місці.

— Слухаю, сер.

— Джейн, ти готова?

Я встала. Дивне весілля: ні друзів, ні дружок, ні родичів — нікого. Самі тільки містер Рочестер і я. В холі стояла місіс Фейрфакс. Я хотіла була озватися до неї,

та мою руку обхопили залізні лещата, і містер Рочестер поволик мене вперед так хутко, що я ледве встигала йти. З його обличчя я зрозуміла, що мін не хоче зволікати ні секунди. Цікаво, чи всі майбутні чоловіки

мають перед шлюбом такий вигляд? Скільки впертості й невблаганної рішучості було в його очах, що блискали з-під насуплених брів! Я не помітила, як було надворі: ясно чи похмуро. Коли ми спускались алеєю до брами, и не дивилась ні на небо, ні на землю. Моє серце було в полоні моїх очей, а їх ніби прикупив до себе містер Рочестер. Я хотіла розглядіти той невидимий предмет, на який був звернений його палкий, пильний погляд. Я хотіла знати ті думи, проти яких він повставав і боровся. Коло церковної брами він спинився, помітивши, що я геть захекалась.

— Я жорстокий у своєму коханні, — сказав він. — Спочинь хвилинку, зіпрись на мене, Джейн.

Як зараз, бачу на тлі рожевого ранішнього неба старий, сірий Божий храм, що височіє переді мною, гайворона, що кружляє навколо його шпиля. Пам'ятаю я й зелені могилки цвинтаря, і постаті двох незнайомців, що, блукаючи серед них, читають написи, вирізьблені на укритих мохом надгробках. Я звернула на них увагу, бо, забачивши нас, вони негайно зайшли за церкву. Вони, певно, зайдуть у бокові двері, щоб бути присутніми на церемонії. Містер Рочестер їх не помітив. Він дивився на моє обличчя, яке стало враз біле як крейда. На чолі виступили краплі поту, губи й щоки стали холодними. Коли я віддихалась, він лагідно повів мене стежкою до церковного порога.

Ми зайшли в тихий простенький храм. Біля низенького вітара вже чекав на нас священик у білому стихарі. Поруч із ним стояв служка. Все було тихо, тільки в далекому кутку ворушилися дві тіні. Мої здогади були правильні: незнайомі прошмигнули до церкви ще перед нами і тепер стояли спинами до нас перед склепом Рочестерів, розглядаючи через ґрати старий мармуровий пам'ятник — ангела, що стояв навколішках, охороняючи останки Деймера Рочестера, вбитого під Марстонмуром за часів громадянської війни, та леді Елізабет Рочестер — його дружини. Ми зайняли свої місця коло вітара. Зачувши позад себе обережні кроки, я озирнулась через плече: один з незнайомців також наближався до вітара. Почалося вінчання. Священик уже пояснив, що таке шлюб, і,

ступивши крок уперед та трохи схилившись до містера Рочестера, він провадив далі:

— Я прошу й вимагаю від вас обох (відповідайте так, як у день страшного суду, коли всі таємниці серця буде відкрито): якщо хтось із вас знає яку перешкоду, що через неї ви не можете законно взяти шлюб, то щоб ви не таїли цього, бо не можна сумніватися в тому, що той, хто єднається інакше, ніж те дозволяє слово Боже, не дістає на це Божого благословення, і такий шлюб не вважається законним.

Він замовк, як і належало за звичаєм. Коли бувало таке, щоб цю мовчанку порушено? Десь, певно, раз на століття. Тим-то священик і не підвів голови від книги, а тільки перевів дух і хотів був казати далі. Він уже простяг руку до містера Рочестера та розтулив рота, щоб спитати: "Чи хочеш ти взяти цю жінку собі за дружину?" — коли серед тиші пролунав чіткий голос:

— Вінчатися не можна: я заявляю, що перешкода існує.

Священик підвів очі на того, хто це сказав, і замовк. Так само й служка. Містер Рочестер похитнувся, ніби під ним затрусила земля. Ставши якомога твердіше, він, не повертаючи ні голови, ні очей, сказав глухим, низьким голосом:

— Правте далі!

Коли він промовив ці слова, в церкві стало тихо-тихо. Потім містер Вуд сказав:

— Я не можу правити далі, не розглянувши зробленої заяви і не встановивши, чи це правда, чи наклеп?

Церемонію слід припинити, — мовив далі голос за нашими спинами. — Я маю всі докази що це правда: існує непереборна перешкода шлюбові.

Містер Рочестер чув, але не зважив на це. Він стояв, гордо випроставшись, і тільки цупко тримав мене за руку. Який гарячий і міцний був його потиск! І як його бліде широке чоло нагадувало мені в цю мить холодний мармур! Як палали його очі, дикі і насторожені.

Містер Вуд розгубився.

— Яка ж то перешкода? — спитав він. — Може, її можна усунути?.. Поясніть, будь ласка.

— Навряд, — була відповідь. — Я назвав її непереборною, і я маю на це підстави. Той, хто говорив, виступив наперед і сперся на поруччя. Він казав далі, вимовляючи кожне слово чітко, спокійно, твердо, хоч і не голосно:

— Ця перешкода полягає в тому, що містер Рочестер уже має дружину і його дружина жива.

Ці спокійно сказані слова подіяли на мої нерви, наче удар грому, моя кров відчула їх підступну силу так, як ніколи ще не чула ні морозу, ні полум'я. Та я трималася і не боялась, що зомлію. Я подивилася на містера Рочестера й змусила його глянути на мене. Статуя, сіра статуя — от яке було це обличчя. А як палали очі! Він нічого не заперечував; він неначе кинув виклик усьому світові. Не мовивши й слова, не всміхнувшись, ніби я не була людська істота, він тільки обійняв мене за стан і пригорнув до себе.

— Хто ви такий? — спитав він незнайомця.

— Моє прізвище — Бріґс. Я — адвокат із Лондона.

— І ви хочете накинути мені якусь дружину?

— Я нагадаю вам, сер, про вашу дружину, яку визнав закон, коли ви її не хочете визнати.

— В такому разі, будьте такі люб'язні й опишіть її: як її ім'я, хто її рідня та де вона перебуває.

— Будьте ласкаві! — відказав містер Бріг'с, спокійно витяг із кишені папірця й урочистим тоном, трохи в ніс, прочитав:

— "Я свідчу й можу довести, що двадцятого жовтня року Божого... (п'ятнадцять років тому), Едвард Фейрфакс Рочестер з Торнфілд-холу в... ширському графстві і з маєтку Ферндін у...ширі, Англія, взяв шлюб з моєю сестрою Бертою-Антуанетою Мейсон, дочкою комерсанта Джонаса Мейсона і Антуанети, його дружини-креолки, в Спаніштауні на Ямайці. Шлюбний запис можна знайти в реєстрах церкви, а копію його маю я. Підписано: Річард Мейсон".

— Якщо цей документ не підробка, то він доводить, що я був одружений, але не може довести, що названа в нім жінка — моя дружина — і досі жива.

— Вона була жива три місяці тому, — заперечив юрист.

— Звідки ви знаєте?

— Я маю свідка, і ви, сер, навряд чи спростуєте його свідчення.

— Виставте його зараз же або забирайтесь геть під три чорти!

— Свідок тут! І насамперед я відрекомендую його вам. Містере Мейсон, будь ласка, сюди.

Почувши це ім'я, містер Рочестер зціпив зуби, його враз аж пересмикнуло. Бувши так близько від нього, я відчувала, як він увесь тремтить у нападі люті чи розпачу. Другий незнайомець, що досі ховався десь позаду, вийшов тепер наперед. З-за плеча адвоката виглянуло бліде обличчя — так, це був сам Мейсон. Містер Рочестер повернувся й люто глянув на нього. Його очі, як я вже не раз казала, були чорні, тепер же вони світилися червонуватим, ба навіть кривавим блиском. Його лице пашіло, смугляві щоки й бліде чоло налилися кров'ю — ясно було, що в його серці розгоряється пожежа. Він намірився вдарити Мейсона, кинути його на кам'яну підлогу, безжальним ударом вибити з його кволого тіла дух, та Мейсон устиг відскочити й заволав писклявим голосом: "Боже мій!" Зневага остудила містера Рочестера — гнів і обурення враз зникли. Він тільки спитав:

— Що ти маєш сказати?

Білі губи Мейсона пробелькотіли щось нерозбірливе.

— Забирайся геть до дідька, якщо не можеш відповідати ясно. Питаю ще раз: що ти маєш сказати?

— Сер, сер, — урвав його священик, — не забувайте, що ви в храмі Божому, — і чемно спитав у Мейсона: — А ви знаєте, сер, жива чи не жива дружина цього джентльмена?

— Кажіть, не бійтеся! — підбадьорював його адвокат.

— Вона живе в Торнфілд-холі, — врешті вимовив Мейсон. — Я бачив її в квітні цього року. Я — її брат.

— В Торнфілд-холі? — здивувався священик. — Та невже? Я весь свій вік прожив у цих краях, сер, і ніколи не чув про місіс Рочестер із Торнфілд-холу.

Я бачила, як губи містера Рочестера скривила зла усмішка, й він пробубонів:

— Авжеж! Я добре подбав, щоб ніхто не чув про неї, а надто не здогадався, що вона моя дружина.

Він замислився. Якийсь час він ніби радився сам із собою, а тоді рішуче промовив:

— Досить! Вся ця історія впливе зараз, як тріска на воді. Буде! Згорніть вашу книгу і скиньте стихар. Джоне Ґріне (це до служки), ідіть собі додому — вінчання сьогодні не буде.

Служка вийшов. А містер Рочестер визивно провадив далі:

— Двоєженство — яке гидке слово!.. А проте я збирався стати двоєженцем. Тільки ж доля пошила мене в дурні, чи то, може, провидіння спиноло мене, — мабуть, таки провидіння. Я не набагато кращий в цю мить від сатани, і, як сказав би мені мій духовний наставник, безперечно заслужив від Бога найстрашнішої покари — вічного вогню і вічної муки. Панове, мій план не вдався! Те, що каже цей адвокат і його клієнт, — щира правда: і я певним чином жонатий і моя так звана дружина й досі жива! Ви кажете, Вуде, що ніколи не чули про місіс Рочестер? І все-таки, мені здається, що до вас частенько доходили чутки про таємничу божевільну, яку тримають у Торнфілд-холі під трьома замками. Дехто нашіптував вам, що це моя позашлюбна сестра, дехто — що це моя колишня любовниця. Тепер же я кажу вам, що це моя дружина Берта Мейсон, з якою я побрався п'ятнадцять років тому. Вона — сестра цього рішучого добродія, що його тремтячі руки й бліде лице свідчать, на що здатний хоробрий чоловік. Сміливіше, Діку, не бійся мене! Я скоріше вдарю жінку, ніж тебе. Берта Мейсон божевільна і походить з родини божевільних. Три покоління ідіотів і маніяків! Її мати — креолка — була божевільна і п'яниця, про що я довідався вже після того, як одружився з її донькою. До шлюбу все це було приховано від мене. Берта далеко не

втекла від своєї матері і має обидві ці риси. Я дістав чарівну дружину — невинну, мудру, скромну!

Уявляєте собі моє щастя? Мене чекали найсолодші втіхи! Я зазнав райського блаженства. О, якби ви тільки знали! Але досить пояснень! Брігсе, Буде, Мейсоне, —

я запрошую вас усіх до себе відвідати пацієнтку місіс Пул — себто мою дружину. Ви побачите, що то за істота, з якою мене одружили обманом, і зможете судити, чи мав я право порвати цей зв'язок і шукати прихильності та симпатії серед людських істот. Ця дівчина, — провадив він далі, глянувши на мене, — знала стільки, скільки й ви, про гидку таємницю. Вона гадала, що все чесно й законно, їй і не снилось, що її хоче убрати в шори фіктивного шлюбу зневірений бідолаха, уже одружений з недоброю і звироднілою божевільною жінкою. Ходімте-но за мною всі! Цупко тримаючи мене й далі, він вийшов з церкви. А троє чоловіків — за нами. Перед парадним входом Торнфілд-холу стояла карета.

— Повертай голоблі на стайню, Джоне, — холодно сказав містер Рочестер. — Сьогодні карета не знадобиться.

Місіс Фейрфакс, Адель, Софі, Лі вийшли нам навстріч, щоб поздоровити.

— Гайда звідси! — крикнув господар. — Забирайтеся з вашими поздоровленнями! Кому вони потрібні? В усякому разі, не мені! Вони спізнилися на п'ятнадцять років. Він перейшов хол і почав підійматися сходами, все ще тримаючи мене за руку і так само жестом запрошуючи чоловіків іти за ним. Пройшовши Галерею, ми з другого поверху піднялись на третій. Містер Рочестер відімкнув низькі чорні двері і впустив нас до завішаної ґобеленами кімнати з великим ліжком та різьбленою шафою.

— Тобі добре знайома ця кімната, Мейсоне, — сказав наш проводир.
— Тут вона тебе покусала й штрикнула ножом.

Він відхилив ґобелен, що ховав двері. Потім відчинив їх. У кімнаті без вікон горів відгороджений високими, міцними ґратами камін, а під стелею на ланцюгу висіла лампа. Ґрейс Пул зігнулась над вогнем і щось, очевидно, варила в каструлі. У найдальшому кутку кімнати, в глибокому сутінку сновигала туди-сюди якась істота. Важко було сказати з першого погляду, чи то була людина, чи звір. Вона бігала рачки, рикала й форкала, мов якась дивовижна дика тварина. Водночас на ній було якесь убрання, а на її

обличчя, неначе скуйовджена грива, спадала кучма темного сивуватого волосся.

— Доброго ранку, місіс Пул, — привітався містер Рочестер. — Як ваше здоров'я? Як здоров'я вашої пацієнтки?

— Нічого, сер, дякую вам, — відповіла Ґрейс і обережно поставила булькотливу страву на ґрати. — Трохи казиться, проте не дуже.

Дикий зойк спростував її слова. Убрана в жіночий одяг гієна звелася на ноги й випросталась па ввесь свій зріст.

— Вона побачила вас, сер! — скрикнула Ґрейс. — Краще б ви пішли геть.

— Одну хвилину, Ґрейс. Дозвольте мені побути тут одну хвилину.

— Тоді, сер, бережіться... ради Бога, бережіться!

Божевільна загавкала. Вона відкинула скуйовджене волосся від свого обличчя і дико за-глипала на нас. Я одразу пізнала це червоне обличчя, ці надуті щоки. Місіс Пул вийшла наперед.

— Не пхайтеся під руки, — сказав містер Рочестер, відсторонивши її.
— Гадаю, що вона без ножа, та й я насторожі.

— Я ніколи не знаю, що там у неї, сер. Вона хитра як лисиця. Годі вгадати, що вона втне.

— Краще лишім її, — прошепотів Мейсон.

— Забирайсь до дідька! — порадив йому його шурик.

— Бережіться! — гукнула Ґрейс.

Три чоловіки квапливо відступили. Містер Рочестер загородив мене собою. Божевільна підскочила й, схопивши його за горло, вп'ялася зубами в щок. Вони почали борюкатися. Місіс Рочестер була здоровенна жінка, не нижча від свого чоловіка і набагато огрядніша. У бійці вона виявила справді чоловічу силу й мало не задушила містера Рочестера, незважаючи на його атлетичну статуру. Він міг повалити її одним ударом, та, певно, бити не хотів, а тільки відбивався. Врешті він схопив її за руки. Ґрейс Пул подала йому мотузок. Він скрутив руки божевільної за спиною, зв'язав їх і прив'язав її до стільця. Весь цей час не вгавав дикий лемент божевільної, яка робила одчайдушні спроби вирватися. Упоравшись, містер Рочестер повернувся до глядачів. Він дивився на них з посмішкою, повною гіркоти й розпуки.

— Оце й є моя дружина, — сказав він, — і це єдині шлюбні обійми, на які я маю право, єдина моя розрада в години дозвілля! А ось, — сказав він, поклавши руку на моє плече, — та дружина, про яку я мріяв! Молода дівчина, що так спокійно і твердо стоїть край самого пекла, холонокровно споглядаючи, як казиться цей демон. Після такої чортівської поживи її можна назвати приємним десертом! Вуде і Бріґсе, зверніть увагу на різницю! Порівняйте ці чисті очі а тими налитими кров'ю баньками, це обличчя з тією брилою м'яса, а тоді судіть мене, і ви, проповіднику слова Божого, і ви — оборонче закону! Згадайте тільки, що,

яким судом судите, таким і вас судитимуть! А тепер гайда звідси. Я повинен замкнути свій скарб.

Ми всі вийшли. Містер Рочестер трохи забарився, даючи якісь вказівки Ґрейс Пул. Адвокат, коли ми йшли сходами вниз, звернувся до мене.

— На вас, міс, — мовив він, — не лежить ніяка провина. Ваш дядько буде радий почути про це — якщо він іще живий, — коли містер Мейсон повернеться на Мадейру. — Мій дядько? Хіба ви його знаєте? — Його знає містер Мейсон. Містер Ейр багато років був представником їхньої торговельної фірми у місті Фуншал, на Мадейрі. Коли ваш дядько отримав від вас листа з повідомленням про ваш недалекий шлюб із містером Рочестером, якраз до нього нагодився містер Мейсон, який зупинився на Мадейрі задля покращання здоров'я перед поверненням на Ямайку. Містер Ейр розповів про цю новину, бо він знав, що мій клієнт добре знайомий із джентльменом на ім'я Рочестер. Можете собі уявити, як здивувався й стурбувався містер Мейсон. Він тут же пояснив вашому дядькові, як стоїть справа. Ваш дядько, мушу вас засмутити, тяжко хворий і лежить прикутий до ліжка, звідки він навряд чи й устане, коли зважити на його вік та довгу й тяжку хворобу. Тим-то він і не міг негайно виїхати до Англії сам, щоб застерегти вас від пастки, до якої ви мало не потрапили, але він ублагав містера Мейсона не гаяти часу й вжити заходів, щоб запобігти цьому фіктивному шлюбові. Він вирядив його до мене за підтримкою. Я поспішив і дуже радий, що не спізнився. І ви, мабуть, також. Якби я був певен, що ваш дядько не

помре, перше ніж ви приїдете на Мадейру, я б порадив вам поїхати туди з містером Мейсоном, проте при такому становищі, гадаю, вам краще залишатися в Англії доти, доки не надійдуть вісті від містера Ейра або про нього. Чи маємо ми тут ще які справи? — спитав він у містера Мейсона.

— Ні, ні, мерщій їдьмо звідси, — перелякано відказав той. І, не чекаючи містера Рочестера, щоб попрощатись, вони пішли геть.

Священик забарився, щоб сказати кілька докірливих чи повчальних слів своєму гордовитому парафіянинові. Виконавши цей обов'язок, пішов і він.

Я чула, як він відходив, з порога своєї кімнати, куди я втекла. Коли всі пішли, я засунула двері, щоб ніхто не міг до мене зайти. Я не плакала, не побивалася, бо для цього була ще надто спокійна, тільки машинально скинула з себе шлюбне вбрання й одягла ту вовняну сукню, що носила вчора, як я гадала, востаннє! Тоді сіла: де взялися втома й слабкість. Склавши руки на столі, я лягла на них головою. І тільки тепер я почала думати, — досі я слухала, дивилася, рухалася — ходила туди й сюди, усюди, куди мене водили чи, вірніше, волокли, — спостерігала подію за подією та як одна по одній розкривались таємниці, а тепер до мене вернулися думки. Ранок був досить спокійний — за винятком короткої сцени з божевільною. Події в церкві пройшли без галасу, не було там ні вибуху пристрастей, ні голосних суперечок, визивних чи образливих перемовок, не було ні сліз, ні ридань. Лиш кількома словами спокійно викладено протест проти шлюбу; містер Рочестер поставив кілька коротких суворих запитань і дістав відповіді, пояснення й докази. Мій господар відверто в усьому признався й дав живе свідчення своїм словам. Непрохані гості пішли, та й по всьому.

Я була в своїй кімнаті, як завжди, сама, і ніщо в мені не змінилося. Ніхто мене не зганьбив, не образив, не принизив. А проте вчорашньої Джейн Ейр не стало. Де ж вона ділася? Де її життя? Де її надії?

Джейн Ейр, що перед нею лежало таке майбутнє, що мало не стала місіс Рочестер, знов була покинута, самотня дівчина. Її життя поблякло, майбутнє здавалося понурим. Серед літа вдарив водохресний мороз, біла січнева завірюха замела червневу землю. Мороз посковував стиглі яблука, холодні вітри пообривали квітучі троянди, на лани й луки лягло біле покривало; луки, де ще вчора цвіли буйні квіти, сьогодні були поховані під глибокими снігами, а ліси, які напередодні красувалися листяним убором і духмяніли, мов вічнозелені тропічні гаї, стояли тепер пустою, дикі й засніжені, як соснові бори Норвегії взимку. Всі мої надії згинули — їх розбила підступна доля, так само, як вигублено одної ночі

всіх немовлят у Єгипті. Я оглядалася на свої заповітні мрії: ще вчора вони цвіли і сяяли, тепер вони лежали холодними, смертельно-блідими трупами, нездатні ожити. Я оглянулась на своє кохання, на те почуття, що належало моєму господареві і що він у мені виплекав. Воно замерзло в моєму серці, як хворе дитя в холодній колісці, і його заступили журба й страх. Моє кохання не могло шукати притулку в обіймах містера Рочестера, не могло зігрітися на його грудях. І воно ніколи до нього не повернеться! Віру розвіяно, довір'я розбито! Містер Рочестер уже не був для мене тим, за кого я його мала досі. Я його не звинувачувала, не казала, що він мене підманув. Тільки в нього зникла бездоганна правдивість, що так вабила мене, і я мушу покинути його. Це мені було ясно як день. Коли, як, куди втекти, — цього я ще не знала, хоч і не мала сумніву, що й він сам постарається вирядити мене з Торнфілда. Видно, він не кохав мене щиро. Я була для нього хвилиним захопленням. Справа розладналася, і я йому більше не потрібна. Мені аж страшно було думати, що я ще його зустріну. Либонь, навіть мій вигляд ненависний для нього. О, яка я була сліпа! Як нерозважливо чинила! Мої очі були заплющені. Душу мою огортала все густіша пітьма, темним потоком вирували думки. Зневірена, охляла й безвільна, я, здавалось, лежала на дні великої висохлої річки. Я чула, як десь із гір прорвалася страшною сили вода і от-от залле і поглине мене, та не мала бажання звестися, не мала сили втекти. Я лежала майже без пам'яті, дожидаючись смерті. І тільки одна думка ледь жевріла в моїй душі — спогад про Бога. Цей спогад породив і німу молитву, її невимовлені слова зринали

в моїй запамороченій свідомості, і їх конче треба було проказати вголос. Тільки ж я не мала сили...

— Не покидай мене, бо горе близько і нема кому допомогти мені.

І воно таки було близько, а що я не просила небо відвернути його, не склала рук, не стала навколішки, не розтулила вуст — воно впало на мене: могутній повноводий потік линув на мене. Гірка свідомість загубленого життя, розбита любов, втрачені надії, розхитана віра затопили мені душу могутньою брудною повіддю. Ці гіркі години годі

описати! Воістину "води переповнили мою душу", я потрапила в глибоку трясовину і, не можучи знайти ногами дно, грузла дедалі глибше, глибше й глибше й врешті поринула з головою.

РОЗДІЛ XXVII

Десь надвечір я врешті звела голову, розглянулась навколо і, побачивши, що призахідне сонце позолотило стіну в кімнаті, спитала себе: "Що ж мені тепер робити?"

Але відповідь, що я її почула: "Негайно їдь з Торнфілда!" — була така владна і така страшна, аж я заткнула пальцями вуха, сказавши собі, що зараз не можу й думати про таке. — Хай я не наречена Едварда Рочестера, — це ще півбіди, — міркувала я собі. — Хай я отямилась від золотих мрій, переконавшись, що вони порожні й марні, — цей жах можна побороти й пережити. Однак думка, що я повинна покинути його — рішуче, негайно й назавжди, — нестерпна. Я не можу цього зробити!"

Та все ж якийсь внутрішній голос вперто торочив, що я зможу, запевняв мене, що я Так і зроблю. Я боролася з власною рішучістю: я хотіла бути безсильна, щоб мати змогу уникнути жахливих страждань, наготованих мені долею, але невблаганна свідомість залізною рукою хопала мене за горло й глузливо казала мені, що я стала тільки однією ногою в болото, що вона мене іще скине в безодню душевних мук.

— Тоді нехай мене хтось із ним розлучить! — вигукнула я. — Нехай мені допоможе хтось інший!

"Ніхто тебе з ним не розлучить, і ніхто тобі не допоможе. Ти сама собі виймеш праве око і відріжеш праву руку, твоє серце стане жертвою, а ти — жерцем, що її принесе".

Тут я підхопилася на ноги, щоб вирватися із страшної самоти, в якій мене навідав такий нещадний судія, з тиші, яку порушив такий грізний

голос. Коли я випросталася, мені запаморочилось у голові, я відчула, що у мене підгинаються ноги від переживань та виснаження: того дня я не мала в роті ні рісочки, бо вранці не змогла снідати. У мене защеміло серце, коли я подумала собі, що відтоді, як я замкнулась у цій кімнаті, нікого не посиляли запитати, як я себе почуваю, або запросити мене вниз; навіть маленька Адель не постукала в мої двері, навіть місіс Фейрфакс не навідала мене. "Друзі завжди забувають тих, від кого відвернулася доля", — прошепотіла я, відсунувши засув і ступивши за поріг. Я об щось зачепилася. Голова моя все ще паморочилася, туманився зір, руки й ноги ослабли. Я не втрималась і впала, але не на підлогу: мене підхопила чиясь дужа рука. Я звела очі — мене тримав містер Рочестер, який сидів на стільці біля дверей моєї кімнати.

— Нарешті ти вийшла, Джейн, — мовив він. — А я так давно чекав і дослухався, однак не чув жодного поруху, жодного ридання. Ще п'ять хвилин цієї могильної тиші — і я б висадив двері, мов той грабіжник. Отже, ти цураєшся мене — замикаєшся в кімнаті й горюєш сама. Краще б ти вже прийшла та добряче мене вилаяла. Ти дуже запальна, і я сподівався сцени. Я готувався до зливи сліз, тільки ж я хотів, щоб ти їх пролила в мене на грудях. Думав, ними скроплено бездушну підлогу або твою хусточку. Але я помилився: ти зовсім не плакала! Я бачу бліді щоки, згаслий погляд, а сліз — ні сліду. Либонь, твоє серце обливалося кривавими слізьми?

То що, Джейн: жодного гіркого слова? Жодного докору, жодного закиду? Нічого такого, що б мене образило або розгнівало? Сидиш собі тихенько, як я тебе посадовив, і дивишся на мене стомленим, байдужим оком.

Я ніколи не думав отак тебе уразити, Джейн. Якби людина, котра, мавши маленьке ягнятко, дороге їй як рідне дитя, що їло хліб з її руки, пило з її чашки й спало, притулившись до її грудей, випадково забила його, то й вона не каялася б зі свого

злочину більше, ніж я тепер. Чи ж ти коли-небудь простиш мені? Читачу, я пробачила йому відразу, тієї ж миті. В його очах було таке глибоке каяття, в голосі така щира скорбота, а в кожному порусі таке мужнє завзяття, до того ж в кожному його слові, в кожному погляді було стільки любові, що я пробачила йому все — однак не словами, а десь у глибині свого серця.

— Тепер ти знаєш, Джейн, що я негідник? — сумно спитав він, певно, дивуючись моїй мовчанці й покірності, що було скорше наслідком кволості, ніж наміром не озиватися до нього.

— Так, сер.

То скажи мені це щиро й відверто — не жалій мене.

Не можу. Я стомлена й хвора. Я хочу води.

Він якось розпачливо зітхнув, а то й зойкнув, і, взявши мене на руки, поніс униз сходами. Спочатку я не знала, до якої кімнати він мене приніс, — перед очима ще стояв туман, голова йшла обертом, але потім я відчула приємне тепло вогню: хоча й було літо, я зовсім задубіла від холоду в своїй кімнаті. Він підніс до моїх губ келих з вином, я відпила ковток і відчула себе краще, потім з'їла те, що він мені подав, і незабаром зовсім очуняла. Я була в бібліотеці — сиділа в його кріслі, а він стояв поряд. "Якби я могла піти зараз із життя без тяжких страждань — це було б для мене найкраще, — подумала я. —

Тоді б мені не довелося рвати струни мого серця, прощаючись із містером Рочестером. Видно, я таки мушу покинути його. А я не хочу його кидати — просто не можу".

— Як тобі тепер, Джейн?

— Куди краще, сер. А скоро почуватиму себе зовсім гаразд.

— Випий іще трохи вина, Джейн.

Я слухняно випила. Він поставив келих на стіл, став переді мною й пильно подивився мені в очі. Раптом відвернувся, схвильовано вигукнув щось нерозбірливе, швидко перейшов кімнату й повернувся назад, нахилився наді мною, ніби приготувавшись поцілувати мене, та я вчасно згадала, що його пестоші мені тепер заказані, тож відхилилася й відсторонила його руками.

— Що? Що це таке? — палко вигукнув він. — А-а, знаю; ти не хочеш поцілувати чоловіка Берти Мейсон. Ти вважаєш, що я належу іншій і мої обійми заборонені.

— В усякому разі, сер, вони не для мене, і я не маю на них права.

— Чому, Джейн? Гаразд, я звільню тебе від необхідності багато говорити й відповім за тебе далі: ти хотіла сказати, що в мене вже є дружина. Чи не так?

— Так, сер.

— Якщо це справді так, то я вже знаю твою про мене думку. Ти, либонь, маєш мене за підступного розпусника— підлого, ницого ласолюба, який удає безкорисливу любов, щоб заманити тебе у заздалегідь наставлену пастку й занапастити. Що ти на таке скажеш? Бачу, ти не знаходиш відповіді: по-перше, ти слаба, тобі дихати і то важко, а по-друге, ти ніяк не можеш звикнути до того, щоб лаяти й ображати мене. Та й те сказати, сльози вже блищать на очах і поллються одразу, тільки-но ти заговориш. А ти не хочеш дорікати, картати, робити сцени. Ти міркуєш, як краще діяти. А балакати, на твою думку, просто ні до чого. Я вже тебе знаю і тому насторожі.

— Я не маю ніякого наміру діяти проти вас, сер... — відказала я; мій голос затремтів, і я замовкла на півслові.

— Не в твоєму розумінні слова, а в моєму ти плекаєш думку згубити мене. Ти ось хотіла була сказати, що я одружений, а як одруженого ти мене відцураєшся, зійдеш з моєї дороги. От щойно ти вже відмовилась мене поцілувати. Ти наміряєшся стати мені зовсім чужою, жити під цим дахом тільки як гувернантка Аделі. Якщо я коли-небудь озвусь до тебе ласкавим словом, якщо дружнє почуття знов прихилить тебе до мене, ти скажеш собі: "Цей чоловік мало не зробив мене своєю коханкою, тож треба бути з ним холодною як лід і твердою як камінь". І ти обернешся на лід і камінь.

Я відкашлялась і якомога твердішим голосом відповіла:

— Довкола мене все змінилося, сер, тож мушу змінитись і я — це не підлягає сумніву. Щоб позбутися болісних вагань і безнастанної боротьби зі спогадами — є тільки один вихід: Адель повинна мати іншу гувернантку, сер.

— О, Адель піде до школи! Я вже про все домовився. Я так само не збираюсь мучити тебе огидними спогадами про Торнфілд-хол — це прокляте місце, цей паскудний склеп, що виставляє всю гидь живої смерті під небесну блакить, це тісне кам'яне пекло, де панує справжній диявол, гірший від легіону уявних. Ти не залишишся тут, Джейн, так само, як і я. Я з самого початку вчинив зле, взявши тебе до Торнфілд-холу, де живуть страшні привиди. Ще не знаючи тебе, я наказав челяді приховати від тебе таємницю цього проклятушого місця, бо ж боявся, що жодна гувернантка не зостанеться з Аделлю, якщо довідається, з яким пожилцем їй доведеться мешкати. Але я не міг перевезти божевільну до іншого місця, хоч у мене є ще старий будинок у Ферндіні. Він стоїть в іще безлюднішому місці, і там я б міг надійно сховати її від людського ока, якби не докори сумління: та місцевість шкідлива для здоров'я. Тамтешні вогкі стіни швидко б зробили свою справу, звільнивши мене від цього тягара, тільки ж я нездатний навіть на таке вбивство, хоч як я її ненавиджу.

Однак приховувати сусідство божевільної від тебе було однаково, що закутати дитину в плащ і покласти її під анчаром: цей демон отруював і отруює все довкола себе своєю присутністю. Та я зачиню Торнфілд-хол, позабиваю наглухо парадні двері й вікна вниз; я покладу місіс Пул дві сотні фунтів на рік, хай собі живе тут із моєю дружиною, як ти величаєш оцю страхітливу відьму. Грейс за гроші ладна на все, крім того, з нею житиме син, корчмар з Грімзбі Рітріта, — задля товариства та на підмогу при нападах божевілля, коли моїй дружині заманеться палити людей в ліжках серед ночі, штрикати їх ножом, кусати їх і таке інше.

— Сер, — урвала я його, — ви безжальні до цієї нещасної жінки. Ви говорите про неї з ненавистю, із мстивою неприязню. Це жорстоко: вона не винна, що божевільна.

— Джейн, дівчинко моя люба (я тебе так зватиму, бо так воно й є), ти не знаєш, про що говориш, і знов криво судиш про мене. Я її ненавиджу не за те, що вона божевільна. Хіба б я ненавидів тебе, якби ти була несповна розуму?

— Гадаю, що так, сер.

— В такому разі ти помиляєшся і зовсім не знаєш ні мене, ні того, на яку любов я здатний. Кожна часточка твоєї плоті мені так само люба й дорога, як і моя власна, завжди дорога, навіть у хворобі й стражданнях. Твій розум — то мій неоціненний скарб, і якби він захворів, то однаково б залишався для мене скарбом. Щоразу, коли б ти втрачала тяму, я б тебе стримував обіймами, а не гамівною сорочкою, твій доторк у нападі шаленства був би так само мені любий, і якби ти в дикій люті накинулася на мене, як ота жінка сьогодні вранці, я б обійняв тебе так ніжно і палко, що зумів би тебе стримати. Я б не сахався від тебе з огидою, як від неї. При тямі ти б мала за сторожа й няньку тільки мене, я б ходив коло тебе з пильною ніжністю, навіть якби ти й не всміхалася мені, і ніколи б не стомлювався дивитися в твої очі, якби вони й не пізнавали мене. Та для чого я стільки про це говорю? Я почав про те, що хочу забрати тебе з Торнфілда. Все, як ти знаєш, вже готове до негайного від'їзду, і ти

завтра поїдеш звідси. Я тільки прошу тебе перетерпіти ще одну ніч під цим дахом, Джейн, а потім ти попрощаєшся навіки з його таємницями й жахами! Я маю надійний притулок, де я сховаюся від гнітючих спогадів, непроханих гостей, брехні та лихослів'я.

— Заберіть із собою Адель, сер, — перебила я його, — щоб не бути самому.

— Про що це ти, Джейн? Я вже тобі сказав, що віддам Адель до школи. Для чого мені товариство дитини, і то не своєї власної, а позашлюбної доньки французької балерини! Чого ти мені про неї весь час нагадуєш? Нащо її мені нав'язуєш у товариство?

— Ви говорили, сер, про якесь відлюдне місце, де ви хочете жити. А самотність дуже особливо для вас.

— Самотність! Самотність! — роздратовано повторив він. — Я бачу, мені доведеться тобі дещо пояснити. Що в тебе ховається під загадковим, як у сфінкса, обличчям? Ти маєш розділити мою самотність! Розумієш?

Я похитала головою: він хвилювався дедалі дужче, і треба було набратись неабиякої сміливості, щоб відважитись навіть на таку мовчазну відмову. Доти він швидко ходив по кімнаті, а це нараз спинився, ніби приріс до місця. Він довго й пильно дивився на мене; я відвела очі, вступилась у вогонь і намагалася вдавати спокійну, незворушну.

— Тепер спробуй умовити Джейн з її вдачею, — врешті озвався він спокійніше, ніж я від нього сподівалася, зваживши на його вигляд. — Поки що шовкова нитка розмотувалась досить легко, та я знав, що однаково десь буде вузол і нитка заплутається. І ось ми його маємо. А тепер і досада, і невдоволення, і нескінченний клопіт. Боже! Дай мені хоча б частку Самсонової сили, щоб розірвати цей вузол!

І знову почав міряти кімнату, та невдовзі спинився якраз навпроти мене.

— То ти послухаєш розумного слова, Джейн? — спитав він, нахилившись і наблизивши губи до мого вуха. — Якщо ні, то я не знаю, що вчиню.

Його голос був хрипкий, а погляд як у людини, що от-от порве нестерпні пута й стрімголов кинеться у вир дикого свавілля. Я побачила: іще мить, іще напад шаленства — і я його вже не стримаю. Збігала та швидкоплинна мить, протягом якої я ще могла спинити й приборкати його. Досить найменшого вияву ворожості, страху, бажання втекти — і цим я підпишу неминучий вирок собі і йому. Але я не злякалась. Мене підтримувала якась внутрішня сила, якийсь надих. Мить була небезпечна, але мала й знаду, таку, як, мабуть, відчуває індієць, долаючи бистрину на пірозі. Я взяла його за кулак, розчепила стиснені пальці й лагідно мовила:

— Сядьте. Я буду говорити з вами, поки ви мене слухатимете, й вислухаю все, що ви мені скажете, розумне й нерозумне.

Він сів, але й далі мовчав. Я давно вже боролася зі слізьми, бо знала, що йому було б неприємно, якби я заплакала. Однак тепер я перестала їх стримувати: нехай собі ллються. Якщо він розгнівається, тим краще. Отож я й заплакала. Незабаром я почула, як він лагідно благає мене заспокоїтись. Я відповіла, що не можу, поки він у такому шаленстві.

— Але ж я не серджуся, Джейн, — я тільки палко тебе кохаю, а твоє бліде личко прибрало такого рішучого, незворушного виразу, що мені стало несила його витримати. Годі вже, витри очі.

Його злагіднілий голос був ознакою того, що він підкорився, отже, й я, зі свого боку, затихла. Він спробував схилити мені голову на плече, та я не дозволила. Тоді хотів пригорнути мене до себе, але дарма!

— Джейн! Джейн! — мовив він так сумно й гірко, що в мене затремтів кожний нерв. —

То ти мене не любиш? Ти, мабуть, цінувала тільки моє становище, а також своє як моєї дружини? А тепер, коли вважаєш мене неспроможним стати твоїм чоловіком, то сахаєшся мого дотику, ніби я якась жаба або мавпа?

Ці слова краяли моє серце, але що я могла сказати або вдіяти? Певне, і не слід було нічого ні казати, ні робити, та мене так гризли докори сумління за те, що я болісно уражаю його почуття, що я не могла утриматись від бажання крапнути бальзаму на завдану мною рану.

— Я люблю вас, — сказала я, — і то дужче, ніж будь-коли, але я не можу ні виявляти цього почуття, ані потурати йому і змушена висловити його востаннє.

— Востаннє, Джейн? Як же це? Виходить, ти думаєш, що зможеш жити поряд зі мною, бачити мене щоденно, і однак, — хоч ти й досі любиш мене, — бути завжди холодною і далекою?

— Ні, сер. Я певна того, що так не зможу, і тому бачу тільки один вихід. Проте ви знов будете сердитись, коли я скажу.

— Кажи! А коли я знову розхвилююсь, ти знов удасишся до сліз.

— Містере Рочестер, я мушу вас покинути.

— На який час, Джейн? На кілька хвилин, поки ти причешеш трошки скуйовджені коси та вмиєш своє розпашіле личко?

— Я мушу покинути Адель і Торнфілд. Я повинна розлучитися з вами назавжди і почати нове життя серед чужих людей і в іншому місці.

— Звичайно. І я казав, що ти повинна це зробити. Але твої слова про розлуку зі мною необдумані. Навпаки, ти повинна з'єднатися зі мною! Що ж до нового життя, то все так і буде: ти станеш моєю дружиною. Адже я нежонатий. Ти будеш місіс Рочестер — і за законом, і насправді. А я буду тобі вірний, поки й віку мого. На півдні Франції, на березі Середземного моря, в мене є біленький будиночок. Там ти будеш жити щасливим, безтурботним і невинним життям. Не бійся, що я хочу підманути тебе й зробити своєю коханкою. Чого ти хитаєш головою? Послухай розумного слова, Джейн, а то ти доведеш мене до нестями.

Його голос і руки тремтіли, ніздрі роздувались, очі блищали. Однак я відважилась на такі слова:

— Сер, ваша дружина жива — ви це визнали сьогодні вранці самі. Якби я почала жити з вами, як ви того бажаєте, то неминуче стала б вашою коханкою. І заперечувати це — означало б лукавити й брехати.

— Джейн, ти забуваєш про те, що я невірноважена і нетерпляча людина. Я не бездушний і не холодний. Ось поклади пальця мені на пульс — чуєш, як б'ється? Тож пожалій мене й себе і побережись.

Він відгорнув рукав і простяг до мене руку; рум'янець зійшов з його губ і щік, і вони зробились мертво-бліді. Мене охопив розпач. Хвилювати його моєю холодною відмовою було жорстоко, але поступитися я теж не могла. І я зробила те, до чого несвідомо вдаються люди, опинившись у безпорадному стані, — звернулась по допомогу до того, хто вищий від нас. Слова: "Допоможи мені, Господи!" — несамохіть злетіли мені з вуст.

— Який же я дурень! — раптом вигукнув містер Рочестер. — Я торочу їй, що неодружений, а й досі не пояснив чому. Я геть забув, що вона нічого не знає про норови цієї жінки та про обставини, які спричинилися до мого проклятого шлюбу. Однак я певен, Джейн погодиться зі мною, коли довідається про все, що знаю я! Дай-но мені твою руку, Дженет, — це щоб я тебе не тільки бачив, але й торкався, так ти будеш ближче до

мене, — і я кількома словами змалюю тобі все так, як воно є. Ти можеш мене вислухати?

— Так, сер, я ладна слухати вас годинами.

— Мені потрібно лише кілька хвилин, Джейн. Чи ти коли-небудь чула, що я не старший син у сім'ї і що в мене колись був старший брат?

— Пам'ятаю, це мені якось казала місіс Фейрфакс.

— А чи ти чула про те, що мій батько був зажерливий скнара?

— І це вона мені говорила.

— Отже, Джейн, будши таким, він твердо вирішив не ділити свого маєтку, він і думки не припускав, що треба дати мені якусь частку. Все мало перейти до мого брата Роланда. Але він не хотів, щоб його другий син став злидарем, і тому вирішив мене вигідно одружити. Отож він почав заздалегідь шукати мені наречену. Містер Мейсон, плантатор і комерсант із Вест-Індії, був його давній знайомий. Батько знав, що він людина з достатками, і почав розпитувати про нього. І дізнався, що в містера Мейсона є син і дочка і що він дасть за дочкою тридцять тисяч фунтів. Це цілком задовольняло мого батька. Коли я скінчив коледж, мене послали на Ямайку одружитися із уже висватаною для мене дівчиною. Батько нічого не сказав мені про її гроші, а тільки те, що вона гордість і окраса Спаніштауна — і це таки була правда. Я зустрів гарну дівчину в стилі Бланш Інґрем — високу, величну, з чорними косами. Її родима, та й вона сама, намагалася обкрутити мене — адже я був з гарного роду. Вони показували її мені на вечірках пишно вбраною. Я рідко бачив її наодинці і зовсім мало розмовляв з нею. Вона намагалася мені сподобатись і всіляко приманювала мене. Чоловіки з її кола, здавалось, захоплювалися нею й заздрили мені. Почуття мої розбурхались, — я, зелений, немудрий хлопчисько без досвіду, був заворожений і уявив собі, що справді її кохаю.

На яке тільки безумство штовхають людину дурне прагнення бути першим у вищому світі, хтивість, необачність і сліпота юності. Її рідня мене підохочувала, суперники під'юджували, а сама вона спокушала, як тільки могла. Тож я незчувся, як відбулося весілля. Я й досі щоразу, згадуючи про цей нерозважний вчинок, втрачаю всяку самоповагу й почуваю страшне презирство до самого себе. Я ніколи не любив, ніколи не поважав, навіть не знав своєї дружини. Я не був певен, що в її натурі є хоч одна чеснота, бо не помітив ні скромності, ні доброти, ні щиросердя, ані досконалості в її розумі та вчинках. І все ж я одружився з нею. Йолоп! Сліпий тупоголовий йолоп! З меншим гріхом я б... я мало не забув, з ким розмовляю.

Я ніколи не бачив матері своєї нареченої і думав, що вона вже померла. Коли скінчився медовий місяць, я раптом побачив, що вклепався: виявилось, що стару тримали в будинку для божевільних. Там був і менший брат — цілковитий ідіот. Старший, якого ти знаєш (його я не можу ненавидіти, — хоч гидую всією родиною, — бо в його слабкій натурі є крапля порядності, він весь час піклувався про свою нещасну сестру та виявляв колись собачу відданість до мене) теж опиниться там якогось дня. Мій батько і Роланд знали про все це, але думали тільки про тридцять тисяч фунтів і були в змові проти мене. Все це було для мене страшним відкриттям, але, крім обману, я нічого не міг закинути своїй дружині, навіть коли виявив, що її вдача геть мені чужа, смаки не сходяться з моїми, а розум слабкий, обмежений, не здатний, хоч як його штовхай, сягнути кудись вище чи зрозуміти щось більше від найпростіших речей. Я виявив, що не можу провести з нею спокійно жодного вечора, ба навіть жодної години, і між нами не може бути дружньої розмови, бо хоч про що я заведу мову, вона витлумачить усе по-простацькому, вульгарно й безглуздо. Я збагнув, що ніколи не матиму спокійного, затишного родинного життя, бо ніякі служники не стерплять нескінченних і незбагнених спалахів її гніву, її суперечливих, дурних наказів. Навіть і тоді я стримував себе: я уникав сварки, якомога менше дорікав їй, намагався приховати в собі каяття і образу та придушити свою глибоку неприязнь.

Джейн, я не бентежитиму тебе огидними подробицями: досить кількох слів, і ти зрозумієш, що я маю на увазі. Я прожив з тією жінкою, що там нагорі, аж чотири роки, і весь цей час вона мене мучила: її погана вдача виявилася надзвичайно швидко і вад у неї ставало дедалі більше. Її могла приборкати тільки жорстокість, а жорстокості я не хотів.

Який у неї був пігмейський розум і які диявольські нахили! Яких жахливих страждань вони мені завдали! Берта Мейсон — вона далеко не втекла від своєї божевільної матері — наділила мене всіма огидними й принизливими муками, яких неодмінно зазнає чоловік, зв'язаний шлюбом з безсоромною, розпусною жінкою.

Тим часом помер мій брат, а ще через чотири роки й батько. Тепер я був багатий і zarazом приречений на мізерне животіння: найбрутальніша, нечиста, розбещена істота була поєднана зі мною і названа законом і людьми моєю дружиною. І я не міг її позбутися ніяким законним шляхом, хоч лікарі й визнали її навіженою — розпуста прискорила вроджене божевілля. Джейн, тобі важко слухати мою розповідь, ти зовсім хвора. Може, я докажу іншим разом?

— Ні, сер, доказуйте тепер; мені жаль вас, від щирого серця жаль.

— Жаль, що його виявляють деякі люди, — це образлива милостиня, Джейн, і її так і хочеться кинути назад в лице тому, хто з нею напросився. Але той жаль властивий черствим себелюбним серцям: це суміш роздратування від чужого горя зі сліпим презирством до того, хто його зазнав. Але твій жаль, Джейн, не такий; не те почуття проступає на твоєму обличчі цієї хвилини, не тим почуттям світяться твої очі, не те почуття примушує битись твоє серце і тремтіти твою руку. Твій жаль, люба моя, — це страдна мати любові; він дитя пристрасті, і я його приймаю, Джейн, — тож хай прийде дитя, мої обійми розкриті.

— Гаразд, сер, розповідайте далі. Що ж ви зробили, як дізнались, що вона божевільна?

— Я був у страшному розпачі і тільки рештки самоповаги втримали мене на краю безодні. В очах світу я був, безперечно, вкритий неславою, однак я був чистий у власних очах і ніколи не мав нічого спільного з її ганебним життям. Та люди однаково пов'язували моє ім'я з її найменням, а мені самому доводилось спілкуватися з нею щодня. Її отруйний подих змішувався з повітрям, яким я дихав, крім того, я не міг забути, що був колись її чоловіком. Мені й досі тяжко про це згадувати. До того ж я знав, що поки вона жива, я не можу мати іншої, кращої жінки. Хоч вона була старша за мене на п'ять років (її сім'я та мій батько збрехали мені навіть тут), вона могла ще й мене пережити, бо при слабкому розумові мала напрочуд міцне здоров'я. Отак у двадцять шість літ я дійшов до цілковитої безнадії.

Якось уночі я прокинувся, розбуджений її криками (відколи лікарі визнали її божевільною, її, звісно, посаджено під замок). Стояла задушна вест-індська ніч, такі часто бувають перед штормами в тих широтах. Мені не спалося, я встав і розчинив вікно. Здавалось, повітря було насичене сірчаними випарами, і я ніде не міг знайти прохолоди. Москіти залетіли досередини й наповнили кімнату однотонним дзижчанням. Зі свого вікна я чув шум моря, воно розбурхалось, мов у землетрус; над ним пропливали чорні хмари. Місяць сідав у хвилі, величезний, червоний, як розпечена гарматна куля, кидаючи останній кривавий погляд на світ, що тремтів перед бурею. Спека й зловісна ніч гнітили мене, я лежав і слухав прокльони божевільної; вона час від часу називала моє ім'я, вигукуючи його з такою диявольською ненавистю і впереміж із такою огидною лайкою, якої не почувеш і від повії. Хоч мене від неї відокремлювали дві кімнати, я виразно чув кожне слово: тоненькі стіни будинку не могли заглушити її крику та вовчого виття.

"Це не життя, а пекло, — сказав я собі. — Ця задуха, цей лемент виходять із безодні. І я маю право позбутись їх, якщо зможу. Я звільнюсь від мук, залишивши тлінну плоть, яка нині обтяжує мою душу. А вогненної геєни, в яку вірять фанатики, я не боюсь: гірше, ніж мені тепер ведеться, уже не буде. Я покину цей світ і вернуся до мого небесного отця".

Я казав це, стоячи навколішки і відмикаючи скриню, де лежало кілька заряджених пістолетів. Я надумав застрелитись. Однак ця думка зродилася у мене тільки на мить: я не був божевільний, тож напад страшного відчаю, що викликав у мене бажання накласти на себе руки, швидко минувся.

Свіжий вітер, що дув через океан з Європи, вдерся в моє розчинене вікно — почалась гроза, дощ лив як з відра, загриміло, заблискало, повітря одразу стало чисте. І тоді в мене склався твердий намір. Я ходив по мокрому саду під апельсиновими, ґранатовими й ананасовими деревами, з яких скапувала на мене вода, а довкола розгорався осяйний тропічний світанок. Я добре все обміркував. Послухай, Джейн: тієї години вища мудрість принесла мені розраду й показала правдиву путь. Лагідний вітерець з Європи ворухив обмите дощем листя, Атлантичний океан гримів урочисто й вільно; моє серце, давно вже мертве й висхле, забилося під цей величний супровід, наповнилось живою кров'ю, моє єство прагнуло оновлення, моя спрагла душа жадала ковтка чистої води. Я відчув, як оживає надія, відчув, що відродження ще можливе. Стоячи у квітучій альтанці в кінці саду, я дивився на море, іще блакитніше, ніж небо: десь там був Старий світ. Переді мною відкривались ясні перспективи.

"Їдь, — сказала мені надія, і знов оселися в Європі: там ніхто не знає, яке в тебе запламоване ім'я, який у тебе ганебний тягар за плечима. Ти можеш забрати божевільну з собою до Англії, і, забезпечивши її обслугою, тримати тайкома в Торнфілді. А сам мандруй до будь-якого краю й шукай собі якої хоч нової пари. Ця жінка, що стільки випробовувала твоє терпіння, так запламила твоє чесне ім'я, так зганьбила твою честь, так занапастила твою молодість, — не дружина тобі, а ти їй не чоловік. Подбай, щоб її добре доглядали, і ти виконаєш свій обов'язок перед Богом і людьми. Нехай піде в непам'ять її ім'я та її зв'язок з тобою; не кажи про це жодній живій душі. Прихисти її надійно й з вигодами, приховай її ганьбу і їдь куди хочеш". Так я й зробив. Батько і брат нічого не сказали знайомим про моє одруження, бо в першому ж листі, яким я сповіщав їх, що одружився, — уже відчувши невимовну

огиду від наслідків цього шлюбу та побачивши, що то за родина і яке тяжке майбутнє чекає на мене, — я просив тримати усе в таємниці. Невдовзі поведінка моєї дружини, вибраної для мене моїм батьком, стала такою ганебною, що старий і сам червонів за таку невістку. Він уже не мав ніякого бажання розголошувати про цей шлюб і, навпаки, намагався так само, як і я, тримати його в якнайбільшій таємниці.

І я повіз її до Англії. То була жахлива подорож — на кораблі з таким чудовиськом! Я був невимовно радий, коли врешті довів її до Торнфілда й надійно зачинив у тій кімнаті на третьому поверсі, що її вона за десять років перетворила на барліг дикого звіра, на пристановище диявола. Нелегко мені було наптити її наглядачку: треба було знайти таку людину, на яку можна було б покластися, бо в нападах шаленства божевільна неодмінно виказала б те, що я тримав у таємниці. У неї бували спокійні дні, а то й тижні, коли вона тільки кляла мене. Врешті я найняв Ґрейс Пул

із Ґрімзбі Рітріта. Тільки їй та ще лікареві Картеру (отому, що перев'язував Мейсонові рани, коли його штрикнула ножом і покусала сестра) я сказав свою таємницю. Місіс Фейрфакс, мабуть, теж щось підозрює, але вона так достоту й не дізналась, в чім тут річ. Загалом Ґрейс виявилася доброю наглядачкою, хоча через одну її ваду, від якої, здається, ніщо їй не вилікує і яку можна виправдати важкою неспокійною роботою, божевільній не раз щастило вимкнутись з-під її пильного ока. Вона дуже хитра й злюща і не минала жодної нагоди скористатися з тимчасового послаблення уваги свого сторожа: то вона приховала ножа, яким штрикнула свого брата, а то вкрала ключа від своєї кімнати й вийшла звідти вночі. Першого разу вона спробувала спалити мене в ліжку, другого — навідалася до тебе. Я дякую провидінню, що воно стерегло тебе і божевільна зігнала злість на твоєму весільному вбранні (воно, мабуть, викликало в неї туманні спогади про ті далекі дні, коли вона сама була нареченою). Я боюсь навіть подумати, що могло статися. Коли я уявляю собі, як ота тварюка, що хотіла вп'ястися мені в горло сьогодні вранці, нахиляє свій темний в червоних плямах вид над гніздечком моєї горлиці, мені мороз іде поза шкірою.

— А що ви зробили, сер, як улаштували її тут? — запитала я, бо він замовк. — Куди ви поїхали?

— Що я зробив, Джейн? Я став мов той мандрівний вогник. Куди я поїхав? Я розгулявся, як березневий вітер. Я вирушив у Європу й почав мандрувати з країни в країну. Мене не покидало бажання знайти собі добру, розумну жінку, яку б я покохав, — не таку, як та фурія, що її я покинув у Торнфілді.

— Але ж ви не могли одружитися, сер.

— Я дійшов висновку і був твердо переконаний, що можу і повинен. Я не мав наміру дурити когось так, як обдунив тебе. Я думав відверто розповісти про все й щиро запропонувати коханій свою руку. Мені здавалось цілком природним, що я маю право кохати і бути коханим, і я нітрохи не сумнівався, що знайдеться жінка, котра захоче й зможе зрозуміти моє становище й дасть свою згоду, незважаючи на прокляття, яке тяжить наді мною.

— Ну й що, сер?

— Твоя допитливість завжди викликає в мене усмішку, Джейн. Ти широко розплющуєш очі, мов та непосидюча пташка, і час від часу якимсь неспокійним порухом підганяєш мене, ніби я не досить швидко відповідаю тобі, а ти б хотіла одразу прочитати все, що в мене на серці. Та перше, ніж я говоритиму далі, скажи мені, що має означати оте твоє "Ну й що, сер?". Ти дуже часто послуговуєшся цією коротенькою фразою, яка завжди спонукає мене тобі щось розповідати, я й сам гаразд не знаю чому.

— Я хочу сказати: що було далі? Як ви повелися? Що з того вийшло?

— Гаразд, то що ти хочеш знати тепер?

— Чи ви знайшли собі когось до вподоби? Чи ви просили її одружитися з вами і що вона на те відповіла?

— Я скажу тобі, що знайшов дівчину собі до вподоби і просив її стати моєю дружиною, але що вона відповість — іще не записане в книзі долі. Цілих десять літ я блукав світами, живучи то в одній, то в другій столиці: трохи в Петербурзі, трохи в Парижі, побував у Римі, Неаполі, Флоренції. Я мав повно грошей, походив із старовинного роду і тому міг сам собі добирати товариство. Я мав доступ до будь-якого кола: я шукав свій ідеал жінки серед англійських леді, французьких графинь, німецьких баронес та італійських синьйор. І мені не вдалось її знайти. Інколи, якусь мить я, здавалось, ловив погляд, чув голос, бачив постать, що провіщали здійснення моєї мрії, та зразу ж помічав, що помилився. Не подумай, що я неодмінно хотів знайти довершеність душі або тіла. Я шукав тільки протилежність креолки, та даремне було моє шукання. Серед них я не зустрів жодної, яку б захотів, хоч би який був вільний, після тої невдачі, жаху і відрази взяти собі за дружину. Зневіра відібрала в мене розважність. Я вкинувся в гуляще життя, щоправда, не доходив до розпусти, як моя вест-індська Месаліна. Мені вона була осоружна. Вроджена огида до нецноти та до неї самої дуже мене стримувала навіть у розвагах. Кожна більш-менш вільна розвага наближала мене до неї та її вад, і я від такої розваги відразу втівав.

Проте я не міг жити сам, тож спробував знайти розраду в товаристві коханок. Свій

перший вибір я спинив на Селіні Варане — зробивши ще один із тих кроків, що, їх згадуючи, чоловік завжди себе зневажав. Тобі вже відомо, хто вона така і як скінчився мій з нею зв'язок, її заступили ще дві жінки: італійка Джачінта та німкеня Клара — обидві дуже вродливі. Однак на що обернулась згодом їхня краса в моїх очах! Джачінта була розбещена й запальна — я стомився від неї за три місяці. Клара була чесна й лагідна, але обмежена й тупа, — так само мені не до смаку. І я був радий дати їй стільки грошей, щоб влаштувати її при доброму ділі й у такий спосіб відкараскатися від неї.

Тільки ж, Джейн, з твого лиця я бачу, що в тебе складається не дуже гарна про мене думка. Ти вже маєш мене за розбещеного гульця, чи не так?

— Ви мені не подобаєтесь так, як перше, це правда, сер. Чи ж вам принаймні не здавалося, що так жити негоже: спочатку з однією коханкою, а потім з другою? І ви розповідаєте про це, як про звичайнісіньку справу.

— Часом і я так думав, і мені самому це не подобалось. Це було справді негідне життя, і мені б ніколи не хотілося до нього повертатись. Узяти собі коханку, яку ти утримуєш, майже так само ганебно, як купити раба. Обоє, — часто за природою і завжди за станом, — ніби нижчі істоти, а обходитися з ними запанібрата принизливо. Зараз я не можу без огиди згадати час, проведений з Селіною, Джачінтою та Кларою. Я відчула правду з цих слів і зробила з них висновок: якщо я скорюся, забувши всі добрі напучення, якщо, знайшовши собі якийсь привід чи придумавши якесь виправдання, піддамся спокусі і стану наступницею отих бідолашних дівчат, то колись і на мене він буде дивитися з тим самим почуттям, з яким тепер згадує про них.

Я не виказала цього словами — мені досить було це усвідомити. І я закарбувала цю думку в своєму серці, щоб вона лишалася там і підтримувала мене в тяжку хвилину.

— Ну, Джейн, чом ти не кажеш: "Ну й що, сер?" Адже я ще не скінчив. У тебе такий суворий погляд. Як бачу, ти все ще мене засуджуєш. Та дозволь мені дійти до головного. Минулого січня, скараскавшись усіх своїх коханок, у прикрому похмурому настрої, що якраз пасував такому самотньому, нікому не потрібному бідоласі, гірко розчарований, лютий на весь рід людський, а надто на жіноцтво (бо я почав вважати ідеал розумної, вірної, люблячої жінки чистісінькою мрією), приїхав я назад до Англії, де мене чекали нагальні справи.

Морозяного зимового надвечір'я перед моїми очима постав Торнфілд-хол. Гидюче місце! Я вже не сподівався мати тут ні спокою, ні вдоволення. На кам'яному перелазі я побачив маленьку постать, що сиділа собі самотою. Я поминув її так само байдуже, як і безлисту вербу, що росла по той бік дороги: я не передчував, чим вона стане для мене, ніщо мені не підказувало, що суддя мого життя — мій добрий ангел, а може, й злий дух — дожидається мене там у такій непримітній подобі. Я цього не відав навіть і тоді, коли, після нещастя з Мезруром, вона підійшла до мене й поважно запропонувала свою допомогу. Таке худеньке, схоже на дитину дівча! Здавалось, мені під ноги злетіла конопляночка й зголосилась понести мене на своїх тоненьких крильцях. Я був нечемний, але незнайоме створіння не відходило — стояло коло мене з дивною наполегливістю, дивилось і промовляло якось аж владно. Мені потрібна допомога, притому від неї, — казала дівчина, і я цю допомогу таки дістав. Коли я тоді сперся на тендітне плече, щось нове — свіжа сила й почуття — влилися в моє тіло. Я був радий дізнатись, що цей ельф іще вернеться до мене, що він належить до мого дому, а то я б, мабуть, відчув жаль, коли він вислизнув з моїх рук і зник у присмерку за живоплотом. Я чув, як ти тоді прийшла додому, Джейн, хоч, мабуть, ти й гадки не мала, що я вже думав про тебе й стежив за тобою. Наступного дня я спостерігав тебе — непомітний для тебе — десь із півгодини, як ти гралась з Аделлю в коридорі. Того дня, скільки я пам'ятаю, йшов сніг, і ви не могли вийти гуляти на подвір'я. Я був у своїй кімнаті, двері стояли прочинені, тож я все бачив і чув. Вся твоя увага була звернена на Адель, проте я здогадувався, що твої думки блукають десь далеко. І все-таки ти була до неї дуже лагідна, моя маленька Джейн, ти розмовляла й розважала її довгий час. Коли врешті вона від тебе пішла, ти одразу поринула в глибоку задуму й повагом ходила коридором. Час від часу, поминаючи вікно, ти на мить задивлялась на густий сніг, дослухалась до завивань вітру й знов поволі простувала далі, снуючи свої мрії. І я думаю, що твої думи не були сумні: часом твої очі променіли радістю, а на обличчі відбивалося ледь помітне хвилювання, яке не свідчило про невеселі, гіркі й гнітючі роздуми. Твій погляд скоріше виявляв солодкі поривання юності, що її дух лине на легеньких крилах слідом за надією, все вище й вище в омріяне небо. Голос місіс Фейрфакс, що заговорила до служниці в

холі, збудив тебе з задуми. А як дивно ти всміхнулася, Дженет! І твоя усмішка була напрочуд розумна: вона була лукава, ти ніби сміялася з своїх мрій. Здавалось, ти казала собі: "Такі видіння прекрасні, та мені не слід забувати, що вони нездійсненні. В уяві я бачу рожеве небо й квітучий рай, та я добре знаю, що в житті мені доводиться йти важкою дорогою і що мені загрожують чорні бурі". Ти збігла вниз і попросила місіс Фейрфакс дати тобі якусь роботу: скласти рахунок витрат за тиждень абоощо. Я був сердитий на тебе за те, що ти зникла з мого поля зору.

Я нетерпляче дождався вечора, щоб викликати тебе до себе. Я підозрював, що твоя вдача була для мене зовсім нова й незвична, і хотів дослідити її глибше, краще пізнати. Ти увійшла з боязким і водночас незалежним виглядом і була чудно вбрана — майже так само, як оце зараз. Я викликав тебе на розмову і невдовзі виявив у тобі силу дивних протилежностей. Твій вигляд і манери були скромні і пристойні, але ти трималася дуже невпевнено; я бачив, що ти маєш багато природної витонченості, але не звикла до товариства і страшенно боїшся виставити себе в невідгідному світлі, порушивши етикет або щось не так сказавши. Проте ти наводила на співрозмовника пильні, сміливі, осяйні очі, і твій погляд був сповнений проникливості й сили; а як тебе щось питали, ти завжди одразу знаходила розумну відверту відповідь. Невдовзі ти ніби звикла до мене, мабуть, ти відчула приязнь твого похмурого, сердитого господаря, Джейн, бо я був приємно вражений, що ти так швидко перестала соромитися мене й поводитися невимушено: хоч як я бурчав, ти не виявляла ні подиву, ні страху, ні досади, ані незадоволення — ти тільки дивилась на мене й час від часу всміхалася скромною, однак мудрою усмішкою, якої я не годен описати. Я був водночас задоволений і схвилований тим, що я в тобі знайшов; мені сподобалось те, що я побачив, і я захотів побачити ще більше. Однак довгий час я тримався осторонь від тебе й рідко шукав твого товариства. Бувши інтелектуальним епікурейцем, я хотів продовжити задоволення від цього нового, цікавого й бентежного знайомства, до того ж мене часом охоплював страх, що коли я буду вільно поводитися з такою квіткою, на ній зів'януть пелюстки і пропадуть чари свіжості. Не знав я, що то був не минущий цвіт, а яскрава його подoba, вирізьблена з міцного каменю. До

того ж я хотів знати, чи ти будеш шукати зустрічі зі мною, якщо я тебе обминатиму, — але ти не шукала: сиділа в класній кімнаті тихо, як миша. Якщо я випадково тебе зустрічав, ти мене минала так хутко й байдуже, як тільки дозволяла ввічливість. У ті дні, Джейн, ти здебільшого була задумлива — не похмура, бо ти не була хвора, але й не радісна, бо ти не мала ні надії, ні справжньої втіхи. Мені тільки цікаво було знати, що ти про мене думаєш — і чи думаєш взагалі. Отож, щоб про це дізнатися, я знов почав приділяти тобі увагу. Було щось веселе в твоєму погляді й щире в поведінці, коли ти розмовляла. Я побачив, що в тебе товариська вдача, але класна кімната та одноманітність твого життя зробили тебе мовчазною. Я дозволив собі потім бути добрим з тобою, і моя добрість дала свої наслідки: твоє обличчя полагіднішало, голос став мелодійніший, мені було любо чути, як ти вдячно й радісно вимовляла моє ім'я. Я радів кожній нагоді зустрітися з тобою, Джейн, а в твоїй поведінці вчувалось якесь чудне вагання: ти дивилась на мене трохи насторожено, з якимсь сумнівом. Ти не знала, що мені забагнеться далі — чи я налагодився зіграти роль суворого господаря, чи, може, великодушного друга. Тепер ти мені вже так подобалася, що я часто не міг удавати суворого, а коли простягав привітно руку, то твоє молоде задумливе личко так розквітало й променіло, що я не раз насилу стримувався, щоб не пригорнути тебе до свого серця.

— Не говоріть більше про ті дні, сер, — урвала я його, крадькома витираючи сльози; його слова були мені мукою, бо я знала, що мушу зробити — і то негайно, а ці спогади, ця його сповідь тільки обтяжувала моє завдання.

— Еге ж, Джейн, — відказав він. — Нащо говорити про минуле, коли теперішнє набагато певніше, а майбутнє яскравіше?

Я здригнулася, почувши ці сповнені надії слова.

— Тепер ти розумієш, як стоїть справа? — провадив він далі. — Після того як молодість і частина зрілого віку минули в страшному нещасті й похмурій самотині, я вперше знайшов ту, яку можу щиро любити, — я

знайшов тебе. Ти моє кохання, моє краще я, мій добрий ангел, я всім серцем прив'язався до тебе. Ти добра, талановита, чудова. Гаряча, сильна пристрасть палає в моєму серці, вона прихиляє мене до тебе, робить тебе осередком і рушієм мого життя, керує всіма моїми вчинками, і, палаючи чистим, гарячим полум'ям, стоплює твоє і моє єство в одне ціле.

Тільки відчувши й пізнавши це, я вирішив одружитися з тобою. Казати мені, що в мене є жінка, — це просто сміятися з мене: тепер ти знаєш, що то за жахливе створіння. Я зле зробив, що спробував обдурити тебе, але я боявся властивої тобі впертості, боявся прищеплених тобі змалку забобонів, я хотів, щоб ти стала моєю, перше ніж я розповім тобі все. Це було боягузтво: спершу годилося б удатись до твоєї шляхетності й великодушності, — що я й роблю аж тепер, — щиро розповісти тобі про своє нестерпне животіння, описати тобі свій голод і жагу, свої мрії про чистіше, достойніше життя, виявити тобі не рішучість, — це надто слабе слово, — а моє нестримне прагнення любити вірно й щиро того, хто мене любитиме вірно й щиро. Тільки в такому разі я повинен був попросити тебе прийняти мою обітницю вірності й дати мені свою. Дай мені її тепер, Джейн. Запала мовчанка.

— Чом ти мовчиш, Джейн?

Я терпіла страшну муку: ніби якась розпечена залізна рука стисла мені серце. Це була жахлива мить, повна внутрішньої боротьби, мороку, вогню! Жодна людина, що жила будь-коли на землі, не могла б побажати собі кращого кохання над те, яким він кохав мене, і кращого коханого, якого я просто обожнювала. І от я маю відмовитись від кохання й від божества. Те, що я мусила зробити, вкладалося в одне сумне слово: "Втекти!"

— Ти розумієш, Джейн, чого я тебе прошу? Тільки обіцянки: "Я буду ваша, містере Рочестер".

— Містере Рочестер, я не буду ваша. Знову довга мовчанка.

— Джейн, — почав він так ніжно, що я сповнилась нестерпним жалем і вся похолола від зловісного жаху, бо цей тихий голос був схожий на голос лева, що прокидався зі сну. — Джейн, чи не надумала ти піти в світ однією дорогою, а мене лишити на іншій?

— Так.

— Джейн, — провадив він далі, нахилиючись і пригортаючи мене до себе, — ти й тепер так думаєш?

— Так.

— А тепер? — спитав він, ніжно цілуючи мене в чоло й щоки.

— І тепер... — відповіла я, швидко випручавшись з його обіймів.

— О Джейн, як гірко це слухати! Це... це неправильно. Правильно було б любити мене.

— Було б неправильно, якби я вас послухалась.

Його очі метнули дикий погляд, брови підскочили вгору, спотворили риси обличчя; він підвівся, однак усе ще стримував себе. Я вхопилась за спинку крісла, щоб не впасти; я вся тремтіла, проте не втрачала рішучості.

— Хвилинку, Джейн. Уяви собі на мить моє страшне життя, коли ти підеш геть. Ти забереш із собою все моє щастя. А що зостанеться? За жінку — ота божевільна на горішньому поверсі; це однаково, якби ти мене залишила з мерцями он на тому кладовищі. Що мені робити, Джейн? Де знайти собі друга і надію?

— Робіть так, як я: вірте в Бога і в себе самого. Вірте, що в царстві небесному ми знову зустрінємось.

— То ти не передумаєш?

— Ні.

— То ти мене засуджуєш на безрадісне життя і страшну смерть? — спитав він, підвищивши голос.

— Я раджу вам жити безгрішно й умерти спокійно.

— То ти забираєш у мене любов і чистоту? Ти хочеш, щоб я знов повернувся до легковажних розваг, до розпусти?

— Я зовсім не хочу, містере Рочестер, щоб ви поверталися до такого життя, не бажаю я його й собі. Ми обоє, — і ви, і я, — народжені на те, щоб терпіти й страждати, тож скоріться своїй долі. Ви мене забудете раніше, ніж я вас.

— Цими словами ти робиш із мене брехуна і плямуєш мою честь. Я ж сказав, що не можу тебе зрадити, а ти мені кажеш у вічі, що я зраджу, і то скоро. З твоєї поведінки видно, що ти не так мене зрозуміла й перекручуєш мої думки! Невже краще довести свого ближнього до розпачу, аніж переступити людський закон? Чи ж хто постраждає від такого переступу? У тебе немає ні рідні, ні знайомих, яких би ти могла образити, живучи зі мною.

Це була правда. І поки він отак говорив, совість і розум позрадницькому виступали проти мене й звинувачували, що я роблю злочин, не слухаючи його. Вони промовляли так само голосно, як і почуття, а почуття нестямно волали в моєму серці: "Погодься! Подумай про його біду, подумай, в якій він буде небезпеці, уяви, що з ним станеться, як ти його покинеш самого, згадай його запальну вдачу,

зв'яз, що з відчаю він зробить не одну дурницю. Заспокой його, приголуб його! Скажи йому: "Я вас кохаю і буду ваша". Кому ти в світі потрібна? Кого принизить твій вчинок?"

Але відповідь була несхитна: "Він принизить мене. Що самотніша я, без друзів і підтримки, то дужче повинна себе поважати. Я дотримуватимусь закону, даного Богом і освяченого людиною... Я не відступлюся від засад, що їх додержувала, будучи при своєму розумі, а не такою божевільною, як тепер. Закони й засади існують не для часу, коли нема спокуси, — вони призначені для таких спокусливих хвилин, як оце, коли тіло й душа бунтують проти їх суворості. Хоч які вони обтяжливі, я їх не зламаю. Якби я могла переступати їх, коли мені заманеться, чого б вони тоді були варті? А вони мають вічну вартість — у це я завжди вірила, а коли й не вірю тепер, то тільки тому, що божевільна, зовсім не при тямі: моїми жилами біжить вогонь, моє серце несамовито б'ється. Мої давні переконання, колишні рішення — ось чого я повинна триматися в цю годину, і я не відступлюся від них.

Я твердо стояла на своєму. Містер Рочестер прочитав це на моєму обличчі. Його лють дійшла краю, і хоч би що сталося далі, він їй мав хоч на якусь мить піддатись. Він підступив до мене, схопив за руку і обняв за стан. Він ніби пожирав мене вогненним поглядом. Я почувала себе тієї миті кволою билинкою, на яку пахнуло палючим жаром. Але я все ще володіла собою і не втрачала певності, що я в цілковитій безпеці. Душа, на щастя, має свого тлумача, часто несвідомого, однак правдивого, — це наші очі. Я глянула в його запекле обличчя і мимоволі зітхнула. Його обійми були болючі, сили вже покидали мене.

— Ніколи, — мовив він, зціпивши зуби, — ніколи я не бачив тендітнішої і водночас непокірної істоти. Як взяти в руки, то це ж очеретинка — не більше! (Він добряче труснув мною). Я можу зігнути її двома пальцями, тільки ж який з того пожиток, коли я її зігну, зламаю, знищу? Погляньте в ці очі — перед вами рішуча, непокірна, вільна істота! Вона дивиться на мене сміливо, ба навіть із суворим тріумфом. Хоч би що я зробив з його оболонкою, я ніколи не доберусь до нього самого —

свавільного, прекрасного створіння. Якщо я зламаю, якщо я в своїй люті зруйную цю тендітну в'язницю, то тільки випущу бранку на волю. Я можу бути звияжцем тільки над домом, але пожилець втече на небо швидше, ніж я стану господарем його тлінного виталища. І саме тебе, духу, — з волею і завзяттям, доброчесністю й чистотою —

прагну я, а не тільки твоєї крихкої оболонки. Тільки з власної волі ти можеш прилинути й пригорнутись до мого серця, та, схоплена силоміць, ти випорснеш з моїх рук, наче невловимі пахощі, що їх я не встигну навіть вдихнути. О, ходи до мене, Джейн!

Мовивши це, він випустив мене зі своїх обіймів і тільки дивився на мене. Опираючись тому поглядіві було куди важче, ніж його несамовитим обіймам. Однак тепер було б і зовсім нерозумно поступитись. Я кинула виклик і погамувала його лють, тож я повинна здолати і його печаль. І я рушила до дверей.

— То ти йдеш геть, Джейн?

— Іду, сер.

— Ти мене кидаєш?

— Так.

— І ти більше не прийдеш? І не захочеш бути моєю розрадницею, моєю рятівницею? Виходить, моє глибоке кохання, моя страшна туга, мої нестямні молитви — все це для тебе ніщо?

Яке несказанне піднесення було в його голосі! Як тяжко було сказати: "Так, я іду".

— Джейн!

— Що, містере Рочестер?

— Гаразд, іди, тільки пам'ятай, ти полишаєш мене на муку. Піди до себе в кімнату, гарненько обміркуй усе, що я сказав, зглянься на мої страждання, Джейн, подумай про мене.

Він одвернувся і впав долілиць на канапу.

— Джейн, надіє моя, кохання моє, життя моє! — болісно злітало з його уст. Потім я почула глухе ридання.

Я вже була коло дверей, але, читачу, я повернула назад — я вернулась так само рішуче, як і відступила. Я вклякла перед ним, підняла з подушки й повернула до себе його лице, поцілувала його в щоку і погладила його по голові.

— Хай вас благословить Господь, мій любий господарю! — сказала я. — Нехай Бог береже вас від зла й помилок, направляє, втішає, винагородить за вашу добрість до мене.

— Любов моєї крихітки Джейн була б для мене найкращою винагородою, — відповів він, — а без неї моє серце буде розбите. Але Джейн іще віддасть мені свою любов, атож, і шляхетно, й щедро.

Кров прилила йому до лица, очі спалахнули вогнем, він скочив на ноги й простяг до мене руки. Та я ухилилася від його обіймів і одразу вийшла з кімнати. "Прощай!" — волато моє серце, коли я йшла від нього. А розпач доказав: "Прощай навіки!"

Я думала, що не засну тієї ночі, та тільки-но я лягла в ліжко, як мене здолав сон. Я полинула в дитинство: мені приснилось, що я лежу в червоній кімнаті у Ґейтсхеді, надворі глупа ніч, а моє серце стискає дивний страх. Той самий промінь світла, який колись так налякав мене, аж я зомліла, знову сковзнув угору стіною й завмер, тремтячи, посеред

темної стелі. Я звела голову і подивилася туди. Стеля обернулась на хмари, високі й імлісті; світло стало примарне, як ото буває, коли місяць має от-от проглянути крізь туман. І я чекала, щоб він визирнув, чекала з дивною надією, так ніби мій вирок має бути написаний на його кружалі. І він з'явився, та ніколи місяць не впливає так із хмар: спершу чиясь рука розсунула темну заволоку, а потім у чистій блакиті засяяв не місяць, а біла людська постать, що схилила до землі своє осяйне чоло. Вона пильно дивилася на мене. Вона озвалась до моєї душі; голос був незмірно далекий і водночас такий близький — він шепнув мені в самісіньке серце:

— Тікай від спокуси, дочко!

— Втечу, матінко!

Отак відповіла я, пробудившись від цього сну, більше схожого на марення. Іще було темно, але липневі ночі короткі, невдовзі по півночі наспіє світанок. "Для того, що я маю зробити сьогодні, треба встати якомога раніше", — подумала я. І підвелася. Я була одягнена, бо скинула тільки черевики. Я знала, де в шухлядах комода лежить білизна та ще деякі дрібні речі. Шукаючи їх, я наткнулася на перлове намисто, яке містер Рочестер примусив мене взяти кілька днів тому. Його я залишила, воно було не моє, а тієї уявної нареченої, що розвіялась у небутті. Свої речі я зв'язала в клуночок; гаманець з двадцятьма шилінґами (всі мої гроші) я поклала до кишені, надягла солом'яний капелюшок, зашпилила шаль на грудях, взяла в руки клуночок та черевики й тихенько вийшла з кімнати.

— Прощайте, моя добра місіс Фейрфакс! — прошепотіла я, обережно пробираючись повз її кімнату. — Прощай, моя люба Адель! — мовила я, кинувши погляд на двері дитячої кімнати. Я не могла зайти і обійняти її: мені треба було обманути найчуйніше вухо, — хто знає, може, воно зараз прислухається.

Я хотіла була пройти повз кімнату містера Рочестера, не спиняючись, та моє серце на мить завмерло коло її порога і змусило мене зупинитися. В цій кімнаті не спали: її мешканець неспокійно ходив туди й сюди та зітхав. Там для мене був би рай — тимчасовий рай, якби я вирішила його прийняти. Досить мені тільки ступити досередини й сказати: "Містере Рочестер, я любитиму вас і житиму з вами, поки й віку мого", — і мої уста припадуть до джерела блаженства. Я подумала про це. Мій добрий господар, що не може зараз заснути, нетерпляче дожидається ранку, та коли він пошле по мене, мене вже тут не буде. Він мене шукатиме, але даремно. Він відчує себе покинутим, своє кохання знехтуваним. Він страждатиме, може, впаде в розпач. Я подумала й про це. Моя рука простяглась до дверей, але я її опустила й покралася далі.

Сумно спускалась я сходами; я знала, що маю чинити, й робила все машинально. Я знайшла на кухні ключа від бічних дверей, а так само слоїк з олією й пір'їнку, змастила ключа й замок, випила води, взяла шматок хліба: може, доведеться йти далеко, а я вже й так ледве трималася на ногах. Я відчинила двері, вийшла й тихо зачинила їх за собою. Надворі вже світало. Ворота були замкнені, але хвіртка в них зачинялася тільки на засув. Через неї я й вийшла з двору, зачинивши її за собою. І ось Торнфілд уже позаду.

Десь за милю, ген за полями, була дорога, що вела в протилежний бік від Мілкота, дорога, якою я ні разу не їздила, але на яку частенько дивилася, питаючи себе, куди вона може довести; до неї я й попрямувала. Тепер не можна розмірковувати, не можна оглядатися назад, ба навіть дивитись уперед. Жодною думкою я не повинна зачіпати минуле або майбутнє. Минуле було такою по-райсь-кому солодкою й невимовне сумною сторінкою, що досить мені прочитати хоч один її рядок, як пропаде моя хоробрість і надломиться завзяття. А майбутнє було жахливою пусткою — наче світ після потопу.

Я йшла вздовж полів, живоплотів і луків, аж поки зійшло сонце. Здається, був гарний літній ранок; черевики, що їх я взула, вийшовши з будинку, невдовзі промокли від роси. Та я не дивилася ні на схід сонця, ні

на усміхнене небо, ні на природу, що пробуджувалася від сну. Той, кого ведуть на страту гарною місцевістю, думає не про квіти, що осміхаються йому обабіч дороги, а про сокиру та колоду, про страшний удар, що трощить кістки й жили, та про могилу, куди його приведе ця дорога. А я думала про сумну втечу та безпритульні блукання і — о Господи! — з яким невимовним болем я думала про те, що я залишила! Однак я не могла вчинити інакше. Я думала про містера Рочестера, як він у своїй кімнаті дивиться на схід сонця, дожидаючись, що я от-от зайду до нього й скажу: "Я залишаюся з тобою й буду твоя". Як я прагнула цього, як хотіла повернутись. Іще не пізно, я ще можу врятувати його від гіркого розчарування. Я була певна: досі моєї втечі не помічено. Я могла вернутись і бути його розрадницею, його гордістю, його рятівницею від нещастя, а може, й від згуби. Мене переслідував страх, що він накладе на себе руки, і я забувала про саму себе. Наче зазублене вістря стріли, цей страх стримів у мене в грудях і рвав моє тіло, коли я намагалась його витягти, та спомин стромляв його дедалі глибше, і біль ставав іще нестерпніший. На деревах і в чагарях співали пташки. Пташки вірні в подружжі, пташки — це символ кохання. А я? Змучена лютим горем і тяжкою душевною боротьбою, я зненавиділа саму себе. Мене не тішила ані свідомість своєї правоти, ані навіть самоповага. Я завдала болю своєму коханому, образила його й покинула. Я була сама собі осоружна. Однак я не могла ступити назад жодного кроку. Мабуть, то мене вів сам Господь. А моя власна воля і свідомість були безсилі — тяжке горе розтоптало волю й задушило свідомість. Розпачливо ридаючи, я йшла безлюдною дорогою — швидко, швидко, як несамовита. Слабість, що зародилася в душі, охопила все тіло, і я впала. Кілька хвилин я лежала долі, припавши обличчям до мокрої трави. В мені ворухнувся страх чи, може, надія, що тут я й помру, та невдовзі я підвелася. Проплазувавши спершу рачки, я знов стала на ноги, вирішивши будь-що дістатися до дороги. Дійшовши туди, я була змушена сісти відпочити під живоплотом. Посидівши трохи, я почула стукіт коліс і побачила, що дорогою до мене наближається диліжанс. Я звелась на ноги й підняла руку: диліжанс став. Я спитала візника, куди він їде, той назвав якесь далеке місце, де, як я була певна, у містера Рочестера немає знайомих. Я спитала, скільки коштує туди проїзд, він сказав — тридцять шилінгів; але я мала тільки

двадцять. Що ж, хай буде двадцять, відказав він. Я зайшла досередини, він допоміг мені сісти. Диліжанс був порожній. Візник зачинив дверцята, і ми рушили.

Любий читачу, хай тобі ніколи не доведеться відчувати те, що відчувала я тоді! Нехай твої очі ніколи не проливають таких рясних, пекучих і болючих сліз, що полилися з моїх очей. Хай тобі ніколи не доведеться звертатись до неба з такими розпачливими й безнадійними молитвами, що їх у ту годину проказували мої уста, щоб ти ніколи, як я, не боявся заподіяти зло тому, кого ти любиш всім своїм серцем.

РОЗДІЛ XXVIII

Минуло два дні. Літнього вечора візник висадив мене на роздоріжжі, що зветься Віткрос: він не міг мене везти далі за ті гроші, які я йому дала, а в мене більше не було ані шилінга. Диліжанс від'їхав уже десь за милю. Я була сама. Тієї миті я помітила, що забула свій клуночок у задку диліжанса, куди я його поклала, щоб не загубити; там він лишився і лежатиме, поки його хтось знайде, а в мене не зосталося нічого. Віткрос — не місто, навіть не село, — це всього тільки кам'яний стовп, поставлений на перехресті доріг, вибілений вапном, як я гадаю, для того, щоб його було краще видно здаля та в темряві. На верхівці прибито чотири дощечки: найближче місто, як написано на одній, стоїть за десять миль звідти, найдалше — за двадцять з лишком. З відомих назв цих міст я дізналась, в яким графстві я опинилася. Це одне з центральних графств на півночі — сумна, болотиста, перерізана пасмами горбів земля. Позаду й обабіч мене, скільки сягає око, простяглися вересові пустища, а по той бік глибокої долини, що лежала під моїми ногами, стримлять голі горби. Населення тут, мабуть, нечисленне, зовсім не видно переїжджих на дорогах, що пролягають у всіх напрямках — білі, широкі, тихі, всі вони прокладені через болота й пустища, порослі густим буйним вересом, що доходить до самісінького шляху. Однак і тут може навестися випадковий подорожній, а я не хочу потрапляти людям на очі: вони ще зацікавляться, чому я стою сама коло придорожного стовпа без ніякої мети й така розгублена. Мене можуть запитати, і хоч би що я відповіла,

моя відмова здається неправдоподібною і накличе на мене підозру. Ніщо не єднає мене з людською громадою, жодна спокуса чи надія не вабить мене до людських істот — ніхто з них, забачивши мене, не подумає про мене ласкаво і не виявить до мене співчуття. У мене немає родини, крім спільної для всіх матері — природи: я припаду до її лона й попрошуся на спочинок.

І я рушила через верес, тримаючись виярка, що розтинав брунатне пустище. Я брела по коліна в його темних зарослях, повторюючи його завороти і, знайшовши в глухому закутку почорнілу від моху гранітну скелю, сіла під нею. Довкола мене обступав верес, наді мною нависла скеля, а вгорі голубіло небо.

Минув якийсь час, перше ніж я заспокоїлась навіть тут: я боялася, що поблизу бродить самопас худоба або що мене знайде який-небудь мисливець чи браконьєр. Коли подмух вітру перебігав пустищем, я зводила голову, вважаючи, що то на мене мчить бик, якщо свистіла сивка, я думала, що то людина. Та, побачивши, що всі мої побоювання безпідставні, і заспокоївшись від глибокої тиші, яка запанувала довкола, коли вечір перейшов у ніч, я впевнилась у своїй безпеці. Досі я ні про що не думала, а тільки дослухалась, озиралась й тремтіла, тепер знов була здатна міркувати.

Що я маю робити? Куди мені йти? Надто болісні запитання, бо ж я не могла нічого зробити, нікуди податися; мої ноги, що аж тремтіли від втоми, мали пройти далеку путь, перше ніж я дістануся до людської оселі; треба було звертатися з благанням до байдужого милосердя, поки я знайду якийсь притулок, викликати нещире співчуття і майже певну відразу, поки мене вислухають до кінця або зглянуться на якесь моє прохання.

Я доторкнулась рукою вересу — він був сухий і ще теплий після жаркого літнього дня. Глянула на небо — воно було ясне, над краєм скелі привітно мерехтіла зірка. Впала роса, але я того не помітила; не чуто було навіть шелесту вітру. Природа, здавалось, була милостива й

добра до мене; вона ніби жаліла мене, вигнанку, і я, що сподівалася від людей тільки недовіри, ворожості та образ, прихилилась до неї з дитячою любов'ю. Принаймні сьогодні я буду її гостею, адже я — рідна її дитина; моя матінка прихистить мене без грошей, не вимагаючи плати. У мене ще лишався шматочок від булочки, що її я купила в місті, повз яке ми проїжджали, за випадково знайдений в кишені пенні — свій останній гріш. Подекуди у вересі, мов ті агатові намистинки, поблимували стиглі чорниці. Я назбирала жменьку й з'їла їх з хлібом. Ця схимницька вечере трохи вгамувала мій голод. Потім я проказала вечірню молитву і вклалася спати.

Біля скелі верес був дуже високий: коли я лягла, то мої ноги зовсім сховалися в ньому; здіймаючись стіною з обох боків, він лишив тільки вузьку смужку, куди проникало повітря. Я згорнула вдвоє шаль і вкрилася нею як ковдрою; низенька купина правила мені за подушку. Влаштувавшись отак, я принаймні на початку ночі не відчувала холоду.

Мій спочинок міг бути досить спокійний, якби мене не мучило тужне серце. Воно скаржилось на свої незагойні рани, на порвані струни, воно боліло за містером Рочестером та його долею, воно гірко оплакувало його, воно безнастанно поривалося до нього і, буди безсилим, як підстрелена пташка, все ще тріпотіло перебитими крилами в марному намаганні полетіти до коханого.

Виснажившись від цих душевних мук, я звелась навколішки. Настала ніч, і в небі засяяли її світила. То була тиха, ясна ніч, надто вже спокійна для страху. Ми знаємо, що Бог всюдисущий, та, безперечно, найдужче ми відчуваємо присутність Бога тоді, коли перед нами постають його величні творіння, а саме в безхмарних нічних небесах, де безмовно плинуть його світи, ми найглибше усвідомлюємо його нескінченність, його всемогутність. Я стала навколішки помолитися за містера Рочестера. Звівши догори затуманений від сліз погляд, я побачила величний Молочний Шлях. Пригадавши собі, що він собою являв, які незліченні системи линули там простором, полишаючи тільки слабкий світловий промінь, я відчула міць і силу Господню. І я впевнилась, що він може

врятувати свої творіння, в мені міцніла переконаність, що не загине ні земля, ані жодна жива душа на ній. І я подякувала йому в своїй молитві. Адже Творець життя є водночас і спа-ситель душ. Містер Рочестер буде врятований: він належить Богові, й Бог не залишить його. Я знов припала до лона природи й невдовзі в сні забула свою скорботу.

Але наступного дня до мене прийшла бліда й гола нужда. Пташки давно вже покинули свої гнізда, бджоли давно вже вилетіли лагідного поранку позбирати вересового меду, поки не висохла роса; довгі ранкові тіні покоротшали, сонце залляло своїм промінням небо й землю, а я ще тільки-но встала й оглянулась довкола. Який тихий, жаркий, чудовий день! Яка золотава пустеля цей вересовий обшир! І всюди сонячне сяйво. Коли б то можна було в ньому жити й ним житись! По скелі ковзнула ящірка, коло солодких чорниць заклопотано поралась бджола. Я б охоче обернулася на бджолу або на ящірку, отоді б я знайшла тут вдосталь підхожої для себе їжі, а також постійний захисток. Тільки ж я була людина, потреби мої були людські, тим-то я не могла баритися там, де їх нічим задовольнити. Я встала, оглянулась на свою тимчасову постіль. Не маючи жодної надії на майбутнє, я жалкувала тільки за одним: що мій Творець не покликав до себе мою душу, поки я спала, тоді моє стомлене тіло, визволене смертю від подальшого змагання з лихою долею, тліло б собі й помалу єдналося з оцим пустищем. Однак життя з усіма його вимогами, стражданнями й обов'язками все ще належало мені. Я мусила нести його тягар, вдовольняти його потреби, терпіти його страждання, виконувати його обов'язки. І я вирушила в дорогу.

Діставшись знову до Віткроса, я пішла дорогою, спиною до сонця, яке вже підбилося височенько й добряче припікало. Нічим іншим я не могла керуватися, вибираючи напрям. Я йшла дуже довго, і саме коли подумала, що вже досить і можна з чистим сумлінням перепочити від втоми, яка змагала мене, можна припинити ці вимушені зусилля і, присівши на камінь край дороги, спокійно віддатися байдужності, що огортала серце й усе тіло, я почула дзвін — церковний дзвін.

Я пішла на той дзвін і незабаром між романтичними пагорбами, що їхню незвичайну красу я перестала помічати десь із годину тому, побачила село й церквицю. Вся долина праворуч від мене була вкрита пасовиськами, засіяними полями та лісом; іскристий струмок звивався на розмаїтому тлі зелених трав, споловілого жита, темного лісу та ясних сонячних лук. Зачувши стукіт коліс, я знов подивилась на дорогу перед себе й побачила важко навантажений віз, що поволеньки виїжджав на пагорбок, позаду пастух гнав двох корів. Людське життя та людська праця були зовсім близько. Я повинна боротися далі: відстоювати своє життя й працювати, як і інші.

Десь близько другої години по обіді я увійшла в село. В кінці його єдиної вулиці стояла крамничка, а у вікні був виставлений хліб. Як мені хотілося хліба! Попоївши, я б трохи набралася сили, без якої мені важко йти далі. Щойно я опинилась серед таких істот, як сама, мені знову захотілося мати силу й енергію. Я почувала, як принизливо було б зомліти з голоду на дорозі посеред села. А чи немає в мене чогось, за що б я могла виміняти одну з тих хлібин? Я подумала. В мене була шовкова хустина на шиї, були рукавички. Я не уявляла собі, як чинять люди, опинившись у великій скруті. Чи хто візьме щось із цих речей? Мабуть, що ні, але спробувати треба.

І я зайшла до крамниці. Всередині була жінка. Забачивши пристойно одягнену особу, на її думку, багату пані, вона шанобливо поспішила мені назустріч. Чим вона може мені прислужитись? Мене взяв сором: язик не повертався вимовити прохання, з яким я хотіла до неї звернутись. Я не наважилася запропонувати ношені рукавички чи то пом'яту хустинку, та ще й розуміла, що питати безглуздо. Я тільки попросила дозволу сісти на хвилинку, бо стомилася. Обманута в своїх сподіваннях, жінка холодно погодилась на моє прохання. Вона показала мені на стілець, і я сіла. Мені підступали до очей сльози, та свідомо того, які вони були б недоречні, я їх погамувала. Невдовзі я спитала її, чи немає в їхньому селі швачки або кравчині.

— Є дві або й три. Якраз стільки, скільки набирається такої роботи.

Я подумала, що дійшла до краю, опинилася віч-на-віч з нуждою. Я була в безпорадному становищі: без друзів, без грошей. Треба щось робити. Тільки що? Треба кудись звернутися. Куди саме?

Я її спитала, чи не чула вона, може, кому у сусідстві потрібна служниця? Ні, вона такого не чула.

— Що люди роблять у цих місцях? З чого вони живуть?

— Дехто наймається на ферми, багато хто працює на голковій фабриці містера Олівера або в ливарні.

— А містер Олівер наймає жінок?

— Ні, у нього працюють самі тільки чоловіки.

— А що роблять жінки?

— Не знаю, — відказала вона. — Одна — те, друга — інше. Бідний люд заробляє свій хліб, як хто може.

Видно, вона стомилася від моїх розпитів: та й справді, яке я маю право набридати їй?

Зайшло два-три сусіди. Очевидно, їм був потрібен стілець. Тож я попрощалася з крамаркою. Я пішла вулицею, роздивляючись на будинки обабіч, однак не могла придумати ні приводу, ні вимовки, щоб зайти в один із них. Десь годину чи й довше тинялася я довкола села, то віддаляючись від нього, то повертаючись назад. Украй виснажена, тяжко страждаючи від голоду, я завернула у вуличку й сіла під живоплотом. Але за кілька хвилин я знов була на ногах і знов шукала — допомоги або хоч поради. В кінці вулички стояв гарненький будиночок; перед будиночком зеленів садок, чистенький і повний квітів. Я зупинилась. Чи мала я право підійти до білих дверей і торкнутися блискучого молотка? Чи могла

сподіватися, що мешканці цієї оселі мені допоможуть? Проте я підійшла до дверей і постукала. Мені відчинила охайно вбрана жінка з лагідним лицем. Голосом, який може бути тільки в знеможеної, охопленої відчаєм людини, голосом жалібним, тихим і тремтячим я спитала, чи їм, бува, не потрібна служниця.

— Ні, — відказала вона, — ми служниць не тримаємо.

— А ви не скажете мені, де б я могла знайти яку-небудь роботу? — провадила я далі.

— Я не тутешня, і в мене немає знайомих у цих місцях. Я шукаю роботи, байдуже якої.

Але вона не була зобов'язана ні думати про мене, ані шукати мені роботу, до того ж мій вигляд і прохання, мабуть, видалися їй досить підозрілими. Вона похитала головою: їй, мовляв, дуже прикро, але вона не може мені нічим зарадити. На цьому білі двері зачинились, тихо і ввічливо, залишивши мене на вулиці. Якби вона потримала їх розчиненими довше, я б, мабуть, попросила в неї шматочок хліба, настільки я занепала духом.

Я не мала сили повернутися до непривітного сільця, де ще менше сподівалася допомоги. Я радніше звернула б до лісу, який виднівся неподалік і своєю густою тінню, здавалось, запрошував до себе, пропонуючи притулок, та я була така виснажена, така квола, мене так мучив голод, що інстинкт і далі спонукав мене блукати довкола людських осель, де була бодай якась надія роздобути їжі. Самота не буде самотою, а відпочинок — відпочинком, поки цей шуліка-голод шматує мої нутрощі.

Я трималася будинків; відходила від них, верталася назад і знов брела геть, і щоразу мене відштовхувала думка, що я не можу вимагати, не маю ніякого права сподіватися співчуття у своїй самотності. Тим часом день хилився до вечора, а я все тинялася, як заблудлий голодний пес.

Переходячи поле, я побачила дзвіницю і поспішила до неї. Біля цвинтаря, у садку, стояв маленький, але гарний будиночок, де, напевне, мешкав священик. Я пригадала собі, що чужинці, опинившись там, де не мають друзів, коли хочуть знайти роботу, іноді звертаються до священика по рекомендацію й допомогу. Саме священиків обов'язок допомагати, принаймні порадою, тому, хто потребує допомоги. Тож і я ніби мала право на пораду. Наважившись і зібравши останні крихти сили, я рушила вперед, наблизилась до будинку й постукала в кухонні двері. Відчинила стара жінка. Я спитала, чи це будинок священика.

— Так, — відповіла вона.

— А священик дома?

— Немає.

— А він скоро повернеться?

— Ні.

— Він пішов кудись далеко?

— Та ні, милі за три. У нього нагло помер батько, і його викликали на похорон. Він у Марш-Енді і, очевидно, пробуде там зо два тижні.

— А священикова дружина вдома?

Вона відповіла, що, крім неї, нікого немає, а сама вона — економка. В неї, читачу, я не наважилася попросити допомоги, без якої вже падала з ніг, — я ще не могла жебрати, тож знову почваланала геть.

Ще раз я зняла свою хустинку, ще раз згадала про хлібини в крамничці. Хоч скоринку! Хоч раз укусити, щоб на мить заспокоїти муки

голоду! Півсвідомо я знов звернула до села, іще раз допленталася до крамнички й зайшла туди, і, хоча, крім крамарки, там були ще люди, я насмілилась спитати в крамарки, чи вона не дасть мені хліба за хустинку.

Вона з явною підозрою подивилася на мене: ні, вона ще ніколи не продавала товар у такий спосіб.

Майже у відчаї я попросила у неї півхлібини, але вона знов відмовила: звідки їй відомо, де я взяла цю хустинку? Може, вона візьме мої рукавички? Ні, нащо вони їй!

Неприємно, читачу, зупинятись на цих подробицях. Дехто каже, що втішно згадувати пережиті в минулому знегоди, та сьогодні мені несила оглядатись на ті дні, про які я розповідаю: моральний занепад, поєднаний з фізичними стражданнями, — це надто вже тяжкий досвід, щоб його докладно згадувати з власної охоти. І я нікого не осуджувала з тих, що мене відштовхували. Я почувала, що саме цього й слід було сподіватись, та й хіба могло бути інакше: звичайний жебрак часто викликає підозру, а що вже казати про зодягненого пристойно. Хай я просила роботи, але чий це був клопіт? Звісно, не тих, що бачили мене тоді вперше і нічого про мене не знали. Що ж до жінки, яка не схотіла поміняти хустку на хліб, то, безперечно, вона мала слушність, коли пропозиція видалась їй небезпечною чи обмін не вигідним. Та дозвольте бути стислою. Мені несила згадувати таке. Десь перед присмерком я йшла повз ферму; біля відчинених дверей сидів фермер, вечереючи хлібом і сиром. Я спинилась і промовила:

— Ви б не могли дати мені шматок хліба?

Я дуже голодна.

Він здивовано глянув на мене, але мовчки відкрояв товсту скибку й подав мені. Мабуть, він подумав, що я не жебрачка, а просто чудна жінка, якій раптом захотілося чорного хліба. Відійшовши від будинку, я

сіла долі й з'їла хліб. Я не сподівалася знайти собі притулок під дахом, тож подалась його шукати до лісу, про який я вже згадувала. Та мій захисток виявився кепський, я майже не спала. Земля була вогка, повітря холодне, до того ж повз мене не раз проходили люди, і мені час від часу доводилось міняти місце. Тож я не почувалася ні в безпеці, ні в спокої. На ранок пішов дощ і не переставав весь день. Не проси мене, читачу, давати докладний звіт про той день: я й далі шукала роботи, й далі діставала відмови, й далі вмирала з голоду, і тільки раз мені вдалось попоїсти. Я побачила, як коло дверей одного будинку маленька дівчинка лагодилась вигорнути свині в корито рештки каші з миски.

— Ти можеш мені віддати цю кашу? — спитала я.

Дівчинка з подивом глянула на мене.

— Мамо! — вигукнула вона. — Тут якась жінка просить у мене каші.

— Гаразд, доню, — відповів голос ізсередини. — Коли то жебрачка, то віддай. Свині однаково вона не потрібна.

Дівчинка вигорнула затужавілу грудку мені в жменю, і я її жадібно проковтнула. Коли вогкий присмерк почав густішати, я спинилась на безлюдній стежці, яку я вже міряла з годину чи то й більше.

"Я геть знесилилася, — мовила я сама до себе. — Я відчуваю, що далеко не зайду. Чи й цієї ночі я не матиму притулку? Хіба можна покласти голову на мокру й холодну землю під отаким дощем? Боюся, що нема іншої ради, бо ж хто мене прихистить? Тільки як це буде жахливо: я голодна, виснажена, змерзла, самотня, а попереду цілковита безнадія. Я, мабуть, не доживу до ранку. А чому б мені не примиритися з близькою смертю? Навіщо я чіпляюся за це нікчемне життя? Я знаю, я вірю, що містер Рочестер живий, до того ж померти з голоду чи з холоду — це така лиха доля, якій природа не може скоритися без боротьби. О провидіння, підтримай мене ще трохи! Допоможи, вкажи путь".

Затуманеним поглядом я обвела похмурий імлистий краєвид. Я побачила, що вже далеко відійшла од села: воно зовсім зникло з очей. Зникли вже й родючі поля довкола нього. Путівцями та глухими бічними стежками я знов дісталася до пустища, і тепер лише два-три поля, майже такі ж дикі й неродючі, як і вересовий степ, від якого вони були відвойовані, лежали між мною та повитим темрявою пагорбом. "Що ж, краще вмерти там, ніж на вулиці чи на безлюдній дорозі, — подумала я собі. — Хай краще ворони та круки, — якщо круки водяться в цих місцях, — клюють моє тіло, аніж його заб'ють у жебрацьку труну і воно зотліє в убогій могилі". Отож до пагорба я й повернула. Допленталась до нього. Лишалось тільки знайти глухий закуток, де б я могла лягти й відчувати себе хай не в безпеці, однак принаймні в якомусь сховку. Проте пустище було рівне-рівнісіньке і різнилося тільки кольором — зеленим, де болітця позаростали очеретом та мохом, і чорним, де на сухій землі ріс тільки верес. Хоча надворі дедалі темніло, я ще помічала цю відміну, щоправда, більше як чергування світла й тіней, бо колір побляк разом з днем.

Мій погляд усе ще блукав понурим узгір'ям та пустищем, що зливалось з дикою рівниною, аж ось далеко попереду, між болотами та скелями блиснув вогник. "Це мандрівний вогник", — спершу подумала я й чекала, що він ось-ось зникне. Але вогник горів і далі рівним світлом, не наближаючись і не віддаляючись. "Може, там хтось розпалив багаття?" — знов запитала я себе. І я дивилася, чи вогник не розгориться, але ні, він не збільшувався і не зменшувався. "Це, може, свічка в домі, — вирішила я, — але якщо так, то я ніколи до неї не дійду! Надто вже вона далеко. Та якби вона була зовсім близьенько, що мені з того? Постукати в двері, щоб їх зачинили перед твоїм носом?" І я лягла долі й припала лицем до землі. Якусь мить лежала нерухомо. Нічний вітер

пролітав над пагорбом і наді мною й, стогнучи, завмирав у далечині. Падав густий дощ, і я змокла до рубця. Задубіти б отак від холоду, в милосердних обіймах смерті, хай тоді ллє й далі, я вже однаково нічого не відчую! Та моя жива плоть здригалася від холодних потоків. І невдовзі я підвелася.

Вогник стояв на місці, тьмяно, але вперто проблискуючи крізь дощ. І я попленталася до нього, насилу переставляючи стомлені ноги. Він повів мене узгір'ям, а потім через широке болото, мабуть, непрохідне взимку, яке хлюпало й двигтіло навіть тепер, у розпалі літа. Я двічі падала, але відразу підводилася й насилу брела далі. Цей вогник був моєю останньою надією — я мусила дійти до нього.

Перейшовши болото, я помітила на темному вересі якусь білу смугу. Я підійшла ближче: то була дорога або стежка, що вела прямісінько на вогник, який блимав десь ніби з верхівки пагорба, з-поміж купки дерев — видно, ялин; у темряві я ледве могла розрізнити їхні обриси й хвою. Коли я підійшла ближче, моя провідна зоря зникла: щось затулило її від мене. Я простягла вперед руку й доторкнулася до чогось темного й твердого: я намацала низенький підмурок з нетесаного каміння, над ним щось на зразок частоколу, високий і колючий живопліт. Я просувалась навпомацки далі. Переді мною знов забовваніло щось біле: це була хвіртка; вона одразу розчинилася, ледве я до неї доторкнулась. Обабіч темніли кущі — падуби або тис. Коли я зайшла через хвіртку й проминула кущі, перед очима вималювався обрис будинку, — чорного, низенького й доволі довгого. Але провідний вогник не горів ніде. Навкруги стояла непроглядна темінь. Може, мешканці полягали спати? Я побоювалася, що воно так і є. Шукаючи двері, я завернула за ріг, — і ось знову блиснуло привітне світло, воно лилося крізь ромбовидні шибки маленького заґратованого віконця, що було ледве на фут від землі. Воно здавалося ще меншим, бо його затуляло листя плюща чи якоїсь іншої виткої рослини, що густо вкривала цю частину стіни. Віконце було таке вузеньке і так щільно прикрите листям, що завіски чи віконниці, мабуть, вважалися зайвими, тож коли я нахилилась і прогорнула віття, що звисало над віконцем, то змогла вільно заглянути досередини. Я ясно побачила кімнату з чистою, посипаною піском підлогою, горіховий буфет з олов'яними, виставленими в ряд тарілками, де відбивалися червонясті відблиски торфу, що горів у печі; побачила годинник, білий сосновий стіл, кілька стільців. Свічка, що її промінчик правив мені за дороговказ, стояла на столі, і при її світлі трохи простацька на вигляд, але дуже охайна, як і все довкола неї, літня жінка плела панчохи.

На всі ці речі я глянула тільки мигцем, бо в них не було нічого незвичайного. Набагато цікавіший був гурточок, що зібрався коло вогню. В його лагідному теплі, осяяні рожевими відблисками, сиділи дві молоді милі дівчини, на вигляд справжні леді, — одна вместилася в низенькому кріслі-гойдалці, друга — на стільчику; обидві були в жалобі — в сукнях, оздоблених крепом; чорне вбрання гарно відтіняло їхні тендітні шиї та обличчя. Великий старий пойнтер поклав голову на коліна одній з дівчат, на колінах у другої востився чорний кіт.

Справді дивно — такі люди й сидять на кухні. Хто вони? Начебто не дочки тій літній жінці за столом, бо вона схожа на селячку, а вони — втілення вишуканості. Я ніколи не зустрічала цих жінок і все ж, коли дивилась на них, мені здавалась давно знайомою кожна рисочка. Я не могла назвати їх гарними — вони були для цього занадто бліді й поважні. Посхилявшись над своїми книжками, вони мали замислений, аж суворий вигляд. На столику між ними стояла друга свічка й лежало два товстенних томи, до яких вони частенько заглядали, порівнюючи щось у маленьких книжечках, що їх тримали в руках, достоту як ото послуговуються словником, читаючи іноземного автора. Це була німа сцена, так наче всі дійові особи були тіні, а осяяна свічками кімната — картина; панувала така тиша, що я чула, як сиплються крізь ґрати жаринки та як у темному кутку цокав годинник; мені навіть вчувався легенький дзенькіт спиць в руках у старої жінки. Тож коли дивну тишу врешті порушив голос, я його почула досить чітко.

— Послухай, Діано, — мовила одна дівчина, відриваючись від книжки. — Франц і старий Даніель удвох ночують в одній кімнаті. Франц розповідає сон, з якого він прокинувся страшенно переляканий. Ось послухай!

І тихим голосом вона прочитала щось, з чого я не зрозуміла жодного слова; це була незнайома мені мова — не французька й не латинська. Може, це була грецька, а може, й німецька — цього я не могла сказати напевно.

— Сильно написано, — мовила вона, скінчивши читати. — Мені дуже подобається.

Друга дівчина, котра підвела голову, щоб послухати сестру, повторила, дивлячись у вогонь, рядок із прочитаного сестрою. Згодом я дізналася, що то була за книжка та якою мовою, тим-то я процитую цей рядок. Але коли я почула його вперше, він здався мені металевим брязканням, позбавленим будь-якого значення.

— "Da trat hervor Einer, anzusehen wie die Sternennacht. Добре! Добре! — вигукнула вона, і її темні глибокі очі заблищали. — Бач, як гарно змальований похмурий і могутній архангел! Цей рядок вартий сотні пишномовних сторінок. "Ich wage die Gedanken in der Schale meines Zornes und die Werke mit dem Gewichte meines Grimms". Мені дуже подобається! І обидві знов замовкли.

— Невже є така земля, де отак балакають? — запитала стара, підводячи голову від плетива.

— Авжеж, Анно, — ця країна набагато більша від Англії. Там розмовляють саме так.

— Що ж, тоді я просто не доберу, як вони розуміють одне одного. Але якби котрась із вас туди поїхала, то напевно б зрозуміла, про що вони говорять, еге?

— Звісно, ми б зрозуміли дещо, та тільки не все, бо ми не такі вже вчені, як ви про нас думаєте, Анно. Ми не розмовляємо по-німецькому й не можемо читати без словника.

— А яка вам з того користь?

— Ми думаємо колись викладати цю мову або ж принаймні, як то кажуть, її основи, і тоді ми зароблятимемо більше, ніж тепер.

— Може, й так, тільки кидайте свою науку, ви скільки вже сидите сьогодні.

— Воно й правда: я вже стомилась. А ти, Мері?

— Страх стомилася. Та й тяжко, зрештою, вивчати мову без учителя, за допомогою самого тільки словника.

— Еге ж, а надто таку мову, як німецька. Коли це вже Сент Джон прийде додому?

— Напевно, вже скоро: тепер якраз десята, — відповіла Мері, поглянувши на маленький золотий годинник, який вона витягла з-за пояса. — А дощ ллє як з відра. Анно, будь ласка, подивіться, чи не погас камін у вітальні.

— Ой дітоньки! — мовила вона. — Мені тяжко заходити в ту кімнату. То тепер така пустка — та ще в кутку стоїть це порожнє крісло.

Вона витерла очі фартухом; поважні обличчя дівчат геть посмутніли.

— Але тепер він у кращому світі, — провадила Анна. — Негоже жалкувати, що він покинув нас. Дай Боже кожному вмерти так само спокійно.

— Ви кажете, він ні разу не згадав про нас? — спитала старша дівчина.

— Ваш тато не мав часу, дітоньки: він помер за одну хвилину. Якось він трохи занедужав, але наче не страшно. Коли Сент Джон спитав, чи не викликати котрусь із вас, він тільки посміявся. А десь тижнів за два він поскаржився на голову, потім заснув і більше не прокинувся. І вже геть заляк, коли ваш брат зайшов до нього в кімнату. Ой дітоньки, такого, як він, вже не буде, бо ви й Сент Джон на вдачу зовсім не такі, як ті, що

вже пішли від нас; щоправда, ваша матуся була така ж, як і ви, і теж дуже вчена. Ти викапана мати, Мері, а Діана більше схожа на батька. Мені дівчата здавалися такі схожі між собою, що я не могла збагнути, в чому стара служниця (літню жінку я вважала за служницю) добачала відміну. Обидві були стрункі й білолиці; в обох обличчя виказували і розум, і шляхетність. Одна, щоправда, мала волосся трохи темніше, ніж друга, і вони по-різному зачісувалися: світло-каштанове волосся Мері було гладенько зачесане й заплетене в коси, темніше Діанине спадало їй на плечі пишними кучерями. Годинник вибив десяту.

— Ви вже, напевно, зголодніли, — зауважила Анна. — Та й містер Сент Джон не відмовиться від вечері, коли прийде додому.

І вона заходила коло вечері. Дівчата підвелися, вони, мабуть, лаштувалися перейти до вітальні. До цієї хвилини я дуже пильно роздивлялася їх; їхній вигляд і почута розмова збудили в мені таку гостру цікавість, що я майже забула про своє власне злиденне становище. Та ось я знову відчула його, і на протилежність їхньому воно здалось мені іще нужденнішим, іще безнадійнішим. Мені здавалося неможливим викликати співчуття мешканців цієї оселі, примусити їх повірити, що я справді голодна й нещасна, примусити їх прихистити бездомну мандрівницю. І коли я намацала двері й нерішуче постукала в них, то відчула: моя остання надія — це чистісінька химера. Відчинила двері Анна.

— Чого вам треба? — спитала вона, здивовано присвічуючи на мене свічкою.

— Чи я можу поговорити з хазяйками дому? — промовила я.

— Краще скажіть мені, чого вам від них треба. Звідки ви прийшли?

— Я не тутешня.

— За яким ділом ви навідалися такої пізньої доби?

— Пустіть мене переночувати в хліві або десь-інде і дайте шматок хліба. На Анниному обличчі проступив вираз недовіри, якого я так боялась.

— Шматок хліба я вам дам, — відказала вона, хвилинку помовчавши,
— але ми не можемо пустити на ніч волоцюгу. Чи ви бачили таке?

— Дозвольте мені поговорити з вашими господарями.

— Навіщо? Чим вони вам зарадять? Годі вам блукати в таку пору! Це ж ганьба!

— Але ж куди я піду, коли ви мене проганяєте? Що мені робити?

— Я певна, ви добре знаєте, куди йти та що робити. Глядіть, тільки не робіть нічого лихого. Ось вам пенні — і йдіть собі...

— Пенні мене не нагодує, а я не маю сили йти далі. Не зачиняйте дверей! Ради Бога, не зачиняйте!

— Еге, щоб мені всю кухню позаливало водою...

— Скажіть молодим панночкам... Пустіть мене до них...

— Нізащо! Ви, видно, не просто волоцюга, а то б не зчиняли такого галасу. Ідіть геть!

— Я помру, якщо ви мене проженете.

— Так-таки й помрете! Боюсь, у вас лихе на думці, тому ви й тиняєтеся поночі попідвіконню у порядних людей. Якщо поблизу є ще

хтось із ваших — злодії або інші лиходії, — то скажіть їм, що ми в домі не самі: у нас тут ще є чоловік, і собаки, і рушниці.

По цій мові чесна, але невблаганна служниця зачинила двері й засунула їх на засув. Це вже було занадто! Моє серце пронизав нестерпний біль, мене охопив безмірний розпач. Виснажена до краю, не мігши зрушити з місця, я впала на мокрий поріг. Заломивши руки, я застогнала й заплакала від несказанної душевної муки. О, ця примара смерті! О, ця остання година, що наближається так жахливо! І ця страшна самотність: мене прогнали геть мої ближні!

Я втратила не тільки всяку надію, але й рештки сміливості, принаймні на мить. Однак знов спромоглася взяти себе в руки.

— Мені лишається тільки вмерти, — мовила я, — але я вірю в Бога. Тож покірно скорюся його волі.

Ці слова я проказала не тільки подумки, а й вголос, і, затаївши своє страждання глибоко в серці, примусила його затихнути.

— Всі люди повинні вмерти, — промовив зовсім близько чийсь голос, — але не всім судилося повільна й передчасна смерть, що спостигла б і вас, якби ви загинули тут від виснаження.

— Хто це? Хто це говорить? — спитала я, злякавшись цих несподіваних слів, бо я вже втратила надію на поміч.

Наді мною стояв чоловік, але мої ослаблі очі не могли роздивитися його в темряві. Новоприбулий швидко загнував у двері.

— Це ви, містере Сент Джоне? — гукнула Анна.

— Я, я, — відчиняйте мерщій.

— Ой лишенько, таж ви, мабуть, геть промокли й замерзли в таку сльотаву ніч!

Заходьте, ваші сестри вже хвилюються за вас; кругом бродить лихий люд. Сюди щойно приходила жебрачка... Бігме, вона ще не пішла... а, ондечки вона лежить! Вставайте! Як вам не соромно! Ідіть геть, чуєте!

— Цитьте, Анно! Хай-но я поговорю з цією жінкою. Ви виконали свій обов'язок, не впустивши її до господи, тепер дозвольте мені виконати мій і впустити її. Я стояв поблизу і чув усю вашу розмову. На мою думку, це не жебрачка — принаймні я повинен її розпитати. Встаньте, молода жінко, й зайдімо до хати.

Я насилу звелась на ноги. А за хвилину вже стояла в чистенькій кухні — коло самісінького вогню — мокра, як хлющ, тремтяча, безсила, свідомо свого страшного й жалюгідного вигляду. Обидві дівчини, їхній брат — містер Сент Джон — і стара служниця пильно дивились на мене.

— Сент Джоне, хто це? — спитала одна із сестер.

— Не знаю: я знайшов її під дверима.

— Яка ж вона бліда, — мовила Анна.

— Еге ж, біла як крейда або як та смерть, — відповів він. — Вона зараз упаде, посадить її.

І справді, голова моя пішла обертом. Я була б упала, та мені підставили стільця. Я ще була притомна, хоча вже не могла вимовити й слова.

— Мабуть, склянка води поверне її до свідомості. Анно, принесіть води. Яка вона виснажена! Яка худа й бліда!

— Чисто тобі привид!

— Чи вона хвора, чи, може, тільки голодна?

— Думаю, що голодна. Анно, є молоко? Давайте його сюди і ще шматок хліба. Діана (я пізнала її по довгих кучерях, що затулили від мене вогонь, коли вона схилилась наді мною) відломилла від скибки шматочок, вмочила його в молоко й поклала мені в рот. Її лице наблизилось до мого, я побачила в ньому жалість, а в її прискореному подиху вловила співчуття. В її простих словах теж вчувалося хвилювання, що діяло на мене, мов бальзам.

— Спробуйте з'їсти, — мовила вона.

— Еге ж, спробуйте, — лагідно повторила Мері і зняла з мене намоклий капелюшок та підвела мені голову. Я почала їсти те, що вони мені пропонували, — спершу кволо, потім пожадливо.

— Одразу багато не давайте, стримуйте її, — сказав брат. — Поки що з неї досить. І він забрав у сестри чашку з молоком і тарілку з хлібом.

— Ще трошки, Сент Джоне, подивись, які в неї голодні очі.

— Поки що годі, сестро. А зараз спробуй з нею поговорити — спитай, як її звуть. Я відчула, що можу говорити, й відповіла:

— Мене звуть Джейн Еліот.

Щоб не розкрити моєї таємниці, я заздалегідь вирішила називатись вигаданим ім'ям.

— Де ви мешкаєте? Де ваші друзі? Я мовчала.

— Можна викликати сюди когось із ваших знайомих? Я похитала головою.

— Що ви можете розповісти про себе?

Переступивши врешті поріг цієї оселі й опинившись віч-на-віч з її господарями, я чомусь більше не почувала себе бездомницею, якої всі цуралися. Я наважилася зняти з себе машкару жебрачки й прибрати мої звичайні манери. Я майже прийшла до пам'яті і, коли містер Сент Джон попросив мене розповісти про себе — на що я була неспроможна, бо почувала себе надто кволою, — відповіла по короткій мовчанці:

— Сьогодні я не можу розказати вам ніяких подробиць, сер.

— Чого ж ви тоді від мене сподіваєтесь? — спитав він.

— Нічого, — відповіла я: у мене ставало сили тільки на короткі відповіді. Тому в розмову втрутилася Діана.

— Чи не хочете ви цим сказати, — сказала вона, — що ми надали вам необхідну допомогу і тепер можемо відпустити вас, щоб ви знов пішли блукати по болотах такої темної дощової ночі?

Я подивилась на Діану. У неї було чудове лице, де поєднувались воля й добрість. І я раптом посміливішала. Відповівши на її співчутливий погляд усмішкою, я промовила:

— Я звіряюсь на вас. Якби я навіть була бездомною заблудлою собакою, і то б ви, я знаю, не вигнали мене у таку ніч з господи, тож я справді цього не боюсь. Робіть зі мною, що хочете, тільки прошу, не розпитуйте мене багато: мені перехоплює дух, стискає горло, коли я починаю говорити.

Всі троє мовчки дивилися на мене.

— Анно, — врешті мовив містер Сент Джон, — хай вона поки що тут посидить, не питайте її ні про що; а десь за десять хвилин віддасте їй решту хліба й молока. А ми, Мері та Діано, ходімо до вітальні: обговоримо цю справу.

І вони вийшли. Невдовзі одна з дівчат повернулася — я не могла сказати котра. Я сиділа коло лагідного вогню, і мене потроху опанувало якесь приємне заціпеніння. Вона щось стиха загадала Анні. Невдовзі з допомогою служниці я ледве піднялася нагору сходами; з мене зняли мокру одягу, потім мене уклали в тепле сухе ліжко. Відчувши в страшному знесиллі приплив вдячної радості, я подякувала Всевишньому й заснула.

РОЗДІЛ XXIX

Спогади про три наступні дні та ночі дуже невиразні в моїй пам'яті. Пригадую тільки, що я почувала тоді; я майже не думала і не ворушилась. Я знала, що лежу в маленькій кімнатці у вузькому ліжку. Здавалось, я до нього приросла — лежала на ньому непорушно, мов той камінь: відірвати мене від нього було однаково, що вбити. Я не помічала, як збігав час, як ранок переходив у день, а день у вечір. Я зауважувала, як хтось заходив або виходив, навіть пізнавала, хто то був, розуміла, про що говорилося, коли співрозмовники стояли біля мене, але неспроможна була не тільки озватися, а навіть розтулити уста або поворухнути рукою. Найчастіше мене навідувала служниця Анна. її прихід мене непокоїв. Я мала таке почуття, що вона бажає, щоб я швидше забралася геть, що вона не розуміє ні мене, ні мого становища і має проти мене упередження. Діана і Мері з'являлись у кімнаті раз або й двічі на день. Стоячи біля мого ліжка, вони звичайно перемовлялись пошепки:

— Добре, що ми її прихистили!

— Авжеж, її б напевно знайшли мертвою під дверима вранці, якби вона лишилась надворі на цілу ніч. Цікаво, що вона таке пережила?

— Якись, мабуть, незвичайні злигодні. Змучена, безпритульна, нещасна!

— Судячи з її вимови, вона ніби освічена. А її одяг, хоч яка була мокра й брудна, майже нова й гарно пошита.

— І обличчя якесь дивне, худе й понуре, а все ж воно мені подобається. Гадаю, коли вона при доброму здоров'ї й жвава, то, мабуть, воно в неї досить приємне. Жодного разу, слухаючи їхню розмову, я не чула навіть натяку на якусь підозру чи то упередження до мене, вони начебто не жалкували, що виявили до мене гостинність. І я дедалі більше заспокоювалась.

Містер Сент Джон зайшов лише раз. Він подивився на мене й сказав, що мій летаргічний стан був наслідком надмірної тривалої перевтоми. Посилати по лікаря немає потреби: він певен, що природа сама впорається з усім якнайкраще. Кожен мій нерв напружений до краю, тож весь організм мусить якийсь час пробути в сонному спокої. Ніякої в мене хвороби немає. Він гадав, що, почавши відходити, я оклигаю дуже швидко. Ці думки він вимовив кількома словами, спокійним тихим голосом і додав тоном людини, не звиклої до багатослів'я:

— Досить незвичне лице, аж ніяк не скажеш, щоб вона була вульгарна або скидалась на таку, що пустилася берега.

— Так, обличчя зовсім не таке, — погодилася Діана. — Правду сказати, Сент Джоне, моє серце горнеться до цієї бідолахи. Я хотіла б, щоб ми й далі допомагали їй.

— Навряд чи до цього дійде, — відповів той. — Пізніше ми, мабуть, дізнаємось, що ця молода леді мала непорозуміння з ріднею й, либонь, нерозважно втекла з дому. Нам, може, вдасться повернути її назад, якщо вона не опиратиметься, однак я бачу, що обличчя в неї вольове, навряд

чи вона погодиться на це. — Він ще якусь хвилину подивився на мене й додав: — Вона ніби й розумна, але зовсім негарна.

— Але ж вона така хвора, Сент Джоне.

— Хвора чи здорова, вона завжди лишатиметься непоказною. Її рисам бракує витонченості й гармонії краси.

Третього дня мені стало краще; четвертого я вже могла говорити й ворухитись — зводитись у ліжку, обертатися на другий бік. Десь, здається, в обідню пору Анна принесла мені каші й грінок. Я всмак попоїла: їжа була смачною, я вже не мала в роті того неприємного присмаку, що досі, поки лежала в гарячці. Коли Анна пішла, я відчула в собі більше сили й бадьорості. А невдовзі мені набридло лежати й закортіло рухатися. Захотілося встати. Але що я одягну? Мою мокру, брудну сукню, в якій я спала на землі й брьохала через болота? Мені було соромно з'явитись у ній на очі моїм благодійникам. Але я не зазнала такого приниження. На стільці коло ліжка були всі мої речі, чисті й сухі. Моя чорна шовкова сукня висіла на стіні. Вона була без плям, старанно випрасувана і стала зовсім пристойною. Навіть панчохи були випрані, а черевики почищені. В кімнаті був умивальник, мило й рушник, а також гребінець і щітка. Добряче натомившись, відпочиваючи кожні п'ять хвилин, я спромоглась одягтися. Сукня висіла на мені, як на жердині, так я схудла; але я накинула на плечі шаль і, знов маючи чистий, пристойний вигляд, — без жодної брудної плямки на одязі, без жодного сліду непорядку, якого я так не терпіла і який, на мою думку, так мене принижував, — спустилася, спираючись на поруччя, вниз кам'яними сходами, вийшла у вузький низький коридор і незабаром добулася до кухні.

Вона була сповнена пахощами свіжого хліба й теплом яскравого вогню. Анна поралась біля печі. Упередження, як це добре відомо, важко викорінювати з серця, що його ґрунт лишився не ораний, не засіяний освітою: вони міцно повростали в ньому, як бур'яни між камінням. І Анна була таки холодна й незворушна спершу; потім вона почала трохи

лагіднішати, а коли побачила мене охайну й пристойно вбрану, то навіть усміхнулася.

— Що, ви вже встали? — запитала вона. — То, виходить, вам краще? Якщо хочете, можете сісти в моє крісло коло вогню.

Анна показала на крісло-гойдалку, і я сіла. Вона поралася собі, час від часу позираючи на мене краєчком ока. Витягла хліб, тоді обернулася до мене й запитала навпростець:

— А ви раніше жебрачили, перш ніж прийшли до нас?

На якусь мить я обурилась, та, згадавши, що гнів тут ні до чого і що я справді з'явилась перед нею жебрачкою, відповіла спокійно, проте ледь тремтячим голосом:

— Ви помиляєтесь, вважаючи мене за жебрачку. Я не жебрачка, а така, як ви чи ваші панночки.

Помовчавши, вона сказала:

— Цього я не розумію: адже у вас немає ні дому, ні грошей?

— То, по-вашому, неодмінно стаєш жебрачкою, коли не маєш ні дому, ні грошей?

— Ви письменна? — знову запитала вона.

— Так.

— Хіба ви вчилися в пансіоні?

— Я була в пансіоні вісім років. Вона витріщилася на мене.

— Чом же вам тоді не заробляти собі на шматок хліба?

— Я заробляла і, думаю, що зароблятиму знову. Що ви хочете робити з цим агрусом? — спитала я, коли вона внесла кошичок з ягодами.

— Пекти пиріг.

— Давайте я їх почищу.

— Ні. Я не дам вам нічого робити.

— Але я ж мушу щось робити. Ставте кошика сюди.

Вона погодилась і навіть подала мені рушника, щоб я його постелила на коліна.

— Це щоб ви не забруднили сукні, — сказала вона. — Я бачу по ваших руках, що ви не звикли до простої роботи. Мабуть, працювали кравчиною.

— Ні, ви помиляєтесь. Та хіба не все одно, ким я була, не клопочіться більше здогадами про мене. Скажіть краще, як зветься ця садиба.

— Хто зве її Марш Ендом, а хто й Мургаусом.

— А джентльмена, що живе тут, звать містером Сент Джоном?

— Ні, він тут не живе, він тільки гостює в нас. Живе він у парафії в Мортоні.

— В отім сільці, що за кілька миль звідси?

— Так.

— А хто він такий?

— Священик.

Я згадала відповідь старої економки із церковного будинку, коли спитала священика.

— То це садиба його батька?

— Атож. Старий містер Ріверс жив тут, і його батько, і дід, і прадід.

— То, виходить, повне ім'я цього джентльмена — містер Сент Джон Ріверс?

— Еге ж. Сент Джон — це його ім'я, а Ріверс — прізвище.

— А імена його сестер — Діана й Мері Ріверс?

— Так.

— Їхній батько помер?

— Так, три тижні тому.

— А матері теж немає?

— Пані померла багато років тому.

— А ви давно живете в цьому домі?

— Я вже тут живу тридцять років. Я їх вигляділа всіх трьох.

— Це свідчить про те, що ви чесна й вірна служниця, тут нічого не скажеш, хоч ви оце й нечемно назвали мене жебрачкою.

Вона знов здивовано втупилася в мене.

— А я бачу й сама, — мовила вона, — що помилилася, вважаючи вас за жебрачку, але ж тут вештається стільки непевного люду, тож ви мене повинні зрозуміти.

— І хоч ви, — провадила я далі досить-таки суворо, — не пустили мене до господи такої ночі, коли й собаки надвір не виженеш.

— Так, це було не по-людському, але що я мала робити? Я думала більше про діточок, аніж про себе саму. Бідолашні! Адже про них, крім мене, нікому піклуватися. Тож, хоч-не-хоч, будеш сердитою.

Якусь хвилю я понуро мовчала.

— Не думайте про мене зле, — знов озвалась вона.

— А я таки думатиму, — відказала я, — і ось чому: не тому, що ви не прихистили мене, вважаючи за ошуканку, а тому що ви ніби дорікнули мені, що я не маю ні дому, ні грошей. Деякі найкращі люди, що жили колись на світі, були такі самі убогі, як і я, отож якщо ви християнка, то не повинні вважати бідність за злочин.

— Знаю, що не повинна, — відповіла вона. — Містер Сент Джон теж мені так каже. Я бачу, що вчинила негарно. Тепер я думаю про вас інакше, ніж тоді. Тепер ви маєте вигляд пристойної панночки.

— Гаразд. Я вам пробачаю. Дайте мені вашу руку.

Вона вклала свою мозолясту, білу від борошна руку в мою; її грубе обличчя осяяла зовсім інша, привітніша усмішка. Від цієї хвили ми стали приятелями. Анна, видно, була говірка. Поки я чистила аґрус, вона місила тісто на пироги й розповідала мені різноманітні подробиці про своїх покійних хазяїна й хазяйку та про "діточок", як вона називала молодих панночок та їхнього брата. Старий містер Ріверс, казала вона, був звичайнісінький собі чоловік, але справжній джентльмен, та ще й із старовинного роду. Марш Енд належав Ріверсам з того часу, як його забудовано, а відтоді, запевняла вона, минуло близько двохсот років — щоправда, це невеличка скромна садиба і її годі рівняти з палацом містера Олівера в Мортон Вейлі. Але вона ще пам'ятає батька, Біла Олівера, — той був мандрівний голкар. А Ріверси — маєтні дворяни іще з часів усіх отих Генріхів, в чому кожен може переконатися, заглянувши до книги метричних записів, яка зберігається в мортонській церкві. Старий хазяїн був, як і всі тутешні люди, простий чоловік: любив постріляти, порався на землі тощо. От пані була зовсім не така. Вона дуже любила книги та багато вчилася; й діти вдалися в неї. Таких, як вони, не знайдеться у всьому їх краї й ніколи не було, вони полюбили науку, всі троє, майже відтоді, коли навчились говорити, і завжди були якісь не такі, як усі. Містер Сент Джон, коли підріс, вступив до коледжу, а потім став священиком, а дівчата, щойно закінчивши школу, пішли в гувернантки. Вони казали їй, що їхній батько втратив чимало грошей через одного чоловіка, якому він довірився, а той збанкрутував; збіднівши, батько тепер не зможе дати їм посагу, тож вони повинні подбати за себе самі. Довгий час вони не жили вдома і оце тільки недавно приїхали, коли вмер батько. А вони ж так люблять Марш Енд і Мортон, всі оці пустища та пагорби! Вони були в Лондоні та інших великих містах, але кажуть, що нема ніде краще, як дома. Вони так гарно ладнають між собою, ніколи не сперечаються й не сваряться. Хтозна, чи є ще де така злагідлива родина. Я перечистила аґрус, а тоді спитала, де зараз обидві дівчини та їхній брат.

— Пішли до Мортон на прогулянку і вернуться за півгодини на підвечірок.

Вони таки справді вернулися десь за півгодини, зайшовши кухонними дверима. Містер Сент Джон, помітивши мене, тільки вклонився й пішов собі; обидві сестри зупинились. Мері була задоволена, побачивши мене на ногах, і лагідно й спокійно поздоровила з одужанням. Діана взяла мене за руку й докірливо похитала головою.

— Вам слід було зачекати, поки вам дозволять зійти вниз, — мовила вона, — ви все ще бліді й худі! Сердешна! Бідна дівчина!

Діанин голос нагадував мені туркотання голубки. З її поглядом мені любо було зустрітися, її лице здавалося мені чарівним. Обличчя Мері було таке саме розумне, риси такі самі милі, тільки його вираз був трохи суворіший, а манера триматися, хоч і лагідна, однак холодніша. Діана поводитись і говорила з деякою владністю, видно, мала сильну волю. А я, коли це не зачіпало мого сумління й самоповаги, залюбки скорялася тим, хто мав сильнішу волю.

— А ви що тут робите? — спитала вона. — Вам не годиться тут сидіти. Ми з Мері іноді сидимо на кухні, бо вдома любимо бути на волі, часом навіть попустувати, а ви — наша гостя, і ваше місце у вітальні.

— А мені тут дуже добре.

— Де там добре! Та ще Анна метушиться, припорошуючи вас борошном.

— До того ж вам тут надто жарко, — докинула Мері.

— Авжеж, — додала її сестра. — Ходімо звідси, ви повинні нас слухатись.

Не випускаючи моєї руки, вона примусила мене встати й повела до вітальні.

— Посидьте тут, — мовила вона, — поки ми роздягнемось і приготуємо чай. Це ще один наш привілей, коли ми буваємо вдома, в цьому маленькому будиночку на пустищі, — ми самі накриваємо на стіл, коли нам хочеться або коли Анна пече, варить пиво, пере чи прасує.

І з цими словами вона зачинила двері, залишивши мене віч-на-віч з містером Сент Джоном, який сидів навпроти з книжкою в руці. Я спочатку роздивилась вітальню, а потім звела очі на Сент Джона.

Вітальня була досить-таки маленька, дуже просто обставлена, але затишна, бо в ній панувала чистота й лад. Старомодні крісла блищали, а стіл з горіхового дерева був ніби дзеркало. Кілька давніх, побляклих чоловічих і жіночих портретів прикрашали підмальовані стіни; у шафі з зашкеленими дверцятами виднілося кілька книг і старовинна порцеляна. В кімнаті не було жодної зайвої прикраси, жодних сучасних меблів, за винятком двох скриньок на шитво та столика з рожевого дерева; все — а також килим і завіси — здавалося дуже старим, але добре збереженим. Містер Сент Джон сидів непорушно, як і перша-ліпша постать з потемнілих портретів на стінах, не відводячи очей від сторінки, безмовно стиснувши уста, і розглядати його було дуже легко, наче яку статую, а не живу людину. Він був молодий — десь, певне, від двадцяти восьми до тридцяти років, високий, стрункий. Його обличчя мимоволі привертало до себе увагу: воно вирізнялось дуже чіткими рисами, рівним класичним носом, ротом і підборіддям афінця. Рідко трапляється, щоб англійське обличчя було таке близьке до античного типу. Тож і не дивно, що він був вражений моїми неправильними рисами, мавши сам такі гармонійні. Його очі були великі й блакитні, з темними віями, на високе, біле як слонова кістка чоло недбало спадали біляві кучері.

Чарівний портрет, правда, читачу? Однак сам оригінал навряд чи справляв враження лагідної, поступливої, чулої, сумирної натури. І хоч як він тепер тихо сидів, я вбачала в тремтінні його ніздрів, у лініях його вуст і чола щось непогамовне, жорстоке, нетерпеливе. Він не озивався, навіть ні разу не глянув на мене, аж поки вернулися сестри. Діана, яка то

заходила, то знову виходила, накриваючи стіл до чаю, принесла мені щойно спечений пиріжок.

— З'їжте його зараз, — мовила вона. — Ви, мабуть, голодні. Анна каже, що ви нічого не їли після сніданку, крім каші.

Я не відмовилася, бо мені страшенно захотілося їсти. Містер Ріверс згорнув книгу, підійшов до столу і, сівши, подивився на мене своїми прегарними блакитними очима. Тепер у його погляді була безцеремонна допитливість і настирливість; видно, досі він відвертав од мене очі не через ніяковість, а навмисне.

— Ви дуже голодні? — спитав він.

— Так, сер, — відказала я.

Мені було завжди властиво відповідати на короткі запитання коротко, а на прямі відверто.

— Добре, що через гарячку ви мимоволі утримувались від їжі останні три дні. Небезпечно було б одразу вдовольнити ваш голод. А тепер можна їсти, хоч і не переїдати.

— Сподіваюсь, я недовго харчуватимусь вашим коштом, сер, — ніяково, недоладно й нечемно відповіла я.

— Так, — холодно відказав він. — Коли ви нам скажете адресу ваших родичів, ми повідомимо їх, і ви повернетесь додому.

— Це, скажу вам відверто, понад мої сили, бо в мене немає ні дому, ні рідні. Всі троє глянули на мене, але без будь-якого недовір'я: я не відчула підозри в їхніх поглядах, а скоріше цікавість. Надто ж у молодих панночок. В Сент Джонових очах — хоч яких ясных — було важко щось прочитати. Він, здавалося, швидше вистежував ними чужі думки, аніж

виказував свої власні; ці очі, що все бачили, а самі нічого не зраджували, скоріше бентежили, аніж додавали снаги.

— То ви хочете сказати, що у вас зовсім немає родичів?

— Так. Ніщо не зв'язує мене з людьми: я не маю ніякого права на притулок під жодним дахом в Англії.

— Досить дивне становище у ваші роки.

Він перевів погляд на мої руки, які я склала перед собою на столі. Мене зацікавило, що він там міг видивитись. Скоро його слова все мені пояснили:

— Ви ще не були одружені? Діана засміялась.

— Таж їй не більше сімнадцяти або вісімнадцяти років, Сент Джоне!
— мовила вона.

— Мені вже скоро буде дев'ятнадцять, але я ще незаміжня, це так.

Гаряча хвиля вдарила мені в лице: пробудились гіркі й бентежні спогади, коли мова зайшла про одруження. Всі вони помітили мою ніяковість і хвилювання. Діана й Мері, щоб мені було не так важко, відвели очі вбік від мого почервонілого обличчя. Та їхній холодний, суворий брат і далі пильно дивився на мене, аж поки я заплакала.

— Де ви жили останнім часом? — спитав він.

— Ти надто допитливий, Сент Джоне, — тихо промовила Мері, та він перехилився через стіл, вимагаючи відповіді тим самим пильним і гострим поглядом.

— Назва місця та ім'я того, в чийм будинку я жила, — моя таємниця, — коротко відказала я.

— Яку ви, на мою думку, маєте право не розкривати ні Сент Джонові, ні будь-кому іншому, — зауважила Діана.

— Але якщо я не знатиму, хто ви і що з вами сталося, я не зможу вам допомогти, — сказав він. — А ви потребуєте допомоги, правда ж?

— Я її потребую і шукатиму доти, сер, доки якась справді добра людина допоможе мені знайти роботу, яку я зможу виконувати, щоб заробити бодай на найнеобхідніше для життя.

— Не знаю, чи я справді добра людина, проте хочу допомогти вам, скільки моя змога. Тому передусім скажіть, що ви робили досі і що ви можете робити взагалі.

Тим часом я допила свій чай. Він мене добре підбадьорив, як оте вино велетня, заспокоїв мої розшарпані нерви й дав мені силу твердо відповісти цьому прискіпливому молодому судді.

— Містере Ріверс, — почала я, дивлячись йому в очі відверто, без ніяковості, так само, як і він дивився в мої, — ви і ваші сестри зробили мені велику послугу, —

найбільшу, яку людина може зробити своєму ближньому: ви мене врятували вашою великодушною гостинністю від смерті. Це дає вам необмежене право на мою вдячність

і деяке право на мою відвертість. Я розповім вам стільки про свої злигодні, скільки зможу розповісти, не загрожуючи цим своєму душевному спокою, своїй і ще чийсь безпеці, моральній і фізичній.

Я сирота, дочка священика. Мої батьки повмирали, коли я була зовсім маленька, і я їх не пам'ятаю. Я виховувалась як бідна родичка, вчилась у добродійному закладі. Я навіть назву вам школу, де пробула шість років ученицею і два — вчителькою. Це Ловудський притулок для сиріт у...ширському графстві. Може, чули про такий, містере Ріверс? Скарбником у ньому велебний Роберт Броклґерст.

— Я чув про містера Броклґерста і бачив ту школу.

— Я залишила Ловуд рік тому й найнялась ґувернанткою. Я дістала добре місце й була щаслива. Та мені довелося залишити це місце за чотири дні до того, як я прибула сюди. Причини свого від'їзду я не можу і не повинна нікому відкривати... це була б марна річ та й небезпечна. І все те скидалося б на вигадку. Я нічим не запламована і так само невинна, як будь-хто з вас трьох. Але я справді нещасна і буду нещасна якийсь час, бо лихо, що вигнало мене з дому, який став мені раєм, було незвичайне й жахливе. Я мусила втікати швидко й тайкома. Тим-то мені довелося покинути всі свої речі, за винятком маленького клуночка, та й того через поспіх та зморочену голову я забула забрати з диліжанса, що довів мене до Віткроса. Отож я опинилась у цій краї без нічого. Дві ночі я ночувала надворі і проблукала два дні, не переступивши порога людської оселі. За цей час я всього двічі скуштувала їжі. І саме коли голод, виснаження та розпука мали забрати в мене чи не останній подих, ви, містере Ріверс, не дали мені загинути під вашими дверима й прихистили під своїм дахом. Я знаю, що ваші сестри зробили для мене відтоді, бо не втрачала свідомості під час свого позірного заціпеніння; і я так само завдячую їхньому щирому, лагідному, великодушному співчуттю, як і вашому християнському милосердю.

— Не давай їй більше говорити, Сент Джоне, — мовила Діана, коли я заговкла. — Їй ще, мабуть, не можна хвилюватись. Ідіть сядьте на канапу, міс Еліот.

— Ви сказали, вас звати Джейн Еліот? — запитав він.

— Так, — відповіла я, — цим іменем я вважаю за необхідне поки що називатись, але це не справжнє моє ім'я, і коли я його чую, воно видається мені зовсім чужим.

— А свого справжнього ймення ви не назвете?

— Ні, я понад усе боюсь, щоб не було розкрито моєї таємниці, тож уникаю всяких пояснень, що можуть до цього призвести.

І напевне, слухно чините, — сказала Діана. — А тепер, братику, прошу тебе: дай їй тим часом спокій.

Та, якось хвилину поміркувавши, Сент Джон знов узявся мене розпитувати, так само спокійно й наполегливо, як і доти.

Кажете, вам би не хотілось довго зловживати нашою гостинністю? Ви, бачу, воліли б якомога скоріше обходитися без співчуття моїх сестер, а надто без мого милосердя (я дуже добре розумію різницю і не заперечую її, — ви маєте слухність), тобто ви бажаєте бути від нас незалежною?

— Так, ви вже чули це. Скажіть мені, що робити або як знайти роботу — ось про що я пас проситиму зараз, — і тоді відпустіть мене хай навіть до найгіршої господи, а доти дозвольте мені перебути тут: я боюсь знов опинитися на вулиці і без дому.

— Звісно, ви залишитесь у нас, — сказала Діана, поклавши свою білу руку мені на голову.

— Звісно, залишитесь, — проказала за нею й Мері з непідробною і, видно, властивою їй щирістю.

— Як бачите, мої сестри раді тримати вас, так само як вони були б раді, тримаючи й доглядаючи напівзамерзлу пташку, що її зимовий вітер

загнав через кватирку. Я ж більше схильний допомогти вам знайти роботу, щоб ви змогли самі утримувати себе, і спробую це зробити, але знайте, що мої можливості дуже обмежені. Я тільки священник бідної сільської парафії, і моя поміч буде якнайскромніша. Тож якщо вас лякає важке трудове життя, то пошукайте дійовішої допомоги, ніж та, яку вам можу запропонувати я.

— Вона вже сказала, що ладна робити всяку, яку зможе, чесну роботу, — відповіла за мене Діана, — і, як ти знаєш, Сент Джоне, вона не може вибирати, до кого краще вдатися, тож мусить приймати допомогу від такої черстої людини, як ти.

— Я ладна бути швачкою, служницею, нянькою, якщо не вдасться знайти якоїсь кращої роботи, — відповіла я.

— Гаразд, — досить холодно мовив Сент Джон. — Якщо таке ваше бажання, то я вам допоможу, вибравши для цього час і спосіб.

І знов узявся до книги, над якою сидів до цього. Невдовзі й я пішла, бо говорила так багато і сиділа так довго, що стала вже відчувати втому.

РОЗДІЛ XXX

Що більше я пізнавала мешканців Мургауса, то більше вони мені подобались. За кілька днів я настільки одужала, що могла вже сидіти цілий день, а часом і виходити на прогулянку. Я приєднувалася до Діани та Мері у всьому, що вони робили, розмовляла з ними, скільки вони хотіли, й допомагала їм, коли вони мені дозволяли. В цьому спілкуванні була якась життєдайна втіха — таку я вперше зазнала на своєму віку, — втіха, що виникала з цілковитої єдності смаків, почувань та переконань. Я любила читати те, що читали сестри; я була в захваті від того, що їм подобалось; я схилялася перед тим, що схвалювали вони. Вони любили свою відлюдну домівку. Мене теж зачарувала сіра, невеличка, старовинна будівля з низьким дахом, ґратчастими вікнами, пліснявими

стінами, алеями, обсадженими старими ялинами, що всі похилилися через безперервні гірські вітри, та затінений тисами й падубами садок, де росли хіба що найневибагливіші квіти. Сестер вабила лісова рівнина довкола їхньої оселі, глибока долина, куди від їхніх воріт збігала кам'яниста стежка, яка спершу зміїлася між порослими папороттю горбами, а далі поміж кількома дикішими пасовиськами, що межували з вересовими пустищами і де паслася отара тутешніх сірих овець і ягнят з пухнастими, наче порослими мохом мордочками. Сестри, як я вже сказала, палко любили цей край. Я розуміла це почуття й цілком поділяла його. Я бачила чарівність цієї місцевості. Я відчувала святість її відлюддя, мої очі впивалися її горбастими обрисами, дивними барвами, що їх надали горам і долам мох, шипшина, заквітчані луки, блискуча папороть і сірі ґранітні скелі. Все це було для мене тим, що й для них — чистими й приємними джерелами радості. Буйний вітер і лагідний легіт, непогожі й гарні дні, досвіток і вечірній присмерк, місячні й захмарені ночі стали для мене такими ж привабливими, як і для них, зачаровували моє серце, як і їхні.

В домашньому житті ми ладнали так само добре. Вони були освіченіші й начитаніші за мене, та я завзято намагалась іти дорогою знання, яку вони протоптали перші. Я поглинала книжки, що їх вони мені давали читати, а потім з великою втіхою обговорювала з ними ввечері прочитане за день. Наші думки були схожі, погляди збігалися — одне слово, між нами була повна злагода.

В нашій трійці старшою і першою була Ліана. Фізично вона далеко мене переважала: була гарна й здорова, з неї таким струменем било життєве завзяття, що дивувало мене і вражало мою уяву. Я могла трохи поговорити на початку вечора, та коли спадав перший приплив бадьорості й жвавості, я охоче сідала на стільчику біля ніг Діани, поклавши їй голову на коліна, й слухала то її, то Мері, поки вони широко обговорювали предмет, який я ледь зачепила. Діана запропонувала навчати мене німецької мови. Я любила ті уроки і бачила, що роль учительки їй пасує й дає втіху; мені ж пасувала й давала не меншу втіху роль учениці. Наші натури доповнювали одна одну, наслідком була

велика взаємна прихильність. Вони дізналися, що я малюю, і негайно ж запропонували мені свої олівці та скриньки з фарбами. Моє вміння, — єдине, чим я їх перевершувала, — вразило й зачарувало їх. Мері, бувало, сиділа й спостерігала годинами, як я малюю, потім захотіла навчитися сама, і з неї була слухняна, тямуща, ретельна учениця. Отак ми мали кожна своє діло і взаємно розважали одна одну, і дні збігали, як години, а тижні, як дні.

Що ж до містера Сент Джона, то близькість, яка так природно й швидко виникла між мною та його сестрами, не перекинулась на нього. Ми з ним і далі трималися на певній відстані одне від одного — частково тому, що він рідко бував удома, а здебільшого гаяв свій час, навідуючи хворих та бідняків своєї парафії, де оселі були розкидані далеко одна від одної. Здавалось, жодна негода не могла втримати його од тих пасторських обходів: в годину і в дощ, скінчивши своє ранкове читання, він звичайно надягав капелюха і в супроводі батькового старого пойнтера Карло ішов виконувати свою місію любові й обов'язку — достоту й не знаю, як він її називав. Іноді, коли день був уже геть непогожий, сестри намагалися його втримати. Тоді він одказував, скоріше з урочистою, аніж веселою усмішкою:

— Якщо вітрець або мряка спроможні відвернути мене від цих легких турбот, то чи ж готовий я до тієї великої мети, яку для себе визначив?

Діана та Мері тільки глибоко зітхали й поринали на якийсь час у сумні роздуми. Та, крім його частої відсутності, була ще одна перешкода для моєї з ним приязні: в його натурі було щось стримане, неухвнене, навіть похмуре.

Ревний у виконанні своїх пасторських обов'язків, бездоганий у своєму житті та звичках, він начебто не мав того душевного спокою, того внутрішнього задоволення, що повинні бути винагородою кожного щирого християнина та діяльного людинолюбця. Часто ввечері, сидячи біля вікна за своїм столом, захаращеним книгами та паперами, він кидав читати або писати, спирався підборіддям на руку і поринав у якісь

невідомі думки, видно було, що вони його хвилювали й бентежили: його очі починали якось особливо блищати, зіниці розширювались.

На мою думку, природа не була для нього тією скарбницею втіхи, що для його сестер. Якось, і тільки одного разу, він сказав при мені, як він глибоко відчуває дикі чари пагорбів та як він малим любив темний дах і замшілі стіни рідного дому. Одначе в його голосі й словах було більше похмурого, ніж радісного. Видно, він ніколи не блукав пустищами, не шукав їхньої заспокійливої тиші й не добачав там безлічі мирних утіх. А що він був мовчазний, то я не одразу змогла спізнати його розум. Я вперше склала собі думку про неабиякі його здібності, коли почула, як він виголошував проповідь у мортонській церкві. Я б хотіла списати її, та це понад мої сили. Я не можу навіть достоту переказати словами того враження, яке вона справила на мене. Сент Джон почав промовляти стиха, і його інтонація, а також тембр голосу були тихі до кінця, та скоро в проповіді став пробиватися щирий, хоча й стриманий, запал, що виявлявся в надзвичайній виразності та прискореному темпі його мови. Здавалось, то була напружена, зосереджена сила, що нею він вправно керував. Хвилювалося серце, розум схилився перед такою ораторською міццю, але вона втихомирювала душі. Вся проповідь була пройнята дивною гіркотою, їй бракувало втішливої лагідності: він посилався на суворі засади кальвінізму, часто вживав такі слова, як вибраність, приреченість, осуд, і кожне таке слово лунало як вирок. Коли він скінчив, то замість почуватись бадьорішою, спокійнішою, просвітлілою, я відчула невимовний смуток, бо мені здалося (не знаю, як іншим), що красномовність, до якої я дослухалась, ішла з глибини, де дно було вкрите намулом розчарувань, де нуртували бентежні поштовхи невситимих бажань і неспокійних поривань. Я була певна, що Сент Джон Ріверс, хоч який він чесний, сумлінний і завзятий священик, а іще не знайшов того душевного спокою, що виходить за межі всякого розуміння; він його знайшов не більше, ніж я з моїм прихованим і нестерпним жалем за розбитим ідолом і втраченим раєм, жалем, про який я останнім часом уникала думати і який мене немилосердно мучив. Тим часом минув місяць. Діана та Мері мали ось-ось покинути Мургаус і повернутися в зовсім інше оточення, до зовсім іншого життя у великому

місті на півдні Англії. Обидві були гувернантки в багатих родовитих сім'ях, де на них дивились, як на підлеглих, і ніхто не знав і не намагався пізнати їхніх вроджених високих якостей, а цінували тільки їхнє професійне вміння, як ото цінується вміння кухарки або спритність покоївки. Містер Сент Джон іще нічого не сказав про роботу, на яку обіцяв мене влаштувати, а для мене ця справа ставала дедалі нагальніша. Одного ранку, zostавшись із ним на кілька хвилин наодинці у вітальні, я насмілилась підійти до віконної ніші, яку він обернув на кабінет, поставивши там стіл, стілець і книжкову полицю, і хотіла звернутися до нього, хоч ще не підбрала слів: адже завжди буває важко пробити лід стриманості, що вкриває такі натури, як його. Та він полегшив мені спробу, перший почавши розмову. Коли я підступила ближче, він звів на мене очі й мовив:

— Ви хочете мене про щось спитати?

— Так. Скажіть, ви, бува, не чули про яку-небудь підхожу для мене роботу?

— Я знайшов, чи то пак придумав дещо для вас іще три тижні тому, та оскільки ви, видно, були і корисні, і щасливі в цім домі, — бо мої сестри прихилились до вас і ваше товариство давало їм неабияку втіху, — я вважав доречним не порушувати вашої взаємної злагоди аж до того часу, поки їм треба буде їхати з Марш Енда, після чого виїдете звідси й ви.

— Вони, здається, їдуть через три дні?

— Так. Коли вони поїдуть, я повернусь до себе в Мортон. Анна перебереться до мене, а цей будинок замкнемо.

Я якусь хвилину почекала, сподіваючись, що він скаже щось про те, що мене цікавило, але він, здавалося, поринув у якісь свої думки; я бачила з його очей, що він уже забув про мене й мою справу. Довелося нагадати йому про тему, таку важливу й нагальну для мене.

— Яку роботу ви мали на увазі, містере Ріверс? Сподіваюсь, що ця затримка не завадить мені її дістати?

— О ні, тільки від мене залежить вас на неї влаштувати, якщо ви, звісно, захочете прийняти мою пропозицію.

І знову замовк: видно, не мав охоти провадити далі. Мене взяла нетерплячка; один-два неспокійні порухи і наполегливий погляд, втуплений в його лице, незгірш за слова дали йому зрозуміти, чого я від нього хочу.

— Даремно ви так квапитеся, — мовив він. — Відверто кажучи, я не можу вам запропонувати нічого підходящого і вигідного. Перше ніж пояснити, в чім річ, прошу вас пригадати одне моє попередження: якщо я й зумію допомогти вам, то це буде так, ніби сліпий допоміг кривому. Я бідний: коли я сплачу батькові борги, то мені залишиться в спадок тільки цей старий будинок, вервечка скалічених ялин на затиллі та клаптик вересового пустища з тисами і падубами. В мене немає гучного імені; щоправда, Ріверси — старовинний рід, але нині з трьох його нащадків двоє заробляють шматок хліба, прислугуюючи чужим людям, а третій вважає, що буде чужинцем у своїм ріднім краї не тільки за життя, а й по смерті. Але він вважає і повинен вважати свою долю щасливою і тільки й дожидається того дня, коли йому буде покладено на плечі хрест розлуки з усім, що прив'язує його до цього світу, і коли глава войовничої церкви, що її скромним членом є й він сам, звелить: "Встань і йди за мною!"

Сент Джон проказав ці слова, як на своїй проповіді, спокійним, глибоким голосом, лице його лишалося блідим, тільки очі гарячково блищали.

— А що я сам, — почав він знову, — бідний і невідомий, то й вам я можу запропонувати тільки бідну й непримітну роботу. Можливо, ви її навіть вважатимете за принизливу, бо ж ви, як я тепер побачив, звикли до того, що світ називає вишуканим, ваші смаки прагнуть до

піднесеного, досі ви жили серед принаймні освічених людей. Однак, як я собі міркую, ніяка робота на благо людям не принижує. Я вважаю, що чим сухіша і занедбаніша земля, яку призначено обробити трудівникові Христовому, чим меншу користь він од неї має, тим більша йому хвала. В цьому разі йому випадає доля піонера, а перші піонери християнства були апостоли, і їхнім проводирем був сам Спаситель.

— Гаразд, — озвалась я, коли він знов замовк. — Кажіть далі.

Перш ніж заговорити, він глянув на мене: здавалося, він, не поспішаючи, читав моє лице, ніби його риси були літери на сторінці в книжці. Висновки по цих пильних розглядинах він почасти висловив далі.

— Сподіваюсь, ви приймете місце, яке я вам запропоную, — мовив він, — і станете до праці, але тільки на якийсь час — не назавжди: ви однаково довго не витримаєте; так само, як і я б не зміг обмежитися саном священика в глухому селі. У вашій натурі є така сама згубна для всякого спокою риса, як і в моїй, хоч, може, у вас вона виявляється й зовсім інакше.

— Поясніть, — попросила я, коли він знову замовк.

— Гаразд, зараз поясню. Ви таки почуєте, яку просту, буденну й дрібну роботу я вам пропоную. Тепер, коли вмер мій батько, я сам собі сказав, що довго не зостанусь в Мор-тоні. Я виїду з цього краю десь не пізніше як через рік, але поки я залишатимусь тут, я докладатиму всіх зусиль для служіння моїй парафії. Коли я два роки тому прибув до Мортонна, там не було жодної школи, діти бідняків не мали змоги дістати бодай якусь освіту. Я відкрив школу для хлопчиків, а зараз збираюсь відкрити ще одну — для дівчаток. Я вже найняв для цієї мети дім з двокімнатною прибудовою — для вчительки. Вона одержуватиме тридцять фунтів річно, її помешкання обставлено, — щоправда, дуже просто, однак там є все необхідне, — дякуючи міс Олівер, одначці містера Олівера, єдиного багатія в моїй парафії, власника голкової

фабрики та ливарні в долині. Ця леді зголосилася також платити за навчання та одягу однієї сирітки з робітного дому з тією умовою, що дівчинка допомагатиме вчительці вдома і в школі, оскільки та не впорається з усім сама. Хочете бути цією вчителькою?

Він проказав це запитання якось поквапно, мабуть, сподіваючись обуреної чи принаймні презирливої відмови на свою пропозицію. Не знавши всіх моїх думок і почувань, хоч, може, й вгадуючи деякі, він не міг сказати напевно, як я до неї поставлюсь. Посада була таки скромна, але зате давала надійний притулок, якого я потребувала; робота була важка порівняно з роботою гувернантки в багатому домі, але давала незалежність, а страх опинитися в рабській залежності від чужих людей пік моє серце, мов розжарене залізо, до того ж вона не була ні ганебна, ні негідна, ані принизлива. І я погодилася.

— Дякую вам за вашу пропозицію, містере Ріверс. Я приймаю її з щирою радістю.

— Тільки ж чи ви гаразд мене зрозуміли? — спитав він. — Це сільська школа, і вашими ученицями будуть самі тільки бідні дівчатка, діти сільських наймитів, у кращому разі — дочки фермерів. Плетіння, шиття, читання, письмо, рахунки — ось і все, чого ви маєте їх навчати. Де ж ви застосовуватимете всі ваші знання? Чи вдовольнить ця робота ваш розум, почуття, смаки?

— Я прибережу їх до того часу, коли вони знадобляться. Вони не пропадуть.

— То ви знаєте, на що йдете?

— Так, знаю.

Тут він усміхнувся, і усмішка вже не виказувала ні гіркоти, ні смутку, а тільки радість і глибоке задоволення.

— І коли ви станете до роботи?

— Я переберусь на свою квартиру завтра і, якщо бажаєте, почну навчання з наступного тижня.

— Дуже добре, хай буде так.

Він встав і почав походити по кімнаті. Потім спинився й знов глянув на мене. Похитав головою.

— Чим ви невдоволені, містере Ріверс? — спитала я.

— Ви довго не залишитеся в Мортоні. Ні, ні!

— Ні? Які у вас підстави так думати?

— Я читаю це в ваших очах. Вони не з тих, що обіцяють спокійне життя.

— Я не честолюбна. Він здригнувся.

— Стривайте. А чого це ви заговорили про честолюбність? Хто, на вашу думку, честолюбний? Знаю, що я, тільки як ви про це здогадались?

— Я говорила тільки про себе.

— Гаразд, коли ви не честолюбні, то ви... — і замовк.

— Яка?

— Я хотів сказати: пристрасна, та ви можете не так зрозуміти це слово й образитись. Людські захоплення та прихильності мають над вами велику владу. І я певен, що ви не зможете довго проводити своє дозвілля

у самотині, а робочі години віддавати одноманітній праці, без ніякого заохочення, так само, як і я, — із притиском додав він, — не зможу жити, похований в цій глушині серед боліт і гір: дана мені Богом натура пригнічується, даровані небом здібності марно пропадають. Ви бачите, як я сам собі суперечу. Я, що проповідував задоволення від скромної долі і похваляв працю навіть дроворубів та водоносів у своїй сьогоднішній проповіді, я, служитель Божий, охоплений тривогою. Що ж, треба якось примиряти наші нахили й наші засади.

Він вийшов з кімнати. За цю годину я зрозуміла його краще, ніж за цілісінький місяць, однак він усе ще лишався для мене загадкою.

Що ближче був день, коли Діана та Мері Ріверс мали розлучитися з братом та рідною домівкою, то смутніші й мовчазніші вони ставали. Вони силкувалися приховати свій смуток, однак його не можна було ані приховати, ані подолати. Якось Діана сказала, що ця розлука буде не така, як усі попередні. Із Сент Джоном їм доведеться, мабуть, розлучитися на багато років, а то й на все життя.

— Він усе принесе в жертву заради мети, якій уже давно себе присвятив, — мовила вона, — і родинні, й інші, набагато сильніші почуття. Сент Джон тільки здається спокійним, Джейн, але в ньому кипить невгамовне завзяття. Його можна назвати лагідним, але часом він буває неблаганний, мов смерть. Та найгірше те, що моє сумління не дозволяє мені відговорити його від прийнятого суворого рішення.

Звісно, я ніяк не можу ганити його за нього. Це рішення справедливе, благородне, християнське — і все ж воно крає моє серце.

І її очі налилися сльозами. Мері низько нахилилась над шитвом.

— Ми втратили батька, а незабаром втратимо брата й рідну оселю, — прошепотіла вона. Тієї миті сталася подія, ніби навмисне послана долею, щоб іще раз потвердити правдивість давнього прислів'я "Біда біду тягне"

і додати до їхнього страждання іще одне. У вікні промайнув Сент Джон, читаючи якогось листа. Він зайшов у кімнату.

— Помер наш дядько Джон, — мовив він.

Сестри, видно, були вражені, але сприйняли новину без великого хвилювання чи горя: здавалося, вона була для них скоріше важливою, аніж сумною.

— Помер? — повторила Діана.

— Так.

Вона втупила запитливий погляд у братове лице.

— І що?

— Що? — відказав він, зберігаючи мармурову непорушність на виду.
— Що? Та нічого — на, читай.

І кинув їй листа на коліна. Вона його перебігла очима й подала Мері. Мері мовчки прочитала листа й повернула братові. Всі троє подивились одне на одного й усі троє всміхнулись — сумною, задумливою усмішкою.

— Амінь! Якось і так проживем, — озвалася врешті Діана.

— В кожному разі, не гірше, ніж жили досі, — зауважила Мері.

— Так, тільки все це нагадує про те, як би воно могло бути, коли б усе обернулось інакше, — промовив містер Ріверс. — Надто вже разюча протилежність тому, що є.

Він згорнув листа, замкнув його в своєму столі й вийшов. Кілька хвилин усі мовчали. Потім Діана звернулась до мене.

— Мабуть, ви дивуєтесь, Джейн, з наших таємниць, — сказала вона, — і маєте нас за бездушних людей, яких не вельми засмутила смерть такого близького родича, як дядько. Тільки ж ми його зовсім не знали, навіть ніколи не бачили. Він доводився братом нашій матері. Колись дуже давно батько з ним посварився. За його порадою батько ризикнув більшою частиною свого маєтку задля якоїсь спекуляції й втратив гроші. Почалися взаємні звинувачення, вони гнівно розійшлися та так ніколи й не помирились. Дядько взявся потому за зисковніші справи і, як виявилось, збив собі маєток у двадцять тисяч фунтів. Він був неодружений і не мав близької рідні, крім нас та ще одної племінниці. Батько завжди плекав надію, що наш дядько спокутує свою провину, одписавши спадщину нам, проте в цьому листі сповіщається, що він заповів геть усе тій племінниці, за винятком тридцяти гіней, на які належить купити три жалобні персні для Сент Джона, Мері й Діани Ріверс. Звісно, він мав право вчинити, як йому хотілось, і все ж нам гірко одержати таку звістку. Ми з Мері вважали б себе багатими, маючи хоч по тисячі фунтів, а Сент Джонові така сума знадобилася б для добрих справ.

Після такого пояснення ні містер Ріверс, ні його сестри більше про це не згадували. Другого дня я перебралась із Марш Енда до Мортонна, а ще через день Діана й Мері вирушили до далекого Б... Наступного тижня містер Ріверс із Анною перевезли речі до будиночка священика, і стара садиба спорожніла.

РОЗДІЛ XXXI

Мій дім, де я врешті оселилась, — це сільський будиночок. Внизу невеличка кухонька з вибіленими стінами та посипаною піском підлогою. В ній чотири пофарбовані стільці, стіл, годинник, буфет з двома-трьома тарілками й полумисками та фаянсовим чайним сервізом. Горішня кімнатка така ж завбільшки, як і кухня, — з ялиновим ліжком і комодам.

Хоч він і маленький, однак завеликий для мого жалюгідного гардероба; щоправда, дякуючи моїм добрим і щедрим друзям, він трохи поповнився найнеобхіднішими речами.

Вечір. Я відпустила маленьку сирітку, яка допомагає мені в господарстві, винагородивши її за працю апельсином. Я сиджу сама біля маленького каміна. Цього ранку відкрилася сільська школа. У мене двадцять учениць. Тільки три вміють читати; жодна не вміє ні писати, ні рахувати. Декілька плетуть, дві-три так-сяк шиють. Всі вони розмовляють із неймовірним тутешнім акцентом, і поки що нам важко порозумітися. Деякі з них невиховані, неотесані, уперті й зовсім нерозвинені, проте інші слухняні, мають бажання вчитися і приємну вдачу. Я не повинна забувати, що ці бідно вбрані маленькі селянки з такої ж плоті і крові, як і тендітні паростки найшляхетніших родин, і що зерна вродженого благородства, вишуканості, розуму, доброти живуть і в їхніх серцях, так само як і в серцях дітей високородних. Моїм обов'язком буде зростити ці зерна, я напевне матиму задоволення з своєї праці. Я не сподіваюся надто вже великої втіхи від життя, що розкривається переді мною, проте, якщо я пристосуюсь до нього і буду наполегливо працювати, воно щодня даватиме мені якусь радість.

Чи ж була я весела, спокійна й задоволена протягом годин, що їх я провела в отому голому, незатишному класі сьогодні вранці й по обіді? Щоб не дурити себе, я повинна відповісти: "Ні". Я почувалась дуже нещасливою. Я почувалась — дурепа я така! — приниженою. Я боялась, що зробила крок, який, замість піднести мене на щаблях громадського життя, опустить іще нижче. Я злякалася темноти, злиднів та вульгарності довкола себе. Та я не буду надто суворо картати й зневажати себе за ці почуття: я знаю, що вони погані, — а це вже великий крок уперед; я постараюсь їх перебороти. Я сподіваюся, що вже завтра подолаю їх почасти, а за кілька тижнів і зовсім придушу. А може, через кілька місяців відразу у моєму серці заступить радість, коли я побачу зміну на краще в моїх ученицях.

А тим часом мене мучило таке питання: чи правильно я вчинила? Може, краще було піддатися спокусі, послухатись пристрасті і, відмовившись від важких зусиль і боротьби, заснути на квітах, у шовкових тенетах і пробудитись на півдні Франції в розкішній віллі, до якої тепер жила як коханка містера Рочестера, впиваючись його любов'ю, — бо він любив би, так, любив би мене якийсь час. А він мене таки любив — ніхто інший так мене більше не любитиме. Нікого вже так не зачарує моя врода, молодість, принадність, бо ніхто ніколи не вбачатиме в мені цих якостей. Він кохав мене і пишався мною — крім нього, жоден чоловік не матиме до мене таких почуттів. Та куди це мене заносять мої думки, що це я кажу, а головне — почуваю? Що краще, питала я себе, бути рабинею свого господаря і тішитись уявним блаженством десь під Марселем, а потім заливатися сльозами каяття й сорому, чи бути сільською вчителькою, вільною й чесною, в обвіяному гірськими вітрами будиночку в самому серці Англії?

Так, тепер я знаю, що обрала правильний шлях, дотримавшись закону і обов'язку і переборовши спокусу божевільної миті. Цей шлях мені вказав Господь. Я дякую йому за мудру нараву!

Дійшовши в своїх вечірніх роздумах такого висновку, я встала, підійшла до дверей і подивилась на призахідне літнє сонце, на тихі лани перед моїм будиночком, що, як і школа, стояв за півмилі від села. Пташки доспівували останні пісні. Було повітря тихе, Роса була бальзамом.

Споглядаючи природу, я вважала себе щасливою й невдовзі дуже здивувалась, помітивши, що плачу. І чого? А через лиху долю, яка одірвала мене від мого господаря, — адже я його більше ніколи не побачу; від страху, що розпач, скорбота й нестримна лютість, викликані моєю втечею, зіб'ють його навіки з доброго шляху. Ця

думка змусила мене відвести очі від прегарного вечірнього неба й порожньої Мортонської долини. Я кажу порожньої, бо в цій її частині не було видно жодної будівлі, крім церкви та церковного будинку,

напівсхованих за деревами, і, аж у її кінці — даху Вейл-холу, де мешкав багатий містер Олівер з дочкою. Я затулила обличчя руками й прихилилась головою до одвірка, та невдовзі підвела очі, почувши легенький шурхіт біля загорожі, що відокремлювала мій садочок від луки. Пойнтер містера Ріверса, старий Карло, штовхав хвіртку носом, а на неї спирався, згорнувши руки, сам Сент Джон. Його брови були насуплені, пильний, суворий, майже невдоволений погляд звернений на мене. Я запросила його до господи.

— Ні, мені ніколи, я тільки приніс вам оцей пакунок, що його сестри залишили для вас. Мабуть, тут скринька з фарбами, олівці та папір.

Я підійшла забрати його: цей пакунок був дуже доречний.

Сент Джон, як мені здалося, суворо вдивлявся в моє обличчя, поки я підходила до хвіртки: на ньому, напевне, було ще видно сліди сліз.

— То вам перший робочий день видався важчим, ніж ви сподівались?
— спитав він.

— О ні! Навпаки, я думаю, що за якийсь час у мене з моїми ученицями піде все гаразд.

— Може, вам не сподобалось помешкання? Наш будиночок, меблі... правду кажучи, все це дуже вбоге...

— Мій будиночок, — урвала я його, — чистий і сухий. Меблів досить, і вони зручні. Я вдячна за все і зовсім не занепадаю духом, не така вже я дурна й розбещена, аби журитися, що нема килима, канапи чи столового срібла. До того ж п'ять тижнів тому я не мала нічого, я була вигнанка, безпритульна жебрачка, а тепер у мене є друзі, житло, робота. Я зачудована Божим милосердям, великодушністю моїх друзів, ласкою долі. Я не ремствую.

— Але, мабуть, вас пригнічує самотність? Цей будиночок такий темний і порожній.

— Я ще не встигла натішитись спокоєм, а ще менше знудитися в самотині.

— Гаразд. Я сподіваюсь, ви справді всім задоволені, у всякому разі, здоровий глузд мусить підказати вам, що іще зарано піддаватися ваганням і страхові подібно до Лотової дружини. Не знаю, що ви покинули перед тим, як прибилися до нас, та раджу вам твердо опиратися всякій спокусі і не оглядатися назад. Ідіть несхибно вашим новим шляхом — хоча б кілька місяців.

— А я так і наміряюсь чинити, — відказала я. Сент Джон провадив далі:

— Нелегко стримувати свої бажання й перемагати свої природні нахили. Але це можливо — я знаю по собі. Бог дарував нам силу до певної міри керувати нашою власною долею, і коли наше завзяття вимагає діяльності, недосяжної для нас, коли наша воля рветься на закритий для нас шлях, то ми не повинні впадати в розпач, — треба шукати іншої поживи для серця, такої ж щедрої, як і та, що її воно прагне скуштувати, але, може, набагато чистішої, і сміливо торувати для наших поривань хай важчу, але таку саму широку й пряму дорогу, як і та, що її заступила нам доля.

Рік тому я сам був дуже нещасливий, бо думав, що зробив помилку, ставши священиком. Одноманітні обов'язки були мені нудні до смерті. Я палко прагнув діяльнішого життя, цікавої праці на літературній ниві, хотів бути художником, письменником, оратором — ким завгодно, тільки не священиком. Так, серце політика, солдата, шукача слави, честолобця, владолюбця билось під скромним одягом священика. Я казав собі: моє життя таке тяжке, що його треба змінити, або ж я помру. Та після чорних роздумів і боротьби проблиснуло світло й прийшла полегкість, моє

стиснуте єство нараз вихопилось на безмежний простір, мій дух почув поклик з небес — устати, зібрати всю свою силу, розправити крила й полинути до незнаних висот. Господь поклав на мене певне завдання, а щоб його гідно виконати, потрібні вміння й сила, хоробрість і красномовство, себто всі найкращі якості солдата, державного діяча й оратора. Все це потрібне для доброго місіонера.

Я вирішив стати місіонером. Від цієї хвилі мій душевний стан змінився, з усіх моїх здібностей поспадали кайдани, нічого не лишивши по собі, крім пекучого болю, що його може загоїти тільки час. Мій батько, звісно, опирався моєму намірові, та після його смерті для мене немає більше ніякої

перешкоди. Лишається владнати деякі справи, знайти собі наступника в Мортон, розірвати або розрубати пута деяких спокусливих почуттів, — що буде останньою битвою з людською слабкістю, в якій я напевне здобуду перемогу, бо запрягся перемогти, — і я вирушу з Європи на Схід.

Він проказав це особливим, приглушеним і водночас піднесеним тоном, а як замовк, то звів очі не на мене, а на призахідне сонце, на яке дивилась і я. Ми обоє стояли спиною до стежки, яка вела через поле до хвіртки, тому не почули кроків на порослій травною стежині. Заколисливе джюрчання струмка в долині було тут єдиним звуком в цю пору, тож не дарма ми аж кинулися, коли веселий і приємний, мов срібний дзвіночок, голос вигукнув: — Добри вечір, містєре Ріверс! Добри вечір, старенький Карло! Ваш пес швидше пізнає друзів, ніж ви, сер; він нашорошив вуха і замахав хвостом, коли я була ще на тім кінці поля, а от ви й досі стоїте до мене спиною. Це була правда. Хоч містер Ріверс і здригнувся, почувши цей мелодійний голос, немов блискавка розітнула хмару над його головою, він і далі стояв у тій самій позі, спершись рукою на хвіртку, обличчям до заходу. Нарешті він повагом обернувся. Біля нього, десь за три фути, з'явилось, як мені здалося, видиво: молода дівчина, вся в білому, ґраційна, повненька, однак струнка. Вона спершу нахилилась погладити Карло, відтак звела голову, відкинула довгу вуаль,

і перед нами розквітло обличчя довершеної краси. Вислів "довершена краса" багато вимагає, але я його не забираю назад і не пом'якшую: помірно підсоння Альбіону ще не створювало гармонійніших рис, під його вологими вітрами й хмарним небом ще не виникали чистіші відтінки кольорів троянди та лілеї. Все в ній чарувало, не було помітно жодної вади: дівчина мала правильні й тонкі риси обличчя, очі такої форми й кольору, які ми бачимо на картинах давніх майстрів, — великі, темні, виразні; довгі густі вії, що надають такої чарівності очам; тонкі, ніби намальовані, брови, що роблять обличчя таким ясним; біле, гладеньке чоло, що викazuje такий спокій і так гарно відтінює живі яскраві барви; довгасті, свіжі й гладенькі щоки; такі ж самі свіжі, рожеві, гарні уста; бездоганно рівні й блискучі зуби; маленьке підборіддя з ямочкою; пишні, густі коси, — одне слово, все те, що, будши зібране до купи, уособлює собою ідеальну красу. Я зачудовано дивилася на цю чарівну істоту, я милувалась нею від щирого серця. Природа, безперечно, створила її в небезсторонньому настрої і, забувши свою мачущину скнарість, обдарувала свою улюбленицю з бабусиною щедрістю.

"Як же ставиться Сент Джон Ріверс до цього земного ангела?" — природно, спитала я себе, побачивши, що він обернувся й дивиться на неї, і, так само природно, пошукала відповіді на це питання на його обличчі. Але він уже відвів очі від красуні й розглядав кущик простеньких стокроток, що росли коло хвіртки.

— Гарний вечір, але вже надто пізно, щоб гуляти самій, — промовив він, розминаючи ногою сніжно-білі голівки закритих квітів.

— Я тільки сьогодні по обіді вернулась з С... (вона назвала велике місто за двадцять миль звідти). Тато сказав мені, що ви відкрили школу та що приїхала нова вчителька, отож після підвечірка я наділа капелюшок і перебігла долину, щоб познайомитися з нею. Це вона? — спитала дівчина, показуючи на мене.

— Так, вона, — відповів Сент Джон.

— Як ви гадаєте, вам сподобається Мортон? — спитала вона з безпосередністю й простодушністю, хоча й дитячими, але приємними.

— Думаю, що сподобається. У мене є на це багато підстав.

— Ваші учениці слухняні?

— Вам сподобався ваш будиночок?

— Дуже.

— А гарно я його опорядила?

— Дуже гарно.

— А добру вибрала служницю — Алісу Вуд?

— Так. Вона тямуща й моторна.

"То це, — здогадалася я, — і є міс Олівер, багата спадкоємиця, яку доля обдарувала так само щедро, як і природа! Далєбі, вона народилася під щасливою зіркою!"

— Я іноді приходитиму й допомагатиму вам на уроках, — додала вона. — Для мене буде розвагою час від часу навідувати вас, а розваги я люблю. Містєре Ріверс, я так весело провела час в С...! Вчора я танцювала до другої години ночі, чи то пак ранку. Там через оті заворушення стоїть Н-ський полк, а офіцери всі таки славні хлопці! Хіба можна до них прирівняти всіх наших гострильників ножів чи продавців ножиць!

Мені здалося, що обличчя містера Сент Джона ледь-ледь презирливо скривилося. Він міцно стулив губи, від чого вся нижня частина його

обличчя здавалася незвичайно суворою. Одвівши погляд від стокроток, він вступив його в міс Олівер. Це був суворий, значущий, допитливий погляд. Вона знов засміялася, і цей сміх дуже пасував до її юності, рум'янця, ямочок і ясних очей. А що він стояв мовчки й поважно, дівчина знов почала пестити Карло.

— Бідний Карло любить мене, — сказала вона. — Він не такий суворий і не цурається своїх друзів, а якби вмів говорити, то не дивився б на мене спідлоба.

Коли вона, гладячи пса по голові, граційно схилилася перед його молодим незворушним хазяїном, я помітила, як густий рум'янець залив обличчя Сент Джона. Його похмурий погляд запалав невгамовним хвилюванням. Збуджений, зашарілий, він в ту мить був такий самий гарний, як і вона. Його груди високо здіймалися, ніби його палке серце, стомившись від гнітючих обмежень розуму й волі хазяїна, розширювалось і поривалось до свободи. Та він одразу його приборкав, як вершник приборкує коня, що стає дибки. І ні словом, ані порухом не відповів на її ласкаві слова.

— Тато каже, що ви вже зовсім перестали до нас заходити, — провадила міс Олівер, глянувши на нього. — Ви вже й дорогу забули до Вейл-холу. Сьогодні він саме удома і трохи нездужає: ось проведіть мене й навідаєте його.

— Вже надто пізня година, щоб турбувати містера Олівера, — відповів Сент Джон.

— Пізня? А я кажу вам, що якраз підхожа. Саме тепер татові дуже потрібне товариство. Фабрики позакривалися, і йому нема чого робити. Будь ласка, містере Ріверс, ходімо до нас. Чого ви такий замкнутий і відлюдкуватий?

Вона старалася заповнити словами прірву його мовчанки.

— І як це я забула! — вигукнула вона, стріпнувши гарною кучерявою голівкою і ніби дорікаючи сама собі. — Я така легковажна й бездумна! Пробачте мені, прошу. Я зовсім забула, чому вам не хочеться розмовляти зі мною: Діана та Мері поїхали од вас, Мур-гаус зачинений, і ви такий самотній. Повірте, я дуже співчуваю вам. Ходіть-но до нас, провідаєте тата.

— Не сьогодні, міс Розамундо, не сьогодні.

Містер Сент Джон відповів майже машинально; тільки він один знав, яких великих зусиль коштували йому такі відмови.

— Ну що ж, як ви такі вперті, то я вас покину, бо боюся лишатись тут довше: вже спадає роса. На добраніч!

І вона простягла йому руку. Він ледь торкнувся її.

— На добраніч, — і собі сказав він тихим і глухим, мов те відлуння, голосом. Вона вже відійшла, але відразу ж вернулась.

— А ви, бува, не хворі? — спитала вона, і то до речі; його лице було біле, як її сукня.

— Я цілком здоровий, — відповів він і, вклонившись, відійшов од хвіртки. Міс Олівер попрямувала в один бік, він у другий. Вона двічі озирнулася за ним, перше ніж зникнути, наче чарівне видиво, у присмерку, що повивав долину; а Сент Джон рішуче крокував уперед і не обернувся ні разу.

Споглядаючи чужі страждання і самозречення, я забула про своє власне горе. Недарма Діана Ріверс якось сказала про свого брата: "Невблаганний, мов смерть". Вона не перебільшувала.

Я й далі працювала в сільській школі, вкладаючи в цю працю всю свою силу і вміння. Спочатку мені було дуже важко. Минув якийсь час, перш ніж я навчилася розуміти своїх учениць та їхню вдачу. Геть темні, з нерозвиненими здібностями, вони здавались мені на перший погляд всі однаково безнадійними й тупими, та невдовзі я побачила, що помилялась. Вони відрізнялися одна від одної, як і освічені люди, і коли я ближче познайомилася з ними, а вони зі мною, то ця відміна почала впадати в

око. Коли їх перестали дивувати моя мова, звички й поведінка, деякі з цих вайлуватих, сонних селючок почали прокидатися, обертаючись на досить кмітливих дівчаток. Багато з них виявились послужливими й люб'язними, і я не раз засвідчувала вияви вродженої чемності та природної самоповаги, а так само неабияких здібностей, що викликали в мене зацікавлення і захоплення. Цим ученицям скоро сподобалася школа, і вони добре вчилися, були охайні, щодня готували уроки та набували скромних, пристойних манер, їхній швидкий поступ був часом гідний подиву, і я з правом пишалася своїми ученицями; до кращих із них я прихилилась, а вони до мене. Серед моїх учениць було кілька фермерських дочок, вже майже дорослих. Вони вже вміли читати, писати й шити, їх я навчала початків граматики, географії, історії та вишуканішого рукоділля. Я виявила серед них натури, гідні поваги, що прагнули до знання і вдосконалення, і з такими дівчатами я провела немало приємних вечорів у них вдома, їхні батьки й матері всіляко намагались мені догодити. Мене тішила їхня простодушна гостинність, і я радо платила за неї люб'язністю, до якої вони, мабуть, не звикли; це було їм до вподоби й ішло на користь, підносячи їх у власних очах і спонукаючи стати гідними виявленої до них пошани.

Я відчувала, що мене починають любити в цьому закутні. Куди б я не пішла, мене всюди щиро вітали словом і приязними усмішками. А жити серед загальної пошани, хай навіть вона йтиме від простого селяка, — однаково, що "сидіти на сонечку в тихий день": під його життєдайним промінням зароджуються й розквітають чисті спокійні почування. У цей період мого життя серце моє набагато частіше заповнювала вдячність,

аніж пригнічення. Однак, читачу, коли вже казати правду, після того як день минав у корисній праці серед моїх учениць, а вечір — за малюнком або цікавою книжкою у приємній самотині, я вночі поринала в страшні сни, яскраві, тривожні, повні мрій і бентежних, бурхливих видив; сни, де серед незвичайних картин і подій, серед романтичних пригод і небезпек я знову й знову зустрічала містера Рочестера, і то завжди в якусь вирішальну мить. Він брав мене в обійми, я чула його голос, дивилась в його очі, торкалась до його руки й обличчя, охоплена коханням до нього й вірячи, що й він мене кохає, — і надія бути поруч із ним все життя оживала знову, така сама потужна й гаряча, як колись. І раптом я прокидалась і згадувала, де я, в якому становищі. Я вставала зі свого ліжка без запони, тремтячи всім тілом, і тільки тиха темна ніч була свідком то нападів розпачу, то вибухів палкої пристрасті. А на завтра рівно о дев'ятій годині ранку я починала уроки в школі, — спокійна, врівноважена, готова виконувати свої щоденні обов'язки.

Розамунда Олівер дотримала слова й інколи навідувала мене. Звичайно такі візити вона робила під час своєї ранкової прогулянки верхи. Вона, бувало, під'їжджала легким чвалом під двері школи на своєму поні в супроводі ґрума. Важко собі уявити щось чарівніше, ніж Розамунда верхи на поні, в пурпуровій амазонці, в чорному оксамитовому капелюшку, ґраційно накладеному на довгі кучері, що падали їй на лице й на плечі. Вона заходила в просте приміщення сільської школи й пропливала між рядами зачарованих сільських дівчаток. Вона звичайно з'являлася в ту годину, коли містер Ріверс давав уроки катехізису. Боюсь, що погляд відвідувачки наскрізь пронизував серце молодого священика. Здавалось, якийсь інстинкт попереджав його, що вона от-от зайде. Навіть якщо він її не бачив, дивився кудись убік од дверей, якими вона заходила, його лице рум'яніло, мармурові риси хай і не пом'якшувались, а все ж невимовно змінювались і самою своєю непорушністю виказували стримуване палке почуття більше, ніж його зрадив би рвучкий порух або блискавичний погляд. Розамунда, звичайно, знала свою силу: адже він не міг приховати від неї свого почуття. Попри весь його християнський стоїцизм, досить було їй підійти й заговорити до нього, усміхнутись йому весело, підбадьорливо, навіть ніжно, як його рука починала тремтіти, а

очі спалахували. Він ніби казав своїм сумним і рішучим поглядом те, чого не могли вимовити його уста: "Я вас кохаю і знаю, що подобаюсь вам дужче, ніж хто інший. Уста мої мовчать не через страх перед відмовою. Я знаю, що, якби запропонував вам своє серце, ви б його прийняли. Тільки це серце вже покладено на священний вівтар, і довкола нього розпалено вогонь. Скоро від цієї жертви лишиться самий тільки попіл".

І тоді вона надимала губенята, мовби те скривджене дитя. Задума хмарою насувалась на її променисту веселість, вона квапливо висмикувала свою руку з його руки, вередливо відвертала свій погляд від його обличчя героя та мученика і йшла геть. Сент Джон напевне віддав би все на світі, аби її наздогнати, вернути назад, затримати, коли вона отак його кидала, проте він не хотів поступитися задля неї жодним шансом на вічне спасіння і пожертвувати заради її кохання хоча б одною своєю надією на справжнє блаженство. До того ж він не міг вкласти всю свою розмаїту натуру мандрівника, шукача правди, поета, священника в одну-єдину пристрасть. Він не міг і не хотів відмовитись від своєї діяльності войовничого місіонера задля спокою й затишку Вейл-холу. Я якось дізналась про це від самого Сент Джона, коли мені вдалося всупереч його стриманості викликати його на відверту розмову.

Міс Олівер не раз ушановувала мене своїми відвідинами в моєму будиночку. Я добре спізнала її вдачу, ані фальшиву, ані потайну: вона була кокетлива, але не бездушна. Вимоглива, але не надміру себелюбна, їй потурали змалку, але не зіпсували до краю. Вона була запальна, але добродушна; марнославна (бо ж годі від цього втриматися, коли кожний її погляд в дзеркало засвідчував таке буяння краси!), але не манірна; щедра й зовсім не горда з свого багатства; нехитра й досить розумна, весела, жвава й нерозважна. Одне слово, вона видавалася дуже чарівною навіть такій безсторонній спостерігачці, як я, і водночас вона не мала в собі чогось справді цікавого і не справляла глибокого враження. Духовно вона дуже відрізнялася, скажімо, від сестер Сент Джона. І все ж я прихилилась до неї так само, як і до моєї вихованки Аделі, хоч до дитини, яку ми доглядаємо й виховуємо, у нас зароджується тепліше почуття, ніж до дорослої людини, хай навіть дуже привабливої.

Через якусь примху Розамунда заприязнилася зі мною. Вона казала, що я схожа на містера Ріверса (тільки він у десять разів гарніший; звичайно, і я дуже мила, але він справжній ангел). Проте, за її словами, я була така сама добра, розумна, стримана й рішуча, як і він. Вона запевняла, що моє становище сільської вчительки — це тільки *lusus naturae*; вона була певна, що моє дотеперішнє життя було таке цікаве, як у романі.

Одного вечора, нишпорячи з властивою їй дитячою жвавистю та легковажною цікавістю в буфеті та шухляді мого столу в кухоньці, вона знайшла дві французькі книжки, томик Шілера, німецьку граматику й словники, а далі й мою скриньку з фарбами та кілька ескізів, а між ними й намальовану олівцем голівку дівчинки — однієї з моїх учениць, гарненької, як янголятко, і різні види Мортонської долини та довколишніх лук. Спершу вона застигла від несподіванки, а потім аж затремтіла з захоплення.

Чи це я намалювала ці картини? Чи я знаю французьку й німецьку мови? Яка ж я чудесна, яке я диво! Я малюю краще, ніж учитель найкращої школи в С... Чи не намалюю я її портрета, щоб його показати татові?

— Залюбки, — відповіла я, відчувши трепетну радість митця від думки, що мені випадає нагода малювати з такої довершеної, чарівної натури.

На ній того дня була темно-синя шовкова сукня, руки й шия були оголені, і за єдину прикрасу їй правили каштанові коси, що з непокірною грацією природних кучерів спадали їй на плечі. Я взяла аркуш тонкого картону й старанно вивела обрис її обличчя. Я наперед тішилася, уявляючи собі, як малюватиму фарбами, а що тоді вже починало темніти, то я сказала їй прийти завтра.

Вона, видно, так розхвалювала мене своєму батькові, що містер Олівер сам прийшов з нею наступного вечора. Це був огрядний сивий чоловік середніх літ; поруч з ним його гарненька дочка здавалась яскравою квіткою коло старовинної вежі. Він більше мовчав — може, тому, що був гордий, — однак тримався зі мною дуже чемно. Ескіз Розамундиного портрета йому надзвичайно сподобався, і він попросив, щоб я його обов'язково закінчила. Він також наполягав, щоб я прийшла наступного вечора до Вейл-холу. Я пішла до них і опинилась у великій гарній оселі, де все свідчило про багатство господаря. Розамунда щиро раділа з мого візиту, її батько теж був дуже привітний, а в розмові, яку ми завели після чаю, схвалив мою діяльність у мортонській школі; однак, зауважив він, з того, що бачив і чув, він побоюється, що ця робота зовсім не підхожа для мене і я, мабуть, скоро її покину задля якогось кращого місця.

— Справді, тату, — вигукнула Розамунда, — вона така розумна, що може бути гувернанткою у якій-небудь родовитій сім'ї!

А я подумала, що краще лишуся тим, ким я є, аніж стану принижуватись у якійсь родовитій сім'ї. Містер Олівер говорив про містера Ріверса та про всю родину Ріверсів з великою повагою. Він сказав, що Ріверси — дуже давній рід у цьому краї, що їхні предки були дуже багаті, що їм колись належав весь Мор-тон, що й тепер, на його думку, представник цього роду міг би, якби захотів, одружитися з багатого дівчиною. Він дуже жалкував, що такий гарний, обдарований юнак забрав собі в голову стати місіонером; цим він тільки змарнує таке цінне життя. Я зрозуміла, що містер Олівер не став би чинити перешкоди шлюбів Розамунди з Сент Джоном. Очевидно, він вважав, що високе походження молодого священика, старовинне ім'я та духовний сан у достатній мірі відшкодували б брак багатства.

Настало свято П'ятого листопада — вільний від праці день. Моя маленька служниця, помігши мені прибрати в будиночку, пішла собі, задоволена винагородою в один пенні. Все довкола було чисте, аж сяло

— вишкрябана підлога, начищені ґрати каміна та витерті стільці. Я також причепурилась і могла проводити пообіддя, як мені хотілося.

Переклад кількох сторінок з німецької мови забрав у мене годину. Потім я дістала скриньку з фарбами та олівці і взялась за легшу й приємнішу справу, заходилася домальовувати мініатюру Розамунди Олівер. Голову я вже закінчила, лишалось зафарбувати тло, відтінити вбрання, додати зо два дотики карміну до повних уст, вивести кілька м'яких кучерів у косах та дужче затемнити її під голубуватими повіками. Я саме захопилася викінченням цих деталей, аж враз після квапливого стуку двері розчинились і до хати ступив Сент Джон Ріверс.

— Я прийшов подивитись, як ви проводите свято, — мовив він. — Сподіваюся, не сумуєте? Ні? Оце вже гаразд. А коли ви ще й малюєте, то не почуваетесь самотньою.

Бачте, я вам іще не довіряю, хоч ви досі тримались мужньо.

Я вам приніс книгу для вечірньої розваги, — і з цими словами поклав на стіл щойно видрукувану поему: один із тих чудових творів, що ними так часто вшановували щасливу публіку тих днів — золотого віку сучасної літератури. Та ба! Читачам нашої епохи щастить значно менше. Але не лякайтесь! Я не відхилятимусь од розповіді, щоб звинувачувати чи нарікати. Я знаю, поезія ще не вмерла, геній не згинув, і мамона не має влади ні закувати їх, ні вбити. Поезія і геній ще колись засвідчать про своє існування, свою свободу й силу. О ви, ангели небесні! Ви тільки всміхаєтесь, коли ниці душі радіють, а слабкі оплакують свою близьку загибель. Хіба поезія вмерла? Генія вигнано? Ні, посередносте, ні! Не дай заздрошам запевнити тебе в цьому. Вони не тільки живуть, а й владарюють і рятують рід людський, бо ж без їхнього божественного впливу, що проникає всюди, ти б досі була в пеклі — в пеклі свого власного убогства!

І поки я захоплено розглядала блискучі сторінки "Марміона", Сент Джон нахилився до мого малюнка, щоб краще його роздивитися. І враз здригнувся; його висока постать знов випросталась, але він не мовив ані слова. Я глянула на нього, та він унікав мого погляду. Я легко вгадувала його думки і могла легко читати в його серці, тієї миті я була спокійніша й стриманіша за нього; я мала над ним тимчасову перевагу. І мені закортіло зробити йому добро, якщо це тільки можливо. "Попри всю його твердість і самовладання, — подумала я, — він надто себе переобтяжує: приховує глибоко всередині кожне почуття, кожне страждання, анічогісінько не виявляє, не висловлює, усе таїть у собі. Гадаю, йому піде на користь розмова про прекрасну Розамунду, з якою він, на його думку, не повинен одружуватись. Я його викличу на розмову".

— Сідайте, містере Ріверс, — були мої перші слова.

Та він своїм звичаєм відповів, що йому ніколи засиджуватись. "Гаразд, — сказала я подумки, — стій, якщо тобі подобається, але так одразу ти не підеш. Я вже вирішила: самотність однаково тяжка для тебе, як і для мене. Я спробую, чи не пощастить мені намацати потаємних струн твоєї довірливості, знайти отвір у кам'янім серці й влити в нього бальзаму співчуття".

— Ну то як: схожий портрет? — запитала я навропростець.

— Схожий? На кого? Я гаразд і не додивлявся.

— Ні, додивились, містере Ріверс.

Він аж здригнувся від такої раптової й незвичайної прямої й здивовано глянув на мене. "Ну, це ще тільки початок, — сказала я собі. — Дарма ти бентежишся, я не відступлюсь од свого наміру, а ще й не те скажу".

— Ви його роздивились досить уважно й докладно, — провадила я далі, — та я нічого не матиму проти, якщо ви подивитесь на нього ще раз.

І з цими словами я підвелась і подала йому портрета.

— Добре виконаний портрет, — сказав він. — Дуже м'які чисті кольори. Дуже гарний, тонкий малюнок.

— Так, так, усе це я знаю. Але що ви скажете про схожість? На кого він схожий? Поборовши хвилювання, він відповів:

— Ніби на міс Олівер.

— Вгадали, сер. Отож у винагороду за це я обіцяю намалювати й вам точнісіньку копію цього портрета — якщо, звісно, ви не відмовитесь од мого подарунка. Я не гаятиму свого часу і зусиль на подарунок, який вам непотрібний.

Він і далі дивився на портрет — і що довше, то міцніше стискав його в руці, і, видно, дедалі дужче бажав мати такий самий.

— Схожий! — пробурмотів він. — Добре схоплено очі; кольори, світлотінь, вираз — усе подано досконало. До того ж вони всміхаються.

— А вам буде приємно чи ні мати такий портрет? Кажіть мені відверто. Коли будете на Мадаґаскарі, на мисі Доброї Надії або в Індії, чи буде вам приємно мати при собі цю згадку? Чи, може, він викликатиме спогади, які вас тільки бентежитимуть або псуватимуть вам настрої?

Він швидко звів очі, глянувши на мене нерішуче, збентежено, тоді знову задивився на портрет.

— Безперечно, я хотів би його мати. Чи буде це розважливо — то вже інша справа. Відтоді, як я впевнилась, що Розамунда справді прихильна до нього і батько не стане опиратись їхньому одруженню, я — не така екзальтована, як Сент Джон, — всім своїм серцем сприяла цьому шлюбові. Мені здавалося, що якби він став власником маєтку містера Олівера, то зробив би з цими грішми не менше добра, ніж засушуючи свій хист і виснажуючи свою силу під тропічним сонцем. Отож я рішуче відповіла:

— Мені здається, що розумніше й розважливіше було б одразу забрати оригінал. Сент-Джон сів, поклавши портрет перед собою на стіл і підперши чоло руками; він не міг відвести від нього закоханих очей. Тепер я помітила, що його вже не сердила й не приголомшувала моя сміливість. Я постерегла навіть, що розмова про те, що він вважав недоторканим, вільні про нього міркування принесли йому приємність і несподівану полегкість. Мовчазним людям справді частіше потрібна відверта розмова про їхні почуття й страждання, аніж говірким. Зрештою, і найсуворіший стоїк — теж людина, і, "вриваючись" сміливо, з добрим наміром у "безмовне море" його душі, ми часто виконуємо наш найперший перед ним обов'язок.

— Я певна, що ви їй подобаєтесь, — мовила я, стоячи за його стільцем, — а її батько вас поважає. До того ж вона чудова дівчина; щоправда, трохи легковажна, проте у вас вистачить серйозності на себе й на неї. Вам слід з нею одружитися.

— Хіба ж я їй подобаюсь? — спитав він.

— Звичайно. Більше, ніж хто інший. У неї тільки й мови, що про вас: ніяка тема її так не тішить і ні про що вона так часто не заводить мови.

— Дуже приємно таке чути, — відказав він. — Дуже. Поговоріть іще чверть години.

І він справді вийняв годинника й поклав на стіл, щоб мати змогу точно визначити час.

— Тільки ж чи варто говорити далі, — спитала я, — якщо ви, мабуть, лаштуєтесь завдати мені удару якимсь неспростовним запереченням або ж готуєте новий ланцюг, щоб іще дужче закувати своє серце?

— Не вигадуйте таких страшних речей. Уявіть собі, що я поступаюся і тану, а зараз воно так і є: земна любов піднімається, б'є струменем у моїй душі, як щойно розкопане джерело, і заливає приємною повинню поле, яке я обробляв, докладаючи стільки праці, яке так старанно засівав зерном добрих намірів і самозречення. А нині воно затоплене нектаром, молоді паростки пропадають, їх роз'їдає солодка отрута; я бачу себе на отаманці у вітальні Вейл-холу, біля ніг моєї нареченої Розамунди Олівер; вона розмовляє зі мною ніжним голосом, дивиться на мене тими очима, що їх так вірно змалювала ваша вправна рука, всміхається до мене рожевими вустами. Вона моя, я належу їй; це життя, цей скороминущий світ цілком мене вдовольняють. Цитьте! Не кажіть ні слова! Моє серце сповнене захватом, душа обплутана чарами. Нехай ці п'ятнадцять хвилин минуть у солодкій омані.

Я здалася на його прохання й стояла мовчки. Годинник цокав собі, а Сент Джон дихав швидко й важко. В цій мовчанці й збігло чверть години. Ось він сховав годинника, відсунув портрет, підвівся й підійшов до вогню.

— Ну от, — мовив він, — ці кілька хвилин згаяно на марення та ілюзії. Я був прихилив голову до грудей спокуси, самохіть підставив шию під її завітчане ярмо й надпив краплину з її келиха. Та я переконався, що моя подушка горить, серед квітів сидить оса, вино гірке, обіцянки спокусниці брехливі, а пропозиції нещирі — все це я добре бачу й знаю.

Я вражено глянула на нього.

— Однак дивно, — провадив він далі, — що хоч я і люблю Розамунду Олівер палко, з усією силою першої пристрасті, а вона незвичайно гарна, вишукана, чарівна, — але разом з тим не втрачаю спокою, ясно усвідомлюю, що вона не буде мені доброю дружиною, що вона мені не пара, що я дійду цього висновку десь через рік по нашому одруженню і що після дванадцяти місяців захоплення почнуться роки гіркого каяття. Ось що я знаю.

— Справді дивно! — мимохить вигукнула я.

— Коли, — провадив він, — дещо в мені надто гостро відчуває її чари, то щось інше аж надто глибоко вражене її вадами, через них вона не поділятиме жодного з моїх прагнень, не помагатиме в жодному з моїх намірів. Хіба може Розамунда бути страдницею, трудівницею, жінкою-апостолом? Хіба може Розамунда бути дружиною місіонера? Ні!

— Таж вам і не треба бути місіонером! Адже ви можете відмовитись від цього.

— Що? Відмовитись? Від свого покликання? Від своєї великої справи? Від закладеного на землі підмурка для небесної оселі? Від сподівання бути в сонні тих, що злили всі свої честолобні наміри в одне славне прагнення робити добро людському родові — нести знання в царство невігластва, мир замість війни, свободу замість рабства, віру замість забобонів, надію на рай замість страху перед пеклом? Ви мені радите відмовитись від цього? Таж це для мене дорожче за життя! Це мета, до якої скеровані мої очі, задля якої я живу.

По тривалій мовчанці я запитала:

— А як же міс Олівер? її розчарування, її горе — ніщо для вас?

— Міс Олівер повсякчас оточують залицяльники й підлесники. Не мине й місяця, як мій образ без сліду зітреться з її серця. Вона мене

забуде і, напевне, одружиться з тим, з ким почуватиметься набагато щасливіше, ніж зі мною.

— Ви розмовляєте досить спокійно, але страждаєте від внутрішньої боротьби. Ви зовсім звелися.

— Ні. Якщо я трохи й схуд, то це від того, що я потерпаю за майбутнє: мої справи ще не влаштовані, мій від'їзд все відкладається. Сьогодні вранці я отримав звістку, що мій наступник, якого я так довго дожидаюсь, прибуде аж через три місяці; і цілком можливо, що ці три місяці розтягнуться на півроку.

— Ви тремтите й червонієте, коли міс Олівер заходить до класу.

І знов на його обличчі промайнув подив. Він і уявити собі не міг, щоб жінка

насмілилась говорити так з чоловіком. Та як на мене, то я почувала себе зовсім вільною під час таких розмов. Я доти не можу бути відвертою з сильними, потайними й чулими натурами, чоловічими або жіночими, поки не проб'ю перепони умовної стриманості, не переступлю порога довір'я й не завоюю місця коло самого вівтаря їхнього серця.

— Ви дуже своєрідна, — сказав він, — і зовсім не боязка. У вас смілива душа й проникливий погляд, тільки дозвольте мені вас запевнити, що ви трохи не так тлумачите мої почуття. Вони здаються вам глибшими й палкішими, ніж є насправді. Ви мені куди більше співчуваєте, ніж я на те заслуговую. Коли я червонію й тремчу перед міс Олівер, то мені себе зовсім не жаль. Я зневажаю свою слабкість. Я знаю, вона ганебна, це тільки лихоманка плоті, а не муки душі, — запевняю вас. Душа в мене міцна, як скеля, що твердо стоїть посеред глибокого бурхливого моря. Отож знайте, який я: холодний і твердий.

Я недовіжливо всміхнулася.

— Ви здобули мою відвертість штурмом, — провадив він, — і тепер вона до ваших послуг. Я стою перед вами без того білого покриву, під яким християнство заховує людську потворність, такий, який я є насправді, — холодний, твердий, честолюбний. З усіх почуттів тільки природна любов іще постійно володіє мною. Мій проводир — розум, а не почуття, моя честолюбність безмежна, моє бажання піднятися вище, зробити більше за інших — ненаситне. Я ціную в людині терпіння, сталість, старання, хист, бо тільки за їхньою допомогою люди dokonують великих вчинків і підносяться до вершин духу. Я з цікавістю стежу за вашою діяльністю, бо маю вас за взірець пильної, старанної, завзятої жінки, і не тому, що глибоко співчуваю вам у ваших колишніх випробуваннях чи то в нинішніх стражданнях.

— Ви виставляєте себе поганським філософом, — зауважила я.

— Ні. Між мною і філософами-деїстами докорінна різниця: я вірую, але вірую в Євангеліє. Ви вжили не той прикметник. Я філософ не поганський, а християнський — послідовник віри Христової. Як його учень, я приймаю його чисте, милосердне, добре вчення. Я проповідую це вчення, бо заприсягся його поширювати. Прихиливши мене до себе в молодості, віра ще дужче розвинула мої природні здібності: з дрібного пагінця природної любові вона зростила тінисте дерево, ім'я якому — людинолюбство. З дикого, міцного коріння людської справедливості вона викохала глибоке почуття божественного правосуддя, з бажання доскочити влади й слави для мого жалюгідного "я" вона витворила прагнення поширювати царство Творця, здобувати перемоги під знаменом віри Христової. Ось що зробила для мене віра — вдосконалила мої природжені чесноти, навернула мою натуру на праву путь. Але вона не змогла викорінити природи до останку і не викоринить, "аж поки цей смертний не перейде в царство безсмертя".

По цій мові він узяв капелюха, що лежав на столі поряд з моєю палітрою, і ще раз глянув на портрет.

— А вона таки гарна, — прошепотів він. — Недарма її ім'я в перекладі означає "троянда світу".

— То намалювати й вам такий портрет?

— Cui bono? Не треба.

І він прикрив портрет аркушем тонкого паперу, на який я, малюючи, звичайно клала руку, щоб не забруднити картону. Не знаю, що він раптом помітив на цьому чистому аркушеві, проте щось прикувало його погляд. Він рвучко підняв аркуш, подивився на його край, потім кинув на мене погляд, неслуханно дивний і геть незрозумілий, погляд, що наче зауважував усе до дрібниць у моїй постаті, обличчі та вбранні: надзвичайно уважний, він охопив мене швидко, мов та блискавка. Він розтулив губи, ніби хотів щось сказати, але втримався й промовчав.

— Що сталося? — спитала я.

— Та нічого.

Поклавши аркуша назад, він швидко відірвав від берега вузьеньку смужку й сховав у рукавицю. Похапцем кивнувши мені й мовивши "на добраніч", він подався геть.

— Ну це вже з горою! — вигукнула я, вживши місцевий вислів.

Я й собі уважно роздивилась аркуш, але нічого на ньому не виявила, крім кількох

плям від фарби, де я випробовувала квачика. Я кілька хвилин сушила голову над цією загадкою та, побачивши, що не розгадаю її, і будучи впевнена, що вона, зрештою, не має для мене особливої ваги, кинула про неї думати, а невдовзі й зовсім забула.

РОЗДІЛ XXXIII

Коли містер Сент Джон виходив, почав падати сніг; хуртовина тривала цілу ніч.

Уранці рвучкий вітер нагнав нового лапатоного снігу, до смерку долину так завіяло, що годі було й пройти. Я зачинила віконниці, поклала до дверей мату, щоб не намітало снігу спідсподу, й підкинула в камін дров. Я посиділа з годину коло вогню, дослухаючись до приглушеного завивання хурделиці, потім запалила свічку, взяла з полиці "Марміона" й почала читати:

На схилах Нордгему крутих, Де річка Твід і гір хребти, Важкі засяли вежі. Над урвищами день затих, І замок весь озолотив Вогнем рожевий вечір.

За музикою поезії я швидко забула про завірюху.

Нараз я почула шурхіт. Хтось ніби поторгав двері. "Мабуть, вітер", — подумала я.

Але ні, то був Сент Джон Ріверс; він розчинив двері, випірнув з ревучої заметілі й морозяного мороку і став переді мною. Плащ, що обгортав його високу постать, був білий, як льодовик. Я аж перелякалася: так мало я сподівалась того вечора якогось гостя із заметеної снігом долини.

— Погані новини? — спитала я. — Що-не-будь сталося?

— Та ні. Як ви легко лякаєтесь! — відказав він, скинув плаща, повісив його на двері й знов присунув під них мату, що задерлась, коли він заходив. Потім узявся обтрушувати сніг з черевиків.

— Я вам тут натупаю, — сказав він, — та вже вибачте. — По цих словах він наблизився до каміна. — Повірте, мені нелегко було

добиратися сюди, — зауважив він, гриючи руки над полум'ям. — Я забрів у кучугуру аж по пояс; на щастя, сніг іще зовсім пухкий.

— А все-таки чого ви прийшли? — не могла я втриматись од запитання.

— Досить негостинне запитання, та що ви вже питаєте, я відповім: просто, щоб з вами трохи поговорити, бо я стомився од своїх мовчазних книг і порожніх кімнат. А надто, що з учора я хвилююся, як кожна людина, що почула повість тільки до половини і якій нетерпеливиться почути її продовження.

Він сів. Я згадала його дивну вчорашню поведінку й почала справді побоюватись, чи він, бува, не схибнувся. Та якщо й так, то надто вже його божевілля було стримане й розважне. Ніколи ще його гарна голова так не нагадувала мармурового бюста, як тепер, коли він відгорнув з лоба мокре від снігу волосся й вогонь освітив бліде чоло й таке саме бліде обличчя, де я з прикрістю помітила чіткі сліди клопоту чи смутку. Я чекала, сподіваючись почути щось зрозуміліше, та Сент Джон підпер рукою підборіддя й затулив пальцями уста: він думав. Мене вразило, що його рука була така сама виснажена, як і його обличчя. Несподівана жалість пойняла моє серце, і я мимоволі промовила:

— Було б краще, якби Діана й Мері вернулись жити з вами. Вам зовсім негоже бути самому, ви надто нерозважно марнуєте своє здоров'я.

— Аж ніяк, — відказав він. — Я піклуюся про себе, коли потрібно. А тепер я цілком здоровий. Що, на ваш погляд, у мене негаразд?

Він запитав недбало й байдуже, і це свідчило, що я — принаймні на його думку, — даремно турбувалась. Я замовкла.

Він усе ще повільно водив пальцем по верхній губі, і його очі замріяно дивилися на полум'я в каміні. Вважаючи, що мовчати незручно, я спитала, чи йому не дме в спину від дверей.

— Ні, ні, — відповів він коротко й ледь роздратовано.

"Гаразд, — подумала я собі, — якщо ти не бажаєш говорити, то мовчи собі, я дам тобі спокій і повернуся до своєї книжки".

Отож я зняла нагар зі свічки й знову взялася до "Марміона". Невдовзі він ворухнувся, і я миттю звела очі на нього. Він витяг сап'янову записну книжку, дістав звідти якогось листа, мовчки його перечитав, згорнув, поклав назад і знов поринув у роздуми. Даремно я намагалася читати, маючи отаку незбагненну заваду перед очима. Так само я не могла з нетерплячки мовчати: хай навіть він мене урве, але я говоритиму.

— Ви останнім часом одержували звістки від Діани та Мері?

— Після листа, якого я вам показував тиждень тому, — жодної.

— А у вас самих нічого не змінилося? Вам не доведеться покинути Англію раніше, ніж ви сподівались?

— Боюсь, що ні. Це було б надто великим для мене щастям.

Розмова поки що не в'язалась, я перемінила тему і вирішила краще поговорити про школу та школярок.

— Мати Мері Гарет уже почуває себе краще, і дівчина знов прийшла сьогодні до школи. У мене є чотири нові учениці з Фаундрі Клоз; вони не прийшли сьогодні тільки через сніг.

— Он як?

— За обох платитиме містер Олівер.

— Справді?

— Він збирається на Різдво пригостити всю школу.

— Знаю.

— Це ви йому підказали таку думку?

— Ні.

— А хто?

— Мабуть, його дочка.

— Схоже на неї: вона така добра.

— Так.

І знову запала мовчанка. Годинник видзвонив восьму. Це ніби збудило його, він сів рівніше й повернувся до мене.

— Облиште на хвилину книгу й присуньтесь ближче до вогню, — мовив він. Все ще дивуючись, я підсунулася ближче.

— Півгодини тому, — провадив він далі, — я сказав, що мені кортить почути продовження розповіді. Подумавши, я визнав за краще сам перебрати на себе роль оповідача, а вас полишити слухачкою. Перше ніж починати, хотів би застерегти вас, що розповідь моя здасться вам досить звичайною, однак заяложені подробиці часто трохи оновлюються, коли їх чуєш з інших уст. Загалом же моя буденна чи небуденна розповідь буде короткою.

Двадцять років тому бідний вікарій — нам поки що байдуже, як його звали, — закохався в дочку одного багатія, вона теж його покохала й вийшла за нього заміж усупереч порадам родичів, які й зреклися її одразу ж після весілля. Не минуло й двох років, як необачні молодята повмирали й були поховані під однією могильною плитою (я бачив їхню могилу — вона міститься на величезному цвинтарі біля похмурого чорного-пречорного собору в одному перенаселеному промисловому місті...ширського графства). По них зосталась дочка, яку з самого малку милосердя взяло в свої обійми — такі ж холодні, як і снігова кучугура, з якої я ледве виліз сьогодні ввечері. Милосердя привело безпритульну дівчинку в дім багатих родичів по матері; її утримувала тітка, на прізвище (зараз я підходжу до імен) місіс Рід з Ґейтсхеда. Ви здригнулись? Може, зачули якийсь шурхіт? То, мабуть, щур бігає на горищі сусіднього класу: раніше там була комора, яку я велів відремонтувати й перебудувати, а в коморах, як ви знаєте, водяться щури. Та слухайте далі. Місіс Рід утримувала сирітку десять років. Чи тій жилося у неї добре, а чи ні, я про це нічого не знаю, але через десять років тітка віддала її туди, де ви так довго пробули самі, — до знайомої вам Ловудської школи. Здається, там вона мала успіхи: з учениці стала вчителькою, як і ви, — мене вражає, що у вашім і її житті так багато всього збігається, потім пішла звідти й улаштувалась гувернанткою — знов ваші долі схожі — до вихованки такого собі містера Рочестера...

— Містере Ріверс! — урвала я його.

— Я вгадую ваші почуття, — відповів він, — але стримайте їх іще трошки: я майже скінчив, тож дослухайте вже мене. Про вдачу містера Рочестера я не знаю нічого, мені тільки відомо, що він запропонував тій молодій дівчині стати його дружиною, але аж перед вівтарем виявилось, що в нього жива дружина, щоправда, божевільна. Як він поведився далі та що пропонував, — можна тільки здогадуватися; проте як сталась одна справа, що стосувалась Ґувернантки, і як по неї кинулись, виявилось, що вона

зникла, — ніхто не міг сказати, куди і як. Вона втекла в Торнфілд-холу вночі: пошуки ні до чого не призвели, всі околиці обшукали вздовж і впоперек, але ніхто її не бачив і не чув про неї. Але її потрібно було розшукати: та справа була надзвичайно поважна й нагальна, в усі газети дано оголошення, я сам одержав листа від такого собі містера Бріґса, повіреного, і з нього довідався про всі подробиці, що їх я оце вам розповів. Дивна розповідь, еге?

— Скажіть мені ось що, — сказала я. — Оскільки вам відомо так багато, ви, напевне, знаєте дещо й про містера Рочестера. Що з ним і де він тепер? Що поробляє? Чи здоровий?

— Я нічогосінько не знаю про містера Рочестера. В листі про нього зовсім не згадується, написано тільки про обман і спробу незаконно одружитися, про що я вже згадував. Вам скоріше годилося б поцікавитись ім'ям гувернантки та справою, через яку її треба знайти.

— То, виходить, ніхто не їздив у Торнфілд-хол? Ніхто не бачив містера Рочестера?

— Гадаю, що ні.

— А йому самому писали?

— Звичайно.

— А він що? У кого є від нього листи?

— Містер Бріґс пише, що відповідь на його запит одержано не від містера Рочестера, а від якоїсь жінки. Під листом стояв підпис "Аліса Фейрфакс".

Я похолола з жаху: таки, мабуть, справдились найгірші мої побоювання. Він, певне, покинув Англію і з розпуки подався навмання в

одне зі своїх колишніх пристановищ у Європі. Яку полегкість своїм нестерпним стражданням шукає він там, чим думає погамувати свої бурхливі пристрасті? Я не наважувалась відповісти на це запитання. Бідний мій господар, який мало не став моїм чоловіком, якого я так часто називала "мій любий Едвард!".

— Це, мабуть, погана людина, — зауважив містер Ріверс.

— Ви його зовсім не знаєте, тож не кажіть про нього свої думки, — з серцем відрубала я.

— Гаразд, — спокійно відповів він, — моя голова надто обтяжена іншим клопотом, щоб думати ще й про нього. Та я мушу кінчати свою розповідь. А що ви не питаєте імені гувернантки, я повинен сказати його сам. Стривайте, десь воно тут у мене було... Завжди краще, коли важливі речі занотовані отак гарненько — чорним по білому.

І він знову повільно дістав записника, почав гортати його, витяг з одного відділка потерту, нерівно одірвану смужку паперу: з її форми, плям ультрамарину, краплаку та цинобри я пізнала клаптик, відірваний вчора від аркуша, що прикривав портрет Розамунди. Він підвівся і підніс його до моїх очей, і я прочитала слова, що їх власноручно вивела тушшю: "Джейн Ейр", видно, написані несвідомо.

— Бріґс писав мені про якусь Джейн Ейр, — сказав Сент Джон, — в оголошенні теж ішлося про Джейн Ейр, а я знав таку собі Джейн Еліот. Признатись, у мене снувалися деякі підозри, та тільки вчора ввечері я раптом упевнився, що не помилився. То ви визнаєте своє справжнє ім'я, відкидаючи приbrane?

— Так, так... Але де той містер Бріґс? Мабуть, він більше знає про містера Рочестера, ніж ви...

— Бріґс у Лондоні. Сумніваюсь тільки, щоб він знав щось про містера Рочестера, і цікавиться він не містером Рочестером. Однак ви вдаєтесь у дрібниці і забуваєте про головне: ви не питаєте, чому містер Бріґс вас шукає і що він від вас хоче.

— Гаразд, що ж він хоче?

— Тільки сповістити вас, що ваш дядько, містер Ейр, який проживав на острові Мадейра, помер; що він вам одписав усі свої гроші і що ви тепер багата — оце й усе.

— Я? Багата?

— Так, ви багата, дуже багата спадкоємиця. Запала мовчанка.

— Звісно, ви повинні засвідчити свою особу, — знов почав Сент Джон, — та це не становитиме труднощів, — і тоді можете зразу посісти спадщину. Ваш капітал вкладено в англійські папери, духівниця та всі інші необхідні документи у Бріґса.

Отак відгорнулася нова сторінка в моєму житті! Чудово, читачу, за одну мить

підвестись від злиднів до багатства — таки чудово! Та цієї зміни за одну мить не можна досягнути, тим-то й не відчуваєш великої радості. До того ж у житті є ще й інші втіхи, що бентежать, захоплюють; гроші — це матеріальна основа життя, в них нема нічого ідеального, і все, що їх стосується, пов'язане з тверезим розрахунком. Ніхто не скаже, не кричить "ура!", дізнавшись, що дістав багатство: людина одразу починає думати про обов'язки та про всякі справи, вона вдоволена, але водночас і неабияк стурбована. Отож вона стримує себе й обмірковує своє щастя з похмурым виглядом.

До того ж слова "спадщина" й "духівниця" в'яжуться зі словами "смерть" і "похорон". Я дізналася, що вмер мій дядько — мій єдиний родич. Дізнавшись, що в мене такий є, я плекала надію колись його побачити. Тепер уже не побачу ніколи. Та й те сказати, ці гроші дістались тільки мені, не мені й моїй радісній сім'ї, а самому тільки моєму самотньому "я". Але, нема слова, це було неабияке добро, яке то велике щастя почутися незалежною! Ось що я збагнула, і моє серце сповнилось радістю.

— Нарешті ви підвели голову, — сказав містер Ріверс. — А то я вже був подумав, що на вас глянула Медуза й ви обернулися в камінь. Мабуть, зараз спитаєте, який ваш капітал?

— То який мій капітал?

— Та суцця дрібниця! Звісно, нема про що й говорити; якісь двадцять тисяч фунтів — хіба це гроші?

— Двадцять тисяч фунтів!

Знову приголомшлива новина: адже я сподівалася щонайбільше на чотири-п'ять тисяч. На якусь мить мені аж подих перехопило; містер Сент Джон, од якого я доти ні разу не чула сміху, голосно засміявся.

— Ну, — мовив він, — якби ви вчинили вбивство і я вам заявив, що ваш злочин викрито, то й тоді б ви навряд чи були більше вражені.

— Але ж це велика сума... Вам не здається, що це помилка?

— Яка може бути помилка?

— Або ви неправильно прочитали цифри: може, там дві тисячі?

— Суму написано словами, а не цифрами: двадцять тисяч.

Я відчула себе людиною з середнім апетитом, що сіла сама до столу, де наставлено їжі принаймні на сто чоловік. Тим часом містер Ріверс підвівся й надів плаща.

— Якби не така буряна ніч, — мовив він, — я б вам прислав Анну до товариства, надто ви нещасні на вигляд, щоб залишати вас саму. Але Анна — стара жінка і не спроможна брести кучугурами, як я: у неї не такі довгі ноги. Отож я мушу залишити вас віч-на-віч з вашими прикростями. На добраніч!

Він уже взявся за клямку, аж враз мені сяйнула одна думка.

— Постривайте хвилинку! — гукнула я.

— Що таке?

— Мені цікаво знати, чому містер Бріґс написав про мене саме вам, звідки він міг про вас дізнатись або дійти думки, що ви, живучи в такій глушині, можете стати йому в пригоді.

— Адже я священик, — відповів він, — а до священика часто звертаються у всяких незвичайних справах.

І знов брязнула клямка.

— Е ні, ви мені цим нічого не пояснили! — вигукнула я; і справді, щось іще ховалось за невиразною відповіддю, яка, замість вдовольнити мою цікавість, іще дужче розпалила її. — Це надзвичайно дивна справа, — додала я, — і я мушу її з'ясувати до кінця.

— Нехай іншим разом, — промовив він, знов повертаючись до виходу.

— Ні, сьогодні, тільки сьогодні! — вигукнула я і заступила йому двері. Здавалось, він розгубився.

— Я вас таки не випущу, поки ви мені не розповісте всього до кінця!
— сказала я.

— Може, не сьогодні?

— Ні, сьогодні, і тільки сьогодні.

— Хай вам краще розкажуть Діана та Мері.

Звісно, його відмовки розпалили мою цікавість понад усяку міру; я її мусила

вдовольнити, і то негайно, що й сказала йому.

— Але ж ви вже знаєте, що я несхитний чоловік і мене важко вмовити.

— А я несхитна жінка і не дам вам відкласти на потім.

— До того ж, — вів він далі, — я людина холодна — ніякий запал мене не бере.

— Зате я гаряча, а жар розтоплює лід. Он під тепла на вашому плащі розтав сніг; він наробив на підлозі повно калюж. Ви мені роботи додали, містере Ріверс, і якщо ви хочете спокутувати цю тяжку провину, то скажіть мені зараз те, що я хочу знати.

— Ну, гаразд, — мовив він. — Я поступаюсь — якщо і не перед вашим палким проханням, то перед вашою наполегливістю: вода й камінь довбе.

А до того ж ви однаково дізнаєтесь — не тепер, то пізніше. Ваше ім'я Джейн Ейр?

— Так. Це вже ми з'ясували раніше.

— Ви, очевидно, ще не знаєте, що в нас із вами одне прізвище, що моє повне ім'я Сент Джон Ейр Ріверс?

— Звісно, ні. Тепер тільки я пригадую, що бачила між вашими ініціалами літеру "Е" на книжках, котрі ви давали мені читати, але я ніколи не питала, яке ім'я з неї починається. Ну, то що? А може...

Я затнулася, бо не могла допустити — вже не кажу вимовити вголос — думки, що нараз сяйнула мені в голові, вимальовувалась чимраз чіткіше і за якусь мить зробилася цілком правдоподібною. Обставини на диво збігалися, пасували одна до одної, в'язалися в одне ціле; окремі ланки складалися в рівний ланцюг — кожне кільце було на місці, все чудово трималося купи. Я вже здогадалась, як стояла справа, перше ніж Сент Джон мовив бодай слово. Однак, не сподіваючись од читача такої здогадливості, я мушу переказати Сент Джонове пояснення.

— Прізвище моєї матері було Ейр, вона мала двох братів — один, священик, одружився з міс Джейн Рід із Ґейтсхеда, а другий, Джон Ейр, есквайр, комерсант, доживав свої останні дні в Фуншалі на острові Мадейрі. Містер Бріґс, повірник містера Ейра, сповістив нас у серпні цього року про дядькову смерть та про те, що той одписав усе своє майно сироті, доньці свого брата-священика, обминувши нас через свою сварку з нашим батьком, якої так і не зміг забути. А через кілька тижнів написав другого листа, де повідомляв, що спадкоємиця десь поділась і запитував, чи нам нічого про неї не відомо. Ім'я, випадково написане на аркуші паперу, дало мені змогу знайти її. Решту ви знаєте самі.

Він хотів іти, але я прихилилась спиною до дверей.

— Дайте-но я скажу своє слово, — мовила я. — Дозвольте мені звести дух і якусь хвилину подумати.

Я вмовкла. Він стояв переді мною, тримаючи капелюха в руці, досить спокійний на вигляд.

— Ваша мати доводилася сестрою моєму батькові? — знов почала я.

— Так.

— А мені, виходить, тіткою? Він повагом кивнув.

— І мій дядько Джон був вашим дядьком Джоном? Ви, Діана й Мері — діти його сестри, а я донька його брата?

— Безперечно.

— То, виходить, ви троє доводитеся мені двоюрідними братом і сестрами: ми рідня, в нас одна кров?

— Виходить, що так.

Я дивилась на нього. Отже, я знайшла брата, яким могла пишатись, якого могла любити, і двох сестер з такими прикметами, що коли я ще мала їх за чужих, то вже й тоді перейнялася до них щирою любов'ю і захопленням. Двоє дівчат, яких я, — вклякнувши на мокрій землі й зазираючи в низеньке, ґратчасте віконце до кухні в Мургаусі, — споглядала з гірким, змішаним почуттям цікавості й розпуки, доводились мені близькою ріднею, а молодий, статечний джентльмен, який знайшов мене ледь живою на порозі свого дому, був мій родич. Яка щаслива знахідка для нещасної, самотньої дівчини! Оце воістину багатство! Душевне багатство, скарбниця чистих щирих почувань! Оце справді дар, щирий, життєдайний, радісний, не те, що важке золото, — воно хоч яке цінне й бажане, а все ж лишається холодним гнітючим металом. З

несподіваної радості я аж у долоні заплескала — серце моє мало не вискакувало з грудей, все тіло трепетало зі щастя.

— О, яка я рада! Яка рада! — вигукнула я. Сент Джон усміхнувся.

— А хіба я вам не казав, що ви, нехтуючи головним, ганяєтесь за дрібницями? — спитав він. — У вас був такий понурий вигляд, коли я сказав, що ви дістали велику спадщину, а тепер вас схвилювала річ, що не має ваги.

— Що це ви говорите? Може, вона не має ваги для вас: ви маєте рідних сестер, то навіщо вам ще й двоюрідна? А в мене не було нікогісінько, і раптом знайшлося аж троє родичів або ж двоє, якщо ви не хочете себе до них зараховувати. Три родичі взялись хтозна й звідки! Ще раз кажу: я щаслива!

Я почала швидко ходити по кімнаті і враз спинилася: мені перехопило дух од думок, що зринали швидше, ніж я могла їх сприйняти, досягнути, зупинити, — думок про те, що могло, може, повинно бути й напевне буде і то невдовзі. Я дивилася на білу стіну: вона мені здавалася небом, де рясно сходили зорі, і кожна з них вела мене до мети або до якоїсь радості. Тепер я можу віддячити добром тим, хто врятував мені життя і кому моя дотеперішня любов не здатна була допомогти. Вони були в скруті — я їх від неї звільню, вони в розлуці — я їх знов поєднаю, своєю незалежністю й достатком я поділюся з ними. Хіба нас не четверо? Двадцять тисяч фунтів, поділених нарівно, — це п'ять тисяч кожному — цілком досить; такий вчинок і справедливий, і всім забезпечить добробут. Тепер уже багатство не висіло на мені тягарем; воно стало не просто холодною відумерщиною, а запорукою життя, надії, радості.

Не знаю, який у мене був вигляд, коли ці думки роїлись у моїй голові, та скоро я помітила, що містер Ріверс, підставивши мені стільця, намагається лагідно всадовити мене. Він просив мене заспокоїтись:

думав, що я зовсім втратила з радощів глузд. Мене обурила його підозра, я відхилила його руку й знов забігала по кімнаті.

— Напишіть Діані та Мері завтра ж, — сказала я, — щоб вони негайно їхали додому. Діана казала, що вони б вважали себе багатими, маючи по тисячі фунтів, тож, гадаю, що по п'ять тисяч буде й зовсім гаразд.

— Скажіть, де мені взяти для вас склянку води, — відповів Сент-Джон. — Вам справді треба заспокоїтися.

— Дурниці! А як уплине спадщина на вас? Чи вона зможе затримати вас в Англії, спонукати до одруження з міс Олівер й зажити, як і годиться простому смертному?

— Ви забалакуєтесь, думки ваші плутаються. Я сповістив вам новину надто несподівано, і вона вас надто розхвилювала.

— Містере Ріверс! У мене вже вривається терпець. Я цілком при своєму розумі. Це ви мене не розумієте або ж скоріше прикидаєтесь, що не розумієте.

— Може, я б вас і зрозумів, якби ви докладніше пояснили свою думку.

— Пояснити? А що тут пояснювати? Гадаю, вам буде цілком ясно, що коли двадцять тисяч фунтів, — суму, про яку йде мова, — поділити нарівно між племінником і трьома племінницями покійного дядька, то кожному дістанеться по п'ять тисяч? Я хочу тільки одного: щоб ви написали своїм сестрам про спадок, який вони отримали.

— Ви хочете сказати: я отримала.

— Я вже вам висловила своє рішення у цій справі; я не можу зробити інакше, я ж бо не така сліпо самозакохана, несправедлива й жорстоко невдячна. До того ж я вирішила мати свою домівку й родину: мені

подобається Мургаус, і я житиму в Мургаусі, я люблю Діану й Мері і все своє життя буду нерозлучна з ними. Для мене велика радість і ласка мати п'ять тисяч фунтів, мене б мучила й гнітила думка, що їх у мене аж двадцять. Ті гроші, якщо зміркувати справедливо, не мої, хоч і вважалися б моїми за законом. Отже, я віддаю вам трьом те, що для мене зовсім зайве. Тому краще не відмовляйтесь і не сперечайтесь, погодьтеся зі мною, й одразу вирішимо це питання.

— Це зветься діяти зопалу, а вам потрібен час, щоб обміркувати цю справу.

— О, якщо ви сумніваєтесь тільки в моїй щирості, то це мене не бентежить. Скажіть, а ви самі згодні з тим, що моє рішення справедливе?

— Так, до певної міри воно справедливе, однак воно суперечить всім звичаям. До того ж ви таки маєте право на весь маєток. Мій дядько збив його своєю працею. Він міг залишити його кому завгодно і одписав вам. Отже, ви можете з чистим сумлінням вважати його тільки своїм, і це буде цілком справедливо.

— Моє рішення, — сказала я, — однаково пов'язане з серцем і з совістю; доведеться потурати своєму серцю, бо я так рідко мала для цього нагоду. Хоч би як ви відмагалися, хоч би як заперечували й дорікали мені цим цілий рік, я все одно не відмовлюсь від солодкого вдоволення — бодай почасти сплатити свій величезний борг і здобути собі друзів на все життя.

— Ви так міркуєте тепер, — відказав Сент Джон, — бо не знаєте, що таке втішатися багатством. Ви не можете собі уявити, якої ваги надасть вам сума в двадцять тисяч фунтів, яке ви, завдяки їй, посядете місце в суспільстві, які можливості відкриються перед вами. Ви не спроможні...

— А ви, — урвала я його, — й геть неспроможні уявити собі, як я прагну братньої та сестриної любові. В мене ніколи не було свого дому, у

мене ніколи не було братів і сестер. Я хочу і повинна мати їх тепер. Може, ви не хочете прийняти мене до родини й назвати сестрою?

— Джейн, я буду вам братом, мої сестри будуть вам сестрами, тільки не ставте цьому передумовою пожертву ваших законних прав.

— Братом? Еге ж — за тисячі миль! Сестрами? Тими, що прислугують чужим людям. Я — багачка, купаюся в золоті, якого не заробляла і нічим не заслужила, а ви без шеляга в кишені! Знаменита рівність і братерство! Близька рідня! Зворушлива відданість!

— Але ж, Джейн, ваше прагнення родинних зв'язків і домашнього щастя можна вдовольнити й інакше — не в той спосіб, який ви собі надумали: ви можете вийти заміж.

— Знов дурниці! Заміж? Я не хочу йти заміж і ніколи не піду.

— Це вже зайві слова; таке нерозважне твердження свідчить, що ви схвильовані.

— Це слова не зайві: я знаю свої почуття, і мені відразу навіть думати про заміжжя. Ніхто мене не візьме з кохання, а я сама не хочу, щоб за мною упадали тільки задля грошей. Я не хочу жити з сторонньою людиною — нечулим чужаком, геть відмінним від мене, — я хочу жити з рідними: з тими, з ким у мене спільні почуття й думки. Скажіть ще раз, що будете моїм братом; коли ви промовили ці слова, я відчула незвичайне щастя, скажіть їх знову, якщо можете, скажіть щиро.

— Гадаю, що можу. Я завжди любив своїх сестер і знаю, на чому ґрунтується моя любов — на повазі до їхніх гарних якостей та захопленні їхніми здібностями. У вас теж є свої переконання й здоровий глузд, ваші смаки й звички подібні до уподобань Діани та Мері, ваша присутність завжди мені бажана, у вашій розмові я вже від якогось часу знаходжу

втіху і підтримку. Тож я почуваю, що й природно й легко знайду в моєму серці місце для вас — своєї третьої й наймолодшої сестри.

— Дякую вам; цього на сьогодні для мене досить. А тепер краще йдіть додому: якщо ви побудете трохи, ви десь знов роздратуєте мене якимось сумнівом чи ваганням.

— А як же школа, міс Ейр? Тепер, мабуть, її доведеться закрити?

— Ні. Я лишусь у ній вчителькою, поки ви знайдете мені заміну.

Сент Джон усміхнувся, схвалюючи моє рішення, ми потисли одне одному руки, і він пішов.

Не буду розповідати детально, скільки мені довелося їх умовляти та які висувати доводи, щоб уладнати справу спадщини так, як мені хотілося. Справа виявилася дуже тяжкою, але я непохитно стояла на своєму, тож мої двоюрідні брат і сестри врешті пересвідчились, що я дійсно твердо поклала собі поділити спадщину на чотири рівні частини, і в глибині душі відчули справедливість наміру, а надто ще, мабуть, усвідомили, що, будши мною, вчинили б достоту так само; отже, вони таки згодились передати справу до третейського суду. Суддями обрано містера Олівера та одного досвідченого юриста. Обидва висловились на мою користь, і я досягла своєї мети.

Підготовлено належні папери про передачу спадщини: Сент Джон, Діана, Мері і я одержали достатні засоби до існування.

РОЗДІЛ XXXIV

Всю справу остаточне полагоджено десь аж перед Різдвом; наближалися святкові дні.

Я зачинила Мортонську школу, подбавши про те, щоб прощання не обійшлося без

подарунків. Достаток робить так само щедрою руку, як і серце: давати щось, коли сама одержала багато, — це випустити на волю розбурхані почуття. Я вже давно з радістю помічала, що декотрі з моїх учениць люблять мене, і коли ми прощались, це підтвердилось іще дужче: вони виказували свою любов просто й щиро. Мене тішила думка, що я посіла певне місце в їхніх нелукавих серцях. Я їм пообіцяла обов'язково навідуватись щотижня до школи і вчити їх цілу годину. Містер Ріверс прийшов, щойно я відпустила всіх школярів, — їх було вже шістдесят душ, — і, замкнувши двері, стояла з ключем в руці, обмінюючись особливо теплими прощальними словами з кількома моїми найкращими ученицями, чемними, статечними, скромними й розумними дівчатами, яких тільки можна було зустріти серед англійського селянства. Це багато про що говорить; адже, зрештою, англійські селяни освіченіші, культурніші й виявляють більше самоповаги від інших селян в Європі. Пізніше мені випадало зустрічати і французьких, і німецьких селянок, і от найкращі з-посеред них здавалися мені неосвіченими, невихованими й дурнуватими проти моїх мортонських учениць.

— Вам не здається, що ви винагороджені за ці місяці напруженої праці? — спитав містер Ріверс, коли вони пішли. — Хіба ви не раді, що справді дали користь молодому поколінню?

— Безперечно, рада.

— А ви попрацювали лише кілька місяців. Хіба не добре було б прожити так все своє життя, присвятивши його справі вдосконалення своїх ближніх?

— Так, — відповіла я. — Тільки ж я б не змогла присвятити себе цілком цій справі. Я хочу розвивати й свої здібності, а не тільки чужі.

Тепер я до цього візьмуся. Не нагадуйте мені більше про школу; з цим уже скінчено, тепер я буду святкувати. Його обличчя споважніло.

— В чім річ? Що у вас за раптова забаганка? Що ви надумали?

— Діяти, і то якомога енергійніше. Насамперед прошу вас відпустити Анну і взяти собі якусь іншу служницю.

— Вона вам потрібна?

— Так, я хочу забрати її з собою до Мургауса. Діана і Мері будуть удома десь за тиждень, і я мушу перед їхнім приїздом дати скрізь лад.

— Ага. Бо я думав, що ви налаштувались у якусь мандрівку. Це вже краще — я відпущу Анну.

— Скажіть їй, щоб вона була готова завтра. Ось ключ від школи. Ключа від свого помешкання я вам поверну вранці.

Сент Джон узяв ключа.

— Ви дуже радо його віддаєте, — сказав він. — Мені не зовсім зрозуміла ваша веселість: я не бачу, яку справу ви собі обираєте замість тієї, що залишили. Яку мету, яке діло визначаєте собі в житті, до чого вас штовхатиме шанолюбство?

— Моєю найпершою метою буде ґрунтовно (розумієте всю вагу цього слова?), ґрунтовно прибрати Мургаус від горище аж до льоху, другою — намастити його воском, оливою та доти натирати ганчірками, поки все знов заблещить, як нове, третьою — розташувати з математичною точністю кожен стілець, стіл, килим, ліжко; потім я розділю навпіл ваші запаси вугілля й торфу, добре напаливши в кожній кімнаті, і, врешті, цілісінькі два дні перед тим, як мають приїхати ваші сестри, ми з Анною будемо збивати яйця, перебирати родзинки, товкти коріння, робити

різдвяне печиво, готувати начинку до пирогів, та ще виконувати інші кулінарні обряди, що їх такі невтаємничені, як ви, не второпають, хоч скільки їм розповідай. Одне слово, моя мета — приготувати все якнайкраще до наступного четверга — дня приїзду Діани та Мері; моє найамбітніше бажання — прийняти їх так, щоб ця зустріч стала взірцем зустрічей. Сент Джон ледь помітно всміхнувся, але й далі здавався невдоволеним.

— Поки що все добре, — промовив він, — та, якщо говорити поважно, я певен, що коли відлине перша хвиля діяльності, вам захочеться чогось іншого, не тільки хатніх радощів та родинних почуттів.

— Це найкраще на цім світі, — урвала я його.

— Ні, Джейн, ні: цей світ не місце найвищої втіхи, і не силкуйтесь зробити його

таким; він не місце спочинку, не піддавайтесь лінощам.

— Навпаки, я хочу діяти.

— Поки що я вам пробачаю, Джейн, і даю вам два місяці, аби ви донесхочу натішились своїм новим становищем і щойно віднайденими родинними стосунками, але потім, я сподіваюсь, вам набридне Мургаус і Мортон, товариство сестер, себелюбний спокій і вигоди достатку. Я певен, що ваша енергійна натура знову спонукатиме вас до праці. Я з подивом глянула на нього.

— Сент Джоне, — відказала я, — негарно так говорити. Я налагодилась бути щасливою, мов та королева, а ви намагаєтесь посіяти в моїй душі неспокій. Нащо?

— А на те, щоб ви повернули на добро свій хист; Господь вам подарував його і колись суворо питає, на що ви його використали.

Попереджаю вас, Джейн: я дуже пильно стежитиму за вами і дбатиму, щоб ви не марнували стільки сили на жалюгідні домашні втіхи. Не чіпляйтесь так міцно за плотські узи, прибережіть свій запал і наполегливість на достойнішу справу, не марнуйте їх на дріб'язкове й скороминуще. Чуєте, Джейн?

— Ні, тепер я глуха. Здається, в мене є всі підстави бути щасливою, і я буду щаслива. До побачення!

І я була щаслива в Мургаусі, я завзято працювала, а зі мною й Анна, — їй подобалось, що я так весело порядкую в домі, де все стоїть догори дном, що я вмію орудувати щіткою, витріпувати порошок, прибирати та куховарити. І справді, після дня чи двох "всевладдя неладу" нам було радісно бачити, як помалу зникає той розгардіяш, що ми його самі зчинили. Я перед тим поїхала до С... купити дещо до хати, — кухні й кузен дали мені волю робити всі зміни, які мені будуть до вподоби, і для цієї мети ми відклали певну суму грошей. Спальні та вітальню я залишила майже такими, як вони й були, бо знала, що Діані й Мері буде приємніше бачити свої давні столи, стільці та ліжка, ніж найвишуканіші обнови. І все ж дещо треба було підновити, щоб надати святковості їхньому поверненню додому. Гарні темні килими й завіси, кілька старанно дібраних речей з порцеляни та бронзи, покривала, дзеркала й туалетне приладдя якраз годилися на це — вони оновлювали кімнату, але не надто впадали в око. Кімнату й спальню для гостей я обставила наново меблями з червоного дерева з малиною оббивкою. В коридорі й на східцях постелено килими. Коли все було закінчене, Мургаус видався мені всередині взірцем веселого й скромного затишку, бо зовні в цю пору року він Виглядав смутно й непривітно.

Врешті настав очікуваний четвер. Діана й Мері мали приїхати десь під вечір, але ще до смерку ми розпалили каміни на горішньому поверсі і вниз, на кухні був повний порядок, ми з Анною вбралися. Все було готове до зустрічі гостей. Перший з'явився Сент Джон. Я попросила його не навідуватись до Мургауса, поки не буде все опоряджене, та самої тільки думки про безлад у будинку, про брудну й буденну роботу було

досить, щоб він тримався оддалік. Він застав мене на кухні, де я пекла тістечка до чаю. Наблизившись до печі, він спитав, чи я врешті задоволена роботою служниці. Я у відповідь запросила його оглянути разом зі мною мою роботу в усьому будинку і насилу вмовила його до цього. Він тільки неуважно зазірав крізь двері, які я перед ним відчиняла, а походивши трохи вниз і нагору, сказав, що я, либонь, добре наморочилася, поки досягла за такий короткий час таких незвичайних змін, але й словом не виказав свого вдоволення новим виглядом оселі. Ця мовчанка зажурила мене. Я подумала, що зміни порушили любий його серцю, пов'язаний з минулим лад. Я спитала, чи це так, — звичайно, дуже сумним голосом.

— Зовсім ні, навпаки, — промовив він, — ви чуйно пошанували все, що нагадувало про минуле. Боюсь лише, що ви надали більше ваги цій справі, ніж вона того варта.

Скільки часу, скажімо, ви обдумували, як розташувати меблі в оцій кімнаті? До речі, ви не скажете, де стоїть така-то книжка?

Я вказала йому книжку на полиці, він дістав її і, відійшовши в свій закуток біля вікна, заходився читати.

Оце вже мені не сподобалось, читачу. Сент Джон був чудова людина, але я вже й сама почала переконуватися, що він таки сказав правду, назвавши себе сухим і холодним. Його не зворушували звичайні людські почуття, не приваблювали тихі домашні радощі.

Він ненастанно прагнув до добра й до величної мети, тільки для неї й жив, але не знав відпочинку сам і не схвалював, коли довкола нього спочивали інші. Дивлячись на його високе, біле й холодне, мов той мармур, чоло, на зосереджене, з чіткими рисами обличчя, я враз зрозуміла, що з нього навряд чи вийде добрий чоловік і що нелегко бути йому за дружину. Якесь натхнення допомогло мені збагнути природу його кохання до міс Олівер, і я погодилася з ним, що то все тільки чуттєва

любов. Я уявила собі, як він зневажав себе за ті бентежні почуття, що їх вона в ньому викликала, як прагнув задушити й викоренити це кохання та як сумнівався, що воно дасть їм обом щастя. Я побачила, що він із того матеріалу, з якого природа творить своїх героїв, — християнських чи то поганських подвижників, законодавців, державних діячів, завойовників, несхитну опору великій меті, які, однак, біля домашнього вогнища часто бувають холодною обтяжливою колоною, похмурою й недоречною. "Ця вітальня не його стихія, — міркувала я собі далі. — Гімалайський хребет, південноафриканські зарослі чи то навіть зачумлене гниле узбережжя Гвінеї пасували б йому набагато більше. Він недарма втікає від родинного життя, воно йому зовсім чуже: тут його здібності застигають, вони не можуть розвинутиись або виявити себе до кінця. І тільки в боротьбі та небезпеці, де випробовується хоробрість, де потрібне завзяття й велика напруга, він буде говорити й діяти як наставник і проводир. А біля цього вогнища його переважить і дитина. Він слушно вибрав шлях місіонера — тепер для мене все зрозуміло.

— Їдуть! Їдуть! — вигукнула Анна, розчиняючи навстіж двері до вітальні.

Тієї ж миті радісно загавкав старий Карло. Я вибігла надвір і хоч нікого не побачила в темряві, але почула перестук коліс. Анна засвітила ліхтаря. Карета спинилася біля воріт, візник одчинив дверцята: вийшла одна знайома постать, за нею друга. Я кинулась їм на шию і спершу притиснулася до ніжної щічки Мері, а потім до Діаниних кучерів. Вони сміялись, цілували мене, Анну, гладили Карло, який нестямно стрибав з радощів, розпитували, чи все в нас гаразд, і нарешті зайшли в дім.

Вони дуже потюпились від довгої й тряскої їзди з Віткроса й змерзли на морозяному вітрі, та їхні милі личка розцвіли біля веселого вогню. Поки Анна та візник вносили речі, вони спитали, де Сент Джон. Тієї миті він вийшов з вітальні. Сестри зразу ж кинулись обіймати його. Він спокійно поцілував кожну, сказав тихим голосом кілька вітальних слів, трохи постояв, відповідаючи на їхні запитання, а потім, заявивши, що чекатиме їх у вітальні, подався до свого притулку.

Я засвітила свічки й хотіла вести їх нагору, та Діана ще загадала дати візникові повечеряти, і аж по тому обидві пішли за мною. Вони були в захваті від своїх оновлених та опоряджених кімнат, від нового покриття, килимів, порцелянових ваз і щиро висловлювали свою подяку. Я була рада, що догодила їм в усьому і що моя праця додала втіхи їхньому радісному поверненню додому.

То був чудовий вечір. Мої кузини були такі веселі й говіркі, так багато розповідали, що за їхнім щебетом не відчувалась мовчазність Сент Джона: він щиро тішився, що бачить сестер, але їхній захват, їхня бурхлива радість були йому чужі. Приїзд Діани й Мері був приємним для нього, але радісна метушня, веселі розмови, що супроводжували цю подію, надокучали йому; він явно бажав, щоб якомога швидше настав завтрашній спокійний день. У розпалі веселощів, десь за годину після чаю, почувся стукіт у двері. Увійшла Анна й сказала, що, хоч уже й пізно, прийшов якийсь бідний хлопчина кликати містера Ріверса до своєї матері, яка вже на Божій дорозі.

— Де вона живе, Анно?

— Аж біля Віткрос Брау, майже за чотири милі звідси, туди весь час іти пустищем і болотами.

— Скажіть йому, що я прийду.

— Краще б ви не йшли, сер. Поночі це така дорога, що нема гірше, через болото ви не пройдете. Та й погода паскудна — вітер так з ніг і валить. Краще перекажіть їй, сер, що будете вранці.

Та він уже одягав у коридорі плаща, а за хвилину вийшов надвір, мовчки, не ремствуєючи. Це було о дев'ятій годині вечора, а вернувся вік десь аж за північ

голодний, зморений, однак щасливіший, аніж був тоді, коли вирушав у дорогу. Він виконав свій обов'язок, доклав зусилля, переконався в своїй здатності до дії й самозречення, і його сумління було спокійніше.

Боюсь, що весь наступний тиждень ми випробовували його терпіння. Було Різдво. Ми не бралися ні до якої роботи, а гаяли час у веселих домашніх розвагах. Духмяне повітря вересових пустищ, воля рідної домівки, певність за майбуття подіяли на Діану й Мері як життєдайний еліксир: вони веселились з ранку й до обіду, з обіду до вечора. Вони любили поговорити, і їхні розмови — дотепні, змістовні, цікаві — так мене захоплювали, що я воліла слухати їх і сама брати в них участь, замість щось робити. Сент Джон не дорікав нам за веселість — просто він тікав від неї, рідко буваючи вдома: його парафія була велика, люд жив розкидано; тож він щодня знаходив собі діло, навідуючи хворих і бідняків у різних її кінцях. Якось уранці за сніданком Діана, посидівши хвилину в задумі, спитала брата, чи його наміри, бува, не змінилися.

— Не змінилися, і не зміняться, — почулось у відповідь, а далі ми дізналися, що його від'їзд з Англії твердо призначено на наступний рік.

— А як же Розамунда Олівер? — спитала Мері; здавалось, ці слова злетіли з її уст несамохіть: мовивши їх, вона схаменулась і наче б рада була вернути їх назад. Сент Джон тримав у руці книгу (в нього була погана звичка читати за столом); він згорнув її й підвів голову.

— Розамунда Олівер, — промовив він, — виходить заміж за містера Ґренбі, одного з найродовитіших і найшанованіших жителів С..., онука й спадкоємця сера Фредеріка Ґренбі. Я дізнався про це вчора від її батька.

Сестри подивились одна на одну, відтак на мене, потім ми всі троє глянули на нього; його обличчя було спокійнісіньке.

— Щось надто швидко. Вони ж зовсім недавно познайомились.

— Всього два місяці тому: зустрілись у жовтні на традиційному балу в С... Але там, де немає жодних перешкод шлюбові, де він бажаний, немає чого гаятись. Вони одружаться, тільки-но С..., що його сер Фредерік віддає їм, буде готовий прийняти молодят.

Зразу ж, як мені трапилась нагода зостатись із Сент Джоном наодинці, я хотіла спитати його, чи не завдала йому прикрості ця новина, однак він, здавалось, так мало потребував співчуття, що я не тільки не висловила його, а й відчула сором, згадавши попередню свою розмову про це. Та й те сказати, я вже відвикла з ним говорити: він знов убрався в крижаний панцир замкнутості, яка заморожувала й мою відвертість. Він не додержав обіцянки ставитись до мене як до своїх сестер, а весь час у кожній дрібниці холодно підкреслював відмінність між нами, що не дуже спонукало до щирих стосунків. Одне слово, тепер, будучи його визнаною родичкою і мешкаючи з ним під одним дахом, я відчувала, що відстань між нами далеко більша, ніж коли я була для нього тільки сільською вчителькою. Я пам'ятала наші колишні щирі розмови, і його теперішня холодність була мені незрозуміла. Отож я неабияк здивувалась, коли він раптом підвів голову від столу, над яким сидів схилений, і сказав:

— Бачите, Джейн, битву закінчено й перемогу здобуто.

Ошелешена його несподіваними словами, я озвалася не відразу, а, повагавшись хвилину, відказала:

— А ви певні, що не опинилися в становищі тих переможців, яким перемога коштувала аж надто дорого? Чи не доконає вас зовсім іще одна така перемога?

— Не думаю, а якби й так, то це не має великої ваги: мені більше не доведеться вести такої боротьби. Ця перемога вирішальна, мій шлях вільний, і я складаю дяку Господові! — Промовивши це, він замовк і знов заглибився в свої папери.

Згодом, коли наше щастя — Діани, Мері й моє — ввійшло в спокійне річище, і ми знов узялися до своїх звичних щоденних справ, Сент Джон почав залишатися вдома частіше: бувало, він просиджував з нами разом по кілька годин. Мері малювала, Діана читала щось задля загальної освіти, яку вона (на мій превеликий подив) поклала собі здобути, я скніла над німецькою мовою, а він робив щось таємниче — сидів над підручником з якоїсь східної мови: він вважав, що неодмінно мусить її опанувати для своєї майбутньої діяльності.

Отак працюючи в своєму закутку, він здавався досить спокійним і зосередженим, та його блакитні очі подеколи відривались від дивовижної граматики, блукали кімнатою, а часом, і то надовго, пильно й суворо втуплювались у нас, товаришів у науці. Заскочений зненацька, він миттю відводив очі вбік, та за хвилину знову допитливо поглядав на наш стіл. Мені було цікаво, що це означає. А ще я не могла зрозуміти, чого його тішить така начебто дрібниця, як мої щотижневі відвідини Мортонської школи — він ніколи не минав нагоди висловити мені своє вдовolenня. Та ще більше мене дивувало, що коли в непогожий день — у сніг, дощ або вітер — його сестри відраджували мене виходити з дому, він завжди глузував з їхніх побоювань і спонукав мене не зважати на розбурхану стихію і виконувати свій обов'язок.

— Джейн не така квола, як ви гадаєте, — казав, бувало, він, — вона так само не боїться ні вітру, ні зливи, ані хурделиці, як кожне з нас. У неї здоровий і витривалий організм, вона пристосовується до погоди краще, ніж дехто дужчий від неї на вигляд.

І коли я поверталася часом дуже зморена, мокра й змерзла, то ніколи не насмілювалась нарікати, бо знала, що цим розсерджу Сент Джона: його завжди вабила витривалість і дратувала слабодухість.

Та якогось пообіддя я таки дістала дозвіл лишитися вдома, бо справді застудилася. Замість мене до Мортонів пішли його сестри. Я сиділа, читаючи Шілера, а він розгадував свої східні карлючки. Коли я перейшла від перекладу до вправ, то випадково глянула в його бік і

побачила, що потрапила в поле зору його вічно пильних блакитних очей. Не можу сказати, чи довго він мене отак виміряв очима згори й донизу, вздовж і вшир, але погляд був такий гострий і такий холодний, що мене на хвилину охопив забобонний страх, ніби я опинилась в кімнаті віч-на-віч з якоюсь надприродною істотою.

— Що ви робите, Джейн?

— Вивчаю німецьку мову.

— Я хочу, щоб ви кинули німецьку й вивчали гіндустані.

— Ви не жартуєте?

— Не тільки не жартую, а навіть наполягаю на цьому. І скажу вам чому.

І заходився далі пояснювати, що мова, яку він тепер вивчає, якраз і є гіндустані, що, заглиблюючись у неї, він може забути початки, що йому б дуже знадобилося мати учня, з яким би можна було повторювати пройдене й таким чином закріплювати його в пам'яті, що він якийсь час вагався в своєму виборі між мною й сестрами, але врешті спинився на мені, бо побачив, що я найпосидющіша за всіх. Чи згодна я зробити йому таку послугу? Мені, мабуть, не доведеться довго жертвувати собою, бо до його від'їзду лишилися якісь Три місяці. Такій людині, як Сент Джон, нелегко було підмовити. Я відчувала, що кожне враження — болюче або радісне — глибоко закарбовувалось в його душі й залишалось там назавжди. І я дала згоду. Коли сестри вернулись і Діана побачила, що брат перехопив від неї ученицю, вона засміялась. Обидві сестри зізналися, що Сент Джонові ніколи б не вдалось умовити їх на такий крок.

— Я знаю, — спокійно відповів Сент Джон.

Він виявився вельми терплячим і лагідним, але водночас вимогливим учителем: він давав мені великі й важкі завдання і, коли я їх виконувала, на свій кшталт виявляв мені своє цілковите схвалення. Поступово він здобув наді мною такий вплив, що сковував усі мої думки; його похвала й увага гнітили мене дужче за його байдужість. Я вже не зважувалась невимушено говорити чи сміятися в його присутності, бо якесь настирливе почуття нагадувало мені, що жвавість (принаймні в мені) йому не до смаку. Я вже добре знала, що він визнає тільки поважний настрій і поважні справи, що думати або робити інакше — марна річ, одне слово, мою волю скували якісь крижані чари. Коли він казав "ходіть сюди", я підходила, "ідіть" — я йшла геть, "робіть так" — я так і робила. Але мені не подобалось моє рабство, і я не раз бажала, щоб він не помічав мене, як було раніше.

Коли одного вечора перед сном ми втрьох обступили його, бажаючи на добраніч, він поцілував за своїм звичаєм кожну з сестер і так само за своїм звичаєм подав мені

руку. Діана, що тоді саме була в грайливому настрої (вона не відчувала над собою болісного гніту його волі, бо й сама мала сильну натуру, хоч трохи інакшу, ніж він), вигукнула:

— Сент Джоне, ти називаєш Джейн третьою сестрою, але ставишся до неї не по-братському. Чом ти її не поцілуєш?

І підштовхнула мене до нього. Я подумала, що Діана перебрала міри, й дуже зніяковіла, та поки я отямилась, Сент Джон нахилився — його вродливе античне лице опинилось врівні з моїм, очі допитливо глянули в мої — і поцілував мене. Немає ні мармурових, ні крижаних поцілунків, але скажу вам, — я б радше таким назвала поцілунок свого велебного кузена. Може, є поцілунки на пробу, то саме такий і був його поцілунок. Поцілувавши мене, він подивився, яке це справило на мене враження. Але я не була приголомшена; я певна, що навіть не зашарілась, скоріше трохи зблідла, бо почувалась так, ніби цей поцілунок був печаттю, покладеною на мої кайдани. Відтоді він ніколи не минав цієї церемонії; я

сприймала її надзвичайно поважно, і це, здавалось, ще додавало їй чару в Сент Джонових очах. Як на мене, то мені щодень більше хотілося догодити йому, але водночас я чимраз дужче почувала, що для цього мені треба переінакшити свою натуру, занехаяти багато своїх здібностей, скерувати свої уподобання на інші речі, присилувати себе робити те, до чого я зроду не мала покликання. Він хотів мене виховати для такої високої мети, якої я зроду не могла б досягти, для мене було мукою тягтись до рівня, що його він підносив чимдалі вище. Зробити з мене ту, яку він хотів, було так само неможливо, як надати неправильним рисам мого обличчя бездоганної класичної вроди його лиця, а моїм мінливим зеленим очам — кольору морської блакиті та чудового блиску його очей.

Однак не тільки його вплив пригнічував мене. Останнім часом мені було чого журитися: душа моя знемагала від мук, що сушили моє щастя біля самого витoku, — мук невідомості.

Може, ти, читачу, подумав, що я по стількох змінах забула містера Рочестера? Ані на мить! Його образ лишався повсякчас зі мною, бо то був не туман, якого здатний розігнати сонячний промінь, і не малюнок на піску, що його можуть зрівняти буревії, — то було ймення, викарбуване на мармуровій плиті, яке проіснує так само довго, як і мармур. Мене всюди переслідувало бажання знати, що з ним сталося. Коли я жила в Мортоні, то щовечора поверталася в свій будиночок з думкою про нього, і ось тепер в Мургаусі щоночі, лежачи в постелі, я вперто думала про одне. Коли мені довелося листуватися з містером Бріґсом з приводу духівниці, я запитала, чи йому не відомо, де нині перебуває містер Рочестер та чи він здоровий. Але, як і передбачав Сент Джон, той нічого не знав про мого господаря. Тоді я написала до місіс Фейрфакс і попросила повідомити мене про нього. Я була впевнена, що це немарний захід, і сподівалася, що скоро отримаю від неї відповідь. Та, на мій подив, минуло два тижні, а звістки не було. А як збігли два місяці і щоденна пошта не приносила мені нічого, мене посіла страшна тривога.

Я написала вдруге: адже мій перший лист міг і загубитися. Знову в мене зажевірла надія; як і першого разу, вона сяяла мені зорею кілька тижнів, а далі так само затьмарилась та й загасла: я не одержала жодного рядочка, жодного слівця. А як у марнім дожданні минуло півроку, моя надія вмерла, і мене справді охопила страшна туга.

Навкруги буяла пишна весна, якою я була неспроможна любитися. Наближалось літо. Діана пробувала мене втішити, казала, що в мене хворобливий вигляд, і хотіла відвезти до моря. Сент Джон заперечував, казав, що мені бракує не розваг, а навпаки, якоїсь роботи: моє нинішнє життя аж надто безцільне, а мені потрібна мета. Мабуть, щоб заповнити цю порожнечу, він понадавав мені нових завдань з гіндустані і ще настирливіше вимагав їх виконання, а я, ніби зійшовши з розуму, не опиралася йому, бо вже не мала сили.

Якогось дня я сіла до книжок ще пригніченіша, ніж звичайно, я занепала духом з великої розпуки: вранці Анна сказала, що мені є лист; сходячи по нього вниз, я була майже певна, що то врешті доля мене порадує довгожданою звісткою, але то виявилася незначна звістка від містера Брігса. З гіркого розчарування мені аж

сльози навернулися на очі, і тепер, коли я сиділа, розбираючи закарлючки та химерний стиль якогось індійського писаря, мої очі все заходили слізьми.

Сент Джон покликав мене читати; голос мене зраджував, і слова уривались риданням.

Нікого, крім нас, у вітальні не було: Діана грала якісь вправи, Мері поралась на грядці; стояв погожий травневий день, ясний, сонячний, овіяний свіжим вітерцем.

Сент Джона не здивувало моє хвилювання, він не спитав у мене про його причину, а тільки мовив:

— Зачекаймо кілька хвилин, Джейн, поки ви заспокоїтесь.

І поки я квапливо гамувала в собі цей напад горя, він сидів спокійно й терпляче, спираючись на стіл, і як лікар спостерігав вченим оком передбачений і цілком йому зрозумілий злам у хворобі свого пацієнта. Придушивши ридання, витерши очі й промимривши, що я сьогодні вранці почуваю себе негаразд, я знов узялась за текст і дочитала його до кінця. Сент Джон поприбирав книжки, замкнув стіл і сказав:

— А тепер, Джейн, ви підете зі мною на прогулянку.

— Зараз я покличу Діану й Мері.

— Ні. Сьогодні вранці мені потрібна тільки одна супутниця, і нею будете ви. Одягайтесь, виходьте через кухню і рушайте дорогою до вершини Марш Ґлену. Я вас за кілька хвилин наздожену.

Я ні в чому не знаю середини, тож, спілкуючись з людьми бездоганної, твердої вдачі, геть протилежними моїй, не могла дотриматись середини між цілковитою покорою й рішучим бунтом. Я завжди чесно виказувала послух, аж до тієї хвилини, поки в мені вибухала непокора, часом з вулканічною силою, але тепер ні обставини, ні мій настрій не спонукали мене до бунту, і я покійно виконала наказ Сент Джона і за якусь хвилину вже ступала глухою стежкою на дні долини поруч нього. Із заходу повівав свіжий вітерець, він вихоплювався з-поза горбів, духмяніючи вересом та очеретом, на небі не було ні хмаринки, щедро збагачений весняними дощами потічок збігав кудись виярком, повноводий і прозорий, відбиваючи золоті сонячні зайчики та сапфірові барви небесної бані. Звернувши зі стежки, ми ступили на м'який дерен, гарний, мшистий, яскраво-зелений, покраплений дрібнісінькими білими квіточками та всіяний зорями жовтого цвіту. А стежка вела далі між пагорби, що вже обступали нас з усіх боків.

— Відпочиньмо тут, — промовив Сент Джон, коли ми добулися до перших скель, що стояли на чатах перед ущелиною, куди потічок ринув водоспадом. Трохи далі здіймалися гори уже без дерну й квітів, убрані тільки в верес та оздоблені скелями. Суворий краєвид став просто диким, ясні барви поступились похмурим, гори ніби охороняли безнадійну самотину й останній захисток тиші.

Я сіла, Сент Джон стояв біля мене. Він дивився то на ущелину, то на долину, його погляд то спинявся на потічку, то здіймався до безхмарного неба, що надавало воді своєї блакиті. Він скинув капелюха, вітерець ворухив його волосся, пестив чоло. Здавалося, він розмовляв з духом цього закутка, а очима ніби з кимось прощався.

— І я побачу все це знову, — озвався він, — уві сні, коли спатиму на березі Ґанґу, та пізніше, коли мене огорне інший сон — на березі ще темнішого потоку.

Дивні слова дивної любові! Дуже сувора була любов цього патріота до своєї батьківщини! Він сів, десь із півгодини ми не перемовилися й словом; по цій мовчанці він заговорив знову:

— Я від'їжджаю за півтора місяця, Джейн. Я замовив собі місце на кораблі, що відпливає до Індії двадцятого червня.

— Хай береже вас Господь за те, що ви взялися до його справи, — відповіла я.

— Так, — мовив він, — в цьому моя гордість і радість. Я слуга непогрішного володаря. Я не стаю під людський провід, не підкоряюсь ницим законам і гріховній владі слабких земних створінь: мій володар, мій законодавець, мій керманич — це Всевишній. І мені дивно, що люди довкола мене не стають під його знамена, не прагнуть приєднатися до його справи.

— Не у всіх є ваша сила, а для слабких чисте божевілля крокувати поряд із сильними.

— Я не кажу про слабких, зовсім не думаю про них, я звертаюсь тільки до тих, що гідні цієї справи і можуть її сповнити.

— Таких мало, і їх треба ще пошукати.

— Ваша правда, але вже коли знайдеш, то треба їх будити, спонукати, напучувати, показати, в чому їхній хист та для чого їх обдаровано, виповісти їм волю небесну й запропонувати іменем Господа місце в лавах його вибранців.

— Але якщо вони справді здатні до такої справи, то чи не підказує їм це власне серце?

Мені здалося, ніби довкола мене збираються якісь страшні чари, заповонюють мене, я боялася, що Сент Джон от-от вимовить якесь фатальне слово, якесь заклинання і ним навіки візьме мене під свою оруду.

— А що вам каже ваше серце? — спитав Сент Джон.

— Моє серце мовчить... так, мовчить, — відповіла я, вражена й опанована страхом.

— Тоді за нього скажу я, — провадив він своїм невблаганним голосом. — їдьте зі мною до Індії, Джейн, моєю помічницею, моєю товаришкою.

Земля й небо закрутились в мене перед очима, гори захитались! Як ті християнські апостоли, я ніби почула заклик з неба: "Прийди й допоможи нам!" Та я не була апостол, не могла ані побачити посланця, ані піти за його закликом.

— О Сент Джоне! — вигукнула я. — Змилюйтесь наді мною!

Та я зверталась до людини, яка, роблячи те, що вважала своїм обов'язком, не знала ні жалю, ні вагань.

— Від Бога й природи, — провадив він далі, — вам призначено стати дружиною місіонера. Вони наділили вас не тілесними, а духовними дарами. Ви створені для праці, а не для кохання. Ви повинні бути — і будете — дружиною місіонера. Ви будете моєю. Я хочу взяти вас не задля свого задоволення, а задля служіння своєму володареві.

— Я не готова до цієї справи, мені бракує покликання, — відповіла я.

Видно, він розраховував на першу відмову, бо аніскільки не розсердився. І справді, коли Сент Джон, прихилившись спиною до скелі й згорнувши на грудях руки, втупив у мене свій погляд, я побачила, що він наготувався до довгої, нелегкої боротьби і мав досить терпіння, бо поклав собі здобути перемогу.

— Покора, Джейн, — мовив він, — є підвалиною християнських чеснот; ви слушно кажете, що не готові до цієї справи. А хто до неї готовий? Або хто, кого було воістину покликано, вважає себе гідним цього покликання? Взяти, скажімо, мене: я тільки прах і попіл. Як і святий Павло, я визнаю себе за одного з найбільших грішників, але я не дозволю, щоб думка про мою ницість залякала й відвернула мене від мети. Я знаю свого небесного наставника: він справедливий і всемогутній, і коли вже він вибрав таке слабке знаряддя для виконання такої великої справи, то, маючи безмежну силу, весь час допомагатиме мені, слабкому, виконувати його велику мету. Думайте, як я, Джейн, вірте, як я. Я вас запрошую прихилитися до скелі християнської віри, не сумнівайтеся, вона витримає тягар ваших людських слабостей.

— Я не розумію життя місіонера; я не знаю, в чому полягає його праця.

— Отут я, хоч такий недовершений, можу вам допомогти. Я готовий, скільки потрібно, пояснювати вам ваше завдання, завжди бути біля вас, підтримувати вас. Всього цього ви потребуватимете тільки спочатку, та скоро (адже я знаю ваші здібності) ви станете такі ж сильні і вправні, як і я, і вже самі даватимете собі раду.

— Але ж сили... де їх узяти для такої справи? Я їх не відчуваю. Ніщо в мені не відгукується на ваші слова. Переді мною не сяє світло, не постає радісніше життя, я не чую голосу, що підтримував би порадою чи підбадьорював мене. Побачили б ви, яка зараз чорна темниця моя душа: всередині в ній сидить жалюгідний страх — страх, щоб ви не вмовили мене на справу, до якої я нездатна!

— У мене є для вас готова відповідь, тож вислухайте її. Я спостерігав за вами, відколи ми вперше зустрілися, і за десять місяців достатньо вас вивчив. Я піддавав вас за цей час різним випробуванням. І що ж? Бачивши вас учителькою сільської школи, я впевнився, що ви можете добре, пильно й сумлінно виконувати обов'язок, що не відповідає ні вашим звичкам, ні нахилам; я пересвідчився, що ви маєте необхідні для цього здібності й такт; ви досягли своєї мети, бо несхибно прямували до неї.

Ви спокійно сприйняли звістку про те, що стали багатою, і я побачив у вас душу, вільну од Демасового гріха, — скупість не має над вами влади. Ви з непохитною рішучістю поділили свій спадок начетверо, залишивши собі тільки одну частку, а решту три віддали в ім'я справедливості, і я пізнав у вас душу, що прагне самопожертви. В тому, що ви на моє бажання слухняно кинули цікавий вам предмет і відразу взяли за інший, важливий для мене, в невтомності і старанності, з якою ви вчите його досі, в невичерпній енергії й непохитному завзятті, що з ними ви долаєте його труднощі, я вбачаю уособлення прикмет, яких шукаю. Джейн, ви слухняна, старанна, безстороння, вірна, стійка й мужня, ви дуже ніжна й водночас героїчна; киньте сумніватися в собі — я вірю у вас. Як учителька індійської школи та проповідниця серед індійських жінок ви будете для мене неоціненною помічницею. Залізний обруч стискався довкола мене, умовляння діяло повільно, але певно. Хоч би як я

заплющувала на це очі, його останні слова майже розчистили шлях, що доти здавався закритим. Робота, яку я вважала за таку дріб'язкову й непевну, коли він говорив отак, змальовуючи її яскравими барвами, набувала чіткіших форм і глибшого змісту. Він доживався відповіді. А мені треба було чверть години подумати, перше ніж на щось зважитися.

— Будь ласка, — погодився він і, підвівшись, одійшов стежкою до ущелини, ліг долі серед вересу й застиг нерухомо, думаючи щось своє.

"Ніде правди діти, я таки спроможна на Те, чого він від мене вимагає, — міркувала я. — Але я відчуваю, що недовго витримаю ПІД палючим індійським сонцем. А що тоді буде? Йому це байдуже: коли прийде моя смертна година, він спокійно й покірно віддасть мене Богові, який послав мене йому". Я не мала в цьому жодного сумніву. Покидаючи Англію, я залишу любий, але порожній для мене край: в ньому вже немає містера Рочестера, а якби й був, то що мені з того? Мені випадає жити без нього: яке безглуздя, яка слабодухість животіти з дня на день, чекати якоїсь неможливої переміни, що знов поєднає мене з ним. Звісно, мені треба знайти іншу мету в житті (як колись казав Сент Джон), замість утраченої; чи ж справа, яку він мені пропонує, не найдостойніша з тих, що людина може вибрати, а Бог благословити? Невже вона з її благородними турботами й високими прагненнями не виповнить найліпше порожнечу по розбитих почуттях і зруйнованих сподіваннях? Мабуть, слід сказати: "Так!" Та ба! Я все ж здригаюсь від цієї думки. Коли я піду за Сент Джоном, то зречусь частини свого "я"; поїхавши до Індії, я, вважаю, поїду на передчасну смерть. А чим же буде заповнений час аж до тієї хвилини? О, я добре знаю, ясно бачу це. Падаючи від втомливої праці, аби тільки догодити Сент Джонові, я справджу його найбільші сподівання. Коли я поїду і вчиню самопожертву, якої він так домагається, то вона буде цілковита: я кину на вівтар усе — серце, силу, одне слово, всю себе. Він мене ніколи не любитиме, але буде мною вдоволений: я ще покажу йому таке завзяття, якого він зроду не бачив, таку потугу, про яку він навіть не здогадується. Авжеж, я можу трудитись так само важко, як і він, і навіть не нарікатиму. Отже, я б могла відповісти згодою на його вимогу, аби ж не одна умова, і то жахлива: він мені пропонує стати його

дружиною, а в нього до мене любові не більше, ніж у тої похмурої велетенської скелі, з якої падає в ущелину пінявий потік. Він цінує мене як воїн добру зброю, та й тільки. Поки я з ним неодружена, мені це не болить, та чи можу я зробити те, що він хоче, холодно здійснити його задум, стати з ним до шлюбу? Чи зможу взяти від нього обручку, витримувати все оте вдаване кохання (що його він, — а я цього певна, — буде сумлінно додержуватись) і водночас знати, що кохання немає й близько? Як я витерплю, знаючи, що всяка від нього ласка — пожертва задля принципу? Ні, то була б надто жахлива мука. І я ніколи її не прийму. Я можу супроводити його як сестра, тільки не як дружина. Отак йому й скажу".

Я поглянула в бік горба: Сент Джон і досі лежав, ніби повалена колона, повернувши обличчя до мене, пронизуючи мене пильним поглядом. Він підвівся й підійшов до мене.

— Я згодна їхати до Індії, якщо зостанусь вільною.

Ваша відповідь потребує пояснення, — мовив він. — Вона мені незрозуміла.

— Досі ви були мені названим братом, а я — названою сестрою. Хай так буде й далі: нам краще не одружуватись. Мін похитав головою.

— В цьому випадку такі стосунки не пасують. Якби ви мені доводились рідною сестрою, то була б інша річ. Я б просто забрав вас ж собою і не шукав жінки. Але в даному разі або нашу спілку треба освятити й закріпити церквою, або ж вона не може існувати: через практичні перешкоди можливий тільки такий план. Невже ви не бачите цього, Джейн? Подумайте хвилину, і здоровий глузд підкаже вам правильну відповідь. Я подумала, і все ж мій глузд, хоч який здоровий, підказував мені тільки те, що ми не любимо одне одного, як мають любити чоловік і жінка, а звідси впливав висновок, що ми не повинні брати шлюбу. Так я йому й сказала.

— Сент Джоне, — промовила я, — я вважаю вас за брата, ви мене за сестру, тож хай так буде й надалі.

— Так не можна, чуєте, не можна! — відповів він гостро й рішуче. — Дарма й говорити. Ви сказали, що згодні їхати зі мною до Індії. Адже правда?

— Сказала. Але з певною умовою.

— Гаразд, гаразд. Отже, проти основного — поїхати зі мною з Англії, працювати зі мною в майбутньому — ви не заперечуєте. Вважайте, ви вже поклали руку на плуга, а у вас надто послідовна вдача, щоб відсмикнути її назад. Тепер ми повинні мати тільки одну думку: як краще виконати роботу, за яку взялися. Спростіть ваші складні уподобання, почуття, думки, бажання, плани, скеруйте всю увагу на одну мету — якнайкраще виконати те, що вам велить Господь. А щоб виконати це, вам потрібен спільник: не брат, — бо це слабкий зв'язок, — а чоловік. Мені так само не потрібна сестра: сестру будь-якого дня можуть від мене забрати. Мені потрібна дружина — єдина помічниця, якою я можу керувати ціле життя і втримати біля себе аж до смерті.

Я здригнулася від цих слів, я відчувала його владу, його волю всією своєю душею, всім своїм єством.

— Підшукайте собі когось іншого, Сент Джоне, — не мене, знайдіть таку, яка вам пасує.

— Пасує до моєї мети, маєте ви на увазі, до моєї місії? Повторюю вам: мені потрібна не дрібна пересічна особистість — просто людина з людськими себелюбними почуттями, а місіонер.

— Я готова віддати вам, як місіонерові, всю свою силу, — а вам саме це й потрібно, — тільки не себе: для вас важливе зерня, а я ніби та

лушпайка, в якій воно сховане. Вона для вас зайва, і я прибережу її для себе.

— Ви не можете, не повинні цього робити. Невже ви думаєте, що Господь вдовольниться половиною жертви? Невже він прийме дарунок, що нічого не вартий? Я проповідую справу Всевишнього, під його знамена я й закликаю вас. Я не можу прийняти в його ім'я неповної обітниці, — вона має бути остаточна.

— Богові я готова віддати своє серце — вам воно не потрібне.

Не буду присягатись, читачу, що в тоні, яким я промовила ці слова, а також у почутті, яким я пройнялася тієї хвилі, не було прихованого сарказму. Досі я про себе побоювалася Сент Джона, бо не розуміла його. Він лякав мене, бо ніколи не виявляв переді мною цілої своєї душі. Я не могла сказати, скільки в ньому було святого, скільки людського, і от саме ця розмова багато чого мені пояснила: перед моїми очима відкрилась уся його натура. Я побачила його вади і зрозуміла їх. Я збагнула, що вродливий чоловік, з яким я сиділа на порослій вересом кручі, такий самий грішний, як і я. З моїх очей спала полуда, і перед ними постали тільки черствість і жорстокість. Побачивши в нього ці риси, я відчула його недовершеність і посміливішала. Я мала перед собою рівну мені людину, з якою могла посперечатись, якій, коли б це було потрібно, могла дати відсіч.

На мою останню фразу він не сказав жодного слова, і я наважилась глянути на нього. В його очах, звернених на мене, світився подив і тривожне запитання: "Невже вона сміється, та ще й з мене? Про що це свідчить?"

— Не слід забувати, що це дуже серйозна справа, — нарешті озвався він, — про яку гріх думати або говорити легковажно. Гадаю, Джейн, ви не кидались словами навмання, сказавши, що готові віддати серце Богові: це все, що мені від вас

потрібно. Відверніть своє серце від світового й спрямуйте його до Бога, тоді поступ його духовного царства на землі стане вашою найбільшою радістю і метою, і ви будете готові зробити все, що служить цій меті. Ось побачите, який поштовх дістануть ваші й мої зусилля від нашої тілесної й духовної спілки, єдиної, яка навіки поєднує долі й задуми людські. Отож якщо ви відкинете дріб'язкові примхи, непотрібні тонкощі й упередження, всі оті сумніви щодо ступеню, виду, сили й ніжності суто особистих почувань, то негайно вступите в цю спілку.

— Справді? — тільки й спитала я й подивилася на його обличчя, гарне в своїй гармонійності й водночас страшне в своїй нещадній суворості, на його владне, та невідверте чоло, на його ясні, глибокі, допитливі, однак позбавлені лагідності очі, на його високу, величну постать, і уявила себе його дружиною. Ніколи в світі!

Бути його помічницею, його товаришкою — інша річ: як така, я готова перепливти з ним через океани, робити спільну справу під палючим сонцем в азіатських пустелях, милуватися його мужністю, самовідданістю й завзяттям; мовчки скорятися його владі, з безтурботною усмішкою споглядати його неблаганне честолобство; завжди відокремлювати в ньому християнина від людини, глибоко шануючи першого й охоче вибачаючи останньому. Без сумніву, мені, поєднаній з ним тільки отак, часто доводитиметься тяжко страждати; моє тіло нестиме тісні окови, зате серце і розум зостануться вільні. Я завжди зможу звернутись до мого вільного "я", знайти, залишаючись у самотині, рятунок і втіху в своїх неуярмлених почуттях. В моїй душі будуть куточки, які належатимуть тільки мені і до яких він ніколи не дістанеться;

там у безпеці завжди буятимуть свіжі почуття, яких ніколи не вибавить його суворість, не витопче його рівномірний войовничий крок. Однак бути йому за дружину, завжди обік нього, завжди на ланцюгу, завжди в оковах, повсякчас пригашати племінь своєї натури, тлумити його глибоко всередині й не виказувати своїх почуттів жодним стогоном,

хоч би ув'язнений племінь поступово спалив мене всю, — ні, мені це понад силу.

— Сент Джоне! — вигукнула я, зайшовши отак далеко в своїх роздумах.

— Що? — озвався він крижаним голосом.

— Повторюю: я готова поїхати з вами товаришем-місіонером, але не вашою дружиною; я не можу одружитися з вами й стати часткою вашого єства.

— Ні, ви мусите стати часткою мене, — твердо відповів він, — інакше вся оця розмова ні до чого. Як можу я, чоловік, якому ще немає тридцяти, взяти з собою до Індії дев'ятнадцятилітню дівчину, якщо вона мені не дружина? Як ми зможемо бути разом, — то в пустелі, то серед диких племен — і невінчані?

— Отак і зможемо, — жваво відказала я, — і то за будь-яких обставин. Все одно, що я була б вашою рідною сестрою або ж чоловіком — таким самим священиком, як ви.

— Відомо, що ви мені не рідна сестра, і я не можу вас виставляти за неї, не накликавши на нас обох негарної підозри. Та й те сказати, хоч розум у вас і чоловічий, але серце жіноче, одне слово, з цього нічого не вийде.

— Вийде, — відповіла я трохи визивно, — і ще й як. Так, у мене жіноче серце, але не в ставленні до вас: до вас у мене почуття відданої дружби, довір'я товариша по зброї, вірність, сестрина любов, якщо хочете, послух і повага учня до свого вчителя і нічого більше — не бійтесь.

— Те, що мені й потрібно, — мовив він сам до себе. — Якраз те, що мені потрібно. Та на шляху є перешкоди, і їх треба усунути. Ось побачите,

Джейн, ви не пожалкуєте, пішовши за мене. Ми повинні одружитись. Повторю: іншої ради немає. І, безперечно, після одруження прийде й почуття, що виправдає цю спілку навіть у ваших очах.

— Я зневажаю ваше уявлення про кохання, — вихопилось у мене мимохіть. Тепер я вже стояла проти нього, прихилившись спиною до скелі. — Я зневажаю роблене почуття, яке ви мені пропонуєте. Так, Сент Джоне, я зневажаю й вас, коли ви мені його пропонуєте!

Він пильно подивився на мене, міцно стиснувши свої гарні вуста. Розсердився він чи здивувався, — важко було сказати: він досконало володів своїм обличчям.

— Я аж ніяк не сподівався почути від вас такі слова, — мовив він. — Я ніби не вчинив і не сказав нічого такого, що могло б заслужити зневагу.

Я була зворушена його лагідним тоном і вражена його урочистим спокійним виразом обличчя.

— Даруйте мені на слові, Сент Джоне, але якраз з вашої, а не з моєї вини я висловились так необачно. Ви зачепили тему, про яку наші думки розходяться, те, про що ми ніколи не повинні сперечатись, саме тільки слово "любов" — уже яблуко незгоди між нами, то що б ми робили, ставши віч-на-віч з дійсністю? Як би ми тоді почувалися? Любий кузене, киньте думати про це одруження, забудьте про нього.

— Ні, — відказав він. — Це мій давно омріяний задум. Тільки він може забезпечити здійснення моєї великої місії. Але сьогодні я не буду більше наполягати. Завтра я їду до Кембриджа: у мене там багато друзів, з якими я хотів би попрощатися. Мене не буде два тижні, а ви за цей час обдумайте мою пропозицію, але зятяйте, що коли ви її відкинете, то одцураєтесь не мене, а Бога. Через мене він відкриває перед вами благородний шлях, але ступити на нього ви можете, тільки ставши моєю дружиною. Коли ж ви відмовитесь одружитись зі мною, то назавжди

обмежитесь вузькою стежкою себелюбного добробуту й безпросвітнього животіння. Та глядіть не опиніться серед тих, що, заперечивши саму віру, стали гіршими від невірних!

Сент Джон скінчив. Відвернувшись від мене, він іще раз "глянув на річку, глянув на гори...".

Та цього разу він замкнув усі почуття в своєму серці: я не була достойна почути про них з його вуст. Ідучи з ним поруч додому, я вичитувала в його впертому мовчанні все, що він відчував до мене: розчарування суворої і свавільної натури, яка зустріла опір там, де сподівалась покори, осуд холодного й невблаганного розуму, який виявив у комусь іншому почуття й погляди, що їх він сам неспроможний поділяти. Одне слово, як чоловік він хотів би присилувати мене до послуху, і тільки як щирий християнин він терпів мою зіпсованість і давав мені стільки часу на роздуми й каяття.

Поцілувавши того вечора сестер, він не визнав за потрібне навіть подати мені руку й мовчки вийшов з кімнати. Хоч я до нього й не почувала любові, та все ж ставилась дуже тепло і була ображена цією підкресленою неухважністю, аж мені до очей підступили сльози.

— Я бачу, Джейн, — озвалася Діана, — ви посварилися з Сент Джоном, гуляючи вересовими пустищами. Підійди до нього, він чекає на тебе в коридорі. Він із тобою помириться.

За таких обставин я забуваю про гордощі: я завжди волію поступитись, аніж зберегти почуття власної гідності. Отож я вибігла за ним — він стояв унизу біля сходів.

— На добраніч, Сент Джоне, — сказала я.

— На добраніч, Джейн, — спокійно відповів він.

— Тоді потиснемо одне одному руки, — додала я.

Який холодний і слабкий був його потиск! Він був глибоко ображений тим, що сталося сьогодні. Щирість не зіграла б його серця, сльози не зворушили б його. Годі було й думати про радісне з ним примирення: він не всміхнувся, не сказав навіть лагідного слова, та як християнин він був такий самий терплячий і спокійний; коли я його спитала, чи мені пробачено, то він відказав, що звичайно не запам'ятовує образ і йому нема чого пробачати, бо він не ображений.

І по цій відповіді пішов геть. Краще б він був мене вдарив.

РОЗДІЛ XXXV

Другого дня він не виїхав до Кембриджа, як казав. Він відклав свій від'їзд на цілісінький тиждень і за цей час дав мені відчуття, яку сувору покару може накласти чоловік добрий, але суворий, справедливий, але неблаганний на того, хто його образив. Не виявляючи ніякої ворожості, ба навіть не дорікнувши жодним словом, він щомиті давав мені зрозуміти, що я позбавлена його прихильності.

Не те, щоб Сент Джон затаїв у душі негідне християнина почуття помсти: він би не зачепив і волосинки на моїй голові, якби й мав цілковиту владу наді мною. За вдачею й переконаннями він стояв вище ницого прагнення до помсти; він простив мені мої слова про те, що я зневажаю його і його любов, однак не забув цих слів і ніколи їх не забуде, скільки ми обоє житимемо. З його погляду, коли він дивився на мене, я бачила, що вони ніби повсякчас стоять у повітрі між мною і ним, хоч би що я казала, вони вчувалися йому в моєму голосі, і їх відлуння верталось назад у кожній його відповіді.

Він не уникав розмов зі мною, навіть щоранку запрошував мене до свого столу, як і перше. Але боюсь, що гріховна натура в ньому діставала невластиве й суперечне його чистому християнському духові вдоволення,

коли він показував, як майстерно можна, роблячи й говорячи те, що й завжди, позбавляти кожен свій вчинок і кожне слово того зацікавлення й прихильності, що колись надавали суворого чару його мові й манерам. Для мене він уже не був живою людиною, а обернувся на мармурову статую, його очі зробились холодними, яскравими сапфірами, а язик — мовним інструментом, та й годі.

Все це стало для мене карою — витонченими, повільними тортурами. Вони підтримували в мені слабкий вогонь обурення й постійне відчуття смутку, що страшенно мучили й гнітили мене. І я переконувалася, що цей добрий, чистий, як глибоке затінене джерело, чоловік, якби я стала його дружиною, міг би за дуже короткий час збавити мені життя, не виточивши з мене жодної краплі крові, не забруднивши свого кришталевого сумління ані найменшою плямою злочину. А надто я це бачила, коли пробувала уласкавити його. Він просто не помічав моєї спроби. Він, очевидно, не страждав від нашого відчуження і не прагнув миритися, і хоч не раз мої рясні сльози морщили сторінку, над якою ми вдвох сиділи, вони не справляли на нього ніякого враження, наче його серце було зроблене з каменю або заліза. Тим часом до своїх сестер він був навіть лагідніший, ніж досі, немов побоювався, що самим тільки холодним ставленням до мене він не переконає мене, наскільки я в нього знехтувана й упосліджена. Тим-то він удавався ще й до протиставлення і, я певна, не зловмисне, а з принципу.

Напередодні його від'їзду, коли сонце вже стояло на вечірньому прюзі, я побачила його на прогулянці в саду, і, згадавши, що цей чоловік, хоч який тепер чужий, колись урятував мені життя і до того ж доводиться мені близьким родичем, я вирішила зробити останню спробу вернути його приязнь. Я вийшла й попрямувала до нього, коли він саме стояв, спираючись на хвіртку. Я одразу перейшла до справи.

— Сент Джоне, мені дуже прикро, що ви й досі гніваєтесь на мене. Будьмо знову друзями.

— А ми, здається, й так друзі, — спокійно відповів він, не відриваючи погляду від місяця, який він саме споглядав, коли я до нього підходила.

— Ні, Сент Джоне, ми вже не такі друзі, як раніше. Ви це самі знаєте.

— Хіба не такі? То це погано. Бо я вам зичу тільки добра.

— Я вірю вам, Сент Джоне, бо знаю, що ви не здатні бажати будь-кому зла, та я ваша родичка і хотіла б від вас більше прихильності, ніж любов до ближнього, яку ви виявляєте навіть чужим.

— Звісно, — відказав він, — ваше бажання цілком слушне, тільки ж я зовсім не вважаю вас чужою.

Ці слова, сказані холодним спокійним голосом, уразили мене, відбиваючи всяку охоту говорити далі. І якби я була прислухалася до голосу гордості й гніву, то негайно пішла б під нього геть; та в мені діяло щось сильніше від цих почуттів. Я глибоко шанувала хист і принциповість свого двоюрідного брата. Його приязнь мала для мене неабияку вартість, тож її втрата завдала б мені тяжкої муки. Я так одразу не могла відмовитись від спроби повернути її назад.

— Чи ж то нам випадає отак розлучатися, Сент Джоне? Невже ви, від'їжджаючи до Індії, покинете мене, не сказавши жодного ласкавого слова?

Цього разу він відвів погляд од місяця й подивився на мене.

— А хіба я, їдучи до Індії, покину вас, Джейн? То ви що, не поїдете до Індії?

— Ви сказали, що ні, коли я з вами не одружуся.

— А ви хіба зі мною не одружитесь? Ви й досі тримаєтесь свого рішення?

Чи знаєш ти, читачу, якого жаху можуть нагнати такі бездушні люди своїми крижаними словами? Їхній гнів спадає сніговою лавиною, а обурення подібне до скреслої річки.

— Ні, Сент Джоне, я з вами не одружуся. Я й досі тримаюся свого рішення. Лавина здригнулася й трохи посунула вперед, але ще не покотилася вниз.

— Скажіть мені ще раз, яка причина цієї відмови? — спитав він.

— Тоді я відмовила вам, — відповіла я, — бо ви мене не любите, а тепер тому, що ви мене майже ненавидите. Якби я вийшла за вас заміж, ви б мене вбили. Ви вже й тепер мене вбиваєте.

Його губи й щоки зробилися білі-білісінькі.

— Я б вас убив? Я вас убиваю? Такі слова вам не личать: вони шалені, невластиві жінці й неправдиві. Вони свідчать про неврівноважений розум і заслуговують на сувору догану; їх важко вибачити, та людина повинна прощати своєму ближньому до сорока семи разів.

Усе пішло внівець. Щиро бажаючи стерти з його душі сліди попередньої образи, я завдала його пам'ятливому серцю нової, ще глибшої рани, і то невитравної.

— Тепер ви й справді мене зненавидите, — мовила я. — Я марно намагалась помиритися з вами: я тільки зробила з вас ворога на все життя.

Ці слова ще раз боляче його вразили, а надто тим, що вони були правдиві. Його безкровні уста судомно скривились. Я побачила, який гнів викликала в ньому. Моє серце стислося.

— Ви зовсім неправильно тлумачите мої слова, — мовила я, хапаючи його за руку. —

Повірте, я зовсім не збиралась завдавати вам образи чи болю.

Він гірко всміхнувся й рішуче відняв руку.

— Ну, тепер ви заберете назад свою обіцянку й зовсім не поїдете до Індії, так треба гадати? — спитав він по довгій мовчанці.

— Поїду, але тільки вашою помічницею, — відповіла я.

Знов запала мовчанка. Яка в ньому точилася боротьба між його натурою й свідомістю Свого покликання — цього я сказати не можу; тільки очі спалахували диким блиском та дивні тіні перебігали на його обличчі. Врешті він озвався.

— Я вже довів вам усю безглуздість вашої пропозиції: самотня жінка ваших літ не може супроводити самотнього чоловіка мого віку в такій подорожі. Я вважав, що після моїх слів ви навіть і не згадаєте про своє рішення. А що ви знов повернулись до нього, то мені дуже жаль: ви робите гірше тільки собі.

Тут я урвала його. Несправедливі докори одразу додавали мені сміливості.

— Зважте на здоровий глузд, Сент Джоне, ви добалакуєтесь майже до нісенітниць.

Вдаєте, буцімто обурені моїми словами, та насправді це не так: ви надто гострі на розум, щоб не збагнути того, що я мала на увазі. Повторюю: я готова, якщо хочете, стати вашою помічницею, але ніколи не буду вашою дружиною.

Він знову смертельно зблід, та, як і перше, досконало опанував свої почуття й відповів з притиском, однак спокійно:

— Помічниця, яка не буде мені дружиною, мені не потрібна. Очевидно, ви не зможете поїхати зі мною, та якщо ваша пропозиція щира, то я, коли буду в місті, поговорю з одним одруженим місіонером: його дружині якраз потрібна помічниця. Маючи достаток, ви обійдетесь без допомоги від товариства місіонерів. Таким чином ви уникнете ганьби, порушивши обіцянку й кинувши військо, до якого погодилися вступити.

Але, як ти знаєш, читачу, я ніколи не давала ніякої формальної обіцянки й не брала на себе ніяких зобов'язань, тож його слова були аж надто бездушні й жорстокі під ту хвилину.

— У цьому випадку, — відказала я, — не може бути й мови ні про ганьбу, ні про порушення обіцянки, ані про відмову. Я зовсім не зобов'язана їхати до Індії, та ще й з чужими. З вами я б одважилась на багато що, бо захоплююсь вами, вірю вам і люблю вас як брата, та я певна, що, байдуже, коли й з ким я туди поїду, я недовго проживу в тому кліматі.

— Ага! То ви просто боїтесь за себе, — сказав він, презирливо всміхнувшись.

— Так. Бог дав мені життя не для того, щоб його загубити, я починаю думати, що вчинити так, як ви того від мене хочете, — однаково, що накласти на себе руки. Крім того, перше ніж я остаточно вирішу покинути Англію, я повинна впевнитись, чи не буду я корисніша тут, аніж кудись виїхавши.

— Що ви маєте на увазі?

— Братись це пояснювати — марна справа, та є один сумнів, який давно не дає мені спокою. Я нікуди не поїду, поки його не з'ясую.

— Знаю, куди горнеться ваше серце й за що воно чіпляється. Але почуття, якому ви потураєте, незаконне й нечестиве. Вам би давно годилося його погамувати. Як вам не

соромно навіть згадувати про нього. Адже ви думаєте про містера Рочестера? Це була правда. Я підтвердила її своєю мовчанкою.

— І ви хочете знайти містера Рочестера?

— Я повинна знати, що з ним сталося.

— В такому разі, — мовив він, — мені залишається тільки згадувати вас у своїх молитвах й від усього серця благодіти Бога, щоб ви й справді не стали відступницею. Я думав, що знайшов у вас обранку. Та людині невідомі шляхи Господні. Тож хай сповниться воля його.

Він одчинив хвіртку, подався вниз стежкою і невдовзі зник з очей. Вернувшись до вітальні, я застала там Діану, що стояла біля вікна в глибокій задумі. Діана була набагато вища за мене; поклавши мені руку на плече, вона нахилилась і пильно подивилась мені в обличчя.

— Джейн, — мовила вона, — ти стала бліда і завжди якась схвильована. Я певна, що цьому є причина. Скажи мені, що там у тебе з Сент Джоном? Я стежила ці півгодини за нами з вікна, пробач мені оці підглядани, але останнім часом мені лізуть у голову бозна-які думки. Адже Сент Джон такий дивак...

Вона замовкла. Я не озвалась ні словом, і трохи згодом вона повела далі:

— Я певна, що мій брат ставиться до тебе якось особливо: він уже давно вирізняє тебе увагою й цікавістю, що їх ніколи ні до кого іншого не виявляв. Про що це говорить? Чи він, бува, не кохає тебе, Джейн?

Я притулила її прохолодну руку до свого гарячого чола.

— Ні, Діано, анітрохи.

— То чого ж він не зводить з тебе очей? Чом застається з тобою наодинці і подовгу тримає тебе біля себе? Ми з Мері вже подумали, що він хоче з тобою одружитись.

— Так, він уже просив мене бути йому за дружину. Діана заплескала в долоні.

— Цього ми й сподівалися! І ти підеш за нього, правда, Джейн? І тоді він залишиться в Англії!

— Аж ніяк, Діано. Він пропонує мені одружитися з єдиною метою: добути собі путящу — Що? Він хоче забрати тебе з собою до Індії?

— Так.

— Яке божевілля! — вигукнула вона. — Таж ти там не проживеш і трьох місяців! Але ти ніколи туди не поїдеш. Ти відмовилась, правда, Джейн?

— Я відмовилась вийти за нього заміж.

— І цим, звичайно, образила його? — спитала вона.

— І ще й дуже: боюсь, він мені цього ніколи не простить; але я запропонувала супроводити його як сестра.

— Таж це безумство, Джейн! Подумай тільки, яке ти взяла на себе завдання: працювати не покладаючи рук там, де втома вбиває навіть найсильніших, а ти ж зовсім квола. Сент Джон, — а ти його добре знаєш, — буде вимагати від тебе неможливого, примушувати тебе працювати в найбільшу спеку, а я помітила, що ти, на жаль, намагаєшся виконувати все, що він тобі велить. Я дивуюсь, як ти ще набралася сміливості відмовити йому. То, виходить, ти його не любиш, Джейн?

— Як чоловіка — ні.

— Але ж він гарний хлопець.

— А я, як бачиш, Діано, негарна. Тож ми одне одному аж ніяк не підходимо.

— Негарна? Ти? Навпаки. Ти надто гарна і надто добра, щоб бути живцем похованою в Калькутті.

І знову вона стала мене палко переконувати, щоб я відмовилась від думки їхати з її братом.

— А мені більше нічого й не лишається, — відповіла я, — бо коли я щойно повторила свою пропозицію бути йому тільки помічницю. Він, здається, думає, що моя пропозиція їхати з ним неодруженою непристойна, ніби я від самого початку не вбачала в ньому тільки брата й не поводитись, як сестра.

— А чого ти думаєш, що він тебе не любить, Джейн?

— Почула б ти, що він каже. Він усе пояснював мені, що хоче взяти мене за дружину

тільки заради справи. Він сказав мені, що я створена для праці, а не для кохання, і це, безперечно, правда. Та, на мою думку, якщо я не

створена для кохання, то, виходить, не створена й для шлюбу. Хіба не страшно, Діано, бути ціле життя прив'язаною до чоловіка, який на тебе дивиться тільки як на корисне знаряддя?

— Страшно, неприродно — що й казати!

— Та й потім, — провадила я далі, — хоч я нині люблю його як брата, однак, коли б довелося стати його дружиною, я знаю, що могло б статися згодом: у мене неминуче з'явилась би до нього дивна, болісна любов, адже він такий обдарований і часто в його погляді, жестах, словах з'являється якась героїчна велич. В такому разі моя доля стала б невимовно сумною. Моя любов тільки заважала б йому, а якби я виказувала свої почуття, він би давав мені зрозуміти, що це зайвина, яка йому не потрібна, а мені не личить. Я знаю, що так сталося б.

— І все ж Сент Джон гарна людина.

— Він добра, видатна людина, але, прагнучи до здійснення своїх великих задумів, він нещадно нехтує почуттями й прагненнями звичайних людей. Отже, дрібноті краще зійти з його шляху, щоб він у своєму поступі її не потоптав. Та он він іде. Я піду звідси, Діано, — і з цими словами я поспішила нагору, побачивши, як він заходить до саду. Та мені довелось іще раз зустрітися з ним за вечерею. За столом він здавався таким самим спокійним, як і завжди. Я сподівалася, що він не озветься до мене, а вже напевне не буде вертатися до своїх шлюбних задумів. Та подальший розвиток подій показав, що я помилилася. Він звертався до мене так само, як звичайно, а точніше так, як узяв собі за моду звертатись останнім часом — з підкресленою чемністю. Безперечно, він прикликав на поміч святого духа, щоб утихомирить в собі гнів, і тепер гадав, що простив мені ще раз.

Цього вечора перед молитвою він прочитав двадцять першу главу Об'явлення Івана Богослова. Мені завжди було приємно слухати слова Святого письма з його уст: ніколи його мелодійний голос не звучав так

ніжно й водночас виразно, ніколи його манера читати не вражала дужче своєю благородною простотою, як тоді, коли він проголошував пророцтва Господні, а цього вечора його голос здавався ще врочистішим, а манера дужче хвилювала.

Травневий місяць так яскраво світив крізь незавішене вікно, що свічка на столі була майже непотрібна. Сент Джон сидів з нами, схилившись над великою старовинною Біблією, і читав з неї ті рядки, де описано видіння нового неба і нової землі, де оповідається про те, що Бог прийде жити серед людей, що він витре з очей їхніх сльози і вже не буде більше ні смерті, ні смутку, ні плачу, ані страждання, бо все це минеться назавжди.

Подальші його слова дивно мене схвилювали, а надто, коли я відчула з ледь помітної чудної зміни в його голосі, що, промовляючи їх, він звернув свій погляд на мене. "...Переможець наслідить усе, і я буду Богом для нього, а він мені буде за сина! А лякливим, і невірним, — виразно й повагом читав він далі, — і мерзким, і душогубам, і розпусникам, і чарівникам, і ідолянам, і всім неправдомовцям, — їхня частина в озері, що горить огнем та сіркою, а це — друга смерть!"

Звідси я довідалася, яку жахливу долю провіщав мені Сент Джон. Останні славетні рядки цієї глави він вимовив спокійним, урочистим і водночас тужливим голосом. Сам він вірив, що його ім'я вже занесено до Христової книги життя, і чекав хвилини, коли його буде впущено туди, куди сильні світу цього вносять свою славу і честь і де немає потреби ні в сонці, ні в місяці, бо всюди світить слава Господня, а син Божий — носій її.

У молитву, яку Сент Джон проказав після читання, він, мабуть, уклав усю свою силу, весь свій суворий запал; він завзято змагався з Богом, вирішивши здобути перемогу. Він благав у нього сили для слабодухих, провідної зорі для блудних овець з отари Христової, повернення бодай об одинадцятій годині для тих, кого світові та тілесні спокуси позманювали зі стежки чеснот. Він просив, благав, вимагав вирятувати душі з довічного полум'я. Глибока поважність завжди врочиста і полишає свій

слід: спочатку я тільки з подивом слухала цю молитву, та потім, як проповідник дедалі дужче запалювався, вона мене схвилювала й врешті вжахнула. Він так щиро вірив у велич і святість своєї мети, що ті, хто його слухав, почували те ж саме.

Після молитви ми з ним попрощалися: він мав од'їжджати завтра дуже рано. Поцілувавши його, Діана й Мері залишили вітальню, мабуть, він їх пошепки про це попросив. Я подала йому руку й побажала приємної подорожі.

— Дякую вам, Джейн. Я вже казав, що вернуся з Кембриджа за два тижні: отже, даю вам цей час на роздуми. Якби я прислухався до голосу людської гордості, то більше б не нагадував вам про шлюб зі мною, проте я слухаюсь тільки голосу свого обов'язку, не випускаючи з ока своєї найпершої мети — чинити все на славу Творця.

Мій учитель був дуже терплячий, — таким буду й я. Я не віддам вас на згубу, як вмістилище гніву, покайтеся й вирішіть, поки ще не пізно. Згадайте: нам сказано працювати, поки є день, і попереджено, що "ніхто не робитиме, як настане ніч".

Згадайте багатія з притчі, який мав усі багатства світу цього. Хай Бог надасть вам силу вибрати кращу частку, що її не буде у вас віднято.

Мовлячи останні слова, він поклав мені руку на голову. Говорив він щиро, лагідно і дивився на мене не як закоханий на свою кохану, а як пастир, що кличе заблудлу вівцю, чи то пак ангел-хранитель, що оберігає звірену на нього душу. Всі обдаровані люди, байдуже які вони нестримні в почуттях, фанатики віри чи тирани — аби тільки вони були щирі, — переживають хвилини такого піднесення: тоді вони наказують і владарюють. Я перейнялася пошаною до Сент Джона, і то такою великою, що її сила враз штовхнула мене на край прірви, якої я так довго уникала. Мене брала спокуса кинути змагатися з ним, кинутися сторч головою за плином його волі, в бурхливий вир його життя і в нім загубити

себе. Тепер він домагався мене так само наполегливо, як раніше, тільки не в такий спосіб, як домагався мене інший. І того й цього разу я наче збожеволіла. Поступитися тоді — було б зрадити свої принципи, поступитися тепер — означало б втратити здоровий глузд. Це я так думаю тепер, розглядаючи свої бурхливі переживання крізь заспокійливу призму часу, а в ті хвилини я була несвідома свого шаленства.

Я стояла непорушно, ніби скам'янівши від дотику свого наставника. Мої відмови забуто, страхи здолано, опір припинено. Неможливе, — тобто моє одруження з Сент Джоном, — враз оберталось на дійсність. Усе змінилося в одну мить. Кликala віра, манили ангели, велів Господь, ніби сувій паперу, згорталось життя, розчинялась брама смерті, відкриваючи вічність. Мені здавалося, що задля спасіння й довічного блаженства можна не вагаючись віддати в пожертву все земне. Тьмяно освітлена кімната була повна видінь.

— Може, ви готові вирішити зараз? — спитав місіонер лагідним голосом і так само лагідно пригорнув мене до себе.

О ця лагідність! Наскільки вона могутніша від сили! Я могла опиратися Сент Джоновому гнівові, та хилилася, мов та билина, перед його добрiстю. Одначе я весь цей час розуміла, що коли піддамся зараз, мені не уникнути покари в майбутньому за свій колишній непослух. Його вдача не змінилася від однієї години урочистої молитви — вона тільки була в піднесеному настрої.

— Я б зважилася піти за вас, — відказала я, — коли б була певна, коли б пересвідчилася, що це воля Господня; тоді б я змогла присягнути й зараз, що піду за вас, а там — що буде!

— Мої молитви почуто! — вигукнув Сент Джон.

Він дужче стиснув мою голову, ніби цим заявляючи про своє право на мене, і пригорнув мене майже так, ніби й справді любив (кажу "майже",

бо вже знала різницю, відчула, що таке бути коханою, але, як і він, тієї хвилини я відкидала кохання і думала тільки про обов'язок). Мій внутрішній зір все ще був затуманений: перед ним все ще громадились хмари. Я щиро, палко, цілою душею прагнула вчинити те, що належить, і ні про що більше не думала. "Вкажи, вкажи мені путь!" — благала я у неба. Й ще ніколи не була така схвильована, отож хай судить сам читач, чи те, що сталося потім, було наслідком цього хвилювання чи ні.

Всюди в будинку було тихо: либонь, всі, крім Сент Джона й мене, вже спали. Єдина свічка догорала, кімнату ясно освітлював місяць. Серце моє швидко й часто калатало: я чула його удари. Аж раптом воно завмерло, пронизане якимсь невимовним почуттям, яке вдарило мені в голову, в руки й ноги. Воно не було подібне до

електричного удару, але таке ж гостре, дивне, раптове; воно так струснуло мною, що моє попереднє напруження видавалось тільки заціпенінням, з якого я щойно пробудилася. Мої чуття вичікувально напружились: зір і слух чогось дожидались, я вся тремтіла.

— Що ви почули? Що ви там бачите? — вигукнув Сент Джон.

Я нічого не бачила, а тільки звідкись почула голос, що покликав: "Джейн! Джейн! Джейн!" — і замовк.

О Боже, що це? — спитала я, задихаючись. Я могла так само спитати: "Де це?", бо голос, здавалось, пролунав не в кімнаті, не в будинку і не в саду, він не почувся ні з повітря, ні з-під землі, ані з неба. Я його чула, але де чи то звідки, сказати було неможливо. І це був голос людини, знайомий, коханий, незабутній голос Едварда Фейрфакса Рочестера, сповнений туги й болю, розпачливий, моторошний, настійливий.

— Іду! — закричала я. — Чекай мене! Я зараз прийду!

Я метнулась до дверей, виглянула в коридор: він був порожній і темний. Я вибігла в сад: там теж нікого не було.

— Де ти? — вигукнула я.

"Де ти?" — відповіли слабким відлунням гори за Марш Ґленом. Я прислухалась. Вітер тихо зітхав у ялиновім верховітті, навколо тяглись безлюдні вересові пустища, огорнуті тишею глибокої ночі.

— Геть забобони! — вигукнула я, проганяючи чорну примару, що забовваніла біля хвіртки обік чорного тиса. — Ні, це не обман, не чаклунство, — це справа рук природи. Це вона з Божого веління зробила не чудо, а те, до чого була здатна.

Я кинулась геть від Сент Джона, який вибіг за мною й хотів мене затримати. Настав мій час узяти над ним гору. Мої сили прокинулись до рішучої дії. Я попросила його нічого не казати, ні про що не розпитувати і лишити мене: я хочу й повинна побути на самоті. Він зразу послухався. Де є сила наказувати, завжди буде послух. Я піднялась у свою кімнату, замкнулася, впала навколішки і почала молитись на свій манір, інакше, ніж Сент Джон, але не менш палко. Мені здавалося, що я наблизилась до Всемогутнього і моя душа вдячно кинулась йому до ніг. Помолившись, я підвелася, вже знаючи, що робити, й лягла в ліжку, заспокоєна, прозріла, нетерпляче дожидаючись світанку.

РОЗДІЛ XXXVI

Настав ранок. Я підвелася вдосвіта. Годину або дві складала речі в комоді та в шафі, щоб на час моєї короткої відсутності там був лад. Невдовзі я почула, як Сент Джон вийшов зі своєї кімнати. Він спинився біля моїх дверей; я боялась, що він постукає, але ні — він тільки просунув під двері аркушик паперу. Я підняла його. Там було написано таке:

"Вчора ви несподівано мене покинули. Якби ви лишилися іще трохи, то прийняли б хрест і ангельський вінець. Я сподіваюсь почути від вас остаточне рішення рівно за два тижні, коли повернуся. Тим часом моліться й пильнуйте, щоб не ввійшли в спокусу: я певен, дух ваш стійкий, та плоть, як бачу, податлива. Я молитимуся за вас щогодини. Ваш Сент Джон".

"Дух мій, — відповіла я подумки, — готовий вчинити те, що належить, а моя плоть, сподіваюсь, досить сильна, щоб сповнити волю небесну, коли ця воля врешті стане мені остаточно відома. Принаймні у мене не забракне снаги, щоб шукати й питати, щоб знайти вихід з цього мороку сумнівів до ясного дня певності". Було перше червня, однак ранок видався похмурий і холодний; у моє вікно періщив дощ. Я почула, як одчинилися сінешні двері і Сент Джон вийшов з дому. Глянувши у вікно, я побачила, що він переходить сад. Він подався через затуманене болото в напрямку Віткроса — там він зустрине диліжанс.

"За кілька годин я піду за вами тією самою стежкою, братику, — мовила я подумки. — Мені теж треба сідати в карету біля Віткроса. Також треба когось побачити або розпитати про нього в Англії, перше ніж виїхати з неї назавжди". До сніданку залишалося ще дві години. Тим часом я тихо походжала по кімнаті й сушила собі голову над дивним явищем, яке так несподівано зовсім поміняло мої

задуми. Я знов переживала вчорашнє почуття, бо могла його відтворити в усій загадковій незвичайності. Я пригадувала голос, який почула, і знову питала себе так само марно, як і перше, звідки він узявся. Здавалося, він чувся в мені, а не долинав із зовнішнього світу. Я запитувала себе, чи це, бува, не нервове перенапруження, не обман слуху. Я нічого не розуміла й не могла придумати ніякого пояснення — це було наче якесь навіяння. Воно ввірвалось у моє єство землетрусом, який схитнув підмурки тюрми, де ув'язнено Павла, воно розчинило перед душею двері її камери, розірвало її кайдани, пробудило зі сну, й вона прокинулась, тремтячи й збентежено дослухаючись. Потім тричі пролунав отой зойк над моїм настороженим вухом, у моєму трепетному

серці, і мій дух не злякався, не відступив, а звеселився, ніби радіючи з успішного вчинку, який я доконала незалежно від незграбної плоті.

"Через кілька днів, — нарешті мовила я до себе, — я щось знатиму про того, чий голос кликав мене минулої ночі. Листи нічого не дали — спробую шукати сама". За сніданком я сказала Діані й Мері, що поїду з Мургауса щонайменше на чотири дні.

— Сама, Джейн? — спитали вони.

— Так. Мені треба побачити одного приятеля або ж бодай дізнатися, що з ним: останнім часом я непокоюсь за нього.

Вони могли спитати в мене те, що, напевне, подумали: невже в мене є ще якісь приятелі, крім них? Адже я досі не раз казала їм, що немає; але з їх природженої делікатності утримались від цього, тільки Діана спитала, чи я цілком здорова для такої подорожі. "Ти дуже бліда", — зауважила вона. Я відказала, що нічого в мене не болять, хіба що мучить душевна тривога, та й її я сподіваюсь невдовзі розвіяти. Мені було легко збиратися в дорогу, бо мене ніхто не турбував ні розпитуваннями, ні здогадами. Оскільки я їм уже пояснила, що не можу поки що розкрити своїх задумів, вони сприйняли це ласкаво й розважливо і дали мені цілковиту волю, що, будучи на їхньому місці, безперечно зробила б і я.

Я вийшла з Мургауса о третій годині по обіді і невдовзі уже стояла під стовпом на роздоріжжі Віткрос, чекаючи на диліжанс, що мав мене довести до далекого Торнфілда. Серед тиші я ще здалека почула стукіт його коліс. Це була та сама карета, з якої я вийшла рік тому одного літнього вечора на цьому самому місці, невтішна, без мети й надії! Я махнула рукою, і диліжанс зупинився. Я сіла — тепер уже мені не доведеться оддавати за проїзд увесь мій достаток. Їдучи знову до Торнфілда, я почувалась поштовим голубом, що летить додому.

Подорож тривала півтори доби. Я вирушила з Віткроса у вівторок по обіді, а рано-вранці в четвер візник зупинив диліжанс, щоб напоїти коней у придорожньому готелі, який стояв серед зелених живоплотів, широких полів та пологих тихих пагорбів. Які м'які були їхні обриси та яка ніжна зелень проти суворих північних мортонських боліт! Все це постало перед моїми очима як риси знайомого колись обличчя. Так, я впізнала цей краєвид і могла з певністю сказати, що я вже недалеко від мети.

— Чи далеко звідси до Торнфілд-холу? — спитала я у господаря готелю.

— Рівно дві милі, пані, навпростець через поля, — відповів той.

"Моя подорож скінчилася", — подумала я. Я вийшла з диліжанса, залишила свою валізку у готелі, заплатила за проїзд, перекинувши дещицю візникові, й рушила в дорогу. Сонячне проміння вигравало на вивісці готелю, і я прочитала виписані золотими літерами слова: "Герб Рочестерів". Моє серце закалатало: я йшла землею свого господаря. Та я знов занепала духом, коли подумала: "А може, твій господар уже виїхав з Англії? А якщо він і в Торнфілд-холі, то куди ти так поспішаєш? Забула, хто там іще є, крім нього? Його божевільна дружина. Що тобі до нього: ти не повинна розмовляти з ним ані шукати зустрічі. Даремно ти сюди їхала: повертай краще назад, — настійливо відраджувала мене думка. — Поспитай у готелі, там тобі скажуть усе, що тебе цікавить, і відразу розвіють твої сумніви. Підійди до господаря й спитай, чи дома містер Рочестер".

Порада була розумна, та я не могла присилувати себе прислухатись до неї, так я боялася відповіді, що кине мене у відчай. Розтягти невідомість означало розтягти надію. Бодай іще раз побачити будинок у променях її зорі! Онде переді мною перелаз, онде ті самі поля, якими я поспішала, втікаючи того ранку з Торнфілда,

сліпа, глуха, розгублена, гнана мстивою люттю, що карала й мучила мене. Не встигла я вирішити, куди мені податись, як опинилася серед цих полів. Як я швидко йшла! Як часто кидалась бігти! Як пильно вдивлялась перед себе, намагаючись побачити перші обриси такого знайомого мені парку! З якою радістю я пізнавала поодинокі дерева, луки та пагорби!

Врешті переді мною виріс парк, десь там у темних верховіттях ховалися гнізда гайвороння, голосне каркання порушувало ранкову тишу. Мене надихало дивне, радісне почуття, я поспішала вперед. Перейдено ще одне поле, он стежка, а он і мури довкола двору, челядні, самий будинок, який усе ще ховався за деревами з гайворонячими гніздами. "Спочатку гляну на будинок з чола, — вирішила я, — там, де його горді зубці вразять моє око своєю благородною величчю і де я зможу знайти вікно свого господаря: може, він стоятиме в ньому, бо встав рано; а може, і він тепер гуляє в саду або в алеї перед будинком. Аби його побачити — бодай на мить! Я ж не така вже божевільна, щоб кинутись бігти до нього? Втім — не знаю, не певна. А коли й кинуся — то що? Боже! Що буде тоді? Хіба це гріх, коли його погляд вдихне ще раз у мене життя? Та я марю: мабуть, цієї хвилини він милується сходом сонця над Піренеями або над тихим морем на півдні".

Я обійшла низьку огорожу фруктового саду й завернула за ріг. Там стояла брама, що вела на моріжок, її кам'яні стовпи викінчувалися кам'яними кулями. З-за стовпа я могла спокійно озирнути весь фасад. Я обережно висунула голову, щоб подивитись, чи в якомусь вікні вже піднято завіси; з свого сховку Я зможу побачити зубці, вікна, весь фасад.

Можливо, гайворони, що ширяли в мене над головою, стежили за мною, поки я отак лаштувалася поглянути на будинок. Цікаво, що вони думали: либонь, вважали, що я була дуже обережна й боязка спочатку, а потім стала смілива й відчайдушна. Я швидко винирнула, відтак подивилася уважніше, вискочила із свого сховку, вибігла на моріжок. І раптом стала мов укопана перед будинком, втупивши в нього очі. "Що то

за удаваний острах спочатку? — могли б спитати гайворони. — І що за дурна відвага тепер?"

Дозволь мені, читачу, зробити одне порівняння.

Закоханий застає свою кохану, коли та спить на порослому мохом схилі, він хоче помилуватись нею, не збудивши її. Він тихо крадеться по траві, щоб не почула кохана, зупиняється, йому здається, ніби вона ворухнулась, він задкує, бо нізащо не хоче, щоб вони його побачила. Але всюди тихо, і він знов рушає вперед; нахилиється над нею; її лице прикриває тонкий серпанок, його очі сподіваються углядіти красу — ніжну, квітучу, знадливу уві сні. Як жадібно він дивиться на неї! І враз непорушно залякає! Як він здригнувся! Як він шалено обіймає тіло, що його не насмілювавсь якусь хвилину перед тим торкнутися! Як голосно він кличе її, потім кладе її додолу, дико витріщившись на неї. Тим-то він так її схопив, так голосно кликав, так безумно дивився на неї, що вже був неспроможний збудити її жодним звуком чи порухом. Він думав, що його кохана солодко спить, а вона вже й захолола.

Я б з боязкою радістю налагодилась побачити величний будинок, а побачила почорнілу руїну.

Нема чого ховатись за стовпом, крадькома поглядати на вікно, сподіваючись, що там є хтось живий. Нема чого дослухатися, чи не розчиняться двері, чи не почуються кроки на терасі або посипаній жорствою доріжці! Газони й парк були занедбані й недоглянуті, парадний вхід з'яв зловісною порожнечею. Від фасаду залишилась — як я це колись бачила уві сні — височезна стіна, опалена вогнем, подірявлена вікнами без шибок. Ні даху, ні зубців, ні димарів — усе завалилося.

Довкола панувала могильна тиша, самотина безлюдної пустелі. Не дивно, що на листи, писані сюди, ніколи не приходила відповідь: то було однаково, що звертатися з посланням до надгробків у боковому вівтарі.

Почорнілі від кіптяви камені свідчили, яка лиха доля спіткала Торнфілд-хол: він згорів, але як сталася ця пожежа? Якими словами можна виповісти все це лихо? Що пропало, крім ліплення, мармуру й дерева? А може, хтось втратив своє життя разом з майном? Якщо так, то хто? Страшне запитання, і нікого не було поблизу, хто міг би мені на нього відповісти, ніде не було видно ніяких слідів, ніяких ознак життя.

Блукаючи серед розвалених почорнілих стін порожньої будівлі, я пересвідчилася, що нещастя сталося вже давно. Зимові хуртовини, думала я, безборонно мели досередини, дощі лили в оці повибивані вікна, а весна вже викохала рослинність між купами мокрого непотребу: серед каміння та порозкиданих кроков де-де зеленіла трава й повитикались бур'яни. Та ба! Де перебуває тепер нещасний господар цієї руїни? В якому краї? Хто піклується про нього?

Я мимохіть перевела погляд на сіру баню церкви й спитала себе, чи він, бува, не поділив з Деймером Рочестером його тісне мармурове пристановище. Я повинна дістати відповідь на ці запитання. Я ніде її не почую — тільки в готелі, тож не гаючись я попрямувала туди. Сам хазяїн заніс мені сніданок до вітальні. Я попросила його причинити двері й сісти: я маю його дещо спитати. Та коли він сів до столу, я не знала, про що питати, так боялася його відповідей. Однак страшне видовище, яке я щойно побачила навіч, уже якоюсь мірою підготувало мене до сумної розповіді. Хазяїн був поважний на вигляд, середніх літ чоловік.

— Ви, напевно, знаєте Торнфілд? — врешті вимовила я.

— Так, пані, я колись там жив.

— Жили?

"Мабуть, не при мені, — подумала я, — бо я його не знаю".

— Я був дворецьким у покійного містера Рочестера.

"У покійного!" Ось, здається, мені завдано того страшного удару, якого я так довго намагалась уникнути.

— Я маю на увазі батька теперішнього хазяїна, містера Едварда, — пояснив він.

Я з полегкістю зітхнула, кров знов заструміла в жилах: його слова мене переконали, що містер Едвард — мій містер Рочестер (хай боронить його Господь, хоч де б він був) принаймні живий. Які радісні слова! Теперішній хазяїн живий! Я вже ніби могла слухати все, що він мав далі сказати, — хоч би які відкриття, — з порівняним спокоєм. Коли він не в могилі, то я вже якось витримаю звістку про те, що він десь на краю світу.

— А містер Рочестер живе у Торнфілд-холі? — спитала я, знаючи заздалегідь, яка буде відповідь, але бажаючи цим запитанням відсунути інше, пряме, — де він перебуває.

— Ой ні, пані! Там ніхто не живе. Ви, мабуть, не тутешня, бо вже б знали, що сталося минулого літа. Від Торнфілд-холу лишилися самі тільки руїни: він згорів дощенту десь у жнива. Страшне нещастя! Стільки пропало всякого добра: з меблів майже нічого не вдалося врятувати. Зайнялося пізно вночі, і поки з Мілкота приїхали пожежники, весь будинок стояв у вогні. Жахливе то було видовище, я бачив усе на власні очі.

— Пізно вночі! — промурмотіла я. Авжеж, та пора для Торнфілда була завжди фатальна. — А відомо, чого почалась пожежа? — спитала я.

— Здогадувався дехто, пані, здогадувався. І всі ті здогади, повинен вам сказати, потім підтвердились. Вам, видно, невідомо, — провадив він, підсуваючи стілець трохи ближче до столу й стишивши голос, — що в домі жила божевільна жінка?

— Щось таке я чула.

— Її тримали під дуже пильним наглядом, пані; навіть челядь кілька років не знала напевно, чи вона справді є в домі. Ніхто її не бачив, йшла тільки чутка, що така є, але хто вона й що, ніхто не знав. Казали, що містер Едвард привіз її з-за кордону, що вона колись була його коханкою. Але рік тому сталася дивна річ — дуже дивна.

Я боялась почути розповідь про себе, тож спробувала навернути його до того, що мене цікавило.

— То що з тією жінкою?

— А та жінка, пані, — відповів він, — була дружиною містера Рочестера. А виявилось це в дуже дивний спосіб. Було там одне дівчисько, ґувернантка, в яку містер Рочестер за...

— А як же сталася пожежа? — урвала я його.

— А я до цього веду, пані... в яку містер Едвард закохався. Слуги кажуть, що вони

ніколи не бачили, щоб хто був такий закоханий, як містер Рочестер. Він усе ходив за нею назирці. Вони стежили за ним, як ото, знаєте, пані, ведеться серед слуг. Він її ставив понад усе, але, крім нього, ніхто не міг знайти в ній якоїсь краси. Воно, кажуть, було таке собі мале, як дитина. Сам я її ніколи не бачив, але чув про неї від покоївки Лі. Вона її дуже хвалила. Містер Рочестер уже мав близько сорока літ, а тій його ґувернантці і двадцяти не було. Самі розумієте, коли чоловік його років та закохається в таке дівча, то стає як зурочений. І що ви думаєте: він вирішив з нею одружитися.

— Докажете мені про це іншим разом, — мовила я, — а тепер я з певних причин хочу знати все про пожежу. Чи не було підозри, що та божевільна, місіс Рочестер, була причетна до неї?

— Ви вгадали, пані. Тепер відомо напевне, що підпалила вона, а не хто інший. До неї було приставлено жінку, щоб її гляділа, — таку собі місіс Пул. Вона добре знала свою справу і була дуже надійна, коли б не її вада, що є в багатьох таких няньок і доглядальниць: вона завжди тримала при собі пляшку джину, і часом, бувало, хильне зайвину. Воно б то й нічого, бо роботу вона мала нелегку, а все ж небезпечно: інколи місіс Пул засне після кварти джину з водою, а божевільна, хитрюща, як та відьма, витягне в неї з кишені ключі, відімкне двері та гайда вештатись будинком, виробляючи все, що тільки спадало їй у шалену голову. Кажуть, якимось вона мало не спалила в ліжку свого чоловіка, тільки я про це нічого не знаю. А тієї ночі вона спочатку підпалила завіски в сусідній кімнаті, потім зійшла на поверх нижче і попрямувала до кімнати, де жила ґувернантка (вона ніби здогадувалась про останні події й затаїла на неї злість). Там вона підпалила ліжку, але в ньому, на щастя, ніхто не спав. Ґувернантка втекла два місяці перед тим, і хоч як містер Рочестер її шукав, мов дорожчої за неї в світі не було, а ніде нічого не зміг про неї довідатись. І він знавіснів, геть знавіснів з відчаю; він ніколи такий не був, а як утратив її, то став просто сам не свій. Порозганяв од себе всіх. Місіс Фейрфакс, економку, відіслав до її друзів десь далеко, але обійшовся з нею по-людському, поклав їй пенсію на все життя, яку вона заслужила, бо працювала дуже добре. Міс Адель, свою вихованку, віддав до школи. Він припинив дружбу з довколишнім панством і зачинився, мов той самотник, у своїм маєтку.

— Що? Хіба він не поїхав з Англії?

— Поїхав з Англії? Що ви — ні! Він і порога свого не переступав, тільки вночі бродив, мов привид, парком і садом, ніби втратив розум. А він його, на мою думку, таки втратив, бо ж, пані, годі знайти веселішого, діяльнішого й мудрішого хазяїна, як був він, поки та миршава ґувернантка не стала йому на дорозі. Він не пив, не грав у карти, не

ставив на перегонах, як дехто, і хоч був не такий уже гарний з себе, однак такого хороброго й сильного на вдачу чоловіка ще треба було пошукати. Я знав його ще хлопцем і тому частенько жалкував, чом раніше міс Ейр не пропала, ніж приїхала до Торнфілд-холу.

— То, виходить, містер Рочестер був дома, коли зайнявся будинок?

— А де ж? Піднявся на верхній поверх, коли все вже горіло, побудив слуг і сам допоміг їм зійти вниз, а потім поліз назад, щоб випустити свою божевільну дружину. Тут йому гукнули, що вона на даху. Вона й справді там стояла над зубцями, махала руками й так кричала, що її було чути за милю, я її сам бачив і чув. То була здоровенна жінка з довгими чорними косами, що маяли на вітрі проти вогню. Я та ще кілька чоловік бачили, як містер Рочестер проліз крізь слухове вікно на дах, і чули, як він гукнув: "Берто!" Ми бачили, як він підступив до неї. А вона тоді, пані, як загорлає та як стрибне і через мить уже лежала розбита на бруківці.

— Мертва?

— Мертва, питаєте? Еге ж, мертва, як оте каміння, по якому розбризкались її мозок і кров.

— Господи милосердний!

— Так, пані. Страшне було видовище! — мовив він, здригнувшись.

— А що було далі? — не вгавала я.

— Та що вже, пані! Далі будинок згорів дотла, тільки де-де лишилися стіни.

— І ніхто більше не загинув?

— Ні. Може, було б і краще, якби загинув іще хтось.

— Що ви маєте на увазі?

— Бідний містер Едвард! — вигукнув він. — Я ніколи не сподівався побачити таке! Дехто каже, то його Бог покарав за те, що він тримав у таємниці свій шлюб і хотів був узяти ще одну жінку, коли перша була жива. Але я його жалію.

— Але ж ви сказали, що він живий? — вигукнула я.

— Так, так, живий, але багато хто каже, що краще б йому було вмерти.

— Чому? — спитала я, й кров мені знову застигла в жилах. — Де він тепер? В Англії?

— Еге ж, в Англії; він не годен нікуди виїхати після того, що з ним сталося. Яка це була мука! І той чоловік наче вирішив розтягти її.

— Він зовсім сліпий, — врешті мовив він. — Так, наш містер Едвард темний, як глупа ніч.

Я боялась гіршого. Я боялась, що він збожеволів. Я зібрала всю свою мужність і спитала, як сталося те нещастя.

— Та все через його хоробрість і, можна сказати, доброту, пані: він не хотів виходити з дому, поки там хтось є. Коли він врешті почав спускатись великими сходами, після того як місіс Рочестер кинулася вниз із зубців, почувся страшний тріск і все завалилося. Його витягли з-під руїн живого, але тяжко понівеченого, балка впала так, що трохи його захистила, але йому вибило одне око й так покалічило руку, що містерові Картеру, нашому лікареві, довелось її негайно відрізати. Потім

запалилося друге око, і він перестав бачити й на нього. І тепер він цілком безпорадний — сліпий і каліка.

— Де він? Де він тепер живе?

— У Ферндіні, він мав там будинок, за тридцять миль звідси. Це зовсім глушина.

— Хто там з ним?

— Старий Джон із жінкою: більше він нікого не захотів брати. Кажуть, він уже пропадає людина.

— У вас є який-небудь повіз?

— У нас є фаєтон, пані. Дуже гарний фаєтон.

— Нехай його негайно запрягають. Якщо ваш візник завезе мене сьогодні до Ферндіна, я заплачу вам і йому подвійну ціну.

РОЗДІЛ XXXVII

Ферндінський замок був простий собі будинок середніх розмірів і стояв далеко від дороги в лісі. Я вже про нього чула. Містер Рочестер часто згадував про цей маєток, подеколи туди їздив. Його батько купив Ферндін задля полювання. Він хотів здати його в оренду, та не знайшов кому, бо місце було незручне й нездорове. Так Ферндін і лишився незаселений і невмебльований, крім сьак-так обладнаних двох чи трьох кімнат, де зупинявся господар, коли приїжджав на полювання.

Сюди я й прибула невдовзі перед смерком. Над головою нависало сумне небо, повівав холодний вітер та сіяв безперервний дрібний і пронизливий дощ. Останню милю я здолала пішки, відпустивши фаєтон і

візника та заплативши йому подвійно, як і обіцяла. Навіть зблизька садиби не було видно, — такою густою, непроглядною стіною затуляли її похмурі дерева. Залізна брама між ґранітними стовпами показала мені, кудюю заходити. Минувши її, я раптом опинилася в темряві серед дерев, що стояли щільними рядами. Між замшілими вузлуватими стовбурами та попід склепінням з гілля звивалася поросла травною стежка. Я пішла нею, сподіваючись скоро дістатися до житла, та вона все вела вперед, зміїлася далі й далі, і не було видно ні житла, ані парку.

Я вже була подумала, що пішла не в тому напрямку й заблудила. Вже й так смеркало, а в гущавині й зовсім було темно. Я розглядалась довкола, шукаючи іншої дороги, та її не було: куди оком глянути — всюди тільки переплетене гілля, могутні стовбури, густе літнє листя, і ніде не видно просвітку.

Я йшла далі. Нарешті стежка поширшала, дерева ніби розступилися, і я побачила загорожу з лат, а потім і будинок, що в сутінку майже не вирізнявся на тлі дерев, такі вологі й зелені від моху були його старі стіни. Розчинивши хвіртку, що була тільки на клямці, я опинилась на огороженій луці, що її півколом обступав ліс. Ні квітів, ні клумб, — сама тільки широка, посипана жорствою стежка перетинала

моріжок, і все це було обрамлене у важкі рямці густим бором. На фронтоні даху стриміли шпилі, вікна були вузькі, ґратчасті, передні двері теж не широкі, до них вела всього одна сходинка. Це була справді-таки глушина, як казав хазяїн готелю "Герб Рочестерів". Тут панувала тиша, як у церкві в будень, — тільки дощ тихо лопотів по листю.

"Невже тут хто-небудь живе?" — спитала я себе.

Так, хтось тут жив: я зачула рипіння — то розчинялися двері, і хтось заворушився у вузькому отворі.

Двері поволі розчинилися ширше; чиясь постать вийшла в присмерк і стала на порозі. То був чоловік без капелюха. Він випростав руку, наче хотів дізнатись, чи йде дощ. Незважаючи на темряву, я його впізнала: це був не хто інший, як мій господар, Едвард Фейрфакс Рочестер.

Я спинилась, затамувала подих, щоб роздивитись на нього, та ба! Він мене не міг побачити. Зустріч була несподівана, але моя радість затьмарювалась невимовним болем. Тож мені було важко стриматись від вигуку чи то під бажання кинутись уперед.

Його постать була така ж струнка й міцна на вигляд, постава така ж рівна, волосся таке ж чорне як воронове крило, і лице його не змінилось, навіть не змарніло; цей рік не спромігся ніякими стражданнями виснажити його силу чи зламати його здоров'я. Я побачила тільки одну зміну — у виразі обличчя: воно здавалося зневіреним і понурим. Він нагадував мені пораненого, взятого на ланцюг дикого звіра або хижого птаха, до якого небезпечно підступатися в його мовчазному горі. Орел у клітці, чиї з золотими обідками очі вийняла жорстока рука — либонь, так виглядав цей незрячий Самсон.

І думаєш, читачу, я злякалась його лютості сліпця? Якщо ти так гадаєш, то ще мало знаєш мене. Мій тихий смуток змішувався з радісним сподіванням, що я незабаром поцілую це мужнє чоло, ці похмуро стулені уста. Але не цієї хвилини. Поки що я не підходитиму до нього.

Він зійшов з єдиної приступки й рушив повільно й навпомацки до моріжка. Де його смілива хода? Ось він спинився, ніби не знаючи, куди повернути. Він підняв руку й розплющив повіки, пильно, з напругою подивився незрячим поглядом на небо та на стіну дерев. Мабуть, усе йому видавалось порожнім мороком. Він випростав праву руку (ліву, скалічену, він тримав сховану на грудях) і, здавалось, хотів дотиком пізнати, що там довкола нього, і все натикався на порожнечу, бо дерева стояли за кілька ярдів від нього. Далі він облишив ці спроби, згорнув руки і, мовчазний та непорушний, стояв на дощі, що рясно падав на його непокриту голову. Тоді з'явився Джон, підійшов до нього і спитав:

— Подати вам руку, сер? Зараз почнеться злива, ви б краще зайшли досередини.

— Дайте мені спокій, — була відповідь. Джон пішов, не помітивши мене. Містер Рочестер спробував походити, та дарма: надто непевні були його кроки. Він навпомацки знайшов дорогу до будинку й, зайшовши, зачинив двері.

Тоді я підійшла до дверей і постукала. Відчинила Джонова жінка.

— Добрий вечір, Мері, — привіталася я. Вона відсахнулась, ніби побачила привида, але я її заспокоїла. На її покvapливі слова: "То це справді ви, міс, добулись до цієї глушини такої пізньої пори?" — я лише стиснула їй руку і пішла за нею до кухні, де вже сидів Джон біля гарячої груби. Я пояснила їм кількама словами, що мені відомо про все, що сталося, відколи я покинула Торнфілд, і додала, що я приїхала навідати містера Рочестера. Я попросила Джона піти до сторожки, біля якої я відпустила фаетон, і принести звідти мою валізку, потім, знімаючи капелюшок і шаль, спитала в Мері, чи не змогла б я переночувати в садибі, і діставши відповідь, що хоча влаштувати це нелегко, але все ж можливо, сказала їй, що зостаюся. Саме цієї миті з вітальні почувся дзвінок.

— Коли ви зайдете, — мовила я, — то скажете господареві, що з ним хоче говорити одна людина — тільки не називайте мене.

— Не думаю, що господар схоче вас прийняти, — відповіла вона. — Він нікого не приймає.

Коли вона повернулася, я спитала, що він сказав.

— Він питає, хто ви й за яким ділом прийшли, — відповіла вона; потім налила в склянку води й поставила її на тацю разом із кількома свічками.

— То він велів оце принести? — запитала я.

— Так, він завжди загадує вносити свічки, коли темно, хоч нічого не бачить.

— Дайте мені тацю, я її сама понесу.

Я взяла тацю в неї з рук, вона показала, де двері до вітальні. Таця тряслася у мене в руках, вода хлюпала зі склянки. Серце несамовито й гучно калатало в грудях. Мері відчинила мені двері й зачинила їх за мною.

Вітальня видавалась похмурою, в каміні ледь жевріла купка жару; а над ним, прихилившись головою до високого старомодного каміна, стояв сліпий господар маєтку. Збоку, трохи оддалік, ніби остерігаючись, щоб господар ненароком не наступив на нього, лежав, згорнувшись клубочком, його старий пес Пілот. Коли я увійшла, Пілот нашорошив вуха, а потім, заскавулівши, підхопився й кинувся до мене. Він мало не вибив з моїх рук таці. Я поставила її на стіл, погладила його й пошепки мовила: "Тихо, Пілоте!" Містер Рочестер мимоволі повернув голову, щоб подивитися, що то за шурхіт, але, нічого не побачивши, одвернувся й зітхнув.

— Дайте мені води, Мері, — сказав він.

Я підійшла до нього, несучи склянку, де води залишилась тільки половина. Пілот ішов за мною, все ще не можучи заспокоїтись.

— Що там таке? — спитав містер Рочестер.

— Тихо, Пілоте! — знову сказала я.

Він на мить затримав склянку, несучи її до губ, і, здавалось, прислухався, потім випив воду й поставив склянку на стіл.

— Це ви, Мері?

— Мері на кухні, — відповіла я.

Він швидким порухом простяг руку, та, не бачивши, де я стою, не досяг до мене.

— Хто це? Хто це? — спитав він, силкуючись щось побачити своїми незрячими очима, — та все дарма! — Кажіть! Озвіться! — наказав він голосно і владно.

— Хочете ще води, сер? Я розхлюпала половину, несучи її сюди, — мовила я.

— Хто це? Що це? Хто це говорить?

— Пілот упізнав мене, Джон і Мері знають, що я тут. Я приїхала сьогодні ввечері.

— Великий Боже! Яка омана! Яке солодке безумство охопило мене?

— Не омана і не безумство: ваш розум, сер, надто сильний проти омани, а ваше здоров'я — проти безумства.

— А де ж та, що промовляє? Чи це, може, тільки голос? О! Я вас неспроможний побачити, але я повинен вас торкнутись, а то в мене стане серце або розколеться голова. Байдуже, що ви, хто ви, дозвольте мені діткнутися вас — а то мені не жити! Він повів рукою перед собою навпомацки. Я схопила її і стисла обома своїми руками.

— Справді, це її пальці! — вигукнув він. — Її маленькі ніжні пальчики! А якщо це так, то десь тут і вона сама.

Дужа рука звільнилася з полону, він схопив мене за руку, за плече, за шию, за стан, обняв мене й пригорнув до себе.

— Невже це Джейн? Чи хто це? її постать, зріст...

— І її голос, — додала я. — Вона вся тут, і її серце також. Хай благословить вас Господь, сер! Я така щаслива, що знову з вами.

— Джейн Ейр! Джейн Ейр! — тільки й мовив він.

— Так, мій любий господарю, я Джейн Ейр. Я вас знайшла й вернулася до вас.

— Справді? Власною особою? Моя Джейн жива?

— Ви ж торкаєтесь до мене, сер, ви тримаєте мене, і то міцно — я не холодна, як мервець, і не порожня, як повітря, правда?

— Моя кохана жива! Це справді її руки, справді її риси! Це занадто велике щастя після стількох знегод. Це сон — один з тих снів, В яких я пригортав її до мого серця, як оце тепер, і цілував її, ось так, — і відчував, що вона мене кохає, і вірив, що вона мене вже не покине.

— Я ніколи вас більше не покину, сер.

— "Ніколи не покину", — каже видиво? Але я прокидався, і все завжди оберталося порожньою химерою: я знов лишався неvtішним і покинутим, а моє життя — темним,

самотнім, безнадійним, моя душа мучилась спрагою і не могла її вгамувати, моє серце вмирало з голоду і не могло знайти поживи. Лагідне, ніжне видиво, яке я тепер тримаю в руках, ти так само

відлетиш, як повідлітали й твої сестри; тільки ж поцілуй мене, перше ніж зникнути, обійми мене, Джейн.

— Ось вам, сер, ось!

Я притулилась устами до його колись блискучих, а нині згаслих очей, я відгорнула йому чуба з високого чола й поцілувала його. Раптом він стрепенувся: його охопила певність, що це все не сон, а дійсність.

— Це ти, Джейн, правда? То, виходить, ти до мене вернулася?

— Так.

— І ти не лежиш мертва десь у рову чи на дні річки? Ти не стражденна вигнанка між чужими людьми?

— Ні, сер, тепер я незалежна жінка.

— Незалежна? Як це розуміти, Джейн?

— Мій дядько, що жив на Мадейрі, вмер, одписавши мені п'ять тисяч фунтів.

— О, це досить схоже на дійсність — і це таки дійсність! — вигукнув він. — Таке мені не могло приснитися. До того ж я чую її незвичайний голос, такий захоплений, радісний і водночас лагідний: він бадьорить моє зів'яле серце, він надихає його життям. То як це, Дженет? Ти незалежна жінка? Багата жінка?

— Досить багата, сер. Якщо ви не дозволите мені жити з вами, я зможу побудувати собі будинок поруч, і ввечері, коли вам захочеться побути в товаристві, ви прийдете посидіти в моїй вітальні.

— Та якщо ти тепер багата, Джейн, то, напевне, маєш друзів, які про тебе піклуються і не дозволять тобі присвятити себе сліпому каліці, правда ж?

— Я вже вам сказала, сер, що я незалежна й багата. Тепер я сама собі пані.

— І ти залишишся зі мною?

— Звичайно, якщо ви не будете заперечувати. Я буду вам сусідкою, нянькою, економкою. Ось я бачу, ви самотній, тож буду вам за товаришку, буду вам читати, гуляти з вами, сидіти біля вас, служити вам, буду вашими очима й руками. Киньте сумувати, мій любий господарю, ви не зостанетесь у самотині, скільки й віку мого.

Він не відповів, тільки споважнів і замислився. Потім зітхнув, розтулив був уста, ніби хотів заговорити, і стулив їх знову. Мені стало трохи ніяково. Мабуть, я надто швидко переступила умовності, і він, як і Сент Джон, вражений моїми нерозважними словами? Насправді я сказала так, будучи певна, що він проситиме мене вийти за нього заміж: ця не висловлена навіть у думці певність, що він зразу назве мене своєю, й спонукала мене до такого. Та жоден натяк не вихопився з його уст, його лице дедалі похмурнішало, і я раптом подумала, що, може, помилилась і поставила себе в дурне становище; тож я почала лагідно вивільнятися із його обіймів, однак він ще дужче притис мене до себе.

— Ні, ні, Джейн, не йди від мене! Ні! Я тебе почув, доторкнувся, втішився твоєю присутністю, твоїми заспокійливими словами і тепер не можу відмовитись від цих радощів. Мені мало чого лишилося в житті. Ти повинна бути зі мною. Хай з мене сміються, називають мене шаленим, себелюбним — що мені до того! Сама моя душа прагне тебе. Або вона буде вдоволена, або ж вчинить смертну помсту над своєю оболонкою.

— Сер, я вже сказала, що зостануся з вами.

— Воно-то так, але ти маєш на увазі одне, а я інше. Ти, може, й зважишся бути коло мене, прислуговувати мені, як нянька (бо ж у тебе щире серце й великодушна вдача, і ти можеш принести себе в жертву тим, кого жалієш), і цього, безперечно, мало б мені вистачати.

Мабуть, мені тепер доведеться вдовольнитися тільки батьківськими почуттями до тебе, правда? Ну-бо, відповідай!

— Я готова думати так, як ви захочете, сер: я рада бути вам нянькою, якщо вам так більше до вподоби.

— Тільки ж ти не зможеш повік бути моєю нянькою, Дженет; ти молода й, звісно, колись вийдеш заміж.

— А я про заміжжя не думаю.

— Треба думати, Дженет. Якби я був такий, як колись, то спробував би примусити тебе думати про це, але ж... така незряча колода!

Він знов спохмурнів. А я, навпаки, повеселішала і посміливішала: його останні слова показали мені, що його мучить, а оскільки я цьому не надавала ваги, моя ніяковість розвіялась. Далі я вже говорила веселіше.

— Час би вже, щоб хтось повернув вам людську подобу, — сказала я, перебираючи його густі й давно не стрижені кучері, — а то, бачу, ви перекинулись левом чи якимось іншим хижим звіром. Ви скидаєтесь на Навуходоносора серед цього лісу, їй-Богу: ваш чуб нагадує мені орлине пір'я; я ще не роздивилася, чи не відросли ваші нігті, як пташині пазурі.

— На цій руці в мене немає ні пальців, ані нігтів, — відказав він, виймаючи з-за поли скалічену руку й показуючи її мені. — Це тільки огидна кукса. Правда, Джейн?

— Мені гірко бачити її, гірко бачити ваші очі, як цей шрам на чолі, та найгірше те, що я боюся полюбити вас за це все ще дужче, а надмірна увага розпестить вас.

— А я думав, що ти сповнишся огидою, Джейн, побачивши мою руку та моє лице в шрамах.

— Справді? Не кажіть мені цього, щоб я, бува, не подумала про вас погано. А тепер пустіть мене на хвилину: я скажу, щоб гарно вичистили й розпалили камін. Ви бачите яскравий вогонь?

— Так. Правим оком я бачу туманне червонувате сяйво.

— А свічки бачите?

— Дуже погано: кожна — ніби світла хмарка.

— А мене?

— Ні, моя чарівнице, але я не надякуюсь долі й за те, що чую й відчуваю тебе.

— Коли ви вечеряєте?

— Я ніколи не вечеряю.

— А сьогодні будете. Я голодна, та й ви, мабуть, теж, але просто забуваєте про це. Я покликала Мері, й невдовзі кімната прибрала веселішого вигляду, крім того, ми приготували йому смачну вечерю. Я була схвильована й розмовляла з ним весело й невимушено до пізньої години. З ним мені було легко, не доводилось тлумити в собі веселості і жвавості, я почувалася надзвичайно вільно, бо знала, що подобаюсь йому; все, що я казала чи робила, здавалось, втішало його та

підбадьорювало. Яке радісне почуття! Воно будило й опромінювало все моє єство, в його присутності я жила повним життям, як і він у моїй. Дарма що він був незрячий, усмішка грала на його виду, радість розгладжувала його чоло, його риси пом'якшувались, лагіднішали.

По вечері він заходився мене розпитувати, де я була, що робила, як знайшла його, але я відповідала йому дуже коротко: було вже досить пізно, щоб вдаватись у подробиці. Та й те сказати, мені не хотілося зачіпати чутливих струн його серця, ятрити ще свіжі рани; того вечора я мала єдину мету: підбадьорити його. І він веселішав, щоправда, ненадовго. Якщо під час розмови на хвилину западала мовчанка, його огортав неспокій, він торкався до мене й промовляв: "Джейн!"

— Ти жива, Джейн? Ти цього певна?

— Цілком певна, містере Рочестер.

— А все ж таки, як цього темного сумного вечора ти могла так несподівано з'явитись біля мого самотнього вогнища? Я простяг руку, щоб узяти склянку води від служниці, а мені її подала ти. Я спитав, сподіваючись, що мені відповість Джонова дружина, і почув твій голос.

— Бо я увійшла з тацею замість Мері.

— Цей час, що я пробув з тобою, сповнений чару. Хто годен описати похмуре, осоружне, безнадійне животіння минулих місяців? Я нічого не робив, нічого не чекав, плував день із ніччю, тільки відчував холод, коли гас камін, або голод, коли забував попоїсти, а понад усе безнастанний смуток і часом несамовите бажання знов побачити свою Джейн. Так, повернути її я прагнув куди дужче, аніж свій втрачений зір. Невже правда, що Джейн знову зі мною, та ще й каже, що любить мене? Чи не зникне вона так само зненацька, як і з'явилася? Боюсь, що завтра я її більше не знайду.

Я подумала, що в такому душевному стані його найліпше відвернуло б від тривожних думок якесь просте буденне зауваження. Погладивши пальцем його брови й помітивши, що вони попалені, я сказала, що треба буде знайти якісь ліки, щоб вони знов вирости густі й чорні, як і раніше.

— Чи ж треба робити мене вродливішим, добродійний духу, коли якоїсь вирішальної миті ти вдруге покинеш мене, тінню одлетівши навіки, не знати як і куди?

— У вас є при собі гребінець, сер?

— Нащо він тобі, Джейн?

— Щоб причесати цю чорну розпатлану гриву. Зблизька ви просто страховисько. Ви кажете, що я фея, а самі більше скидаєтесь на домовика.

— Я дуже гидкий, Джейн?

— Дуже, сер, самі знаєте, що ви завжди були такий.

— Бачу, довгі мандри тебе не змінили; ти така сама ущиплива, як і була.

— І все ж я жила з добрими людьми, куди кращими за вас, в сто раз кращими, що мають ідеї й погляди, яких у вас зроду не було, куди витонченіші й благородніші.

— З ким же це ти, в біса, жила?

— Якщо ви й далі отак крутитиметесь, то я повириваю вам увесь чуб з голови, тоді ви переконаєтесь, що я справді існую.

— То з ким ти жила, Джейн?

— Сьогодні ви вже цього в мене не випитаєте, сер. Доведеться зачекати до завтра; хай моя недоказана історія буде певною гарантією того, що я прийду до вас на сніданок і докажу її. До речі, я вже постараюся з'явитись біля вашого каміна не з самою тільки склянкою води, а принесу ще принаймні яйце, не кажучи вже про підсмажену шинку.

— Ох ти ж глузливе чортеня! Дитя ельфів! Ти викликаєш в мені почуття, яких я не знав ось уже цілий рік. Якби ти стала Давидом, то вигнала б із Саула злого духа навіть без арфи.

— Готово, сер, ось ви й зачесані й маєте цілком пристойний вигляд. Тепер я вас покину: я вже три дні в дорозі, тож, здається, дуже стомилась. На добраніч.

— Ще одне слово, Джейн! А в тім домі, де ти жила, були самі тільки жінки?

Я засміялась і втекла. Я й далі сміялась, біжучи сходами. "Непогана думка! — лукаво міркувала я. — Ось де спосіб вивести його з сумного настрою на якийсь час!" Рано-вранці другого дня я почула, що він уже встав і ходить з кімнати до кімнати. Щойно Мері зійшла вниз, як він запитав: "Міс Ейр тут? — А потім: — В якій кімнаті ви її поклали спати? А там сухо? А міс уже встала? Підіть спитайте, може, їй чого треба, то хай скаже, коли зійде вниз".

Я зійшла, коли, на мою думку, настав час подавати сніданок. Тихо зайшовши до кімнати, я побачила його перше, ніж він виявив мою присутність. Шкода було на власні очі бачити покору такого сильного духу в тілесній немочі. Він сидів у кріслі тихо, але неспокійно, все чогось чекаючи, і вже звичним сумом були позначені вольові риси його обличчя. Його обличчя нагадувало собою погаслу лампу, що дожидається, коли її

засвітять, та ба! — він сам уже не годен був засвітити живлющого світла: мусив у цій справі покладатись на когось іншого! Я намірилась бути радісною й безжурною, та немічність цієї сильної людини дуже мене вражала. Одначе я підступила до нього якомога веселіше.

— Надворі ясний сонячний ранок, сер, — мовила я. — Дощ перестав, і лагідні промені гріють землю: скоро вам іти на прогулянку.

Я ніби дмухнула на жар — його обличчя засяяло.

— То ти справді тут, мій жайворонку! Ходи до мене. Отже, ти не втекла, не зникла?

Я слухав одного твого родича годину тому — він співав у височині над лісом, тільки ж від його пісні я відчував не більше радості, ніж від променів сонця на сході.

Всю мелодію світу мій слух ловить з уст Джейн (я радий, що вона з природи не мовчазна); все сонячне сяйво я відчуваю тільки в її присутності.

На моїх очах виступили сльози, коли я почула від нього таке признання: достоту так цар птахів, орел, припнутий ланцюгом до сідала, змушений благодати горобця опікуватись ним. Та я не хотіла бути плаксією: втерши похапцем солоні краплі, заходила готувати сніданок. Більшу частину ранку ми пробули на свіжому повітрі. Я вивела його з вологого

дрімучого лісу у веселі поля, змалювала йому, які вони яскраво-зелені, як чарують свіжістю квіти та живопліт, як сяє небесна блакить. Я знайшла, щоб його посадовити, сухий пеньок у гарному глухому закутку і не випручалась, коли він взяв мене на коліна. Та й чого я мала пручатися, коли він і я були щасливіші вкупі, ніж нарізно. Пілот ліг біля нас. Кругом панувала тиша. І раптом він, міцно обійнявши мене, палко заговорив:

— Жорстока, бездушна втікачко! О Джейн, якби ти знала, як мені було тяжко, коли виявилось, що ти втекла з Торнфілда і пропала без вісті, а надто потім, як я, обшукавши твою кімнату, впевнився, що ти не взяла ні грошей, ні коштовностей.

Намисто з перлів, яке я тобі подарував, лежало в скриньці. Твої валізи стояли замкнені й поперев'язувані, як і були наготовані до весільної подорожі. "Що робитиме моя кохана без грошей, без друзів?" — питав я себе. І що вона робила? Хай-но розкаже, а я послухаю. Після такого наказу я почала оповідати своє життя за останній рік. Я значно пом'якшила те, що випало мені в перші три дні блукань та голоду, бо ж розповідати йому все означало завдавати йому непотрібного болю, але, навіть не розказуючи всього, я краяла йому серце дужче, ніж хотіла.

Я не повинна була, казав він, кидати його, не мавши за що жити, треба було звіритись йому. Мені слід було покластися на нього: він би ніколи не присилював мене стати його коханкою. Хоч яким він видавався шаленим у розпуці, він кохав мене надто сильно і надто ніжно, щоб зробитися моїм тираном. Він віддав би мені половину свого багатства, не попросивши за те навіть поцілунка, аби тільки я не кидалась отак сама в широкий світ. Він був певен, що я вистраждала більше, аніж призналася йому.

— Ну, хоч які були мої страждання, вони тривали недовго, — мовила я й розповіла далі, як мене прийняли в Мургаусі, як я дістала місце вчительки і таке інше. Розповіла в належному місці про те, як одержала спадщину та як знайшла рідню. Звісно, ймення Сент Джона Ріверса частенько згадувалось у моїй розповіді. Коли я скінчила, він негайно вхопився за те ім'я.

— То цей Сент Джон твій двоюрідний брат?

— Так.

— Ти надто часто згадувала про нього; він тобі подобається?

— Він дуже добра людина, сер, і не міг мені не подобатись.

— Добра людина, кажеш? Тобто поважний, чемний чоловік років п'ятдесяти? Еге?

— Сент Джонові тільки двадцять дев'ять років, сер.

— Jeune encore, як кажуть французи. Мабуть, низенького зросту, флегматичний і негарний? Людина, чия добрість виявляється не в діяльній доброчинності, а в тому, що вона не робить нікому зла?

— Він невтомний і завзятий. Єдина мета його життя — доброчинні і благородні вчинки.

— А який у нього розум? Мабуть, таки досить млявий? Наміри в нього наче й добрі, та як послухаєш, що він плете, то тільки плечима знизуєш, правда?

— Він говорить мало, сер, але завжди до речі. І розум у нього неабиякий, може, й не гнучкий, але владний.

— То він здібний чоловік?

— Незвичайно здібний.

— І освічений?

— Сент Джон — людина з широкою й ґрунтовною освітою.

— Ти, здається, сказала, що його манери були тобі не до вподоби, — він самовдоволений, обмежений святенник?

— Я ніколи не згадувала про його манери, але якщо в мене не зовсім поганий смак, то вони йому пасують якнайкраще: він вишукано чемний, врівноважений — справжній джентльмен.

— На вигляд — не пам'ятаю вже, як ти описувала його, — це такий собі неотесаний сільський священик, що душиться в білому комірці, дигає, мов на дибах, у черевиках з товстеними підошвами?

— Сент Джон добре вдягається. Він гарний чоловік, високий, білявий, з блакитними очима й грецьким профілем.

— (Набік). Чорти б його взяли! (До мене). Він, видно, тобі подобався, Джейн?

— Так, містере Рочестер, він мені подобався, але ви вже про це в мене питали. Звісно, я одразу здогадалась, куди закидає мій співрозмовник. Його охопили ревності; вони його жалили, але укуси їхні були цілющі: вони його відвертали від гнітючого смутку. Тож я й не подумала відразу присипляти змію.

— Може, ви вже злізете з моїх колін, міс Ейр? — було його наступне, досить несподіване запитання.

— Чому це, містере Рочестер?

— Портрет, що ви його змалювали, — надто велика протилежність мені. Ви по-мистецькому виписали чарівного Аполлона — він так і стоїть у вашій уяві, високий, гарний, білявий, блакитноокий, з грецьким профілем. А ваші очі звернені на Вулкана — неотесаного коваля, смаглявого, широкоплечого, а на додачу сліпого й каліку.

— Досі я ніколи такого не думала, але ви таки дуже подібні до Вулкана, сер.

— Що ж, ви можете забиратися собі геть, панно, та перше, ніж ви підете (і він ще міцніше пригорнув мене), будьте такі ласкаві відповісти на кілька запитань.

Він помовчав.

— На які саме, сер?

Далі відбувся справжній допит:

— Коли Сент Джон влаштував вас учителькою в Мортоні, він ще не знав, що ви його двоюрідна сестра?

— Ні.

— І ви часто з ним бачились? Адже він часом навідувався до школи?

— Щодня.

— І він схвалював вашу роботу і задуми, Джейн? Я знаю, ви робили все сумлінно, адже ви розумна дівчина.

— Так, схвалював.

— І він виявляв у вас багато гарних прикмет, яких і не сподівався. Адже у вас неабиякі здібності.

— Про це я нічого не знаю.

— Кажете, ви мешкали в маленькому будиночку біля школи. Він коли-небудь заходив до вас?

— Вряди-годи.

— А ввечері?

— Раз або двічі. Запала мовчанка.

— Чи довго ви проживали з ним і з його сестрами, після того як стало відомо, що ви їх-ня кузина?

— П'ять місяців.

— А багато часу перебував Ріверс у вашому товаристві?

— Так, маленька вітальня правила йому й нам за кабінет: він сидів біля вікна, а ми за столом.

— І він багато працював?

— Так.

— Що він робив?

— Вивчав хіндустані.

— А що ви робили в той час?

— Спершу я вивчала німецьку мову.

— Він вас навчав?

— Ні, він німецької не знає.

— То він вас нічого не вчив?

— Трошки вчив гіндустані.

— Ріверс учив вас гіндустані?

— Так, сер.

— І своїх сестер також?

— Ні.

— Тільки вас?

— Тільки мене.

— Ви його просили, щоб він вас учив?

— Ні.

— Він сам хотів учити вас?

— Так.

Знов мовчанка.

— Навіщо це йому було потрібне? Нащо вам здалась гіндустані?

— Він мав намір забрати мене з собою до Індії.

— Ага! От я й добувся до головного. Він хотів одружитися з вами?

— Так, він просив мене вийти за нього заміж.

— Це вигадка, безсоромна вигадка, щоб мене розсердити.

— Вибачайте, однак це щира правда: він просив мене про це не раз. І з не меншою наполегливістю, ніж ви.

— Можете йти собі від мене, міс Ейр. Скільки разів я маю казати одне й те саме? Чому ви вперто сидите на моїх колінах, як на сідалі, коли я давно велів вам злазити?

— Бо мені тут добре.

— Ні, Джейн, не добре. Ваше серце не зі мною, воно десь з вашим кузенком, з отим Сент Джоном. А я до цієї хвили думав, що маленька Джейн моя! Я вірив, що вона любить мене, навіть покинувши. Це була крапелька меду в морі гіркоти. Відколи ми розлучились, я проливав гарячі сльози за вами, але ніколи не сподівався, що та, за якою я тужу, покохає іншого. Та горювати марна справа. Лишіть уже мене, Джейн, їдьте собі та виходьте заміж за Ріверса.

— Тоді скиньте мене з колін, відштовхніть, бо я вас самохіть не лишу.

— Мені завжди любий ваш голос, Джейн: він і далі поновлює надію, він такий правдивий. Коли я його чую, він мене відносить у минуле, до того, що було рік тому. Я забуваю, що ви вже зв'язані з іншим. Але ж не треба себе дурити... Ідіть собі...

— Куди ж мені йти, сер?

— Власною дорогою з чоловіком, якого ви собі обрали.

— Себто з ким?

— Самі знаєте: з тим Сент Джоном Ріверсом.

— Він мені не чоловік і ніколи ним не буде. Він не любить мене, і я його не люблю. Він любив (по-своєму, зовсім не так, як ви любите) молоду гарну дівчину, на ймення Розамунда. А зі мною хотів одружитися тільки тому, що вбачав у мені добру для місіонера жінку. Бо Розамунда до цього не пасує. Він гарний, великої душі чоловік, але суворий, а зі мною був холодний, мов та крижина. Він не схожий на вас, сер; я не почувалася щасливою біля нього. Він не має до мене ні поблажливості, ні любові. Він не вбачає в мені нічого привабливого — навіть молодості, хіба що деякі корисні моральні прикмети. То я повинна вас кинути, сер, і йти до нього?

Я мимоволі здригнулася і несвідомо пригорнулася іще міцніше до мого сліпого, але коханого господаря. Він усміхнувся.

— То що, Джейн! Це правда? Невже у тебе із Ріверсом склалися такі стосунки?

— Авжеж, такі, сер. Вам не слід ревнувати. Я хотіла вас трошки подразнити, щоб відвернути від сумних думок. Я вважала, що злість для вас краща від смутку. Якщо вам справді потрібна моя любов, то все гаразд: якби ви знали, як я вас люблю, то були б горді й задоволені. Моє серце, сер, ваше. З вами воно й зостанеться, якби навіть лихий долі вдалося забрати мене від вас назавжди.

Він мене поцілував і раптом знов спохмурнів.

— Сліпий! Каліка! — гірко промовив він. Я пестощами спробувала його заспокоїти.

Я знала, про що він думає, й хотіла про це заговорити, але не посміла. Коли він на мить одвернувся, я побачила, як з-під його склепленої повіки виступила сльоза й скотилась по мужньому обличчю. Серце в мене розривалося з жалю.

— Тепер я нічим не кращий від старого, спаленого блискавкою каштана в торнфілдському саду, — невдовзі зауважив він. — І яке право у такої руїни пропонувати розквітлій жимолості, щоб та обвила її свіжою зеленню?

— Ви не руїна, сер, і не спалений блискавкою каштан: ви зелене й сильне дерево. Трава та кущі буйно зростатимуть довкола вашого прикорня, хочете ви цього чи ні, бо їм до вподоби ваша добродайна тінь; зростаючи, вони схилятимуться до вас,

обвиватимуть вас, бо ваш стовбур буде їм за надійну підпору. Він знов усміхнувся: я його втішила.

— Ти говориш про друзів, Джейн? — спитав він.

— Так, про друзів, — відказала я не зовсім твердо, бо мала на увазі щось більше, ніж приятель, та не була спроможна знайти іншого підходящого слова. І він прийшов мені на підмогу.

— Але, Джейн, мені потрібна дружина.

— Вам, сер?

— Так. А це для тебе новина?

— Авжеж. Ви про це досі не говорили.

— І новина небажана?

— Залежить від обставин, сер... Від вашого вибору.

— Який зробиш за мене ти, Джейн, дотримуватимусь твого рішення.

— В такому разі, сер, виберіть собі ту, яка кохає вас найдужче.

— Я виберу ту, яку я кохаю найдужче. Джейн, ти підеш за мене?

— Так, сер.

— За нещасного сліпця, якому тобі доведеться бути поводитарем?

— Так, сер.

— За каліку, на двадцять років старшого за тебе, якого тобі доведеться доглядати?

— Так, сер.

— Правда, Джейн?

— Щирісінька правда, сер.

— О моя люба! Хай тебе благословить і винагородить Господь.

— Містере Рочестер! Якщо я коли-небудь у житті зробила щось добре, якщо коли-небудь подумала щось гарне, якщо коли-небудь проказала щиру, невинну молитву, якщо коли-небудь побажала чогось справедливого, — то тепер я винагороджена! Бути вашою дружиною — для мене найбільше щастя на землі!

— Ти знаходиш втіху в пожертві.

— У жертві? Чим же я жертвую? Голодом задля поживи, чеканням задля здійснення надії. Мати право обняти того, кого я ціную, притулитись устами до того, кого я кохаю, спертися на того, кому твердо

вірю, — оце ви називаєте пожертвою? Коли так, то я, певна річ, знаходжу втіху в такій жертві.

— Але ж терпіти мою неміч, Джейн, недобачати моїх вад?

— Їх для мене немає, сер. Тепер, коли я можу стати вам у пригоді, то люблю вас ще дужче, ніж любила тоді, коли ви, гордий і незалежний, були тільки благодійником і захисником, де йшлося про любов.

— Досі я з ненавистю відкидав чужу допомогу, уникав, щоб мене водили за руку, але тепер бачу, що більше не почуватиму такої ненависті. Я не любив давати свою руку служниці, але тепер мені буде приємно, коли її обхоплюватимуть пальчики Джейн. Я волів цілковиту самотність, аніж постійну опіку челяді, але ніжне піклування Джейн стане мені за довічну радість. Джейн мені потрібна, та чи потрібен я їй?

— Потрібні кожній часточці моєї душі, сер.

— Якщо це так, то більше нема чого чекати: ми повинні негайно одружитись. Говорив він палко, з рішучим виглядом: знати було його нетерплячу натуру.

— Ми повинні якнайшвидше стати нерозлучними, Джейн; лишається тільки отримати дозвіл на шлюб і звінчатись.

— Містере Рочестер, я тепер помітила, що сонце вже давно звернуло на захід, і Пілот побіг додому обідати. Дозвольте мені глянути на вашого годинника.

— Почепи його до свого пояса, Дженет, і віднині носи при собі: мені він більше не потрібен.

— Вже майже четверта година, сер. Ви не голодні?

— Через три дні ми повинні звінчатись, Джейн. Не думай ні про вбрання, ні про коштовності — все це й щигля не варте.

— Сонце вже підсушило землю, сер. Вітрець зовсім затиш, і зробилося жарко.

— А знаєш, Джейн, твоє перлове намисто я ношу на шиї під сорочкою. Як пам'ять про той день, коли я втратив свій єдиний скарб.

— Ми підемо додому лісом, там найбільше затінку.

А він і далі думав своє, не дослухаючись до мене.

— Ти, мабуть, маєш мене за безвірника, Джейн, але тепер моє серце сповнене вдячності до милосердного Бога, що дає радість цій землі. Він бачить не так, як людина, а набагато ясніше, і судить не так, як людина, а незбагненне мудріше. Я зробив зле — мало не образив своєї невинної квітки, мало не заплямував гріхом її чистоти — і Всемогутній забрав її від мене. Вперто бунтуючи, я майже прокляв його волю; замість схилитись перед нищим присудом, я йому зухвало опирався. Божественне правосуддя пішло далі: на мене рясно посипались нещастя; я був на крок від смерті, його гнів був тяжкий — і одна кара скарала мене назавжди. Як ти знаєш, я пишався своєю силою, але де вона тепер, коли я мушу звертатися до когось по допомогу, як безпорадне дитя? Надто пізно, Джейн, надто пізно я почав бачити й визнавати в своїй злосчасній долі перст Божий. Я почав відчувати докори сумління, каяття та бажання примиритися зі своїм Творцем. Я часом молився — щоправда, мої молитви були короткі, але дуже щирі.

Кілька днів тому, — стривай, я можу їх полічити... якраз чотири дні тому, в понеділок увечері, — я був в особливому настрої. Коли з горя людина просто навісніє, сум переходить у розпуку. Мені вже давно здавалось, що оскільки я не зміг ніде тебе знайти, то ти, певно, мертва. Пізно ввечері, десь після одинадцятої години, перше ніж іти на свій

сумний спочинок, я почав благати Бога, щоб він, якщо буде на те його воля, якомога швидше забрав мене з цього світу й повів туди, де все ж була якась надія знов зустрітися з Джейн.

Я сидів у своїй кімнаті біля відчиненого вікна і вдихав духмяне нічне повітря; щоправда, я не бачив зірок, а місяць видавався мені тільки бляклою плямою. Я тужив за тобою, Дженет! О, я тужив за тобою душею і тілом! Я запитував Господа в тривозі й покорі, чи не занадто довго я пробуваю на самотині, в горі й муках, чи скоро вже скуштую блаженства й супокою. Я визнавав, що страждаю по заслuzі, але скаржився, що більше навряд чи витримаю. І тут альфа і омега всіх моїх бажань мимохіть вихопились із моїх уст у словах: "Джейн! Джейн! Джейн!"

— Ви проказали ці слова вголос?

— Так, Джейн. Якби хто мене почув, то вважав би за божевільного — так палко й нестямно я їх вимовив.

— І, кажете, це було в понеділок увечері, десь близько півночі?

— Так, але це байдуже: дивна річ сталася потім. Ти матимеш мене за забобонного — щоправда, я зроду маю якусь схильність до марновірства, однак я таки почув те, про що зараз розповім.

Коли я вигукнув: "Джейн! Джейн! Джейн!" — якийсь голос — не можу сказати, звідки той голос узявся, але знаю, чий він, — відповів: "Іду! Чекай мене!" — а за мить вітер доніс немов сказані пошепки слова: "Де ти?"

Я тобі опишу, якщо зможу, видиво, чи то пак картину, що її викликали в моїй уяві ті слова, хоч це буде й нелегко. Ферндін оточений, як ти бачиш, густим лісом, де звук глухне й завмирає, не відлунюючись. "Де ти?" — було, здавалось, вимовлене десь серед гір, бо я чув, як гірське відлуння повторювало ті слова. Тієї хвили ніби прохолодніший і свіжіший

вітер обвіяв мені чоло: я уявив собі, що ми зустрілися з Джейн серед дикого безлюдного краю. Духовно ми, мабуть, таки зустрілися. Ти, напевно, тоді міцно спала, Джейн, і, мабуть, твоя душа вилетіла з кімнати, щоб потішити мою; бо то був твій голос, твій — я певен цього, як того, що я стою живий перед тобою!

Пам'ятаєш, читачу, саме в понеділок увечері, близько півночі, я почула загадковий поклик, і достоту такими словами на нього відповіла. Я слухала розповідь містера Рочестера, але сама нічого не сказала. Збіг був надто дивний і нез'ясовний і надто сильно мене вразив, щоб я могла вести про нього мову. Якби я щось сказала, то моя розповідь неодмінно вразила б душу слухача, а цій душі, дуже схильній через пережиті муки й страждання до похмурого настрою, ні до чого було додавати похмурих думок іще й про надприродні сили. Тож я промовчала і заховала ті речі в собі.

— Отже, не дивуйся, — провадив далі мій господар, — коли ти так несподівано постала переді мною вчора, мені було важко повірити, що ти не самий тільки голос або не видиво, що ти не розтанеш серед тиші, як тоді вночі розтанув шепіт та гірське

відлуння. Тепер, дякувати Богові, я знаю, що ти справді зі мною. Так, я дякую Богові!

Він ізсадив мене з колін, встав, і, побожно здійнявши з голови капелюха та опустивши незрячі очі до землі, завмер у побожній позі.

Потім він тихо озвався, і я почула слова молитви:

— Дякую Творцеві за те, що він в час суду згадав про милосердя. Я смиренно благаю свого Спасителя дати мені силу провадити віднині чистіше життя, ніж я провадив досі.

Тоді простяг руку, щоб я його вела. Я взяла ту дорогу руку, притулила її на мить до уст, відтак дозволила йому обняти мене за плечі: нижча за нього, я була йому і за опору, і за поводитаря. Ми ввійшли в ліс і попрямували додому.

РОЗДІЛ XXXVIII

ЕПІЛОГ

Я одружилася з ним, читачу. Вінчалися ми тихо: крім нас, у церкві були тільки священик і паламар. Коли ми повернулись додому, я зайшла на кухню, де Мері готувала обід, а Джон чистив ножі, й сказала:

— Мері, сьогодні вранці я повінчалася з містером Рочестером.

Економка та її чоловік були обоє з того порядного флегматичного ґатунку людей, яким можна будь-коли спокійно сповіщати яку завгодно важливу новину, не боячись почути у відповідь схвильованого вереску й лавини запитань.

Мері звела голову й здивовано глянула на мене; ополоник, з якого вона поливала двійко курчат, що смажились над вогнем, на якусь хвилю непорушно завис у повітрі, і рівно ж настільки Джон перестав чистити ножі. Знову схилившись над печенею, Мері лиш мовила:

— Повінчалися, міс? От і добре! — а невдовзі додала: — Я бачила, як ви виходили з дому з хазяїном, тільки не знала, що ви йдете вінчатись до церкви.

І взялася далі поливати курчат. Коли я обернулась до Джона, він широко всміхався.

— Я казав Мері, що так і буде, — мовив він. — Я знав, що містер Едвард має на думці (Джон був старий служник і знав свого хазяїна, коли

той іще був молодшим сином у родині, тож він частенько називав його просто на ім'я), і був певен, що він довго не зволікатиме. І мені здається, що він зробив слушно. Бажаю вам щастя, міс. — І Джон чемно мені вклонився.

— Дякую вам, Джоне. Містер Рочестер велів мені передати вам і Мері ось що. Із цими словами я вклала йому в руку папірець у п'ять фунтів і, не чекаючи на відповідь, вийшла з кухні. Поминаючи двері цього святилища трохи згодом, я вчула слова: "Вона йому пасує більше, ніж якась високородна панія. — А потім — Щоправда, вона не яка гарна, та зате не горда і дуже добра, а йому вона здається красунею — всяк це бачить".

Я негайно понаписувала листи в Мургаус та Кембридж, сповіщаючи про своє одруження й пояснюючи, чому я так вчинила. Діана й Мері зразу ж схвалили мій крок. Діана писала, що, як тільки скінчиться медовий місяць, вона приїде мене навідати.

— Краще хай не чекає доти, Джейн, — сказав містер Рочестер. коли я прочитала йому листа, — бо приїде надто пізно, адже наш медовий місяць сяятиме нам ціле наше життя і його промені згаснуть тільки над моєю або твоєю могилою.

Як сприйняв Сент Джон цю новину, я не знаю: він так і не відповів на листа з тією звісткою, але через шість місяців він написав мені, зовсім не гадаючи ні про містера Рочестера, ні про моє одруження. Його лист був стриманий, поважний, а проте лагідний. Відтоді ми листуємось, щоправда, не дуже часто, але регулярно: він сподівається, що я щаслива, і певен, що я не з тих, які живуть у цім світі без Бога і дбають тільки про земні справи.

Ти десь іще не зовсім забув про маленьку Адель, правда, читачу? Я про неї не забувала: незабаром я попросила у містера Рочестера дозволу навідати її в школі, куди він її віддав. Мене дуже зворушила її бурхлива радість при зустрічі зі мною. Вона була бліда, худенька і все нарікала, що

їй дуже важко. Та я й сама побачила, що правила в тій школі надто суворі, а методи навчання надто важкі для такої малої дитини, і забрала її назад додому. Я вирішила стати знову її гувернанткою, та невдовзі побачила, що це неможливо: мій час і турботи були тепер віддані іншій людині — їх потребував мій чоловік. Отож я знайшла школу з м'якшими правилами неподалік від нас, де могла часто навідувати Адель, а подеколи й забирати додому.

Я дбала, щоб їй ніколи нічого не бракувало, незабаром вона звикла до школи, почувалась там дуже добре й гарно вчилася. Коли вона піросла, завдяки здоровому англійському вихованню вона значною мірою позбулася своїх французьких вад, а потім, як закінчила школу, стала мені приємною й послужливою помічницею, слухняною, лагідною й скромною. Своєю вдячною увагою до мене й моєї родини вона вже давно відплатила за ту крихту ласки, якою я змогла її обдарувати. Моя розповідь наближається до кінця. Іще кілька слів про моє родинне життя, ще коротко згадати про долю тих, чії імена найчастіше зустрічалися в цій розповіді, і я скінчу.

Ось уже десять років, як я одружена. Я знаю, що таке жити з людиною й для людини, котру любиш понад усе на світі. Я вважаю себе дуже щасливою — настільки, що не знаю слів, аби розказати про своє щастя, бо ми живемо одне одним. Жодна жінка не належала більше своєму чоловікові, ніж я йому: ми — одна душа й одне тіло. Мене ніколи не стомлює Едвардове товариство, а його — моє, так само як нас не стомлює стук серця, що б'ється в його й моїх грудях, — отже, ми завжди вкупі. А бути разом означає для нас почуватися так само невимушено, як і на самоті, і так само весело, як у товаристві. Ми розмовляємо цілісінький день: наші розмови — це швидше жвавi роздуми вголос. Я вірю йому всім своїм серцем, він так само звiряється на мене: наші вдачі якнайкраще пасують одна одній, тим-то в нас панує мир і злагода.

Протягом перших двох років нашого подружнього життя містер Рочестер був сліпий. Можливо, саме ця обставина й звела нас так близько, зв'язала нас так тісно докупі: адже я була тоді його очима, як і

досі лишаюсь його правою рукою. Я була в прямому розумінні (як він мене часто називав) зіницею його ока. Він бачив природу, він читав книжки через мене, і я ніколи не стомлювалась дивитись за нього й описувати словами поля, дерева, міста, річки, хмари, сонячні промені, — весь довколишній краєвид, погоду круг нас, доносити до його слуху все те, чим не могли потішити його очі. Я ніколи не стомлювалась читати йому, ніколи не стомлювалась водити його туди, куди йому хотілось іти, робити для нього все, що він прохав. І я мала від своїх послуг чудесну, найбільшу радість, бо він просив їх без болючого сорому чи гнітючого приниження, хоч то були й сумні послуги. Він так мене любив, що не вагаючись користався моєю допомогою: він відчував, як я його ніжно кохаю, і знав, що здаватись на мій догляд було однаково, що потурати моїм найбільшим бажанням. Одного ранку, наприкінці другого року, коли я саме писала листа з його голосу, він підступив до мене й, нахилившись, спитав:

— Джейн, у тебе щось блискуче на шиї?

— Так, — відповіла я: там був золотий ланцюжок від годинника.

— І на тобі блакитна сукня?

Це було справді так. Тоді він сказав мені, що вже від якогось часу темна пелена, яка затуляла йому око, зробилась ніби прозоріша і що тепер він цього певен. Ми поїхали з ним до Лондона й звернулись до одного видатного окуліста. А за якийсь час містер Рочестер почав бачити цим оком. Щоправда, не дуже чітко, він не може довго читати й писати, проте може знайти дорогу без поводитаря. Небо для нього вже не чорна порожнеча, земля — не суцільний морок. Коли йому було подано на руки його первістка, то він побачив, що хлопчик дістав у спадок його очі, такі, які вони були колись, — великі, чорні, блискучі. І тоді він знов переконався, що Господь вмилосердився і пом'якшив свій суворий присуд.

Мій Едвард і я щасливі і ще й тому, що ті, кого ми найбільше любимо, також щасливі. Діана й Мері Ріверс вже повиходили заміж, щороку вони навідують нас, а ми їх. Діанин чоловік — капітан флоту; це хоробрий офіцер і чудова людина. Чоловік Мері — священник, приятель її брата з коледжу, що не поступається їй своїм хистом і моральними якостями. І капітан Фіцджермс, і містер Вортон люблять своїх жінок, а ті люблять їх.

Що ж до Сент Джона Ріверса, то він виїхав до Індії. Він ступив на шлях, що його сам собі обрав, і досі йде ним, не спиняючись перед стількома перешкодами й небезпеками. Навряд чи був коли такий рішучий і невтомний місіонер, як він. Непохитний, чесний, побожний, завзятий, палкий і правдивий, він працює для роду

людського: він торує людям шлях до довершеності, поборюючи, мов той велет, поганські й кастові упередження, що захаращують той шлях. Хоч який він суворий, який вимогливий і честолюбний, але то суворість воїна Ґрейтхарта, який охороняє валку прочан від нападу диявола Аполліона. То вимогливість апостола, який промовляє іменням Христовим, коли каже: "Хто хоче йти за мною, хай відмовиться од себе, візьме свій хрест і йде мені в тропі". То честолюбство високого духовника, що прагне бути в першій лаві тих, хто спасенний уже на землі, хто стоїть безгрішний перед Господнім троном, хто поділяє останні могутні зв'язки Спасителя, хто призваний, вибраний і вірний.

Сент Джон неодружений, і вже хтозна, чи одружиться. Досі він сам справлявся зі своєю працею, а вона вже наближається до свого завершення: його славне сонце вже на вечірньому прюзі. Останній лист, який я одержала від нього, я читала зі сльозами на очах, однак він сповнив моє серце побожною радістю. Сент Джон дожидається смерті, а по ній певної винагороди — свого незаплямованого вінця. Я знаю, що наступного разу чиясь незнайома рука напише мені, що його врешті прикликав до себе Господь. То нащо через це плакати? Ніякий страх перед смертю не затьмарить останньої Сент Джонової години: його розум лишатиметься ясним, серце безстрашним, сподівання певними, а віра несхитною. Запорука цьому його власні слова.

"Мій володар, — пише він, — уже попередив мене. Щодень він промовляє дедалі ясніше: "Дожидайся! Я незабаром прийду!" І я чимраз палкіше відповідаю: "Прийди, Господи Ісусе! Амінь!"